ULUSLARARASI ÇOKSATAN

JORDAN B. PETERSON

HAYAT İÇİN 12 KURAL

KAOSA PANZEHİR

"Modern dünyanın en etkileyici entelektüeli..."
NEW YORK TIMES

PEGASUS

HAYAT İÇİN 12 KURAL

Kaosa Panzehir

Pegasus Yayınları: 2375

Hayat için 12 Kural: Kaosa Panzehir
Jordan B. Peterson
Özgün Adı: 12 Rules for Life: An Antidote to Chaos

Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan
Editör: Onur Gayretli
Düzelti: Halûk Kürşad Kopuzlu
Sayfa Tasarımı: Ezgi Gültekin

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık
Sertifika No: 45121
Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

1. Baskı: İstanbul, Mart 2021
ISBN: 978-625-410-074-1

Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2021
Copyright © Dr. Jordan B. Peterson, 2018
Ön Söz © Norman Doidge, 2018
Çizimler © Ethan Van Sciver, 2018

Bu kitabın Türkçe yayın hakları CookeMcDermid Agency, The Cooke Agency International ve AnatoliaLit Ajans aracılığıyla alınmıştır.

Bu eserin İngilizce ilk basımı Random House Canada tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitapta yer alan fotoğraf/resim ve metinler Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.'den izin alınmadan fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No: 45118

Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 11/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

pegasusyayinlari pegasusyayinevi pegasusyayinlari Pegasus Yayınları

Jordan B. Peterson

HAYAT İÇİN 12 KURAL

Kaosa Panzehir

Norman Doidge'un Ön Sözü ve
Ethan Van Sciver'ın Çizimleriyle

İngilizceden çeviren:
Sevinç Seyla Tezcan

PEGASUS

İÇİNDEKİLER

Norman Doidge'un Ön Sözü **9**

Giriş **29**

KURAL 1 / Omuzlarınızı Arkaya İtin ve Dimdik Durun **43**

KURAL 2 / Kendinize Yardım Etmekten Sorumlu Olduğunuz Bir İnsan gibi Davranın **79**

KURAL 3 / Sizin için En İyisini İsteyen İnsanlarla Arkadaşlık Kurun **119**

KURAL 4 / Kendinizi Bir Başkasının Bugünkü Haliyle Değil, Kendinizin Dünkü Haliyle Kıyaslayın **141**

KURAL 5 / Çocuklarınızın Onlara Sinir Olmanıza Neden Olacak Herhangi Bir Şey Yapmasına Göz Yummayın **173**

KURAL 6 / Dünyayı Eleştirmeden Önce Kendi Evinizde Kusursuz Bir Düzen Sağlayın **213**

KURAL 7 / Anlamlı Olanın Peşine Düşün (Kolay ve Kestirme Olanın Değil) **229**

KURAL 8 / Doğruyu Söyleyin. Ya da En Azından Yalan Söylemeyin **279**

KURAL 9 / Dinlediğiniz Kişinin Sizin Bilmediğiniz Bir Şeyi Biliyor Olabileceğini Varsayın **313**

KURAL 10 / Açık ve Net Konuşun **341**

KURAL 11 / Kaykay Yapan Çocukları Rahatsız Etmeyin **371**

KURAL 12 / Sokakta Karşılaştığınız Kedileri Okşayın, Köpekleri de Okşayabilirsiniz **431**

Final **455**

Teşekkür **471**

Dizin **473**

ÖN SÖZ

Kurallar mı? Daha fazla kural mı? Gerçekten mi? Hayat bizim eşsiz bireysel durumlarımızı hesaba katmayan soyut kurallar olmadan da yeterince karmaşık ve kısıtlayıcı değil mi zaten? Hem, beyinlerimizin plastik olduğunu ve hepimizin hayat deneyimlerimize göre farklı geliştiğimizi göz önüne alınca, birkaç kuralın hepimize birden yarayabileceğini ummak neden?

İnsanlar kural diye yanıp tutuşmaz; bu durum Kutsal Kitap'ta da çok açık bir şekilde ortaya konmuştu... tıpkı uzun bir yokluğun ardından Hz. Musa'nın, on emrin yazılı olduğu tabletlerle dağdan inip İsrailoğullarını cümbüş yaparken bulduğu meselde olduğu gibi. Bu insanlar dört yüz yıl boyunca Firavun'un kölesiydi, despot düzenlemelerine tabi olmuşlardı ve sonrasında da Hz. Musa onları köleliklerinden arındırmak için, bir kırk yıl daha çölün katı çoraklığına maruz bırakmıştı. Şimdi, nihayet özgür kalan bu insanlar, dizginlerinden boşalmış bir halde, bir idolün, altından bir buzağının etrafında, bedensel yozlaşmanın her tür örneğini sergileyerek çılgınca dans ederken, bütün kontrollerini kaybetmişlerdir.

Yasa koyucu onlara, "Size hem iyi hem de kötü haberlerim var." diye seslenir. "Önce hangisini istersiniz?"

"İyi haberi!" diye yanıtlar hedonistler.

"Onu on beş emirden on emre inmeye ikna ettim!"

"Yaşasın!" diye haykırır kendinden geçmiş kalabalık. "Ya kötü haber?"

"Zina hâlâ listede."

Yani kurallar olacaktır ama lütfen çok fazla olmasın. Kurallar konusunda, bize iyi geldiklerini bildiğimiz zaman bile, çelişkili duygular taşırız. Bizler ruhların canlanmış haliysek, karakter sahibiysek kurallar sınırlayıcı görünür ve kontrol hissimize ve kendi hayatlarımızı düzenlemekten duyduğumuz gurura hakaret gibi gelir. Neden bir başkasının kurallarına göre yargılanalım ki?

Dahası yargılanırız da. Sonuçta Tanrı, Hz. Musa'ya "On Öneri" değil Emir vermiştir ve ben başına buyruk bir şahsiyetsem bir emre ilk tepkim, yararıma bile olsa, hiç kimsenin Tanrı'nın bile, bana ne yapacağımı söyleyemeyeceği olur. Ancak altın buzağı hikâyesi bize kurallar olmadığında, hızla tutkularımıza köle olduğumuzu hatırlatır ve bunun özgürleştirici bir yanı yoktur.

Hikâye bir şeyi daha düşündürür: Gözetimsiz bırakıldığımızda ve kendi eğitimsiz yargımızla baş başa kaldığımızda, daha alçak olanı hedef almakta ve bizden aşağıdaki niteliklere –bu örnekte kendi hayvani güdülerimizi her tür düzenlemeden mahrum bir şekilde ortaya çıkaran yapay bir hayvana– tapınmakta gecikmeyiz. Bu eski İbrani hikâyesi, eskilerin bakışımızı yüceltmeyi ve standartlarımızı yükseltmeyi amaç edinen kuralların yokluğunda medeni davranma olasılığımız konusunda ne hissettiğini açıkça ortaya koyar.

Kutsal Kitap'taki bu hikâyenin etkileyici yanı, kurallarını, hukukçuların, yasa koyucuların ya da yöneticilerin yapacağı gibi listelemek yerine, onlara neden ihtiyaç duyduğumuzu tasvir eden çarpıcı bir hikâyenin içine gömerek anlaşılmalarını kolaylaştırmasıdır. Benzer bir şekilde Profesör Peterson da bu kitapta sadece on iki kuralını sunmakla kalmıyor, en iyi kuralların neden bizi illa kısıtlamadığını, aksine hedeflerimizi kolaylaştırdığını ve daha dolu, daha özgür hayatların önünü açtığını tasvir ederken ve anlatırken, pek çok alandaki bilgisini ortaya koyan hikâyeler de aktarıyor.

Jordan Peterson'la 12 Eylül 2004'te iki ortak arkadaşımızın, televizyon yapımcısı Wodek Szemberg ve iç hastalıkları uzmanı Estera

Bekier'nin evinde tanıştım. Wodek'in doğum günü partisiydi. Wodek ve Estera, pek çok konunun yasak bölgede kaldığının ve belli sosyal düzenlemeleri ve felsefi fikirleri (rejimin kendisinden bahsetmiyorum bile) olur olmaz sorgulamanın çok büyük sorun çıkarabileceğinin çok net anlaşıldığı Sovyet İmparatorluğu'nda büyümüş Polonya göçmenleriydi.

Ancak şimdi, ev sahiplerimiz, baskılanmamış bir fikir alışverişi sırasında, *aslında* ne düşündüğünüzü söylemenin ve başkalarının da aynı şeyi yaptığını duymanın hazzına adanmış zarif partiler vererek, rahat ve dürüst sohbetlerin tadını çıkarıyorlardı. Burada kural, "İçinizden geçeni söylemek"ti. Sohbet politikaya dönerse, farklı politik görüşlerden insanlar, eşine her geçen gün daha az rastlanan bir tavırla birbirleriyle konuşuyor, hatta bunun için sabırsızlanıyorlardı. Bazen Wodek'in kendi görüşleri ya da gerçekleri, kahkahası gibi içinden patlayıverirdi. Sonra onu güldüren ya da aklından geçen şeyleri niyet ettiğinden çok daha açık bir şekilde ifade etmeye kışkırtan kişiyi kucaklardı. Partilerin en iyi kısmı buydu ve Wodek'in samimiyeti ve sıcak kucaklamaları, onu kışkırtmaya değiyordu. Bu sırada Estera'nın sesi, hedeflediği dinleyicisine doğru çok net bir yol çizerek odanın içinde süzülürdü. Yaşanan gerçek patlamaları, ortamı sohbet açısından germek şöyle dursun, bizi özgürleştirerek daha fazla gerçek patlamasına, daha çok kahkahaya yol açıyor ve akşamı daha hoş kılıyorlardı çünkü Szemberg-Bekier çifti gibi Doğu Avrupalıların üzerindeki baskıya son verilmesiyle neyle ve kiminle karşı karşıya olduğunuzu her zaman bilirdiniz ve bu samimiyet insanı canlandırırdı. Yazar Honoré de Balzac bir keresinde, ülkesi Fransa'daki balo ve partileri tarif ederken, tek bir parti gibi görünen şeyin aslında her zaman iki partiden oluştuğunu ifade etmişti. İlk saatlerde toplantı canı sıkılmış insanların pozlar takınıp duruşlarına dikkat etmesiyle ve belki de sadece güzelliklerini ve statülerini teyit edecek tek bir özel insanla tanışmak için gelen katılımcılarla dolu olurdu. Sonra, toplantının sonlarına doğru, misafirlerin büyük kısmı gittikten

sonra ikinci, yani gerçek parti başlardı. Burada sohbet orada bulunan herkes tarafından paylaşılırdı ve kasıntı tavırlar yerini açık kalpli kahkahalara bırakırdı. Estera ve Wodek'in partilerinde ise normalde sabahın ilk saatlerine kalan bu ifşaat ve samimiyet, genellikle daha odaya adım attığımız anda başlardı.

Wodek, gümüş rengi aslan yelesine benzer saçlarıyla, daima kamuya mal olabilecek entelektüel arayışında olan, bir televizyon kamerası karşısında *gerçekten* konuşabilecek ve otantik olduğu için otantik görünen insanları (kamera bunu mutlaka yakalar) bulup çıkarmayı iyi bilen bir avcıydı. Bu tür insanları sık sık partilerine davet ederdi. O gün de, benim de okuduğum Toronto Üniversitesi'nden, bu tanıma uyan, zekâ ve duyguyu uyum içinde barındıran bir psikoloji profesörünü getirmişti. Jordan Peterson'ı kamera karşısına çıkaran ve onu öğrenci arayışındaki bir öğretmen olarak gören ilk kişi Wodek oldu çünkü Peterson her zaman anlatmaya hazırdı. Ve onun kamerayı, kameranın da onu sevmesi işi kolaylaştırdı.

O öğleden sonra Szemberg-Bekier çiftinin bahçesine kurulan uzun masanın etrafında her zamanki dudak ve kulak grubu ve geveze virtüözler toplanmıştı. Ancak vızıldayan bir arı sürüsü bize musallat olmuş gibi görünüyordu ve masanın Alberta aksanlı, kovboy çizmeli yeni siması, arıları yok sayarak konuşmaya devam ediyordu. Geri kalanımız bir yandan arılardan kaçabilmek için sandalye kapmaca oynayıp bir yandan da grubumuza yeni eklenen bu sima çok ilginç olduğu için masada kalmaya çabalarken o konuşmayı sürdürdü.

Yeni misafirin masadaki herkesle –çoğu yeni tanıştığı insanlardı– en derin sorunlar hakkında havadan sudan sohbet eder gibi konuşmak gibi tuhaf bir alışkanlığı vardı. Ya da havadan sudan sohbet faslı, en fazla "Wodek ve Estera'yı nereden tanıyorsunuz?" veya "Bir zamanlar arı besicisiydim, bu yüzden onlara alışığım." cümlelerini sığdıracak kadar sürüyor ve daha ciddi konulara geçilmesi sadece birkaç nanosaniye alıyordu.

İnsan profesör ve profesyonellerin toplandığı partilerde bu tür soruların tartışıldığını duyabilir ama genelde konuşmalar ücra bir köşede konunun iki uzmanı arasında geçer ve bütün grupla paylaşılacak olursa, genellikle bir miktar kasılma eksik olmaz. Ancak bu Peterson çok bilgili olmakla birlikte, bilgiçlik taslamıyordu. Yeni bir şey öğrenmiş, onu paylaşma ihtiyacı hisseden bir çocuğun heyecanına sahipti. Yetişkinlerin ne kadar donuklaşabildiğini öğrenmeden önce her çocuğun yapacağı gibi, bir şey ona ilginç geldiyse başkalarına da gelebilir diye varsayıyor olmalıydı. Bu kovboyda, konuları hepimiz aynı küçük kasabada ya da aynı ailede büyümüşüz ve en başından beri, insanın varoluşu konusunda aynı sorunlara kafa yoruyormuşuz gibi ele alışında, çocuksu bir şey vardı.

Peterson aslında "tuhaf" değildi; yeterince geleneksel beceriye sahipti; Harvardlı bir hoca ve sık sık *lanet olsun* ve *kahrolası* dese de 1950'lerin kırsal kesim tarzında bir beyefendiydi (kovboyların olabileceği kadar). Ama herkes onu büyülenmiş gibi dinliyordu çünkü aslında masadaki herkesi düşündüren konuları ele alıyordu.

Bu kadar bilgili ancak bu kadar içinden geldiği gibi konuşan bir insanla birlikte olmanın özgürleştirici bir yanı vardı. Düşünme tarzı motor gibiydi; *yüksek sesle* düşünmeye, düşünmek için motor korteksini kullanmaya ihtiyacı var gibiydi ama aynı zamanda, o motorun düzgün çalışabilmek için, hızlı işlemesi gerekiyordu. Havalanabilmesi için. Tam olarak manik diyemem ama rölantideki hızı yükseliyordu. Ağzından coşkulu düşünceler dökülüyordu. Ancak sözü alıp bir türlü bırakmayan pek çok akademisyenin aksine biri ona meydan okuduğu ya da onu düzelttiği zaman bundan *hoşlanır* gibi görünüyordu. Şaha kalkıp kişnemiyordu. Samimi bir tavırla "Evet." diyor, başını istemsizce eğiyor ve bir şeyi gözden kaçırdıysa fazla genellediği için kendine gülerek, kafasını sallıyordu. Meselelerin farklı bir yönünün ona gösterilmesini takdir ediyordu; onun için bir sorunu ele almanın diyalog üstüne kurulu bir süreç olduğunun anlaşılması çok sürmedi.

Onunla ilgili bir başka sıra dışılıktan da etkilenmemek imkânsızdı. Peterson bir entelektüele göre fazla pratikti. Verdiği örnekler, gündelik hayattan –iş idaresi, mobilya yapımı (mobilyalarının çoğunu kendisi yapıyordu), basit bir ev tasarlamak, bir odayı güzelleştirmek (bugün internette yaygın bir kavram)– ya da eğitimle alakalı bir örnekte, azınlık öğrencilerinin geçmişleri, bugünleri ve gelecekleri konusunda serbest çağrışım yoluyla kendilerinin üstünde bir tür psikanalitik egzersiz yapmalarını (bugün Self-Authoring Programı olarak biliniyor) sağlayarak okulu bırakmalarını önleyen bir çevrimiçi yazım projesi yaratmak gibi uygulamalar içeriyordu.

Bir çiftlikten ya da çok küçük bir kasabadan gelen, elleriyle bir şeyler üretmiş ve zorlu doğa şartlarında uzun süreler geçirmiş ve sıklıkla kendi kendini eğitmiş ya da bütün olanaksızlıkları aşıp üniversiteye gitmiş Orta Batılı tipleri oldum olası özellikle sevmişimdir. Onları, yüksek eğitimin çok önceden uygun görüldüğü ve bu nedenle zaman zaman değerinin bilinmediği ve onu kendi başına bir amaç olarak değil, kariyer yolunda ilerlemeye hizmet eden bir yaşam aşaması olarak görüldüğü, sofistike ama bir şekilde doğallığı bozulmuş şehirli karşılıklarından çok farklı bulurdum. Bu Batılılar farklıydılar; kendi kendilerini yetiştiriyorlardı, hazıra konmuyorlardı, aktif katılımcıydılar, büyük şehirlerdeki hayatlarını her geçen gün daha fazla kapalı mekânlarda ve bilgisayar başında sembolleri manipüle ederek geçiren akranlarının çoğundan daha dost canlısı ve daha az yapmacıktılar. Bu kovboy psikolog bir fikri, sadece, bir insana bir şekilde yardımı dokunabilecekse önemser gibi görünüyordu.

Arkadaş olduk. Edebiyatı seven bir psikiyatr ve bir psikanalist olarak ona yakınlık duydum çünkü kendini kitaplarla muhteşem bir şekilde eğitmiş ve derinliği olan Rus romanlarını, felsefeyi ve eski mitolojiyi sadece sevmekle kalmayıp onlara en kıymetli mirası muamelesi yapan bir bilim insanıyla karşı karşıyaydım. Ayrıca kişilik ve mizaç üstüne aydınlatıcı istatistiki araştırmalar yapıyor

ve nörobilim konusunda çalışıyordu. Davranışçı olarak eğitim almış olmasına rağmen rüyalara, klişe örneklere, yetişkinlikte süren çocukluk çatışmalarına ve gündelik hayatta savunmaların ve akla uygun hale getirmenin rolüne odaklanan psikanalize güçlü bir ilgisi vardı. Ayrıca Toronto Üniversitesi'nin Uygulamalı Psikoloji Departmanı'nın aynı zamanda klinik uygulamalarına devam eden tek üyesi olarak, ezber bozuyordu.

Ziyaretlerimde sohbetlerimiz espriler ve kahkahalarla başlıyordu; ne de olsa karşımdaki, beni evine buyur eden, Alberta'nın iç kesimlerinden gelen, ergenlik yılları *FUBAR* filminden çıkma, küçük kasaba insanı Peterson'dı. Ev, eşi Tammy ve kendisi tarafından gördüğüm en büyüleyici ve şaşırtıcı orta sınıf evine dönüştürülmüştü. Her yerde sanat eserleri, oyma maskeler, soyut portreler vardı ama SSCB tarafından sipariş edilmiş Lenin'in ilk dönem komünistlerinin orijinal sosyalist gerçekçi tablolarının yanında sönük kalıyorlardı. Peterson, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve dünyanın rahat bir nefes almasından kısa bir süre sonra, bu propaganda malzemelerini internetten çok ucuza satın almaya başlamıştı. Sovyet devrimci ruhunu öven tablolar, banyolara kadar bütün duvar ve tavanları kaplıyordu. Tablolaların orada olma nedeni Jordan'ın totaliterliğe duyduğu sempati değil, kendine, onun ve herkesin unutmayı yeğleyeceği bir şeyi –ütopya uğruna yüz milyondan fazla insanın öldürüldüğünü– hatırlatmak istemesiydi.

İnsanlığı neredeyse yok eden bir sanrıyla "dekore edilmiş" bu yarı perili eve alışmak biraz zaman alıyordu. Ancak Peterson'ın ona tam destek veren, bu sıra dışı ifade ihtiyacını benimseyen ve teşvik eden harika ve benzersiz eşi Tammy, durumu biraz yumuşatıyordu. Bu tablolar, eve gelen misafirler için, Jordan'ın insanın iyilik adına kötülük yapma kapasitesiyle ve kişinin kendini aldatmasının psikolojik gizemiyle ilgili kaygılarına açılan ilk pencereydi (Bir insan kendini kandırıp nasıl paçayı sıyırabilirdi? Bu ikimizin ortak ilgi alanıydı). Ve tabii bir de ikinci sınıf bir sorun olarak adlandırabileceğim, İngiliz şair John Milton'ın on

yedinci yüzyılda *Kayıp Cennet*'te ustalıkla ele aldığı, insanın kötülük için kötü olma kapasitesi ve bazılarının başkalarını yok etmekten duyduğu mutluluk konularını tartıştığımız uzun saatler var.

Peterson'ın ister sağ ister sol, basitleştirilmiş ideolojinin ötesine geçme ve geçmişin hatalarını tekrarlamama arayışının görsel bir işareti olan tuhaf sanat koleksiyonunun duvarları süslediği cehennem misali mutfakta çay içerek sohbet ederdik. Bir süre sonra, tepemizde o uğursuz resimlerle, mutfakta çay içmenin, aile meselelerini, son okuduklarımızı konuşmanın hiçbir sıra dışılığı kalmazdı. Yaptığımız, dünyanın eski halinde ya da bazı yerlerde şimdiki halinde yaşamaktı.

Jordan, bundan önceki ilk ve tek kitabı *Maps of Meaning*'de, dünya mitolojisinin evrensel temalarıyla ilgili derin içgörülerini paylaşıyor ve bütün kültürlerin doğarken içine atıldığımız kaosla boğuşmamıza ve nihayetinde onu anlamamıza yardım etmek için nasıl hikâyeler yarattığını anlatıyor. Söz konusu kaos bizim için bilinmez olan her şey olmanın yanı sıra gerek dış dünyada gerekse dünyadaki ruhta aşmak zorunda olduğumuz keşfedilmemiş topraktır.

Evrimi, duygu nörobilimini, Jung ve Freud'un savlarını, Nietzsche, Dostoyevski, Soljenitsin, Eliade, Neumann, Piaget, Frye ve Frankl'ın büyük eserlerini bir araya getiren ve yaklaşık yirmi yıl önce yayımlanan *Maps of Meaning*, Jordan'ın, insanın ve insan beyninin gündelik hayatlarımızda anlamadığımız bir şeyle her karşı karşıya gelişimizde doğan arketipik durumla nasıl baş ettiğini anlamaya dönük kapsamlı yaklaşımını ortaya koyuyor. Kitabın muhteşemliği Jordan'ın bu durumun evrimde, DNA'mızda, beyinlerimizde ve en kadim hikâyelerimizde nasıl kök saldığını gösterme biçiminden geliyor. Jordan ayrıca, bu hikâyelerin belirsizlikle ve kaçınılmaz bilinmezle mücadelede yol gösterici rollerini sürdürdükleri için bugün hâlâ geçerli olduklarını ileri sürüyor.

Şu anda okuduğunuz kitabın sayısız erdemlerinden biri, Jordan'ın onu psikolojiye yaklaşımını çözümleyerek yazmasından ötürü hayli karmaşık ve çok katmanlı bir çalışma olan *Maps of Meaning*'e bir giriş noktası sağlamasıdır. Ancak *Maps of Meaning* temel bir eserdir çünkü genlerimiz ve hayat tecrübelerimiz ne kadar farklı olursa olsun ya da plastik beyinlerimiz tecrübelerimiz sonucu nasıl farklı şekillerde donatılmış olursa olsun, hepimiz bilinmeyenle baş etmek zorundayız ve hepimiz kaostan düzene geçmek için çaba harcarız. Bu kitapta yer alan ve temellerini *Maps of Meaning*'den alan kuralların çoğunun evrenselliği bu yüzdendir.

Maps of Meaning'in çıkış noktası, Jordan'ın, Soğuk Savaş'ın ortasında büyüyen bir ergen olarak, insanlığın büyük kısmının çeşitli kimliklerini savunmak için gezegeni havaya uçurmaya hazır görünmesinin neden olduğu sancılı farkındalığıdır. Jordan kendini insanların, nasıl olup da bir "kimlik" uğruna –hangi kimlik olursa olsun– her şeyi feda edebileceğini anlamaya mecbur hissetmişti. Totaliter rejimleri aynı davranışın bir türevine –kendi yurttaşlarını öldürmeye– yönlendiren ideolojileri de anlamalıydı. *Maps of Meaning*'de ve yine bu kitapta, Jordan'ın insanları temkinli olmaları için uyardığı meselelerden biri, kime ve hangi amaca hizmet ediyor olurlarsa olsun, ideolojidir.

İdeolojiler bilim ya da felsefe kisvesi altında, dünyanın karmaşıklığını açıklar ve onu kusursuzlaştıracak çareler sunar gibi görünen basit fikirlerdir. İdeologlar kendi içsel kaoslarını halletmeden, "dünyayı nasıl daha iyi bir yere dönüştüreceklerini" bilirmiş gibi yapan insanlardır. (İdeolojilerinin onlara verdiği savaşçı kimliği, bu kaosun üstünü örter.) Bu elbette kibirdir ve bu kitabın en önemli temalarından biri, "önce kendi evinize düzen getirmeniz"dir ve Jordan, bunu nasıl yapacağınız konusunda pratik tavsiyelerde bulunmaktadır.

İdeolojiler doğru bilginin sadece yedekleridir ve ideologlar iktidara geçtiklerinde her zaman tehlike arz ederler çünkü ahmakça

"ben her şeyi biliyorum" yaklaşımı, varoluşun karmaşıklığıyla boy ölçüşemez. Dahası, sosyal mekanizmaları uçuşa geçemediğinde, ideologlar kendilerini değil, ideolojinin basitliğinin iç yüzünü görebilenleri suçlarlar. Yine Toronto Üniversitesi'nin muhteşem profesörü Lewis Feuer *Ideology and Ideologists* kitabında, ideolojilerin, yerini alır gibi yaptıkları dinî hikâyeleri amaca uygun hale getirirken, anlatım ve psikolojik zenginliği ortadan kaldırdıklarını gözlemler. Komünizm köleleştirilmiş sınıfı, zengin zalimleri, Lenin gibi yurtdışında esirlerin arasında yaşadıktan sonra, köle edilenlere vadedilen toprakların (ütopya, proletarya diktatörlüğü) yolunda kılavuzluk eden liderleriyle, Mısır'daki İsrailoğullarının hikâyesini ödünç almıştır.

Jordan ideolojiyi anlamak için sadece Sovyet gulagları değil, Holokost ve Nazizmin yükselişi hakkında kapsamlı kaynaklar okudu. Benim neslimden, Hristiyan olarak dünyaya gelip Avrupa'da Yahudilerin başına gelenleri bu denli dert edinen ve bu olayların nasıl mümkün olabildiğini anlamak için bu kadar çok çalışan başka kimse tanımadım. Ben de bu konuyu derinlemesine araştırmışımdır. Babam Auschwitz'den sağ kurtulanlar arasındaydı. Büyükannem kurbanlarının üstünde dile getirilemeyecek gaddarlıkta deneyler gerçekleştiren Nazi doktoru Josef Mengele'yle yüz yüze geldiğinde orta yaşlı bir kadındı ve Auschwitz'den Mengele'nin daha yaşlı, solgun ve güçsüzler sırasına girmesi emrini yok sayıp daha genç insanların arasına karışması sayesinde sağ çıkabilmişti. Gaz odalarından ikinci kez kurtulmasını, çok yaşlı göründüğünden öldürülmemek için yiyeceğini saç boyasıyla takas etmesine borçluydu. Kocası, büyükbabam, Mauthausen toplama kampından sağ çıktı ama kurtuluş gününden hemen önce ona verilen katı yiyecek lokması gırtlağına takılarak öldü. Bunu anlatıyorum çünkü arkadaş olmamızdan seneler sonra, Jordan ifade özgürlüğüne yönelik klasik bir liberal duruş sergilediğinde, aşırı solcular tarafından sağcı bir yobaz olmakla suçlanacaktı.

Dilimin döndüğü kadar itidalle şunu söylememe izin verin: Jordan'ı suçlayanlar, *en iyi ihtimalle* gereken özeni göstermediler. Ben gösterdim. Benimki gibi bir aile tarihiniz varsa, sağcı yobazlığa karşı sadece radar değil, su altı sonarı bile geliştiriyorsunuz ama daha önemlisi yobazlıkla mücadele edecek idrake, araca, iyi niyete ve cesarete sahip bir insanı diğerlerinden ayırt etmeyi öğreniyorsunuz: Jordan Peterson, işte *o* insandır.

Modern politika biliminin Nazilerin yükselişini, totaliterliği ve önyargıyı anlama girişimlerinden duyduğum hoşnutsuzluk, politika bilimi eğitimimi bilinçsizlik, yansıtma, psikanaliz ve grup psikolojisinin gericilik potansiyeli, psikiyatri ve beyinle ilgili araştırmalarla destekleme kararımın başlıca etkenlerinden biri oldu. Jordan da siyasal bilimlerden benzer nedenlerle ayrıldı. Bu önemli paralel ilgi alanlarıyla, "cevaplar" üzerinde her zaman hemfikir olmadık (Tanrı'ya şükür) ama sorular üzerinde neredeyse daima hemfikirdik.

Arkadaşlığımız sadece kasvet üstüne kurulu değildi. Üniversitemizdeki diğer profesörlerin derslerine katılmayı alışkanlık haline getirdiğim için onun her zaman tıklım tıklım dolu olan derslerine de katıldım ve milyonların bugün sanal âlemde gördüklerini bizzat gördüm: Parlak ve sıklıkla göz alan, en iyi halinde bir caz sanatçısı gibi doğaçlama yapan bir konuşmacı; zaman zaman ateşli bir taşra vaizine benziyordu (İncil'in mesajını yaymak anlamında değil, tutkusuyla, çeşitli fikirlere inanmaya ve inanmamaya yakışan hayatın riskli ve tehlikeli yönlerini aktaran hikâyeler anlatma becerisiyle). Sonra aynı rahatlıkla bir dizi bilimsel çalışmanın nefes kesen sistematik bir özetini çıkarmaya geçebiliyordu. Öğrencilerin daha derin düşünmesine, kendilerini ve geleceklerini ciddiye almalarına yardımcı olmakta ustaydı. Onlara yazılmış en büyük kitaplara saygı duymayı öğretirdi. Klinik uygulamalarından canlı örnekler verirdi, kendini, hatta kırılganlıklarını (uygun ölçülerde) ifşa eder ve evrim, beyin ve dinî hikâyeler arasında büyüleyici bağlantılar kurardı. Evrim ve dinin (Richard Dawkins gibi düşünürler tarafından) öğrencilere

sadece birbirine ters düşen iki şeymiş gibi öğretildiği bir dünyada, Jordan öğrencilerine, evrimin, her şeyden önce, Gılgılamış'tan Budha'nın hayatına, Mısır mitolojisinden Kutsal Kitap'a, pek çok kadim hikâyenin derin psikolojik cazibesini ve bilgeliğini izah etmeye nasıl yardımcı olduğunu gösterirdi. Örneğin bilinmezin derinliklerine yapılan gönüllü yolculukla –kahramanın arayışıyla– ilgili hikâyelerin, beynin gerçekleştirmek üzere evrildiği evrensel görevlerin bir aynası olduğunu anlatırdı. Hikâyelere saygı duyardı, indirgemeci değildi ve hiçbir zaman bilgeliklerini tamamen boşalttığını iddia etmezdi. Önyargı gibi bir meseleyi ya da duygusal akrabaları korku ve tiksintiyi veya cinsiyetler arasındaki ortalama farkları ele alırken, bu özelliklerin nasıl geliştiğini ve neden hayatta kaldıklarını gösterebiliyordu.

Her şeyden önce öğrencilerini üniversitede nadiren tartışılan konulara, örneğin Budha'dan Kutsal Kitap'ın yazarlarına kadar bütün kadim şahsiyetlerin, tıpkı bütün biraz yıpranmış yetişkinler gibi bildiği basit olguya –hayat acı çekmektir– karşı uyarırdı. Siz ya da yakınınızdaki biri acı çekiyorsa bu üzücüdür. Ama gelin görün ki bu, size özel bir durum değildir. Sadece "politikacılar ahmak" ya da "sistem bozulmuş" olduğu için veya siz ve ben diğer herkes gibi, kendimizi *meşru bir şekilde* bir şeyin ya da birinin kurbanı olarak tanımlayabileceğimiz için acı çekmeyiz. İnsan olduğumuz için iyi bir acı çekme dozumuz garantidir. Ve muhtemelen, eğer siz ya da sevdiğiniz biri şu anda acı çekmiyorsa, tabii eğer müthiş ballı değilseniz, bundan beş yıl sonra çekiyor olacaksınız. Çocuk büyütmek zordur, çalışmak zordur, yaşlanmak, hastalık ve ölüm zordur ve Jordan her şeyi tek başınıza, sevgi dolu bir ilişkiden ya da bilgelikten veya büyük psikologların psikolojik öngörülerinden faydalanmadan yapmanın durumu sadece güçleştirdiğini vurgulardı. Öğrencilerini korkutmuyordu; hatta öğrenciler, onun bu samimi konuşmasını güven verici buluyorlardı çünkü her ne kadar bunu tartışacak bir forum olmasa da ruhlarının derinliklerinde çoğu, Jordan'ın söylediklerinin doğru olduğunu biliyordu. Belki de hayatlarındaki yetişkinler fazlasıyla

naif bir aşırı korumacılık hali içinde oldukları için, kendilerini acı çekmekten bahsetmemenin çocuklarını ondan sihirli bir şekilde koruyacağına inandırmışlardı.

Jordan burada farklı kültürlerde var olan ve Freud'un izinde, pek çok kültürde benzerlik sergilediklerini fark eden Otto Rank tarafından psikanalitik açıdan incelenen ve Carl Jung, Joseph Campbell ve Erich Neumann gibi isimler tarafından da ele alınan kahraman mitini aktarırdı. Freud, diğer şeylerin yanı sıra nevrozların izahında başarısız olarak tanımlayabileceğimiz bir kahramanlık hikâyesinden (Oedipus'unkinden) faydalanırken, Jordan muzaffer kahramanlara odaklanmıştır. Bütün bu zafer hikâyelerinde, kahramanının bilinmeze, keşfedilmemiş topraklara girmesi, büyük ve yeni bir zorlukla baş ederek büyük riskler alması gerekir. Bu süreçte kahramanın yeniden doğabilmesi ve zorlukla baş edebilmesi için, kendinden bir şeyin ölmesi ya da feda edilmesi gerekir. Bu, cesaret gerektiren bir şeydir ve psikoloji derslerinde de ders kitaplarında da nadiren ele alınır. Jordan'ın yakın zamanda kamuoyunda, ifade özgürlüğünü savunmak ve benim "zorlama ifade" olarak adlandırdığım şeye (çünkü vatandaşlarını politik görüşlerini dile getirmeye zorlayan bir hükümeti içeriyor) karşı durmak amacıyla sergilediği son duruşta, risk çok büyüktü; Jordan'ın kaybedeceği çok şey vardı ve bunun farkındaydı. Yine de onun (Tammy'nin de) sadece bu cesareti sergilemekle kalmayıp bu kitaptaki bazıları gerçekten zorlayıcı olabilen pek çok kurala göre yaşamaya devam ettiğini gördüm.

Jordan'ın bu kurallara göre yaşayarak ve zaten taşıdığı takdire şayan kişilikten daha da büyüyerek daha muktedir ve daha kendinden emin birine dönüşmesine tanık oldum. Hatta onu zorlama ya da zoraki ifadeye karşı bir duruş sergilemeye iten şey, bu kitabı yazma ve bu kuralları geliştirme süreciydi. İşte bu nedenle, o olaylar sırasında hayatla ve bu kurallarla ilgili düşüncelerinin bazılarını internette yayınlamaya başladı. Şimdi yaklaşık yüz milyon YouTube videosu izledikten sonra, düşüncelerinin hassas bir noktaya dokunduğunu biliyoruz.

* * *

Kurallardan ne kadar hazzetmediğimiz düşünüldüğünde, Jordan'ın kurallar sunan konuşmalarına gösterilen bu olağanüstü tepkiyi nasıl izah edebiliriz? Jordan örneğinde, nedeni elbette karizması ve başlangıçta ona sanal ortamda geniş bir dinleyici kitlesi sağlayan ve benzerine çok nadir rastlanan bir prensibi savunma istekliliğiydi. YouTube paylaşımları çok kısa süre içinde yüz binlerce insan tarafından izlendi. Ancak insanların dinlemeye devam etmesinin nedeni, Jordan'ın söylediklerinin derin ve dile getirilmemiş bir ihtiyacı karşılamasıydı. Nihayetinde bunun nedeni, kurallardan azat olma arzumuzun yanı sıra hepimizin bir yapı arayışı içinde olmamızdır.

Pek çok genç insanın kurallara ya da en azından kılavuz çizgilere duyduğu açlığın bugün daha şiddetli olması nedensiz değildir. En azından Batı'da Y kuşağı, benzeri olmayan bir tarihsel durum yaşıyor. Ölümlülük konusunda görünüşte çelişkili iki görüşün, okullarında, kolejlerde ve üniversitelerde, benim jenerasyonumdan kişiler tarafından, aynı anda ve bu kadar detaylı bir şekilde öğretildiği ilk jenerasyon olduklarına inanıyorum. Bu çelişki, zaman zaman, yön duygularını kaybetmelerine, kılavuzsuz kalmalarına ve daha trajik olarak, varlıklarından bile habersiz oldukları zenginliklerden mahrum kalmalarına neden oluyor.

İlk görüş ya da öğreti ölümlülüğün göreceli, en iyi haliyle kişisel bir "değer yargısı" olduğu yönündedir. *Göreceli* demek, hiçbir şeyde mutlak bir doğru ya da yanlış yok demektir; aksine, ölümlülük ve onunla bağdaştırılan kurallar sadece, kişinin etnik kökeni, yetiştirilme şekli ya da içine doğduğu kültür ve tarihî an gibi belli bir çerçeveye "göre" ya da "onunla ilintili" bir kişisel görüş ve tesadüf meselesidir. Bir doğum kazasından başka bir şey değildir. Bu tartışmaya göre (artık bir itikat halini aldı) tarih, dinlerin, kabilelerin, ulusların ve etnik grupların temel meseleler konusunda ters düşme eğiliminde olduklarını (ve daima böyle olduğunu) öğretir. Bugün postmodernist sol, bir grubun ölümlülüğünün, bir başka grup üstünde baskı kurma

girişiminden *başka bir şey olmadığını* iddia ediyor. Bu nedenle sizin ve toplumunuzun "ahlaki değerleri"nin ne kadar keyfî olduğu belirginlik kazanınca, yapılacak en doğru şey, farklı düşünen ve farklı (çeşitli) geçmişlerden ve kökenlerden gelen insanlara anlayış göstermektir. Bu anlayış vurgusu o kadar önemlidir ki pek çok insana göre bir insanın sahip olabileceği en kötü karakter kusuru "yargılayıcı"* olmasıdır. Dahası doğruyu yanlıştan ayırt edemediğimiz ve neyin iyi olduğunu bilmediğimize göre, *bir yetişkinin yapabileceği en uygunsuz şey genç bir insana nasıl yaşayacağı konusunda* tavsiye vermektir.

Böylece bir nesil bir zamanlar, son derece yerinde bir ifadeyle "pratik bilgelik" olarak adlandırılan ve önceki nesillere kılavuzluk eden kavramdan mahrum yetiştirildi. Y kuşağı, sık sık mümkün olabilecek en iyi eğitimi aldıklarını söylerken, aslında ciddi bir entelektüel ve ahlaki ihmalin kurbanı oldu. Benim ve Jordan'ın neslinin Y kuşağının hocalığını üstlenen görececileri, insanlığın erdem sahibi olmakla ilgili binlerce yıllık bilgisini

---

* Kimileri –yanılarak– bu sayfalarda sık sık bahsi geçen Freud'un, "yargılayıcı olmayan" bir kültüre, okullara ve kurumlara duyduğumuz özleme katkı sağladığını savunur. Psikanalistlerin terapi sırasında hastalarını dinlerken, hoşgörülü olmalarını ve onlarla empati kurmalarını, kendi eleştirel ve ahlakçı yargılarını dillendirmemelerini önerdiği doğrudur. Ancak bu, hastaların tamamen dürüst olmak ve sorunlarını hafife almamak konusunda kendilerini rahat hissetmelerini sağlama amacını güdüyordu. Bu yaklaşım kişinin kendi üstünde düşünmesini teşvik ediyor, savuşturulmuş duyguları, dilekleri ve hatta utanç verici antisosyal dürtüleri keşfetmelerine izin veriyordu. Ayrıca –ki asıl hüneri burada saklıydı– hastaların kendi bilinçsiz bilinçlerini (ve bilincin yargılarını), kendi "kusurlarına" yönelik sert özeleştirilerini ve sıklıkla kendilerinden gizledikleri ama genellikle düşük özgüvenlerinin, depresyon ve kaygılarının temelini oluşturan bilinçsiz suçluluk duygularını keşfetmelerine olanak sağlıyordu. Freud farkında olduğumuzdan hem daha ahlaksız hem daha ahlaklı olduğumuzu göstermiştir. *Terapide* bu tür bir "yargılayıcı olmama" duruşu, güçlü ve özgürleştirici bir teknik ya da taktiktir; kendinizi daha iyi anlamak istediğinizde takınmanız gereken ideal tavırdır. Ancak Freud hiçbir zaman (bütün kültürün kocaman bir terapi seansı grubuna dönüşmesini isteyenlerin aksine) kişinin *bütün hayatını hiçbir* yargıda bulunmadan ya da erdemsiz geçirebileceğini savunmamıştır. Aslında, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda anlatmak istediği, uygarlığın sadece birtakım kısıtlayıcı kurallardan ve ahlakçılıktan doğabileceğidir.

modası geçmiş, "alakasız" ve hatta "baskıcı" olarak geçiştirerek değersizleştirmeyi seçti. Bu konuda o kadar başarılı oldular ki "erdem" kelimesi bile kulağa çağdışı gelir oldu ve bu kelimeyi kullananlar dönemlerine aykırı bir şekilde ahlakçı ve kendini beğenmiş görülmeye başladılar.

Erdemin incelenmesi, (doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi) ahlaki değerlerin incelenmesiyle aynı şey değildir. Aristoteles erdemleri hayatta en fazla mutluluk getiren davranış şekilleri olarak tanımlamıştı. Kötülük ise en az mutluluk getiren davranış şekliydi. Erdemlerin her zaman dengeyi ve kötülüklerin aşırılıklarından kaçınmayı hedeflediğini gözlemledi. Artistoteles *Nikomakhos'a Etik*'te erdemleri ve kötülükleri inceledi. Bu, insanlar için mümkün olan mutluluk türü üstüne, varsayım değil, tecrübe ve gözlem üstüne kurulu bir kitaptı. Erdemle kötülük arasındaki fark konusunda *yargı* geliştirmek bilgeliğin başlangıcıdır; modası asla geçmez.

Aksine, modern görececiliğimiz nasıl yaşanacağı konusunda yargılarda bulunmanın imkânsız olduğunu öne sürmekle başlar; çünkü *gerçek* iyi ve *doğru* erdem yoktur (fazla göreceli oldukları için). Bu nedenle görececiliğin, "erdem"e en fazla yaklaştığı kavram "hoşgörü"dür. Sadece hoşgörü farklı gruplar arasında sosyal uyum sağlayıp bizi birbirimize zarar vermekten koruyabilir. Facebook ve diğer sosyal medya biçimlerinde, ne kadar hoşgörülü, açık ve merhametli olduğunuzu herkese söyleyerek sözde erdeminizi sergiler ve beğenilerin birikmesini beklersiniz. (Erdemli olduğunuzu insanlara söylemenin bir erdem değil bir kendini yüceltme kampanyası olduğunu bir kenara koyalım. Erdemi işaret etmek erdem değildir. Erdemi işaret etmek, muhtemelen, en yaygın ahlaksızlığımızdır.)

Başkalarının görüşlerine tahammülsüzlük (ne kadar cahilce ya da tutarsız olurlarsa olsunlar) sadece yanlış değildir. Doğru ya da yanlışın olmadığı bir dünyada çok daha kötüsüdür; utanç verecek kadar gelişmemiş ya da muhtemelen tehlikeli olduğunuzun işaretidir.

Ancak görünüşe bakılırsa pek çok insan, hayatın ayrılmaz bir parçası olan ama ahlaki göreceliliğiyle daha beter hale getirilen vakuma –kaosa– tahammül edemiyor; ahlaki bir pusula, hayatlarında hedef alacakları bir ideal olmadan yaşayamıyorlar (Görececilere göre idealler de değerdir ve bütün değerler gibi sadece "göreceli"dirler; dolayısıyla uğurlarında fedakârlık yapmaya değmezler). Bu nedenle, görececiliğin yanı başında nihilizm ve çaresizlik şölenini ve aynı zamanda ahlaki göreceliğin zıddı olan her şeye bir cevabının olduğunu iddia eden ideolojilerin sunduğu kör eminliği buluruz.

Böylece Y kuşağının bombardımanına tutulduğu ikinci öğretiye ulaşırız. Yazılmış en harika kitapları incelemek için bir beşerî bilimler dersine kaydolurlar. Ama kitapları okumaları istenmez, onun yerine kitaplara yönelik sersemletici bir basite indirgeme üstüne kurulu ideolojik saldırılarla donatılırlar. Görececi, belirsizliklerle doluyken, ideolog tam tersi bir şekilde aşırı yargılayıcı ve eleştireldir; başkalarında nelerin yanlış olduğunu ve bu konuda ne yapılması gerektiğini her zaman bilir. Bazen, görececi bir toplumda tavsiye vermeye istekli insanlar sadece verecek en az şeyi olanların arasından çıkıyormuş gibi görünür.

Modern ahlaki görececiliğin pek çok kaynağı vardır. Batı'da bizler tarih bilgimizi artırdıkça, farklı dönemlerin farklı ahlaki kuralları olduğunu öğrendik. Denizleri aştıkça ve yerküreyi keşfettikçe, farklı adalarda yaşayan, değişik ahlak kuralları kendi toplumlarının iskeletine göre ya da o iskelet içinde makul gelen ücra kabilelerden haberdar olduk. Bilim de dünyanın dinî bakış açısına saldırıya geçerek ve böylece etik ve kuralların dinî zemininin altını oyarak önemli bir rol üstlendi. Materyalist sosyal bilim dünyayı (hepimizin gözlemleyebileceği, nesnel ve "gerçek") olgulara ve (öznel ve kişisel) değerlere ayırabileceğimizi ima etti. O zaman, önce olgular üstünde anlaşabilir ve belki bir gün bilimsel etik kuralları geliştirebilirdik (henüz gerçekleşmedi). Dahası bilim, değerlerin olgulardan daha az gerçekliğe sahip olduğunu ima

ederek ahlaki göreceliğe farklı bir açıdan daha katkıda bulundu; çünkü "değer"i ikincil konuma yerleştiriyordu. (Öte yandan olgu ve değerleri kolayca ayırabileceğimiz düşüncesi o zaman da şimdi de naif kalıyor; neye dikkat edeceğini ve neyin olgudan sayılacağını bir noktaya kadar kişinin değerleri belirler.)

Farklı toplumların farklı kuralları ve ahlaki değerleri olduğu fikri, kadim dünyada da bilinirdi ve kadim dünyanın bu kavrayışa tepkisini, modern tepkiyle (görececilik, nihilizm ve ideoloji) karşılaştırmak çok ilginçtir. Antik Yunanlar, Hindistan'a ve başka yerlere yelken açtıklarında, kuralların, ahlaki değerlerin ve geleneklerin her yerde farklılık gösterdiğini keşfettiler ve doğru ve gerçeğin izahının genellikle atasal otoriteye dayandığını gördüler. Yunanların bu uyanışa tepkisi çaresizlik değil, yeni bir keşif oldu: felsefe.

Sokrates, çatışan bu ahlak kurallarının fark edilmesinin neden olduğu belirsizliğe tepki olarak, nihilist, görececi ya da ideolog olmak yerine, hayatını bu farklılıkları akla yatkın hale getirebilecek bir bilgeliğin arayışına adamaya karar verdi. Başka bir ifadeyle felsefenin icadına yardım etti. Hayatını "Erdem nedir?" ve "Kişi nasıl iyi bir hayat yaşayabilir?" ve "Adalet nedir?" gibi, kafa karıştırıcı temel sorular sorarak geçirdi ve farklı yaklaşımlara, hangisinin daha tutarlı ve insan doğasıyla daha uyumlu olduğunu sorgulayarak baktı. Bu kitabı bu tür soruların canlandırdığına inanıyorum.

Farklı insanların hayatın pratik olarak nasıl yaşanması gerektiği konusunda farklı fikirlerinin olduğunu keşfetmeleri eskileri felç etmedi; insanlığı anlayışlarını derinleştirdi ve insanların hayatın nasıl yaşanabileceği konusunda yaptığı en tatmin edici sohbetlerden bazılarına yol açtı.

Keza Aristoteles. Ahlak kurallarındaki bu farklılıklar karşısında çaresizliğe kapılmak yerine, belli kurallar, kanunlar ve gelenekler bir yerden bir yere değişse bile, insanların oldukları her yerde, doğaları gereği, kural, kanun ve gelenek koymaya eğilimli olduklarını savundu. Bunu modern terimlerle ifade ede-

cek olursak bütün insanlar, bir tür biyolojik donanım nedeniyle, ahlakı öylesine kökleşmiş bir şekilde dert ediyorlar ki her nerede olursak olalım bir kanunlar ve kurallar yapısı yaratıyoruz. İnsan hayatının ahlaki kaygılardan arınabileceğini düşünmek sadece bir fantezidir.

Bizler kural üreticisiyiz. Dahası ahlaklı hayvanlar olduğumuz göz önüne alındığında, basite indirgeyici modern görececiliğimizin üstümüzdeki etkisi ne olmalı? Bu, olmadığımız bir şeymişiz gibi davranarak kendimize köstek oluyoruz demektir. Bu bir maskedir ama en çok onu takanı kandırdığı için, tuhaf bir maskedir. En akıllı postmodern görececi profesörün Mercedes'ini bir anahtarla *çizinnnnnn* bakalım, görececiliğin maskesinin (sahte yanlış ve doğru diye bir şeyin olamayacağı tavrıyla birlikte) ve radikal hoşgörü pelerininin ne kadar hızlı çıktığına inanamazsınız.

Jordan, henüz modern bilim üstüne kurulu bir etiğimiz olmadığı için kendi kurallarını geçmişe bir sünger çekerek, binlerce yıllık bilgeliği batıl inanç olarak geçiştirerek ve en büyük ahlaki başarılarımızı yok sayarak geliştirmeye çalışmıyor. Bugün insanların binyıllar boyunca korumaya uygun gördüğü kitaplardan öğrendiklerimizin en iyi kısımlarını, bütün zorluklara rağmen zamanın yok etme eğilimine karşı ayakta kalabilmiş hikâyelerle birleştirmek çok daha iyi.

Jordan aklı başında kılavuzların yaptığını yapıyor: İnsan bilgeliğinin kendi içinde başladığını iddia etmek yerine önce kendi kılavuzlarına başvuruyor. Her ne kadar bu kitaptaki konular çok ciddi olsa da Jordan onları, bölüm başlıklarının da hissettireceği gibi, hafif bir dokunuşla ele alırken çok eğleniyor. Her şeyi kapsamak gibi bir iddiası yok ve bazen bölümler onun anladığı şekliyle psikolojimize dair çok geniş bir yelpazeye yayılan tartışmaları içeriyor.

O zaman neden bu kitaba "kurallar" yerine, daha rahat, kullanıcı dostu ve daha az katı bir terimle "kılavuz" demiyoruz?

Çünkü bunlar gerçekten kurallar. Ve en önemli kural şu: Kendi hayatınızın sorumluluğunu üstlenmek zorundasınız. Nokta.

İnsan, tüm ideolojik öğretmenlerinden, hiç durmadan onlara ait doğruları, doğruları ve doğruları dinlemiş bir neslin, bunun yerine sorumluluk almaya odaklanmalarının daha iyi olacağının söylenmesine itiraz edeceğini düşünüyor. Ancak çoğu küçük ailelerde, aşırı korumacı ebeveynler tarafından yumuşak zeminli oyun parklarında yetiştirilip duymak istemedikleri şeyleri duymak zorunda kalmayacakları "güvenli alanlı" üniversitelerde –riskten kaçınarak– eğitilmiş bu neslin içinde, potansiyel dirençlerinin hafife alınmasıyla aptallaştırıldıklarını hisseden ve Jordan'ın her bireyin taşıyacağı temel sorumluluğunun olduğu –dolu dolu bir hayat yaşamak için, kişinin önce kendi evini düzene sokması gerektiği ve daha büyük sorumluluklar üstlenmeyi ancak ondan sonra hedefleyebileceği– mesajını benimseyen milyonlar var. Bu tepki boyutu ikimizi de sık sık ağlama noktasına getirmiştir.

Bu kurallar bazen çok talepkâr olabilir. Sizi zamanla yepyeni bir sınıra esnetecek artımlı bir süreci üstlenmenizi gerektirirler. Dediğim gibi bu, bilinmeze girmeyi gerektirir. Mevcut halinizin sınırlarının ötesine uzanmak, yukarıda, üstünüzde ve sizden üstün olan ve ulaşabileceğinizden her zaman emin olamayacağınız idealleri dikkatle seçip peşlerine düşmeyi gerektirir.

Ancak ideallerimizin erişilebilir olduğu kesinse, ulaşmak için neden uğraşalım ki? Çünkü ideallerinize ulaşmazsanız hiçbir zaman hayatınızın bir anlamı olduğunu hissetmeyeceğiniz kesindir.

Dahası belki de, kulağa ne kadar yabancı ve tuhaf gelse de, ruhumuzun en derin parçasında, hepimiz yargılanmak istiyoruzdur.

Dr. Norman Doidge,
Kendini Değiştiren Beyin kitabının yazarı.

GİRİŞ

Bu kitabın bir kısa, bir de uzun öyküsü var. Biz kısa öyküyle başlayacağız.

2012 yılında, Quora adında bir internet sayfasına katkıda bulunmaya başladım. Quora'da herkes, her türden soru sorabilir ve sorulara cevap verebilir. Okuyucular beğendikleri cevaplara puan verip beğenmediklerinden puan kırabilirler. Bu şekilde, en faydalı cevaplar tepeye doğru çıkarken, diğerleri dibi boylayarak unutulur. Bu site merakımı uyandırıyordu. Herkese ücretsiz olması hoşuma gidiyordu. Tartışmalar genellikle sürükleyiciydi ve aynı sorunun ürettiği farklı bakış açılarını görmek ilginçti.

Mola verdiğim (ya da işten kaçtığım) zamanlarda Quora'ya bakıyor ve kendimi kaptıracak sorular arıyordum. "Mutlu olmak ile hoşnut olmak arasındaki fark nedir?", "Siz yaşlanırken iyileşen şeyler nelerdir?" ve "Hayatı ne daha anlamlı kılar?" gibi soruları değerlendirmeye alıp cevaplıyordum.

Quora cevabınızı kaç kişinin görüntülediğini ve ne kadar puan aldığınızı görmenize izin veriyor. Böylece, erişim kapasitenizi belirleyebiliyor ve insanların fikirleriniz hakkında ne düşündüğünü görebiliyorsunuz. Cevapları görüntüleyen insanların çok azı puan veriyor. Temmuz 2017'de bu satırları yazarken –"Hayatı ne daha anlamlı kılar?" sorusunu ele almamdan beş yıl sonra– bu soruya verdiğim cevap nispeten küçük bir izleyici kitlesine sahipken (on dört bin görülme ve yüz otuz üç puan), yaşlanmayla ilgili soruya verdiğim cevap yedi bin iki yüz kişi

tarafından görülmüş ve otuz altı puan almıştı. Çok başarılı sayılmaz. Ancak tuhaf da değil. Bu tür sitelerde çoğu cevap çok az dikkat çekerken, sadece küçük bir azınlık orantısız bir şekilde popüler olabilir.

Çok geçmeden bir başka soruyu cevapladım: "Herkesin bilmesi gereken en değerli şeyler nedir?" Kimi son derece ciddi, kimi şaka yollu –"Çektiğiniz acıya rağmen şükredin.", "Nefret ettiğiniz şeyleri yapmayın.", "Siste bir şey saklamayın." gibi– kurallar ya da özlü sözler listesi yazdım. Quora okurları bu listeden hoşlanmışa benziyordu. Üstüne yorumlar yapıp bunları paylaştılar. "Bu listenin çıktısını alıp referans olarak saklayacağım. Kesinlikle olağanüstü." ve "Quora'yı kazandın. Artık siteyi kapatabiliriz." gibi şeyler söylediler. Hocalık yaptığım Toronto Üniversitesi'nden öğrenciler bana gelip bunu ne kadar beğendiklerini anlattılar. Bugüne kadar "Herkesin bilmesi gereken en değerli şeyler nedir?" sorusuna verdiğim cevap yüz yirmi bin insan tarafından görüldü ve iki bin üç yüz puan aldı. Quora'da yer alan kabaca altı yüz bin sorudan sadece birkaç yüzü iki bin puan sınırını geçmiştir. Erteleme çabamın ürünü derin düşüncelerim hassas bir noktaya temas etmişti: %99,9'luk bir cevap yazmıştım.

Yaşamak için kurallar listesini yazdığımda bu kadar iyi iş çıkaracağını tahmin etmemiştim. O paylaşımın önündeki ve arkasındaki birkaç ayda girdiğim altmış civarı cevabın hepsine özen göstermiştim. Bununla birlikte Quora, pazar araştırmasının en kalitelisini sunar. Cevap sahipleri anonimdir. En iyi anlamda, konuya karşı tarafsızdırlar. Görüşleri spontane ve önyargısızdır. Bu yüzden sonuçlara dikkat ettim o ve o cevabın orantısız başarısının nedenlerini düşündüm. Belki de kuralları formüle ederken, tanıdık olanla olmayan arasında doğru dengeyi yakalamıştım. Belki de insanları çeken, bu tür kuralların işaret ettiği yapıydı. Ya da bütün olay, insanların listelerden hoşlanmasından ibaretti.

Birkaç ay önce, 2012 yılının Mart ayında, bir edebiyat ajansından bir e-posta aldım. Beni CBC radyosunda, mutluluğun hayattaki asıl amaç olduğu fikrini eleştirdiğim *Mutluluğa Hayır*

De adlı bir programda dinlemişti. Öncesindeki birkaç on yılda, yirminci yüzyıl hakkında ve özellikle Nazi Almanya'sına ve Sovyetler Birliği'ne odaklanmış, payıma düşenden daha fazla sayıda kasvetli kitap okumuştum. Sovyetler Birliği'nin köle-çalışma kampı dehşetini belgeleyen en büyük isimlerden Aleksandr Soljenitsin, "insanın mutluluk için yaratıldığı"nı savunan "acınası ideoloji"nin, "görev dağıtıcının sopasının ilk darbesiyle sonlandırılan" ideoloji olduğunu[1] yazar. Bir krizde, hayatın icap ettirdiği kaçınılmaz bir eziyet ve sıkıntı, mutluluğun bireyin asıl arayışı olduğu fikriyle hızlıca alay edebilir. Radyo programında, bunun yerine daha derin bir anlamın gerekli olduğunu öne sürdüm. Bu tür bir anlamın doğasının, geçmişin büyük hikâyelerinde sürekli olarak tekrar tekrar sunulduğunu ve bunun mutluluktan çok sıkıntı karşısında karakter geliştirmekle alakalı olduğunu belirttim. Bu, elinizdeki eserin uzun tarihinin bir parçası.

1985'ten 1999'a kadar günde yaklaşık üç saat, bugüne dek yayınlanan tek kitabım *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*'in üstünde çalıştım. O süre zarfında ve sonraki yıllarda, kitabın içeriği hakkında önce Harvard'da, şimdi de Toronto Üniversitesi'nde ders veriyorum. 2013 yılında YouTube'un yükselişini gözlemleyerek ve Kanada devlet televizyonu TVO'da yaptığım bazı çalışmaların kazandığı popülerlik nedeniyle, üniversitedeki derslerimi ve halka açık konuşmalarımı kaydedip internette paylaşmaya karar verdim. Videolarım, gittikçe artan bir izleyici kitlesine ulaştı. Nisan 2016 itibarıyla izlenme sayısı bir milyonu aşmıştı. O tarihten bu yana izlenme sayısı çarpıcı bir şekilde arttı (ben bu kitabı yazarken on sekiz milyon sınırına ulaşmıştı) ama bunun nedeni kısmen gereğinden fazla dikkat çeken politik bir tartışmaya bulaşmamdı.

---

1 Solzhenitsyn, A. I., *The Gulag Archipelago 1918-1956: An experiment in literary investigation*, cilt 2, çev: T. P. Whitney, New York: Harper & Row, 1975: s. 626 (Aleksandr Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, 3 cilt, çev: Selim Taygan, Nebioğlu Yayınları, 1974).

Bu, başka bir hikâye. Hatta belki de başka bir kitabın konusu olur.

Maps of Meaning'de geçmişin büyük efsanelerinin ve dinî hikâyelerinin, özellikle daha eski ve sözlü gelenekten türetilenlerin amacının, betimleyici olmaktan çok *ahlaki* olduğunu öne sürmüştüm. Bu hikâye ve efsaneler, bir bilim insanının ele alabileceği gibi dünyanın ne olduğuyla değil, insanın nasıl davranması gerektiğiyle ilgilenirler. Atalarımızın dünyayı bir nesneler mekânı olarak değil, bir sahne –bir dram– olarak tanımladığını belirtmiştim. Dünyayı oluşturan ögelerin maddi şeyler değil, düzen ve kaos olduğuna inanmaya nasıl başladığımı anlatmıştım.

Düzen, etrafınızdaki insanların iyi anlaşılmış toplumsal normlara göre hareket ettiği ve öngörülebilir ve iş birlikçi kaldığı durumdur. Toplumsal yapı, keşfedilmiş bölgelerin ve aşinalığın hâkim olduğu bir dünyadır. Düzen hali genellikle, simgesel olarak –ve hayal gücüne dayanarak– eril kabul edilir. Ebediyen birbirine bağlı Bilge Kral ve Zorba'dır, toplum ise aynı anda hem yapı hem baskıdır.

Oysa kaos beklenmedik bir şeyin olduğu yer ya da zamandır. Kaos, en önemsiz haliyle, tanıdığınızı sandığınız insanların olduğu bir partide bir espri yaptığınızda ve gruba sessiz ve utanç verici bir soğukluk çöktüğünde ortaya çıkar. Kaos daha feci haliyle, bir anda işsiz kaldığınızda ya da sevgilinizin ihanetine uğradığınızda boy gösterir. Simgesel anlamda eril düzenin antitezi olarak, hayal gücüyle dişi olarak sunulur. Sıradan bir aşinalığın ortasında bir anda ortaya çıkıveren yeni ve öngörülemez durumdur. Yaratım ve Yıkım, yeni şeylerin kaynağı ve ölülerin varış noktasıdır (tıpkı doğanın, kültürün aksine aynı anda hem doğum hem ölüm olması gibi).

Düzen ve kaos ünlü Tao sembolü yin ve yang'dır; kafa ve kuyruktan oluşan iki yılan.* Düzen beyaz ve eril yılandır; kaos

---

* Yin/yang sembolü daha kapsamlı beş kısımlık *tajitu*'nun –hem orijinal mutlak birliği hem de gözlemlenen dünyanın çeşitliliğine bölünmesini temsil eden şemanın– ikinci kısmıdır. Bu, Kural 2'de ve kitabın başka yerlerinde detaylı olarak ele alınacaktır.

ise siyah ve dişil karşılığı. Beyazın içindeki siyah nokta ve siyahın içindeki beyaz nokta, dönüşüm olasılığını gösterir: Her şey güvenli görünürken, bilinmeyen, beklenmedik bir şekilde ve bütün heybetiyle bir anda karşınıza dikilebilir. Tam aksine, tam her şey kaybedilmiş gibi görünürken, felaket ve kaostan yeni düzen doğabilir.

Taocular için anlam, bu birbirine dolanmış çiftin arasındaki sınırda bulunabilir. O sınırda yürümek hayat yolunda, İlahî Yol'da kalmaktır.

Ve bu, mutluluktan çok daha iyidir.

Bahsettiğim telif hakları temsilcisi, bu meseleleri tartıştığım CBC radyo yayınını dinlemişti. Söylediklerim, kendisine daha derin sorular sormasına neden olmuştu. Bana genel izleyici kitlesi için bir kitap yazmayı düşünüp düşünmediğimi soran bir e-posta gönderdi. Daha önce, çok yoğun bir kitap olan *Maps of Meaning*'in daha erişilebilir bir versiyonunu üretmeye yeltenmiştim. Ancak ne o girişim sırasında kendimde ne de ortaya çıkan metinde ruh görebilmiştim. Sanırım bunun nedeni, düzen ve kaos arasındaki yerde durup yeni bir şey üretmek yerine, daha önceki halimi ve ilk kitabımı taklit etmemdi. Ajansa YouTube kanalımda, *Big Ideas* adlı bir TVO programı için yaptığım dört konuşmayı izlemesini önerdim. Bu konuşmaları izlediklerinde, halk tarafından daha kolay erişilebilir bir kitapta ne tür konuları ele alabileceğim konusunda, daha donanımlı ve detaylı bir görüşme yapabileceğimizi düşünüyordum.

Birkaç hafta sonra, dört konuşmamı da izleyip bir meslektaşıyla görüş alışverişinde bulunduktan sonra beni aradı. İlgisi ve projeye hevesi daha da artmıştı. Bu, umut verici ve beklenmedik bir durumdu. İnsanların, ciddiyeti ve tuhaf doğası nedeniyle söylediklerime olumlu tepki vermesi beni her zaman şaşırtır. Önce Boston'da, şimdi de Toronto'da öğrettiklerimi öğretmeme izin verilmesi (hatta bunun teşvik edilmesi) beni çok şaşırtmıştır. İnsanlar ne öğrettiğimin gerçekten farkına varınca, daima çok büyük bedel ödemem gerekeceğini düşünmüşümdür. Bu kay-

gımda gerçeklik payı olup olmadığına, kitabı okuduktan sonra siz karar verin.

Ajans temsilcisi, bir insanın "iyi yaşamak" –her ne demekse– için neye ihtiyaç duyduğu konusunda bir tür rehber yazmamı önerdi. Aklıma hemen Quora listem geldi. O sırada, sitede paylaştığım kurallar hakkında birtakım ek düşünceler yazmıştım. İnsanlar bu yeni fikirlere de olumlu tepkiler vermişti. Bu yüzden Quora'daki listemle yeni temsilcimin fikirleri arasında hoş bir uyum olabilirmiş gibi geldi bana ve ona listeyi gönderdim. Hoşuna gitti.

Hemen hemen aynı günlerde, bir dostum ve eski bir öğrencim olan roman ve senaryo yazarı Gregg Hurwitz de yeni bir kitap –daha sonra çok satanlar listesine girecek *Yetim X* adlı korku romanı– yazmayı planlıyordu. Kurallar onun da hoşuna gitmişti. Hikâyenin farklı noktalarında, uygun düştükleri yerlerde, kitabın baş kadın kahramanı Mia'ya o kurallardan bazılarını tek tek buzdolabına astırdı. Bu, kuralların cazibesiyle ilgili düşüncemi destekleyen bir başka kanıt oldu. Temsilcime, her kural için kısa bir bölüm yazmayı teklif ettim. Kabul etti, ben de bir kitap tasarısı kaleme aldım. Ancak gerçek bölümleri yazmaya başladığımda gördüm ki o kadar da kısa olmadılar. Her kural hakkında, ilk başta kafamda canlandırdığımdan çok daha fazla söyleyecek sözüm vardı.

Bu kısmen ilk kitabımın araştırması için tarih, mitoloji, nörobilim, psikanaliz, çocuk psikolojisi, şiir ve Kutsal Kitap'tan birçok bölümü okumaya çok uzun süre ayırmamdan kaynaklanıyordu. Milton'ın *Kayıp Cennet*'ini, Goethe'nin *Faust*'unu ve Dante'nin *Cehennem*'ini okudum, hatta büyük kısmını anladım. Kafa karıştırıcı bir sorunu –Soğuk Savaş'ın nükleer anlaşmazlığının nedenini ya da nedenlerini– ele almaya çalışırken bunların hepsini, iyi ya da kötü, harmanladım. İnanç sistemlerinin, insanlar açısından, onları korumak için dünyayı yok etme riskini almaya istekli olacak kadar önemli olabilmesini anlayamıyordum. Ortak inanç

sistemlerinin insanları birbirleri için anlaşılır kıldığını ve sistemlerin sadece inançtan ibaret olmadığını idrak etmeye başladım.

Aynı kurallar bütününe göre yaşayan insanlar, karşılıklı olarak öngörülebilir kabul ediliyorlar. Birbirlerinin beklentilerine ve arzularına uygun hareket ediyorlar. İş birliği yapabiliyorlar. Hatta barışçıl bir şekilde rekabet edebiliyorlar çünkü herkes bir diğerinden ne beklemesi gerektiğini biliyor. Kısmen psikolojik, kısmen dışa vurulmuş ortak bir inanç sistemi herkesi hem kendi gözlerinde hem başkalarının gözünde basitleştiriyor. Ortak inançlar dünyayı da basitleştiriyor çünkü birbirlerinden ne bekleyeceklerini bilen insanlar, dünyayı ehlileştirmek için birlikte hareket edebiliyorlar. Belki de bu düzenin korunmasından, bu basitleştirmeden daha önemli bir şey daha yok. Düzen tehdide uğradığında, bu büyük ulus sarsılacaktır.

İnsanlar tam olarak inandıkları şey için savaşmazlar. Daha çok inandıkları, bekledikleri ve arzu ettikleri *arasındaki uyumu* korumak için savaşırlar. Bekledikleri şeyle insanların davranış şekli arasındaki uyumu sürdürmek için mücadele ederler. Herkesin huzur içinde, öngörülebilir ve üretken bir şekilde yaşamasını sağlayan tam olarak bu uyumun korunmasıdır. Bu durum, belirsizliği ve belirsizliğin kaçınılmaz olarak ürettiği tahammül edilemez duyguların kaotik harmanını azaltır.

Güvendiği sevgilisi tarafından aldatılmış birini düşünün. İki kişi arasındaki kutsal toplum sözleşmesi çiğnenmiş olur. Eylemlerin sesi sözcüklerden daha yüksek çıkar ve aldatma eylemi mahrem ilişkinin kırılgan ve özenle müzakere edilmiş huzurunu sekteye uğratır. Sadakatsizliğin sonrasında insanlar korkunç duygulara teslim olur: üzüntü, küçümseme (hem kendine hem ihanet edene), suçluluk, kaygı, öfke ve korku. Çatışma kaçınılmazdır, bazen bunun ölümcül sonuçları bile olur. Ortak inanç sistemleri –koşullu davranışa ve beklentiye yönelik ortak sistemleri– bütün bu kudretli güçleri düzenler ve kontrol eder. İnsanların, onları kaos ve dehşet duyguları tarafından ele geçirilmekten (ve sonrasında

yozlaşarak arbede ve çarpışmaya düşmekten) kurtaran bir şeyi korumak için savaşmasına şaşmamalı.

Bu kadar da değil. Ortak bir kültürel sistem insan etkileşimine istikrar sağlar ancak bir değer sistemi, bazı şeylere öncelik ve önem verilirken, diğerlerine verilmediği bir değerler hiyerarşisidir. Böyle bir değer sisteminin yokluğunda insanlar hareket edemezler. Hatta algılayamazlar bile, çünkü hem eylem hem algı bir hedef gerektirir ve geçerli bir hedef, zorunluluk gereği, değerli bir şeydir. Olumlu duygularımızın çoğunu hedeflerimizle ilintili olarak tecrübe ederiz. Teknik anlamda ilerleme kaydettiğimizi görmediğimizde mutlu olmayız ve ilerleme fikrinin kendisi değeri işaret eder. Yine de olumlu değer olmaksızın hayatın anlamının, müspet ya da menfi bir değer taşımaması daha kötüdür. Çünkü kırılgan ve ölümlüyüz, acı ve kaygı insanın varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır. Varlığın* esasını oluşturan acı çekmenin karşısına koyacak bir şeyimiz olmalıdır. Anlam, derin bir değer sisteminin özünü oluşturmalıdır yoksa varoluşun dehşeti hızla devleşir. O zaman umutsuzluğu ve çaresizliğiyle nihilizm kendini göstermeye başlar.

Yani değer yoksa anlam da yoktur. Bununla birlikte değer sistemleri arasında bir çatışma olasılığı da vardır. Bu nedenle, sonsuza dek elmas kesicilerle en sert zeminler arasında takılıp kalırız: Grup merkezli inancın kaybedilmesi hayatı kaotik, sefil

---

* Varlık (Büyük "V" ile) terimini kısmen 20. yüzyılda yaşamış Alman filozof Martin Heidegger'in fikirlerine sık sık maruz kaldığım için kullanıyorum. Heidegger nesnel olarak düşünülen gerçekle insan tecrübesinin (yani onun Varlığının) bütünlüğünü birbirinden ayırmaya çalıştı. Varlık (büyük "V" ile), her birimizin öznel olarak, şahsen ve bireysel olarak tecrübe ettiklerimizin yanı sıra diğerleriyle birlikte tecrübe ettiklerimizdir. Böyle olunca kişisel düşüncelerimiz ve algılarımız kadar duyguları, güdüler, rüyaları, vizyonları ve vahiyleri de kapsar. Varlık ayrıca ve nihai olarak eylemle var olan bir şeydir. Bu nedenle, doğası, belli bir dereceye kadar, kararlarımızın ve tercihlerimizin bir sonucudur ve teoride özgür olan irademiz tarafından biçimlendirilir. Bu şekilde yorumlandığında Varlık, (1) kolayca ve doğrudan maddeye ve nesnele indirgenebilecek bir şey değildir ve (2) Heidegger'in işaret etmek için onlarca yıl çabaladığı gibi, kesinlikle kendi terimini gerektiren bir şeydir.

ve dayanılmaz kılar; grup merkezli inancın varlığı ise diğer gruplarla çatışmayı kaçınılmaz kılar. Batı'da bir süredir, kısmen grup çatışmasının tehlikesini azaltmak için, geleneğimizi, dinimizi ve hatta ulusumuzu merkeze alan kültürlerimizden uzaklaşıyoruz. Ancak anlamsızlığın çaresizliğine her geçen gün biraz daha tutsak oluyoruz; buna kesinlikle bir ilerleme denemez.

Maps of Meaning'i yazarken, itici gücümü (ayrıca) artık çatışma –hele yirminci yüzyılın dünya yangınları ölçeğinde– lüksümüz olmadığını fark etmemden aldım. Yıkım teknolojilerimiz çok güçlendiler. Savaşın potansiyel sonuçları neredeyse kıyamete denk olabilir. Ne var ki değer sistemlerimizi, inançlarımızı ve kültürlerimizi de terk edemeyiz. Görünüşte dize getirilemez olan bu soruna aylarca kafa yordum. Benim göremediğim üçüncü bir yol var mıydı? Bu süreçte bir gece rüyamda, devasa bir katedralin kubbesi altında, yerden birkaç kat yüksekte, bir avizenin ucunda havada asılı olduğumu gördüm. Zemindeki insanlar çok uzak ve ufacıktılar. Benimle herhangi bir duvar ve hatta kubbenin tepesi arasında çok büyük mesafe vardı.

Rüyalara dikkat etmeyi öğrenmiştim ve bunun nedeni sadece klinik psikoloji eğitimim değildi. Rüyalar, mantığın kendisinin henüz ulaşamadığı loş alanlara ışık tutar. Hristiyanlığı da derinlemesine (her ne kadar hâlâ bu eksikliği gidermeye çabalasam da diğer dinî geleneklerden daha fazla) incelemiştim. Bu nedenle, diğerleri gibi ben de bilmediklerimden çok bildiklerimden faydalanmalıyım ve öyle yapıyorum. Katedrallerin haç biçiminde inşa edildiğini ve kubbenin altındaki noktanın haçın merkezi olduğunu biliyordum. Haçın eş zamanlı olarak en büyük acının, ölüm ve dönüşümün noktası ve dünyanın sembolik merkezi olduğunu da biliyordum. Olmak isteyeceğim bir yer değildi. Yükseklerden –sembolik gökyüzünden– aşağı, güvenli, tanıdık ve anonim zemine inmeyi başardım. Nasıl, bilmiyorum. Sonra yine rüyamda, yatak odama, yatağıma döndüm ve tekrar uykuya ve bilinçsizliğin huzuruna kavuşmaya çalıştım. Bununla birlikte gevşerken, bedenimin başka bir yere taşındığını hissedebiliyordum.

Büyük bir rüzgâr beni çözüyor, beni yeniden merkez noktaya yerleştirmek için, katedrale geri itmeye hazırlanıyordu. Kaçış yoktu. Gerçek bir kâbustu. Kendimi uyanmaya zorladım. Arkamdaki perdeler yastığımın üstüne doğru şişiyordu. Yarı uykulu bir halde, yatağımın ayakucuna baktım. Büyük katedral kapılarını gördüm. Kendimi sarsarak tamamen uyanınca, kapılar kayboldu.

Rüyam beni Varlığın tam merkezine yerleştirmişti ve bundan kaçış yoktu. Bunun ne anlama geldiğini kavramam aylar sürdü. O süre boyunca geçmişin büyük hikâyelerinin sürekli olarak ısrar ettikleri şeyi daha eksiksiz ve daha kişisel bir şekilde anlar oldum: Merkez, birey tarafından işgal edilmişti. Merkez tıpkı X'in noktayı işaret ettiği gibi, haçla işaretlenmişti. O haç da varoluş, acı çekmek ve dönüşüm anlamına geliyordu ve bu olgu, her şeyin ötesinde, gönüllü olarak kabul edilmeliydi. Gruba ve grup doktrinlerine köle misali aidiyeti aşarken eş zamanlı olarak tam aksi ucunun, başka bir deyişle nihilizmin tuzaklarından kaçmak mümkündür. Tabii bireysel bilinçte ve tecrübede yeterli anlam bulmak da mümkündür.

Dünya bir yandan çatışmanın korkunç ikileminden diğer yandan da psikolojik ve toplumsal çözülmeden nasıl kurtarılabilirdi? Cevap şuydu: bireyin yükselişi ve gelişimi aracılığıyla ve herkesin Varlığın yükünü omuzlamaya ve kahramanlık yolunu seçmeye istekli olmasıyla. Hepimiz bireysel hayat, toplum ve dünya için mümkün olduğu daha derin bir sorumluluk duygusu taşımalıyız. Hepimiz doğruyu söylemeli, bozulan ne varsa tamir etmeli ve eskiyen, modası geçen her şeyi masaya yatırıp yeniden yaratmalıyız. Dünyayı zehirleyen acıyı bu şekilde azaltabiliriz ve azaltmalıyız. Bu, çok şey istemektir. Bu, her şeyi istemektir. Ancak alternatifi –otoriter inancın dehşeti, çökmüş devletin kaosu, dizginlenmemiş doğal dünyanın trajik felaketi, varoluşsal kaygı ve amaçsız bireyin zayıflığı– çok daha kötüdür.

Bu tür fikirlere onlarca yıldır kafa yoruyor ve onları derslerimde anlatıyorum. Bunlarla ilgili geniş bir hikâyeler ve kavramlar külliyatı oluşturdum. Ancak bir an için bile, düşüncemin

tamamen doğru ve hatasız olduğunu iddia etmedim. Varlık tek bir insanın bilebileceğinden çok daha karmaşıktır ve ben hikâyenin tamamına sahip değilim. Sadece elimden gelenin en iyisini sunuyorum.

Her durumda, önceki bütün araştırmaların ve düşüncenin sonucu, sonunda bu kitaba dönüşen yeni denemelerdi. İlk fikrim, Quora'ya koyduğum kırk cevabın tamamı hakkında kısa denemeler yazmaktı. Teklif Penguin Random House Kanada tarafından kabul edildi. Ancak yazarken, deneme sayısını önce yirmi beşe, sonra on altıya ve son olarak şu anki haline, on ikiye indirdim. Bu kalan kısmı son üç yıl boyunca resmî editörümün yardımı ve ilgisiyle (ve daha önce bahsi geçen Hurwitz'in gaddar ve son derece yerinde eleştirileriyle) düzenleyip elden geçirdim.

Hayat için 12 Kural: Kaosa Panzehir başlığında karar kılmam uzun zaman aldı. Neden bu isim diğerlerinin önüne geçti? Her şeyden önce basitliğinden ötürü. Bu başlık, insanların düzenleyici prensiplere ihtiyaç duyduğunu, aksi takdirde kaosun onları kendine çağırdığını açıkça ifade ediyor. Kurallara, standartlara, değerlere ihtiyacımız var; bunların uyum içinde olması da önemli. Bizler sürü ve yük hayvanlarıyız. Sefil varlığımızı haklı çıkarmak için bir yük taşımak zorundayız. Rutine ve geleneğe ihtiyacımız var. Bu düzendir. Düzen aşırıya kaçabilir ve bu iyi değildir ama kaos bizi içine çeker, boğuluruz ve bu da iyi değildir. Düz ve dar yoldan şaşmamak zorundayız. Bu kitaptaki on iki kuralın her biri ve onlara eşlik eden denemeler, orada kalmamız için bir kılavuz sağlıyor. "Orası" ise düzen ve kaos arasındaki sınırın ta kendisidir. Aynı anda hem yeterince istikrarlı ve dengede olduğumuz, yeterince keşfettiğimiz, yeterince dönüştüğümüz, yeterince tamir ettiğimiz ve iş birliği yaptığımız yer orası. Hayatı ve hayatın kaçınılmaz acısını mazur gösteren anlamı orada buluruz. Belki de düzgün yaşarsak, kendi öz bilincimizin ağırlığına katlanabiliriz. Belki de düzgün yaşarsak, kendi kırılganlığımızı ve ölümlülüğümüzü bilmeye önce kırgınlık, sonra gıpta ve ardın-

dan intikam ve yıkım arzusu üreten mazlum kurbanlık hissine kapılmadan dayanabiliriz. Belki de düzgün yaşarsak kendimizi kendi yetersizliğimizin ve cehaletimizin bilgisinden korumak için totaliter kesinliğe sığınmak zorunda kalmayız. Belki de cehenneme uzanan yollardan uzak durabiliriz; ki korkunç yirminci yüzyılda cehennemin ne kadar gerçek olabileceğini gördük.

Bu kuralların ve denemelerin insanların zaten bildikleri bir şeyi –bireyin ruhunun ebediyen hakiki Varlığın kahramanlığının hasretini çektiğini ve bu sorumluluğu üstlenmeye istekli olmanın anlamlı bir hayat yaşama kararına denk olduğunu– anlamalarına yardımcı olacağını umuyorum.

Her birimiz kurallara uygun bir şekilde yaşarsak, toplu olarak gelişir ve ilerleriz.

Sizi bu sayfalarla baş başa bırakırken, hepinize en iyi dileklerimi sunuyorum.

Dr. Jordan B. Peterson,
Klinik Psikolog ve Psikoloji Profesörü.

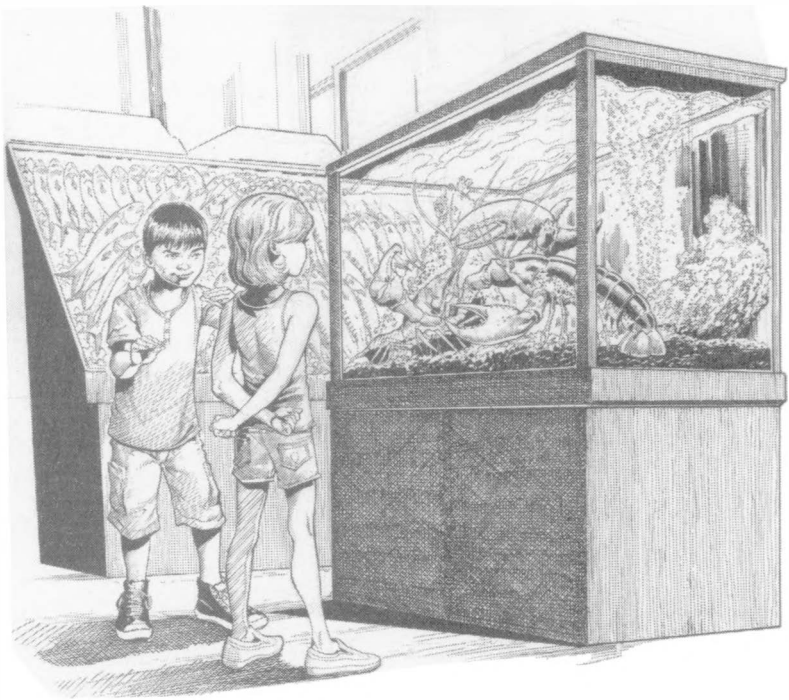

KURAL 1

OMUZLARINIZI ARKAYA İTİN VE DİMDİK DURUN

ISTAKOZLAR VE BÖLGE

Siz de çoğu insan gibiyseniz, yemediğiniz sürece ıstakozlar hiç aklınıza gelmiyordur.[2] Oysa bu ilgi çekici ve lezzetli kabuklu deniz hayvanları düşünülmeyi fazlasıyla hak ediyor. Büyük ve kolayca gözlemlenen nöronları ve beyinlerinin sihirli hücreleriyle, sinir sistemleri, nispeten basittir. Bu yüzden bilim insanları, ıstakozların sinir devrelerinin haritasını çok doğru bir şekilde çıkarabilmişlerdir. Bu kolaylık, insanların da aralarında olduğu daha karmaşık hayvanların beyin yapılarını, fonksiyonlarını ve davranışlarını anlamamıza yardımcı olmuştur. Kısacası ıstakozlarla tahmin edeceğinizden daha fazla ortak noktanız bulunmaktadır (özellikle huysuzlaşıp birilerini kıskaçlamak istediğinizde, değil mi ha ha).

Istakozlar okyanus zemininde yaşar. Orada bir üsse, avlanabilecekleri ve çok yukarıda süregelen daimî kıyım kaosundan aşağı yağan yenilebilir kalıntıları toplayabilecekleri bir bölgeye

2 Istakozları ciddi anlamda düşünmek istiyorsanız, başlamak için iyi bir nokta: Corson, T., *The Secret Life of Lobsters: How Fishermen and Scientists Are Unraveling the Mysteries of Our Favorite Crustacean*, New York: Harper Perennial, 2005.

ihtiyaçları vardır. Kendilerine avcılığın ve toplayıcılığın elverişli olduğu güvenli bir yer, bir yuva isterler.

Bu durum, çok fazla ıstakoz olduğu için bir sorun yaratabilir. Ya iki ıstakoz okyanusun dibinde aynı anda aynı bölgeyi işgal eder ve ikisi de orada yaşamak isterse? Ya aynı kalabalık kum ve atık parçası üstünde hayatlarını kazanmak ve aile kurmak isteyen yüzlerce ıstakoz olursa?

Aynı sorun başka yaratıklar için de geçerlidir. Örneğin ötücü kuşlar baharda kuzeye geldikleri zaman, hararetli bir şekilde bölge belirleme kavgasına tutuşurlar. İnsan kulaklarına son derece huzurlu ve güzel gelen şakımaları, aslında cezbedici yalvarış ve hâkimiyet kurma çığlıklarıdır. Muhteşem ezgiler yayan bir kuş, aslında egemenliğini ilan etmeye çalışan küçük bir savaşçıdır. Örneğin Kuzey Amerika'da sık rastlanan, böcek yiyen, küçük ve kavgacı bir tür çalı kuşunu ele alalım. Yeni gelen bir çalı kuşu, yuva kurmak için rüzgâr ve yağmurdan uzak, korunaklı bir yer ister. Yuvası yiyeceğe yakın ve potansiyel eşler için cazip olsun ister. Ayrıca rakiplerini o alandan uzak durmaya ikna etmeyi de diler.

Kuşlar ve Bölge

On yaşındayken babamla birlikte bir çalı kuşu ailesi için yuva tasarlamıştık. Yuvamız, üstü örtülü, eski tarz bir at arabasına benziyordu ve bir çeyreklik büyüklüğünde girişi vardı. Bu özelliği onu çok minik olan çalı kuşları için iyi bir yuva yaparken, içeri giremeyecek kadar iri olan diğer kuşlar için seçenek olmaktan çıkarıyordu. Aynı dönemde yaşlı komşumuzun da eski bir lastik çizmeden yaptığı bir kuş evi vardı. O kuş evinin kızıl gerdan büyüklüğünde bir kuşun geçebileceği kadar geniş bir ağzı vardı. Komşumuz yuvasının dolacağı günü sabırsızlıkla bekliyordu.

Çok geçmeden bir çalı kuşu bizim kuş yuvamızı keşfedip kendine yuva edindi. Baharın ilk günleri boyunca uzun ve heyecan verici şarkısını defalarca dinledik. Ancak yeni kuş kiracımız, üstü örtülü arabaya yuvasını kurduktan sonra komşumuzun yakındaki

çizmesine de çalı çırpı taşımaya başladı. Çizmenin içini büyük ya da küçük başka hiçbir kuşun giremeyeceği şekilde doldurdu. Komşumuz bu engelleyici hamleden hiç hoşnut değildi ama yapacak bir şey yoktu. Babam, "Çizmeyi indirip içini temizlesek ve ağaca geri yerleştirsek bile, çalı kuşu içini yine çalı çırpıyla doldurur." dedi. Çalı kuşları küçük ve şirindirler ama acımasızdırlar.

Bir önceki kış, kayak yaparken bacağımı kırmıştım –tepeden ilk kayışımdı– ve talihsiz ve sakar çocukları ödüllendirmek için tasarlanmış bir okul sigortası poliçesinden bir miktar para almıştım. O parayla kendime bir kayıt cihazı aldım (o zaman için yeni çıkmış bir ileri teknoloji ürünüydü). Babam çimenlikte oturmamı, çalı kuşunun sesini kaydetmemi ve sonra kaydettiğim sesi çalarak neler olacağını izlememi önerdi. Böylece, parlak bahar güneşine çıktım ve çalı kuşunun hararetli şarkısıyla alanını sahiplenmesini kaydettim. Sonra ona kendi sesini dinlettim. Bir serçenin üçte biri boyutundaki o minicik kuş, bana ve kayıt cihazıma pike yapmaya, hoparlöre, aralarında sadece birkaç santim kalacak şekilde çullanmaya başladı. Bu tür davranışı kayıt cihazının yokluğunda bile defalarca görmüştük. Evimizin yakınındaki ağaçlardan herhangi birine oturup dinlenmeye yeltenen daha büyük kuşların tüneklerinden bir kamikaze çalı kuşu tarafından düşürülme ihtimali çok büyüktü.

Istakozlar ve çalı kuşları çok farklıdırlar. Istakozlar uçmaz, şakımaz ya da ağaçlara tünemez. Çalı kuşlarının sert kabukları değil, tüyleri vardır. Çalı kuşları suyun altında nefes alamazlar ve tereyağıyla servis edildikleri pek görülmez. Ancak aynı zamanda pek çok önemli açıdan birbirlerine benzerler. İkisi de pek çok büyük yaratık gibi, statü ve konum takıntılıdır. Norveçli zoolog ve karşılaştırmalı psikolog Thorleif Schjelderup-Ebbe (ta 1921'de) sıradan kümes tavuklarının bile bir "hiyerarşi" kurduklarını gözlemlemişti.[3]

3 Schjelderup-Ebbe, T., *Social Behavior of Birds*, Clark University Press: 1935, http://psycnet.apa.org/psycinfo/1935-19907-997; bakınız ayrıca Price J. S. ve Sloman, L., "Depression as yielding behavior: An animal modem based on Schelderup-Ebbe's peckingorder", *Ethology and Sociobiology* 8, 1987: s. 85-98.

Tavuk dünyasında Kim Kimdir'in belirlenmesi, her bir kuşun hayatta kalması açısından, özellikle kıtlık zamanlarında, büyük anlam taşır. Sabahları avluya serpiştirilen yiyeceğe öncelikli erişimi olan kuşlar, ünlü grubudur. Onları yedek oyuncular, beleşçiler ve özentiler takip eder. Ardından üçüncü sınıf tavuklara sıra gelir ve bu sıralama, tavuk hiyerarşisinin en düşük, en dokunulmaz tabakasını oluşturan pejmürde haldeki, tüyleri kısmen dökülmüş ve fena gagalanmış garibanlara kadar iner.

Tavuklar da banliyö sakinleri gibi gruplar halinde yaşarlar. Bu durum çalı kuşları gibi ötücü kuşlar için geçerli değildir ama onlar da bir baskınlık hiyerarşisi içinde yaşamaya devam ederler. Tek fark, hiyerarşilerinin daha geniş bir alana yayılmasıdır. En kurnaz, güçlü, sağlıklı ve talihli kuşlar, birinci kalite bölgeleri işgal eder ve savunurlar. Bu nedenle, daha yüksek kalite eşleri kendilerine çekmeleri ve hayatta kalıp büyüyecek civcivler yumurtlamaları daha olasıdır. Rüzgâr, yağmur ve yırtıcı hayvanlardan korunma ve daha üst kalite yiyeceğe erişim kolaylığı, daha az stresli bir varoluş anlamına gelir. Bölge önemlidir ve bölgesel haklarla sosyal statü arasında çok az fark vardır. Bu, genellikle bir ölüm kalım meselesidir.

Bulaşıcı bir kuş hastalığı iyi sınıflanmış bir ötücü kuş mahallesine yayılsa, en hızlı hastalanıp ölenler kuşlar dünyasının en alt basamaklarını işgal eden, en az baskın ve en stresli kuşlar olur.[4] Aynı durum, kuş gripleri ya da diğer hastalıklar gezegeni sardığında, insan mahalleleri için de geçerlidir. Yoksullar ve stres altındakiler her zaman önce ve toplu olarak ölür. Ayrıca kanser, diyabet ve kalp hastalığı gibi bulaşıcı olmayan hastalıklara da daha açıktırlar. Söylendiği üzere aristokratlar soğuk aldığı zaman, çalışan sınıf zatürreden ölür.

Bölge önem taşıdığı ve en iyi yerler her zaman kısıtlı sayıda olduğu için bölge arayışı, hayvanlar arasında çatışmaya yol açar. Çatışma da bir başka sorunu beraberinde getirir: Mücadele, an-

4 Sapolsky, R. M., "Social status and health in humans and other animals", *Annual Review of Anthropology* 33, 2004: s. 393-418.

laşmazlığa düşen taraflar çok büyük bir bedel ödemek zorunda kalmadan, nasıl kazanılır ya da kaybedilir? Bu ikinci nokta özellikle önemlidir. İki kuşun cazip bir yuva alanı için mücadeleye girdiğini düşünün. Etkileşim kolayca fiziksel kapışmaya dönüşebilir. Bu şartlar altında kuşlardan biri –genellikle daha iri olanı– kazanır ama kazanan bile bu kavgada yara alabilir. Bu da üçüncü bir kuşun, hasar almamış, kurnaz bir izleyicinin, fırsatçılıkla devreye girip yaralanan galibi yenmesiyle sonuçlanabilir. Bu, ilk iki kuş için hiç de iyi bir sonuç olmaz.

Çatışma ve Bölge

Binyıllar içinde, aynı bölgelerde diğerleriyle birlikte yaşamak zorunda olan hayvanlar en az olası hasar riskiyle hâkimiyet kurmak için pek çok hile öğrendiler. Örneğin yenilen bir kurt sırtüstü döner ve boynunu, onu parçalamaya tenezzül etmeyecek olan galibe uzatır. Ne de olsa hâkimiyeti ele geçiren kurt, kendine gelecek için –yenilgiye uğrattığı düşmanı gibi eziğin teki bile olsa– bir av ortağı isteyebilir. Hatırı sayılır sosyal sürüngenler olan sakallı ejderler, sosyal uyumun sürmesi arzularını birbirlerine ön bacaklarını barışçıl bir şekilde sallayarak işaret ederler. Yunuslar avlanırken ve heyecanın yükseldiği diğer anlarda, üst ve ast grup üyeleri arasındaki potansiyel çatışmayı azaltmak için özel ses sinyalleri üretirler. Bu tür davranışlar canlı varlık topluluklarında sık görülür.

Okyanus zemininde dolaşan ıstakozlar da istisna değildir.[5] Birkaç düzine ıstakozu yakalayıp yeni bir yere aktarırsanız, statü oluşturan ritüellerini ve tekniklerini rahatça gözlemleyebilirsiniz. Her ıstakoz işe, kısmen detayların dökümünü yapmak, kısmen de kendine sığınacak iyi bir yer bulmak için, söz konusu yeni

5 Rutishauser, R. L., Basu, A. C, Cromarty, S. I. ve Kravitz, E. A., "Long term consequences of agonistic interactions between socially naive juvenile American kobsters (Homarus americanus)", *The Biological Bulletin* 207, 2004: s. 183-7.

bölgeyi keşfetmekle başlar. Istakozlar yaşadıkları yer hakkında çok şey öğrenir ve öğrendiklerini hatırlar. Bir ıstakozu yuvasının yakınında ürkütürseniz, hızla kaçıp yuvasına saklanacaktır. Ancak onu biraz uzakta ürkütürseniz, derhal daha önceden saptadığı ve o an hatırladığı, uygun en yakın sığınağa kaçacaktır.

Istakozların yırtıcı hayvanlardan ve doğanın gücünden arınmış, güvenli bir saklanma yerine ihtiyacı vardır. Dahası ıstakozlar büyüdükçe, kabuk değiştirdikleri ya da kabuklarını kırdıkları için dönem dönem yumuşak ve savunmasız kalırlar. Kaya altlarındaki çukurlar, özellikle ıstakoz içeri çekildikten sonra kabuk ve diğer atıkları girişi kapatacak şekilde sürükleyebileceği bir konumdaysa, iyi ıstakoz yuvaları olurlar. Ancak her yeni alanda çok az sayıda üst kalite sığınak ya da saklanma yeri olabilir. İyi yuvalar az ve değerlidir. Diğer ıstakozlar sürekli peşlerindedir.

Bu da ıstakozların keşif için dışarı çıktıkları zamanlarda sık sık birbirleriyle karşılaşmalarına neden olur. Araştırmacılar, tek başına büyümüş bir ıstakozun bile, böyle bir durumda ne yapacağını bildiğini ortaya koydular.[6] Istakozlar sinir sistemlerinin bir parçası olarak karmaşık savunma ve saldırı davranışlarına sahiptir. Bir boksör gibi kıskaçlarını açarak ve kaldırarak, öne, arkaya, iki yana hareket ederek, rakibi taklit ederek ve açık kıskaçlarını sallayarak dans etmeye başlarlar. Aynı zamanda, gözlerinin altındaki özel mekanizmalardan rakiplerinin üstüne sıvı fışkırtırlar. Bu sıvı sprey diğer ıstakoza, rakibinin boyutu, cinsiyeti, sağlık ve ruh durumu hakkında bilgi veren bir kimyasal karışım içerir.

Bazen bir ıstakoz sergilenen kıskaç boyutundan hareketle rakibinden çok daha küçük olduğunu anlayıp dövüşmeden geri çekilebilir. Spreyle takas edilen kimyasal bilgi de aynı etkiyi yaratarak, daha az sağlıklı ya da daha az saldırgan ıstakozu geri

6 Kravitz, E. A., "Serotonin and aggression: Insights gained from a lobster model system and speculations on the role of amine neurons in a complex behavior", *Journal of Comparative Physiology* 186, 2000: s. 221-238.

çekilmeye ikna edebilir. Bu, I. Seviye anlaşmazlık çözümüdür.[7] Öte yandan iki ıstakoz, boyut ve görünür beceri açısından çok yakınsa ya da sıvı alışverişi bilgilendirme açısından yetersiz kalırsa, II. Seviye anlaşmazlık çözümüne geçilir. Istakozlardan biri çılgın gibi savrulan antenler ve aşağı doğru bükülmüş kıskaçlarla ilerlerken, diğeri geri çekilir. Sonra savunmaya geçen ilerlerken, saldıran geri çekilir. Bu davranış birkaç tur sergilendikten sonra, ıstakozlardan daha gergin olanı devam etmenin çıkarına olmayacağına karar verebilir. Refleks olarak kuyruğunu savurarak geri geri kaçar ve şansını başka bir yerde denemek üzere gözden kaybolur. Ancak ikisi de göze almışsa, ıstakozlar hakiki bir kapışma sergileyecekleri III. Seviye'ye geçerler.

Bu kez, artık iyice öfkelenen ıstakozlar, birbirlerini kavramak için kıskaçlarını öne uzatarak acımasızca birbirlerinin üstüne yürürler. İkisi de diğerini sırtüstü çevirmeye uğraşır. Başarılı bir şekilde sırtüstü çevrilen ıstakoz, rakibinin ciddi hasar vermeye muktedir olduğu sonucuna varır. Genelde pes ederek gider (ama çok yoğun bir öfkeye kapılır ve sonsuza dek galibin dedikodusunu yapar). İkisi de diğerini ters çeviremezse ya da biri sırtüstü çevrilmesine rağmen pes etmezse, ıstakozlar IV. Seviye'ye geçerler. Bunu yapmak çok büyük risk içerir ve iyice düşünülmeden girişilmemesi gereken bir durumdur: Akabinde yaşanacak kavgadan, ıstakozlardan biri ya da her ikisi birden, ölümcül de olabilecek bir hasarla çıkacaktır.

Hayvanlar birbirlerine gittikçe artan bir hızla yaklaşırlar. Kıskaçları açık olduğu için bir bacak, bir anten, bir göz sapı ya da açıkça ve savunmasız olan herhangi bir şey yakalayabilirler. Bedenin bir parçası başarıyla yakalanınca, yakalayan, tuttuğu uzvu koparmak için kıskacını sıkı sıkı kapalı tutarak, keskin bir hareketle geri çekilir. Bu noktada iyice tırmanan çekişme, genellikle bariz bir kazanan ve kaybeden yaratır. Kaybedenin

7 Huber, R. ve Kravitz, E. A., "A quantitative analysis of agonistic behavior in juvenile American lobsters (Homarus americanus L.)", *Brain, Behavior and Evolution* 46, 1995: s. 72-83.

sağ kalma olasılığı düşüktür, özellikle artık ölümcül düşmanı olan galibin işgal ettiği bölgede kalmaya devam ederse.

Bir ıstakoz ne kadar saldırgan davranmış olursa olsun, bir mücadeleyi kaybettikten sonra daha fazla savaşmaya, daha önceden yenilmiş bir başka rakibe karşı bile olsa, istekli olmayacaktır. Yenilen rakip özgüvenini bazen günlerce geri kazanamaz. Bazen yenilgi çok daha ciddi sonuçlara yol açabilir. Baskın bir ıstakoz çok kötü yenilmişse, beyni en basit tabirle çözülebilir. Sonra ıstakoz yeni ve bir asta yakışacak türde, kendi yeni ve daha aşağı pozisyonuna daha uygun bir beyin büyütür.[8] Orijinal beyni, kraldan ayaktakımına dönüşümün altından, tamamen çözülüp yeniden büyümeden kalkabilecek kadar sofistike değildir. Aşkta ya da kariyerde ciddi bir yenilginin ardından acı verici bir dönüşüm yaşayan herkes, bir zamanların başarılı kabuklu deniz hayvanıyla empati kurabilir.

Mağlubiyetin ve Galibiyetin Nörokimyası

Kaybeden bir ıstakozun beyin kimyası, kazanan bir ıstakozunkinden önemli ölçüde farklıdır. Bu, duruşuna da yansır. Bir ıstakozun özgüvenli ya da sinik durması, ıstakoz nöronları arasındaki iletişimi ayarlayan iki kimyasalın –serotonin ve oktopamin– oranına bağlıdır. Kazanmak ilkinin oranını artırırken, diğerininkini azaltır.

Yüksek serotonin ve düşük oktopamin düzeylerine sahip bir ıstakoz, kibirli ve çalım satan bir kabuklu hayvan görüntüsü sergiler ve ona kafa tutulduğunda geri çekilme olasılığı düşüktür. Bunun nedeni serotoninin, postural bükülmeleri düzenlemeye yardımcı olmasıdır. Bükülmüş bir ıstakoz, daha uzun boylu ve tehlikeli görünmek için, Clint Eastwood'un İtalya'da çekilen düşük bütçeli kovboy filmlerinde yaptığı gibi, uzuvlarını uzatır.

8 Yeh S-R, Fricke R. A., Edwards D. H., "The effect of social experience on serotonergic modulation of the escape circuit of crayfish", *Science* 271, 1996: s. 366-369.

Hâlihazırda bir mücadeleden yenik çıkmış bir ıstakoz, serotonine maruz kalınca kendini esnetir, hatta daha önceki galiplere bile sokularak daha uzun ve daha sert dövüşür.[9] Depresyon geçiren insanlara reçetelenen seçici serotonin gerialımı önleyici ilaçlar da aynı kimyasal ve davranışsal etkiyi yaratır. Yeryüzünde hayatın evrimsel sürekliliğinin en sarsıcı göstergelerinden biri şudur; Prozac ıstakozları bile neşelendirmektedir.[10]

Galip, yüksek serotonin/düşük oktopaminle tanımlanır. Oktopaminin yüksek, serotoninin düşük olduğu zıt nörokimyasal konfigürasyon ise yenilgiye uğramış, büzülmüş, içe dönük, halsiz, pusuya yatmış, sokak köşelerinde takılması ve ilk bela imasında ortadan kaybolması olası bir ıstakoz türü üretir. Serotonin ve oktopamin ayrıca kaçmaya ihtiyaç duyduğu zaman, ıstakozu hızlı bir şekilde geriye doğru iten kuyruk savurma refleksini de düzenler. Yenilgiye uğramış bir ıstakozda bu refleksi tetiklemeye ufacık bir kışkırtma bile yeter. Bunun bir yankısını travma sonrası stres bozukluğu çeken bir askerin ya da hırpalanmış bir çocuğun sergilediği abartılı irkilme refleksinde görebilirsiniz.

Eşit Olmayan Dağılım Prensibi

Yenilgiye uğramış bir ıstakoz cesaretini toplayıp tekrar dövüşme cüretini gösterdiğinde, bir kez daha yenilgiye uğrama olasılığı, istatistiksel olarak daha önceki dövüşlerinin skorundan tahmin edeceğinizden daha fazladır. Öte yandan galip gelen rakibinin kazanma olasılığı da aynı şekilde daha yükseltir. Zirvedeki %1'in

9 Huberi R., Smith, K., Delago, A., Isaakson, K. ve Kravitz, E. A., "Serotonin and aggressive motivation in crustaceans: Altering the decision to retreat", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 94, 1997: s. 5939-42.

10 Antonsen, B. L. ve Paul, D. H., "Serotonin and octapamine elicit stereotypical agonistic behaviors in the squat lobster *Munida quadrispina (Anomura, Galatheidae)*", *Journal of Comparative Physiology A: Sensory, Neural and Behavioral Physiology* 181, 1997: s. 501-510.

dipteki %50'nin toplamı kadar ganimete,[11] en zengin seksen beş insanın toplamda dipteki üç buçuk milyar insanla eşit varlığa sahip olduğu insan toplumlarında olduğu gibi, ıstakoz dünyasında da kazanan hep kazanır.

Aynı gaddar eşitliksiz dağılım prensibi finansal alanın dışında da hatta yaratıcı üretimin istendiği her yerde geçerlidir. Bilimsel makalelerin büyük çoğunluğu, çok küçük bir bilim insanı grubu tarafından yayımlanmaktadır. Kaydedilmiş ticari müzik ürünlerinin neredeyse tamamını, müzisyenlerin çok küçük bir yüzdesi üretir. Bütün kitapları sadece bir avuç yazar satar. Amerika'da her yıl satılan kitap başlığı (!) bir buçuk milyonu bulmaktadır. Ancak bunların sadece beş yüz tanesi yüz binin üstünde kopya satar.[12] Benzer bir şekilde modern orkestraların çaldığı müziklerin neredeyse tamamını dört klasik besteci (Bach, Beethoven, Mozart ve Çaykovski) bestelemiştir. Örneğin Bach, sadece büyük eserlerinin kopyalanmasının onlarca yıl süreceği kadar çok beste üretmiştir; oysa bu fevkalade üretiminin sadece küçük bir parçası yaygın olarak seslendirilmektedir. Aynı şey, bu aşırı baskın besteciler grubunun diğer üç üyesi için de geçerlidir; onların eserlerinin çok küçük bir kısmı yaygın olarak çalınmaktadır. Dolayısıyla dünyadaki bütün klasik müzik bestecilerinin yalnızca küçük bir parçası tarafından bestelenen eserlerin sadece küçük bir parçası, dünyanın bildiği ve sevdiği klasik müziğin neredeyse tamamını oluşturmaktadır.

Bu prensip, bilimdeki uygulamasını 1963 yılında keşfeden araştırmacı Derek J. de Solla Price'ın[13] adıyla, Price Yasası olarak da anılır. Bu, dikey eksende kişi sayısının, yatay eksende ise

11 Credit Suisse, Global Wealth Report 2015, erişim tarihi Ekim 2015: s. 11. https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=F2425415-DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E.

12 Fenner, T., Levene M. ve Loizou G., "Predicting the long tail of book sales: Unearthing the power-law exponent", *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications* 389, 2010: s. 2416-2421.

13 de Solla Price, D. J., *Little Science, Big Science*, New York: Columbia University Press, 1963.

üretkenlik ya da kaynakların gösterildiği, neredeyse L şeklinde bir grafik kullanılarak modellenebilir. Temel prensip ise çok daha önce keşfedilmiştir. Çok yönlü İtalyan bilim insanı Vilfredo Pareto (1848-1923), bu prensibin varlık dağılımına uygulanabilirliğini yirminci yüzyılın başlarında fark etmiştir; söz konusu prensip, hükümet şeklinden bağımsız olarak, bugüne dek incelenmiş her tür toplum için geçerli görünmektedir. Ayrıca şehirlerin nüfusları (insanların neredeyse tamamı çok az sayıdaki şehirde toplanmıştır), gök cisimlerinin kitlesi (çok azı maddenin büyük tamamında birikmiştir) ve dillerdeki sözcük frekansı (iletişimin %90'ı sadece beş kelime kullanılarak gerçekleşir) ve daha birçok örneğe uygulanabilir. Kimi zaman Hz. İsa'ya atfedilmiş en sert beyandan türetilmiş haliyle, Matta Etkisi olarak da anılır (Matta 25:29): "Çünkü kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak."†

Özdeyişleriniz kabuklu deniz hayvanları için de geçerli olduğunda, Tanrı'nın Oğlu olduğunuzdan emin olabilirsiniz.

Huysuz ıstakoza dönecek olursak: Birbirlerini sınayan ıstakozların kiminle uğraşılabileceğini, kimden uzak durulması gerektiğini öğrenmesi çok uzun sürmez ve bir kez öğrenildiğinde, ortaya çıkan hiyerarşi son derece sağlamdır. Bir galibin, bir kez kazandıktan sonra, antenini tehditkâr bir tavırla sallaması, daha önce karşılaştığı rakiplerin kum bulutu arasından hızla ortadan kaybolmasına yetecektir. Daha güçsüz olan ıstakoz denemekten vazgeçecek, düşük statüsünü kabullenecek ve bacaklarının gövdesine yapışık kalmasıyla yetinecektir. Zirvedeki –en iyi barınağı kapan, iyi dinlenen ve iyi bir öğünü mideye indiren– ıstakoz ise, tam aksine, alanında hâkimiyetinin cakasını satacak, astı olan

† İncil ayetlerinin çevirilerinde yararlanılan kaynaklar şunlardır; *İncil*, Kutsal Söz Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2015; *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, 1. Baskı, Haziran 2012, *Kutsal Kitap: Tevrat-Zebur-İncil*, Kitabı Mukaddes Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2011; https://incil.info ve https://www.bursakilisesi.com. (yay. n.)

ıstakozları, patronun kim olduğunu hatırlatmak için, geceleri barınaklarından yaka paça çıkaracaktır.

Bütün Kızlar

Dişi ıstakozlar (ki onlar da varlıklarının açıkça anaç aşamalarında bölge belirlemek için zorlu bir mücadele verirler)[14] zirvedeki adamı hızla saptayıp ona dayanılmaz bir çekim duymaya başlarlar. Bana göre bu, çok akıllıca bir stratejidir. Üstelik insanlar dâhil pek çok farklı türün dişileri tarafından da kullanılır. Dişiler en iyi erkeği saptamak için, ciddi bir öngörü sürecini de içeren zor bir göreve bizzat soyunmak yerine, sorunu baskınlık hiyerarşisinin makine gibi işleyen öngörülerine devrederler. Erkeklerin sorunu dövüşerek çözmesine göz yumar ve âşıklarını tepeden soyarlar. Herhangi bir şirketin değerinin hepsinin rekabeti üzerinden belirlendiği borsa fiyatlandırmasında olan da üç aşağı beş yukarı budur.

Dişiler kabuklarını atıp biraz yumuşamaya hazır olunca, çiftleşmekle ilgilenmeye başlarlar. Egemen ıstakozun yuvasının etrafında takılmaya başlar, çekici kokular ve afrodizyaklar püskürtür ve onu baştan çıkarmaya çalışırlar. Onu başarılı kılan saldırganlığıdır, bu yüzden egemen ve sinirli bir tavırla tepki vermesi olasıdır. Dahası, iri, sağlıklı ve güçlüdür. Dikkatini savaşmaktan çiftleşmeye çevirmek kolay iş değildir. (Ancak gerektiği şekilde baştan çıkarılırsa, dişiye karşı davranışını değiştirir. Bu, bütün zamanların en hızlı satan kitabı *Grinin Elli Tonu*'nun ve arketip romansın ebedî Güzel ve Çirkin kurgusunun ıstakozlardaki karşılığıdır. Kışkırtıcı çıplak kadın imgelerinin, erkekler

14 Wolff, J. O. ve Peterson J. A., "An offspring-defense hypothesis for territoriality in female mammals", *Ethology, Ecology & Evolution* 10, 1998: s. 227-239; kabuklu deniz hayvanlarına genelleştirilmesi, Figler, M. H., Blank, G. S. ve Peek, H. V. S., "Maternal territoriality as an offspring defense strategy in red swamp crayfish (*Procambarus clarkii, Girard*)", *Aggressive Behavior* 27, 2001: s. 391-403.

kadar kadınlar arasında da popüler olduğu cinsel içerikli edebî fantezilerde sürekli olarak temsil edilen davranış kalıbı budur.)

Öte yandan Hollandalı primatolog Frans de Waal'in[15] ispatlamak için çabaladığı gibi sadece fiziksel gücün, kalıcı bir hâkimiyet inşa etmek için sağlam bir temel olmadığına dikkat çekmekte fayda var. De Waal'in incelediği sürülerde, uzun vadede başarılı olacak erkek şempanzeler, fiziksel güçlerini daha sofistike özelliklerle desteklemeliydiler. En gaddar despot şempanze bile her biri onun dörtte üçü kadar acımasız iki rakip tarafından alaşağı edilebilirdi. Sonuç olarak zirvede daha uzun kalan erkekler daha alt statüdeki hemcinsleriyle karşılıklı koalisyon kuran ve sürünün dişilerine ve onların yavrularına özenle dikkat edenler oluyordu. Politik bebek öpme numarası, nereden baksanız milyonlarca yıllık bir hiledir. Ancak ıstakozlar hâlâ nispeten ilkel kaldıkları için, çıplak Güzel ve Çirkin kurgu ögeleri onlara yeterli gelmektedir.

Çirkin, başarıyla baştan çıkarılınca, amacına ulaşan dişi (ıstakoz) kabuğunu atarak soyunur, kendini tehlike arz edecek kadar yumuşak, savunmasız ve çiftleşmeye hazır bir kıvama getirir. Artık dikkatli bir âşığa dönüşen erkek ıstakoz, doğru anda uygun hazneye bir sperm bohçası bırakır. Sonrasında dişi, birkaç hafta yakınlarda takılıp sertleşir (insana tamamen yabancı olmayan bir kavram daha). Boş kalınca, döllenmiş yumurtalarla dolu bir halde, kendi yuvasına döner. Bu noktada bir başka dişi aynı şeyi yapmak için girişimde bulunur ve bu böyle sürer. Baskın erkek ıstakoz, dik ve kendinden emin duruşuyla birinci kalite evi ve en iyi avlanma alanlarında en kolay erişimi elde etmekle kalmaz. Kızları da kapar. Bir ıstakoz ve erkekseniz, başarılı olmak, harcanan emeğe kat kat daha fazla değer.

Bütün bunların konumuzla alakası nedir? Komik derecede bariz olanlar dışında, çok sayıda neden sayabilirim. Öncelikle

15 Waal, F. B. M. de, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2007; Waal, F. B. M. de, *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

ıstakozların, öyle ya da böyle, üç yüz elli milyon yıldır var olduğunu biliyoruz.[16] Bu çok uzun bir süre. Seksen beş milyon yıl önce, dinozorlar hâlâ vardı. Bu bizim için tahayyül edilemeyecek kadar uzak bir geçmiş. Ancak ıstakozlar için dinozorlar, neredeyse sonsuz zamanın akışında bir görünüp bir kaybolan *sonradan görmelerdi.* Yani baskınlık hiyerarşileri çevrenin, çok katmanlı hayatların tamamının adapte olduğu esas olarak kalıcı bir özelliğidir. Üç yüz küsur milyon yıl önce beyinler ve sinir sistemleri nispeten basitti. Bununla birlikte statü ve toplumla ilgili bilgileri işlemek için gerekli yapı ve nörokimyaya sahiptiler. Bu olgunun öneminin altını ne kadar çizsek abartmış olmayız.

Doğanın Doğası

Evrimin muhafazakâr olduğu kabul görmüş bir biyolojik gerçektir. Bir şey evrilirken, doğanın çoktan ürettiği bir şeyin üstüne inşa edilmelidir. Yeni özellikler eklenebilir, eski özellikler birtakım değişimlerden geçebilir ama çoğu şey aynı kalır. Yarasaların kanatlarının, insanların ellerinin ve balinaların yüzgeçlerinin iskelet biçimleri açısından şaşırtıcı benzerlikler taşıması bu yüzdendir. Hatta aynı kemik sayısına sahiptirler. Evrim, temel fizyolojinin köşe taşlarını uzun zaman önce döşemiştir.

Artık evrim, büyük ölçüde çeşitlilik ve doğal seçilim üstünden işlemektedir. Çeşitliliğin en basit ifadesiyle gen karılması ve rastlantısal mutasyon gibi birçok nedeni vardır. Aynı tür içindeki bireyler, bu tür nedenlerden farklılık gösterirler. Doğa, zaman içinde aralarından seçim yapar. Bu teori, yaşam biçimlerinin çağlar boyunca süregelen değişimlerini açıklar gibi görünmektedir. Ancak yüzeyin altında pusuda bekleyen ek bir

16 Bracken-Grissom, H. D., Ahyong, S. T., Wilkinson, R. D., Feldmann, R. M., Scweitzer, C. E., Breinholt, J. W., Crandall, K. A., "The emergence of lobsters: Phylogenetic relationships, morphological evolution and divergence time comparisons of an ancient group", *Systematic Biology* 63, 2014: s. 457-479.

soru daha var: "Doğal seçilim"deki "doğa" tam olarak nedir? Hayvanların uyum sağladığı "çevre" tam olarak nedir? Doğa –çevre– hakkında birçok varsayımda bulunuruz ve bu varsayımlar, sonuçlar doğurur. Mark Twain bir keresinde, "Başımızı belaya bilmediklerimiz sokmaz. Emin olduğumuz ama aslında doğru olmayan şeyler sokar." demişti.

Öncelikle "doğa"nın doğası olanın, durağan bir şey olduğunu varsaymak kolaydır. Ama öyle değildir; en azından basit anlamda değil. Doğa, aynı anda hem durağan hem dinamiktir. Çevre –seçen doğa– kendisi de dönüşür. Taocuların meşhur yin ve yang sembolleri bunu çok güzel bir şekilde ifade eder. Taocular için Varlık –gerçeğin kendisi– genellikle dişi ve eril olarak ya da daha dar bir ifadeyle kadın ve erkek olarak tercüme edilen iki zıt prensipten oluşur. Ancak yin ve yang'ın daha doğru anlaşılma şekli kaos ve düzendir. Taocu sembol, kuyruk ve başlarından birleşen iki yılanı çevreleyen bir çemberdir. Siyah yılan, yani kaosun başında beyaz bir nokta vardır. Düzeni temsil eden beyaz yılanın başında da siyah bir nokta bulunur. Bunun nedeni; kaos ve düzenin sonsuza dek bitişik olmalarının yanı sıra birbirlerinin yerini alabilmeleridir. Değişmeyecek kadar kesin olan hiçbir şey yoktur. Güneşin bile istikrarsız döngüleri vardır. Aynı şekilde sabitlenemeyecek kadar değişken olan bir şey daha yoktur. Her devrim yeni bir düzen üretir. Her ölüm, aynı anda bir metamorfozdur.

Doğayı tamamen durağan olarak kabul etmek, kavrayışta ciddi sorunlar yaratır. Doğa "seçer". *Seçer* fikri, içinde üstü örtülü olarak *uyumluluk* fikrini barındırır. "Seçilen" "uyumluluk"tur. Kabaca ifade edildiğinde uyumluluk, belli bir organizmanın arkasında yavru bırakma (genlerini zaman içinde yayma) olasılığıdır. "Uyumluluk"un içindeki "uyum", organizmaya ait özelliklerin çevresel taleple örtüşmesini işaret eder. Bu talep durağan olarak kavramlaştırılırsa –doğa sonsuz ve değişmez olarak kavramlaştırılırsa– o zaman evrim sonsuz bir lineer iyileşmeler dizisi, uyumluluk da zamanla gittikçe daha çok yaklaşılabilecek

bir şey olur. Evrimsel ilerleme konusunda gücünü korumaya devam eden ve insanı en tepeye yerleştiren muhafazakâr görüş, bu doğa modelinin kısmi bir sonucudur. Doğal seçilimin bir varış noktası (çevreye gittikçe artan bir uyumluluk) olduğu ve sabit bir nokta olarak kavramlaştırılabileceği kanısını üretir.

Öte yandan seçici etmen olarak doğa, basit anlamda durağan bir seçici değildir. Doğa, her durum için farklı bir kılığa bürünür. Doğa bir müzik eseri gibi çeşitlilik gösterir ve bu, kısmen, müziğin neden derin anlam imaları ürettiğini açıklar. Bir türü destekleyen çevre dönüşüp değişirken, belli bir bireyi hayatta kalmada ve üremede başarılı kılan özellikler de dönüşüp değişir. Dolayısıyla doğal seçilim teorisi, yaratıkların kendilerini dünya tarafından belirlenmiş bir şablona her geçen gün daha fazla uydurduklarını varsaymaz. Yaratıklar ölümcül olmakla birlikte daha çok doğayla dans halindedirler. Kızıl Kraliçe'nin, Harikalar Diyarı'nda Alice'e söylediği gibi, "Benim krallığımda aynı yerde kalabilmek için elinden geldiğince hızlı koşmalısın." Kıpırdamadan duran hiç kimse, ne kadar iyi yaratılmış olursa olsun zafer kazanamaz.

Doğa, sadece dinamik de değildir. Bazı şeyler hızlı değişir ama çok daha yavaş değişen diğer şeylerin içine yerleştirilmişlerdir (müzik buna da sıklıkla örnek oluşturur). Yapraklar ağaçlardan, ağaçlar ormanlardan daha hızlı değişir. Hava durumu iklimden daha hızlı değişir. Böyle olmasaydı, kolların ve ellerin temel morfolojisi kol kemiklerinin uzunluğu ve parmakların işlevi kadar hızlı değişmek zorunda kalacağı için, evrimin muhafazakârlığı işlemezdi. Bu, daha yüksek bir düzenin içindeki kaosun içindeki düzenin içindeki kaostur. En gerçek düzen, en değişmeyendir ve bu illa en kolay görülen düzen olmak zorunda da değildir. Yaprak, algılandığı zaman, gözlemciyi ağaca karşı kör edebilir. Tıpkı ağacın da ormana karşı kör edebileceği gibi. Ve en gerçek olan bazı şeyler (her zaman mevcut olan baskınlık hiyerarşisi gibi) gözle hiç "görülmeyebilir".

Doğayı romantik şekilde kavramsallaştırmak da hata olur. Sıcak betonla çevrili zengin ve modern şehir sakinleri, çevreyi bir Fransız empresyonist ressamın tablosu gibi el değmemiş ve cennete yakın bir şey olarak hayal ederler. Bakış açılarında daha da idealist olan çevre aktivistleri, doğayı gözlerinde insanın talan ve tahribatlarından arınmış, dengeli ve kusursuz bir uyum içinde canlandırırlar. Ne yazık ki "çevre", aynı zamanda fil hastalığı ve gine kurtları (sormayın), anofel sivrisinekleri ve sıtma, açlık düzeyinde kıtlıklar, AIDS ve Kara Ölüm'dür. Doğanın bu yönlerinin güzelliğiyle ilgili hayaller kurmayız, oysa onlar da en az cennetvari karşılıkları kadar gerçektirler. Elbette çevremizi değiştirmeye, çocuklarımızı korumak, şehirler ve ulaşım sistemleri kurmak, yiyecek yetiştirmek ve enerji üretmek için, bu tür şeylerin varlığı nedeniyle kalkışırız. Tabiat Ana bizi mahvetmeye bu kadar kararlı olmasaydı, dayatmalarıyla basit bir uyum içinde var olmamız kolaylaşırdı.

Bu bizi üçüncü hatalı kavrama getiriyor: doğanın, kendi içinden doğan kültürel yapılardan katı bir şekilde ayrılmış olduğu yanılgısına. Kaosun içindeki düzen ve Varlık düzeni ne kadar uzun sürerse, o kadar "doğal"laşır. Çünkü "seçen", "doğa"dır ve bir özelliğin var olma süresi ne kadar uzamışsa, seçilmek ve hayatı biçimlendirmek için o kadar çok zamanı olmuş demektir. Özelliğin fiziksel ve biyolojik ya da sosyal ve kültürel olması fark etmez. Önemli olan tek şey, Darwinci bir bakış açısıyla, kalıcılıktır ve baskınlık hiyerarşisi her ne kadar sosyal ya da kültürel görünse de yarım milyar yıldır yürürlüktedir. Kalıcıdır. Gerçektir. Baskınlık hiyerarşisi kapitalizm değildir. Öte yandan komünizm de değildir. Askerî-endüstriyel kompleks de değildir. Şu insan elinden çıkma, kullanılıp atılan, her yöne çekilebilen, keyfî kültürel eser ataerkillik de değildir. En derin anlamıyla bir insan yaratımı bile değildir. Aksine çevrenin neredeyse ebedî bir yönüdür ve bu daha kısa ömürlü tezahürlere yüklenen suçların büyük kısmı, değişmeyen varlığının bir sonucudur. Bizler (egemen *biz*ler, hayatın en başından beri buralarda olan *biz*ler)

çok çok uzun zamandır bir baskınlık hiyerarşisi içinde yaşıyoruz. Daha derimiz, ellerimiz, akciğerlerimiz ya da kemiklerimiz yokken, pozisyon kapmak için mücadele veriyorduk. Kültürden daha doğal çok az şey vardır. Baskınlık hiyerarşileri ağaçlardan daha yaşlıdır.

Beynimizin baskınlık hiyerarşisindeki pozisyonumuzun kaydını tutan kısmı, bu nedenle olağanüstü kadim ve esastır.[17] Algılarımızı, değerlerimizi, duygularımızı, düşüncelerimizi ve eylemlerimizi ayarlayan usta bir kontrol sistemidir. Bu sistem, Varlığımızın her yönünü, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, güçlü bir şekilde etkiler. İşte bu yüzden, yenildiğimiz zaman, bir dövüşü kaybetmiş ıstakozlar gibi davranırız. Duruşumuz bozulur. Yüzümüz yere çevrilir. Kendimizi tehdit altında, kırgın, kaygılı ve güçsüz hissederiz. İşler düzelmezse kronik depresyona gireriz. Bu şartlar altında, hayatın talep ettiği mücadeleyi kolayca veremez ve daha kalın kabuklu zorbalar için kolay hedeflere dönüşürüz. Dahası çarpıcı olan, sadece davranışsal ve deneyimsel benzerlikler değildir. Temel nörokimyanın büyük kısmı aynıdır.

Serotonini, yani ıstakozlarda duruşu ve kaçışı yöneten kimyasalı ele alalım. Alt rütbelerdeki ıstakozlar nispeten daha düşük serotonin düzeyleri üretirler. Bu durum, alt kademelerdeki insanlar için de geçerlidir (ve zaten düşük olan o seviyeler, her yenilgide biraz daha düşer). Düşük serotonin, özgüvenin azalması anlamına gelir. Düşük serotonin strese daha fazla tepki ve acil durumlarda daha pahalıya mal olan fiziksel hazırlık demektir çünkü baskınlık hiyerarşisinin dip basamaklarında her an, her şey (ve nadiren iyi şeyler) olabilir. Düşük serotonin, kabuklu deniz hayvanlarında olduğu gibi, insanlarda da daha az mutluluk, daha fazla acı ve kaygı, daha fazla hastalık ve daha kısa ömür demektir. Baskınlık hiyerarşisinde daha yüksek noktalar ve o

17 Bir özet için bakınız Ziomkiewicz-Wichary, A., "Serotonin and dominance", edit: T. K. Shackelford ve V. A. Weekes-Shackelford, *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, DOI 10.1007/978-3-319-16999-6 _ 1440-1, 2016. https://www.researchgate.net/publication/310586509 _ Serotonin _ and _ Dominance.

noktalarda barınanlara özgü daha yüksek serotonin düzeyleri, mutlak gelir –ya da çürüyen yiyecek artığı sayısı– sabitlendiğinde bile, daha az hastalık, sefalet ve ölüme karşılık gelir.

Zirve ve Dip

İçinizin derinliklerinde, beyninizin en dibinde, düşünce ve duygularınızın çok altında dile getirilmeyecek kadar eski bir hesaplayıcı bulunmaktadır. Toplumda, birle on arası bir ölçekte, tam olarak nerede konumlandığınızı izler. Bir numaraysanız, en yüksek statü seviyesindeyseniz, müthiş başarılısınızdır. Erkekseniz yaşanacak en iyi yerlere ve en iyi kalite yiyeceklere öncelikli erişiminiz var demektir. İnsanlar size iyilik yapmak için yarışır. Romantik ve cinsel temas için sınırsız imkâna sahipsinizdir. Başarılı bir ıstakozsunuzdur ve en çok arzulanan dişiler dikkatinizi çekmek için kuyruğa girer.[18]

Dişiyseniz; uzun boylu, güçlü ve simetrik, yaratıcı, güvenilir, dürüst ve cömert pek çok iyi kalite talibe erişiminiz olur. Ve baskın eril karşılığınız gibi siz de bir o kadar rekabetçi dişi çiftleşme hiyerarşisinde konumunuzu korumak ya da iyileştirmek için yırtıcı bir şekilde, hatta merhametsizce yarışırsınız. Bunu yaparken fiziksel saldırganlığa başvurma olasılığınız daha az olsa da kullanabileceğiniz, rakipleri kötülemenin de aralarında olduğu, pek çok etkili sözel hile ve strateji vardır ve bu hile ve stratejileri kullanmada uzman olabilirsiniz.

Öte yandan eril ya da dişi düşük statü sahibiyseniz, yaşayacak bir yeriniz (ya da iyi bir yeriniz) yoktur. Yiyecekleriniz kötüdür, tabii aç gezmediğiniz zamanlarda. Fiziksel ve zihinsel durumunuz kötüdür. Sizin kadar umutsuz durumdakiler dışında, romantik açıdan minimum seviyede ilgi uyandırırsınız. Hastalanma, erken yaşlanma ve genç ölme ihtimaliniz ve arkanızdan

18 Janicke, T., Häderer, I. K., Lajeunesse, M. J. ve Anthes, N., "Darwiniansex roles confirmed across the animal kingdom." *Science Advances* 2, e1500983, 2016. http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500983.

yas tutanların az olması (o da tutan olursa) ihtimali yüksektir.[19] Para bile çok fayda sağlamayabilir. Onu nasıl kullanacağınızı bilmezsiniz çünkü özellikle aşina değilseniz, parayı düzgün kullanmak zordur. Para sizi uyuşturucu ve alkol gibi, hazdan uzun süre yoksun bırakıldıysanız daha da iyi gelecek tehlikeli cazibe unsurlarına karşı savunmasız bırakır. Para sizi ayrıca toplumun alt basamaklarında var olanları sömürmekten beslenen yırtıcıların ve psikopatların hedefine dönüştürür. Baskınlık hiyerarşisinin dibi, korkunç ve tehlikeli bir yerdir.

Beyninizin baskınlığı değerlendirmekte uzmanlaşan antik parçası, başka insanların size nasıl davrandığını izler. Bu kanıttan yola çıkarak değerinizi saptar ve size bir statü tahsis eder. Çevreniz size az değer biçiyorsa, sayaç, serotonin erişimini kısıtlar. Bu, sizi duygu üretebilecek her tür durum ya da olaya, bilhassa olumsuzsa, fiziksel ve psikolojik olarak daha tepkili kılar. Bu tepkiselliğe ihtiyaç duyarsınız. Acil durumlar dipte yaygındır ve hayatta kalmak için hazır olmalısınızdır.

Ne yazık ki fiziksel aşırı tepki, o sürekli uyanıklık hali, bol miktarda kıymetli enerji ve fiziksel kaynak tüketir. Bu tepki insanların stres dediği şeydir ve hiçbir şekilde sadece ya da öncelikli olarak fiziksel değildir. Talihsiz durumların hakiki kısıtlamalarının bir yansımasıdır. Kadim beyin sayacı, diplerde, en küçük beklenmedik engelin bile kontrol edilemez bir olumsuz olaylar zinciri üretebileceğini varsayar ve bu olumsuz olayların altından tek başına kalkılması gerekecektir çünkü toplumun alt tabakasında işe yarar arkadaşlar da nadirdir. Bu yüzden aksi durumda gelecek için saklayabileceğiniz şeyi, şimdide abartılı bir hazırlıklı olma hali ve yakın acil durum olasılığına harcayarak sürekli olarak feda edersiniz. Ne yapacağınızı bilmediğiniz zaman, gerekli olması ihtimaline karşı her şeyi yapmaya hazırlıklı olmalısınızdır. Arabanızda hem gaz hem de fren pedalı paspasa yapışmış bir halde

19 Steenland, K., Hu, S. ve Walker, J., "All cause and cause specific mortality by socioeconomic status among employed persons in 27 US states, 1984-1997", *American Journal of Public Health* 94, 2004: s. 1037-1042.

oturursunuz. Aşırıya kaçarsanız her şey dağılıverir. Eski sayaç, bağışıklık sisteminizi bile kapatır ve gelecekteki sağlığınız için gerekli olan enerji ve kaynakları şimdinin krizlerine harcar. Bu durum sizi dürtüsel kılar,[20] örneğin her tür kısa vadeli çiftleşme fırsatının ya da ne kadar vasat altı, utanç verici ya da yasa dışı olsa da, her tür haz olasılığının üstüne atlarsınız. Nadir rastlanan bir haz fırsatı doğduğunda onu dikkatsizce yaşama –ya da onun için ölme– olasılığınızı artırır. Acil duruma hazırlıklı olmanın fiziksel talepleri sizi her açıdan yıpratır.[21]

Öte yandan yüksek statü sahibiyseniz, sayacın soğuk ve sürüngen öncesi mekaniği, kovuğunuzun güvenli, üretken ve emniyetli olduğunu ve sizin sosyal desteğe sahip olduğunuzu varsayar. Herhangi bir şeyin size zarar verme ihtimalinin düşük olduğunu ve güvenli bir şekilde hafife alınabileceğini düşünür. Değişim felaket değil, fırsat olabilir. Serotonin bolca akar. Bu size özgüven ve sükûnet verir, dimdik durmanızı ve sürekli tetikte olmamanızı sağlar. Konumunuz güvenli olduğu için, geleceğin sizin için iyi olma ihtimali yüksektir. Uzun vadeli düşünmeye ve daha iyi bir gelecek için plan yapmaya değer. Yolunuza çıkan kırıntıları dürtüsel bir tavırla kapmanız gerekmez çünkü iyi şeylerin her zaman erişilebilir olacağını gerçekçi bir şekilde umabilirsiniz. Hazzı, ondan ebediyen vazgeçmeden geciktirebilirsiniz. Güvenilir ve düşünceli bir vatandaş olma lüksünüz vardır.

Arıza

Ancak zaman zaman sayaç mekanizması yanılabilir. Düzensiz uyku ve dengesiz beslenme alışkanlıkları, bu mekanizmanın fonksiyonlarına müdahale edebilir. Belirsizlik onu şaşırtabilir. Beden,

20 Crockett, M. J., Clark, L., Tabibnia, G., Lieberman, M. D. ve Robbins, T. W., "Serotonin modulates behavioral reactions to unfairness", *Science* 320, 2008: s. 1739.

21 McEwen, B., "Allostasis and allostatic load implications for neuropsychopharmacology", *Neuropsychopharmacology* 22, 2000: s. 108-124.

çeşitli kısımlarıyla, iyi prova yapmış bir orkestra gibi işlemeye ihtiyaç duyar. Her sistem rolünü gerektiği gibi ve tam doğru zamanda oynamalıdır yoksa gürültü ve kaos çıkar. Rutinin çok gerekli olmasının nedeni budur. Hayatın her gün tekrarladığımız eylemleri otomatikleşmelidir. Bu eylemler, karmaşıklıklarını kaybetmeleri ile öngörülebilirlik ve basitlik kazanmaları için sabit ve güvenilir alışkanlıklara dönüşmelidir. Bu durum, en berrak haliyle düzenli uykunun ve dengeli beslenmenin istikrarlı olması halinde neşeli, komik ve oyunbaz, istikrarlı olmaması halinde korkunç, mızmız ve yaramaz olan çocuklarda gözlemlenebilir.

Klinik hastalarıma her zaman önce uyku durumlarını sormamın nedeni budur. Sabahları yaklaşık olarak tipik bir insanın uyanacağı saatte ve her gün aynı saatte mi kalkmaktadırlar? Cevap hayırsa ilk tavsiyem bu soruna çözüm getirmek olur. Her gece aynı saatte yatıp yatmamaları o kadar önemli değildir ama tutarlı bir saatte uyanmaları gerekliliktir. Mağdur, öngörülemez günlük rutinlere sahip olduğunda, anksiyete ve depresyonu tedavi etmek kolay değildir. Olumsuz duyguya aracılık eden sistemler düzgün devirli sirkadiyen ritimlere sıkı sıkı bağlıdır.

Bir sonraki sorum kahvaltıdır. Danışanlarıma uyandıktan kısa süre sonra yağ ve protein ağırlıklı bir kahvaltı etmelerini öneririm (basit karbonhidratlar ya da şeker değil, çünkü çok hızlı sindirilir, kan şekerini hızla yükseltip hızla düşürürler). Bunun nedeni kaygılı ve mutsuz insanların, özellikle hayatları uzunca bir süre kontrol altında değilse, zaten stresli olmalarıdır. Bu nedenle karmaşık ya da zorlayıcı bir aktiviteye girerlerse, vücutları fazla insülin salgılamaya meyillidir. Bunu bütün gece aç kaldıktan sonra ve bir şeyler yemeden önce yaparlarsa kan dolaşımlarındaki insülin fazlası bütün kan şekerini süpürür. O zaman hipoglisemik ve fizyopsikolojik açıdan dengesiz olurlar.[22] Gün boyu. Sistemleri biraz daha uyku alana kadar sıfırlanmaz. Sadece öngörülebilir bir programa uygun şekilde uyumaya ve

22 Salzer, H. M., "Relative hypoglycemia as a cause of neuropsychiatric illness", *Journal of the National Medical Association* 58, 1966: s. 12-17.

kahvaltı etmeye başladıktan sonra bile anksiyetesi klinik gösterge seviyesinin altına inen hastalarım oldukça fazladır.

Başka kötü alışkanlıklar da sayacın doğruluğuna müdahale edebilir. Bu bazen çok az anlaşılan biyolojik nedenlerden, doğrudan olur, bazen de söz konusu alışkanlıklar çok katmanlı bir olumlu geri besleme döngüsünü başlattığı için. Olumlu geri besleme döngüsü bir girdi dedektörü, bir güçlendirici ve bir tür çıktı gerektirir. Girdi detektörü tarafından alınan sinyalin güçlendirildiğini ve güçlendirilmiş haliyle iletildiğini düşünün. Buraya kadar sorun yok. Sıkıntı, girdi dedektörünün o çıktıyı saptayıp onu tekrar sisteme sokması, güçlendirmesi ve tekrar iletmesiyle başlar. Birkaç turluk bir güçlendirmeyle işler tehlikeli bir şekilde kontrolden çıkar.

Çoğumuz hayatımızın bir döneminde bir konser sırasında ses sisteminden acı verici bir feryadın yükselmesiyle, kulakları sağır edici bir geri beslemeye maruz kalmışızdır. Mikrofon hoparlörlere bir sinyal gönderir. Hoparlörler sinyali iletir. Sinyal çok yüksek ya da hoparlörlere çok yakınsa, mikrofon tarafından alınıp tekrar sisteme gönderilebilir. Ses hızlı bir şekilde dayanılmaz seviyelere çıkar ve hatta uzun sürerse, hoparlörleri mahvedebilir.

Aynı yıkıcı döngü insanların hayatında da yaşanır. Böyle bir şey yaşandığında, insanların sadece ruhlarının içinde gerçekleşmemesine rağmen (ve belki de ruhlarının içinde bile gerçekleşmemektedir) adına genellikle zihinsel hastalık deriz. Alkol bağımlılığı ya da ruhsal durumu değiştiren diğer maddeler, yaygın olumlu geri besleme döngüleridir. Alkol almaktan belki birazcık fazla keyif alan bir insan düşünün. Bir çırpıda üç ya da dört içki içsin. Kanındaki alkol seviyesi keskin bir şekilde artar. Bu, özellikle alkolizme genetik yatkınlığı olan bir insan için son derece keyiflendirici olabilir.[23] Ancak bu sadece kandaki alkol

23 Peterson J. B., Pihl, R. O., Gianoulakis, C., Conrod, P. Finn, P. R., Stewart, S. H. LeMarquand, D. G. Bruce, K. R., "Ethanol-induced change in cardiac and endogenous opiate function and risk for alcoholism", *Alcoholism: Clinical & Experiamental Resarch* 20, 1966: s. 1542-1552.

miktarı aktif bir şekilde yükselirken olur ve bu yükselme, ancak kişi içmeye devam ettiği sürece gerçekleşir. İçmeyi bıraktığı zaman, sadece kanındaki alkol miktarı önce sabitlenip sonra düşmeye başlamakla kalmaz, vücudu çeşitli toksinler üretmeye başlar ve tüketilen etanolü metabolize eder. Ayrıca kişi, sarhoşken bastırılan kaygı sistemlerinin aşırı tepki vermeye başlamasıyla alkol yoksunluğu çekmeye başlar. Akşamdan kalma hali, bir alkol yoksunluğudur (ki da bu sıklıkla içkiyi bırakan alkoliklerin ölümüne neden olur) ve alkol alımı durduktan kısa süre sonra başlar. Sıcacık ışıltıyı sürdürmek, sonrasındaki nahoş etkileri defetmek için, kişi evdeki bütün içki tükenene, barlar kapanana ve bütün parası harcanana kadar içmeye devam edebilir.

İçki içen kişi, ertesi sabah akşamdan kalma bir halde feci bir şekilde uyanır. O ana kadar bu sadece talihsizliktir. Asıl sorun, içicinin akşamdan kalmalığının ertesi sabah birkaç içkiyle "tedavi edilebileceğini" keşfetmesiyle başlar. Bu tür bir tedavi elbette geçicidir. Yoksunluk semptomlarını bir miktar ötelemekten başka işe yaramaz. Ancak mutsuzluk hali yeterince akutsa, kısa vadede arzulanan bu olabilir. İçici artık akşamdan kalmalığını gidermek için içmeyi öğrenmiştir. İlaç hastalığa neden olduğunda, olumlu geri besleme döngüsü yerleşmiş demektir. Böylesi şartlar altında alkolizm hızla baş gösterebilir.

Agorafobi gibi kaygı bozukluğu geliştiren insanlarda da sıklıkla benzer bir durum olur. Agorafobisi olan insanlar korkuya öylesine teslim olur ki evlerinden çıkamaz hale gelebilir. Agorafobi bir olumlu geri besleme döngüsünün sonucudur. Bozukluğa zemin hazırlayan ilk olay, genellikle bir panik ataktır. Kurban tipik olarak başka insanlara çok fazla bağımlı olan orta yaşlı bir kadındır. Belki de babasına aşırı bağımlılıktan, bağımsız varoluş molası vermeden ya da çok az vererek, kendinden yaşça büyük ve nispeten baskın bir erkek arkadaş ya da kocayla ilişki kurmuştur.

Böyle bir kadın, agorafobisinin ortaya çıkmasının öncesindeki haftalarda, sıklıkla beklenmedik ya da anormal bir durum yaşar. Her durumda zaten yaygın olan ve olabilirliği bir kadının

psikolojik deneyimini düzenleyen hormonal süreçlerin öngörülemeyecek şekilde dalgalandığı menopoz sırasında artan kalp çarpıntısı gibi fizyolojik bir şey olabilir. Nabızda algılanabilir her tür değişim, hem kalp krizi hem de kalp krizi sonrasının fazla göz önünde yaşanan utanç verici stresine ve sıkıntısına yönelik düşünceleri tetikleyebilir (ölüm ve sosyal aşağılanma en temel iki korkudur). Bu beklenmedik olay, kurbanın evliliğindeki bir çatışma ya da eşin hastalığı veya ölümü de olabilir. Yakın bir arkadaşın boşanması ya da hastanelik olması da benzer bir etki yaratabilir. Genellikle gerçek bir olay, ölüm ve sosyal yargı korkularında ilk artışa zemin hazırlar.[24]

Yaşanan şokun ardından agorafobi öncesindeki kadın, belki de, evinden çıkıp bir alışveriş merkezine gidebilir. Alışveriş merkezi kalabalıktır ve otopark sıkıntısı vardır. Bu onu daha da strese sokar. Yakın zamanda yaşadığı nahoş tecrübeden beri zihnini kurcalayan savunmasızlık düşünceleri yüzeye çıkmaya başlar. Bu düşünceler kaygıyı tetikler. Kadının nabzı hızlanır. Kadın sık ve sığ nefesler almaya başlar. Kalbinin hızlandığını hisseder ve kalp krizi geçiriyor olabilir miyim diye düşünür. Bu düşünce kaygıyı daha da tetikler. Nefesinin daha da sığlaşması, kanındaki karbondioksit miktarını artırır. Eklenen korku yüzünden nabzı daha da hızlanır. Bunu fark edince nabzı biraz daha hızlanır.

Öf! Olumlu geri besleme döngüsü. Kaygı, çok geçmeden farklı bir beyin sistemi tarafından düzenlenen, en ciddi tehditler için tasarlanmış ve çok fazla korkuyla tetiklenebilen paniğe dönüşür. Kadın artık semptomlarının karşısında şaşkına dönmüştür, acil servisin yolunu tutar ve kaygılı bir bekleyişin ardından kalp fonksiyonları kontrol edilir. Hiçbir sorun yoktur. Ama kadının içi rahatlamaz.

Bu nahoş tecrübenin tam bir agorafobiye dönüşmesi için fazladan bir geri besleme döngüsü gerekir. Bir dahaki sefere

24 Pyonoos, R. S., Steinberg, A. M. ve Piacentini, J. C., "A developmental psychopathology model of childhood traumatic stres and intersection with anxiety disorders", *Biological Psychiatry* 46, 1999: s. 1542-1554.

alışveriş merkezine gitmesi gerektiğinde, agorafobinin eşiğindeki kadın, geçen sefer yaşananları hatırlayıp kaygılanır ama yine de gider. Yolda nabzının hızlandığını hisseder. Bu durum yeni bir kaygı ve endişe döngüsünü tetikler. Paniği önlemek için kadın alışveriş merkezinin stresinden kaçınıp eve döner. Ne var ki beynindeki kaygı sistemleri alışveriş merkezinden kaçtığını not etmiş ve oraya yapılacak yolculuğun gerçekten tehlikeli olduğu sonucuna varmıştır bir kere. Kaygı sistemlerimiz çok pratiktir. Kaçtığınız her şeyin tehlikeli olduğuna hükmeder. Bunun kanıtı, elbette kaçmış olmanızdır.

Bu nedenle alışveriş merkezi, "yaklaşılmayacak kadar tehlikeli" olarak etiketlenmiştir (ya da yeni tomurcuklanan agorafobi mağduru kendini "alışveriş merkezine yaklaşamayacak kadar kırılgan" olarak etiketlemiştir). Belki de iş henüz gerçek soruna neden olacak kadar ileri gitmemiştir. Alışveriş edecek başka yerler de vardır. Gelgelelim belki de yakındaki bir süpermarket, benzer bir tepkiyi tetikleyecek kadar alışveriş merkezine benzemektedir ve kadın oraya gittiğinde tekrar geri çekilir. Artık süpermarket de aynı kategorideki yerini almıştır. Sıra, köşedeki dükkândadır. Bunu otobüsler, taksiler ve metro izler. Çok geçmeden her yere yayılır. Agorafobi mağduru zamanla kendi evinden bile korkmaya başlar ve kaçabilse oradan da kaçar. Ama kaçamaz. Çok geçmeden evine kapanır. Kaygı kaynaklı geri çekilme, her şeyi daha fazla kaygı verici olmaktan uzaklaştırır. Kaygı kaynaklı geri çekilme kişiyi küçültürken, her geçen gün daha tehlikeli bir hal alan dünyayı iyice büyütür.

Beyin, beden ve sosyal dünya arasında olumlu geri besleme döngüsüne takılabilecek birçok etkileşim sistemi mevcuttur. Örneğin depresif insanlar, kendilerini bedbaht ve acılı olduğu kadar işe yaramaz ve yük gibi görmeye başlayabilirler. Bu onları aileleriyle ve arkadaşlarıyla temas kurmaktan uzaklaştırır. Bu uzaklaşma kendilerini daha yalnız ve tecrit edilmiş hissetmelerine neden olur ve kendilerini işe yaramaz ve yük gibi görmelerine yol

açar. Bu yüzden daha da içe kapanırlar. Bu şekilde depresyon bir helezon halinde gittikçe şiddetlenir.

İnsan, hayatının bir noktasında kötü incitildiyse –travma yaşadıysa– baskınlık sayacı ek incinmeyi daha olası kılacak bir dönüşüm geçirebilir. Bu, genellikle, artık yetişkin olan insanların, çocuklukta veya ergenlikte acımasız zorbalığa maruz kaldığı durumlarda gerçekleşir. Bu insanlar kaygılıdırlar ve kolay üzülürler. Kendilerini bir savunma kalkanının ardına gizler ve baskınlık meydan okuması olarak yorumlanabilecek direkt göz temasından kaçınırlar.

Bu, zorbalığın neden olduğu hasarın (statü ve özgüven azalmasının), zorbalık sonlandıktan sonra da sürebileceği anlamına gelir.[25] En basit vakalarda önceden düşük statüde olan insanlar, olgunlaşıp hayatlarında yeni ve daha başarılı konumlara yükselir. Ne var ki bunu tam anlamıyla fark etmezler. Önceki gerçekliğe karşı anlık ters etkili fizyolojik uyarlanmaları hâlâ sürmektedir ve olması gerekenden daha stresli ve şüphelidirler. Daha karmaşık vakalarda alışılagelmiş bir ikincillik varsayımı, kişiyi olması gerekenden daha stresli ve şüpheli kılar *ve* alışılagelmiş itaatkâr duruş, yetişkinler dünyasında var olmaya devam eden daha az sayıdaki ve genelde daha az başarılı zorbaların hakiki olumsuz dikkatini çekmeye devam eder. Böyle durumlarda daha önceki zorbalığın psikolojik sonuçları, zorbalığın şimdide sürmesi olasılığını artırır (her ne kadar, aslında, olgunlaşma, coğrafi yer değişikliği, eğitimin devam etmesi ya da objektif statüde iyileşme nedeniyle böyle olması gerekmese de).

Ayağa Kalkmak

Bazen insanlar, karşı *koyamadıkları* için zorbalığa uğrarlar. Bu, fiziksel açıdan rakiplerinden daha güçsüz durumdaki insanların

25 Olweus, D., *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*, New York: Wiley-Blackwell, 1993.

başına gelebilir. Çocukların yaşadığı zorbalık deneyimlerinin en yaygın nedenlerinden biri budur. En çetin altı yaş çocuğu bile, dokuz yaşındaki bir çocukla baş edemez. Ancak bu güç farklılığının önemli bir kısmı, fiziksel boyutun kabaca dengelenmesi ve denkleşmesi (erkek ve kadınlarda, erkeklerin özellikle üst gövdelerinin tipik olarak daha yapılı ve güçlü olması istisnasıyla) ve fiziksel gözdağını sürdürmekte ısrar edenlere yetişkinlikte uygulanan cezaların genellikle artmasıyla ortadan kalkar.

Öte yandan insanların karşılık *vermedikleri* için zorbalığa maruz kalması da sık rastlanan bir durumdur. Bu, yapısı gereği şefkatli ve fedakâr insanların sık sık başına gelen bir şeydir; hele olumsuz duygu açısından da yükseklerse ve sadist biri karşılarına dikildiğinde çok fazla haz verici ses çıkarıyorlarsa (örneğin daha kolay ağlayan çocuklar zorbalığa daha sık maruz kalırlar).[26] Ayrıca bu, şu veya bu nedenden, öfke hisleri dâhil her tür saldırganlığın ahlaki açıdan yanlış olduğuna karar vermiş insanların da başına gelir. Ufak tefek zorbalıklara ve aşırı saldırgan rekabete özellikle duyarlı insanların, bu tür şeylere sebebiyet verebilecek duyguları, tamamen içlerinde kısıtladıklarını gördüm. Bu insanlar, genellikle babaları aşırı öfkeli ya da kontrolcü kişilerdir. Bununla birlikte psikolojik güçler, değerleri açısından hiçbir zaman tek boyutlu değildir ve öfke ve saldırganlığın dehşet verici derecede acımasızlık ve kargaşa üretme potansiyeli, bu ilkel güçlerin kavga, belirsizlik ve tehlike halinde baskıya karşı koyma, dürüst olma ve kararlılığı motive etme becerileriyle dengelenir.

Saldırganlık kapasiteleri fazla dar bir ahlak anlayışı bağlamında zapt edildiğinde, sadece şefkatli ve fedakâr (naif ve sömürülmeye yatkın) olanlar, kendilerini savunmaları için gerekli olan samimiyetle haklı ve gerekli şekilde meşru müdafaaya yönelik öfkeyi ortaya çıkaramazlar. *Isırabiliyorsanız*, genelde ısırmanız *gerekmez*. Saldırganlık ve şiddetle karşılık verme becerisi ustalıkla bütünleştirildiğinde, gerçek saldırganlığın zorunlu hale gelme olasılığını artırmaktan çok, azaltır. Baskı döngüsünün en başlarında hayır

26 *A.g.e.*

derseniz ve söylediğinizde ciddiyseniz (ret cevabınızı açık bir şekilde ifade edip arkasında duruyorsanız) baskının kapsamı, baskıyı uygulayan açısından olması gerektiği gibi sınırlı kalır. Zorbalık güçleri, varlıkları için müsait kılınan alanı doldurmak için karşı konulmaz bir şekilde yayılırlar. Alanını korumak için uygun tavrı takınmayı reddeden insanlar sömürülmeye, haklarını daha temel bir yetersizlik ya da gerçek güç dengesizliği nedeniyle hakikaten savunamayanlar kadar açıktırlar.

Naif, zararsız insanlar, algılarını ve eylemlerini genellikle birkaç basit önermeyle yönlendirirler: İnsanlar temelde iyidir; kimse bir başkasına zarar vermek istemez; fiziksel olsun olmasın güç tehdidi (ve elbette kullanımı) yanlıştır. Bu önermeler hakikaten kötü insanların varlığında çöker ya da daha kötüsü olur.[27] *Daha kötüsü*, naif inançların taciz etmek için olumlu bir davet olabileceği anlamına gelir çünkü zarar vermeyi amaç edinenler, tam olarak bu tür şeyler düşünen insanları yem seçmek konusunda uzmanlaşmışlardır. Bu şartlar altında zararsızlığa yönelik aksiyomlar, yeniden düşünülmelidir. Klinik uygulamalarımda, iyi insanların hiçbir zaman öfkelenmediğini düşünen danışanlarımın dikkatini sık sık kendi kırgınlıklarının katı gerçekliğine çekerim.

Kimse itilip kakılmak istemez ama insanlar genellikle buna gereğinden uzun süre katlanırlar. Bu yüzden kendi kırgınlıklarını önce öfke olarak, sonra da bir şey yapılmayacaksa bile söylenmesi gerektiğinin (sadece dürüstlük bunu gerektirdiği için de değil) işareti olarak görmelerini sağlarım. Sonra onları bu tür bir eylemi zorbalığı, bireysel olduğu kadar sosyal düzeyde de uzak tutan gücün bir parçası olarak görmeye davet ederim. Bürokrasinin geneli, içinde sadece gücü ifade etmek ve somutlaştırmak için gereksiz kural ve prosedürler üreten sıradan otorite yanlılarını barındırır. Bu tür insanlar etraflarında, dışa vurulsalar patolojik güç ifadelerini sınırlandıracak, güçlü kırgınlık akıntıları üretir.

27 Janoff-Bulman, R., *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma*, New York: The Free Press, 1992.

Bireyin kendi hakkını savunma istekliliğinin herkesi, toplumun bozulmasından koruması bu sayede olur.

Naif insanlar içlerindeki öfke kapasitesini keşfettiklerinde, bazen çok ciddi boyutta olmak üzere, şoka uğrarlar. Bunun temel bir örneği, yeni askerlerin sıklıkla başlarına gelen bir şey yüzünden değil, kendilerini bir şey yaparken izledikleri için oluşan travma sonrası stres bozukluğuna yatkınlığında bulunabilir. Askerler savaş alanının aşırıya varan şartlarında gerçekten canavara dönüşürler ve bu özelliğin farkına varmak dünyalarını altüst eder. Buna şaşmamalı. Belki de tarihin bütün o korkunç suçlularının kendilerinden tamamen farklı olduğunu varsaydıkları içindir. Belki de kendi içlerindeki baskı ve zorbalık kapasitesini (ve belki de hakkını arama ve başarma kapasitesini de) hiçbir zaman göremedikleri içindir. Onlara saldıran kişilerin yüzlerindeki kötücül ifade yüzünden yıllarca süren günlük histerik sarsıntılar yaşamış danışanlarım oldu. Bu tür bireyler genellikle korkunç bir şeyin olmasına asla izin verilmeyen ve her şeyin peri masalı tadında harika (ya da bunun gibi bir şey) olduğu aşırı korunaklı ailelerden gelir.

Uyanış gerçekleşince –bir zamanların naif insanları, kendilerindeki kötülük ve canavarlık tohumlarını fark edip kendilerinin de (en azından potansiyel olarak) bir o kadar büyük bir tehlike olduklarını görünce– korkuları azalır. Daha fazla benlik saygısı geliştirirler. Sonra, muhtemelen, baskıya karşı koymaya başlarlar. Kendileri de korkunç oldukları için, karşı durma becerisine sahip olduklarını fark ederler. Ayağa kalkabileceklerini ve kalkmaları gerektiğini görürler çünkü aksi takdirde kırgınlıklarından beslenerek onu olabilecek en yıkıcı dileğe dönüştürerek hakiki bir canavar haline gelebileceklerini anlamaya başlarlar. Tekrar etmek gerekirse bütünleşmiş kargaşa ve yıkım kapasitesiyle karakter gücü arasında çok az bir fark vardır. Bu, hayatın en zor derslerinden biridir.

Belki eziksiniz. Belki değilsiniz. Ama ezikseniz, o şekilde devam etmek zorunda değilsiniz. Belki de sadece kötü bir alış-

kanlığınız var. Hatta belki de bir kötü alışkanlıklar koleksiyonuna sahipsiniz. Bununla birlikte güçsüz duruşunuzu ailenizden aldıysanız bile –evde ya da ilkokulda dışlandıysanız ya da zorbalığa maruz kaldıysanız bile–[28] bu tavır hâlâ uygun olacak diye bir şey yok. Şartlar değişir. Yenilgiye uğramış bir ıstakoz gibi ortalıkta omuzlarınızı düşürerek dolaşırsanız, insanlar size daha düşük bir statü yakıştırırlar ve beyninizin en dibinde duran, kabuklu deniz hayvanlarıyla paylaştığınız eski sayaç size düşük bir baskınlık puanı yazar. Beyniniz yeterince serotonin salgılamaz. Bu sizi daha az mutlu, daha kaygılı ve üzgün yapar ve hakkınızı korumanız gereken yerde geri adım atma ihtimalinizi artırır. Ayrıca iyi bir semtte yaşama, en üst kalite kaynaklara ulaşma ve sağlıklı makbul bir eş bulma olasılığınızı düşürür. Şu anda belirsiz geleceklerle dolu bir dünyada yaşadığınız için, kokain ve alkol kullanmanızı daha olası kılar. Kalp hastalıklarına, kansere ve bunamaya yatkınlığınızı artırır. Hepsi bir araya geldiğinde, bu hiç iyi bir şey değildir.

Şartlar değişebiliyorsa siz de değişebilirsiniz. Etkiyi etkiye ekleyen olumlu geri besleme döngüsü, amacınızı olumsuz bir yönde baltalayacak şekilde büyüyebilir ama aynı zamanda sizi ileriye taşımak için de işleyebilir. Price Yasası'nın ve Pareto Dağılımı'nın bir diğer ve çok daha iyimser dersi budur: Başlayanlar muhtemelen daha fazlasını elde edeceklerdir. Yukarı doğru hareket eden bu döngülerin bazıları kendi özel, öznel alanınızda gerçekleşebilir. Beden dilindeki değişimler, çok önemli bir örnek oluşturur. Bir araştırmacı sizden yüz kaslarınızı sırayla karşınızdaki gözlemciye üzgün görüneceğiniz bir şekle sokmanızı isterse, sonunda daha üzgün hissettiğinizi fark edersiniz. Yüz kaslarınızı sırayla mutlu görüneceğiniz bir şekle sokmanız istenirse, daha mutlu

28 Weisfeld, G. E. ve Beresford, J. M., "Erectness of posture as an indicator of dominance or sucess in humans", *Motivation and Emotion* 6, 1982: s. 113-131.

hissettiğinizi söylersiniz. Duygu kısmen bedensel bir ifadedir ve o ifadeyle katlanabilir (ya da azaltılabilir).[29]

Beden diliyle temsil edilen olumlu geri besleme döngülerinin bazıları, öznel deneyimin şahsi sınırlarının ötesinde diğer insanlarla paylaştığınız sosyal alanda gerçekleşebilir. Örneğin duruşunuz güçsüzse –omuzlar öne doğru düşük, göğüs içe çekik, baş önde, küçük, yenik ve aciz görünüyorsanız (teoride arkadan gelecek bir saldırıdan kendinizi korumak için)–, küçük, yenik ve aciz hissedersiniz. Diğer insanların tepkileri bu durumu güçlendirir. İnsanlar, tıpkı ıstakozlar gibi, kısmen duruştan yola çıkarak, birbirlerini tartarlar. Kendinizi yenik olarak sunarsanız, insanlar size kaybediyormuşsunuz gibi tepki gösterir. Sırtınızı dikleştirmeye başlarsanız insanlar size farklı gözle bakmaya ve farklı davranmaya başlar.

Buna şöyle itiraz edebilirsiniz: Dip, gerçektir. Dipte olmak da bir o kadar gerçektir. Küçük bir duruş değişikliği, bu kadar sabit bir şeyi değiştirmeye yetmez. Seçkin bir konumdaysanız, dik durmak ve baskın görünmek, sizi sadece bir kez daha alaşağı etmek isteyenlerin dikkatini çekebilir. Bu, gayet anlaşılabilir. Ancak omuzlarınızı arkaya vererek dik durmak sadece fiziksel bir şey değildir çünkü siz sadece bir bedenden ibaret değilsiniz. Aynı zamanda bir ruhsunuz. Fiziksel olarak dik durmak ayrıca metafizik olarak da dik durmayı ima eder, çağırır ve talep eder. Ayakta durmak, Varlığın yükünü gönüllü olarak kabul etmek anlamına gelir. Hayatın talepleriyle gönüllü olarak yüzleştiğinizde, sinir sisteminiz tamamen farklı bir şekilde tepki verir. Kendinizi bir felakete hazırlamak yerine bir meydan okumaya cevap verirsiniz. Ejderhanın gerçekliği karşısında korkudan sinmek yerine, istiflediği altını görürsünüz. Baskınlık hiyerarşisindeki yerinizi almak ve kendi bölgenizi, onu savunmaya, genişletmeye ve dönüştürmeye istekliliğinizi göstererek işgal edersiniz. Bütün

29 Kleinke, C. L., Peterson, T. R. ve Rutledge, T. R., "Effects of self-generated facial expressions on mood", *Journal of Personality and Social Psychology* 74, 1998: s. 272-279.

bunlar pratik ya da sembolik olarak, fiziksel ya da kavramsal bir yeniden yapılanma şeklinde gerçekleşebilir.

Omuzlarınızı arkaya iterek dik durmak, hayatın korkunç sorumluluğunu gözleriniz açık bir halde kabullenmektir. Potansiyelin kaosunu gönüllü olarak yaşanabilir düzen gerçekliğine dönüştürmeye karar vermek anlamına gelir. Bilinçli kırılganlığın yükünü sahiplenmek ve sonluluk ile ölümlülüğün belli belirsiz idrak edildiği, bilinçsiz çocukluk cennetinin sonunu kabullenmek demektir. Üretken ve anlamlı bir gerçeklik üretmek için gerekli olan fedakârlıkları gönüllü olarak üstlenmek (kadim dilde Tanrı'yı hoşnut etmek için hareket etmek) demektir.

Omuzlarınızı arkaya iterek dik durmak, dünyayı selden koruyan gemiyi inşa etmek, zorbalıktan kaçan halkınıza çölde rehberlik etmek, evinizin ve ülkenizin rahatından uzakta yol alabilmek, dulları ve çocukları yok sayanlara peygamber sözleriyle hitap etmek demektir. X'in üstünde Varlıkla fena halde kesiştiğiniz noktayı omuzlamaktır. Ölü, katı ve fazla baskıcı düzeni, içinde üretildiği kaosa geri atmaktır; ardından gelecek belirsizliğe dayanmaktır ve sonucunda daha iyi, daha anlamlı ve daha üretken bir düzen kurmaktır.

Bu yüzden duruşunuza dikkat edin. Omuzlarınızı düşürerek, kamburunuzu çıkararak dolaşmaya son verin. Aklınızdan geçenleri ifade edin. Arzularınızı onlara, en azından başkaları kadar hakkınız varmış gibi öne çıkarın. Sırtınızı dikleştirerek ve gözlerinizi dümdüz karşıya dikerek yürüyün. Tehlikeli olmaya cesaret edin. Serotonini, yatıştırıcı etkisinden dolayı sinir yolları boyunca bol miktarda akmaya teşvik edin.

Siz de dâhil insanlar, ehil ve muktedir olduğunuzu varsaymaya başlayacaklar (ya da en azından ilk bakışta tam aksine karar vermeyecekler). Şimdi almaya başladığınız olumlu tepkilerin cesaretiyle, daha az kaygı duymaya başlayacaksınız. İnsanların iletişim kurarken değiş tokuş ettiği incelikli sosyal ipuçlarına dikkat etmenin kolaylaştığını göreceksiniz. Sohbetleriniz, daha az sakil duraksamayla, daha iyi akacak. Bu; insanlarla tanışma,

etkileşim kurma ve onları etkileme olasılığınızı artıracak. Bunu yapmak sadece başınıza iyi şeylerin gelmesi olasılığını yükseltmekle kalmayacak, başınıza geldiklerinde o iyi şeylerin sizi daha iyi hissettirmesini de sağlayacak.

Böylece Varlığı, güçlenmiş ve cesaretlenmiş olarak kucaklamayı ve onun ilerlemesi ve iyileşmesi için çabalamayı seçebilirsiniz. Nitekim güçlenmiş biri olarak, sevdiğiniz insanın hastalığı ya da bir ebeveyninizin ölümü sırasında dik durabilir ve başka insanların farklı şartlar altında çaresizlikten altüst olacakları yerde sizin yanınızda güç bulmalarına imkân yaratabilirsiniz. Yine cesaretlenmiş biri olarak, hayatınızın yolculuğuna yelken açar, ışığınızın, tabiri caizse cennet gibi tepelerde parlamasına izin verir ve hak ettiğiniz kaderin peşine düşersiniz. O zaman hayatınızın anlamı ölümlü çaresizliğin çürütücü etkisini sizden uzak tutabilir.

O zaman dünyanın korkunç yükünü kabul edebilir ve başarıya ulaşabilirsiniz.

İlhamınızı muzaffer ıstakozun üç yüz elli milyon yıllık pratik bilgeliğinde arayın. Omuzlarınızı arkaya itin ve dimdik durun.

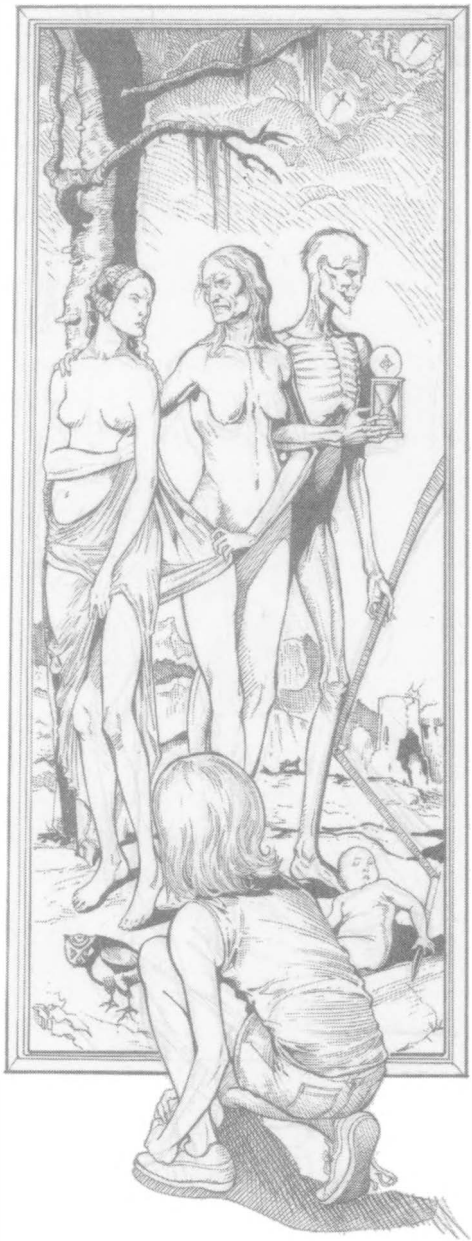

KURAL 2

KENDİNİZE YARDIM ETMEKTEN SORUMLU OLDUĞUNUZ BİR İNSAN GİBİ DAVRANIN

İNSAN LANET OLASI HAPLARINI NEDEN ALMAZ Kİ?

Yüz kişiye bir ilacın reçete yazıldığını hayal edin. Sonrasında olacakları düşünün. Bu insanların üçte biri reçeteyi yaptırmayacaklar.[30] Kalan altmış yedi kişinin yarısı reçeteyi yaptıracak ama ilacı doğru şekilde kullanmayacak. Dozları atlayacaklar. İlacı erkenden kesecekler. Hatta hiç almayabilirler de.

Doktorlar ve eczacılar bu tür hastaları itaatsizlikle, eylemsizlikle ve yanlış yapmakla suçlamaya meyillidir. Bir atı suya kadar götürebilirsiniz, diye akıl yürütürler. Psikologlar ise bu tür yargılara katılmazlar. Hastaların profesyonel tavsiyelere uymayı başaramamasının hastanın değil, doktorun hatası olduğunu varsaymak için eğitiliriz. Sağlık hizmetleri uzmanının uyulacak tavsiyeler verme, saygı duyulacak müdahaleler teklif etme, istenen sonuca ulaşılana kadar hasta veya danışanla birlikte plan

30 Tamblyn, R., Tewodros, E., Huang, A., Winslade, N. ve Doran, P., "The incidence and determinants of primary nonadherence with prescribed medication in primary care: a cohort study", *Annals of Internal Medicine* 160, 2014: s. 441-450.

yapma ve her şeyin yolunda gittiğinden emin olmak için takipte kalma sorumluluğunu taşıdığına inanırız. Bu, psikologları bu kadar harika kılan sayısız şeyden sadece biridir. Elbette hastaların ilaçlarını neden almadığını merak eden etrafı kuşatılmış diğer profesyonellerin aksine, danışanlarımıza zaman ayırma lüksüne sahibiz. İlacını almayan hastanın sorunu nedir? İyileşmek istemiyor mudur?

Daha kötüsü de var. Birine bir organ nakli yapıldığını hayal edin. Bu organ, böbrek olsun. Nakil, tipik olarak alıcı açısından uzun süren kaygılı bir bekleyişin sonunda gerçekleşir. İnsanların çok az bir kısmı öldükten sonra organ bağışı yapar (hayattayken yapanların sayısı daha da azdır). Bağışlanan organların çok azı herhangi bir umutlu alıcıyla eşleşir. Bu, tipik bir organ nakli hastasının yıllardır tek alternatif olan diyalizle yaşadığı anlamına gelir. Diyaliz, hastanın bütün kanının vücudundan çıkarılıp bir makineden geçirildikten sonra tekrar vücuda alınması demektir. Mucizevi ve şaşılacak bir tedavidir; buraya kadar her şey yolundadır ama hiç hoş değildir. Haftada beş ila yedi kez uygulanması gerekir ve sekiz saat sürer. Hastanın her uykusunda yapılması gerekir. Bu çok fazladır. Kimse diyaliz hastası olarak kalmak istemez.

Şimdi, organ naklinin komplikasyonlarından biri, vücudun organı reddetmesidir. Vücudunuz, bir başka insanın bedeninin bir parçasının sizinkine dikilmesinden hoşlanmaz. Bağışıklık sisteminiz, hayatta kalmanız için elzem bile olsalar bu tür yabancı maddelere karşı saldırıya geçip onları yok eder. Bunun olmasını önlemek için reddetmeyi önleyici bazı ilaçları almanız gerekir ki bu ilaçlar da bağışıklığı zayıflatarak bulaşıcı hastalığa maruz kalma riskinizi artırır. Çoğu insan bu takası memnuniyetle kabullenir. Bu ilaçların varlığına ve kullanılmasına rağmen, organın vücut tarafından reddedilmesinin sıkıntılarını yine de çekebilir. Bu durum ilaçların başarısız olmasından kaynaklanmaz (ki bazen olurlar da). Burada söz konusu olan, daha ziyade ilacın yazıldığı kişinin ilacı kullanmamasıdır. Ne söylesem boş. Böbreklerinizin çuvallaması cidden kötüdür. Diyaliz çocuk oyuncağı değildir.

Nakil ameliyatı sadece çok uzun süreli bir bekleyişin ardından, yüksek risk ve büyük harcamalarla gerçekleşir. Bütün bunları sırf ilacınızı almadığınız için kaybetmek? İnsanlar bunu kendilerine nasıl yapabilirler? Bu nasıl mümkün olabilir?

Adil olmak gerekirse çok karmaşık bir durumdur bu. Organ nakli yapılan insanların çoğu tecrit altında yaşar ya da çok sayıda fiziksel sağlık sorunuyla boğuşmak zorunda kalır (işsizlik ya da aile krizleriyle bağlantılı sorunlardan bahsetmiyorum bile). Bilişsel açıdan harap olabilir ya da durgunlaşabilirler. Doktorlarına tamamen güvenmiyor ya da ilacın gerekliliğini anlamıyor olabilirler. Belki de ilacın parasını güçlükle karşıladıkları için, onu çaresizce ve verimsiz bir şekilde pay ediyorlardır.

Ancak –burası inanılmaz– hasta hissedenin siz olmadığınızı düşünün. Köpeğiniz olsun. Onu veterinere götürürsünüz. Veteriner bir reçete yazar. Sonra ne olur? Bir veterinere güvenmemek için, en az bir doktora güvenmemek için olduğu kadar nedeniniz var. Dahası, evcil hayvanınız için ona verilen uygunsuz, standart altı ve hatalarla dolu reçeteyi önemsemeyecek kadar az endişeleniyor olsaydınız, en başında onu veterinere götürmezdiniz. Yani, önemsiyorsunuz. Eylemleriniz bunu ispatlıyor. Aslında, ortalamaya vurulursa, *daha fazla* önemsiyorsunuz. İnsanlar evcil hayvanlarına yazılan reçeteleri yaptırmak ve düzgün bir şekilde uygulamak konusunda, kendilerine yazılan reçeteleri yapmaya ve uygulamaya göre daha iyiler. Bu iyi bir şey değil. Evcil hayvanınızın bakış açısıyla bile iyi değil. Evcil hayvanınız sizi (muhtemelen) seviyordur ve ilacınızı alırsanız daha mutlu olacaktır.

Bu olgu grubundan, insanların köpeklerini, kedilerini, gelinciklerini ve kuşlarını (hatta sürüngen hayvanlarını) kendilerinden daha fazla sevdiklerinden başka bir sonuç çıkarmak çok zor. Ne kadar korkunç değil mi? Böyle bir şeyin doğru olması için ne kadar utanmak gerekir? İnsanların evcil hayvanlarını kendilerine yeğlemesine neden olan ne olabilir?

Bu kafa karıştırıcı soruya bir cevap bulmama, Eski Ahit'in ilk kitabı olan Yaratılış'ta yer alan eski bir hikâye yardım etti.

Dünyanın En Eski Hikâyesi ve Doğası

Yaratılış'ta iki farklı Orta Doğu kaynağından gelen iki hikâye iç içe geçmiş gibi görünüyor. Kronolojik olarak ilk ama tarihsel olarak daha yeni olan hikâyede ("Kohenler Kaynağı" olarak bilinir), Tanrı, İlahî Söz'ünü kullanarak önce ışığı, suyu ve toprağı, ardından bitkileri ve gök cisimlerini buyurarak var eder ve kozmosu yaratır. Daha sonra kuşları, hayvanları ve balıkları (yine buyurarak) yaratır ve son olarak, imgesinde bir şekilde oluşmuş olan insanı, kadın ve erkeği var eder. Bütün bunlar Yaratılış I'de gerçekleşir. İkinci, daha eski, "Yahvist" versiyonda ise, Âdem ve Havva'nın yanı sıra, Kabil ve Habil'i, Nuh'u ve Babil Kulesi'ni içeren (yaratılışın detaylarının bir şekilde farklılık gösterdiği) bir başka anlatı buluruz. Bu da Yaratılış II'nin 2'sidir. Yaratılış I'i, yani temel yaratıcı güç olarak sözde ısrar eden Kohenler Kaynağı hikâyesini anlamak için, birkaç temel ve kadim varsayımı (bu varsayımlar tarihsel anlamda çok daha yeni olan bilimsel varsayımlardan tip ve maksat açısından son derece farklıdırlar) gözden geçirmekte fayda var.

Bilimsel gerçekler, bundan sadece beş yüzyıl önce Francis Bacon, René Descartes ve Isaac Newton'ın eserleriyle açıklık kazandılar. Onun öncesinde atalarımız dünyayı her ne şekilde görüyorlardıysa, bilimsel bir mercekten bakmadıkları kesin (tıpkı ayı ve yıldızları yine bir o kadar yeni olan teleskobun cam merceklerinden göremedikleri gibi). Artık bilimsel –dahası katı bir şekilde materyalist– olduğumuz için, başka bakış açılarının var olabileceğini ve olduğunu anlamamız çok zor. Ancak kültürümüzün temel destanlarının ortaya çıktığı o çok uzak zamanlarda yaşamış insanlar, hayatta kalmayı dayatan eylemleri, bizim şu anda nesnel gerçeklik olarak anladığımız şeyin yakınından geçen her şeyden çok daha fazla önemsediler.

Bilimsel dünya görüşünün doğasından önce, gerçeklik çok farklı bir şekilde yorumlanırdı. Varlık bir şeyler değil, eylem yeri

olarak anlaşılırdı.[31] Hikâyeye ya da drama daha yakın bir şey olarak görülürdü. O hikâye ya da dram öznel bir tecrübe olarak, yaşayan her insanın bilincinde kendini anbean gösteriş şekliyle yaşanırdı. Hepimizin birbirimize kendi hayatlarımıza ve kişisel değerleriyle ilgili anlattığımız hikâyelere, romancıların varoluşu kitaplarının sayfalarına aktarırken tarif ettikleri olaylara benzer bir şeydi bu. Öznel tecrübe, ağaçlar ve bulutlar gibi tanıdık ve öncelikli olarak nesnel olan varlıkları içerir, evet ama aynı zamanda (ve daha önemlisi) duygular ve rüyalar gibi şeylerin yanı sıra açlık, susuzluk ve acıyı ya da içerir. Eski ve dramatik bakış açısıyla insan hayatının en temel ögeleri, kişisel olarak tecrübe edilen bu tür şeylerdir ve modern indirgemeci ve materyalist zihin tarafından bile kopuk ve nesnel düzeye indirgenmeleri kolay değildir. Örneğin acıyı ele alalım; öznel acıyı. Hiçbir savın karşı duramayacağı kadar gerçek bir şeydir. Herkes acısı, hakikaten ve son derece gerçekmiş gibi davranır. Acı önemlidir; maddeden bile daha önemli. Dünya geleneklerinin önemli bir kısmının varoluşa eşlik eden acı çekme olgusunu Varlığın indirgenemez gerçeği olarak görmesinin sebebinin bu olduğuna inanıyorum.

Her durumda, *öznel olarak tecrübe ettiğimiz şeyler*, fiziksel bir gerçekliğin bilimsel tarifinden çok, bir roman ya da filme benzetilebilir. Hastane kayıtlarında listelenen nesnel ölümlere kıyasla, yaşanmış tecrübenin –babanızın benzersiz, trajik ve kişisel ölümünün– dramıdır; tıpkı ilk aşkınızın acısı, yıkılan hayallerin çaresizliği, bir çocuğun başarısına eşlik eden sevinç gibi.

Maddenin Değil, Önemli Olanın Alanı

Maddenin bilimsel dünyası, bir anlamda temel ögelerine indirgenebilir: moleküller, atomlar, hatta zerrecikler. Ancak deneyim dünyasının da başlıca ögeleri vardır. Bunlar dram ve kurguyu

31 Bunu *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* adlı çalışmamda daha da detaylandırdım (Peterson, J. B., New York: Routledge, 1999).

etkileşimleriyle tanımlayan önemli ögelerdir. Bu ögelerden biri kaostur. Diğeri ise düzen. Üçüncüsü ise (üç taneler) ikisi arasında aracılık eden, modern insanın bilinç olarak adlandırdığı şeyin kopyası gibi görünen süreçtir. Bizi varoluşun geçerliliğinden şüpheye düşüren, ellerimizi çaresizlik içinde havaya kaldırıp kendimize gereken özeni göstermememize neden olan, ilk iki ögeye ebedî itaatimizdir. Bize tek gerçek çıkış yolunu gösterecek olan, üçüncü ögeyi düzgün bir şekilde anlamaktır.

Kaos cehaletin alanıdır. *Keşfedilmemiş topraktır.* Kaos sonsuz bir şekilde ve limitsizce, bütün hallerin, bütün fikirlerin ve bütün disiplinlerin sınırlarının ötesine uzanır. Bir yabancıdır, başka bir çetenin üyesidir, gece vakti çalıların arasından gelen hışırtıdır, yatağın altındaki canavardır, annenizin gizli öfkesidir, çocuğunuzun hastalığıdır. Kaos ihanete uğradığınızda derinden hissettiğiniz çaresizlik ve dehşettir. Her şey dağıldığında, hayalleriniz söndüğünde, kariyeriniz çöktüğünde ya da evliliğiniz sona erdiğinde kendinizi bulduğunuz yerdir. Ejderha ve koruduğu altının sonsuza dek birlikte var olduğu masal ve efsanelerin, cehennemidir. Kaos nerede olduğumuzu bilmediğimizde olduğumuz yer, ne yaptığımızı bilmediğimizde yaptığımız şeydir. Kısaca ne bildiğimiz ne de anladığımız şeylerin ve durumların tamamıdır.

Kaos ayrıca Yaratılış I'de, Tanrı'nın zamanın en başında düzeni dil kullanarak ortaya çıkardığı biçimsiz potansiyeldir. O imgede yaratılan bizlerin, hayatlarımızın alışılmamış ve sürekli değişen anlarını ortaya çıkardığımız potansiyelin aynısıdır. Ve kaos özgürlüktür, aynı zamanda korku veren bir özgürlük.

Oysa düzen *keşfedilmiş topraktır.* Yüz milyonlarca yıllık yer, konum ve otorite hiyerarşisidir. Toplumun yapısıdır. Aynı zamanda biyoloji tarafından sağlanan yapıdır, özellikle toplumun yapısına, olduğunuz gibi, adapte olduğunuz ölçüde. Düzen kabiledir, dindir, ocaktır, evdir, ülkedir. Şömine ateşinin aydınlattığı ve çocukların oyun oynadığı güvenli oturma odasıdır. Ulusun bayrağıdır. Para biriminin değeridir. Düzen ayaklarınızın altındaki zemin, o gün için planınızdır. Geleneğin büyüklüğü, sınıftaki sıralar, zama-

nında kalkan trenler, takvim ve saattir. Düzen kuşanmaya davet edildiğimiz umumi ön cephe görüntüsüdür, medeni insanların bir araya geldiği bir toplantının nezaketi, hepimizin üstünde paten kaydığımız ince buzdur. Düzen dünyanın davranışının beklenti ve arzularımıza uyduğu, her şeyin bizim istediğimiz şekilde ilerlediği yerdir. Ancak belirlilik, tekdüzelik ve saflık çok fazla tek taraflı bir hal aldığında, düzen bazen tahakküm ve aptallaştırarak eli ayağı bağlamaktır da.

Her şeyin belirli olduğu yerde düzen içindeyizdir. Her şeyin plana uygun gittiği, yeni ve rahatsız edici hiçbir şeyin olmadığı bir yerdeyizdir. Düzen alanında, her şey Tanrı'nın planına uygun davranır. Orada olmayı severiz. Tanıdık ortamlar sempatiktir. Düzende bir şeyleri uzun vadede düşünebiliriz. Orada işler rayında gider ve bizler dengede, sakin ve becerikliyizdir. Bu nedenle coğrafi ve kavramsal açıdan anladığımız yerleri nadiren terk ederiz ve terk etmeye zorlandığımızda ya da bu, kazayla başımıza geldiğinde hiç hoşlanmayız.

Sadık bir dostunuz, güvenilir bir müttefikiniz varsa düzendesinizdir. Aynı insan size ihanet ettiğinde, sizi sattığında, net ve aydınlık bir gündüz dünyasından kaos, karmaşa ve çaresizliğin hüküm sürdüğü karanlık bir yeraltı dünyasına geçersiniz. Çalıştığınız şirket kötüye gittiğinde ve işiniz şüpheye düştüğünde yine aynı geçişi yaşarsınız. Vergi iadenizin işleme konması düzendir. Ama teftişe girmeniz kaostur. Çoğu insan soyulmayı teftişe tercih eder. İkiz Kuleler yıkılmadan önce, düzen vardı. Sonrasında kaos yüzünü gösterdi. Bunu herkes hissetti. Hava bile belirsizleşti. Yıkılan tam olarak neydi? Yanlış soru. Ayakta kalan tam olarak neydi? Eldeki soru tam olarak buydu.

Üstünde paten kaydığınız buz sağlamsa, bu düzendir. Dip çöküp yüzey dağılınca ve siz buzun arasından düşünce, kaos başlar. Düzen, Tolkien'in hobbitlerinin köyü Shire'dır; huzurlu, verimli ve naiflerin bile güvenli bir şekilde yaşayabileceği bir yer. Kaos, hazineleri çalan ejderha Samug tarafından ele geçirilmiş cücelerin ye altı krallığıdır. Kaos, Pinokyo'nun babasını ağzın-

dan ateş çıkaran canavar balina Monstro'dan kurtarmak için yolculuğa çıktığı okyanus dibidir. Karanlık ve kurtarışa yapılan o yolculuk, bir kuklanın, gerçek olmak, kendini kandırmaca, rol yapma, mağduriyet, dürtüsel haz ve totaliter boyun eğdirmenin cazibelerinden çıkarmak istiyorsa, dünyada hakiki bir Varlık olarak yerini almak istiyorsa, yapmak zorunda kaldığı en zor şeydir.

Düzen, evliliğinizin istikrarıdır. Geçmişin gelenekleri ve sıklıkla görünmez bir şekilde o geleneklere dayanan beklentilerinizle desteklenir. Kaos, eşinizin sadakatsizliğini öğrendiğiniz zaman, o istikrarın ayaklarınızın altından kaymasıdır. Kaos, yol gösterici rutinleriniz ve gelenekleriniz çökerken, bağsız ve desteksiz bir şekilde boşluğa yuvarlanmaktır.

Düzen, hayatınızı uydurduğunuz genellikle görünmez aksiyomların tecrübe ve eylemlerinizi olması gerekeni olduracak şekilde organize ettiği yer ve zamandır. Kaos ise trajedi bir anda patlak verdiğinde ve kötülük felç edici yüzünü, kendi evinizin sınırları içinde bile gösterdiğinde ortaya çıkıveren yeni yer ve zamandır. Bir plan ilerlerken, şartların aşinalığından bağımsız olarak beklenmedik ve istenmeyen bir şey, her zaman yüzünü gösterebilir. Bu olduğu zaman, toprak yer değiştirir. Yanlış anlamayın, uzam, göründüğü haliyle, aynı olabilir. Ama uzam kadar zamanın içinde de yaşıyoruz. Sonuç olarak en eski ve en tanıdık yerler bile, sizi şok edici derecede şaşırtma kapasitesine sahiptirler. Otomobille yıllardır bildiğiniz ve sevdiğiniz bir yolda mutlu mutlu ilerliyor olabilirsiniz. Ama zaman geçmektedir. Frenler tutmayabilir. Her zaman güvendiğiniz bedeninizle yolda yürüyor olabilirsiniz. Kalbinizin bir an bile teklemesi her şeyi değiştirebilir. Dost canlısı yaşlı köpekler bile ısırabilir. Eski ve güvenilir dostlar da kandırabilir. Yeni fikirler eski ve rahatlık verici kesinlikleri yok edebilir. Bu tür şeyler önemlidir. Gerçektirler.

Kaos ortaya çıkınca, beyinlerimiz, atalarımızın ağaçlarda yaşadığı ve yılanların göz açıp kapayana kadar soktuğu eski günlerden kalma basit ve aşırı süratli devrelerle, hızlı bir şekilde

tepki verir.[32] Bu neredeyse eş zamanlı, derinlemesine refleksif beden tepkisinin ardından daha geç gelişen, daha karmaşık ama daha yavaş duygusal tepkiler gelir ve bunun da ardından saniyelere, dakikalara ya da yıllara yayılabilecek daha yüksek seviyede düşünme gelir. Bu tepkilerin hepsi bir anlamda içgüdüseldir ama ne kadar hızlıysa, o kadar içgüdüseldir.

Kaos ve Düzen: Kişilik, Dişil ve Eril

Kaos ve düzen yaşanan tecrübenin en temel iki ögesi, Varlığın en temel iki alt koludur. Ama şey ya da nesne değildir ve öyle tecrübe edilmez. Şeyler ve nesneler, nesnel dünyanın parçalarıdır. Cansız ve ruhsuzdurlar. Ölüdürler. Bu, kaos ve düzen için geçerli değildir. Kaos ve düzen kişilikler olarak algılanır, tecrübe edilir ve anlaşılırlar (anlaşıldıkları kadarıyla) ve bu durum, modern insanların algıları, tecrübeleri ve anlayışı için de tıpkı atalarınınki kadar geçerlidir. Tek fark, modern insanların bunu fark etmemesidir.

Düzen ve kaos, önce nesnel (şey ya da nesne) olarak algılanıp *sonra* kişileştirilmezler. Bu, ancak nesnel gerçekliği *önce* algılamamız, *daha sonra* niyet ve amaç çıkarımı yapmamız durumunda mümkün olurdu. Ama önyargılarımıza rağmen algı böyle işlemez. Örneğin şeylerin alet olarak algılanması, nesne olarak algılanmasından önce ya da bununla eş zamanlı olarak gerçekleşir. Şeylerin ne anlama geldiğini, ne olduklarını gördüğümüz

32 Van Strien, J. W., Franken, I. H. A. ve Huijding, J., "Testing the snake detection hypothesis: Larger early posterior negativity in humans to pictures of snakes than to pictures of other reptiles, spiders and slugs", *Frontiers in Human Neuroscience* 8, 2014: s. 691-697. Daha genel bir tartışma için bakınız Ledoux, J., *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*, New York: Simon & Schuster, 2006 (Joseph Ledoux, *Duygusal Beyin: Duygusal Yaşamın Gizemli Temelleri*, çev: Arıcan Uysal, Pegasus Yayınları, 2006).

kadar ya da daha hızlı görürüz.[33] Şeyleri kişiliği olan varoluşlar olarak algılamak da şeylerin şey olarak algılanmasından önce gerçekleşir. Bu özellikle başkalarının, diğer canlıların eylemleri için geçerlidir[34] ama cansız "nesnel dünyayı" da amacı ve niyeti olan bir canlı gibi görürüz. Bu, içimizde gerçekleşen, psikologların "hiperaktif eylemlilik dedektörü" olarak adlandırdığı operasyon yüzündendir.[35] Binyıllar boyunca yoğun sosyal şartlar içinde geliştik. Bu, başlangıç ortamımızın en önemli ögelerinin, şeyler, nesneler ya da durumlar değil, kişilikler olduğu anlamına gelir.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın gelişerek algılar hale geldiğimiz kişilikler, öngörülebilir biçimde ve tipik hiyerarşik konfigürasyonlarla her zaman oradaydılar. Örneğin bir milyar yıldır eril ya da dişildiler. Bu, uzun bir süre. Hayatın ikiz cinsiyetlere bölünmesi, çok hücreli hayvanların evriminden çok önce gerçekleşti. Yavrularıyla kapsamlı olarak ilgilenen memelilerinin ortaya çıkışı, o sürenin hâlâ kayda değer beşte birlik bölümünde gerçekleşti. Yani "ebeveyn" ve/veya "çocuk" kategorisi iki yüz milyon yıldır mevcut. Bu, kuşların varlığından daha uzun bir

33 Bu konudaki klasik tez için bakınız Gibson, J. J., *An ecological approach to visual perception*, New York: Psychology Press, 1986. Konuşma ve eylem arasındaki ilişki üzerine Ayrıca bakınız: Flöel A., Ellger, T. Breitenstein, C. ve Knecht, S. "Language perception activates the hand motor cortex: implications for motor theories of speech perception", *European Journal of Neuroscience* 18, 2003: s. 704-708;. Eylem ve algı arasındaki ilişki üzerine daha genel bir inceleme için bakınız Pulvermüller, F., Moseley, R. L., Egorova, N., Shebani, Z. ve Boulenger, V., "Motor cognition-motor semantics: Action Perception theory of cognition and communication", *Neuropsychologia* 55, 2014: s. 71-84.

34 Flöel A., Ellger, T., Breitenstein, C. ve Knecht, S., "Language perception activates the hand motor cortex: implications for motor theories of speech perception", *European Journal of Neuroscience* 18, 2003: s. 704-708. Fadiga, L., Craighero, L. ve Olivier, E., "Human motor cortex excitability during the perception of others' action", *Current Opinions in Neurobiology* 25, 2005: s. 213-218; Palmer, C. E., Bunday, K. L., Davare, M. ve Kilner, J. M., "A casual role for primary motor cortex in perception of observed actions", *Journal of Cognitive Neuroscience* 28, 2016: s. 2021-2029.

35 Barret, J. L., *Why Would Anyone Believe in God?*, Lanham, MD: Altamira Press, 2004.

süre. Çiçeklerin büyümeye başlamasından da. Bir milyar yıl değil ama yine de çok uzun bir zaman. Eril ve dişil ile ebeveyn ve çocuğun, uyum sağladığımız çevrenin hayati ve temel parçaları olmasına yetecek kadar uzun bir süre. Bu, eril ve dişil ile ebeveyn ve çocuğun bizim için algısal, duygusal ve güdüsel yapılarımıza derinlemesine yerleşmiş kategoriler olduğu anlamına gelir.

Beyinlerimiz derinlemesine sosyaldir. Diğer yaratıklar (özellikle diğer insanlar) yaşarken, çiftleşirken ve gelişirken bizim için son derece önemliydi. Bu yaratıklar neredeyse doğal habitatımız, çevremizdi. Darwinci bir bakış açısıyla doğa –gerçekliğin kendisi, çevrenin kendisi– *seçen*dir. Çevre daha esaslı bir şekilde tanımlanamaz. Sadece eylemsiz madde değildir. Gerçekliğin kendisi, hayatta kalma ve üreme mücadelesi verirken, uğraştığımız her şeydir. Bu şeylerin büyük kısmı diğer varlıklardır, onların bizimle ilgili görüşleridir ve kendi toplumlarıdır. Bu kadar.

Bin yıllar boyunca beyin kapasitemiz büyüyüp buna ayıracak merak geliştirdikçe, aile ve sürünün kişiliklerinin dışındaki dünyanın –zamanla nesnel dünya olarak kavramlaştırdığımız dünyanın– doğasının gittikçe daha fazla farkına varmaya ve onu merak etmeye başladık. Öte yandan "dışarısı", sadece keşfedilmemiş fiziksel topraktan ibaret değildir. *Dışarısı*, hâlihazırda anladığımızın dışında kalandır ve anlamak, sadece nesnel olarak temsil etmek değil, *uğraşmak, baş etmek* demektir. Ancak beyinlerimiz çok uzun zamandır başka insanlara yoğunlaşıyor. Yani, görünüşe bakılırsa, bilinmez, kaotik ve insan dışı dünyayı ilk olarak sosyal beynimizin özünde olan kategorilerle algılamaya başladık.[36] Bu bile yanlış bir ifadedir: Bilinmeyen, kaotik ve hayvan dışı dünyayı algılamaya başladığımızda, başlangıçta *insan öncesi hayvanın sosyal dünyasını* yansıtmak için geliştirilmiş kategorileri kullandık demek daha doğru. Zihinlerimiz insanlıktan çok daha yaşlıdır. Kategorilerimiz de türlerimizden daha

36 Daha derli toplu bir değerlendirme için bakınız Barret, J. L. ve Johnson, A. H., "The role of control in attributing intentional agency to inanimate objects", *Journal of Cognition and Culture* 3, 2003: s. 208-217.

yaşlıdır. En temel kategorimiz –bir anlamda cinselliğin kendisi kadar eski olan– cinsiyet, eril ve dişil kategorisidir. Bu yapısal, yaratıcı zıtlığın ilkel bilgisini alıp her şeyi onun merceğinden yorumlamaya başlamışız gibi görünüyor.[37]

Düzen, yani bilinen, simgesel olarak erillikle bağdaştırılır (daha önce bahsettiğimiz Taocu yin ve yang sembolünün yang'ı gibi). Bunun nedeni belki de insan toplumunun birincil hiyerarşik yapısının, genetik anlamda bize en yakın ve tartışmaya açık olmakla birlikte davranışsal anlamda bize eş olan şempanzelerin de aralarında olduğu pek çok hayvanda olduğu gibi, eril olmasıdır. Bu, kasabaları ve şehirleri kuranların, mühendislerin, taş ustalarının, duvarcıların, oduncuların ve ağır makine operatörlerinin tarih boyunca olduğu gibi bugün de erkek olmasından kaynaklanmaktadır.[38] Düzen, Baba Tanrı, Ebedî Yargıç, kayıt tutucu, ödül ve ceza dağıtıcısıdır. Düzen, barış zamanındaki polis ve asker ordusudur. Politik kültürdür, kurumsal ortamdır ve sistemdir. "Ne derler bilirsin." cümlesindeki diyenlerdir. Kredi kartlarıdır, sınıflardır, süpermarkette kasa sırasıdır, sırayla konuşmaktır, trafik ışıklarıdır ve her gün işe gidip gelenlerin tanıdık güzergâhlarıdır. Düzen, fazla ileri götürüldüğünde, dengesini yitirdiğinde yıkıcı ve korkunç bir hale bürünebilir. Zoraki göç, toplama kampı ve kaz adımının ruhu tüketen tekdüzeliğinde olduğu gibi.

Kaos –bilinmeyen– ise simgesel olarak dişillikle bağdaştırılır. Bunun nedeni kısmen, bildiğimiz her şeyin, karşılaştığımız bütün varlıkların bir anneden doğması gibi, başlangıçta bilinmeyenden doğmuş olmasıdır. Kaos *mater*'dir, kökendir, kaynaktır, annedir; her şeyin yapıldığı madde, *materia*'dır. Ayrıca *önemli olandır* ya *da meseledir*; düşünce ve iletişimin ana konusudur. Olumlu kılığında kaos, olasılığın kendisidir, fikirlerin kaynağı, gizemli gebelik ve

37 Bu bağlamda C. G. Jung'un en seçkin öğrencisi/meslektaşının kitabını tavsiye ediyorum: Neumann, E., *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1955.

38 https://www.dol.gov/wb/stats/occ _ gender _ share _ em _ 1020 _ txt.htm.

doğum âlemidir. Olumsuz bir kuvvet olarak ise, bir mağaranın delinmez karanlığı ve yol kenarındaki kazadır. Yavrularına karşı şefkatli ama sizi potansiyel bir yırtıcı olarak gözüne kestirdiğinde lime lime edecek anne bozayıdır.

Kaos, sonsuz dişil, ayrıca cinsel seçilimin ezici gücüdür. Kadınlar, (hayvanlar âlemindeki en yakın karşılıkları dişi şempanzelerin aksine)[39] müşkülpesenttir. Erkeklerin çoğu, dişi insan standartlarını karşılamaz. Arkadaş bulma sitelerindeki kadınların, erkeklerin %85'ini çekicilik açısından ortalamanın altında olarak puanlamasının nedeni budur.[40] Hepimizin eril atalarımızın iki katı dişi ataya sahip olmamız da bu yüzdendir (bugüne dek yaşamış her kadının ortalama bir çocuk sahibi olduğunu düşünün. Şimdi de bugüne dek yaşamış erkeklerin yarısının iki çocuk sahibi olduğunu, diğer yarısının hiç çocuk sahibi olmadığını düşünün).[41] Doğa olarak kadın, erkeklerin yarısına bakıp "Hayır!" demiştir. Erkekler için bu, kaosla direkt bir karşılaşmadır ve her reddedilişleri, yıkıcı bir güçle gerçekleşir. İnsan dişilerin seçiciliği, bizim şempanze kuzenlerimizle ortak atalarımızdan bu kadar farklı, onlarınsa neredeyse aynı olmasının da nedenidir. Kadınların hayır demeye yatkınlığı, bugün olduğumuz yaratıcı, çalışkan, doğru, iri beyinli (rekabetçi, saldırgan, hükmedici) yaratıklara dönüşümümüzü, diğer bütün güçlerden daha fazla biçimlendirmiştir.[42] Kadın olarak

39 Muller, M. N., Kalhenberg, S. M., Thompson, M. E. ve Wrangham, R. W., "Male coercion ant the costs of promiscuous mating for female chimpanzees", *Proceedings of the Royal Society (B)* 274, 2007: s. 1009-1014.

40 OkCUpid adlı arkadaşlık sitesinin analizinden elde edilen ilginç istatistiklerin birçoğu için bakınız Rudder, C., *Dataclysm: Love, Sex, Race & Identity*, New York: Broadway Books, 2015. Bu tür sitelerde, bireylerin küçük bir azınlığının ilgili soruların büyük çoğunluğunu toplaması da söz konusudur (Pareto Dağılımı'nın başka bir örneği).

41 Wilder, J. A., Mobasher, Z. ve Hammer, M. F., "Genetic evidence for unequal effective population sizes of human females and males", *Molecular Biology and Evolution* 21, 2004: s. 2047-2057.

42 Miller, G., *The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature*, New York: Anchor, 2001 (Geoffrey Miller, *Sevişen Beyin: Eş Bulma Süreci İnsan Doğasını Nasıl Belirledi?*, çev: M. Asım Karaömeroğlu, NTV Yayınları, 2010).

doğa, "Şey, ahbap, arkadaş olarak iyisin ama şu ana kadarki tecrübem bana genetik malzemenin çoğalmaya devam etmeye uygun olduğunu göstermedi." demektedir.

En derin dinî semboller, güçlerinin büyük kısmını temelindeki bu esas olarak iki taraflı kavramsal bölünmeye borçludurlar. Örneğin Davud'un Yıldızı, dişiliğin ucu aşağı bakan üçgeniyle, erkekliğin ucu yukarı bakan üçgeninin birleşmesinden oluşur.* Aynısı Hinduizmin *yoni* ve *lingam*'ı için de geçerlidir (en eski rakip ve kışkırtıcılarımız olan yılanlarla kaplıdır: Şiva Linga, Nagas olarak anılan yılan ilahlarla tasvir edilir). Antik Mısırlılar, Kural Koyucu Osiris ve Yeraltı Dünyası Tanrıçası İsis'i kuyrukları birbirine düğümlenmiş ikiz kobralar olarak sembolleştirmişlerdir. Aynı sembol, Çin'de insanlığın ve yazmanın yaratıcıları Tai Hao ve Nü Gua için de kullanılmıştır. Hristiyanlığın sembolleri daha somuttur; daha çok kişiliklere benzerler ancak Meryem Ana'nın çocuk Hz. İsa'yla birlikte resmedildiği Batılı tanıdık imgeler de Hz. İsa'nın cansız bedenini kollarında tuttuğu Pietà da, tıpkı Hz. İsa'nın androjenliği konusundaki geleneksel ısrar gibi, dişil/eril çifte birliği ifade eder.[43]

Son olarak beynin kendi yapısının, kaba morfolojik düzeyde bu ikiliği yansıtır gibi göründüğü de ifade edilmelidir. Bu, bana göre, beyin tanımı gereği gerçeğe (yani Darwinci tarzla kavramsallaştırılmış gerçeğe) uyum sağladığı için, bu sembolik dişil/eril ayrımının mecazinin ötesindeki esas gerçekliğini işaret etmektedir.

---

* Bu açıdan, beş kısımlık *taijitu*'nun kozmosun kökenini, önce farklılaştırılmamış mutlaktan doğmuş, sonra yin/yang'a (kaos/düzen, dişil/eril), ardından beş ögeye (tahta, ateş, toprak, metal, su) ve daha sonra basit ifadesiyle "on bin şeye" ayrılmış olarak ifade etmesi çok ilgi çekicidir. Davud'un Yıldızı (kaos/düzen, dişil/eril) aynı şekilde dört temel elementi doğurur: (diğer her şeyin onlardan inşa edildiği) ateş, hava, su ve toprak. Benzer bir altıgen Hindular tarafından da kullanılır. Aşağı bakan üçgen Şakti'yi yani dişil olanı, yukarı bakan üçgen ise Şiva'yı yani eril olanı temsil eder. Bu iki öge Sanskritçede *om* ve *hrim* olarak bilinir. Kavramsal paralelliğin dikkate değer örnekleri.

43 Pettis, J. B., "Androgyny BT", edit: D. A. Leeming, K. Madden ve S. Marlan, *Encyclopedia of Psychology and Religion*, Boston, MA: Springer US, 2010: s. 35-36.

Büyük Rus nöropsikolog Alexander Luria'nın öğrencisi Elkhonon Goldberg, korteksin yarı küresel yapısının yenilik (bilinmeyen ya da kaos) ve rutinleşme (bilinen, düzen) arasındaki temel ayrımı yansıttığını hayli açık ve direkt bir şekilde ifade etmiştir.[44] Goldberg bu teoriyle ilgili olarak dünyanın yapısını temsil eden sembollere gönderme yapmamıştır ama bu, daha da iyidir: Bir fikir, farklı âlemlerdeki soruşturmaların sonucu olarak ortaya çıktığında daha inandırıcı bir hal alır.[45]

Bunu hepimiz zaten biliyoruz ama bildiğimizi bilmiyoruz. Fakat bu şekilde dile getirildiği zaman hemen anlıyoruz. Bu terimler kullanılarak anlatıldığında, düzeni ve kaosu, dünya ve yeraltı dünyasını herkes anlar. Tanıdık olan her şeyin altında pusuda bekleyen kaosa dair elle tutulur bir hissimiz vardır. *Pinokyo, Uyuyan Güzel, Aslan Kral, Küçük Denizkızı* ve *Güzel ve Çirkin*'in, bilinen ve bilinmeyen, dünyaya ve yeraltı dünyasına ait ebedî manzaralarıyla tuhaf ve gerçeküstü hikâyelerini bu yüzden anlarız. Hepimiz o iki yere de bazen tesadüfen, bazen kendi tercihimizle defalarca gitmişsizdir.

Dünyayı bu şekilde bilinçli olarak anlamaya başladığınız zaman, taşların çoğu yerine oturmaya başlar. Bedeninize ve ruhunuza dair bilginiz, zekânızın bilgisiyle hizalanır gibidir. Ve dahası da var; bu tür bir bilgi, tanımlayıcı olduğu kadar kısıtlayıcıdır da. *Nasıl*'ı bilmenize bu tür *ne* bilgisi yardım eder. *–meli/malı*'yı türetebileceğiniz, bu tür bir *–dır*'dır. Örneğin Taoculukta *yin* ve *yang*'ın yan yana duruşu, sadece kaos ve düzeni Varlığın temel ögeleri olarak tasvir etmekle kalmaz, size nasıl davranacağınızı da söyler. Taocu Yol, ikiz yılanların arasındaki sınırla temsil edilir (ya da o sınırın üstünde

44 Goldberb, E., *The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind*, New York: Oxford University Press, 2003.

45 Klasik çalışmalar için bakınız Campbell, D. T. ve Fiske, D. W., "Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix", *Psychological Bulletin* 56, 1959: s. 81-105. Wilson W. O. da 1998 yılında yayımlanan *Consilience: The unity of knowledge* (New York: Knopf) adlı kitabında benzer bir iddiayı dile getirmişti. Beş duyumuzun olması da bu yüzdendir; dünyada yolumuzu niteliksel olarak ayrı algı modlarının aynı anda hem işleyip hem sağlama yapmasıyla, "beş şekilde" bulabilelim diye.

var olur). Yol, usulüne göre Varlığın yoludur. Yuhanna 14:6'da Hz. İsa'nın bahsettiği yoldur: "Yol, gerçek ve yaşam Ben'im." Aynı fikir Matta 7:14'te de yer alır: "Oysa yaşama götüren kapı dar, yol da çetindir. Bu yolu bulanlar azdır."

Ebediyen kaosla çevrelenmiş bir şekilde düzen içinde yaşarız. Sonsuza dek bilinmeyenle çevrelenmiş bir halde, bilinen topraklarda yaşarız. İkisinin arasında uygun şekilde aracılık ettiğimiz zaman anlamlı bir bağlılık tecrübe ederiz. En derin Darwinci anlamda nesneler dünyasına değil, düzen ve kaosun meta gerçekliğine, yin ve yang'a uyum sağlarız. Kaos ve düzen yaşayanların ebedî ve yüce ortamını oluşturur.

Bu temel ikiliği idare etmenin yolu, dengeli olmaktan geçer. Bir ayağınız sağlam bir şekilde düzen ve güvendeyken, diğeri kaos, olasılık, büyüme ve macerada olmalıdır. Hayat bir anda yoğun, sürükleyici ve anlamlı yüzünü gösterdiğinde, zaman geçerken ve siz kendinizi yaptığınız şeye kaptırdığınız için farkında bile olmadığınızda, işte o zaman tam olarak düzen ve kaos arasındaki sınırda konumlanmışsınız demektir. Burada karşımıza çıkan öznel anlam, en derin varlığımızın, nörolojik ve evrimsel açıdan dengeli dürtüsel benliğimizin, istikrar kadar, yaşanabilir, üretken toprağın, kişisel, sosyal ve doğal alanın genişlemesini de sağlama aldığımızı gösteren tepkisidir. Her anlamda olunacak doğru yerdir. Önemli olduğu zamanda –ve yerde– oradasınızdır. Müziğin de siz dinlerken –hatta daha iyisi dans ederken–, uyumla döşenmiş öngörülebilirlik ve öngörülemezlik kalıpları, anlamın Varlığınızın en derinliklerinden akmasını sağladığı zaman, size söylediği budur.

Kaos ve düzen temel ögelerdir çünkü yaşanan (hatta yaşanması hayal edilebilen) her durum, her ikisinden de oluşur. Nerede olursak olalım adını koyabileceğimiz, faydalanabileceğimiz ve öngörebileceğimiz bazı şeyler ve bilmediğimiz ya da anlamadığımız bazı şeyler olacaktır. Bir Kalahari Çölü sakini ya da Wall Street'te banker, her kim olursak olalım bazı şeyler kontrolümüz altındadır, bazıları değildir. İkisinin de aynı hikâ-

yeleri anlayabilmesi ve aynı ebedî gerçeklerin sınırları içinde barınabilmesi bu yüzdendir. Son olarak kaos ve düzenin temel gerçeği, yalnızca bizim için değil, bütün canlılar için geçerlidir. Canlılar daima hâkim olabilecekleri yerlerde, onları savunmasız kılan şeylerle ve durumlarla çevrelenmiş bir halde bulunurlar.

Düzen yeterli değildir. Sadece istikrarlı, güvende ve değişmez olamazsınız çünkü hâlâ öğrenilecek hayati ve önemli yeni şeyler vardır. Öte yandan kaos, çok fazla olabilir. Bir yandan hâlâ bilmeniz gerekenleri öğrenirken, baş etme kapasitenizi aşacak şekilde boğulmayı ve sersemlemeyi uzun süre kaldıramazsınız. Bu yüzden bir ayağınızı hâkim olduğunuz ve anladığınız şeye, diğerini de şu anda keşfettiğiniz ve hâkim olmaya çalıştığınız şeye koymalısınızdır. Böylece kendinizi var olma korkusunun kontrol altında olduğu, sizin de güvende ama aynı zamanda uyanık ve faal olduğunuz bir yerde konumlandırırsınız. Orası, hâkim olacak yeni şeylerin ve ilerleme kaydetmenizin bir yolunun olduğu yerdir. Anlamın bulunacağı yer orasıdır.

Aden Bahçesi

Daha önce tartıştığımız gibi yaratılış hikâyeleri, farklı kaynaklardan bir araya getirilmiştir. Daha yeni olan ve düzenin kaostan doğuşunu anlatan Kohenler Kaynağı hikâyesinden (Yaratılış I) sonra ikinci, daha eski olan ve esasen Yaratılış II'yle başlayan "Yahvist" bölümü gelir. Tanrı'yı temsilen YHVH ya da Yehova adlarını kullanan Yahvist anlatısı, Âdem ile Havva hikâyesinin yanı sıra, bir önceki Kohenler Kaynağı hikâyesinde bahsi geçen altıncı günün olaylarının daha detaylı bir aktarımını içerir. Hikâyeler arasındaki devamlılık, Kutsal Kitap uzmanları tarafından "Redaktör" olarak bilinen ve hikâyeleri birleştiren kişi ya da kişilerin özenli düzenlemesinin bir sonucu gibi görünmektedir. Bu, iki gelenekten insanların şu veya bu nedenden birleşmesiyle gerçekleşmiş olabilir ve bunun sonucunda, birbirine karışan hikâ-

yelerin zaman içinde hantal bir şekilde büyüyen mantıksızlığı, bilinçli, cesur ve tutarlılık takıntılı birilerini rahatsız etmiştir.

Yahvist yaratılış hikâyesine göre Tanrı önce Aden (Hz. İsa'nın dili olarak varsayılan Aramicede iyi sulanan yer anlamına gelir) ya da cennet (eski Farsçada duvarla çevrili alan ya da bahçe anlamına gelen *pairidaeza)* olarak bilinen sınırlı bir alan yaratır. Tanrı, Âdem'i ikisi işaretlenmiş çeşit çeşit meyve ağacıyla birlikte bu bahçeye yerleştirir. Yasaklanan ağaçlardan biri Hayat Ağacı, diğeri de İyiyi ve Kötüyü Bilme Ağacı'dır. Tanrı daha sonra Âdem'e meyvelerden arzu ettiği kadar alabileceğini ama İyiyi ve Kötüyü Bilme Ağacı'nın meyvesinin yasak olduğunu bildirir. Bunun ardından Âdem'e eş olarak Havva'yı yaratır.*

Âdem ve Havva, başlangıçta, cennete ilk yerleştirildiklerinde pek bilinçli görünmemektedirler; hele hele utanmadıkları kesindir. Hikâyenin ısrarcı anlatımına göre ilk ebeveynler çıplaklardı ama utanç duymuyorlardı. Bu ifade şekli insanların çıplaklıklarından utanmasının son derece doğal ve normal olduğunu (aksi takdirde, yokluğu hakkında bir şey söylenmesi gerekmezdi) ve ikinci olarak ilk ebeveynlerimizde, ne olursa olsun bir hata olduğunu ima etmektedir. Bugün, istisnalar olmakla birlikte, halka açık bir yerde birden çıplak kalsalar utanmayacak olan insanlar –teşhircileri hariç tutarak– sadece üç yaşından küçük çocuklardır. Hatta kişinin dolu bir salon karşısında sahnede çırılçıplak kalması, en sık görülen kâbuslardan biridir.

Yaratılış'ın üçüncü bölümünde, başlangıçta bacakları olan bir yılan ortaya çıkar. Böyle bir yaratığın bahçeye girmesine neden izin verdiğini –ya da onu bahçeye neden koyduğunu– sadece Tanrı bilir. Bunun anlamına uzun süre kafa yordum. Kısmen, tecrübenin tamamını niteleyen düzen/kaos ikileminin, cennetin yaşanabilir düzen olarak hizmet ettiği, yılanın da kaos rolünü üstlendiği bir yansıması gibi görünüyor. Aden'deki yılan,

---

* Bir başka yorumda orijinal androjen bireyi erkek ve kadın olarak ikiye böler. Bu düşünce şekline göre Hz. İsa, yani "Son Âdem" de cinsiyetlerin ayrılmasından önceki orijinal İnsan'dır. Bunun sembolik anlamı, savı bu noktaya kadar takip edenler için açık olsa gerek.

bu anlamda, Taocu yin/yang bütünlük sembolünün yin tarafındaki siyah noktayla aynı anlamı –her şeyin sakin göründüğü bir yerde, bilinmeyen ve devrimsel olanın bir anda kendini göstermesi olasılığı– taşıyor.

Tanrı'nın kendisi için bile dışarıdan tamamen korunaklı, sınırlı bir alan yaratmak, gerekli kısıtlamaları olan ve etrafı aşkın gerçeklikle çevrili gerçek dünyada, mümkün görünmüyor. Dışarısı, yani kaos, her zaman içeri süzülüyor çünkü hiçbir şey gerçekliğin geri kalanından tamamen ayrılamaz. Bu nedenle en güvenli yerler bile, kaçınılmaz olarak bir yılan barındırır. Orijinal Afrika cennetimizde otların arasında ve ağaçlarda –daima– hakiki, sıradan ve sürüngen yılanlar olmuştur.[46] Hepsi (ezelî Aya Yorgi tarafından akıl almaz bir şekilde) kovulsaydı bile, yılanlar ilkel insan rakiplerimizin biçiminde (en azından bizim sınırlı, grup içi, yakınlık üstüne kurulu bakış açımıza göre düşman gibi davrandıkları zamanlarda) varlıklarını sürdürürlerdi. Sonuçta, atalarımız arasında, kabilesel ya da diğer türlü çatışma ve savaş hali eksik olmuyordu.[47]

Etrafımızı saran –sürüngen ya da insan– bütün yılanları yensek bile, yine de güvende olmazdık. Şimdi de değiliz. Sonuçta, düşmanı gördük ve düşman biziz. Yılan her birimizin ruhunda yaşıyor. Anlayabildiğim kadarıyla Hristiyanlığın, en açık haliyle John Milton tarafından ifade edilen Aden Bahçesi'ndeki yılanın aynı zamanda Şeytan –Kötü Ruh– olduğu yönündeki tuhaf ısrarının nedeni budur. Bu sembolik özdeşleştirmenin önemini –sarsıcı göz alıcılığını– abartmak pek olası değildir. Soyutlanmış ahlaki kavramlar fikri, bütün gerektirdikleriyle, hayal gücünün binlerce yıl süren egzersiziyle gelişmiştir. İyi ve Kötü fikri ve bu fikri çevreleyen hayalimsi mecaza akıl almayacak bir emek harcanmıştır. *Olası bütün yılanların en kötüsü, insanın kötülüğe*

46 Headland, T. N. ve Greene, H. W., "Hunter-gatherers and other primates as prey, predators, and competitors of snakes", *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* 108, 2011: s. 1470-1474.

47 Keeley, L. H., *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, New York: Oxford University Press, 1996.

ebedî yatkınlığıdır. Olası bütün yılanların en kötüsü, *psikolojik, spritüel, kişisel* ve *içsel*dir. Ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir duvar, onu dışarıda tutamaz. Kale, prensipte kötü olan her şeyi dışarıda tutacak kadar kalın olsa bile, içeride hemen, yeniden ortaya çıkacaktır. Büyük Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in ısrar ettiği gibi iyi ve kötüyü ayıran çizgi, her insanın kalbinden geçer.[48]

Dışarıdaki büyük gerçekliğin yalıtılmış bir parçasını ayrı tutmanın ve içeride her şeyi kalıcı olarak öngörülebilir ve güvenli kılmanın imkânı yoktur. Büyük bir özenle dışarıda bırakılanın bir kısmı, mutlaka geri içeri süzülecektir. Mecazi anlamda bir yılanın ortaya çıkması kaçınılmazdır. En gayretli ebeveynler dahi çocuklarını, bodrum katına kilitleseler bile, uyuşturucudan, alkolden ve internet pornosundan tamamen koruyamazlar. Bu aşırı örnekte fazla temkinli, fazla özenli anne baba, sadece hayatın diğer korkunç sorunlarının yerini almaktadır. Bu, Freud'un büyük Ödipal kâbusudur.[49] *Bakımınız altındaki Varlıkları becerikli kılmak, onları korumaktan çok daha iyidir.*

Hem tehdit oluşturan, tehlikeli (ve dolayısıyla zorlayıcı ve ilginç) olan her şeyi kalıcı olarak kovmak mümkün olsaydı bile,

---

48 "Kötülüğü iyilikten ayıran çizginin devletler, sınıflar, partiler arasında geçmediğini gördüm, bu sınır çizgisi kişinin kalbinden, tüm kişilerin kalbinden geçer. Bu hat oynaktır, yıllar geçtikçe, kalbimizdeki yeri de değişir. Som kötülüğün üslendiği kalplerde bile, iyiliğin tuttuğu bir köprübaşı vardır. Tersi de geçerli: En iyi kalpte kötülüğün çekirdeğini bulursunuz. O zamandan beri dünyanın bütün dinlerinde yatan gerçeği de anladım: Onlar kişi içinde üslenmiş kötülükle (bireyler içinde) savaşırlar çünkü dünyadaki kötülüğün çaresi yok. Fakat her kişide bulunanı biraz sıkıştırmak mümkündür." Solzhenitsyn, A. I., The Gulag Archipelago 1918-1956: An experiment in literary investigation, Cilt 2, çev: T. P. Withney, New York: Harper & Row, 1975: s. 615 (Aleksandr Soljenitzin, *Gulag Takım Adaları'nın Devamı: İş, Ruh Yıkımı ve Dikenli Tel 1918-1956*, Cilt 2, çev: Selim Taygan, Nebioğlu Yayınevi, 1975: s. 536-537).

49 Bu konuda karşıma çıkan en iyi keşif, yeraltı çizgi romanları çizeri Robert Crumb'ı konu alan, yönetmenliğini Terry Zwigoff'un yaptığı ve Sony Pictures Classic tarafından piyasaya sürülen, 1995 yapımı *Crumb* adlı belgeseldir. Bu belgesel size, kırgınlık/küskünlük, kandırılma, kibir, insanlık nefreti, cinsel utanç, emici anne ve despot baba konularında bilmek istediğinizden çok daha fazlasını anlatıyor.

bu sadece bir başka tehlikenin ortaya çıkması anlamına gelirdi: kalıcı bir çocuksuluk ve mutlak işlevsizlik. İnsanın doğası tam potansiyeline, zorlanma ve tehlike olmadan nasıl ulaşabilir? Dikkatli olmak için bir neden kalmasaydı, ne kadar sıkıcı ve küçümsenmeye değer olurduk? Belki de Tanrı yeni yarattığı varlığın yılanla baş edebileceğini düşündü ve varlığını iki kötünün iyisi olarak değerlendirdi.

Ebeveynlere bir soru: Çocuğunuzun güvende olmasını mı sağlamak istersiniz, güçlü olmasını mı?

Her durumda bahçede bir yılan var ve o yılan kadim hikâyeye göre, çetin (görülmesi zor, buğulu, kurnaz, hilekâr ve güvenilmez) bir canavar. Bu yüzden Havva'ya oyun çevirmeye karar vermesi hiç şaşırtıcı gelmiyor. Âdem dururken, neden Havva? Sadece şans eseri de olabilir. İstatistiksel açıdan Havva'nın şansı yüzde elli elliydi ve bu hayli yüksek bir ihtimal. Ancak bu eski hikâyelerin gereksiz hiçbir şey barındırmadığını öğrendim. Rastlantısal olan her şey –kurguya hizmet etmeyen her şey– anlatım sırasında unutulup gidiyor. Rus oyun yazarı Anton Çehov'un dediği gibi, "Birinci perdede duvarda bir tüfek asılı duruyorsa, daha sonraki bir perdede mutlaka ateşlenecektir. Aksi takdirde orada işi olmazdı."[50] Belki de ilkel Havva'nın yılanlarla ilgilenmek için Âdem'den daha fazla nedeni vardı. Belki de yılanların, örneğin, Havva'nın ağaçta yaşayan yavrularını avlama olasılıkları daha yüksekti. Belki de Havva'nın kızlarının bugün de daha koruyucu, daha sıkılgan, korkulu ve gergin olmasının nedeni (modern toplumların en eşitlikçi olanlarında bile ya da özellikle o toplumlarda)[51] budur. Her durumda yılan, Havva'ya Yasak Meyve'yi yerse ölmeyeceğini söyler. Hatta gözleri açılacaktır. Tanrı gibi olacak, iyiyi kötüden ayırt edebilecektir. Elbette yılan, Havva'ya Tanrı'ya sadece bu açıdan benzeyeceğini söylemez.

50 Bill, V. T., *Chekhov: The Silent Voice of Freedom*, Allied Books Ltd., 1986.

51 Costa, P. T., Teracciano, A. ve McCrae, R. R., "Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings", *Journal of Personality and Social Pscyhology* 81, 2001: s.322-331.

Ama sonuçta o bir yılandır. İnsan olan ve daha fazlasını bilmek isteyen Havva meyveyi yemeye karar verir. Pöf! Uyanır, ilk kez bilinçlenir ya da belki de utanır.

Şimdi, net gören, bilinçli hiçbir kadın, uyanmamış bir erkeğe katlanmaz. Bu yüzden Havva, meyveyi derhal Âdem'le de paylaşır. Bu, *Âdem*'in gururunu incitir. Değişen pek bir şey yok. Kadınlar ezelden beri erkeklerin gururunu incitiyor. Bunu öncelikli olarak onları reddederek yapıyorlar ama aynı zamanda, sorumluluk almadıklarında utanç duymalarını sağlayarak da yapıyorlar. Üremenin öncelikli yükünü kadın çektiği için, bunda şaşılacak bir şey yok. Başka türlü olabileceğini düşünmek güç. Ancak kadınların erkekleri utandırma ve mahcup etme becerisi hâlâ başlıca doğa kuvvetlerinden biridir.

Şimdi şu soruyu sorabilirsiniz: Yılanların görüşle ne alakası var? Şey, öncelikle, onları *görme*nin önemli olduğu çok açık, çünkü sizi avlayabilirler (özellikle ufaksanız ve atalarımız gibi ağaçlarda yaşıyorsanız). Kaliforniya Üniversitesi'nde antropoloji ve hayvan davranışı profesörü Dr. Lynn Isbell, neredeyse sadece insana özgü olan şaşırtıcı derecede keskin görüşün, onlarca milyon yıl önce, birlikte evrim geçirdiğimiz yılanların yarattığı korkunç tehlikeyi saptamak ve ondan kaçınmak için, bize zoraki dayatılan bir uyarlanma olduğunu öne sürmüştür.[52] Belki de Aden Bahçesi'nde bize Tanrı görüşünü veren yaratık rolünü yılanın üstlenmesinin bir nedeni (insan türünün en eski ve ebedî düşmanı olmasının yanı sıra) budur. Ebedî ve üstün anne örneği Meryem'in (Havva'nın mükemmelleşmiş hali) Orta Çağ ve Rönesans tasvirlerinde sık sık, çocuk Hz. İsa'yı havaya, ayağının altına kıstırdığı yırtıcı sürüngenden olabildiğince uzağa

52 Isbell, L., *The Fruit, the Tree and the Serpent: Why We See So Well*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011; ayrıca bakınız Hayakawa, S., Kawai, N., Masataka, N., Luebker, A., Tomaiuolo, F. ve Caramazza, A., "The influence of color on snake detection in visual search in human children", *Scientific Reports* 1, 2011: s. 1-4.

kaldırırken gösterilmesinin nedenlerinden biri de yine budur.[53] Ve dahası da var. Yılan, Havva'ya meyve sunmaktadır ve meyve de yine, renkleri seçebilmemizin ağaçların olgun ve dolayısıyla yenilebilir ganimetlerini hızla seçmemize imkân veren bir adaptasyon olması açısından, görüşün dönüşümüyle bağdaştırılır.[54]

İlk ebeveynlerimiz yılana kulak verdiler. Meyveyi yediler. Gözleri açıldı. İkisi de uyandı. Havva'nın başlangıçta yaptığı gibi siz de bunun iyi bir şey olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak bazen, yarım bir beceri hiç olmamasından kötüdür. Âdem ve Havva uyandılar, tamam, ama sadece korkunç şeyleri keşfedecek şekilde uyandılar. İlk olarak, çıplak olduklarını fark ettiler.

Çıplak Maymun

Oğlum çıplak olduğunu üç yaşından önce çözdü. Tek başına giyinmek istiyordu. Banyonun kapısını sımsıkı kapatırdı. İnsanların arasına giysisiz çıkmazdı. Bunun yetiştirilme şekliyle nasıl bir alakası olduğunu bir türlü anlayamıyordum. Bu, onun kendi keşfi, kendi uyanışı ve kendi seçtiği tepkiydi. Bana içinden öyle geldiğini düşündürürdü.

Çıplak olduğunuzu anlamak –potansiyel açıdan daha kötüsü, hem sizin hem partnerinizin çıplak olduğunuzu anlamak– ne anlama gelir? Her tür korkunç anlama gelebilir; örneğin tablosu bu bölümün başındaki çizime ilham olan Rönesans dönemi ressamı Hans Baldung Grien'in hayli ürkütücü tarzıyla ifade ettiği gibi. Çıplak, savunmasız ve kolayca hasar görebilir demektir. Çıplak güzellik ve sağlık açısından yargıya açık demektir. Çıplak, bir doğa ve insan ormanında, korunaksız ve silahsız olmak

53 Geertgen tot Sint Jans'ın (yaklaşık 1465-yaklaşık 1495) *Bakire ve Çocuk* (yaklaşık 1480) adlı, fonunu Orta Çağ'a ait müzik aletlerinin desenlerinin süslediği Meryem, Çocuk İsa ve yılan tablosu (Çocuk İsa orkestra şefi rolü üstlenir) buna çarpıcı bir örnektir.

54 Osorio, D., Smith, A. C., Vorobyev, M. ve Buchanan-Smith, H. M., "Detection of fruit and the selection of primate visual pigments for color vision", *The American Naturalist* 164, 2004: s. 696-708.

demektir. Âdem ve Havva, gözleri açılır açılmaz, işte bu yüzden utanca kapıldılar. Görebiliyorlardı ve ilk gördükleri şey kendileri oldu. Kusurları gözlerine battı. Kırılganlıkları sergileniyordu. Narin karınları zırh misali geniş sırtları tarafından korunan diğer memelilerin aksine, onlar bedenlerinin en savunmasız kısımları dünyaya sergilenen, dik duran yaratıklardı. Ve daha kötüsü sıradaydı. Âdem ve Havva, savunmasız vücutlarını örtmek ve egolarını korumak için derhal birer peştemal (Uluslararası Standartlara göre, Kral James tarzı önlükler) edindiler. Sonra hızla sekerek saklandılar. Savunmasız halleriyle, şimdi tam anlamıyla uyanmış bir halde, Tanrı'nın karşısında durmaya layık olmadıklarını hissetmişlerdi.

Bu duyguyla kendinizi özdeşleştiremiyorsanız, düşünmüyorsunuz demektir. Güzellik, çirkin olanı utandırır. Güç, güçsüzü. Ölüm yaşayanı utandırır ve ideal olan hepimizi. Ondan bu yüzden korkarız, rahatsız olur, hatta nefret ederiz (ve elbette, Yaratılış'ta, Habil ile Kabil'in hikâyesinde ele alınan bir sonraki tema budur). Bu konuda ne yapmalı? Bütün güzellik, sağlık, zekâ ve güç ideallerini terk mi etmeli? Bu iyi bir çözüm değil. Sürekli utanç duymamızı ve bu utancı daha fazla hak etmemizi garantilemekten başka işe yaramaz. Sadece varlıklarıyla insanlara küçük dillerini yutturan kadınların, sırf diğerleri utanmasın diye ortadan yok olmasını istemezdim. Benim güç bela on ikinci sınıf düzeyinde kalan matematik kavrayışım yüzünden, John von Neumann'ınki gibi zekâların ortadan silinmesini istemezdim. Von Neumann daha on dokuz yaşındayken sayıları yeniden tanımlamıştı![55] Sayılar! John von Neumann için Tanrı'ya şükürler olsun! Grace Kelly, Anita Ekberg ve Monica Bellucci için de! Böyle insanların varlığında kendimizi değersiz hissetmekten gurur duyarım. Bu, hepimizin, hedef, başarı ve hırs için ödediğimiz bedeldir. Ancak Âdem ve Havva'nın örtünmelerine de şaşırmamalı.

55 Macrae, N., *John Von Neumann: The Scientific Genius Who Pioneered the Modern Computer, Game Theory, Nuclear Deterrence, and Much More*, New York: Pantheon Books, 1992.

Hikâyenin bir sonraki kısmı, aynı zamanda trajik ve korkunç olmakla birlikte, bana göre düpedüz saçmalık. Aden Bahçesi o akşam serinler ve Tanrı akşam yürüyüşüne çıkar. Ama Âdem ortalıkta yoktur. Bu durum onunla yürümeye alışan Tanrı'yı şaşırtır. Besbelli çalıların arkasını görebildiğini unutarak, "Âdem," diye seslenir, "neredesin?" Âdem derhal ortaya çıkar ama önce nevrotik, ardından aşağılık biri olarak, kötü bir halde. Bütün kâinatın yaratıcısı seslenir ve Âdem ona cevap verir: "Seni duydum, Tanrım. Ama çıplaktım, saklandım." Bu ne demektir? Savunmasızlıklarından tedirgin olan insanlar, doğruyu söylemekten, kaos ve düzen arasında aracılık etmekten ve yazgılarını ortaya sermekten ebediyen korkarlar. Başka bir deyişle Tanrı'yla yürümekten korkarlar. Belki de bu özellikle hayranlık uyandıran bir durum değildir ama anlaşılır olduğu kesindir. Tanrı yargılayıcı bir babadır. Standartları yüksektir. Onu hoşnut etmek güçtür.

Tanrı der ki: "Sana çıplak olduğunu kim söyledi? Yoksa yememen gereken bir şey mi yedin?" Ve Âdem bütün rezilliğiyle partneri, ruh arkadaşı Havva'yı işaret eder ve onu gammazlar. Sonra da Tanrı'yı suçlar. Der ki, "Meyveyi bana, senin bana verdiğin kadın verdi (ben de yedim)." Ne kadar ezik, ne kadar hatalı. İlk kadın, ilk erkeğin gururunu incitir ve onu gücendirir. Sonra ilk erkek kadını suçlar. Sonraki ilk erkek Tanrı'yı suçlar. Bugün bile, reddedilen her erkeğin hissettiği tam olarak budur. Önce, kadın üreme potansiyeline kara çalınca, sevgisinin potansiyel nesnesi karşısında kendini ufacık hisseder. Sonra kadını böyle cazgır, kendisini bu kadar işe yaramaz (biraz kafası çalışıyorsa) ve Varlığın kendisini bu kadar kusurlu kıldığı için, Tanrı'ya söver. Ardından düşüncelerini intikama çevirir. Ne kadar alçakça (ve ne kadar anlaşılabilir). En azından kadının suçlayabileceği bir yılan vardı ve daha sonra anlaşılacaktı ki ne kadar olasılıksız görünse de yılan, Şeytan'ın ta kendisiydi. Böylece Havva'nın hatasını anlayabilecek ve ona sempati duyabilecektik. En iyi tarafından kandırılmıştı. Ama ya Âdem? Onu o sözcükleri söylemeye kimse zorlamadı.

Ne yazık ki Âdem ya da Çirkin için hepsi bu kadar da değil. Önce, Tanrı yılanı lanetler ve artık bacaklarının olmayacağını, sonsuza dek öfkeli insanlar tarafından çiğnenme tehlikesi altında yerde sürünmek zorunda kalacağını söyler. İkinci olarak, kadına çocuklarını hüzün içinde doğuracağını ve layık olmayan, bazen de küskün bir erkeği arzulayacağını ve akabinde erkeğin kadının biyolojik yazgısını ona kalıcı olarak üstünlük taslamak için kullanacağını söyler. Bu ne anlama gelir? Sadece, kadim hikâyenin politik amaçlı yorumlarının ısrar ettiği gibi, Tanrı'nın ataerkil bir zorba olduğu anlamına. Bence bu betimleyici olmanın ötesine geçmez. Nedeni şu: İnsan geliştikçe, zamanla utancı doğuran beyinler muazzam bir şekilde genişledi. Bu durum, fetüs kafası ve dişinin leğen kemiği arasında evrimsel bir silahlanma yarışına neden oldu.[56] Dişi zarafetle kalçalarını, koşmanın artık neredeyse mümkün olmayacağı raddeye kadar genişletti. Bebek ise, kendine onunla aynı boyutlardaki memelilere kıyasla bir yıl erken doğma izni verdi ve yarı katlanabilir bir kafa geliştirdi.[57] Bu iki taraf için de acı verici bir ayarlama oldu, hâlâ da öyle. Esas itibarıyla cenin olan bebek, o ilk bir sene boyunca her konuda annesine tamamen bağımlıdır. Kocaman beyninin programlanabilirliği, yuvadan dışarı itilmeden önce, on sekiz (ya da otuz) yaşına kadar eğitilmesini gerektirir. Kadının doğum sırasında çektiği acıdan ve hem anne hem bebek için yüksek ölüm riskinden bahsetmiyorum bile. Bütün bunlar, kadınların hamilelik ve çocuk doğurmak için, özellikle erken safhalarda, çok yüksek bir bedel ödediği ve bunun kaçınılmaz sonuçlardan birinin erkeklerin bazen güvenilmez ve her zaman sorunlu lütuflarına daha fazla bağımlılık olduğu anlamına gelir.

56 Wittman, A. B. ve Wall, L. L., "The evolutionary origins of obstructed labor: bipedalism, encephalization, and the human obstetric dilemma", *Obstetrical & Gynecological Survey* 62, 2007: s. 739-748.

57 Bu konuda başka değerlendirmeler de vardır: Dunsworth, H. M., Warrener, A. G., Deacon, T., Ellison, P. T. ve Pontzer, H., "Metabolic hypothesis for human altriciality", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 109, 2012: s. 15212-15216.

Tanrı Havva'ya artık uyandığına göre neler olacağını söyledikten sonra, Âdem'e döner. O da hemcinsi torunlarıyla birlikte paçayı kolay yırtamayacaktır. Tanrı ona şuna yakın bir şey söyler: "İnsan, kadına kulak verdiğin için, gözlerin açıldı. Sana yılan, meyve ve âşığın tarafından bağışlanan tanrısal görüşü, çok uzağı, hatta geleceğini bile görmene olanak sağlıyor. Ancak geleceği görebilenler aynı zamanda belanın yaklaştığını da görebilirler ve bu nedenle, bütün beklenmedik durumlara ve olasılıklara hazırlıklı olmalılar. Bunu yapabilmek için, şimdiyi geleceğe ebediyen feda etmek zorunda kalacaksın. Güvenlik için hazzı bir kenara bırakmalısın. Kısaca: Çalışmalısın. Ve zor olacak. Umarım irili ufaklı dikenlerden hoşlanıyorsundur, çünkü onlardan bir sürü edineceksin."

Ve sonra Tanrı ilk erkek ve kadını cennetten, çocukluktan, bilinçsiz hayvan dünyasından, tarihin dehşetlerinin arasına kovar. Ve sonra Hayat Ağacı'nın Meyvesi'ni yemelerini önlemek için Aden Bahçesi'nin kapısına bir melek ve alevli bir kılıç yerleştirir. Bu özellikle hayli kötü kalpli görünür. Zavallı insanları hemen ölümsüz yapmamak neden? Hele, hikâyenin ilerleyen kısımlarında, nihai gelecek için planın zaten buysa? Ama Tanrı'yı sorgulamaya kim cüret edebilir ki?

Belki de cennet inşa etmeniz, ölümsüzlük hak etmeniz gereken bir şeydir.

Böylece başlangıçtaki sorumuza geri dönüyoruz: Bir insan köpeğine reçete edilen ilacı satın alıp özenle uygularken, aynısını kendine neden yapmaz? Artık insanlığın temel metinlerinden birinden türetilmiş bir cevabınız var. İnsan, Âdem'in soyundan gelen çıplak, çirkin, utanmış, korkmuş, değersiz, ödlek, kırgın, defansif ve suçlayıcı bir şeye neden özen göstersin ki? O şey, o varlık, kendisi bile olsa. Ancak bu ifade biçimiyle, kadınları dışlamak niyetinde olduğum düşünülmesin.

Şu ana kadar ele aldığımız insanlığı olumsuz gözle görme nedenlerimiz, kendimiz kadar diğer insanlara da uygulanabilir. Burada bahsettiklerimiz özgül şeyler değil, insan doğasıyla il-

gili genellemelerdir. Ama kendiniz hakkında çok daha fazlasını biliyorsunuz. Başka insanların sizi tanıdığı halinizle, yeterince kötüsünüz. Öte yandan gizli ihlallerinizin, yetersizliklerinizin ve noksanlıklarınızın tam kapsamını sadece siz biliyorsunuz. Zihin ve bedeninizin kusurlu yanlarına kimse sizden daha aşina olamaz. Kimsenin sizi küçümsemek, sizi acınası görmek için daha fazla nedeni yoktur ve size iyi gelecek bir şeyi esirgeyerek, kendinizi bütün kusurlarınız için cezalandırabilirsiniz. Zararsız, masum, utanmak için bir nedeni olmayan bir köpek açıkça sizden daha fazlasını hak eder.

Ancak hâlâ ikna olmadıysanız, bir başka hayati meseleyi ele alalım. Düzen, kaos, hayat, ölüm, günah, görüş, çalışmak ve acı çekmek: Bunlar Yaratılış'ın yazarlarına da insanlığın kendisine de yetmez. Hikâye, bütün felaketleri ve trajedisiyle devam eder ve işin içindeki insanlar (yani biz) bir diğer acı verici uyanışla daha uğraşmak zorundadırlar. Yazgımızda sırada ölümlülüğe kafa yormak vardır.

İyi ve Kötü

Âdem ve Havva gözleri açılınca, çıplaklıklarından ve çabalamanın gerekliliğinden daha fazlasını fark ederler. İyi ve Kötü'yle de tanışırlar (yılan meyveden bahsederek, "çünkü Tanrı biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilmede Tanrı gibi olacaksınız." der). Bunun anlamı ne olabilir? Çok geniş bir zemin zaten ele alındıysa, geriye keşfedilecek ve ilişkilendirilecek ne kalabilir? Pekâlâ, basit bağlam, bahçeler, yılanlar, itaatsizlik, meyve, cinsellik ve çıplaklıkla alakalı olması gerektiğini işaret ediyor. Bana nihayet ipucu veren, son madde –çıplaklık– oldu. Fark etmek senelerimi aldı.

Köpekler yırtıcıdır. Kediler de öyle. Bir şeyleri öldürüp yerler. Hoş değil. Ama biz buna rağmen onları evcil hayvan olarak alıp bakıyoruz ve ilaçlarını veriyoruz. Neden? Yırtıcılar ama doğaları böyle. Bunun için bir sorumluluk taşımıyorlar.

Kötü değil, açlar. İnsanın esinlenmiş acımasızlığı için gerekli olan pratik zekâya, yaratıcılığa –ve hepsinin üstünde utanma duygusuna– sahip değiller.

Neden? Çok basit. Bizim aksimize yırtıcılar temel zayıflıklarının, temel savunmasızlıklarının ve acı ve ölüm karşısında boyunlarının bükük olduğunun idrakine varamazlar. Oysa bizler tam olarak nasıl ve nerede incinebileceğimizi ve nedenini biliriz. Bu da kendini bilmenin diğer bütün tanımları kadar iyi bir tanımdır. Kendi savunmasızlığımızın, sonluluğumuzun ve ölümlülüğümüzün farkındayızdır. Acı, kendimize dönük tiksinti, utanç ve korku hissedebilir ve bunu biliriz. Bize neyin acı çektirdiğini biliriz. Bize nasıl korku ve acı verilebileceğini biliriz; bu, bizim de başkalarına tam olarak nasıl korku ve acı verebileceğimizi bildiğimiz anlamına gelir. Nasıl çıplak olduğumuzu ve bu çıplaklığın nasıl kötüye kullanılabileceğini biliriz; bu da başka insanların nasıl çıplak olduğunu ve nasıl kötüye kullanılabileceklerini bildiğimiz anlamına gelir.

Başka insanları bilinçli olarak korkutabiliriz. Çok iyi anladığımız hataları için onları nasıl incitip aşağılayabileceğimizi biliriz. Onlara kelimenin tam anlamıyla, yavaş yavaş, ustalıkla ve korkunç bir şekilde işkence edebiliriz. Bu, yırtıcılığın çok daha fazlasıdır. Anlayışta niteliksel kaymadır. Kendini bilme halinin gelişmesi kadar büyük bir felakettir. İyi ve Kötü bilgisinin dünyaya girmesidir. Varoluş yapısında ikinci ve henüz iyileşmemiş bir kırıktır. Varlığın kendisinin ahlaki bir çabaya dönüşmesidir; bunların hepsi bilge öz bilincin gelişiminin yoldaşlarıdır.

İşkence sehpası, çivili tabut ve parmak kıstırıcı gibi işkence aletlerini sadece insan tahayyül edebilir. Sadece insan, sırf acı vermek için acı verebilir. Benim bulabildiğim en iyi kötülük tanımı bu oldu. Hayvanlar bunu beceremez ama insanlar, şiddetli, yarı ilahî özellikleriyle bunu pekâlâ becerebilirler. Ve bu fark edişle, modern entelektüel çevrelerde hiç rağbet görmeyen İlk Günah fikrinin neredeyse tam meşrulaştırılmasına ulaşırız. Dahası evrimsel, bireysel ve teolojik dönüşümümüzde gönüllü

tercih ögesinin olmadığını söylemeye kim cesaret edebilir? Atalarımız seks partnerlerini seçtiler. Bunu bilinçli olarak mı yaptılar? Ve kendilerini bilerek? Ve ahlaki bilgiyle? İnsan tecrübesini istila eden varoluşsal suçluluk duygusunu kim inkâr edebilir? Ve suçluluk –içimizde zaten var olan bozulma hissi ve hata yapma kapasitesi– olmasa, insanın psikopatlığa sadece bir adım uzak olacağını farkına varmaktan kim kaçınabilir?

İnsanın hata yapma kapasitesi çok büyüktür. Bu, hayatın dünyasında eşi benzeri olmayan bir özelliktir. Bir şeyleri kendi isteğimizle, ne yaptığımızı çok iyi bilerek (kazayla, düşüncesizce ya da kasten körü körüne) kötüleştirebiliriz ve kötüleştiririz de. Bu korkunç özelliğimiz ve kötücül eylemlere yatkınlığımız göz önüne alındığında, kendimize ya da başkalarına ilgi göstermekte sıkıntı çekmemize ya da bütün insan teşebbüsünün tamamından şüpheye düşmemize şaşmalı mı gerçekten? Dahası kendimizden, haklı olarak, çok uzun süre şüphe duyduk. Örneğin binlerce yıl önce, Mezopotamyalılar insanın, yüce Kaos Tanrıçası'nın en kindar ve yıkıcı anlarında üretebildiği en korkunç canavarın, Kingu'nun kanından yapıldığına inanırlardı.[58] Bu tür çıkarımlarda bulunduktan sonra, benliğimizin ve hatta Varlığın değerini nasıl sorgulamayalım? Bu durumda bir insan kendisinde ya da bir başkasında bir hastalıkla karşı karşıya kaldığında, iyileştirici bir ilacın reçete edilmesinin ahlaki faydasından nasıl şüphe duymaz? Ve hiç kimse bireyin karanlığını bireyin kendisinden daha iyi anlayamaz. Bu durumda, kim hastayken kendini kendi bakımına tamamen adayabilir?

Belki de insan, hiç olmaması gereken bir şeydi. Hatta belki de Varlığın ve bilincin hayvanın masum gaddarlığına geri dönebilmesi için dünya her tür insan varlığından arındırılmalı. Böyle bir şeyi asla dilemediğini iddia eden insanın, hafızasına hiç başvurmadığını ya da en karanlık fantezileriyle yüzleşmediğine inanırım.

O zaman ne yapmalı?

58 Heidel, A., *The Babylonian Genesis: The Story of Creation*, Chicago: University of Chicago Press, 1963.

İlahî Kıvılcım

Yaratılış I'de Tanrı dünyayı, ilahî ve hakikatli Söz'le yaratır, ön evrendoğumsal kaostan yaşanabilir, cennet gibi bir düzen üretir. Sonra kendi imgesinden erkek ve kadını yaratarak onları aynı şeyi yapma –kaostan düzen yaratma ve O'nun eserini devam ettirme– kapasitesiyle donatır. İlk çiftin oluşturulması dâhil yaratılışın her aşamasında Tanrı gerçekleşenleri düşünür ve İyi olarak ifade eder.

Yaratılış I ve Yaratılış II ve III'ün (son ikisi türümüzün neden trajedilerle yüklü ve ahlaken acı verici olduğunu tarif ederek insanın düşüşünün ana hatlarını anlatır) yan yana durması, derinliği nedeniyle neredeyse dayanılmaz bir anlatı silsilesi üretir. Yaratılış I'den çıkarılacak ders, hakiki konuşmayla var edilen Varlığın, İyi olduğudur. Bu, insanın Tanrı'dan ayrılmadan önceki hali için bile geçerlidir. İyilik, kovulma sırasında gerçekleşen olaylarla (Kabil ve Habil, Nuh Tufanı ve Babil Kulesi) korkunç bir kesintiye uğrar ancak masumiyetin bozulmasından önceki halin iması hâlâ sürmektedir. Deyim yerindeyse, hatırlarız. Çocukluğun masumiyetine, hayvanların ilahî, bilinçsiz Varlığına, çok yaşlı ormanların dokunulmamış katedral havasına sonsuza dek özlem duyarız. Bu tür şeylerde soluk alırız. Kendimizi en insan karşıtı türden ateist çevreciler ilan etmiş olsak bile, onlara taparız. Doğa'nın bu şekilde tasavvur edilmiş orijinal hali, cennet gibidir. Ancak artık Tanrı ve Doğa'yla bütünlüğümüzü kaybetmişizdir ve basit bir geri dönüş yoktur.

Yaratıcılarıyla bozulmamış bir bütünlük halinde olan ilk Erkek ve Kadın, bilinçli (hele kendinin farkında hiç) görünmüyordu. Gözleri açık değildi. Ancak kusursuzluklarıyla, Düşüş sonrasındaki karşılıklarına göre fazla değil, eksiktiler. İyilikleri hak edilmiş ya da kazanılmış değil, bahşedilmiş bir şeydi. Seçim yapmıyorlardı. Tanrı biliyor ya böylesi daha kolaydır. Ama belki de örneğin, hakiki bir şekilde hak edilmiş iyilikten daha iyi değildir. Belki de kozmik anlamda (bilincin kendisinin kozmik önem taşıyan bir kavram olduğunu varsayarsak), özgür seçim

önemlidir. Bu tür şeyler hakkında kim kesin konuşabilir? Ancak sırf zor oldukları için, bu soruları masadan kaldırmaya razı değilim. Bu yüzden bir önerim var: Belki de, etrafımızı kuşatan ve bizi kendi değerimizden şüpheye düşüren, kendini bilmenin ortaya çıkışı ve ahlaki Ölüm ve Düşüş'e ilişkin bilgimizin doğuşu değildir. Belki de savunmasızlığımıza ve kötülüğe yatkınlığımıza rağmen Tanrı'yla yürümeye (Âdem'in utanç içinde saklanmasına yansıyan) isteksizliğimizdir.

Kutsal Kitap'ın tamamı Düşüş'ten sonraki her şeyin –İsrail'in tarihi, peygamberler, Hz. İsa'nın gelişi– Düşüş'e bir çare, kötülükten bir çıkış yolu olarak sunulacağı şekilde yapılandırılmıştır. Bilinçli tarihin başlangıcı, devletin ve gurur ve katılık patolojilerinin doğuşu, bir şeyleri düzeltmeye çabalayan büyük ahlaki şahsiyetlerin ortaya çıkarak Mesih'in kendisinde toplanması, bunların hepsi, insanlığın –Tanrı'nın izniyle– kendini düzeltme girişiminin bir parçasıdır. Ve bunun anlamı nedir?

Ve müthiştir ki cevap Yaratılış I'de ima edilmiştir: Tanrı İmgesi'ni cisimleştirmek –İyi olan Varlığı, kaosu konuşmak– ama bunu bilinçli olarak, kendi özgür seçimimizle yapmak. T. S. Eliot'ın büyük bir haklılıkla ısrar ettiği gibi *Geri*, ileri giden yoldur ama uyanık varlıklar olarak, uykuya dönmek yerine uyanık varlıkların düzgün seçimlerini uygulayarak geri gitmek.

Keşfetmekten vazgeçmeyiz
Ve keşiflerimizin nihayeti
Başladığımız yere varır
Ve ilk kez o yeri biliriz.
Bilinmeyen ama hatırlanan geçitte
Keşfedilecek son toprak parçası
Aslında başlangıç olduğunda;
En uzun nehrin kaynağındaki
O gizli çağlayanın
Ve elma ağacındaki çocukların sesi

Bilinmez çünkü aranmamıştır
Ama duyulmuş yani sessizlikte yarı duyulmuş
Denizin iki dalgası arasında.
Çabuk şimdi hemen şimdi her zaman
Tam bir sadelik durumu
(Her şeyden daha ucuz değil)
Ve her şey iyi olacak ve
Her halimiz iyileşecek
Alevlerin dilleri sarıldığında
Tacını giymiş alev düğümüyle
Ve alev ve gül bir olduğunda.
("Little Gidding", *Four Quarters*, 1943)

Kendimize gerektiği gibi bakmak istiyorsak, önce kendimize saygı duymamız gerekir ama duymayız çünkü –en azından kendi gözümüzde– kovulmuş yaratıklarız. Hakikat'te yaşasaydık, Hakikat'i dile getirseydik, yeniden Tanrı'yla birlikte yürüyebilir ve kendimize, başkalarına ve dünyaya saygı duyabilirdik. O zaman kendimize değer verdiğimiz insanlar gibi davranabilirdik. Dünyayı yoluna koymak için çabalayabiliriz. Onu kırgınlık ve öfkemizin herkesi ebediyen mahkûm edeceği cehennem yerine önemsediğimiz insanların yaşamasını isteyeceğimiz cennete doğru yönlendirebiliriz.

İki binyıl önce, Hristiyanlığın doğduğu bölgelerde, insanlar bugünkünden daha barbardı. Çatışma her yerdeydi. Çocuklar dâhil insanların kurban edilmesi, eski Kartaca gibi teknolojik açıdan sofistike toplumlarda bile görülen bir şeydi.[59] Roma'da arena sporları ölümüne müsabakalar demekti ve kan dökülmesi çok yaygındı. İyi işleyen demokratik bir ülkede, modern bir insanın öldürmesi ya da öldürülmesi ihtimali önceki toplumlardakine (ve bugünkü dünyanın düzensiz ve anarşik kısımlarındaki top-

59 Salisbury, J. E., *Perpetua's Passion: The Death and Memory of a Young Roman Woman*, New York: Routledge, 1997.

lumlardakine) göre son derece düşüktür.[60] O zamanlarda, toplumun karşı karşıya olduğu başlıca ahlaki mesele, vahşi, dürtüsel bencilliğin, akılsız açgözlülüğün ve ona eşlik eden gaddarlığın kontrolüydü. Bu tür saldırganlık eğilimine sahip insanlar hâlâ var. En azından, bu insanlar artık bu tür davranışların vasatın altında olduğunu biliyor ve kendilerini kontrol etmeye çalışıyor ya da kontrol etmezlerse çok büyük sosyal engellerle karşılaşıyorlar.

Ama şimdi, belki de daha haşin geçmişte bu kadar yaygın olmayan bir başka sorun gündemde. İnsanların küstah, egoist olduğuna ve her zaman kendi çıkarlarını kolladıklarına inanmak kolay. Bu görüşü evrensel bir gerçeklik kılan sinizm, çok yaygın ve revaçta. Öte yandan dünyaya bu tür bir yönelim, pek çok insanın sahip olduğu bir özellik değildir. O insanların sorunu tam tersidir: Onlar kendilerine yönelik, altından kalkılamayacak kadar ağır tiksinti, hor görü ve utancı sırtlanmışlardır. Narsist bir tavırla kendi önemlerini şişirmek yerine, kendilerine hiç değer vermez, kendileriyle özen ve beceriyle ilgilenmezler. Öyle görünüyor ki insanlar, kişisel anlamda en iyi bakımı hak ettiklerine inanmıyorlar. Kendi –gerçek ve abartılı– hatalarının ve eksikliklerinin acı verici boyutta farkındalar, utanç duyuyor ve kendi değerlerinden şüphe ediyorlar. Başka insanların acı çekmemesi gerektiğine inanıyor ve acıyı hafifletmelerine yardım etmek için özenle ve fedakârca çabalıyorlar. Aynı nezaketi tanıdıkları ve yakın oldukları hayvanlara da gösteriyorlar ama kendileri için aynı şeyi söylemek zor.

Erdemli fedakârlık fikrinin Batı kültürüne (en azından Batı'nın uç noktada fedakârlık yapan birinin taklit edilmesi üstüne kurulu Hristiyanlıktan etkilendiği ölçüde) derinlemesine yerleşmiş olduğu doğrudur. Altın Kural'ın "kendini başkaları için feda et" anlamına gelmediği yönündeki her iddia, bu nedenle şüpheli görünebilir. Ancak Hz. İsa'nın türünün en iyi örneği ölüm şekli,

60 Pinker, S., *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, New York: Viking Bookd, 2011 (Steven Pinker, *Doğamızın İyilik Melekleri: Şiddet Neden Azaldı?*, çev: İlkay Alptekin Demir, Alfa Yayınları, 2019).

sonluluğu, ihaneti ve zorbalığı kahramanca kabullenme –yaşanan kendimizi bilme trajedisine rağmen Tanrı'yla yürüme– örneğidir; kendimizi başkalarının hizmetinde kurban etme direktifi değil. Kendimizi Tanrı'ya (ya da en yüksek İyi'ye) adamak, bir kişi ya da örgüt bizden sürekli olarak karşılığında sunulandan daha fazlasını talep ettiğinde sessizce ve gönüllü olarak acı çekmek anlamına gelmez. Bu, zorbalığa beslemek ve bize köle muamelesi yapılmasına göz yummaktır. Bir zorba tarafından sömürülmek, söz konusu zorba kişinin kendisi bile olsa, erdem değildir.

İsviçreli ünlü derinlik psikoloğu Carl Jung'dan, "kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapmamak" ve "komşunu da kendin gibi sevmek" konularında iki önemli şey öğrendim. İlk ders, bu beyanların ikisinin de iyi olmakla alakalı olmadığıydı. İkincisi, her ikisinin de bir buyruktan ziyade denklem olduğu. Birinin arkadaşı, aile üyesi ya da sevgilisiysem, ahlaken ben de kendi adıma, tıpkı onların kendileri adına yaptığı kadar sıkı pazarlık etmeye mecburum. Bunu yapmazsam, ben bir köleye, diğer insan da bir zorbaya dönüşür. Bundan ne iyilik çıkar? Her ilişkide iki tarafın da güçlü olması çok daha iyidir. Dahası zorbalığa maruz kaldığınızda ya da başka bir şekilde eziyet görüp köleleştirildiğinizde, ayağa kalkıp kendi hakkınızı savunmakla ayağa kalkıp bir başkasının hakkını savunmak arasında çok az fark vardır. Jung'un ifade ettiği gibi bu, tökezleyen ve kusurlu olan bir başkasını affetmek ve ona yardım etmek kadar, olduğunuz günahkârı sahiplenmek ve sevmek anlamına gelir.

Tanrı'nın da iddia ettiği gibi (hikâye böyle sürüyor), "Rab diyor ki, Öz benimdir, ben karşılık vereceğim." Bu felsefeye göre insan sadece kendine ait değildir. Sadece kendinize ait olmadığınız için, kendinize eziyet etme ve kötü davranma hakkına sahip değilsiniz. Bunun nedeni kısmen Varlığınızın değişmez bir şekilde başkalarına bağlı olması ve kendinize kötü davranmanızın başkaları için de feci sonuçlar doğurabilmesidir. Bu en açık haliyle intihar sonrasında görülmektedir; geride kalanlar genellikle hem yoksun bırakılmış hem de travma yaşamış olurlar. Ancak

mecazi anlamda şunu da unutmamalı: İçinizde size değil, Tanrı'ya ait olan ilahî bir kıvılcım taşıyorsunuz. Sonuçta –Yaratılış'a göre– hepimiz onun imgesinden yaratıldık. Bilinç konusunda yarı ilahî kapasiteye sahibiz. Bilincimiz Varlığın ifşasına katkı sağlar. Tanrı'nın düşük çözünürlüklü ("kenosis") versiyonlarıyız. Kendimizce, kendi sözcüklerimizle kaostan düzen yaratabiliyoruz (bunun tersi de doğrudur). Bu yüzden tam olarak Tanrı olmayabiliriz ama tam olarak hiçlik de değiliz.

Kendi karanlık dönemlerimde, ruhumun yeraltı dünyasında, kendimi sık sık insanların birbirleriyle yakınlık kurma, eşlerini, ebeveynlerini ve çocuklarını sevme, dünyanın makinesinin işlemeye devam etmesini sağlamak için üstlerini düşeni yapma becerisi karşısında sersemlerken ve hayrete düşerken buluyorum. Bir araba kazası sonucu sakat kalmış, yerel bir kamu kuruluşunda çalışan bir adam tanımıştım. Kazadan sonra senelerce, her geçen gün kötüye giden nörolojik bir rahatsızlığı olan bir adamla yan yana çalışmıştı. Hatları tamir ederken iş birliği yapıyor, birbirlerinin eksiklerini telafi ediyorlardı. Bu tür gündelik kahramanlık, bana göre, bir istisna değil, kuraldır. Pek çok insan bir ya da birden fazla sağlık sorunuyla baş ederken, üretken bir şekilde ve yakınmadan işlerini sürdürüyor. Kişinin kendisi, nadir bulunan bir lütuf ve sağlık döneminde olacak kadar talihliyse bile, tipik olarak yakın ailesinden en az bir kişi krizde oluyor. Ancak insanlar kendilerini, ailelerini ve toplumu bir arada tutmak için zorlukları yeniyor ve zor ve çaba gerektiren görevleri yerine getirmeye devam ediyorlar. Benim için bu mucizevi bir şey; uygun düşen tepkinin şaşkın bir minnet olabileceği kadar mucizevi. Her şeyin dağılmasının ya da hiç işleyememesinin bir sürü yolu var ve dağılmayı önleyen her zaman yaralı insanlar oluyor. Bunun için hakiki ve içten bir hayranlığı hak ediyorlar. Bu, sürekli bir metanet ve sebat mucizesidir.

Klinik uygulamalarımda insanları, üretken ve özenli davrandıkları için olduğu kadar başkalarına karşı sergiledikleri hakiki endişe ve düşünceli tavırlar için de hem kendilerinin hem et-

raflarındaki insanların hakkını vermeye teşvik ederim. İnsanlar, Varlığın kısıtlamaları ve sınırlandırmaları yüzünden öylesine büyük sancılar çekiyor ki gerektiği gibi davranmaları ya da kendilerinin dışında kalan şeyleri de önemsemeleri beni hayrete düşürüyor. Ama yeterince insan bunu yaptığı için merkezî ısıtmamız, akan suyumuz, sonsuz bilişimsel gücümüz ve elektriğimiz, herkese yetecek kadar yiyeceğimiz ve daha geniş çapta topluma ve doğaya, korkunç doğaya kafa yoracak kapasitemiz var. Bizi donmaktan, aç kalmaktan ve susuzluktan ölmekten koruyan bütün o karmaşık makineler, sürekli olarak entropi yoluyla arızalanmaya meyillidir ve böyle inanılmaz derecede iyi işlemeye devam etmelerinin tek nedeni dikkatli insanların kesintisiz özenidir. Bazı insanlar, Varlığın öfke ve nefret cehenneminde dejenere olurlar ama çoğunluk, çektikleri acılara, hayal kırıklıklarına, kayıplara, yetersizliklere ve çirkinliğe rağmen bunu reddeder; gözü olanlar için bunu görmek yine bir mucizedir.

Toplu olarak insanlık ve tek tek onu oluşturan insanlar, bireyin altında geçekten debelendiği sarsıcı yük nedeniyle, ölümlü savunmasızlık karşısında boyunlarının bükülüğü, devletin tiranlığı ve doğanın açtığı tahribatlar için anlayışı hak ediyorlar. Bu, hiçbir hayvanın karşılaşmadığı ya da katlanmadığı ve tam anlamıyla taşıyabilmenin Tanrı olmayı gerektireceği güçlükte bir varoluşsal durumdur. Kişinin kendine yönelik, kendince bir dayanağı olan ama bütün ve doğru hikâyenin sadece yarısını oluşturan hor görünün doğru ilacı bu anlayış olmalıdır. Öze ve insana yönelik nefret, gelenek ve devlete minnetle ve gerçek anlamda takdire şayan sarsıcı başarılar bir yana, normal ve sıradan insanların başardıklarına duyulan şaşkınlıkla dengelenmelidir.

Saygıyı hak ediyoruz. Saygıyı hak ediyorsunuz. Kendiniz için olduğu kadar başkaları için de önemlisiniz. Dünyanın yazgısında oynayacağınız yaşamsal bir rol var. Bu yüzden ahlaken kendinize iyi bakmaya mecbursunuz. Kendinize, sevdiğiniz birine bakacağınız, yardımcı olacağınız ve iyi davranacağınız şekilde bakmalı, yardımcı olmalı ve iyi davranmalısınız. Dolayısıyla kendi Varlığınıza saygı

duymanıza izin verecek bir şekilde ve adilce davranmayı alışkanlık edinmelisiniz. Ancak her insan derinden kusurludur. Her insan, Tanrı'nın ihtişamı karşısında eksik kalır. Eğer bu kasvetli gerçek, kendimizi diğerleri kadar önemseme sorumluluğuna sahip olmadığımız anlamına gelseydi, herkes sürekli gaddarca cezalandırılırdı. Bu, iyi olmazdı. Dünyanın, dürüstçe düşünen herkese dünyanın doğruluğunu sorgulatabilecek eksikliklerini her geçen gün kötüleştirirdi. Bu, en basit haliyle uygun bir ilerleme yolu olamaz.

Kendinize, yardımcı olmaktan sorumlu olduğunuz biriymişsiniz gibi davranmak ise, sizin için gerçekten iyi olanı düşünmek demektir. "İstediğiniz"den bahsetmiyorum. "Ya da sizi mutlu edecek" olandan. Bir çocuğa tatlı bir şey verdiğiniz zaman o çocuğu mutlu edersiniz. Bu, çocukları şekere boğmaktan başka bir şey yapmanız gerekmediği anlamına gelmez. "Mutlu", hiçbir şekilde "iyi"nin eş anlamlısı değildir. Çocukların dişlerini fırçalamasını sağlamalısınız. Şiddetle itiraz etseler bile, soğukta dışarı çıkarken kar tulumlarını giymeliler. Çocuğunuzun erdemli, sorumlu, uyanık ve karşılıklı faydayı gözetebilen, kendisiyle ve başkalarıyla ilgilenebilen ve bunu yaparken gelişebilen bir varlığa dönüşmesine yardım etmelisiniz. Kendiniz için daha azını yapmayı neden kabul edilebilir bulasınız?

Geleceğe kafa yormalı ve "Kendime gereken özeni gösterirsem hayatım nasıl olabilir? Hangi kariyer beni zorlayarak üretken ve faydalı kılar ve payıma düşen yükü sırtlanırken sonuçlardan keyif almamı sağlar? Özgür olduğum zaman sağlığımı iyileştirmek, bilgimi genişletmek ve bedenimi güçlendirmek için ne yapmalıyım?" diye düşünmelisiniz. Rotanızı çizebilmek için nerede olduğunuzu bilmelisiniz. Silahlarınızı anlamanız ve kendinizi kısıtlamalarınız konusunda güçlendirmek için kim olduğunuzu bilmelisiniz. Hayatınızdaki kaosun kapsamını sınırlandırmak için, düzeni yeniden sağlama ve Umut'un ilahî gücünü dünyada uygulamaya koymak için nereye gittiğinizi bilmelisiniz.

Kendiniz için pazarlık edebilmek, sonunda kendinizi kırgın, kindar ve acımasız bir halde bulmamak için gittiğiniz yeri

belirlemelisiniz. Kendinizi başkalarının sizden uygunsuz şekilde faydalanmasından koruyabilmek, çalışırken ve eğlenirken güvende ve emniyette olmak için prensiplerinizi dile getirmelisiniz. Kendinizi dikkatle disipline etmelisiniz. Kendinize güvenmek ve kendinizi motive edebilmek için, kendinize verdiğiniz sözleri tutmalı ve kendinizi ödüllendirmelisiniz. İyi bir insana dönüşmek ve iyi bir insan kalabilmek için kendinize nasıl davranmanız gerektiğini belirlemelisiniz. Dünyayı daha iyi bir yer yapmak hoş olurdu. Sonuçta cennet kendi isteğiyle gelmeyecek. Tanrı'nın girişine diktiği ölüm meleklerine ve yargının alevli kılıcına karşı koyabilmek istiyorsak, onu gerçeğe dönüştürmek için çok çalışmalı, kendimizi güçlendirmeliyiz.

Görüş ve yönlendirmenin gücünü hafife almayın. Bunlar aşılmaz görülen engelleri geçilebilir yollara ve genişleme fırsatlarına dönüştürebilen karşı konulmaz güçlerdir. Bireyi güçlendirin. İşe kendinizden başlayın. Kendinize iyi bakın. Kim olduğunuzu tanımlayın. Kişiliğinizi iyileştirin. Varış noktanızı seçin ve Varlığınızı yüksek sesle ifade edin. On dokuzuncu yüzyılın büyük filozofu Friedrich Nietzsche'nin ustaca ifade ettiği gibi, "Hayatının bir nedeni olan, neredeyse her tür nasıl'a katlanır."[61]

Dünyanın, sendeleyen yörüngesinde cennete biraz daha yaklaştırılıp cehennemden biraz daha uzaklaştırılmasına yardım edebilirsiniz. cehennemden anladıktan, tabiri caizse araştırdıktan sonra –özellikle kendi bireysel cehenneminizi– oraya girmemeye ve onu yaratmamaya karar verebilirsiniz. Başka bir yeri hedefleyebilirsiniz. Hatta hayatınızı buna adayabilirsiniz. Bu size büyük harfle bir Anlam kazandırır. Sefil varlığınızı haklı çıkarabilir. Bu, günahkâr doğanızı telafi eder ve utanç ve mahcubiyetinizin yerine bahçede Tanrı'nın yanında yürümeyi yeniden öğrenmiş bir insanın doğal gurur ve içten özgüvenini getirir.

İşe, kendinize yardım etmekten sorumlu olduğunuz bir insan gibi davranarak başlayabilirsiniz.

---

61 Nietzsche, F. W. ve Kaufmann, W. A., *The Portable Nietzsche*, New York: Penguin Classics (Maxims and Arrows 12), 1982.

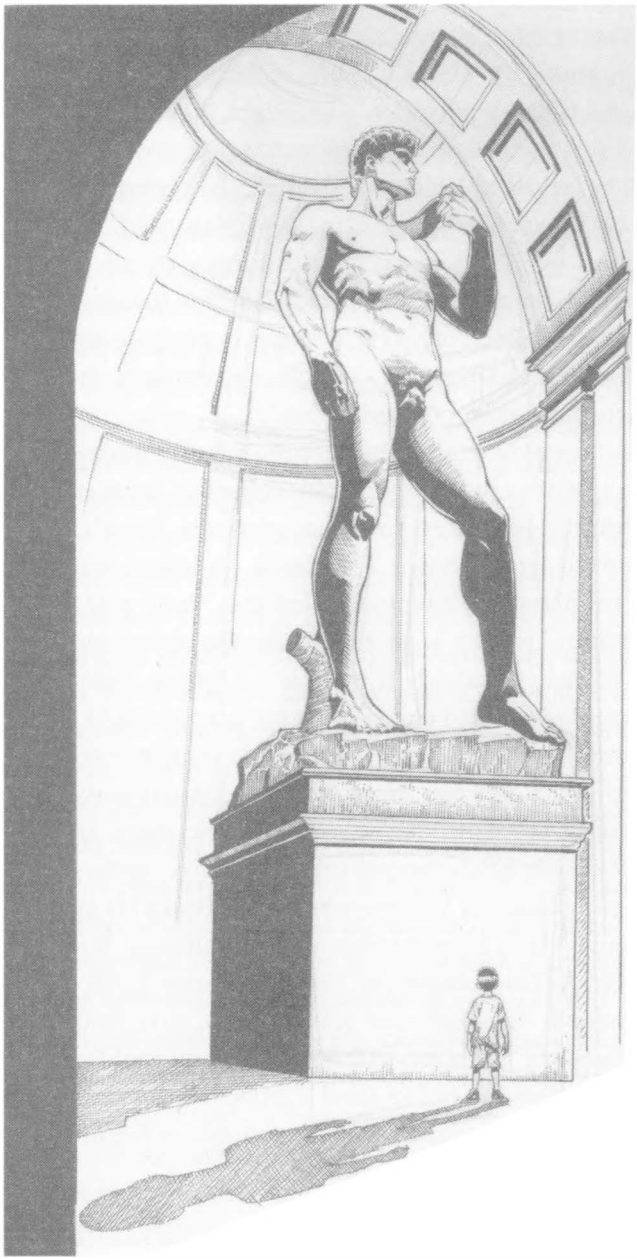

KURAL 3

SİZİN İÇİN EN İYİSİNİ İSTEYEN İNSANLARLA ARKADAŞLIK KURUN

BÜYÜDÜĞÜM KASABA

Büyüdüğüm kasaba, uçsuz bucaksız ve dümdüz Kuzey çayırlığından sadece elli sene önce gelişmişti. Sınırın bir kısmını Fairview, Alberta oluşturuyordu ve kovboy barları bunun en iyi ispatıydı. Ana caddedeki Husdon Bay Co. mağazası, bölgenin avcılarından kunduz, kurt ve çakal kürkleri almaya devam ediyordu. Orada, en yakın şehre altı yüz elli kilometre uzakta, üç bin insan yaşardı. Kablolu TV, video oyunları ve internet yoktu. Fairview'da masum bir şekilde eğlenmek kolay değildi; hele sıcaklığın eksi kırk dereceye düştüğü bitmek bilmeyen günler ve daha soğuk gecelerin normal olduğu beş ay süren kış mevsimi boyunca.

Hava bu kadar soğukken dünya farklı bir yerdir. Kasabamızın ayyaşları hüzünlü hayatlarını erken sonlandırırdı. Sabahın üçünde kar yığınlarının üstünde sızar ve donarak ölürlerdi. Hava eksi kırk dereceyken dışarı elinizi kolunuzu sallayarak çıkmazsınız. Daha ilk nefeste, kurak çöl havası ciğerlerinizi büzer. Kirpiklerinizde buzlar oluşur ve birbirlerine yapışırlar. Duştan ıslak kalan uzun saçlar kaskatı donar ve daha sonra sıcak bir evde, elektrik

yüklenmiş bir halde çözülürken, kendi kafasına göre hortlak gibi havalanır. Çocuklar çelik oyun parkı ekipmanlarına dillerini sadece bir kez değdirirler. Evlerin bacalarından duman yükselmez. Soğuğa yenik düşen duman aşağı doğru süzülür ve karla kaplı çatı ve bahçelerde sis gibi birikir. Arabalar geceleri kapalı garaja çekilmeli, motorları blok ısıtıcılarla ısıtılmalıdır yoksa sabahları benzin akmaz ve çalışmazlar. Bazen, her durumda çalışmazlar. O zamanlarda kontağı boşuna çevirirsiniz ve marş tangırdayıp susar. Sonra yoğun soğukta kaskatı parmaklarla sürgüleri açarak donuk aküyü arabadan çıkarır ve eve sokarsınız. Akü orada saatlerce terler, ta ki düzgün bir şekilde akım gönderecek hale gelene kadar. Zaten arabanızın arka camından dışarıyı da göremezsiniz. Kasımda buz tutar ve mayısa kadar öyle kalır. Kazımak sadece döşemeyi nemlendirmeye yarar. Sonra o da donar. Bir gece geç saatte bir arkadaşımı ziyarete giderken, iki saat boyunca 1970 model bir Dodge Challenger'ın yolcu koltuğunun ucunda, vites koluna yaslanmış bir halde oturmak ve votkaya batırılmış bir paçavrayla ön camın sürücü tarafındaki kısmını sürekli silmek zorunda kaldım çünkü arabanın kaloriferi iflas etmişti. Durmak gibi bir seçeneğimiz yoktu. Duracak bir yer de olmadığı gibi.

Ve ev kedileri için hayat çok zordu. Fairview'daki kedilerin kulakları ve kuyrukları kısadır çünkü her ikisinin de uçlarını donma sonucu kaybetmişlerdir. Şiddetli soğukla baş etmek için bu özellikleri geliştiren kutup tilkilerine dönmüşlerdir. Bir gün kedimiz dışarı çıkmış ve kimse fark etmemiş. Daha sonra onu, tüyleri donmuş ve arka kapının önündeki beton basamaklara yapışmış bir halde bulduk. Kediyi büyük bir dikkatle, gururu dışında kalıcı bir hasar bırakmadan, betondan ayırmayı başardık. Fairview kedileri kışın arabalar yüzünden de büyük risk altındaydı ama sizin düşündüğünüz nedenlerden değil. Otomobiller buzlu yollarda kayıp onları ezdiği için değil. Sadece ezik kediler o şekilde ölürdü. Tehlike oluşturan, kullanıldıktan hemen sonra park edilen arabalardı. Üşümüş bir kedi bu tür bir arabanın içine tırmanmayı ve hâlâ ılık olan motorun üstüne

oturmayı matah bir şey sanabilir. Ancak ya sürücü motor daha soğumadan ve kedi oradan ayrılmadan, arabayı tekrar çalıştırmaya karar verirse? Sıcaklık peşindeki evcil hayvanların ve hızla dönen radyatör pervanelerinin mutlu bir ilişkisinin olmadığını söylemekle yetinelim.

Çok kuzeyde olduğumuz için, bu acı soğuk kışlar aynı zamanda çok karanlık geçerdi. Aralık ayı geldiğinde güneş sabah 09.30'dan önce doğmazdı. Okula zifirî karanlıkta yürürdük. Havanın, biz eve dönerken, erken gün batımından hemen önce, daha aydınlık olduğunu da söyleyemem. Fairview'da yaz aylarında bile, gençler için yapılacak çok fazla şey yoktu. Ama kışlar besbeterdi. O zaman, arkadaşlar çok önem kazanırdı. Her şeyden daha çok.

Arkadaşım Chris ve Kuzeni

O zamanlar bir arkadaşım vardı. Adı Chris idi. Akıllı bir çocuktu. Çok okurdu. Benim sevdiğim türde bilimkurgu severdi (Bradbury, Heinlein, Clarke). Yaratıcıydı. Elektronik kitlere, teçhizatlara ve motorlara ilgi duyardı. Doğal bir mühendisti. Ancak bu yönü, ailesinde yaşanan bir sıkıntı yüzünden gölgede kalmıştı. Sıkıntının ne olduğunu bilmiyorum. Kız kardeşleri akıllı kızlardı, babası tatlı dilli bir adamdı, annesi nazikti. Kızlar fena görünmüyordu. Ama Chris yabana atılmayacak bir şekilde ilgisiz bırakılmıştı. Zekâsına ve merakına rağmen, öfkeli, kırgın ve umutsuzdu.

Bütün bunlar, 1972 model mavi bir Ford pikap kamyonet biçimine bürünerek kendini gösterdi. Adı çıkan aracın hasarlı dış gövdesinin her çamurluğunda en az bir göçük vardı. Daha kötüsü, içeride de eşit sayıda göçüğünün olmasıydı. İçerideki göçükler, dış göçüklere neden olan sürekli kazalar sırasında, arkadaşların vücutlarının bazı kısımlarının iç yüzeylere çarpmasının sonucuydu. Chris'in kamyoneti bir nihilistin dış iskeletiydi. Kusursuz bir tampon çıkartması vardı: *Uyanık olun. Dünya-*

nın Daha Fazla Uyanığa İhtiyacın Var. Çıkartmanın göçüklerle oluşturduğu kombinasyon, onu absürt tiyatro düzeyine taşırdı. Bunun çok küçük bir kısmı (deyim yerindeyse) kaza sonucuydu.

Chris kamyonetini ne zaman çarpsa babası onu tamir ettirir ve ona bir şey daha satın alırdı. Chris'in bir motosikleti ve dondurma satılan minibüsü vardı. Motosiklet umurunda değildi. Dondurma satmazdı. Babası ve ilişkileri konusundaki hoşnutsuzluğunu sık sık dile getirirdi. Ama babası yaşlıydı ve sağlığı yerinde değildi; uzun seneler sonunda teşhis konmuştu. Gerekli enerjiye sahip değildi. Belki de oğluna yeterince dikkat ayıramıyordu. Belki de ilişkilerini parçalamaya bu kadarı yetmişti.

Chris'in Ed adında, yaklaşık iki yaş küçük bir kuzeni vardı. Onu, ergenlik çağındaki bir arkadaşınızın küçük kuzenini ne kadar severseniz o kadar severdim. Uzun boylu, zeki, etkileyici, yakışıklı bir çocuktu. Kıvrak bir zekâsı vardı. Onu on iki yaşındayken tanısanız, iyi bir geleceği olacağını tahmin ederdiniz. Ama Ed ağır ağır yokuş aşağı yuvarlanarak okulu bıraktı; âdeta boşlukta sürüklenir gibi yaşıyordu. Chris gibi öfkelenmiyordu ama onun kafası da bir o kadar karışıktı. Ed'in arkadaşlarını tanısaydınız onu bu tepetaklak yola akran baskısının soktuğunu söyleyebilirdiniz. Ama akranları, genel olarak ondan daha az zeki olmalarına rağmen, belli ki ondan daha kaybolmuş ya da kabahatli değildiler. Ayrıca Ed'in –ve Chris'in– durumunda, marihuanayı keşfetmeleri de durumları açısından pek iyi olmadı. Nasıl alkol herkes için illa çok kötü değilse, marihuana da herkes için kötü değildir. Hatta bazı durumlarda insanları iyileştirdiği bile olur. Ama Ed'i iyileştirmedi. Chris'i de.

O uzun gecelerde kendimizi eğlendirmek için Chris, ben, Ed ve diğer ergenler 1970 model arabalarımız ve kamyonetlerimizle tur üstüne tur atardık. Ana caddeden geçer, Railroad Caddesi'ni aşıp lisenin oradan kasabanın kuzey ucuna, batıya –ya da ana caddeden yukarı çıkıp kasabanın kuzey ucuna, oradan doğuya– çıkardık ve bu sonu gelmeyen bir tekrarla böyle sürüp giderdi. Kasabada dolaşmıyorsak, taşrada araba gezisine çıkardık. Yüzyıl

kadar önce, kadastrocular büyük batı çayırlığını oluşturan yaklaşık sekiz yüz bin kilometrekarelik alanı kocaman bir ızgara sistemine oturttular. Kuzeye doğru her üç kilometrede bir doğudan batıya doğru, uçsuz bucaksız, çakıl kaplı bir yol uzanıyordu. Batıya doğru her bir buçuk kilometrede bir kuzey-güney istikametinde uzanan bir başka yol geçerdi. Yollarımız hiç bitmiyordu.

Ergen Çöplüğü

Araçlarla kasabada ya da taşrada tur atmadığımız zamanlarda partide olurduk. Yaşça nispeten daha küçük olan ergenler (ya da yaşça nispeten büyük olan ürpertici yetişkinler) evini arkadaşlara açardı. O evler, çoğu daha en başından ciddi anlamda itici olan ya da içki içtikçe hızla iticileşen her tür davetsiz misafire geçici ev olurdu. Parti dediğin, bir ergenin dünyadan bihaber ebeveynlerinin kasabadan ayrılmasıyla, tesadüfen de gerçekleşebilirdi. Bu durumda, sürekli etrafta dolaşan arabaların ve kamyonetlerin sakinleri evin ışıklarının yandığını ama aile arabasının orada olmadığını fark ederlerdi. Bu hiç iyi olmazdı. İşler ciddi şekilde kontrolden çıkabilirdi.

Ergen partilerini sevmezdim. Onları özlemle hatırlamıyorum. Kasvetli olaylardı. Işıklar kısılırdı. Bu, sıkılganlığı minimum düzeye indirirdi. Aşırı gürültülü müzik, sohbeti imkânsız kılardı. Her halükârda konuşacak çok az şey olurdu. Kasabanın psikopatlarından birkaçı eksik olmazdı. Herkes çok fazla içki ve sigara içerdi. Bu tür ortamlara kasvetli ve sıkıcı bir amaçsızlık havası sinerdi ve hiçbir şey olmazdı (tabii eğer her zaman aşırı sessiz olan sınıf arkadaşımın kafayı bulup dolu on iki şarjörlü av tüfeğini sağa sola sallamaya başlamasını ya da daha sonra evleneceğim kız birine küçümseyici hakaretler yağdırırken, oğlanın onu bir bıçakla tehdit etmesini ya da başka bir arkadaşın büyük bir ağaca tırmanıp kendini daldan aşağı sarkıtırken sırtüstü yere serilmesini ve o, ağacın dibinde yaktığımız kamp ateşinin yanında

yarı ölü halde yatarken, ondan sadece bir dakika sonra, yarım akıllı kankasının da yanına boylamasını saymazsak).

O partilerde ne halt ettiklerini kimse bilmezdi. Bir amigo kız kapmayı mı umarlardı? Godot'yu mu beklerlerdi? Her ne kadar birincisi açık ara tercih edilse de (hoş, amigo kız takımları kasabamızda çok az bulunan şeylerdi) ikincisi gerçeğe daha yakındı. O iliklerimize kadar sıkılmış halimizle daha üretken bir şeyler yapma şansının üstüne atlayacağımızı söylemek sanırım daha romantik olurdu. Ama doğru değil. Hepimiz yaşının gerektirdiğinden daha şüpheci, dünyadan bezmiş ve sorumluluktan kaçan gençler olarak çevremizdeki yetişkinlerin bizim için organize etmeye çabaladığı münazara kulüpleri, Air Cadet programları ve okul sporlarına bağlılığımızla yetiniyorduk. *Herhangi bir şey* yapmak hiç havalı değildi. Altmışlarının sonundaki devrimcilerin genç olan herkese kafayı bul rahat yaşa, müzik dinle hayallere dal ve sorumluluktan kurtul tavsiyesinde bulunmasından önce, ergenlerin hayatı nasıldı acaba? 1955 yılında bir ergenin bir kulübe bütün içtenliğiyle katılması uygun görülüyor muydu? Çünkü yirmi sene sonra öyle olmadığı kesin. Çoğumuz donanımımızı harekete geçirdik ve koptuk. Ama uyum sağlayanımız o kadar çok değildi.

Başka bir yerde olmak istiyordum. Yalnız değildim. Sonunda büyüdüğüm Fairview'dan ayrılan herkes, gideceğini daha on iki yaşında biliyordu. Ben biliyordum. Benimle aynı sokakta büyüyen eşim biliyordu. Ayrılan ya da ayrılmayan arkadaşlarım da, hangi yolda olduklarından bağımsız, ne yapacaklarını biliyorlardı. Üniversiteye gidecek olanların ailelerinde, böyle bir şeyin kaçınılmaz olduğuna dair, dile getirilmeyen bir beklenti vardı. Daha düşük eğitim seviyesine sahip ailelerden gelenlerin kavramsal âlemi, içinde üniversite olan bir gelecek içermiyordu. Parasızlıktan da değil. O zamanlarda ileri seviye eğitim harçları çok düşüktü ve Alberta'da iyi kazanç getiren işler hiç az değildi. 1980 yılında, bir kontrplakçıda çalışarak yirmi sene boyunca başka bir şey yaparak kazanacağımdan daha fazla para kazan-

dım. 1970'lerin petrol zengini Alberta'sında kimse üniversiteden parasızlık yüzünden mahrum kalmazdı.

Birtakım Farklı Arkadaşlar ve Aynılarından Biraz Daha

Lisede, yakın arkadaş grubumun tamamı okulu bıraktıktan sonra, kasabaya yeni gelen iki yeni öğrenciyle arkadaşlık kurdum. Fairview'a yatılı gelmişlerdi. Ayı Kanyonu adındaki daha ücra ve ismiyle müsemma kasabalarında dokuzuncu sınıftan sonra okul yoktu. İkisi de nispeten hırslı, dobra ve güvenilir ama aynı zamanda hoş ve eğlenceli çocuklardı. Yüz elli kilometre mesafedeki Grande Prairie Bölge Üniversitesi'ne devam etmek için kasabadan ayrıldığım zaman, biriyle oda arkadaşı olduk. Diğeri eğitimine devam etmek için başka bir yere gitti. İkisi de yükselmeyi hedefliyordu. Onların bu kararı benimkini de destekledi.

Üniversiteye gittiğimde mutlu bir gençtim. Benzer zihniyetteki insanlardan, Ayı Kanyonlu arkadaşımın da dâhil olduğu yeni ve daha geniş bir grup buldum. Hepimiz kendimizi edebiyat ve felsefeye kaptırmıştık. Öğrenci Birliği'ni yönetiyorduk. Üniversite dansları düzenleyerek birliği, tarihinde ilk kez kâr eder hale getirdik. Üniversiteli çocuklara bira satarak nasıl zarar edebilirsiniz ki? Bir gazete kurduk. Birinci senemize bile damga vuran küçük seminerlerde, politik bilimler, biyoloji ve İngiliz edebiyatı hocalarımızı yakından tanıdık. Hocalar hevesimize minnettardı ve bizi iyi eğitiyorlardı. Kendimize daha iyi hayatlar inşa ediyorduk.

Geçmişimin büyük kısmından soyundum. Küçük bir kasabada herkes kim olduğunuzu bilir. Senelerinizi, kuyruğuna bağlanmış teneke kutularla oradan oraya koşturan bir köpek gibi arkanızda sürüklersiniz. Olduğunuz kişiden kaçamazsınız. O zamanlar her şey internete konmazdı ve bunun için Tanrı'ya şükürler olsun ama yine de, herkesin dile getirilen, getirilmeyen beklentilerine ve hafızalarına bir o kadar kalıcı bir şekilde kaydedilirdi.

Yer değiştirdiğiniz zaman her şey havada kalır, en azından bir süre. Streslidir ama kaosta yeni olasılıklar vardır. Siz de dâhil, insanlar sizi eski kavramlarıyla kısıtlayamazlar. Tekdüzeliğinizden silkinirsiniz. Daha iyi şeyleri hedefleyen insanlarla yeni rutinler geliştirirsiniz. Ben bunun sadece doğal bir gelişim olduğunu sanıyordum. Yer değiştiren herkesin aynı Zümrüdüanka tecrübesini yaşayacağını –yaşamak isteyeceğini– sanıyordum. Ama bu her zaman geçerli değildi.

Bir keresinde, on beş yaşımdayken, Chris ve bir başka arkadaşımız Carl'la birlikte, altı yüz bin kişinin yaşadığı Edmonton şehrine gittik. Carl daha önce hiç şehre gitmemişti. Bu olağandışı bir durum değildi. Fairview'dan Edmonton'a gidiş geliş bin üç yüz kilometre ediyordu. Bense bunu, bazen ebeveynlerimle, bazen onlarsız defalarca yapmıştım. Şehrin sağladığı anonimliği seviyordum. Yeni başlangıçları seviyordum. Yaşadığım kasabanın hoşnutsuz, sıkışıp kalmış ergen kültüründen uzaklaşmak hoşuma gidiyordu. Bu yüzden, iki arkadaşımı yolculuğa çıkmaya ikna ettim. Ama benimle aynı tecrübeye sahip değillerdi. Şehre varır varmaz, Chris ve Carl ot satın almak istediler. Edmonton'ın Fairview'ın en kötü kısımlarının tıpatıp aynısı olan bölgesine gittik. Sokak aralarında aynı kaçak marihuana satıcılarını bulduk. Hafta sonunu bir otel odasında içki içerek geçirdik. Çok uzun yoldan gelmemize rağmen, hiçbir yere gitmedik.

Bundan daha berbat bir örneği birkaç yıl sonra gördüm. Lisans eğitimimi tamamlamak için Edmonton'a taşınmıştım. Hemşirelik eğitimi alan kız kardeşimle bir daire tutmuştuk. O da yerinde duramayan bir insandır. (Sadece birkaç sene sonra Norveç'te çilek yetiştirecek ve Afrika'da safarilere katılıp Tuareg tehdidi altındaki Sahra Çölü'nde kaçak kamyonlarla yolculuk edip Kongo'da öksüz gorillere bakıcılık yapacaktı.) Kuzey Saskatchewan Nehri'nin geniş vadisine tepeden bakan çok katlı yeni bir binada hoş bir dairemiz vardı. Manzaramızın arka planını şehrin silueti oluşturuyordu. Bir heves, güzel ve yeni bir Yamaha piyano almıştım. Ev çok hoş görünüyordu.

Kulağıma Chris'in küçük kuzeni Ed'in şehre taşındığı haberi geldi. Bunun iyi bir şey olduğunu düşündüm. Bir gün beni aradı. Onu bize davet ettim. Nasıl olduğunu görmek istiyordum. Onda bir zamanlar gördüğüm potansiyeli gerçekleştirmeye başladığını umuyordum. Ama öyle olmamıştı. Ed, büyümüş, kelleşmiş ve kamburu çıkmış bir halde geldi. Pek iyi durumda olmayan genç yetişkin haline biraz daha fazla bürünmüş, olasılıklarla dolu genç halinden biraz daha uzaklaşmıştı. Çizgi halini almış kırmızı gözleri, düzenli olarak uyuşturucu kullandığının habercisiydi. Ed bir işe girmişti; çim biçiyor ve basit peyzaj düzenlemesi yapıyordu. Bu, yarı zamanlı çalışabilen bir üniversite öğrencisi için ya da elinden daha iyisi gelmeyen bir insan için iyi sayılabilirdi ama zeki bir insan için kariyer olarak son derece vasattı.

Yanında bir arkadaşı vardı.

Arkadaşını daha iyi hatırlıyorum. Kafası iyiydi. Sarhoştu. Aklı başında değildi. Kafası ve güzel, medeni dairemiz aynı evrene ait değildiler. Kız kardeşim de oradaydı. Ed'i tanırdı. Daha önce de bu tür şeyler görmüştü. Ama yine de Ed'in bu tipi evimize getirmesinden hiç memnun değildim. Ed oturdu. Arkadaşı da oturdu ama oturduğunun pek farkında görünmüyordu. Trajikomik bir durumdu. Kafası güzel olsa da Ed mahcup olabilecek kadar kendindeydi. Biralarımızı yudumladık. Ed'in arkadaşı yukarı baktı. "Zerrelerim bütün tavana dağılmış." demeyi başardı. Bundan daha doğru bir söz hiç söylenmedi.

Ed'i kenara çektim ve kibarca gitmesi gerektiğini söyledim. Bu beş para etmez piçi yanında getirmemeliydi. Başını onaylar gibi salladı. Anlıyordu. Bu, durumu daha da kötüleştirdi. Kuzeni Chris bana daha sonra bu tür şeyler hakkında bir mektup yazdı. O mektubu 1999'da yayımlanan ilk kitabım *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*'e ekledim. "Arkadaşlarım vardı." yazmıştı.[62] "Eskiden. Kendine benim hatalarımı affedebilecek kadar kızgın olan arkadaşlar."

62 Peterson, J. B., *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*, New York: Routledge, 1999: s. 264.

Chris, Carl ve Ed'i yer değiştirmekten, arkadaşlıklarını değiştirmekten ya da hayat şartlarını iyileştirmekten alıkoyan (ya da belki de daha kötüsü bunları yapmaya isteksiz kılan) neydi? Kendi kısıtlamalarının, oluşmaya başlayan hastalıklarının ya da geçmiş travmalarının kaçınılmaz sonucu muydu? Sonuçta insanlar hem yapısal hem belirleyici görünen yönlerden önemli ölçüde farklılıklar sergilerler. İnsanlar büyük kısmını öğrenme ve dönüşüm becerisinin oluşturduğu zekâları açısından farklıdırlar. Kişilikler de çok farklıdır. Bazı insanlar aktif, bazıları pasiftir. Diğerleri kaygılıdır ya da sakindir. Başarmaya azmetmiş bireyler kadar, ağırkanlı olanlar da vardır. Bu farklılıkların insanın değişmez bir şekilde parçası olma boyutu, bir iyimserin tahmin ya da arzu edeceğinden çok daha büyüktür. Dahası bir de hayatlarımızı kısıtlayan ya da biçimlendiren, zihinsel ya da fiziksel, teşhisi konmuş ya da görünmeyen hastalıklar vardır.

Chris yıllarca delilikle flört ettikten sonra, otuzlu yaşlarında psikolojik kriz yaşadı. Kısa süre sonra da intihar etti. Ağır marihuana kullanımı etkiyi katlayıcı bir rol oynadı mı, yoksa anlaşılabilir bir reçetesiz ilaç kullanımı mıydı? Ne de olsa, Kolorado gibi marihuananın yasal olduğu eyaletlerde, doktor tarafından reçete edilen ağrı kesici ilaç miktarında düşüş gözlenmişti.[63] Belki de ot Chris'in durumunu kötüleştirmiyor, iyileştiriyordu. Belki de dengesizliğini körüklemek yerine, acısını yatıştırıyordu. Sonundaki çöküşünün yolunu benimsediği nihilist felsefe mi hazırladı? O nihilizm, hakiki bir sağlık sorununun sonucu muydu yoksa hayata sorumluluk alarak dalma isteksizliğinin entelektüel olarak meşrulaştırılması mıydı? Neden –kuzeni ve diğer arkadaşlarım gibi– sürekli olarak ona iyi gelmeyen insan ve yerleri seçiyordu?

Bazen insanlar kendi değerlerini bilmediklerinde ya da belki de hayatları için sorumluluk almayı reddettiklerinde, tam olarak geçmişte bela olduğu ispatlanmış türde yeni arkadaşlıklar ku-

63 Miller, G., "Could pot help solve the U.S. opioid epidemic", *Science*, 3 Kasım 2016: http://www.sciencemag.org/news/2016/11/could-pot-help-solve-us-opioid-epidemic.

rarlar. Bu tür insanlar daha iyisini hak ettiklerine inanmadıkları için, böyle bir arayışa girmezler. Ya da belki de daha iyinin zahmetini istemezler. Freud buna "yineleme zorlantısı" adını vermişti. Bunu, geçmişin dehşetlerini bazen o dehşetleri daha açık ve kesin ifade etmek, bazen daha aktif bir şekilde hâkimiyet kurmayı denemek, bazen de çağıran başka alternatif olmadığı için bilinçsiz bir tekrarlama dürtüsü olarak düşünürdü. İnsanlar dünyalarını doğrudan ellerindeki aletlerle yaratırlar. Kusurlu aletler, kusurlu sonuçlar üretir. Aynı kusurlu aletlerin tekrarlı kullanımı, aynı kusurlu sonuçları üretir. Geçmişten ders almayı öğrenmeyenlerin, kendilerini onu tekrarlamaya mahkûm etmesi bu şekilde olur. Kısmen kaderdir. Kısmen beceriksizlik. Kısmen de... öğrenmeye istekli olmamak? Öğrenmeyi reddetmek. Öğrenmeyi *gerekçeli* reddetmek?

Lanetlenmiş Olanı Kurtarmak

İnsanlar onlara iyi gelmeyen arkadaşları başka nedenlerden de seçerler. Bazen birini kurtarmak istedikleri için. Bu, her ne kadar fazla uysal, naif kalmış ya da bile isteye görmeyi reddeden daha ileri yaştaki insanlarda var olmaya devam eden bir güdü olsa da genç insanlarda daha yaygındır. Aranızda, "İnsanların içindeki iyiyi görmek yanlış olamaz. En yüksek erdem yardım etme arzusudur." diye itiraz edenler olabilir. Ama başarısız olan herkes bir kurban değildir ve her ne kadar çoğu bunu yapsa ve başarsa bile, en dipteki herkes ayağa kalkmak istemez. Bununla birlikte insanlar, dünyanın adaletsizliği için bir kanıt olarak kullanabildikleri sürece, başkalarınınki gibi kendi acılarını da kabul eder, hatta büyütürler. Düşük konumları nedeniyle, çoğu zorba özentiliğinin ötesine geçemese de mazlumların arasındaki zalimlerin sayısı hiç az değildir. Uzun vadede cehennemden başka bir şey olmasa da, anbean, seçilecek en kolay yoldur.

Hayatı yolunda gitmeyen birini düşünün. Yardıma ihtiyacı var. Hatta bu yardımı istiyor bile olabilir. Ama yardımı gerçekten

isteyen ve yardıma ihtiyacı olan bir insanla, bir yardım gönüllüsünü sömüren birini ayırt etmek kolay değildir. Ayırt etmek, isteyen, ihtiyaç duyan ve belki de sömüren kişi için bile zordur. Deneyip yanılan ve affedilen, sonra tekrar deneyip yanılan ve yine affedilen insan, genellikle herkesin bütün o çabaların hakikiliğine inanmasını isteyen insandır.

Olay sadece naiflik kaynaklı olmadığında, birini kurtarma girişimi gücünü genellikle kibir ve narsisizmden alır. Buna benzer bir şey, eşsiz Rus yazar Fyodor Dostoyevski'nin şu sözlerle başlayan acı klasiği *Yeraltından Notlar*'da detaylandırılmıştır: "Ben hasta bir adamım... Kindar bir adam. İtici bir adamım. Ciğerimin hastalıklı olduğuna inanıyorum." Bu, kaos ve çaresizliğin yeraltı dünyasında yaşayan sefil ve kibirli bir insanın itirafıdır. Kendini acımasız bir şekilde analiz eder ve binlerce günah işlerken, bu şekilde sadece yüzünün bedelini öder. Sonra kefaretini ödediğini varsayarak sürünün en kötü ihlalini işler. Hakikaten talihsiz bir insana, on dokuzuncu yüzyılın çaresiz fuhuş yoluna düşmüş bir kadın olan Liza'ya yardım teklif eder. Onu, hayatını yeniden yoluna koymayı vaat ederek, ziyarete davet eder. Gelmesini beklerken, fantezileri her an biraz daha mesihvari bir hal alır.

> Günler birbirini kovalıyordu ve o gelmedikçe sakinleşiyordum. Saat dokuzdan sonra özellikle cesur ve neşeli hissediyordum, hatta bazen hayal kurmaya başlıyordum, hem de hayli tatlı hayaller. Örneğin sadece bana gelmesiyle ve onunla konuşmamla, Liza'nın kurtuluşu oluyordum... Onu geliştiriyor, eğitiyordum. Son olarak beni sevdiğini, tutkuyla sevdiğini fark ediyordum. Anlamazlıktan geliyordum (ama neden böyle yaptığımı bilmiyorum, belki de sadece etki yaratmak için). Sonunda allak bullak, başkalaşmış bir halde, titreyerek ve hıçkırarak ayaklarıma kapanıyor ve kurtarıcısı olduğumu ve beni dünyadaki her şeyden daha çok sevdiğini söylüyor.

Bu tür fanteziler yeraltı adamının narsistliğini beslemekten başka bir işe yaramıyor. Bu fanteziler Liza'yı mahvediyor. Yeraltı adamının teklif ettiği kurtuluş, bağlılık ve olgunluk açısından sunmaya istekli olduğundan ya da sunabileceğinden daha fazlasını gerektiriyor. Adam, işin sonunu getirebilecek bir karaktere sahip değil; bunu hızla fark ediyor ve aynı hızla akla uygun hale getiriyor. Liza bir süre sonra, umutsuzca bir çıkış yolu bulmayı umarak ve sahip olduğu her şeyi bu ziyarette riske atarak adamın harap dairesine gidiyor. Yeraltı dünyası adamına mevcut hayatını terk etmek istediğini söylüyor. Ya adamın cevabı?

> "Neden bana geldin, bana bunu söyler misin, lütfen?" diye başladım, nefes nefese ve sözcüklerimde mantıksal bir bağlantı olup olmamasına aldırmadan. Bir çırpıda içimi boşaltmak için yanıp tutuşuyordum; nasıl başlayacağımı düşünmeye bile zahmet etmedim. "Neden geldin? Cevap ver, cevap ver." diye haykırdım ne yaptığımı bile bilmeden. "Neden geldiğini sana ben söyleyeyim, kızım. Sana o zaman duygusal şeyler söylediğim için geldin. Şimdi tereyağı gibi yumuşaksın ve yine hoş duyguların özlemini çekiyorsun. Öyleyse o zaman sana güldüğümü de bilmelisin. Ve şimdi de gülüyorum. Neden titriyorsun ki? Evet, sana gülüyordum. O akşam, yemekte, benden önce gelen insanların hakaretine uğramıştım. Sana, onlardan birini, bir subayı hırpalama niyetiyle geldim ama başaramadım, onu bulamadım. Kendime gelmek için hakaretin acısını başkasından çıkarmalıydım, karşıma sen çıktın, hıncımı sana boşalttım ve sana güldüm. Aşağılanmıştım, bu yüzden ben de aşağılamak istedim. Paçavra muamelesi görmüştüm, bu yüzden gücümü göstermek istedim... Hepsi bu kadardı. Ve sen, seni kurtarma amacıyla geldiğimi sandın. Öyle mi? Böyle mi sandın? Bunu mu hayal ettin?
>
> Belki de kafasının karışacağını ve her şeyi tam olarak anlamayacağını biliyordum ama aynı zamanda ana fikri bal

gibi kavrayacağını da biliyordum. Ve kavradı da gerçekten. Bir mendil gibi bembeyaz oldu, bir şey söylemeye çalıştı ve dudakları acıyla kıpırdandı ama bir balta darbesiyle devrilmiş gibi, bir sandalyeye çöktü. Ve sonrasında beni dudakları aralık, gözleri büyümüş bir halde, korkunç bir dehşetle titreyerek dinledi. Alaycılığım, sözlerimin alaycılığı onu alt üst etmişti...

Yeraltı adamının kendi önemini şişirmesi, özensizliği ve katıksız kötülüğü Liza'nın son umutlarını da yerle bir eder. Adam bunu çok iyi anlamaktadır. Daha kötüsü, içinde bir şey bunu en başından beri amaçlamaktadır. Ve o da bunu bilmektedir. Ancak kendi alçaklığından umudu kesmiş bir alçak, kahraman olmaz. Kahraman dediğiniz, sadece kötülüğün eksikliği değildir, olumlu bir şeydir.

Bana Hz. İsa'nın kendisinin de vergi toplayıcılarla ve fahişelerle arkadaşlık kurduğunu söyleyerek itiraz edebilirsiniz. Hangi cüretle yardım etmeye çalışan insanların niyetlerine çamur atıyorum? Ne var ki Hz. İsa kusursuz insanın ilk ve en önemli örneğiydi. Ve siz, sizsiniz. Bir insanı yukarı çekme girişimlerinizin onu –ya da sizi– aşağı çekmeyeceğini nereden biliyorsunuz? Olağanüstü bir çalışma ekibine liderlik eden birinin durumunu düşünün: hep birlikte ortak bir amaç için mücadele eden bir ekip, çalışkan, zeki, yaratıcı ve tek yürek. Ama onlara liderlik eden insan aynı zamanda başka bir yerde performansı yetersiz, sorunlu bir insandan da sorumlu olsun. Ani bir ilhamla, iyi niyetli yönetici sorunlu insanı, iyi örneklerin arasında iyileştirme umuduyla, yıldız takımına katar. Ne mi olur? Psikolojik literatür bu konuda çok nettir.[64] Serseri, istenmeyen misafir

64 Barrick, M. R., Stewart, G. L., Neubert, M. J. ve Mount, M. K., "Relating member ability and personality to work-team processes and team effectiveness", *Journal of Applied Pscyhology* 83, 1998: s. 377-391; çocuklarla benzer bir etki için bakınız Dishion, T. J., McCord, J. ve Poulin, F., "When interventions harm: Peer groups and problem behavior", *American Psychologist* 54, 1999: s. 755-764.

hemen toparlanıp düzgün uçmaya başlar mı? Hayır. Aksine, takımın tamamı bozulma gösterir. Yeni gelen kişi şüpheci ve alaycı, küstah ve nevrotik olmaya devam eder. Yakınır. Kaytarır. Önemli toplantıları kaçırır. İşinin kalitesizliği gecikmelere yol açar ve başkaları tarafından düzeltilmeyi gerektirir. Ancak takım arkadaşları gibi para almaya devam eder. Etrafındaki çok çalışan üyeler ihanete uğradıklarını hissetmeye başlarlar: Her biri, "Şu yeni takım üyesi çaba harcamazken," diye düşünür, "proje tamamlansın diye ben niye kendimi parçalıyorum ki?" Aynı şey iyi niyetli danışmanlar nispeten medeni akranlarının arasında ihmalkâr bir ergen kattığında da yaşanır. İstikrar değil, ihmalkârlık yayılır.[65] İnmek, çıkmaktan çok daha kolaydır.

Belki birini, güçlü, cömert ve doğru olanı yapmak isteyen iyi bir insan olduğunuz için kurtarmaya çalışıyorsunuz. Ancak bitmek bilmeyen merhamet ve iyi niyet rezervlerinize dikkat çekmek istiyor olmanız da olası; hatta olasıdan öte muhtemeldir. Ya da birisini kendinizi karakterinizin gücünün şansınızın ve doğum yerinizin bir yan etkisinden çok daha fazlası olduğuna ikna etmek için kurtarıyor olabilirsiniz. Ya da belki de tamamen sorumsuz bir insanın yanında erdemli görünmek daha kolay olduğu için.

Önce, en zor değil, en kolay şeyi yaptığınızı kabul edin.

Senin başını alıp gitmiş alkolizminin yanında benim eğlence amaçlı içki içişim önemsiz kalır. Senin kötüye giden evliliğinin hakkında yaptığım uzun ve ciddi konuşmalar, ikimizi de senin mümkün olan her şeyi yaptığına ve benim sana elimden geldiğince yardımcı olduğuma ikna eder. Çaba harcanıyormuş gibi görünür. İlerleme kaydediliyormuş gibi. Ancak gerçek ilerleme, ikinizden de çok daha fazlasını gerektirir. Kurtarılmak için imdat çığlıkları atan kişinin, böylesi gerçek bir sorumluluğu sırtlanmaktan çok

65 McCord, J. ve McCord W., "A follow-up report on the Cambridge-Somerville youth study", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 32, 1959: s. 89-96.

daha kolay olduğu için, anlamsız ve gittikçe kötüleşen acısını kabullenmeye, binlerce kez karar vermediğinden emin misiniz? Bir sanrıyı mümkün kılıyor olabilir misiniz? Küçümsemenizin acımanızdan daha kurtarıcı olması mümkün olabilir mi?

Belki de samimi olsun olmasın, kimseyi kurtarma planınız yoktur. Size kötü gelen insanlarla birisine iyi geleceği için değil, daha kolay olduğu için bağ kuruyorsunuzdur. Siz bunu bilirsiniz. Arkadaşlarınız bilir. Hepiniz söze dökülmemiş bir sözleşmeyle birbirinize bağlısınız; nihilizmi, başarısızlığı ve en aptalcasından acı çekmeyi hedef alan bir sözleşmeyle. Hepiniz geleceği şimdiye feda etmeye karar vermişsinizdir. Bunu konuşmazsınız. Bir araya gelip, "Kolay yoldan gidelim. Şimdinin getirebileceği her şeye teslim olalım. Dahası, birbirimize bu konuda meydan okumamak için de anlaşalım. Bu şekilde, yaptığımız şeyi daha kolay unutabiliriz." demezsiniz. Bunların hiçbirinden bahsetmezsiniz. Ama aslında neler olduğunu hepiniz bilirsiniz.

Birine yardım etmeden önce, o kişinin başının neden belada olduğunu öğrenmelisiniz. Doğrudan o kişinin adaletsiz şartların ya da sömürünün soylu bir kurbanı olduğu sonucuna varmamalısınız. Bu en olası değil, en uzak izahtır. Tecrübeme göre –hem klinik hem diğer– hiçbir zaman bu kadar basit değildir. Ayrıca, kurban açısından hiçbir kişisel sorumluluğu göz önünde bulundurmadan, korkunç olan her şeyin kendiliğinden olduğu hikâyesini yutarsanız o kişinin geçmişteki (ve bu imayla, şimdi ve gelecekteki) eylem gücünü inkâr etmiş olursunuz. Bu şekilde bütün gücünü ve yetisini elinden alırsınız.

Söz konusu bireyin, yukarı doğru çıkan yolu, zorluğundan ötürü reddetmeye karar vermiş olması çok daha olasıdır. Belki de bu tür bir durumla karşı karşıya geldiğinizde, ilk düşünmeniz gereken olasılık bu olmalıdır. Bunun fazla katı olduğunu mu düşünüyorsunuz? Haklı olabilirsiniz. Belki fazla ileri gitmiş oluyorum. Ama şunu bir düşünün: başarısızlığı anlamak kolaydır. Varlığı için izah gerekmez. Aynı şekilde, korku, nefret,

bağımlılık, dağınıklık, ihanet ve kandırma da izah gerektirmez. Açıklama gerektiren, suçun varlığı ya da ona düşkün olmak değildir. Suç kolaydır. Başarısızlık da öyle. Bir yükü sırtlanmamak daha kolaydır. Düşünmemek, yapmamak, önemsememek daha kolaydır. Bugün yapılması gerekeni yarına ertelemek ve önümüzdeki ayları ve yılları bugünün ucuz hazlarında boğmak daha kolaydır. Simpson kabilesinin adı çıkmış babasının bir kavanoz mayonez ve votkayı mideye indirmeden hemen önce ifade ettiği gibi: "Bu, gelecekteki Homer'ın sorunu. Tanrım, o herife hiç imrenmiyorum!"[66]

Acılarının, sen kaçınılmazı ah-bir-an için başından atabilesin diye, benim kurban edilme talebim olmadığını nereden bileceğim? Belki de yaklaşan çöküşe aldırmayı bile aşmışsındır ama henüz itiraf etmek istemiyorsundur. Belki de benim yardımım hiçbir şeyi düzeltmeyecektir –hiçbir şeyi düzeltemeyecektir– ama o fazla korkunç, fazla kişisel fark edişi geçici olarak uzakta tutacaktır. Belki sefaletin sen bozulup batarken, benim de başarısız olmam ve böylece senin aramızda acı verici bir şekilde hissettiğin farkın kapanması için bana yapılmış bir taleptir. Senin böyle bir oyunu oynamayı reddedeceğini nereden bileceğim? Benim, sana boşu boşuna "yardım ederken", gerçekten zor ve hakikaten mümkün bir şey yapmak zorunda kalmamak için, sadece sorumlu *davranıyormuşum* gibi yapmadığımı nereden bileceğim?

Belki sefaletin sen bekleyip batarken yukarı doğru yükselenlere duyduğun nefrete karşı kullandığın bir silah. Belki sefaletin, kendi günahının kanıtı, kendi hedefi ıskalayışın ve çabalamayı ve yaşamayı sürekli olarak reddedişinin kanıtı yerine, dünyanın adaletsizliğini ispatlama çaban. Belki de o acıyı neyi ispatlamak için kullandığın düşünüldüğünde, başarısızlık içinde acı çekmeye razı olman hiç bitmeyecek. Belki bu senin Varlıktan intikam alma şeklin. Sen böyle bir yerdeyken seninle tam olarak nasıl arkadaş olmalıyım? Tam olarak nasıl arkadaş olabilirim?

66 Bakınız https://www.youtube.com/watch?v=jQvvmT3ab80 (*MoneyBART*: *Simpsons* Bölüm 3, Sezon 23).

Başarı: Gizem budur. Erdem: Açıklanamaz olan budur. Başarısız olmak için birkaç kötü alışkanlık edinmek yeter. Fırsat kollamak yeter. Üstelik bir insan kötü alışkanlıklar edinerek ve fırsat kollayarak yeterince zaman geçirdiğinde, zaten fazlasıyla eksilmiş olur. Olabileceklerinin büyük kısmı dağılıp gitmiştir ve dönüştüğü eksik hali artık gerçektir. Her şey kendi kafasına göre dağılır ama insanların günahları bozulmalarını hızlandırır. Nihayet bunu sel takip eder.

Kefaret umudunun olmadığını söylemiyorum. Ama bir insanı uçurumdan çıkarmak, onu bir hendekten çıkarmaktan çok daha zordur. Bazı uçurumlar çok derindir. Uçurumun dibinde, bedenden geriye pek bir şey kalmaz.

Belki de sana yardım etmek için, sana yardım edilmesini istediğin kesinlikle netleşene kadar beklemeliyim. Ünlü hümanist psikolog Carl Rogers yardım isteyen kişi ilerleme kaydetmek istemiyorsa, terapi ilişkisi başlatmanın imkânsız olduğuna inanır.[67] Rogers bir insanı iyi yönde değiştirmeye ikna etmenin imkânsız olduğunu söyler. İyileşme arzusu, ilerlemenin önkoşuludur. Mahkeme emriyle gelen psikoterapi müşterilerim oldu. Yardımımı istemiyorlardı. O yardımı almaya mecbur edilmişlerdi. İşe yaramadı. Ortaya kötü, gülünç bir şey çıktı.

Seninle sağlıksız bir ilişki içinde kalırsam belki de nedeni çok zayıf iradeli ya da gitmek konusunda kararsız olmamdır ama bunu bilmek istemem. Bu yüzden sana yardım etmeye devam eder ve kendimi amaçsız kurbanlığımla teselli ederim. Belki o zaman kendim hakkında, "Bu kadar özverili, birine yardım etmeye bu kadar istekli bir insan, iyi bir insan olmalı." sonucuna varabilirim. Öyle değil. Gerçekten iyi olmak ve gerçek bir meseleyi ele almak yerine, zor gibi görünen bir sorunu çözer gibi yaparak iyi görünmeye çalışan bir insan da olabilir.

---

67 Rogers yapıcı kişisel değişimin gerçekleşmesi için altı şart sıraladı. Bunlardan ikincisi kabaca bir şeyin yanlış olduğunu ve değişmesi gerektiğini bilmek anlamına gelen "uyuşmazlık hali"dir. Bakınız Rogers, C. R., "The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change", *Journal of Consulting Psychology* 21, 1957: s. 95–103.

Belki de arkadaşlığımızı sürdürmek yerine, başımı alıp gitmeli, kendimi toparlamalı ve davranışlarımla örnek olmalıyım.

Ve illa söylenmesi gerekiyorsa söyleyeyim: Bunların hiçbiri, dar ve kör hırsınızın peşinden gitmek için gerçek ihtiyaç sahiplerini yüzüstü bırakmak için bir gerekçe değil.

Karşılıklı Düzenleme

Göz önüne alınması gereken bir şey: Arkadaşlığını kız kardeşinize, babanıza ya da oğlunuza önermeyeceğiniz bir arkadaşınız varsa, böyle bir arkadaşlığı neden sürdüresiniz? Sadakatten diyebilirsiniz. Pekâlâ, sadakat aptallıkla aynı şey değildir. Sadakat, adil ve dürüst bir şekilde müzakere edilmelidir. Arkadaşlık karşılıklı bir düzenlemedir. Dünyayı daha kötü bir yer yapan bir insanı desteklemek gibi bir mecburiyetiniz yok. Tam tersi. Bir şeylerin daha kötü değil, daha iyi olmasını isteyen insanları seçmelisiniz. Sizin için iyi olan insanları seçmeniz, bencilce değil, iyi bir şeydir. Hayatınızın iyileştiğini gördükleri zaman, kendi hayatları da iyileşecek olan insanlarla ilişki kurmak hem uygun hem övgüye layık bir şeydir.

Etrafınızı, yukarıyı hedeflemenizi destekleyen insanlarla çevirirseniz, şüpheciliğinizi ve yıkıcılığınızı hoş görmezler. Aksine, kendiniz ve başkaları için iyi bir şey yaptığınız zaman sizi teşvik eder ve yapmadığınızda sizi dikkatle cezalandırırlar. Bu, yapmanız gerekenleri yapma kararlılığınızı, en uygun ve en dikkatli şekilde destekler. Yukarıyı hedeflemeyen insanlar aksini yapar. Eski bir sigara tiryakisine sigara tutar, eski bir alkoliğe içki ikram ederler. Başarılı olduğunuzda ya da yeni ve iyi bir şey yaptığınızda kıskanırlar. Sizi aktif bir şekilde cezalandırmak için varlıklarını ya da desteklerini geri çekerler. Başarınızı, kendilerine ait gerçek ya da hayalî geçmiş bir eylemle çiğnerler. Belki kararlılığınızın gerçek olup olmadığını, samimi olup olmadığınızı görmek için sizi sınamaya çalışıyorlardır. Öte yandan çoğu zaman, kaydetti-

ğiniz yeni ilerlemeler onların hatalarını daha da kötü göstereceği için aşağı çekerler.

Her iyi örneğin kaçınılmaz bir meydan okuma ve her kahramanın bir yargıç olması bu yüzdendir. Michelangelo'nun muhteşem Davut heykeli, izleyicisine "Olduğundan daha fazlası olabilirdin." diye haykırır. Yukarıyı hayal etmeye cüret ettiğinizde, şimdinin yetersizliğini ve gelecek vaadini açığa çıkarmış olursunuz. O zaman, ruhlarının derinliklerinde alaycı şüpheciliklerinin ve hareketsizliklerinin bir gerekçesi olamayacağını anlayan başkalarını da rahatsız edersiniz. Onların Kabil'ine Habil olursunuz. Onlara önemsemeyi, hayatın elbette inkâr edilemez dehşetleri yüzünden değil, dünyayı ait olduğu yere, omuzlarının üstüne kaldırmak istemedikleri için bıraktıklarını hatırlatırsınız.

Etrafınızı iyi ve sağlıklı insanlarla doldurmanın kötü ve sağlıksız insanlarla doldurmaktan daha kolay olduğunu sanmayın. Değil. İyi, sağlıklı insan ideal olandır. Böyle bir insanın yanında ayakta durmak güç ve cüret gerektirir. Biraz tevazu sahibi olun. Biraz cesur olun. Yargınızı kullanın ve kendinizi eleştiriden gereğinden fazla yoksun merhamet ve acımadan koruyun.

Sizin için en iyisini isteyen insanlarla arkadaşlık kurun.

4/2
MIKAILA!
4/2
JULIAN!

KURAL 4

KENDİNİZİ BİR BAŞKASININ BUGÜNKÜ HALİYLE DEĞİL, KENDİNİZİN DÜNKÜ HALİYLE KIYASLAYIN

ELEŞTİREL İÇ SES

Daha fazla insan küçük ve kırsal topluluklarda yaşarken, herhangi bir şeyde iyi olmak daha kolaydı. Biri, okul balosunda kraliçe olabiliyordu. Bir başkası, heceleme yarışmasında şampiyon, matematik ustası ya da basketbol yıldızı ilan edilebiliyordu. Sadece bir ya da iki mekanik ve birkaç öğretmen vardı. Bu yerel kahramanlar, kendi alanlarında kazananın serotonin destekli özgüveninin tadını çıkarma fırsatını buluyorlardı. Küçük kasabalarda doğan insanların, önemli insanlar arasında istatistiksel açıdan daha fazla öne çıkmasının nedeni bu olabilir.[68] Şimdi milyonda birlik bir insansanız ama modern New York kökenliyseniz sizden yirmi tane daha vardır ve çoğumuz şehirlerde yaşarız. Dahası yedi milyar insana dijital olarak bağlıyız. Başarı hiyerarşilerimiz bugün sersemletici bir dikeylikle yükseliyor.

68 Poffenberger, A. T., "The development of men of science", *Journal of Social Psychology* 1, 1930: s. 31-47.

Bir şeyde ne kadar iyi olursanız olun ya da başarılarınızı hangi rütbeye yerleştirirseniz yerleştirin, bir yerlerde sizi yetersiz gösterecek biri mutlaka vardır. İyi gitar çalıyorsunuz ama bir Jimmy Page ya da Jack White değilsiniz. Muhtemelen yerel barınızdaki insanları bile coşturmayabilirsiniz. İyi bir aşçısınız ama bir sürü muhteşem şef var. Annenizin balık kafası ve pilav tarifi geldiği kasabada ne kadar meşhur olursa olsun, bugünün greyfurt köpüğü ve viski/tütün dondurmasının yerini tutamaz. Herhangi bir mafya babasının sizinkinden daha zevksiz ve şaşaalı bir yatı vardır. Takıntılı bir CEO'nun, sizinkinden daha değerli bir mekanik ahşap ve çelik kutuda sakladığı, daha karmaşık bir kendinden kurmalı saati var. En göz alıcı Hollywood aktrisi bile eninde sonunda, Pamuk Prenses'i ebedî ve paranoyak bir göz hapsinde tutan bir Kötü Kalpli Kraliçe'ye dönüşüyor. Ya siz? Kariyeriniz sıkıcı ve anlamsız, ev işi beceriniz ikinci sınıf, zevkiniz dehşet verici, arkadaşlarınızdan daha şişmansınız ve partilerinizden herkes nefret ediyor. Bir başkası ABD başkanıyken, sizin Kanada başbakanı olmanızı kim takar?

İçimizde bütün bunları bilen eleştirel bir iç ses ve ruh yaşar. Şamata koparmaya yatkındır. Vasat çabalarımızı yargılar, mahkûm eder. Yatıştırılması çok güç olabilir. Dahası onun gibi eleştirmenler gereklidir. Zevksiz sanatçıların, detone müzisyenlerin, kötü niyetli aşçıların ve bürokratik açıdan kişilik bozukluğu yaşayan orta kademe yöneticilerin, ısmarlama romancıların ve ideolojiye boğulmuş sıkıcı üniversite hocalarının sonu gelmez. Şeyler ve insanlar kalite açısından çok büyük farklılıklar sergilerler. Berbat müzikler dinleyicilerine her yerde işkence eder. Kötü tasarlanmış binalar depremlerde yerle bir olur. Standart altı otomobiller çarpma anında sürücülerinin canına mal olurlar. Başarısızlık standartlar için ödediğimiz bedeldir ve vasatlığın hem gerçek hem sert sonuçları olduğu için, standartlar gereklidir.

Yetenek ve sonuç açısından eşit değiliz ve hiçbir zaman olmayacağız. Her şeyin büyük kısmını çok az sayıda insan üretiyor. Kazananlar her şeyi almasalar da çoğu şeyi alıyorlar ve dip, olmak

için iyi bir yer değil. Dipteki insanlar mutsuz. Orada hastalanıyor, tanınmıyor ve sevilmiyorlar. Hayatlarını orada ziyan ediyorlar. Orada ölüyorlar. Sonuç olarak insanların zihinlerindeki kendi kendini karalayıcı ses yıkıcı bir öykü inşa ediyor. Hayat sıfır toplamlı bir oyun. Değersizlik varsayılan şart. Peki ya istemli körlük insanları bu tür yıpratıcı eleştiriden koruyabiliyorsa? Koca bir sosyal psikolog neslinin, "olumlu yanılsamalar"ı, akıl sağlığına giden tek güvenilir yol olarak tavsiye etmesinin arkasında bu tür nedenler saklı.[69] Düsturları mı? Bırakın bir yalan şemsiyeniz olsun. Daha iç karartıcı, rezil ve kötümser bir felsefe hayal etmek güç: Durum o kadar kötü ki sizi ancak sanrılar kurtarabilir.

Size alternatif bir yaklaşım sunuyorum (üstelik yanılsama gerektirmiyor): Kartlarınız her zaman kötü geliyorsa, belki de oynadığınız oyun bir şekilde hilelidir (belki de farkında olmadan bunu kendi kendinize yapıyorsunuzdur). İç sesiniz sizi girişimlerinizin –ya da hayatınızın veya hayatın kendisinin– değerini sorgulamanıza neden oluyorsa, belki de onu dinlemeyi bırakmalısınız. İçinizdeki eleştirel ses, ne kadar başarılı olursa olsun, herkes hakkında aynı karalayıcı sözleri söylüyorsa ne kadar güvenilir olabilir ki? Belki de yorumları bilgelik değil, gevezeliktir. *Her zaman sizden daha iyi birileri olacak*; bu bir nihilizm klişesidir; tıpkı, *Bir milyon yıl sonra, farkı kim anlayacak?*, cümlesi gibi. Bu beyana verilmesi gereken tepki, *Şey, o zaman her şey anlamsız*, değildir. *Her aptal, içinde hiçbir şeyin önemli olmayacağı bir zaman dili seçebilir*, olmalıdır. Kendinizi konuyla ilgisizliğe ikna etmek, derin bir Varlık eleştirisi değildir. Rasyonel aklın ucuz bir hilesidir.

Pek Çok İyi Oyun

Daha iyi ya da daha kötü standartlar yanıltıcı ya da gereksiz değildir. Şu anda yaptığınız şeyin, alternatiflerinden daha iyi

69 Taylor, S. E. ve Brown, J., "Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health", *Psychological Bulletin* 103, 1988: s. 193-210.

olmadığına inanmasaydınız, onu yapıyor olmazdınız. Değersiz tercih fikri terim olarak bir çelişkidir. Değer yargıları eylem için bir ön şarttır. Dahası, bir kez seçildiğinde, her aktivite kendi içsel başarı standartlarını da beraberinde getirir. Bir şey yapılabiliyorsa daha iyi ya da daha kötü yapılabilir. Öyleyse herhangi bir şeyi yapmak, her zaman biraz daha çok ya da daha az verimli veya zarif bir şekilde ulaşılabilen tanımlı ve değerli bir sonu olan bir oyun oynamaktır. Her oyun başarı ve başarısızlık şansını beraberinde getirir. Kalite farklılıkları hep vardır. Dahası daha iyisi ya da daha kötüsü olmasa, hiçbir şey yapmaya değmezdi. Değer ve dolayısıyla anlam olmazdı. Herhangi bir şeyi iyileştirmiyorsa, çaba harcamak neden? Anlamın kendisi daha iyiyle daha kötü arasında fark olmasını gerekli kılar. Bu durumda, kendini bilme halinin eleştirel sesi nasıl susturulabilir? Mesajın görünüşte kusursuz mantığındaki kusurlar nerededir?

İşe fazla siyah ve fazla beyaz "başarı" ve "başarısızlık" sözcüklerini değerlendirerek başlayabiliriz. Ya kapsamlı, benzersiz ve her şeyin üstünde iyi bir şey, yani bir başarısınızdır ya da kapsamlı, benzersiz ve telafi edilemeyecek kadar kötü bir şey, yani bir başarısızlıksınızdır. Sözcükler alternatife ya da orta zemine yer bırakmaz. Oysa bizimki kadar karmaşık ve çok katmanlı bir dünyada, bu tür genellemeler (gerçekten, bu tür bir çeşitlendirememe başarısızlığı) naif, bilgelikten uzak ve hatta kötücül bir analizin işaretidir. Bu ikili sistemde hayati değer dereceleri ve kademeleri yok edilmektedir ve sonuçlar iyi değildir.

Öncelikle, başarılı ya da başarısız olunacak tek bir oyun yoktur. Yeteneklerinize uyan pek çok oyun ve hatta sizi diğer insanlarla üretken bir etkileşim içine sokan, ayakta kalan ve hatta zaman içinde kendilerini iyileştiren pek çok iyi oyun var. Avukatlık iyi bir oyun. Tesisatçı, doktor, marangoz ve öğretmen olmak da öyle. Dünya pek çok Varlık şekline olanak sağlıyor. Birinde başarılı olmazsanız, bir diğerini deneyebilirsiniz. Benzersiz güçlü ve güçsüz yanlar ve durumlar harmanınıza daha iyi uyan başka bir oyun seçebilirsiniz. Dahası oyun değiştirmek

işe yaramazsa, yeni bir tane uydurabilirsiniz. Yakın zamanda bir yetenek programında, ağzını bantla kapatan ve fırın eldivenleriyle saçma bir şey yapan bir mim sanatçısını izledim. Beklenmedik bir şeydi. Orijinaldi. O adamda gayet iyi duruyordu.

Ayrıca, sadece bir oyun oynuyor olmanız da pek olası değil. Bir kariyeriniz, arkadaşlarınız, aile üyeleriniz, kişisel projeleriniz, sanatsal girişimleriniz ve sportif arayışlarınız var. Başarınızı oynadığınız bütün oyunların üstünden değerlendirmeyi düşünebilirsiniz. Bazılarında çok iyi, diğerlerinde orta karar ve geri kalanlarda berbat olduğunuzu varsayalım. Belki de böyle olması gerekiyordur. Her şeyde kazanmalıyım! diye itiraz edebilirsiniz. Ama her şeyde kazanmak yeni ya da zor bir şey yapmadığınız anlamına gelir. Kazanıyor olabilirsiniz ama büyümüyorsunuzdur ve büyümek kazanmanın en önemli biçimi olabilir. Şimdideki zafer, zamana yayılmış yoldan her zaman ağır mı basmalıdır?

Son olarak oynadığınız birden fazla oyunun özelliklerinin, başkalarıyla mukayese etmenin uygunsuz kalacağı kadar benzersiz ve bir o kadar bireysel olduğunu fark edebilirsiniz. Belki de sahip olmadıklarınıza gereğinden fazla değer yüklüyor, sahip olduklarınızın değerini bilmiyorsunuz. Şükür gerçekten faydalıdır. Ayrıca mağduriyete ve küskünlüğe karşı iyi bir korumadır. Diyelim, iş yerinde mesai arkadaşınız sizden daha iyi bir performans sergiliyor. Ancak sizin istikrarlı ve mutlu evliliğinize karşılık, onun karısının bir ilişkisi var. Kimin durumu daha iyi? Diyelim hayran olduğunuz ünlü kişi kronik bir ayyaş sürücünün ve yobazın teki. Hayatı gerçekten sizinkine yeğlenmeli mi?

Eleştirel iç sesiniz bu tür karşılaştırmalarla sizi bastırdığında, aslında olan şudur: Önce tek ve keyfî bir karşılaştırma alanı seçer (belki şöhret ya da güç). Sonra önemli olan tek alan oymuş gibi davranır. Sonra sizi o alanın içinde bulunan gerçekten parlak bir insanın lehine olacak bir tezadın içine sokar. O son adımı daha da ileriye götürerek sizinle karşılaştırdığı kişi arasındaki aşılmaz boşluğu hayatın temel adaletsizliğine kanıt olarak kullanabilir. Böylece herhangi bir şey yapma motivasyonunuzun

altı etkili bir şekilde kazılmış olur. Öz değerlendirmelerinde bu tür bir yaklaşımı kabul edenler, kesinlikle kendileri için işi fazla kolaylaştırmakla suçlanamazlar. Ancak işi zorlaştırmak da bir o kadar büyük bir sorundur.

Çok gençken ne fazla bireysel ne de bilinçliydik. Kendi standartlarımızı geliştirmeye ne zamanımız olmuştu ne de gereken bilgeliği edinmiştik. Sonuç olarak kendimizi başkalarıyla karşılaştırmalıyız çünkü standartlar gereklidir. Onlar olmasa gidilecek bir yer, yapılacak bir şey olmaz. Olgunlaştıkça, tam aksine, gittikçe daha bireyselleşir ve benzersizleşiriz. Hayat şartlarımız gittikçe daha kişisel bir hal alırken, başkalarıyla karşılaştırılabilir olmaktan çıkar. Simgesel anlamda, bu babamız tarafından yönetilen evden ayrılıp kendi bireysel Varlığımızın kaosuyla yüzleşmemiz anlamına gelir. Süreçte o babayı tamamen terk etmeden, kendi karışıklığımızı fark etmemiz gerekir. Sonra kültürümüzün bizden cehaletimizle saklanan, geçmişin tozlu hazine sandığında gizli duran değerlerini yeniden keşfetmeli, onları kurtarmalı ve hayatlarımıza katmalıyızdır. Varoluşa tam ve gerekli anlamını kazandıran, budur.

Kimsiniz? Bildiğinizi sanıyorsunuz ama belki de bilmiyorsunuz. Örneğin, kendinizin ne efendisi ne de kölesisiniz. Kendinize ne yapacağınızı kolayca söyleyemez ve kendinizi itaate zorlayamazsınız (eşinize ya da evladınıza ne yapacağını söyleyemeyeceğiniz ve onu itaate zorlayamayacağınız gibi). Bazı şeyler ilginizi çeker, diğerleri çekmez. İlginizi şekillendirebilirsiniz ama sınırları vardır. Bazı aktiviteler sizi kendine bağlarken, diğerleri bağlamayacaktır.

Bir doğanız var. Ona baskı kurmayı deneyebilirsiniz ama muhtemelen başkaldırıyla karşılanırsınız. Kendinizi çalışmaya ve çalışma arzunuzu sürdürmeye ne kadar zorlayabilirsiniz? Partneriniz için cömertliğiniz kırgınlığa dönüşmeden, ne kadar fedakârlık yapabilirsiniz? Aslında sevdiğiniz ne? Hakikaten istediğiniz ne? Kendi değer standartlarınızı yüksek sesle dile getirmeden önce, kendinize bir yabancı gibi bakmalı ve sonra kendinizi tanımalısınız. Kendinizde değerli ve hoş bulduğunuz

şeyler neler? Kendinizi sadece bir yük hayvanı gibi hissetmemek için, ne kadar boş zamana, eğlenmeye ve ödüle gereksinim duyuyorsunuz? Gemi azıya alıp kendi ağılınızı yerle bir etmemek için, kendinize nasıl davranmalısınız? Kendinizi gündelik angaryalarınızı tamamlamaya zorlayabilir ve eve döndüğünüzde öfkeyle köpeğinize bir tekme savurabilirsiniz. Kıymetli günlerin geçip gitmesini izleyebilirsiniz. Ya da kendinizi sürdürebilir, verimli bir faaliyete ikna etmeyi öğrenebilirsiniz. Kendinize ne istediğinizi hiç soruyor musunuz? Kendinizle adil şekilde pazarlık ediyor musunuz? Yoksa siz kendinizi köle ettiğiniz bir zorba mısınız?

Ebeveynleriniz, eşiniz ya da çocuklarınıza ne zaman sinir oluyorsunuz ve neden? Bu konuda ne yapılabilir? Arkadaşlarınızın ve iş ortaklarınızın sizin için ne yapmasına ihtiyacınız var ve onlardan ne istiyorsunuz? Bu sadece bir ne *istemelisiniz* meselesi değil. Diğer insanların sizden talep ettiklerinden ya da onlara karşı olan görevlerinizden bahsetmiyorum. Kendinize karşı ahlaki mecburiyetinizin doğasını belirmemekten bahsediyorum. Bir sosyal mecburiyetler ağının içinde yer aldığınız için, işin içine *–meli*'ler, *–malı*'lar girebilir. *–meli*'ler ve *–malı*'lar sizin sorumluğunuz ve onları yerine getirmelisiniz. Ama bu, itaatkâr ve zararsız bir kucak köpeğinin rolünü üstlenmek zorunda olduğunuz anlamına gelmez. Ancak bir diktatör kölelerinden bunu bekler.

Aksine tehlikeli olmaya cesaret edin. Dürüst olmaya. Sesinizi yükseltmeye ve hayatınızı neyin gerçekten meşrulaştıracağını ifade etme (ya da en azından farkına varma) cüretini gösterin. Örneğin, partnerinize yönelik karanlık ve dile getirilmemiş arzularınızın açığa çıkmasına izin verseniz –ya da en azından onları dikkate almaya istekli olsanız– gün ışığında o kadar da karanlık olmadıklarını keşfedebilirsiniz. Sadece korktuğunuzu ve bu yüzden, ahlaklı görünmeye çalıştığınızı görebilirsiniz. Aslında arzu ettiğiniz şeyi elde etmenin sizi baştan çıkmaktan ve yoldan sapmaktan alıkoyduğunu fark edebilirsiniz. Kendinizden daha büyük bir parçayı su yüzüne çıkarmanızın partnerinizi

mutsuz edeceğinden bu kadar mı eminsiniz? Hikâyedeki baştan çıkarıcı kadınla, sıra dışı kahramanın birbirlerine cinsel açıdan çekilmelerinin bir nedeni olmalı.

Sizinle nasıl konuşulmasına ihtiyaç duyuyorsunuz? İnsanlardan ne almaya ihtiyacınız var? Görev icabı ya da mecburiyetten nelere katlanıyor, neleri seviyormuş gibi yapıyorsunuz? Kırgınlığınızı dikkate alın. Patolojisine rağmen, pek çok şeyi ortaya çıkaran bir duygudur. Kötücül bir üçlünün parçasıdır: Kibir, aldatma ve kırgınlık. Yeraltı dünyasının bu Teslis'inden daha fazla zarar veren bir şey daha yoktur. Ancak kırgınlık her zaman iki şeyden birini gösterir: Ya kırgınlık besleyen kişi olgun değildir ki bu durumda çenesini kapayıp sızlanmayı kesmeli ve yoluna bakmalıdır ya da bir zorbalık söz konusudur ve maruz kalan kişinin sesini yükseltmesi ahlaki bir mecburiyettir. Neden? Çünkü sessiz kalmanın sonucu daha kötüdür. Elbette o anda sessiz kalarak çatışmadan kaçınmak daha kolay gelir. Ama uzun vadede etkisi ölümcül olur. Söyleyecek bir şeyiniz olduğunda sessizlik bir yalandır ve zorbalık yalanlardan beslenir. Tehlikeye rağmen, baskıya ne zaman karşı koymalısınız? Gizli intikam hayalleri büyütmeye başladığınızda, hayatınız zehirleniyorsa ve hayal gücünüz parçalayıp yutma ve yok etme dilekleriyle dolmuşsa.

Onlarca yıl önce, ciddi obsesif kompülsif bozukluk çeken bir danışanım vardı. Gece uyumadan önce pijamasını düzeltmesi gerekiyordu. Sonra yastığını kabartmalıydı. Sonra da yatak örtülerini düzeltmeliydi. Tekrar tekrar. "Belki de, o yanın, çılgınca ısrarcı yanın, kendini dile getirmese de bir şey istiyor. Ona söz hakkı verelim. Ne olabilir?" dedim. "Kontrol." dedi. "Gözlerini kapa ve sana istediğini söylemesine izin ver. Korku seni durdurmasın. Aklından geçiyor diye, eyleme dökmek zorunda değilsin." "Üvey babamı yakasından tutup kapıya yaslamamı ve bir sıçan gibi silkelememi istiyor." dedi. Belki de gerçekten birini sıçan gibi silkelemenin tam zamanıydı ama ben ona biraz daha az ilkel bir öneride bulundum. Ama huzura giden yolda, gönüllü olarak, açık sözlülükle hangi savaşların verilmesini gerektiğini,

sadece Tanrı bilir. Gerekli bile olsa, çatışmadan kaçınmak için neler yaparsınız? Gerçeğin dayanılmaz olabileceğini varsayarak hangi konularda yalan söylemeye meyillisiniz? Neden –miş gibi yaparsınız?

Bebekler ihtiyaç duydukları hemen her şey için ebeveynlerine bağımlıdır. Çocuk –başarılı çocuk– en azından geçici olarak, ebeveynlerinden ayrılıp arkadaş edinebilir. Bunu yapmak için kendinden biraz fedakârlık eder ama karşılığında çok şey kazanır. Başarılı ergen bu süreci mantıklı sonucuna taşımalıdır. Anne ve babasından ayrılıp diğer herkes gibi olmalıdır. Çocukluktaki bağımlılığını aşabilmek için grupla bütünleşmelidir. Başarılı yetişkin, bir kez bütünleştikten sonra, diğer herkesten tam doğru miktarda farklı olmayı öğrenmelidir.

Kendinizi başkalarıyla karşılaştırırken temkinli olun. Yetişkin olduğunuz andan itibaren benzersiz bir farklısınız. Kendi özel sorunlarınız –finansal, mahremiyetle ilgili, psikolojik ve diğer– var. Bu sorunlar varlığınızın benzersiz bağlamına gömülüdür. Kariyeriniz ya da işiniz kişisel olarak size fayda sağlar ya da sağlamaz ve bunu hayatınız diğer özellikleriyle benzersiz bir etkileşimle yapar. Şuna buna zamanınızın ne kadarını harcayacağınıza karar vermelisiniz. Neleri boş vereceğinize, neyin peşine düşeceğinize karar vermelisiniz.

Gözlerimizin İşareti (ya da Envanter)

Gözlerimiz her zaman yaklaşmanın, soruşturmanın, aramanın ya da sahip olmanın ilgimizi çektiği şeyleri işaret eder. Görmeliyiz ama görmek için nişan almalıyız, bu yüzden her zaman nişan alırız. Zihinlerimiz bedenlerimizin avlanma-toplama platformları üstüne kuruludur. Avlanmak bir hedef belirlemek, izini sürmek ve ona ok atmaktır. Toplamak ise belirlemek ve sımsıkı kavramaktır. Taş, mızrak ve bumerang atarız. Potaların içinden toplar geçirir, pakı ağlara gönderir ve yuvarlak yontulmuş granit parçasını buz üstünde kaydırarak hedefin tam ortasına denk ge-

tirmeye çalışırız. Yaylar, tabancalar, tüfekler ve füzelerle hedeflere mermiler, roketler fırlatırız. Hakaretler yağdırır, planlar başlatır, fikirler pazarlarız. Gol attığımız ya da hedefi vurduğumuz zaman başarmışızdır. Atamadığımız ya da vuramadığımız zaman başarısız olmuşuz ya da günah işlemişizdir (burada kullanılan *günah*, hedefi ıskalamak anlamına da geliyor).[70] Nişan alacak bir şeyimiz olmadan yol alamayız ve eğer bu dünyadaysak sürekli yol almalıyız.[71]

Her zaman ve eş zamanlı olarak "a" *noktasında* (olabileceğinden daha az caziptir), "b" noktasına (ki açık ve üstü kapalı değerlerimize göre daha iyi olarak kabul ederiz) *doğru ilerlemekteyizdir*. Dünyayla her zaman bir yetersizlik halinde karşı karşıya kalırız ve düzeltilmesini amaç ediniriz. İhtiyacımız olduğunu düşündüğümüz her şeye sahip olsak bile, işlerin yoluna koyulmasının ve iyileştirilmesinin yeni yollarını hayal edebiliriz. Geçici olarak tatmin olduğumuzda bile, merakımızı koruruz. Şimdiyi ebediyen eksik ve geleceği ebediyen daha iyi olarak tanımlayan bir çerçeve içinde yaşarız. Olayları bu şekilde görmesek hiç eyleme geçmezdik. Göremezdik çünkü görebilmek için odaklanmak, odaklanmak için bir şeyi diğerlerinin arasından seçip üste çıkarmamız gerekir.

Ama görebiliyoruz. Orada olmayan şeyleri bile. Her şeyin daha iyi olmasının yeni yollarını gözümüzde canlandırabiliriz. Farkında bile olmadığımız sorunların kendilerini göstereceği ve ele alınacağı, yeni ve kuramsal dünyalar inşa edebiliriz. Bunun avantajları çok açıktır: Şimdinin dayanılmaz halinin gelecekte düzeltilebilmesi için dünyayı değiştirebiliriz. Bu ileri görüşün ve yaratıcılığın dezavantajı ise kronik huzursuzluk ve rahatsızlıktır. Her zaman olanı olabilecekle ters düşürdüğümüz için, olabileceğe nişan almak zorundayız. Yine de fazla yükseği hedefleyebiliriz.

---

70 *Günah* kelimesi Yunanca *hedefi ıskalamak* anlamına gelen ἁμαρτάνειν (*hamartánein*) kelimesinden türemiştir. Çağrışımlar: Muhakeme hatası, ölümcül kusur. Bakınız http://biblehub.com/greek/264.htm.

71 Bakınız Gibson, J. J., *The Ecological Approach to Visual Perception*, Boston: Houghton Mifflin, 1979.

Ya da çok alçağı. Veya fazla kaotik şekilde. Böylece başarısız olur ve diğerlerine iyi yaşar gibi görünsek bile hayal kırıklığı içinde yaşarız. Yaratıcılığımızdan, geleceği iyileştirme becerimizden, yeterince başarılı olmayan ve değersiz mevcut hayatlarımıza sürekli olarak kara çalmadan nasıl faydalanabiliriz?

İlk adım belki de envanter çıkarmak olmalıdır. Kimsiniz? Bir ev satın alıp içinde yaşamaya hazırlanırken, bütün kusurlarını olmasını istediğiniz gibi değil, olduğu gibi, gerçekliğiyle listelemesi için bir denetçi tutarsınız. Hatta kötü haber için para bile ödersiniz. Bilmelisinizdir. Evin gizli kusurlarını keşfetmelisinizdir. Kozmetik kusurlar mı yoksa yapısal yetersizlikler mi, emin olmalısınızdır. Bilmelisinizdir çünkü bir şeyin bozuk olduğunu bilmeden onu tamir edemezsiniz ve siz de bozuksunuz. Bir denetçiye ihtiyacınız var. Onu doğru yola sokarsanız, ikiniz iş birliği yapabilirseniz, eleştirel iç sesiniz bu rolü üstlenebilir. Envanter çıkarmanıza yardım edebilir. Ama onunla birlikte psikolojik evinizde dolaşmalı ve söylediklerini sağduyuyla dinlemelisiniz. Belki bir tadilatçının hayali, elden geçirildiğinde harika bir şeye dönüşecek bir evsiniz. Eleştirel iç sesinizin sağlayacağı uzun ve acı verici yetersizlikler raporuyla, tadilatınıza moraliniz bozulmadan, hatta yıkılmadan nasıl başlayabilirsiniz?

İşte size bir ipucu. Gelecek de geçmiş gibidir. Ama arada hayati bir farkla. Geçmiş sabittir ama gelecek daha iyi olabilir. Daha iyi olabilir; belki bir gün içinde, asgari gayretle ulaşılabilecek miktarda daha iyi. Şimdi ebediyen kusurludur. Ancak nereden başladığınız, ilerlediğiniz yön kadar önemli olmayabilir. *Belki mutluluk her zaman bir sonraki zirvede bekleyen geçici tatmin hissinde değil, yokuş yukarı yapılan yolculukta saklıdır.* Mutluluğun büyük kısmı umuttur; o umudun tasarlandığı yeraltı dünyası ne kadar derinde olursa olsun.

Düzgün bir şekilde yardıma çağrıldığında, eleştirel iç sesinizin düzene konulmasını önereceği bir şeyler olacaktır. Sizin düzene *koyabileceğiniz*, sizin gönüllü olarak, kırılmadan ve hatta zevk alarak düzene *koyacağınız* bir şeyler. Kendinize şunu sorun, hayatınızda

ya da durumunuzda dağınık olan ve düzenleyebileceğiniz ve düzenlemek isteyeceğiniz bir şey var mı? Bütün mütevazılığıyla, tamire ihtiyacının olduğunu ilan eden o şeyi düzeltebilir misiniz ve düzeltir misiniz? Bunu şimdi yapabilir misiniz? Kendinizi pazarlık etmeniz gereken biri olarak düşünün. Hatta işi biraz daha ileri götürüp tembel, hassas, alıngan ve geçinilmesi zor biri olduğunuzu hayal edin. O tutumla sizi harekete geçirmek kolay olmayacaktır. Biraz cazibe ve işve kullanmanız gerekebilir. Kendinize, zerre ironi ve alaycılık olmadan, "Affedersin." diyebilirsiniz. "Buralardaki gereksiz acılarının bir kısmını azaltmaya çalışıyorum. Biraz yardımını almak işimi kolaylaştırabilir." Küçümsemeyi uzak tutun. "Senin de yapmak isteyeceğin bir şey olur mu acaba? Hizmetinden minnettar kalırım." Bunu dürüstçe ve alçakgönüllülükle sorun. Bu basit bir iş değildir.

Ruhsal durumunuza bağlı olarak, biraz daha pazarlık etmeniz gerekebilir. Belki kendinize güvenmiyorsunuzdur. Belki kendinizden bir şey rica edeceğinizi ve o yerine getirilir getirilmez, hemen daha fazlasını talep edeceğinizi sanıyorsunuzdur. Bu konuda cezalandırıcı ve kırıcı olacağınızı ve zaten sunulmuş olana kara çalacağınızı. Kim böyle bir zorba için çalışmak ister ki? Siz değil. Yapmanızı istediğiniz şeyi yapmamanızın nedeni budur. Kötü bir çalışan olabilirsiniz ama daha kötü bir patronsunuz. Belki de kendinize, "Tamam, geçmişte çok iyi anlaşamadığımızı biliyorum." diyebilirsiniz. "Bunun için üzgünüm. İyileşmeye gayret ediyorum. Muhtemelen yol üstünde biraz daha hata yapacağım ama itiraz ettiğinde seni dinlemeye gayret edeceğim. Öğrenmeye çalışacağım. Daha az önce, bugün, yardım istediğimde fırsatın üstüne atlamadığını fark ettim. İş birliğine karşılık benim sana sunabileceğim bir şey var mı? Belki bulaşıkları sen yıkarsan bir kahve içmeye gidebiliriz. Sen espresso seversin. Bir espressoya ne dersin, hatta belki duble olur? Ya da istediğin başka bir şey var mı?" İşte o zaman dinleyebilirsiniz. Belki de içinizde bir ses duyacaksınız (hatta belki de uzun zaman önce kaybolmuş bir çocuğun sesini). Belki de size, "Gerçekten mi?" diyecek.

"Gerçekten benim için hoş bir şeyler yapmak istiyor musun? Bunu gerçekten yapar mısın? Bu bir hile mi?"

Dikkatli olmanız gereken nokta burası.

O küçük ses, sütten ağzı yandığı için yoğurdu üfleyerek yiyen birinin sesidir. Bu yüzden, dikkatli bir şekilde, "Gerçekten." diyebilirsiniz. "Çok iyi yapamayabilirim ve harika bir yoldaş olmayabilirim ama senin için hoş bir şey yapacağım. Söz veriyorum." Özenli bir iyilik uzun süre iş görür ve sağduyulu bir ödül güçlü bir motivasyondur. Bundan sonra, o küçük parçanızı elinden tutup lanet olası bulaşıkları yıkayabilirsiniz. Arkasından banyoyu temizlemeye soyunup kahveyi, sinemayı ya da birayı unutayım demeyin yoksa unutulmuş kısımlarınızı yeraltı dünyasının kuytu köşelerinden geri çağırmak daha da zorlaşır.

Kendinize, "Yarın bir başkasına –arkadaşıma, kardeşime, patronuma, asistanıma– aramızı biraz daha iyileştirecek ne söyleyebilirim?" diye sorabilirsiniz. "Sahnenin daha iyi bir oyun için hazırlanması için bu gece evde, masamda ya da mutfağımda neyi halledebilirim? Dolabımdan ve zihnimden hangi yılanları kovabilirim?" Beş yüz küçük karar, beş yüz minik eylem, gününüzü, bugününüzü ve her gününüzü oluşturur. Bunlardan bir ya da ikisine daha iyi bir sonuçla nişan alabilir misiniz? Kendi şahsi görüşünüze, kendi bireysel standartlarınıza göre daha iyi olan hangisidir? Şahsi yarınınızı şahsi dününüzle karşılaştırabilir misiniz? Kendi yargınızı kullanıp kendinize o daha iyi yarının ne olabileceğini sorabilir misiniz?

Küçük hedefler koyun. Kısıtlı yeteneğiniz, kandırma eğiliminiz, kırılganlık yükü ve sorumluluktan kaytarma becerinizle, en başından çok fazla şeyi omuzlamak istemezsiniz. Bu yüzden şu hedefi belirlersiniz: Günün sonunda, hayatımdaki şeylerin bu sabah olduğundan biraz daha iyi olmasını istiyorum. Sonra kendinizi şunu sorarsınız: "Bunu başarmak için ne yapabilirim, ne yaparım ve ödül olarak isteyeceğim küçük şey nedir?" Sonra kötü bile yapsanız, yapmaya karar verdiğiniz şeyi yaparsınız. Sonra muzaffer bir tavırla, kendinize o lanet olası kahveyi ikram

edersiniz. Belki bu yüzden biraz aptal gibi hissedersiniz ama yine de yaparsınız. Ve yarın, bir sonraki gün, ondan bir sonraki gün, yine aynı şeyi yaparsınız. Ve her geçen gün, karşılaştırma için sınır çizginiz biraz daha yükselir ve sihir budur. Birleşik faiz budur. Bunu üç yıl boyunca yaparsanız, bambaşka bir hayatınız olur. Artık çok daha yükseği hedefliyorsunuzdur. Artık bir yıldıza bakarak dilek tutuyorsunuzdur. Şimdi ışık huzmesi gözünüzden kaybolsa da siz görmeyi öğrenmektesinizdir. Ve gördüklerinizi hedeflediklerinizi belirler. Bu cümleyi tekrarlamaya değer. *Gördüklerinizi, hedeflediklerinizi belirler.*

İstediğiniz ve Gördüğünüz

Görüşün hedefe (dolayısıyla değere, çünkü değer verdiğiniz şeyi hedeflersiniz) bağlı olması, bundan on beş yıl kadar önce, bilişsel psikolog Daniel Simons tarafından unutulmaz bir şekilde gösterilmişti.[72] Simons "uzun süreli istem dışı körlük" denen bir şeyi araştırıyordu. Araştırma deneklerini bir video monitörünün karşısına oturtuyor ve onlara, örneğin, bir buğday tarlası gösteriyordu. Sonra onlar izlerken fotoğrafı yavaşça, gizlice dönüştürüyordu. Başakların arasından geçen bir patikayı ağır ağır soluklaştırıyordu. Üstelik söz konusu patika gözden kaçırılması kolay, küçük bir yol da değildi. İmgenin üçte birini kaplayan geniş bir yoldu. İlginç bir şekilde, izleyiciler bu değişikliği genellikle fark etmiyorlardı.

Dr. Simons'ı ünlendiren gösterim ise aynı türde ama daha çarpıcı, neredeyse inanılmazdı. Önce üç kişilik iki takımın olduğu bir video üretti.[73] Takımlardan biri beyaz, diğeri siyah tişörtler giymişti. (İki takım da uzakta değildi ya da görülmeleri zor değildi. Altı kişi ekranın büyük kısmını kaplıyordu ve yüz hatları net görünecek kadar yakındılar.) Her takımın kendine ait bir

72 Simons, D. J. ve Chabris, C. F., "Gorillas in our midst: Sustained in attentional blindness for dynamic events", *Perception* 28, 1999: s. 105-1074.

73 http://www.dansimons.com/videos.html.

topu vardı; oyunun filme alındığı asansörlerin önündeki küçük alanda hareket edip birbirlerini çalımlarken, ya sektiriyor ya da birbirlerine atıyorlardı. Dan videoyu hazır edince araştırmadaki katılımcılara izletti. Her birinden beyaz tişörtlü takımın topu kaç kez birbirlerine attığını saymalarını istedi. Birkaç dakikanın sonunda, süjelerden pas sayısını bildirmeleri istedi. Çoğu "15" cevabını verdi. Doğru cevap buydu. Çoğu kendini bayağı iyi hissetti. Ha! Testi geçmişlerdi. Ama sonra Dr. Simons, "Gorili gördünüz mü?" diye sordu.

Bu bir şaka mıydı? Ne gorili?

Sonra Dr. Simons, "Videoyu bir kez daha izleyin. Ama bu kez saymayın." dedi. Tahmin edileceği gibi, bir dakika kadar sonra goril tulumu giymiş bir adam birkaç uzun saniye için oyunun ortasına girdi, durdu ve sonra dünyanın dört bir yanındaki gorillerin klişe hareketiyle göğsünü yumrukladı. Ekranın tam ortasında. Birebir boyutlarda. Acı verici ve inkâr edilemeyecek kadar bariz şekilde. Ama videoyu ilk seyredişlerinde, iki araştırma süjesinden biri gorili kaçırmıştı. Daha kötüsü de vardı. Dr. Simons bir çalışma yaptı. Bu kez, deneklerine bir tezgâh başında hizmet alan birinin videosunu izletti. Hizmet veren görevli bir şey almak için tezgâhın arkasına eğilip tekrar ortaya çıkıyordu. Ne olmuştu yani? Katılımcıların çoğu hiçbir şey yakalamadı. Ama ilk görevlinin yerine doğrulan kişi farklı biriydi! "Haydi, canım," diyebilirsiniz, "mutlaka fark ederdim." Ama, "Öyle canım." Değişikliği fark etmeme ihtimaliniz çok yüksek, aynı anda kişinin cinsiyeti ya da ırkı değişse bile. Siz de körsünüz.

Bu kısmen görüşün, psikofizyolojik ve nörolojik açıdan pahalı olması yüzündendir. Retinanızın çok küçük bir kısmı yüksek çözünürlüklü foveadan –gözün yüzleri ayırt etmek gibi şeyleri yapmada kullanılan en merkezî, yüksek çözünürlüklü kısmı– oluşur. Az sayıdaki foveal hücrelerden her biri, sadece çok aşamalı görme sürecinin ilk kısmının altından kalkabilmek için görsel

kortekste on bin hücreye ihtiyaç duyar.[74] Bu on bin hücrenin her biri, sadece ikinci aşamaya geçebilmek için on bin hücreye daha gereksinim duyar. Retinanızın tamamı foveadan ibaret olsaydı, beyninizi sığdırmak için düşük bütçeli bir filmdeki bir uzaylının kafatası gerekirdi. Sonuç olarak görürken sınıflandırma yaparız. Foveayı önemli şeylere saklarız. Yüksek çözünürlük kapasitemizi hedef aldığımız az sayıdaki şeye odaklarız. Ve diğer her şeyin –ki bu neredeyse her şey anlamına gelir– fark edilmeden arka planda silikleşmesine izin veririz.

Dikkatinizi vermediğiniz bir şey çirkin kafasını dar odaklı mevcut faaliyetinize doğrudan müdahale edecek şekilde kaldırıverirse, onu görürsünüz. Aksi takdirde, orada yok gibidir. Simons'ın araştırma deneklerinin odaklandığı top hiçbir zaman goril ya da altı oyuncudan herhangi biri tarafından gölgelenmedi. Bu nedenle –goril süregelen, dar bir şekilde tanımlanmış göreve müdahil olmadığı için– katılımcıların topa bakarken görmediği diğer her şeyden ayırt edilemez durumdaydı. Koca goril güvenli bir şekilde yok sayılabilmişti. Dünyanın altüst edici karmaşıklığıyla da bu şekilde baş edersiniz. Anlık olarak özel endişelerinize odaklanıp onu görmezden gelerek. İleriye doğru, arzulanan hedefinize doğru hareketinizi kolaylaştıran şeyler görürsünüz. Engelleri yolunuza çıktıkları zaman saptarsınız. Diğer her şeye gözünüz kördür (ve diğer her şeyden bir sürü vardır; yani hayli körsünüzdür). Ve böyle olmalıdır çünkü dünya sizden çok daha fazladır. Kısıtlı kaynaklarınızı çok dikkatli yönlendirmelisiniz. Görmek çok zordur, neyi göreceğinizi seçmeli, geri kalanı boş vermelisiniz.

Antik Rigveda metninde (Hinduizmin en eski metinleri ve Hint kültürünün temelinin bir parçası) derin bir fikir saklıdır: Dünya, algılandığı haliyle *maya*, yani görünüş ya da yanılsamadır. Bu, kısmen, arzularının insanların gözlerini kör ettiği (ya da gerçekleri olduğu gibi görmekten aciz oldukları) anlamına gelir.

74 Azzopardi, P. ve Cowey, A., "Preferential representation of the fovea in the primary visual cortex", *Nature* 361, 1993: s. 719-721.

Mecazı aşan bir anlamda doğrudur bu. Gözleriniz aletlerdir. İstediğinize ulaşmanıza yardım etmek için vardırlar. Bu kullanışlılık, bu odaklı istikamet için ödediğiniz bedel, diğer her şeye kör olmaktır. Bu durum, işler yolunda giderken ve istediğimizi elde ederken çok önem taşımaz (gerçi o zaman bile bir sorun olabilir çünkü hâlihazırda istediğimizi elde etmek gözümüzü daha üstün varoluş amaçlarına karşı kör edebilir). Ancak yok sayılan o dünya, biz kriz halindeyken ve hiçbir şey istediğimiz şekilde ilerlemezken çok korkunç bir soruna dönüşür. O zaman bir anda baş edilmesi gereken çok fazla şey oluverir. Neyse ki bu sorun içinde kendi çözümünü barındırır. Çok fazla şeyi yok saydığınız için, henüz bakmadığınız yerlerde bir sürü olasılık kalmıştır.

Mutsuz olduğunuzu düşünün. İstediğiniz şeyi elde etmediğinizi. Aksi bir şekilde bu, istediğiniz şey yüzünden böyle olabilir. Arzu ettiğiniz şey yüzünden kör olmuşsunuzdur. Belki de ihtiyaç duyduğunuz şey burunuzun dibindedir ama siz hedef aldığınız şey yüzünden onu göremiyorsunuzdur. Ve bu bizi başka bir şeye: Siz ya da herhangi bir insanın, istediklerini (veya daha iyisi, ihtiyaç duyduklarını) elde etmeden önce ödemesi gereken bedele götürür. Bu açıdan düşünün. Dünyaya kendinize has, duruma özgü bir şekilde bakıyorsunuz. Pek çok şeyi elemek ve bazı şeyleri içeri almak için belli aletler kullanıyorsunuz. O aletleri inşa etmeye bayağı zaman harcadınız. Alışkanlığa dönüştüler. Artık sadece soyut düşünceler değiller. İçinize yerleşmiş, ayrılmaz bir parçanız olmuşlar. Dünyada sizi onlar yönlendiriyor. En derin, genellikle en üstü örtülü ve bilinçsiz değerlerinizi oluşturuyorlar. Biyolojik yapınızın bir parçasına dönüşmüşler. Canlılar. Ve kaybolmak, dönüşmek ya da ölmek istemiyorlar. Ama bazen zamanları dolar ve yeni şeylerin doğması gerekir. Bu nedenle (her ne kadar sadece bu nedenle sınırlı olmasa da), yokuş yukarı yolculuk sırasında bazı şeylerden vazgeçmek gereklidir. Sizin için işler yolunda gitmiyorsa nedeni, aforizmaların en şüphecisinin ifade ettiği gibi, hayatın boktan bir şey olmasıdır ve sonra ölürsünüz. Kriziniz sizi

o korkunç sonuca varmaya itmeden önce, şunu düşünebilirsiniz: *Sorun hayatta değil, sizde.* En azından bunu fark etmek size bazı seçenekler sunar. Hayatınız iyi gitmiyorsa, belki de yetersiz olan hayatın kendisi değil, mevcut bilginizdir. Belki de değer yapınızın ciddi anlamda yenilenmeye ihtiyacı vardır. Belki de istediğiniz şey, sizi olabilecek diğer şeylere karşı körleştiriyordur. Belki de, şu anda, arzularınıza çok sıkı tutunduğunuz için, başka hiçbir şeyi –gerçekten ihtiyaç duyduğunuz şeyi bile– göremiyorsunuz.

Gıptayla, "Patronumun konumunda ben olmalıydım." diye düşündüğünüzü hayal edin. Patronunuz konumuna inatla ve beceriyle tutunuyorsa, bu tür düşünceler sizi öfkeye, mutsuzluğa ve tiksintiye yönlendirir. Şunu fark edebilirsiniz. "Mutsuzum, ancak hırslandığım şeyi gerçekleştirebilirsem bu mutsuzluktan kurtulabilirim." diye düşünmektesiniz. Öte yandan sonra, biraz daha kafa yorunca, "Bir dakika." dersiniz. "Belki de mutsuzluğumun nedeni patronumun konumunda olmamam değil. Belki de kendimi o konumu istemekten alamadığım için mutsuzum." Bu, kendinizi o konumu istemekten sihirli bir şekilde vazgeçirebileceğiniz ve dönüşebileceğiniz anlamına gelmez. O kadar kolay değişmezsiniz; daha doğrusu, değişemezsiniz. Daha derine inmelisiniz. Peşinde olduğunuz şeyi daha derinden değiştirmelisiniz.

Yani, "Bu aptal acı konusunda ne yapmam gerektiğini bilmiyorum. Hırslarımdan bir anda vazgeçemem ki. O zaman gidecek bir yerim kalmaz. Ama sahip olamayacağım bir konum için yanıp tutuşmak işe yaramıyor." diye düşünebilirsiniz. Farklı bir taktik deneyebilirsiniz. Bunun yerine farklı bir planın ortaya serilmesini isteyebilirsiniz: Arzularınızı gerçekleştirecek ve hırslarınızı gerçek anlamda tatmin edecek ama aynı zamanda hayatınızda şu anda etkisi altında olduğunuz burukluk ve küskünlüğü alacak bir plan. "Farklı bir plan yapacağım." diye düşünebilirsiniz. "*Hayatımı iyileştirecek şey* her neyse onu istemeye çalışacağım ve hemen şimdi bu konu üstünde çalışmaya başlayacağım. Bu şey, patronumun konumunun peşinde koşmanın dışında bir şeyse, bunu kabul edecek ve ilerleyeceğim."

Şimdi artık bambaşka bir rotadasınız. Daha önce, doğru, cazip ve peşine düşmeye değer olan şey, dar ve somut bir şeydi. Ama orada tıkanıp kaldınız, sıkıştınız ve mutsuz oldunuz. Bu yüzden vazgeçiyorsunuz. Gerekli fedakârlığı yapıyor ve sizden, daha önceki hırsınız yüzünden gizlenen yepyeni bir olasılık dünyasının ortaya çıkmasına izin veriyorsunuz. Ve orada birçok şey var. Hayatınız *daha iyi olsaydı*, nasıl olurdu? Hayatın kendisi neye benzerdi? "Daha iyi" ne demek? Bilmiyorsunuz. Ve tam olarak ve hemen şu anda bilmiyor olmanız hiç önemli değil, çünkü neyin "daha iyi" olduğunu, onu istemeye gerçekten karar verince yavaş yavaş görmeye başlayacaksınız. Varsayımlarınız ve önyargılarınız yüzünden sizden gizlenenleri algılamaya başlayacaksınız. Öğrenmeye başlayacaksınız.

Ancak bu sadece hayatınızın iyileşmesini hakikaten isterseniz mümkün olur. Üstü örtülü algısal yapılarınızı kandıramazsınız. Yenilemek, envanter çıkarmak, daha iyi bir yeri hedeflemek için aşağıdan yukarıya, enine boyuna düşünmelisiniz. Ruhunuzu iyice ovalamalısınız. Onu baştan ayağa temizlemelisiniz. Dahası dikkatli olmalısınız çünkü hayatınızı iyileştirmek, birçok sorumluluğu benimsemek anlamına gelir ve bu, aptal gibi acı içinde yaşamak ve kibirli, aldatıcı ve alıngan kalmaktan çok daha fazla çaba ve özen gerektirir.

Ya dünya, içinde sakladığı iyiliği sizin en iyiye duyduğunuz arzu oranında açığa çıkarıyorsa? En iyi kavramınız yücelip genişledikçe ve daha karmaşık bir hal aldıkça daha fazla olasılık ve fayda algılayabilecekseniz? Bu, istediğiniz şeyi sadece dileyerek elde edebileceğiniz ya da her şeyin bir yorum olduğu ve gerçeklik diye bir şey olmadığı anlamına gelmiyor. Dünya, yapıları ve sınırlarıyla, hâlâ orada. Siz onunla birlikte hareket ederken ya sizinle iş birliği yapar ya da size itiraz eder. Ama amacınız dans etmekse, onunla dans edebilirsiniz, hatta yeterli beceri ve zarafete sahipseniz, bu dansı yönlendirebilirsiniz bile. Bu teoloji değil. Mistisizm de değil. Ampirik bilgi. Burada sihirli bir şey yok ya da bilincin zaten mevcut olan sihrinin ötesinde bir sihir de yok. Sadece hedeflediğimiz şeyi görürüz. Dünyanın

geri kalanı (ki bu büyük kısmı demektir) gizli kalır. Farklı bir şeyi –"hayatımın daha iyi olmasını istiyorum." gibi bir şeyi– hedef almaya başlarsak zihinlerimiz bize o arayışta yardımcı olmak için, daha önce gizli olan dünyadan türetilmiş yeni bilgiler sunmaya başlar. O zaman bu bilgiyi kullanıp hareket edebilir, eyleme geçebilir, gözlemleyebilir ve iyileşebiliriz. Üstelik bunu yaptıktan, iyileştikten sonra, daha farklı, daha yüksek bir şeyin –"sadece hayatımın daha iyi olmasından daha iyi olabilecek bir şey istiyorum" gibi bir şeyin– peşine düşebiliriz. Ve o zaman daha yüce ve daha tamamlanmış bir gerçekliğe adım atarız.

O yerde neye odaklanabiliriz? Ne görebiliriz?

Şöyle düşünün. İşe bir şeyleri arzulamamız, hatta onlara ihtiyaç duymamız gözleminden başlayalım. Bu insan doğasıdır. Açlık, yalnızlık, susuzluk, cinsel arzu, saldırganlık, korku ve acı tecrübelerini paylaşırız. Bu tür şeyler Varlığın ögeleridir; Varlığın ilkel ve aksiyomatik ögeleri. Ama bu ilkel arzuları ayıklamalı ve düzenlemeliyiz çünkü dünya karmaşık ve inatla gerçek bir yer. Şimdi, genelde istediğimiz diğer her şeyin yanında özellikle istediğimiz bir şeyi elde edemeyiz, çünkü arzularımız diğer arzularımızla, diğer insanlarla ve dünyayla çelişki yaratabilir. Bu nedenle arzularımızın bilincine varmalı, onları ifade etmeli, öncelik sırasına koymalı ve hiyerarşilerle düzene sokmalıyız. Bu onları sofistike kılar. Birbirleriyle, başka insanların arzularıyla ve dünyayla uyumla bir arada olmalarını sağlar. Arzularımız kendilerini bu şekilde yüceltebilirler. Böylece değere dönüşüp maneviyat kazanırlar. Değerlerimiz, maneviyatımız, çok yönlülüğümüzün, gelişmişliğimizin işaretleridir.

Maneviyatın –yanlış ve doğrunun– felsefi incelemesi etiktir. Bu tür bir inceleme bizi tercihlerimizde daha bilge hale getirebilir. Ancak etikten daha eski ve derin olan bir şey varsa o da dindir. Din (sadece) doğru ve yanlışla ilgilenmez, doğru ve yanlışın ilk örnekleri olan iyi ve kötüyü de ele alır. Din değer alanıyla, esas değerle de ilgilenir. Bu bilimsel bir alan değildir. Deneye dayalı tanımlamanın da alanı değildir. Örneğin Kutsal Kitap'ı

yazan ve düzenleyen insanlar bilim insanları değildi. İsteseler bile bilim insanı olamazlardı. Kutsal Kitap yazıldığında bilimin bakış açıları, yöntemleri ve uygulamaları henüz açık ve kesin bir şekilde ifade edilmemişti.

Din ise *uygun davranışı* konu alır; başka bir deyişle Platon'un "İyi" olarak adlandırdığı şeyi. Hakiki bir mürit dünyanın nesnel doğası hakkında kesin ve doğru fikirler oluşturmaya çalışmaz (her ne kadar yapmaya çalıştığı şeylerden biri de bu olsa da). Bunun yerine "iyi bir insan" olmaya çabalar. Onun için "iyi"nin tek anlamının "itaatkâr" hatta körü körüne itaatkâr olması mümkündür. Dinî inanışa klasik liberal Batılı Aydınlanma itirazı buradan doğar: İtaat yeterli değildir. Ama en azından bir başlangıçtır (ve biz bunu unuttuk): *Tamamen disiplinsiz ve eğitimsizseniz kendinize hiçbir şeyi hedef alamazsınız.* Neyi hedef alacağınızı bilmezsiniz ve bir şekilde doğru hedef alsanız bile, düzgün uçamazsınız. O zaman "Hedeflenecek bir şey yok." sonucuna varır, sonra da kaybolursunuz.

İşte bu yüzden dinlerin dogmatik bir ögesinin olması gerekli ve caziptir. İstikrarlı bir yapı sunmayan bir değer sistemi neye yarar? Daha yüksek bir düzene giden yolu işaret etmeyen bir değer sistemi neye yarar? Dahası o yapıyı içselleştiremiyorsanız ya da içselleştirmiyorsanız veya o düzeni illa nihai bir varış noktası olarak değilse de en azından bir başlangıç noktası olarak kabul etmiyorsanız, siz neye yararsınız? Bu olmadan, hiçbir cazibe ya da potansiyeli olmayan iki yaşındaki bir yetişkinden başka bir şey olamazsınız. Bu, (bir kez daha vurgulamam gerekirse) itaatin yeterli olduğu anlamına gelmez. Ama itaat edebilen bir insan –daha doğrusu düzgün disiplin sahibi bir insan– en azından iyi dövülmüş bir alettir; en azından (ki bu da bir şeydir). Elbette disiplinin, dogmanın ötesinde vizyon da olmalıdır. Bir aletin amaca ihtiyacı vardır. Hz. İsa, benzeri nedenlerden ötürü, Tomas İncili'nde "Baba'nın Melekûtu dünyaya yayılmakta ve insanlar bunu görmüyorlar." demiştir.[75†]

---

75 Bakınız http://www.earlychristianwritings.com/thomas/gospelthomas113.html.

† *Thomas'ın İncili*, çev: Ergün Arıkdal, Ruh ve Madde Yayınları, 1988: s. 62. (yay. n.)

Bu, gördüklerimizin dinî inançlarımıza bağlı olduğu anlamına mı geliyor? Evet! Ve görmediklerimizin! "Ama ben ateistim." diye itiraz edebilirsiniz. Hayır, *değilsiniz.* (Bunu anlamak istiyorsanız, Dostoyevski'nin belki de bugüne dek yazılmış en büyük roman olan *Suç ve Ceza*'sını okuyabilirsiniz. Romanda ana karakter Raskolnikov, ateizmini çok ciddiye almaya karar verir ve kafasında iyilik olarak meşrulaştırdığı bir cinayet işler ve bedelini öder.) Eylemlerinizde ateist değilsiniz ve en derin, benliğinize, bilinçli kavrayışlarınızın ve sözle ifade edilebilir tutumlarınızın ve yüzey seviyesindeki benlik bilginizin altına gömülü, üstü kapalı inançlarınızı en doğru şekilde eylemleriniz yansıtır. Nasıl hareket ettiğinizi izleyerek inandığınızı sandıklarınızı değil, sadece gerçekten inandıklarınızı ortaya çıkarabilirsiniz. Öncesinde neye inandığınızı bilmezsiniz. Kendinizi anlamak için fazla karmaşık ve çok katmanlısınız.

İnançlarınızın sadece yüzeyini kazımak bile, dikkatli gözlem, eğitim, derin düşünme ve başkalarıyla iletişim gerektirir. Değer verdiğiniz her şey, akıl almayacak kadar uzun kişisel, kültürel ve biyolojik, gelişimsel süreçlerin ürünüdür. İstediklerinizin –dolayısıyla gördüklerinizin– uçsuz bucaksız, dipsiz ve derin geçmiş tarafından şartlandığını anlamazsınız. Dünyaya içinden baktığınız bütün sinir devrelerinin, insan atalarımızın milyonlarca yıllık etik hedefleriyle (hem de ne zahmetlerle) biçimlendiğinizi anlamazsınız.

Hiçbir şey anlamazsınız.

Kör olduğunuzu bile bilmiyordunuz.

İnançlarımıza dair bilgilerimizin bir kısmı belgelenmiştir. Onlarca belki de yüzlerce binyıldır kendimizi hareket halinde izleyip izlediklerimize kafa yoruyor ve o kafa yormaların sonuçlarından damıtılmış hikâyeler anlatıyoruz. Bu, bireysel ve kolektif, inandıklarımızı keşfetme ve ifade etme girişimlerimizin bir parçasıdır. Bu şekilde üretilmiş bilginin bir kısmı, kültürlerimizin temel öğretilerinde, Tao te Ching ya da daha önce bahsi geçen Rigveda yazıtları veya Kutsal Kitap'la ilgili hikâyeler gibi kadim

metinlerde yer almaktadır. Kutsal Kitap, ne olursa olsun, Batı medeniyetinin (Batı değerlerinin, Batı maneviyatının ve Batı'nın iyi ve kötü kavramlarının) temel belgesidir. İdrakimizi temelden aşan süreçlerin bir ürünüdür. Kutsal Kitap her biri birçok insan tarafından yazılıp düzenlenmiş pek çok kitaptan oluşan bir kütüphanedir. Gerçek anlamda zuhur eden bir belgedir; binlerce yıla yayılan bir süreçte, hiç kimse ve herkes tarafından yazılmış, seçilmiş, sıralı ve son olarak tutarlı bir hikâyedir. Kutsal Kitap, kendisi de insanın akıl sır ermeyen zaman dilimlerine etki eden akıl almaz güçlerin bir ürünü olan kolektif hayal gücüyle derinlerden çıkarılarak üretilmiştir. Özenle ve saygıyla incelenmesi, inandıklarımız, nasıl davrandığımız ve nasıl davranmamız gerektiği konusunda, başka hiçbir şekilde keşfedilemeyecek pek çok şeyi açığa çıkarabilir.

Eski Ahit'in Tanrı'sı ve Yeni Ahit'in Tanrı'sı

Eski Ahit'in Tanrı'sı –özellikle üstünkörü okunduğunda– haşin, yargılayıcı, öngörülemez ve tehlikeli görünebilir. Bunun gerçeklik derecesi, Kutsal Kitap'ın eski ve yeni bölümleri arasındaki ayırımı büyütmek isteyen Hristiyan yorumcular tarafından, tartışmaya açık şekilde, abartılmıştır. Öte yandan böyle bir kurgulama (ve kelimenin komplo kurma anlamını da kastediyorum) için bedel ödenmiştir: Modern insanların, Yehova'yla karşı karşıya geldikleri zaman, "Ben asla böyle bir Tanrı'ya inanmazdım." diye düşünme eğilimi. Ancak Eski Ahit'in Tanrı'sı modern insanların ne düşündüğüne pek aldırmıyor. Eski Ahit insanlarının ne düşündüğüne de pek aldırmazdı (gerçi onunla şaşırtıcı derecede pazarlık edilebilirdi, Hz. İbrahim hikâyelerinde özellikle görüldüğü gibi). Bununla birlikte insanları yoldan sapmaya başlayınca, onun ihtarlarına karşı gelip onun akitlerini çiğneyip emirlerine uymadıklarında, arkasından belanın geleceği kesindi. Eski Ahit'in Tanrı'sının talep ettiklerini yapmadığınızda –o talep ne olursa olsun ve ondan saklanmak için ne kadar çaba harcamış olursanız

olun– sizin de çocuklarınızın da çocuklarınızın çocuklarının da başları korkunç ve çok ciddi belada demekti.

Eski Ahit'in Tanrı'sını yaratan ya da fark edenler gerçekçilerdi. O kadim toplumların sakinleri yanlış yolda umurlarında bile olmadan ilerleyince, kendilerini –hem de asırlarca sürecek şekilde– sefil köleler olarak buldular; tabii tamamen yok edilmedikleri durumlarda. Bu mantıklı mıydı? Doğru muydu? Adil miydi? Eski Ahit'in yazarları bu tür soruları uç noktada bir temkinle ve çok kısıtlı şartlar altında sordular. Varlığın yaratıcısının ne yaptığını bildiği sonucuna vardılar; bütün güç esas olarak ondaydı ve emirlerine dikkatle uyulmalıydı. Akıllıca emirlerdi. O, bir Doğa Kuvveti'ydi. Aç bir aslan mantıklı, doğru ya da adil midir? Bu ne kadar saçma bir soruydu? Eski Ahit'in İsrailoğulları ve onların ataları Tanrı'yla oyun oynanmayacağını bilirdi ve ona ters düşüldüğünde öfkeli İlah'ın ortaya çıkmasına izin verebileceği cehennem gerçekti. Hitler, Stalin ve Mao'nun sonsuz dehşetlerinin şekillendirdiği bir yüzyıldan yakın zamanda çıkmış olan bizler, aynı şeyin farkına varabiliriz.

Yeni Ahit'in Tanrı'sı ise sıklıkla farklı bir karakter olarak sunulur (gerçi Vahiy Kitabı, Kıyamet Günü'yle her tür aşırı naif rehavete karşı uyarıyor). Daha çok usta zanaatkâr ve iyi kalpli baba Geppetto gibidir. Bizim için sadece en iyisini ister. Sevgi dolu ve affedicidir. Elbette, yeterince yaramazlık yaparsanız sizi cehenneme gönderecektir. Ancak esas olarak, Aşk Tanrı'sıdır. Bu daha iyimser ve daha davetkâr ama (aynı oranda) daha az inanılası geliyor. Bu şekilde, kör talihin hızlandırılmış bir şekilde öğretildiği bir dünyada böyle bir hikâyeyi kim yutar? Auschwitz sonrası dünyada, iyi bir Tanrı? Belki de Hristiyanlığın karşısına dikilen en keskin zekâlı eleştirmen olan filozof Nietzsche, Yeni Ahit'in Tanrı'sını Batı tarihinin en kötü edebî suçu olarak görmüş, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'de şöyle yazmıştı:[76]

76 Nietzsche, F., *Beyond Good and Evil*, Fairfield, IN: 1st World Library/Literary Society, 2003: s. 67 (Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev: Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

İlahi adaletin kitabı Yahudilerin "Eski Ahit"inde Yunan ve Hint edebiyatlarının boy ölçüşemeyeceği kadar gösterişli tarzda insanlar, şeyler ve konuşmalar var. İnsan, insanın eski halinin heybetli kalıntıları karşısında korku ve hürmetle duruyor ve eski Asya ve onun dışarı itilmiş küçük yarımadası Avrupa hakkında hüzünlü düşüncelerle doluyor... Bu Yeni Ahit'i (her açıdan bir tür ROKOKO lezzeti) Eski Ahit'le tek bir kitapta bir araya getirip "Kutsal Kitap"a, "Kendi Başına bir Kitap"a dönüştürmek muhtemelen edebi Avrupa'nın vicdanında taşıdığı en büyük küstahlık ve "ruha karşı işlenmiş" en büyük günahtır.

En naif olanlarımız dışında kim bu kadar kötü bir dünyayı bu kadar iyi ve merhametli bir Varlığın yönettiğini varsayabilir? Ancak görmeyen birine anlaşılmaz görünen bir şey gözleri açılmış bir başkasına son derece bariz görünebilir.

Hedefinizin önemsiz bir şey –biraz önce bahsettiğimiz, patronunuza duyduğunuz gıpta– tarafından belirlendiği duruma geri dönelim. Bu gıpta yüzünden, içinde yaşadığınız dünya kendini ümitsizlik, hayal kırıklığı ve kin dolu bir yer olarak gösterir. Mutsuzluğunuzu fark ettiğinizi, ona kafa yorduğunuzu ve onu yeniden değerlendirdiğinizi hayal edin. Dahası, sorumluluğunu üstlenmeye karar verin ve en azından kısmen sizin kontrolünüz altındaki bir şey olduğunu kabullenme cesaretini gösterin. Bir an için tek gözünüzü aralayıp bakın. Daha iyi bir şey istiyorsunuz. Ufak tefek şeylerle uğraşmaktan vazgeçin, hissettiğiniz gıpta için pişmanlık duyup kalbinizi açın. Karanlığa sövmek yerine, içeri biraz ışık alın. Daha iyi bir ofis yerine daha iyi hayatı hedeflemeye karar verin.

Ama orada durmayın. Bir başkasının hayatını kötüleştirmek pahasına olacaksa, daha iyi bir hayatı hedef almanın hata olduğunu fark edin. Böylece, yaratıcılığınız başlar. Daha zor bir oyun oynamaya karar verirsiniz. Aynı şekilde ailenizin de hayatını daha iyi kılacak daha iyi bir hayat istediğinize karar verin.

Ya da ailenizin ve arkadaşlarınızın hayatını. Ya da ailenizin, arkadaşlarınızın ve onları çevreleyen yabancıların hayatlarını. Ya düşmanlarınız? Onları da katmak ister misiniz? Bununla nasıl baş edeceğinizi elbette bilmiyorsunuz. Ama biraz tarih okumuşluğunuz var. Husumetin nasıl birleşerek büyüdüğünü biliyorsunuz. Bu yüzden, henüz bu tür duyguların ustası olmasanız da, düşmanlarınıza bile, en azından prensipte iyilik dilemeye başlıyorsunuz.

Ve görüşünüzün istikameti değişiyor. Sizi, bilmeden içine hapseden kısıtlamaların ötesini görüyorsunuz. Hayatınız için yeni olasılıklar başlarını gösteriyor ve siz onları gerçekleştirme yönünde çabalamaya başlıyorsunuz. Hayatınız gerçekten iyileşiyor. Sonra daha ötesini düşünmeye başlıyorsunuz: "Daha iyi mi? Belki de bu ben, ailem ve arkadaşlarım ve hatta düşmanlarım için daha iyi demek. Ama anlamı bu kadar değil. Yarın için, önümüzdeki hafta için, önümüzdeki yıl için, bundan sonraki on yıl için, bundan sonraki yüzyıl için her şeyi daha iyi kılacak daha iyi bir bugün demek. Bundan sonraki binyıl için. Ve sonsuza dek."

Ve o zaman "daha iyi", büyük V ve büyük İ ile Varlığın İyileşmesini hedef almak anlamına gelir. Bütün bunları düşünerek –bütün bunları fark ederek– bir risk aldınız. Bütün korkunç ve sıklıkla keyfî görünen gücüyle Eski Ahit'in Tanrı'sına Yeni Ahit'in Tanrı'sı da olabilirmiş gibi (bunun ne çok açıdan absürt olduğunu anlamanıza rağmen) davranmaya başlamaya karar verirsiniz. Başka bir deyişle varoluş –sadece siz gerektiği gibi davransanız– iyiliğiyle meşrulaştırılabilirmiş gibi hareket etmeye karar verirsiniz. Nihilizmi, küskünlüğü ve kibri aşmanıza bu karar, bu varoluşsal inanç beyanı izin verir. Varlık nefretini, beraberindeki bütün kötülerle birlikte uzakta tutacak olan bu inanç beyanıdır. Bu inanca gelince, bu hiçbir şekilde, çok iyi bildiğiniz şeylerin yanlış olduğuna inanma isteği değildir. İnanç, sihre duyulan çocuksu inanış değildir. O, cehalet, hatta kasti körlüktür. İnanç ise, aksine, hayatın trajik akıl dışı olaylarının,

Varlığın özündeki iyiliğe eşit derecede akıl dışı bağlılıkla dengelenmesi gerektiğini fark etmektir. Aynı zamanda gözünüzü erişilemez olana dikmeye, kendi hayatınız (en önemlisi budur) dâhil her şeyi feda etmeye cesaret etme iradesidir. Kelimenin tam anlamıyla yapacak daha iyi bir şeyiniz olmadığını fark edersiniz. Ama deneyecek kadar aptal olduğunuzu varsayarsak, bütün bunları nasıl yapabilirsiniz ki?

İşe d*üşünmemekle*, ya da daha doğru ve daha etkili bir ifadeyle inancınızın mevcut akılcılığınıza ve onun görüş darlığına boyun eğmesini reddetmekle başlayabilirsiniz. Bu, "kendinizi aptallaştırın." demek değildir. Bilakis bu manevralar, hesaplar yapmayı, dolap çevirmeyi, planlar kurmayı, zorlamayı, talep etmeyi, kaçınmayı, yok saymayı ve cezalandırmayı bırakmanız demektir. Eski stratejilerinizi bir kenara koymanız; onların yerine, daha önce hiç etmediğiniz kadar dikkat etmeniz gerektiği anlamına gelir.

Dikkat Edin

Dikkat edin. Fiziksel ve psikolojik çevrenize odaklanın. Sizi rahatsız eden, endişelendiren, sizi kendi halinize bırakmayan, *düzeltebileceğiniz, düzelteceğiniz* şeyleri fark edin. Bu tür şeyleri kendinize (gerçekten bilmek istiyormuşsunuz gibi) üç soru sorarak bulabilirsiniz. "Beni rahatsız eden nedir?" "Düzeltebileceğim bir şey mi?" ve "Onu düzeltmeye gerçekten istekli olacak mıyım?" Bu sorulardan herhangi birinin cevabı "hayır" ise, o zaman başka yere bakın. Daha aşağıyı hedef alın. Sizi rahatsız eden, düzeltebileceğiniz ve düzelteceğiniz bir şey bulun ve düzeltin. Bu, o günlük yeterli olabilir.

Belki masanızın üstünde bir kâğıt yığını var ve ondan bir süredir kaçıyorsunuz. Odanıza girince, ondan tarafa bakmıyorsunuz bile. Orada korkunç şeyler pusuda bekliyor: Vergi formları, faturalar ve verebileceğinizden emin olmadığınız şeyler isteyen insanlardan gelen mektuplar. Korkunuzu fark edin ve ona anla-

yış gösterin. Belki o kâğıt yığınının arasında yılanlar var. Belki ısırılacaksınız. Hatta belki orada çok başlı canavarlar bekliyor. Siz bir kafayı kesince yerine yedi yeni kafa büyüyecek. Bununla nasıl baş edebilirsiniz ki?

Kendinize, "Bu kâğıt yığını konusunda yapmaya istekli olabileceğim herhangi bir şey var mı?" diye sorun. "Belki bir kısmına göz atabilirim? Yirmi dakika kadar?" Belki cevap, "Hayır!" olacak. Ama on veya beş (o da olmazsa, bir) dakika bakabilirsiniz. Oradan başlayın. Çok geçmeden, sadece bir kısmına baktığınız için, yığının öneminin küçüldüğünü görecek ve bütünün parçalardan oluştuğunu fark edeceksiniz. Ödül olarak kendinize akşam yemeğinde bir kadeh şarap ikram etmeye ya da kanepeye kıvrılıp bir şeyler okumaya ya da saçma sapan bir film seyretmeye ne dersiniz? Eşinizden hallettiğiniz şey için "aferin sana" demesini rica etseniz? Bu sizi motive eder miydi? Teşekkür beklediğiniz insanlar bu konuda çok yeterli olmayabilirler ama bu sizi durdurmamalı. İnsanlar, başlangıçta çok beceriksiz olsalar bile, öğrenebilirler. Kendinize işi üstlenmeye motive olmak için neye ihtiyacınız olduğunu sorun ve cevabı dinleyin. "Motive olmak için buna ihtiyacım olmamalı." demeyin. Kendiniz hakkında ne biliyorsunuz? Bir yandan koca evrendeki en karmaşık şeysiniz, öte yandan mikrodalga fırınınızın saatini bile kuramayan biri. Kendinizle ilgili bilginizi abartmayın.

Günün görevlerinin üstünde düşünmeniz için kendilerini ilan etmelerine izin verin. Belki bunu, sabah yatağınızın kenarında otururken yapabilirsiniz. Ya da bir gece önce, uyumaya hazırlanırken yapmayı deneyebilirsiniz. Kendinizden gönüllü bir katkı isteyin. Kibarca sorar ve dikkatle dinlerseniz ve hileye kaçmazsanız, bir katkı alabilirsiniz. Bunu bir süre, her gün yapın. Sonra hayatınızın sonuna kadar yapmaya devam edin. Kendinizi farklı bir durumda bulmanız çok sürmeyecektir. Artık, alışkanlık gereği kendinize, "Hayatı biraz daha iyileştirmek için, ne yapabilirim?" sorusunu soruyor olacaksınız. Kendinize "daha iyi"nin ne olacağını dayatmıyorsunuz. Kendinize karşı bile bir totaliter

ya da ütopyacı gibi davranmıyorsunuz, çünkü Nazilerden ve Sovyetlerden ve Maoculardan ve kendi tecrübelerinizden, totaliter olmanın kötü bir şey olduğunu öğrendiniz. Yükseği hedef alın. Ve gözünüzü Varlığın daha iyi olmasına dikin. Kendinizi ruhen Gerçek ve En Yüksek Hayır'la hizalandırın. Kurulabilecek yaşanabilir düzen ve varlık kazandırılacak güzellikler var. Yenilecek kötülük, hafifletilecek acılar ve iyileştirilecek kendiniz varsınız.

Bana göre Batı'nın klasikleşmiş başlıca kültürel eserlerinin sonucu olan etik budur. Dahası Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazı'ndan ebediyen kafa karıştırıcı ve hararetli kıtalarla aktarılan da budur; bir anlamda Yeni Ahit'in bilgeliğinin özü. İnsan Ruhu'nun etik anlayışını çocuğun ve On Emir'in ilk ve gerekli Yapmamalısın'larından gerçek bireyin tam anlamıyla ifade bulan olumlu görüşüne dönüştürme girişimidir. Bu sadece hayranlık uyandıran bir kendini kontrol ve kendine hâkimiyetin değil, temel, dünyayı düzeltme arzusunun ifadesidir. Günahın son bulması değil, günahın karşıtı iyinin ta kendisidir. Dağdaki Vaaz insanın gerçek doğasını ve insanlığın asıl amacını özetler: Anda yaşayabilmek için güne konsantre ol, dikkatini tamamen ve olması gerektiği gibi tam önünde durana ver ama bunu Varlığı meşrulaştırabilmesi ve dünyayı aydınlatabilmesi için, içindekinin parlamasına izin verme kararını aldıktan sonra yap. Bunu ancak, en yüksek hayrın peşine düşebilmen için, feda edilmesi gerekeni feda etmeyi kafaya koyduktan sonra yap.

> Kır zambaklarının nasıl büyüdüğüne bakın! Ne çalışırlar, ne de iplik eğirirler;
> Ama size şunu söyleyeyim, bütün görkemine karşın Süleyman bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildi.
> Bugün var olup yarın ocağa atılacak olan kır otunu böyle giydiren Tanrı'nın sizi de giydireceği çok daha kesin değil mi, ey kıt imanlılar?
> Öyleyse, "Ne yiyeceğiz?" "Ne içeceğiz?" ya da "Ne giyeceğiz?" diyerek kaygılanmayın.

(Uluslar hep bu şeylerin peşinden giderler;) Oysa göksel Babanız bütün bunlara gereksinmeniz olduğunu bilir.
Siz öncelikle O'nun egemenliğinin ve doğruluğunun ardından gidin, o zaman size bütün bunlar da verilecektir.
O halde yarın için kaygılanmayın. Yarının kaygısı yarının olsun. Her günün derdi kendine yeter.
(Matta: 6: 25:35/Luka 12:22-34)

İdrak etmeye başlıyorsunuz. Bu nedenle, zorbayı oynamak yerine dikkatinizi veriyorsunuz. Dünyayı manipüle etmek yerine doğruyu söylüyorsunuz. Şehidi ya da zorbayı oynamak yerine müzakere ediyorsunuz. Artık gıpta etmeniz gerekmiyor çünkü bir başkasının gerçekten daha iyi olduğu bilgisine sahip değilsiniz. Hüsrana uğramanıza gerek kalmadı zira alçakları hedef almayı ve sabırlı olmayı öğrendiniz. Kim olduğunuzu ve ne istediğinizi ve ne yapmayı arzuladığınızı keşfediyorsunuz. Size özel sorunların çözümlerinin şahsen ve tam olarak kendiniz tarafından üretilmesi gerektiğini görüyorsunuz. Diğer insanların eylemleri sizi daha az ilgilendiriyor çünkü kendiniz için yapacak çok işiniz var.

Dikkatinizi güne verin ama en yüksek hayrı hedef alın.

Artık rotanız gökyüzü istikametinde. Bu sizi umutlandırıyor. Batan bir gemideki bir adam bile bir cankurtaran botuna tırmanırken mutlu olabilir. Ve o adamın gelecekte nereye gideceğini kim bilir? Yolculuğu mutlulukla yapmak, varış noktasına başarıyla ulaşmaktan çok daha iyi olabilir.

Talep ederseniz elde edersiniz. Tıklatırsanız kapı açılır. Bir şeyi gerçekten ister gibi talep ederseniz ve kapıyı girmek ister gibi tıklatırsanız, hayatınızı biraz, çok ya da tamamen iyileştirme şansınızı artırabilirsiniz ve o zaman Varlığın kendisinde de ilerleme kaydedilir.

Kendinizi bir başkasının bugünkü haliyle değil, kendinizin dünkü haliyle kıyaslayın.

ORTAK HUKUK

13 MAYIS 1607'DE İLK YERLEŞİMCİLERİN GELMESİYLE, BU KITADA İNGİLTERE ORTAK HUKUKU UYGULANMAYA BAŞLANDI. 1606 YILINDA I. JAMES TARAFINDAN VIRGINIA ŞİRKETİ'NE VERİLEN BERATA GÖRE, KOLONİ SAKİNLERİ "... İNGİLTERE KRALLIĞI'MIZDA DOĞMUŞ VE YAŞAMIŞLAR GİBİ, HER TÜR ÖZGÜRLÜĞE, İMTİYAZA VE DOKUNULMAZLIĞA SAHİP OLMALI VE FAYDALANMALIDIRLAR..." MAGNA CARTA'DAN BU YANA İNGİLTERE ORTAK HUKUKU, BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLERİN KRALLIĞA KARŞI BİLE TEMEL TAŞI OLMUŞTUR. DAHA SONRA HAKLAR BİLDİRGESİNDE ÖZETLENEN PRENSİPLERİ ÖZGÜRLÜK SİSTEMİMİZİN, AYNI ANDA HEM EN KIYMETLİ VARLIĞIMIZ HEM DE GURUR VERİCİ BAŞARIMIZ OLAN HUKUK ALTINDA GELİŞTİRİLMESİNE İLHAM OLMUŞTUR.

VIRGINIA EYALET BAROSU TARAFINDAN 17 MAYIS 1959'DA SUNULMUŞTUR.

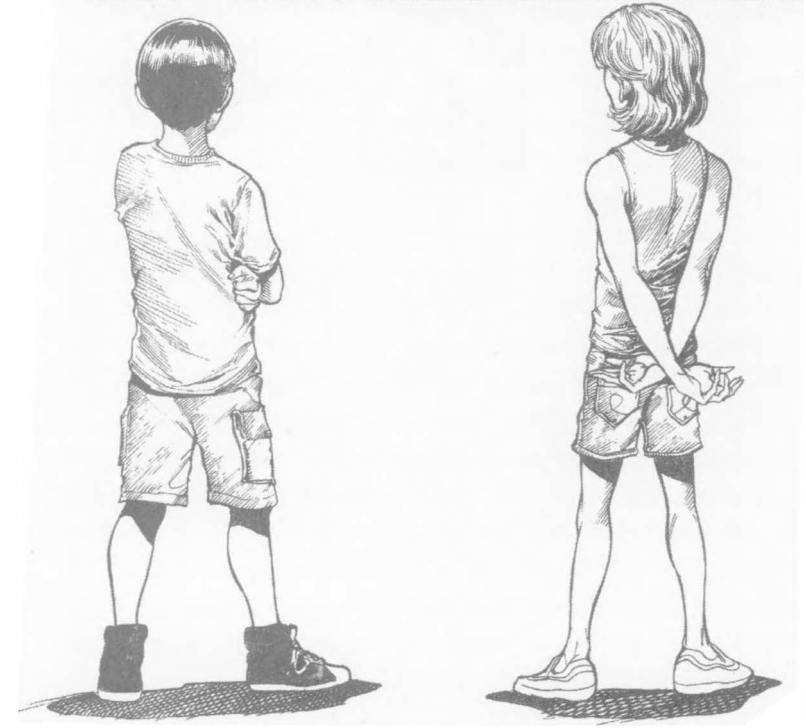

KURAL 5

ÇOCUKLARINIZIN ONLARA SİNİR OLMANIZA NEDEN OLACAK HERHANGİ BİR ŞEY YAPMASINA GÖZ YUMMAYIN

ASLINDA, TAMAM DEĞİL.

Kısa bir süre önce üç yaşındaki bir oğlanın kalabalık bir hava-alanında anne ve babasını ağır adımlarla takip etmesini seyrettim. Beş saniyede bir çılgın gibi bağırıyordu ve daha önemlisi bunu isteyerek yapıyordu. Sabrının sonuna gelmiş değildi. Bir ebeveyn olarak, ses tonundan anlayabiliyordum. Dikkat çekmek için anne babasının ve yüzlerce diğer insanın sinirini bozuyordu. Belki bir şeye ihtiyacı vardı. Ama o şeyi elde etmenin yolu bu değildi ve anne ve babasının ona bunu öğretmiş olması gerekirdi. "Belki uzun bir yolculuktan sonra bitkindiler ve jet lag mağduruydular." diyerek itiraz edebilirsiniz. Ama sadece otuz saniye sürecek dikkatli bir sorun çözme girişimi, bu utanç verici sahneye son verebilirdi. Daha düşünceli ebeveynler, gerçekten önemsedikleri birinin kalabalığın küçümsemesine maruz kalmasına göz yummazdı.

Daha önce iki yaşındaki çocuklarına hayır diyemeyen ya da demek istemeyen bir çifti, keyifli olması gereken sosyal bir ziyaretin her anında, gittiği her yerde çocuğun peşinde dolaştığını,

çocuk hareketleri yakından kontrol edilmediği anda son derece uygunsuz davranmaya başladığı için, risk almadan bir saniyelik bile özgürlük tanınamadığını da görmüştüm. Ebeveynlerin çocuklarının herhangi bir düzeltme olmadan içinden geldiği gibi davranmasına izin verme arzusu, tam ters etki yaratmıştı. Anne ve baba çocuğu bağımsız hareket etme imkânından tamamen mahrum bırakmışlardı. "Hayır"ın ne anlama geldiğini öğretmeye cesaret etmedikleri için, çocuğun azami çocuk otonomisine olanak sağlayan makul sınırlara dair bir fikri yoktu. Aşırı kaosun aşırı düzen (ya da düzensizlik) getirmesinin klasik bir örneğiydi. Benzer şekilde akşam yemeği davetlerinde, anne ve babaları utanç içinde ve müdahale etme becerisinden yoksun bir halde izlerken, bütün ekmek dilimlerinin iç kısımlarını yiyen, herkesi çocuksu zorbalıklarına maruz bırakan dört ya da beş çocuğun, sosyal sahneye hâkimiyet kurması nedeniyle yetişkin sohbetine giremeyen ebeveynler de gördüm.

Artık yetişkin olan kızım çocukken, bir keresinde, başka bir çocuk metal bir oyuncak kamyonla kafasına vurmuştu. Aynı çocuğun bir yıl sonra, küçük kız kardeşini kırılgan cam bir sehpaya doğru gaddarca itmesine şahit oldum. Hemen arkasından annesi onu (korkmuş kızını değil) tutup ayağa kaldırdı ve alçak sesle böyle şeyler yapmaması gerektiğini söylerken, açıkça onay belirten bir tavırla sırtını sıvazladı. Anne küçük bir Evrenin Tanrı İmparatoru'nu üretmeye soyunmuştu. Bu, kendilerini tam cinsiyet eşitliği savunucusu ilan eden pek çokları da dâhil, bir sürü annenin dile getirilmeyen hedefidir. Bu tür kadınlar yetişkin bir erkeğin herhangi bir buyruğuna yaygara koparark itiraz eder ama bilgisayar oyununa kendini kaptırmış yavrusunun istemesi durumunda, fıstık ezmeli sandviç yapmaya koşmakta gecikmez. Bu tür oğlanların gelecekteki eşleri kayınvalidelerinden nefret etmekte yerden göge kadar haklı olacaklar. Kadınlara saygı mı? O diğer oğlanların, diğer erkeklerin işi, onların biricik oğullarının değil.

Özellikle Hindistan, Pakistan ve Çin gibi cinsiyete göre kürtajın yaygın olarak uygulandığı yerlerde erkek çocukların yeğlenmesinin altında da benzer bir durum yatıyor olabilir. Konuyla ilgili Wikipedia maddesi, uygulamanın varlığını erkek çocuğu kız çocuğa üstün tutan "kültürel normlara" bağlamakta. (Kolektif bir şekilde yazılıp düzenlenmesi nedeniyle, kabul görmüş bilgeliği bulmak için kusursuz bir yer olduğundan Wikipedia'dan alıntı yaptım.) Ancak bu tür fikirlerin katı bir şekilde kültürel olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Böyle bir tavrın geliştirilmesinin makul psikobiyolojik nedenleri var ve modern ve eşitlikçi bir bakış açısıyla, hiç hoş değiller. Şartlar sizi bütün yumurtalarınızı tek bir sepete koymaya zorluyorsa, önemli olan tek şeyin genlerinizin devam etmesi olduğu evrimsel mantığın katı standartları gereği, erkek evlada oynamak daha iyi bir bahistir. Neden?

Üreme açısından başarılı bir kız evlat size sekiz ya da dokuz çocuk kazandırabilir. Holokost'tan sağ kurtulan ve bu açıdan bir yıldız olan Yitta Schwartz'ın torunları, üç nesil bu performansı ortaya koymayı başardılar. Schwartz 2010 yılında öldüğünde, yaklaşık iki bin kişinin atasıydı.[77] Ancak üreme açısından başarılı bir erkek evlatla, sınır yoktur. Çok sayıda dişi partnerle seks yapması, (türümüzün tekli doğumlarla sınırlandırılmış olması nedeniyle) katlanarak üreme için yeterli bir bilettir. Aktör Warren Beatty ve sporcu Wilt Chamberlain'ın binlerce kadınla birlikte olduğu söylenir (bu, rock yıldızları arasında da bilinmeyen bir şey değil). İkisi de bu sayılarda çocuk sahibi olmadı. Modern doğum kontrol yöntemleri bunu sınırlandırıyor. Ancak geçmişte benzer şöhretler bunu yaptılar. Örneğin Çin Hanedanı'nın büyük atası Giocangga (1550 civarı) Kuzeydoğu Çin'de bir buçuk milyon insanın erkek soyundan atasıdır.[78] Orta Çağ'ın Uí Néill

77 http://www.nytimes.com/2010/02/21/nyregion/21yitta.html.

78 Balaresque, P., Poulet, N., Cussat-Blanc, S., Gerard, P., Quintana-Murci, L., Heyer, E. ve Jobling, M. A., "Y-chromosome descent cluster and male differential reproductive success: young lineage expansions dominate Asian pastoral nomadic popuations", *European Journal of Human Genetics* 23, 2015: s. 1413-1422.

Hanedanı'nın soyundan, ağırlıklı olarak Kuzeybatı İrlanda'da ve İrlanda göçü sonucu ABD'ye yerleşen yaklaşık üç milyon erkek dünyaya geldi.[79] Hepsinin kralı, Asya'nın büyük kısmını fetheden Cengiz Han, Orta Asya'daki erkeklerin %8'inin –otuz dört neslin sonunda, on altı milyon erkeğin– büyük atasıdır.[80] Yani derin ve biyolojik bir bakış açısıyla, ebeveynlerin oğullarını dişi fetüsleri ortadan kaldıracak kadar kayırması nedensiz değil, ama doğrudan bir nedensellik olduğunu ya da daha derin kültüre bağlı nedenlerin olmadığını iddia ediyor değilim.

Gelişim sürecinde erkek evladı kayırıcı muamele, çekici, çok yönlü ve kendinden emin bir erkeğin ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Kendi ifadesiyle, psikanalizin babası Sigmund Freud örneğinde olan budur: "Annesinin tartışmasız gözdesi olan bir erkek, hayat boyu fatih olma duygusunu korur ve o özgüven genellikle gerçek başarıyı getirir."[81] Buraya kadar tamam. Ama "fatih olma duygusu" kolayca "gerçekten fatih" olmaya dönüşebilir. Cengiz Han'ın çarpıcı üreme başarısı, (milyonlarca Çinli, İranlı, Rus ve Macar'ın ölümü dâhil) başkalarının çeşitli başarılarına mal oldu. Dolayısıyla bir erkek evladı şımartmak, evrimci biyolog Richard Dawkins'in ünlü ifadesiyle "bencil gen" bakış açısıyla (kayırılan evladın genlerinin çok sayıda yavruyla çoğalmasına imkân yaratarak) işe yarayabilir. Öte yandan burada ve şimdi karanlık ve acı verici bir gösteriye neden olup tarif edilemeyecek kadar tehlikeli bir şeye de dönüşebilir.

Bütün bunlar tüm annelerin oğullarını kızlarına yeğlediği (ya da zaman zaman kızların oğlanlara yeğlenmediği veya babaların da bazen oğullarını kayırmadığı) anlamına gelmiyor.

79 Moore, L. T., McEvoy, B., Cape, E., Simms, K. ve Bradley, D. G., "A Y-chromosome signature of hegemony in Gaelic Ireland", *American Journal of Human Genetics* 78, 2006: s. 334-338.

80 Zerjal, T., Xue, Y., Bertorelle, G., Wells ve diğerleri, "The genetic legacy of the Mongols", *American Journal of Human Genetics* 72, 2003: s. 717-21.

81 Jones, E., *The Life and Work of Sigmund Freud*, Cilt 1, New York: Basic Books, 1953: s. 5 (Ernest Jones, *Freud Hayatı ve Eserleri*, çev: Dr. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın, Kabalcı Yayınevi, 2004).

Başka faktörler de söz konusu olabilir. Örneğin bazen, bilinçsiz nefret bir ebeveynin cinsiyet, kişilik ya da durumdan bağımsız olarak herhangi bir çocuğu için duyabileceği herhangi bir kaygıya (çok da bilinçsiz olmamakla birlikte) baskın gelebilir. Düzenli olarak aç bırakılan dört yaşında bir oğlan görmüştüm. Bakıcısı yaralanmıştı ve geçici olarak komşuları tarafından sırayla bakılıyordu. Annesi onu bizim eve bırakırken gün boyu hiçbir şey yemeyeceğini belirtmişti. "Sorun değil." demişti. Elbette sorundu (anlaşılmaması ihtimaline karşı). Aynı çocuk eşim inatla, ısrarla ve merhametle öğle yemeği yedirmeyi başardığı, iş birliği için onu ödüllendirdiği ve başarısız olmasına izin vermediği zaman, mutlak bir çaresizlik ve bağlılıkla ondan bir an ayrılmadı. Eşim, ben ve iki çocuğumuzla ve gün boyu baktığımız iki komşu çocuğuyla birlikte yemek masasında otururken, çocuğun ağzı önce sımsıkı kapalıydı. Eşim kaşığı çocuğun önüne tuttu ve çocuk kaşığın ağzına girmesini reddederek tipik inatçı ve yeterince ilgi görmemiş her iki yaş çocuğunun kullandığı savunmacı yöntemle başını öne arkaya sallarken, sabırla, ısrarla bekledi.

Eşim çocuğun başarısız olmasına izin vermedi. Bir lokma yemeyi başardığı zaman, her defasında "Aferin uslu oğluma." diyerek başını okşadı. Gerçekten de uslu olduğunu düşünüyordu. Şirin ve yaralı bir çocuktu. Çok da eziyetli geçmeyen on dakikanın sonunda, çocuk yemeğini bitirmişti. Hepimiz ilgiyle izliyorduk. Bir yaşam ve ölüm dramıydı.

"Bak," dedi eşim çocuğun kâsesini havaya kaldırarak, "hepsini bitirdin." Onu ilk gördüğümde bir köşede mutsuz duran, diğer çocuklarla etkileşim kurmayan, sürekli surat asan ve oyuna katılmasını sağlamak için gıdıkladığım ya da dürttüğüm zaman bana tepki vermeyen o çocuğun yüzüne bir anda kocaman, ışıl ışıl bir gülümseme yayıldı. Gülümsemesi masadaki herkese neşe getirdi. Yirmi yıl sonra bugün yazarken, hâlâ gözlerim yaşarıyor. Sonrasında gün boyu bir yavru köpek gibi gözünün önünden bir an ayırmadığı eşimin peşinde dolaştı. Eşim oturunca kucağına zıplayıp ona sokuldu ve ondan sürekli olarak esirgenen sevgiyi

umutsuzca arar gibi, kendini dünyaya geri açtı. Günün ilerleyen saatlerinde, ama biraz fazla erken, annesi geldi. Merdivenden hepimizin olduğu odaya indi. Oğlunu eşimin kucağına kıvrılmış görünce hoşnutsuz bir tavırla, "Ah, süper anne." dedi. Sonra, kapkara, ölüm saçan kalbi zerre değişmemiş bir halde, talihsiz çocuğu elinden tutarak evden ayrıldı. Kadın bir psikologdu. Tek gözünüz açıkken bile görebileceğiniz şeyler. İnsanların kör kalmak istemesine şaşmamalı.

Aritmetikten Herkes Nefret Eder

Klinik danışanlarım sık sık gündelik ailevi problemlerini konuşmaya gelirler. Bu tür gündelik meseleler çok sinsidir. Alışılagelmiş ve öngörülebilir olmaları önemsiz görünmelerine neden olur. Ancak o önemsiz görünme hali yanıltıcıdır: Hayatlarımız aslında her gün tekrarlanan şeylerden oluşur ve tekrar tekrar aynı şekilde geçirilen zaman, telaş uyandıracak bir hızla büyür. Yakın zamanda bir baba oğlunu yatırırken sıkıntı yaşadığından bahsetti;* bu ritüel tipik olarak kırk beş elli dakikalık bir mücadele gerektiriyordu. Bir hesap yaptık. Günde kırk beş dakika, haftada yedi günden, haftada üç yüz dakika ya da beş saat eder. Haftada beş saat, dört haftadan, ayda yirmi saat demek. On iki ay, ayda yirmi saat yılda yüz kırk saat eder. Bu, standart haftalık kırk çalışma saatiyle, bir buçuk ay demek.

Danışanım çalışma saatiyle yılın bir buçuk ayını etkisiz ve mutsuz bir şekilde oğluyla savaşarak geçiriyordu. Söylemeye gerek yok ikisi de bu yüzden eziyet çekiyordu. Niyetiniz ne kadar iyi, mizacınız ne kadar tatlı ve hoşgörülü olursa olsun, çalışma saatiyle yılın bir buçuk ayını kavgayla geçirdiğiniz bir insanla iyi ilişki yürütemezsiniz. Küskünlük, kırgınlık kaçınılmaz hale

* Burada ve kitabın ilerleyen bölümlerinde (kişisel geçmişimden olduğu gibi) klinik tecrübelerimden alıntılar yaptım. Hikâyelerden çıkarılacak dersi bozmamaya gayret ederken, konu olan kişilerin mahremiyetlerini korumak adına detayları değiştirdim. Umarım dengeyi doğru kurabilmişimdir.

gelir. Öyle olmasa bile, ziyan edilen onca nahoş zamanın, daha üretken, faydalı, daha az stresli ve daha eğlenceli bir aktiviteyle geçirilebileceği ortada. Bu tür durumlar nasıl anlaşılmalı? Hata nerede, çocukta mı, ebeveynde mi? Doğada mı, toplumda mı? Ve bir şey yapılmalıysa, o ne olmalı?

Kimileri bu tür sorunların tamamını yetişkinlere, ebeveyne ya da geniş anlamda topluma yükler. Bu tür insanlar, "Kötü çocuk yoktur, kötü ebeveyn vardır." diye düşünür. Akla bozulmamış bir çocuğun idealize edilmiş imgesi getirildiğinde, bu bakış açısı tamamen makul görünür. Çocukları niteleyen güzellik, açıklık, neşe, güven ve sevme kapasitesi, suçun tamamını sahnedeki yetişkinlere yüklemeyi kolaylaştırır. Ancak bu tür bir tutum tehlike yaratacak kadar ve saflık boyutunda romantiktir. Özellikle zor bir oğul ya da kız bahşedilmiş ebeveynlerin durumunda, fazla tek taraflıdır. Ayrıca, insana dair her tür bozulmanın eleştiriden uzak bir şekilde, toplumun ayaklarına serilmesi çok iyi olmaz. Bu sonuç sadece sorunu zamanda geriye taşır. Hiçbir şeyi açıklamaz, sorunu çözmez. Toplum bozulmuşsa ama içindeki bireyler bozulmamışsa, o zaman bozulma nereden başladı? Nasıl yayıldı? Bu tek taraflı, derinlemesine ideolojik bir teoridir.

Mantıksal olarak sosyal bozulma varsayımından ileri gelen, ne kadar nadir olursa olsun yaşanan bütün bireysel sorunların, ne kadar radikal olursa olsun kültürel yeniden yapılanmayla çözülmesi gerektiği ısrarı daha da tartışmalıdır. Toplumumuz, algılarımızın bile üstüne kurulu olduğu kategorilere uymayan ya da uymayacak olan gittikçe daha az sayıdaki insanı kapsamak için, istikrar sağlayan gelenekleri çözümleme çağrısıyla her geçen gün biraz daha fazla karşı karşıya kalmaktadır. Bu iyi bir şey değil. Her insanın özel sorunu sosyal bir devrimle çözülemez çünkü devrimler denge bozucu ve tehlikelidir. Çok uzun süreçlerin sonunda, birlikte yaşamayı ve karmaşık toplumlarımızı yavaş yavaş ve kademeli olarak inşat etmeyi öğrendik ve yaptığımız şeyin neden yürüdüğünü yeterli kesinlikle anlayabilmiş değiliz. Bu nedenle küçük devrimlerin bile genellikle neden olduğu ezi-

yetler göz önüne alındığında, sosyal var olma yollarımızı birtakım ideolojik sloganlar (çeşitlilik akla geliyor) uğruna değiştirmenin, iyilikten çok, bela üretmesi olasıdır.

Örneğin 1960'larda boşanma yasalarını bu kadar çarpıcı bir şekilde liberalleştirmek, gerçekten iyi mi oldu? Hayatlarının dengesi bu özgürleştirme girişiminin getirdiği farazi özgürlük nedeniyle bozulan çocukların, bunun iyi olduğunu söyleyeceklerinden şüpheliyim. Atalarımız tarafından akıllıca bir şekilde sağlanan duvarların arkasında dehşet ve korku kol geziyor. O duvarları yıkarak kendimizi tehlikeye atıyoruz. Altındaki soğuk suyun derinliklerinde akıl almaz canavarların pusuda beklediği incecik bir buz tabakasının üstünde bilinçsiz bir şekilde paten kayıyoruz.

Bugünün ebeveynlerinin de çocuklarından bir o kadar korktuklarını görüyorum; özellikle de farazi sosyal zorbalığın yakın failleri addedildikleri ve disiplinin, düzenin ve gelenekselliğin iyiliksever ve zaruri aktörleri olarak rollerinin hakkı yendiği için. Aşırılıklarıyla yetişkinliğin genel olarak karalanmasına, ehil gücün varlığına düşünce yoksunu bir inançsızlığa, toyluğun kaosu ve sorumlu özgürlük arasında ayırım yapamama haline yol açan 1960'ların ergen ruhunun fazla güçlü gölgesinde, rahatsız ve utana sıkıla barınıyorlar. Bu, ebeveynlerin çocuklarının kısa vadeli duygusal acılarına duyarlılığını artırırken, çocuklarında sancı ve ters etki yaratacak boyutta hasar bırakma korkularını şiddetlendirdi. Bunun, tam tersi olmasından iyi olacağını söyleyebilirsiniz ama biliyorsunuz ki her ahlaki sürecin aşırıya kaçması, felaketlere davetiye çıkaracaktır.

Onursuz Vahşi

Her bireyin bilinçli ya da bilinçsiz olarak, nüfuz sahibi bir filozofun takipçisi olduğu söylenir. Çocukların doğal olarak lekesiz ruhlarının sadece kültür ve toplum tarafından bozulduğu inancı, büyük ölçüde on sekizinci yüzyılda yaşayan Cenevreli Fransız

filozof Jean-Jacques Rousseau'dan türetilmiştir.[82] Rousseau, hem insan toplumunun hem özel mülkiyetin yozlaştırıcı bir etkisinin olduğunun hararetli bir savunucusuydu. Hiçbir şeyin insanın medeniyet öncesi hali kadar nazik ve harika olamayacağını iddia ederdi. Tam da aynı zamanlarda, baba olarak yetersizliğini fark ederek çocuklarından beşini zamanın yetimhanelerinin şefkatli ve ölümcül insafına terk etti.

Oysa Rousseau'nun tarif ettiği soylu vahşi, farz ettiği gibi etten kemikten bir gerçeklik değil, bir ideal, türünün kusursuz örneği, dinî, soyut bir varlıktı. Mitolojik olarak kusursuz çocuk İsa, hayal gücümüzde kalıcı olarak yer etmiştir. O, gençliğin potansiyeli, yeni doğmuş kahraman, haksızlığa uğramış masum ve hak sahibi kralın uzun zaman önce kaybettiği oğludur. En eski tecrübelerimize eşlik eden ölümsüzlük imasıdır. O Âdem'dir, Düşüş'ten önce, henüz günahsızken, Tanrı'yla birlikte bahçede dolaşan kusursuz insandır. Ancak insanlar iyi oldukları kadar kötüdürler de ve ruhlarımızda ebediyen var olan o karanlık, daha genç hallerimizden de eksik değildir. Genel olarak insanlar yaşla kötüleşmez, iyileşirler; olgunlaştıkça nazikleşir, daha vicdanlı ve duygusal olarak daha dengeli ve istikrarlı olurlar.[83] Okul bahçesinin yoğun ve genellikle korkunç zorbalığı,[84] yetişkin toplumunda kendini nadiren gösterir. William Golding'in *Sineklerin Tanrısı* adlı karanlık ve anarşi üstüne kurulu eserinin klasik olması boşuna değildir.

Dahası insan davranışının dehşetlerinin tarihe ve topluma kolayca atfedilemeyeceğine dair birçok açık ve direkt kanıt bulunmaktadır. Bu, belki de en acı verici haliyle, primatolojist Jane

82 Bu tür fikirlere dair makul bir özet için bakınız https://www.britannica.com/art/noble-savage.

83 Roberts'ın güzel bir değerlendirmesi için bakınız B. W. ve Mroczek, D., "Personality trait change in adulthood", *Current Directions in Psychological Science* 17, 2008: s. 31-35.

84 Böylesi konulara ilişkin daha derin, ampirik temele dayanan ve güvenilir bir tartışma için bakınız Olweus, D., *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*, Malden, MA: Blackwell Publishing, 1993.

Goodall tarafından, 1974'ten başlamak üzere, sevgili şempanzelerinin birbirlerini öldürmeye muktedir ve istekli olduklarını (insanlar için uygun terminolojiyle) öğrenmesiyle keşfedildi.[85] Goodall, keşfinin şok edici doğası ve antropolojik açıdan taşıdığı büyük önem yüzünden, hayvanlarla temasının onları doğal olmayan davranışlar sergilemeye yönlendirmiş olmasından çekinerek, gözlemlerini yıllarca sır olarak sakladı. Hikâyesini yayımladıktan sonra bile, birçok insan ona inanmayı reddetti. Ancak Goodall'un gözlemlerinin hiçbir şekilde eşine az rastlanır türden olmadığının ortaya çıkması çok sürmedi.

Açıkça ifade etmek gerekirse şempanzeler kabile savaşlarına tutuşuyorlar. Dahası, bunu akıl almaz bir gaddarlıkla yapıyorlar. Tipik yetişkin bir şempanze, boyut olarak daha küçük olmasına rağmen, mukayese edilebilir bir insanın iki katı güçlüdür.[86] Goodall dehşet içinde, incelediği şempanzelerin sağlam çelik kabloları ve levyeleri koparmaya meyilli olduklarını gözlemledi.[87] Şempanzeler kelimenin gerçek anlamıyla birbirlerini parçalayabilirlerdi ve bunu yapıyorlardı da. Bunun için insan toplumları ya da karmaşık teknolojileri suçlanamaz.[88] Goodall, "Sıklıkla, geceleri uyandığım zaman," diye yazdı, "zihnimde korkunç görüntüler canlanıyordu. Satan [uzun zamandır gözlemlediği bir şempanze] yüzündeki büyük bir yaradan akan kanı içmek için ellerini Sniff'in çenesinin altına tutuyor... Jomeo, Dé'nin uyluğundan bir deri parçası koparıyor; Figan, bütün gücünü toplayıp kendini, çocukluk kahramanlarından biri olan Câlût'un harap durumdaki titreyen vücuduna çarpıyor da çarpıyor."[89] Çoğu erkeklerden oluşan küçük ergen çeteleri, alanlarının sınırlarında

85 Goodall, J., *Through a Window: My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe*, Boston: Houghton Miffling Harcourt, 1990.

86 Finch, G., "The bodily strength of chimpanzees", *Journal of Mammalogy* 24, 1943: s. 224-228.

87 Goodal, J., *In the Shadow of Man*, New York: Dell, 1972.

88 Wilson, M. L. ve diğerleri, "Lethal aggression in *Pan* is better explained by adaptive strategies than human impacts", *Nature* 513, 2014: s. 414-417.

89 Goodall, J., *Through a Window: My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe*, Houghton Mifflin Harcourt, 1990: s. 128-129.

dolaşıyorlardı. Yabancılara rastlarlarsa (eskiden tanıdıkları ve artık çok büyüyen gruptan kopmuş olan şempanzelere bile) ve sayıca üstünlerse, çete onlara acımadan saldırıp onları yok ediyordu. Şempanzelerin süperegosu yoktur ve insanın kendini kontrol etme kapasitesinin abartıldığını hatırlamak da temkinli bir yaklaşım olacaktır. Iris Chang'in Çin şehrinin istilacı Japonlar tarafından zalimce kırımdan geçirilmesini anlatan *The Rape of Nanking*[90] adlı şok edici ve dehşet verici kitabının dikkatli bir şekilde incelenmesi, iflah olmaz romantikleri bile kendine getirecektir. Dahası o dönemde kurulan gizli Japon biyolojik savaş araştırma birimi Birim 731 hakkında ne kadar az şey söylenirse o kadar iyi olur. Okuyacaksanız, günahı boynunuza. Uyarmadı demeyin.

Avcı ve toplayıcılar da toplu halde yaşamalarına ve yerelleşmiş kültürlerine rağmen, şehirli ve sanayileşmiş karşılıklarından daha ölümcüldürler. Modern İngiltere'de yıllık cinayet oranı, yüz binde birdir.[91] Bu sayı ABD'de dört ya da beş kat, modern uluslar arasında kaydedilmiş en yüksek oranı elinde tutan Honduras'ta ise yaklaşık doksan kat daha fazladır. Ancak sağlam kanıtlar, insanların zaman ilerledikçe ve toplumlar büyüyüp düzene kavuştukça, daha az değil daha fazla barışçıl olma yolunda olduklarını düşündürmektedir. 1950'lerde Elizabeth Marshall Thomas tarafından "zararsız insanlar" olarak romantikleştirilen[92] Afrikalı !Kung yerlilerinin yıllık cinayet oranı yüz binde kırk idi ve devlet otoritesine tabi olduktan sonra, bu sayı %30 oranında düşüş gösterdi.[93] Bu, çok katmanlı toplumsal yapıların, insanların şiddet eğilimlerini alevlendirmeye değil, azaltmaya hizmet ettiğinin aydınlatıcı bir örneğidir. Saldırganlıklarıyla tanınan

90 Chang, I., *The Rape of Nanking*, New York: Basic Books, 1990.

91 Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, *Global study on homicide*, 2013: https://www.unodc.org/documents/gsh/pdfs/2014 _ GLOBAL _ HOMICIDE _ BOOK _ web.pdf.

92 Thomas, E. M., *The Harmless People*, New York: Knopf, 1959.

93 Roser, M., *Ethnographic and Archaeological Evidence on Violent Deaths*, 2016: https://ourworldindata.org/ethnographic-and-archaeological-evidence-on-violent-deaths/.

Brezilyalı Yanomamiler için yıllık cinayet oranı yüz binde üç yüz olarak bildirilmiştir ama istatistiklerin en üst noktaya çıktığı yer Brezilya değil. Papua Yeni Gine sakinleri birbirlerini yüz binde yüz kırk ile bin arasında değişen sayılarla öldürüyorlar.[94] Ancak, rekor Kaliforniya yerlileri Katolara ait görünüyor: 1840 civarında yüz bin Kato'dan bir dört yüz ellisi şiddet sonucu can vermiştir.[95]

Diğer insanlar gibi çocuklar da sadece iyi olmadıkları için, toplum tarafından dokunulmadan kendi hallerine bırakılıp kusursuz yetişkinlere dönüşemezler. Sürünün daha kabul edilebilir üyeleri olmaları için, köpeklerin bile sosyalleşmesi gerekir ve çocuklar köpeklerden çok daha karmaşıktır. Bu, eğitilmedikleri, disiplin almadıkları ve düzgün şekilde teşvik edilmediklerinde yoldan çıkabilecekleri anlamına geliyor. İnsanın şiddet eğilimlerinin tamamını sosyal yapının patolojilerine bağlamak sadece yanlış değil, aptallık denebilecek kadar yanlıştır. Hayati önem taşıyan sosyalleşme süreci, pek çok zararı önler ve iyilik getirir. Çocuklar şekillendirilmeli ve eğitilmelidir; yoksa gerektiği gibi gelişemezler. Bu olgu davranışlarına fazlasıyla yansır: Çocuklar hem akranlarının hem ebeveynlerinin ilgisini çekmek için umutsuzca çabalarlar, çünkü onları etkili ve sofistike toplumsal oyunculara dönüştüren bu ilgi son derece gereklidir.

Çocuklar kesin ve açık ilginin eksiliği kadar, ya da bundan daha fazla, zihinsel veya fiziksel istismardan da zarar görürler. Bu, herhangi bir şey yapmaktan çok, yapmamaktan kaynaklanan bir zarardır ve bir o kadar ciddi ve kalıcıdır. Çocuklar "şefkatle" dikkatsiz ebeveynleri onları keskin, gözlemci ve uyanık kılmak yerine, bilinçsiz ve ayrışmamış bir durumda bıraktıklarında hasar alırlar. Çocuklar, bakımlarından sorumlu olan kişiler çatışmadan ya da tatsızlıktan çekinerek onları düzeltmeye cesaret edemez hale geldiğinde ve onları rehbersiz bıraktığında hasar alırlar.

94 *A.g.e.*; ayrıca bakınız Brown, A., *The Darwin Wars: The Scientific Battle for he Soul of Man*, New York: Pocket Books, 2000.

95 Keeley, L. H., *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, USA, 1997.

Bu tür çocukları sokakta görür görmez ayırt edebilirim. Zayıf, odaklanamamış ve dalgındırlar. Altın gibi parlamak yerine kurşun gibi ağır ve donukturlar. Sürekli olmayı bekleme haline hapsedilmiş, yontulmamış bloklar gibidirler.

Bu tür çocuklar akranları tarafından sürekli yok sayılırlar. Bunun nedeni onlarla oynamanın eğlenceli olmamasıdır. Yetişkinler de (üstlerine gidildiğinde çaresizce inkâr etmelerine rağmen) aynı tutumu sergileme eğilimindedir. Kariyerimin ilk dönemlerinde gündüz bakım merkezlerinde çalışırken, nispeten ihmal edilen çocuklar, bocalayan, tam oluşmamış tarzlarıyla ve doğru mesafeyi koruma hissinden ve dikkatli oyunbazlıktan yoksun halleriyle bana yaklaşırlardı. Gelişimin olmazsa olmaz katalizörü yetişkin ilgisine duydukları güçlü arzunun şaşmaz yönlendirmesiyle, ne yaptığıma bakmadan, kendilerini yanıma ve hatta kucağıma atarlardı. Onlar için çok üzülmeme ve içinde oldukları durumu çok iyi anlamama rağmen, bu tür çocuklara ve gereğinden fazla uzamış bebeksiliklerine sıkkınlıkla, hatta tiksintiyle tepki vermemek –ve onları bir kenara itmemek– çok zordu. Haşin ve korkunç olsa da bu tepkinin, yeterince sosyalleşmemiş bir çocukla ilişki kurmanın nispi tehlikesini ve (hızlı ve uygunsuz bağımlanma olasılığı ebeveynin sorumluluğu olması gerekirken) böyle bir bağlanmayı kabul etmenin gerektireceği zamanı ve kaynakları işaret eden neredeyse evrensel bir iç uyarı sinyali olduğuna inanıyorum. Böyle bir durumla karşı karşıya geldiklerinde, potansiyel olarak arkadaş canlısı akranların ve ilgili yetişkinlerin dikkatlerini, açıkça ifade etmek gerekirse maliyet/fayda açısından daha aşağı olan diğer çocuklarla etkileşime yönlendirme ihtimali daha yüksektir.

Ebeveyn ya da Arkadaş

Yetersiz yapılanmış ya da tamamen namevcut disiplin yaklaşımlarının ayrılmaz bir parçası olan ihmal ya da kötü muamele, kasti yani aleni ve bilinçli ebeveynsel gerekçelerden kaynaklı

olabilir. Ne var ki genellikle, onları herhangi bir nedenden azarlamaları halinde, çocuklarının onlardan artık hoşlanmayacağı ya da hatta onları sevmeyeceği korkusu, modern ebeveynlerin ellerini kollarını bağlıyor. Çocuklarının arkadaşlığını her şeyden çok istiyorlar ve onu elde etmek için saygıyı feda etmeye razılar. Bu iyi bir şey değil. Bir çocuğun pek çok arkadaşı olabilir ama iki ebeveyni vardır –o da varsa– ve ebeveynler arkadaştan daha azı değil, daha fazlasıdırlar. Arkadaşların düzeltme yetkisi çok kısıtlıdır. Bu nedenle, çocukların uzun vadeli sonuçları algılama ya da önemseme kapasitesi çok kısıtlı olduğu için, her ebeveyn elbette düzeltici faaliyeti uyguladıktan sonra, çocuklarının onlara yönlendirdiği anlık öfkeyi, hatta nefreti hoş görmeyi öğrenmelidir. Ebeveynler toplumun arabulucularıdır. Diğer insanların onlarla anlamlı ve üretken etkileşimler kurabilmesi için, çocuklarına nasıl davranmaları gerektiğini öğretirler.

Bir çocuğa disiplin vermek sorumlu bir davranıştır; yaramazlığa öfkelenmek değil. Yanlış bir davranış için intikam almak değildir. Aksine merhamet ve uzun vadeli yargının özenli bir bileşimidir. Doğru disiplin çaba gerektirir; hatta çabayla neredeyse eş anlamlıdır. Çocuklara dikkatinizi vermek zordur. Neyin yanlış, neyin doğru ve neden böyle olduğunu çözmek zordur. Adil ve şefkatli disiplin stratejileri oluşturmak ve bunların uygulanmalarını çocuğun bakımına müdahil olan diğer insanlarla müzakere etmek zordur. Bu sorumluluk ve zorluk bileşiminden ötürü, çocuklara uygulanan sınırlamaların onlara zarar verdiği yönündeki her tür düşünce çarpık bir şekilde hoş gelebilir. Böyle bir bakış açısı, bir kez kabul gördüğünde, aslında yanlış olduğunu çok iyi bilmesi gereken yetişkinlerin kültürleme aktörleri olarak görevlerini bırakmalarına ve böyle yapmanın, çocuklar için daha iyi olduğunu iddia etmelerine yol açar. Bu derin ve tehlikeli bir kendini kandırma halidir. Tembel, acımasız ve affedilmezdir. Ve meşrulaştırmaya yatkınlığımız bununla bitmez.

Bilimsel literatür bir, basiti aşan yaratıcılığın şaşırtıcı derecede nadir olduğunu;[96] iki, katı kısıtlamaların yaratıcı başarıyı engellemekten ziyade kolaylaştırdığını[97] açıkça ifade etmesine rağmen, kuralların, çocuklarımızın normalde sınırsız ve içten gelen yaratıcılığını telafisi mümkün olmayan bir şekilde kısıtladığınızı varsayarız. Kuralların ve yapının yıkıcı etkisine inanç, sıklıkla, çocukların kusursuz doğalarının kendini göstermesine izin verilmesi halinde, ne zaman uyuyacakları ve ne yiyecekleri konusunda iyi tercihler yapacakları fikriyle yan yanadır. Bunlar eşit derecede temelsiz varsayımlardır. Çocuklar, böyle yapmaları dikkat çektiği, güç sağladığı ve onları yeni bir şey denemekten koruduğu sürece, hayatlarını sosisli sandviç, parmak tavuk ve kahvaltılık gevrekle sürdürmeye yeltenmeye son derece muktedirdirler. Çocuklar yatağa makul bir saatte ve huzur içinde girmek yerine, gece bilinçsizliğine yorgunluktan sersemleyene kadar karşı koyarlar. Ayrıca bir yandan sosyal ortamın çok katmanlı dış çizgilerini keşfedebilmek için yetişkinleri kışkırtmaya hazırdırlar; tıpkı sürülerindeki yetişkinleri taciz eden yavru şempanzeler gibi.[98] Yetişkinlerle uğraşmanın ve onları rahatsız etmenin sonuçlarını gözlemlemek şempanzenin de çocuğun da, aksi takdirde fazla karışık ve korku verici olabilen özgürlüğün sınırlarını keşfetmesine olanak sağlar. Bu tür sınırlar keşfedildiklerinde, her ne kadar saptanmaları geçici bir hayal kırıklığı ya da hüsrana yol açsa da emniyet hissi sağlarlar.

Yaklaşık iki yaşındayken kızımı oyun parkına götürdüğümü hatırlıyorum. Maymun parmaklıklarında oynuyor, havada asılı duruyordu. Özellikle kışkırtma çabasındaki bir küçük canavar, tam kızımın tutunduğu parmaklığın üstünde ayakta duruyordu.

---

96 Carson, S. H., Peterson, J. B. ve Higgins, D. M., "Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire", *Creativity Research Journal* 17, 2005: s. 37-50.

97 Stokes, P. D., *Creativity from Constraints: The Psychology of Breakthrough*, New York: Springer, 1996

98 Wrangham, R. W. ve Peterson, D., *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*, New York: Houghton Mifflin, 1996.

Oğlanın ona doğru yaklaşmasını izledim. Göz göze geldik. Yavaş hareketlerle ve kasten, gücünü gittikçe arttırarak, tekrar tekrar, kızımın ellerine bastı ve bunu yaparken bana bakmayı sürdürdü. Ne yaptığını çok iyi biliyordu. Felsefesi, "Bu da sana kapak olsun, Babacık"tı. Yetişkinlerin aşağılık olduğu ve onlara rahatça kafa tutabileceği sonucuna çoktan varmıştı. (Ne yazık ki kendisi de bir gün onlardan biri olacaktı.) Ebeveynlerinin ona yüklediği umutsuz gelecek buydu. Çocuğa büyük ve faydalı bir şok yaşatarak, onu parmaklıkların üstünden yakaladığım gibi, on metre uzağa fırlattım.

Hayır, bunu yapmadım. Sadece kızımı başka bir yere götürdüm. Ama bunu yapsaydım, diğer çocuk için daha iyi olabilirdi.

Sürekli olarak annesinin yüzüne vuran küçük bir çocuk düşünün. Neden böyle bir şey yapar? Aptalca bir soru. Kabul edilemeyecek kadar safça. Cevap çok açık. Annesine hâkimiyet kurmak için. Yanında kalıp kalmayacağını görmek için. Sonuçta şiddet bir gizem değildir. Gizemli olan huzurdur. Şiddeti, çocuğun fabrika ayarıdır. Kolaydır. Zor olan barıştır: öğrenilmiş, telkin edilmiş, hak edilmiş huzur. (İnsanlar genellikle temel psikolojik sorularını tersten alır. İnsanlar neden uyuşturucu kullanır? Bunda şaşılacak bir şey yok. Asıl esrarengiz olan, neden her zaman kullanmadıklarıdır. İnsanlar neden anksiyete çeker? Çok şaşılacak bir şey değil. İnsanlar nasıl sakin durabilirler? Asıl esrarengiz olan budur. Kırılgan ve ölümlüyüz. Bir milyon şey, bir milyon farklı şekilde aksayabilir. Her saniye çılgın gibi korkuyor olmamız gerekir. Ama korkmayız. Aynı şey, depresyon, tembellik ve suça yatkınlık için de söylenebilir.)

Size zarar verebilir ve üstünüzde hâkimiyet kurabilirsem, o zaman sizinleyken istediğim anda, istediğimi yapabilirim. Merakımı gidermek için size eziyet edebilirim. Dikkati sizden uzaklaştırıp üstünüzde hâkimiyet kurabilirim. Oyuncağınızı çalabilirim. Çocuklar öncelikle, her ne kadar bazı bireylerde diğerlerinden daha baskın olsa da saldırganlık içimizde var olan bir şey olduğu için, ikinci olarak saldırganlık arzuyu kolaylaştırdığı için vururlar.

Bu tür bir davranışın öğrenilmesi gerektiğini varsaymak aptallıktır. Bir yılana sokmasının öğretilmesi gerekmez. Hayvanın doğasında zaten vardır. İki yaş çocukları, istatistiksel açıdan, en vahşi insanlardır.[99] Tekme atar, vurur, ısırırlar ve başkalarının eşyalarını çalarlar. Bunu keşfetmek, öfke ve hüsranlarını ifade etmek ve dürtüsel arzularını tatmin etmek için yaparlar. Daha önemlisi, konumuz açısından, bunu izin verilebilir davranışın gerçek sınırlarını keşfetmek için yaparlar. Neyin kabul edilebilir olduğunu başka nasıl çözebilirler ki? Küçük çocuklar, bir duvar arayan kör insanlar gibidir. Gerçek sınırların nerede durduğunu görmek için itmek ve denemek zorundadırlar (ve o sınırlar nadiren söylendikleri yerde bulunur).

Bu tür eylemlerin tutarlılıkla ve sürekli olarak düzeltilmesi, çocuğa kabul edilebilir saldırganlığın sınırlarını gösterir. Yokluğu sadece merakı artırır, bu yüzden çocuk eğer saldırgan ve baskınsa biri bir sınır işaret edene kadar, vurur, ısırır ve tekmeler. Anneme ne kadar sert vurabilirim? İtiraz edene kadar. Bu nedenle, düzeltme ne kadar erken gelirse o kadar iyidir (ebeveynin arzuladığı nihai sonuç vurulmak değilse). Düzeltme, ayrıca, çocuğun başkalarına vurmanın, vasat altı bir sosyal strateji olduğunu öğrenmesini sağlar. Düzeltilmediğinde, hiçbir çocuk, dürtülerinin hem kendi ruhunda hem de sosyal dünyada çatışma olmadan bir arada var olabilmesi için, onları organize etme ve düzene sokma gibi zahmetli bir sürece girmeyecektir. Bir zihni düzene sokmak kolay iş değildir.

Oğlum özellikle küçük bir çocukken huysuzdu. Kızım küçükken, kötücül bir bakışla onun taş kesilmesini sağlayabiliyordum. Bu tür bir müdahale oğlumun üstünde hiçbir etki yaratmıyordu. Dokuz aylıkken, kolay kolay kandırılamayan eşimi bile akşam yemeği

99 Peterson, J. B. ve Flanders, J., "Play and the regulation of aggression", edit: Tremblay, R. E., Hartup, W. H. ve Archer, J., *Development Origins of Agression*, New York: Guilford Press, 2005: s. 133-157; Nagin, D. ve Tremblay, R. E., "Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and non-violent juvenile delinquency", *Child Development* 70, 1999: s. 1181-1196.

masasında alt etmişti. Kaşık üzerinde kontrolü ele geçirmek için onunla savaşıyordu. "İyi!" diye düşündük. Zaten gerekenden bir dakika daha fazla beslenmesini biz de istemiyorduk. Ancak küçük yaramaz en çok üç ya da dört lokma yiyordu. Sonra oynamaya başlıyordu. Yemeğini kâsenin içinde döndürmeye başlıyordu. Parçalar alıp mama sandalyesinin tepsi kısmına atıyor, oradan aşağıya, zemine düşmesini izliyordu. Dert değildi. Keşfediyordu. Ama bunu yaparken, yeterince yemiyordu. Yeterince yemediği için, yeterince uyumuyordu. Sonra gece yarısı ağlayarak anne ve babasını uyandırıyordu. Sonra anne baba huysuzlaşıyordu. O, annesini bunaltıyor, annesi de hıncını benden çıkarıyordu. Gidişat hiç iyi değildi.

Bu tatsızlıkla geçen birkaç günün sonunda, kaşığı geri almaya karar verdim. Savaşa hazırdım. Yeterince zaman ayırmıştım. Sabırlı bir yetişkin ebeveyn, inanması ne kadar zor olsa da iki yaşındaki bir çocuğu alt edebilir. Dedikleri gibi, "Yaşlılık ve hile her zaman gençliği ve yeteneği alt edebilir." Bu, kısmen iki yaşındayken zamanın sonsuz gelmesinden kaynaklanır. Benim için yarım saat, oğlum için bir hafta demekti. Zafer kazanacağımdan emindim. Oğlum inatçı ve korkunçtu. Ama ben daha kötü olabilirdim. Onun önünde kâseyle, karşılıklı oturduk. *Büyük karşılaşma anı* gelip çatmıştı. Bunu o da ben de biliyorduk. Kaşığı aldı. Sonra ben kaşığı ondan aldım ve bir yudum enfes lapayla doldurdum. Kaşığı kasten ağzına doğru ilerlettim. Beni tıpkı oyun parkındaki ayak canavarının tavrıyla süzdü. Dudaklarını aşağı doğru sarkıtarak, her tür girişi kapadı. O başını sıkı çemberler çizerek çevirirken, ben de kaşıkla ağzını kovalıyordum.

Ama bende hile çoktu. Boştaki elimle, rahatsız edici olacağını hesapladığım bir şekilde göğsünü dürttüm. Kıpırdamadı. Tekrar yaptım. Tekrar. Sertçe değil ama yok sayılabilecek gibi de değil. On dürtme kadar sonra bir öfke sesi çıkarma niyetiyle ağzını açtı. Hah! Hata yapmıştı. Kaşığı ustalıkla ağzına ittim. Diliyle can sıkıcı yemeği dışarı itmeyi denedi. Ama bununla nasıl baş edeceğimi de biliyordum. İşaret parmağımı yatay bir

şekilde dudaklarının üstüne yerleştirdim. Yiyeceğin bir kısmı çıktı ama bir kısmı yutulmuştu. Babaya bir sayı. Başını okşadım ve aferin oğluma dedim. Ciddiydim de. Biri onlara yaptırmaya çalıştığınız bir şeyi yaptığında, o kişiyi ödüllendirin. Zaferden sonra gareze yer yok. Bir saat sonra, hepsi bitmişti. Öfke vardı. Biraz sızlanma olmuştu. Eşim odadan çıkmak zorunda kaldı. Stres çok büyüktü. Öte yandan çocuk yemeği yemişti. Oğlum bitkin bir halde göğsüme yığıldı. Birlikte biraz uyuduk. Ve uyandığında, benden, disipline sokulmasının öncesinden daha fazla hoşlanıyordu.

Bu kafa kafaya geldiğimizde yaygın olarak gözlemlediğim bir şeydi; sadece oğlumda da değil. Bir süre sonra, bir başka çiftle bebek bakıcılığı ortaklığına girdik. Bütün çocuklar bir evde bir araya toplanıyordu. Sonra çiftlerden biri yemeğe ya da sinemaya giderken, diğeri tamamı üç yaşın altındaki çocuklara bakıyordu. Bir akşam, bize bir çift daha katıldı. İki yaşında, iri yapılı, güçlü oğullarına yabancıydım.

"Uyumaz." dedi babası. "Yatırırsınız, yatağından inip aşağı gelir. Genellikle bir Elmo videosu açıp izlemesine izin veririz."

İçimden, "İnatçı bir çocuğu kabul edilemez davranışı için ödüllendirmem söz konusu bile olamaz," diye geçirdim, "ve kimseye Elmo videosu izletecek değilim." O ürkütücü, ağlamaklı kukladan her zaman nefret etmişimdir. Jim Henson'ın mirası için bir utançtı. Bu yüzden Elmo'yla ödüllendirme konusu tamamen gündem dışıydı. Elbette bir şey demedim. Ebeveynlerle çocukları hakkında konuşamazsınız, ta ki sizi dinlemeye hazır olana kadar.

İki saat sonra çocukları yatırdık. Kukla meraklısı dışında, beş çocuğun dördü derhal uykuya daldı. Kaçamaması için onu parmaklıklı bir yatağa yatırmıştım. Ama bu ulumasına engel değildi ve öyle de yaptı. Bu beni biraz zorlayacaktı. Kendi açısından iyi bir stratejiydi. Hem sinir bozucuydu hem de diğer çocukları uyandırma –ve onların da ulumaya başlama– riski vardı. Çocuğa bir puan. Bu yüzden, odaya girdim. "Yat bakalım." dedim. Hiçbir etki yaratmadı. "Yat," dedim, "yoksa seni ben

yatırırım." Çocukları mantıkla ikna etmek genellikle –özellikle bu tür şartlar altında– işe yaramaz ama ben uyarıya inanırım. Elbette yatmadı. Etkiyi artırmak için bir kez daha uludu.

Çocuklar bunu sık sık yapar. Korkmuş ebeveynler ağlayan bir çocuğun her zaman üzgün ya da yaralanmış olduğunu düşünürler. Bu doğru değildir. Öfke ağlamanın en yaygın nedenlerinden biridir. Ağlayan çocukların kas hareketi kalıplarının özenli analizi bunu doğrulamıştır.[100] Öfke ağlaması ve korku ağlaması birbirine benzemez. Ayrıca çıkan sesler de aynı değildir ve dikkat edildiğinde birbirlerinden ayırt edilebilirler. Öfke ağlaması genellikle bir baskınlık kurma eylemidir ve aynı şekilde ele alınmalıdır. Çocuğu kaldırıp geri yatırdım. Nazikçe. Sabırla. Ama kararlılıkla. Geri kalktı. Geri yatırdım. Geri kalktı. Tekrar yatırdım. Yine kalktı. Bu kez, onu yatırınca elimi sırtında tuttum. Bütün gücüyle ama etkisiz bir şekilde debelendi. Sonuçta benim onda birim kadardı. Onu tek elimle idare edebilirdim. Böylece onu aşağıda tutup sakin bir sesle konuştum, ona iyi bir çocuk olduğunu ve kendini rahat bırakmasını söyledim. Ona bir emzik verdim ve sırtını sıvazladım. Gevşemeye başladı. Gözleri kapanır gibi oldu. Elimi çektim.

Derhal ayağa fırladı. Etkilenmiştim. Çocukta ruh vardı! Onu kaldırıp geri yatırdım. "Yat bakalım, canavar." dedim. Sırtını bir süre daha sıvazladım. Bazı çocuklar bununla yatışır. Yorgun düşmüştü. Teslim olmaya hazırdı. Gözlerini kapadı. Ayağa kalktım ve sessiz ama hızlı adımlarla kapıya gittim. Konumu kontrol etmek için son bir kez arkama baktım. Yine ayaktaydı. Parmağımı ona doğru uzattım. "Yat bakalım, canavar." dedim. Ve ciddiydim. Derhal yattı. Kapıyı kapattım. Birbirimizden hoşlanmıştık. Ne ben ne eşim gece boyunca bir daha sesini duyduk.

Gecenin ilerleyen saatlerinde, geldikleri zaman, babası "Nasıldı?" diye sordu. "İyi." dedim. "Hiç sorun çıkmadı. Şimdi uyuyor."

---

100 Sullivan, M. W., "Emotional expression of young infants and children", *Infants and Young Children* 16, 2003: s. 120-142.

"Kalktı mı?" dedi baba.

"Hayır." dedim. "Aralıksız uyudu."

Baba bana baktı. Öğrenmek istiyordu. Ama sormadı. Ben de anlatmadım.

Atasözündeki gibi, "Nefesinizi boşa tüketmeyin." Bu size sert gelmiş olabilir. Ama çocuğunuzu uyumayacak şekilde eğitmek ve üstüne üstlük onu ürkütücü bir kuklanın acayiplikleriyle ödüllendirmek mi? Bu da az sert değil hani.

Herkes kendine özgü bir yöntem uygular.

Disiplin ve Ceza

Modern ebeveynler sık sık yan yana gelen iki kelimeden çok korkuyorlar: disiplin ve ceza. Bu iki sözcük insanın aklında, hapishane, asker ve siyah çizme görüntüleri canlandırıyor. Disiplin ve baskı ya da ceza ve işkence arasındaki mesafe gerçekten kolayca aşılabilir. *Disiplin* ve *ceza* özenle ele alınmalıdır. Korku şaşırtıcı değil. Ama ikisi de gerekli. İkisi de bilinçli ve bilinçsiz olarak, kötü ya da iyi şekilde uygulanabilir ama kullanımlarından kaçış yoktur.

Sorun, ödülle disiplin vermenin imkânsız olması değil. Aslında iyi davranışı ödüllendirmek çok etkili olabilir. Davranışçı psikologların en ünlüsü olan B. F. Skinner bu yaklaşımın sıkı bir savunucusuydu. Bu konuda uzmandı. Her ne kadar bütün yaptıkları topu gagalarıyla iterek ileri geri yuvarlamaktan ibaret olsa da güvercinlere pinpon oynamayı öğretmişti.[101] Ama onlar güvercindi. Bu yüzden kötü bile oynasalar sonuç bayağı iyiydi. Skinner kuşlarına İkinci Dünya Savaşı'nda, Güvercin Projesi'nde füzelere pilotluk etmeyi bile öğretmişti.[102] Elektronik kılavuz

101 Bakınız B. F. Skinner Vakfı: https://www.youtube.com/watch?v=vGazyH-6fQQ4.

102 Glines, C. B., "Top secret World War II bat and bird bomber program", *Aviation History* 15, 2005: s. 38-44.

sistemlerinin icadı çabalarını geçersiz kılana kadar, hayli yol katetmişti.

Skinner bu tür eylemleri gerçekleştirmek üzere eğittiği hayvanları olağanüstü bir özenle gözlemliyordu. Hedeflediği şeye yaklaşan her tür eylemi tam doğru boyutta bir ödül takip ediyordu; ne önemsiz olacak kadar küçük ne de gelecekteki ödüllerin değerini azaltacak kadar büyük. Benzer bir yaklaşım çocuklarda da kullanılabilir ve çok işe yarar. Küçük çocuğunuzun masayı kurmanıza yardım etmesini istediğinizi düşünün. Bu işe yarar bir beceridir. Yapabilse, onu daha çok seversiniz. Ayrıca kendi (iç çekiş) özgüveni açısından da iyi olur. Bu nedenle hedef davranışı ögelere ayırırsınız. Masayı kurmanın ögelerinden biri, bir tabağı dolaptan masaya taşımaktır. Bu bile fazla karmaşık gelebilir. Belki de çocuğunuz sadece birkaç aydır yürüyor. Hâlâ biraz titrek ve yeterince güven uyandırmıyor olabilir. Bu yüzden eğitimine ona bir tabak verip size geri vermesini isteyerek başlayabilirsiniz. Bunu bir baş okşama izleyebilir. Bu işi bir oyuna dönüştürebilirsiniz. Sol elinizle verin. Sağ elinize geçirin. Tabağı arkanızdan dolaştırın. Daha sonra ona bir tabak verip size geri vermek için birkaç adım atmak zorunda kalacağı şekilde, geri çekilebilirsiniz. Onu bir tabak idare etme ustası olarak yetiştirin. Beceriksizliğe ve sakarlığa tutsak kalmasına izin vermeyin.

Bu tür bir yaklaşımla neredeyse herkese her şeyi öğretebilirsiniz. Önce, ne istediğinizi belirleyin. Sonra etrafınızdaki insanları bir atmaca gibi izleyin. Sonunda, ne zaman istediğiniz şeye biraz daha yakın bir şey görürseniz, pike yapın (atmacasınız, unutmayın) ve bir ödül sunun. Kızınız ergenliğe girdiğinden beri çok mesafeli. Keşke daha fazla konuşsa. Hedef bu: Daha fazla iletişim kuran bir kız evlat. Bir sabah, kahvaltıda, okulla ilgili bir anekdot paylaşıyor. Bu dikkatinizi ona vermek için kusursuz bir an. Ödül bu. Mesajlaşmayı bırakıp dinleyin. Tabii size yine bir şeyler anlatmasını istiyorsanız.

Çocukları mutlu eden ebeveynvari müdahaleler, davranışları biçimlendirmek için kullanılabilir ve kullanılmalıdır. Aynı şey,

eşler, çalışma arkadaşları ve ebeveynler için de geçerlidir. Ancak Skinner gerçekçiydi. Ödül kullanımının çok zor olduğunu fark etmişti. Gözlemci hedef arzulanan davranışı eş zamanlı olarak sergileyene kadar sabırla bekleyip sonra pekiştirmeliydi. Bu çok zaman alıyor ve çok fazla bekleyiş içeriyordu ve bu bir sorundu. Ayrıca yemek ödülüne dikkatlerini gerçekten verecek kadar ilgi duyabilmeleri için hayvanlarını normal vücut ölçülerinin dörtte üçüne inene kadar aç bırakmak zorunda kalıyordu. Ama olumlu yaklaşımın sıkıntıları bunlardan ibaret değildi.

Olumsuz duygular da, olumlu karşılıkları gibi, öğrenmemize yardımcı olurlar. Öğrenmeliyiz çünkü aptalız ve kolayca zarar görebiliyoruz. Ölebiliyoruz. Bu iyi bir şey değil ve bize pek de iyi şeyler hissettirmiyor. Hissettirseydi, ölümün peşine takılır ve ölürdük. Ölmek konusunda sadece *olabilmesi* ihtimalinde bile iyi hissetmeyiz. Bu ihtimal her zaman vardır. Bu açıdan, bütün nahoşluklarına rağmen, bizi olumsuz duygular korur. Hasardan kaçınabilmek için, incinir, korkar, utanır, tiksiniriz. Ve bu tür şeyler hissetmeye çok yatkınızdır. Hatta belli bir boyuttaki kayıp için, aynı boyuttaki bir kazanç için hissettiğimiz olumlu duygudan daha fazla olumsuz duygu hissederiz. Acı hazdan, kaygı umuttan daha güçlüdür.

Olumlu ya da olumsuz duygular, farklılaşmış iki faydalı değişken olarak gelirler. Tatmin (teknik olarak doygunluk) bize yaptığımızın iyi bir şey olduğunu söylerken, umut (teknik olarak özendirme ödülü) hoş bir şeyin yolda olduğunu işaret eder. Acı canımızı yaktığı için, kişisel hasara ya da sosyal tecride (yalnızlık da teknik olarak bir acı biçimi olduğu için) neden olan eylemleri tekrarlamayız. Kaygı, acı duymak zorunda kalmamamız için, incitici insanlardan ve kötü yerlerden uzak durmamızı sağlar. Bütün bu duygular birbirleriyle dengelenmeli ve bağlam içinde dikkatle değerlendirilmelidir ama hayatta kalmamız ve gelişmemiz için hepsi gereklidir. Bu nedenle, her ne kadar bu tür bir kullanım olabilecek en insaflı şekilde gerçekleşmeliyse de, olumsuz

duygular dâhil, öğrenmelerine yardımcı olacak erişilebilir şeyleri kullanamayarak çocuklarımıza kötülük ediyoruz.

Skinner, tıpkı ödülün istenen davranışı pekiştirmesi gibi tehditlerin ve cezaların, istenmeyen davranışları durdurabileceğini biliyordu. Doğal çocuk gelişiminin kuramsal olarak el değmemiş yoluna müdahale etme düşüncesiyle eli kolu bağlanmış bir dünyada, bu teknikleri tartışmak bile zor olabilir. Ancak davranışlarının biçimlendirilmesi gerekmeseydi, olgunluk öncesinde, çocukların bu kadar uzun bir doğal gelişim süreci olmazdı. Ana rahminden hisse senedi alıp satmaya hazır çıkarlardı. Çocuklar ayrıca korku ve acıdan da tamamen sakınılamazlar. Küçük ve savunmasızdırlar. Dünya hakkında çok fazla bilgileri yoktur. Yürümeyi öğrenmek gibi doğal bir şey yaparlarken bile, dünya tarafından sürekli olarak pataklanırlar. Kardeşleri, akranları ve iş birliğine yanaşmayan, inatçı ebeveynleriyle uğraşırken kaçınılmaz olarak tecrübe ettikleri hüsran ve reddedilmeden bahsetmiyorum bile. Bütün bunlar göz önüne alındığında, temel ahlaki soru çocukları hiç korku ya da acı yaşamamaları için, talihsizliklerden ve başarısızlıktan tamamen nasıl sakınacağımız değil, faydalı bilginin asgari maliyetle kazanılması için öğrenmelerini azami düzeye nasıl çekebileceğimizdir.

Disney filmi *Uyuyan Güzel*'de, kral ve kraliçenin uzun bir bekleyişin sonunda bir kızları olur: Prenses Aurora. Onu dünyaya takdim etmek için büyük bir vaftiz töreni planlarlar. Yeni doğan kızlarını sevecek ve onurlandıracak herkese kapılarını açarlar. Ama olumsuz kılığıyla, Yeraltı Dünyası'nın ya da Doğa'nın Kraliçesi olan (kötücül, kötü kalpli) Malefiz'i davet etmeyi atlarlar. Bu, iki hükümdarın etrafında içinde hiçbir negatiflik barındırmayan bir dünya inşa ederek biricik kızlarını aşırı korumalarını simgeler. Oysa aslında onu korumaz, güçsüz düşürür. Malefiz prensesi lanetleyerek on altı yaşında eline batacak bir çıkrık iğnesiyle ölmeye mahkûm eder. Çıkrık kader çarkıdır, kanın akmasına neden olan iğne de kadının çocukluk dünyasından çıkışının işareti olan bekâret kaybını simgeler.

Neyse ki iyi bir peri (Doğa'nın olumlu bir elementi) cezayı ilk aşkın öpücüğüyle geri döndürülebilecek bir bilinç kaybına indirger. Paniğe kapılan kral ve kraliçe, ülkedeki bütün çıkrıklardan kurtulur ve kızlarını aşırı iyi kalpli üç periye teslim eder. Tehlikeli olabilecek ne varsa kurtulma stratejilerini sürdürürler ama bunu yaparken kızlarını naif, toy ve güçsüz bırakırlar. Aurora, on altıncı doğum gününden hemen önce, ormanda bir prensle karşılaşır ve o an âşık olur. Akla yatkın her tür standarda göre bu biraz fazladır. Sonra yüksek sesle, çocukken sözlendiği Prens Philip'le evlenmek zorunda olduğundan yakınır ve doğum günü için anne ve babasının şatosuna geri getirildiğinde, duygusal bir çöküş yaşar. Malefiz'in laneti o zaman kendini gösterir. Şatoda bir geçit açılır, ortaya bir çıkrık çıkar, Aurora parmağını deldirir ve kendinden geçer. Uyuyan Güzel olur. Bunu yaparak (yine sembolik olarak) bilinçsizliği yetişkin hayatın dehşetine yeğlemiş olur. Varoluşsal açıdan çok benzer bir durum, aşırı korunan çocuklarda çok sık yaşanır; başarısızlıkla ya da daha kötüsü veya anlamayacakları ve karşısında hiçbir korumalarının olmadığı hakiki kötülükle ilk gerçek temaslarında yerle bir olurlar ve sonra bilinçsizliğin mutluluğuna teslim olmayı arzularlar.

Paylaşmayı öğrenmemiş üç yaşındaki çocuk örneğini ele alalım. Üç yaşında bir kız çocuğu, annesi ve babasının huzurunda bencilce davranışlar sergilese de onlar müdahale edemeyecek kadar iyidirler. Daha doğrusu olan bitene dikkat göstermeyi, onu kabullenmeyi ve çocuğa düzgün davranmayı öğretmeyi reddederler. Elbette herhangi bir şeyi kız kardeşiyle paylaşmadığı zaman canları sıkılır ama her şey yolundaymış gibi davranırlar. Oysa yolunda değildir. Ona daha sonra, tamamen alakasız bir şey yüzünden çıkışırlar. Çocuk bundan incinir, aklı karışır ama hiçbir şey öğrenemez. Daha da kötüsü; arkadaş edinmeye çalıştığı zaman sosyal yönden yeterince gelişmediği için, işler iyi gitmez. Yaşıtı çocuklar, onun iş birliği kuramamasını itici bulurlar. Onunla kavga eder, çekip gider ve kendilerine oynayacak başka arkadaş bulurlar. O çocukların ebeveynleri de kızın tuhaflığını ve uyum-

suz davranışlarını gözlemler ve onu çocuklarıyla oynamaya bir daha davet etmezler. Çocuk yalnız ve reddedilmiş hisseder. Bu kaygı, depresyon ve küskünlüğe yol açmanın yanı sıra çocuğun hayata karşı, kayıtsız kalma arzusu olarak da anlaşılabilecek bir protesto geliştirmesine neden olur.

Çocuklarına disiplin verme sorumluluğunu benimsemeyi reddeden ebeveynler, düzgün çocuk yetiştirmek için gerekli olan çatışmayı seçenek dışı bırakabileceklerini düşünürler. Kötü polis olmaktan kaçınırlar (kısa vadede). Ne var ki çocuklarını korku ve acıdan kurtaramazlar. Tam aksine geniş olduğu kadar yargılayıcı ve umursamaz bir sosyal dünya, bilinçli bir ebeveynin uygulayacağından çok daha büyük çatışma yaratır ve ceza dağıtır. Çocuklarınıza disiplin verebilir ya da bu sorumluluğu haşin, aldırmaz ve yargılayıcı dünyaya bırakabilirsiniz ve ikinci seçeneği tercih etmenin gerekçesi asla sevgiyle karıştırılmamalıdır.

Modern ebeveynlerin bazen yaptığı gibi itiraz edebilirsiniz: Bir çocuk neden ebeveyninin keyfî emirlerine tabi olsun ki? Aslında bu tür bir görüşün, "yetişkinlik"[103] –misal, cinsiyetçiliğe ve ırkçılığa benzer bir önyargı ya da baskı biçimi– olduğunu varsayan, siyaseten doğru yeni bir düşünce biçimi var. Yetişkin otoritesi sorusu, özenle cevaplanmalıdır. Bu, sorunun detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirir. Bir itirazı önceden planlanmış olarak kabul etmek, bu itirazın geçerliliğini kabul etmenin yarısıdır ve bu, soru yanlış sorulduğunda, tehlikeli olabilir. Şimdi, bu itirazı parçalara ayıralım.

Öncelikle, çocuk neden *tabi olsun*? Burası kolay. Her çocuk yetişkinleri dinlemeli ve onlara itaat etmelidir çünkü her çocuk, bir ya da daha fazla kusurlu yetişkinin bağışlayıcı sevgisine muhtaçtır. Bu nedenle çocuğun samimi şefkati ve iyi niyeti davet edecek bir şekilde davranması, kendisi açısından daha iyidir. Bundan daha iyisi de hayal edilebilir. Çocuk mevcut var olma

103 Flasher, J., "Adultism", *Adolescence* 13, 1978: s. 517-523; Fletcher, A., *Ending Discrimination Against Young People*, Olympia, W. A.: CommonAction Publishing, 2013.

haline ve gelecekteki gelişimine fayda sağlamanın yanı sıra ideal yetişkin dikkatini sağlama alacak şekilde de davranabilir. Bu çok yüksek bir standarttır ama çocuğun en yüksek hayrına olduğu için, amaç edinmek son derece akla yatkındır.

Ayrıca her çocuğa, medeni toplumun beklentilerine zarafetle uyması da öğretilmelidir. Burada kasıt, fikirsiz bir ideolojik tekdüzeliğe zorla sokulmak değil. Aksine bu, ebeveynlerin çocuklarına aile dışındaki dünyada başarı getirecek tutum ve eylemleri ödüllendirmeleri ve mutsuzluk ve başarısızlığa yol açacak davranışları ortadan kaldırmak için gerekli durumlarda tehdit ve cezayı kullanmaları anlamına gelir. Bunu yapmak için eldeki süre kısıtlı olduğu için, doğru anlamak çok önemlidir. Bir çocuğa düzgün davranması dört yaşına kadar öğretilmemişse, arkadaş edinmesi ebediyen zor olacaktır. Araştırmalar bu konuda hayli açık. Bu çok önemli bir mesele çünkü çocuğun yaşıtları, dört yaşından sonra sosyalleşmenin başlıca kaynağını oluşturur. Yaşıtları tarafından yabancılaştırıldıkları için reddedilmiş çocukların gelişimi durur. Diğer çocuklar gelişmeye devam ederken, onlar gittikçe daha geride kalır. Böylece arkadaşsız çocuk, genellikle yalnız, asosyal ve depresif bir ergen ve yetişkin olur. Bu, hiç iyi değildir. Akıl sağlığımızın yaygın olarak farkında olduğumuzdan çok daha büyük bir parçası talih eseri sosyal bir topluluğun parçası olabilmemizin sonucudur. Bizlere sürekli olarak düzgün düşünmemiz ve davranmamız gerektiği hatırlatılmalıdır. Yoldan şaştığımız zaman, bizi önemseyen ve seven insanlar bizi irili ufaklı yöntemlerle geri yola iterler. Bu nedenle, etrafımızda o insanlardan olması iyidir.

Ayrıca, (soruya dönersek) yetişkin emirlerinin her zaman keyfî olması gibi bir durum yok. Bu sadece işlevini yitirmiş totaliter devlet için geçerlidir. Ancak medeni ve açık toplumlarda çoğunluk, karşılıklı daha iyi olmayı ya da en azından çok fazla şiddet olmadan bir arada var olabilmeyi hedef alan, işler durumdaki bir sosyal sözleşmeye göre hareket eder. Alternatifler göz önüne alındığında, sadece o asgari sözleşmeye izin veren

bir kurallar sistemi bile, hiçbir şekilde keyfî değildir. Eğer bir toplum üretken, toplum yanlısı davranışı yeterince ödüllendirmez, kaynakları büyük ölçüde keyfî ve adaletsiz bir şekilde dağıtmakta ısrar eder, hırsızlığa ve sömürüye göz yumarsa, uzun süre çatışmasız kalmayacaktır. Hiyerarşileri önemli ve zorlu şeyleri halletme becerisi yerine sadece (ya da öncelikli olarak) güce dayanıyorsa, aynı şekilde, çökmeye adaydır. Bunun, daha basit haliyle, şempanzelerin hiyerarşisi için bile geçerli olması, esaslı, biyolojik ve keyfî olmayan gerçekliğinin göstergesidir.[104]

Yeterince sosyalleşmeyen çocukların korkunç hayatları olur. Bu nedenle onları ideal seviyede sosyalleştirmek daha iyidir. Bunun tamamı değil, sadece bir kısmı ödülle yapılabilir. Bu anlamda mesele ceza ve tehdit kullanıp kullanmamak değildir. Mesele bunu bilinçli ve düşünceli bir şekilde yapmaktır. Bu durumda çocuklara nasıl disiplin verilmelidir? Bu çok zor bir soru, çünkü çocuklar (ve ebeveynler) mizaçları açısından çok büyük farklar sergilerler. Bazı çocuklar uysaldır. Başkalarını hoşnut etmeyi derinden isterler ama karşılığını, çatışmadan kaçınarak ve bağımlı olarak öderler. Diğerleri daha dediğim dedik ve daha bağımsızdır. O çocuklar her zaman, istedikleri anda kafalarına koyduklarını yapmak ister. Kafa tutan, isyankâr ve inatçı olabilirler. Bazı çocuklar kural ve yapıya ihtiyaç duyar ve en katı ortamlarda bile hoşnutturlar. Öngörülebilirlik ve rutine çok önem vermeyen diğerleri, asgari gerekli düzen taleplerine bile bağışıktırlar. Kimi çılgınca yaratıcı ve hayal gücü açısından kuvvetlidir, diğerleri ise daha somut ve tutucudurlar. Bunların hepsi, biyolojik faktörlerden fazlasıyla etkilenen ve sosyal açıdan değiştirilmesi zor, derin ve önemli farklılıklardır. Bu tür bir değişkenliğin karşısında, sosyal kontrolün gerektiği şekilde kullanılması konusunda özenli düşünce ürünlerinden istifade edebilmemiz büyük şans.

104 de Waal, F., *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998.

Minimum Gerekli Güç

Dolambaçsız bir başlangıç düşüncesi: Kurallar gerekenin ötesinde artırılmamalı. Başka bir ifadeyle kötü kanunlar, iyi kanunlara saygıyı tüketir. Bu, olası en basit hipotezin yeğ olduğunu ifade eden, bilim insanlarının kavramsal giyotini Ockham'ın usturasının etik –hatta yasal– karşılığıdır. Bu nedenle çocuklara –ya da onlara disiplin veren bireyleri– çok fazla kural yüklemeyin. O yolun sonu hüsrana çıkar.

Kuralları sınırlandırın. Sonra, içlerinden biri çiğnendiğinde ne yapacağınıza karar verin. Cezanın ciddiyeti için genel, bağlamdan bağımsız bir kural belirlemek güçtür. Ancak, Batı medeniyetinin en büyük ürünlerinden biri olan İngiltere Ortak Hukuku'nda benimsenmiş bir norm faydalı olabilir.

İngiltere Ortak Hukuku, haklarınızı savunmanıza izin verir ancak bunu sadece akla yatkın bir şekilde yaparsanız. Biri zorla evinize girdi diyelim. Sizin de dolu bir tabancanız var. Kendinizi savunma hakkınız var ama bunu kademeli olarak yapmanız daha iyi olur. Ya sarhoş ve kafası karışık bir komşuysa? "Vurun gitsin!" diye düşünüyor olabilirsiniz. Bu o kadar basit değil. Bu yüzden, "Vurun gitsin." yerine, "Dur, silahım var." dersiniz. Bu, bir izaha ya da geri çekilmeye neden olmazsa, bir uyarı atışı yapmayı düşünebilirsiniz. Eğer davetsiz misafir ilerlemeye devam ediyorsa, bacağına nişan alabilirsiniz (Bunların hiçbirini yasal tavsiye olarak almayın. Sadece örnek). Bütün bu gittikçe ciddileşen tepkileri üretmek için, tek bir akıllıca ve pratik prensip kullanılabilir: minimum gerekli güç prensibi. Şimdi elimizde iki genel disiplin prensibi var. İlki: Kuralları kısıtlayın. İkincisi: O kuralları uygulamak için gerekli en az gücü kullanın.

Birinci prensip için, "Kuralları tam olarak neyle kısıtlayacağız?" diye sorabilirsiniz. Birkaç öneri: Kendini savunmak dışında ısırmak yok, tekme atmak ya da vurmak yok. Hapsi boylamamak için başka çocuklara eziyet etmek ya da zorbalık yapmak yok. İnsanların seni evlerinde ağırlamaktan mutlu olması ve karnını doyurduklarına sevinmeleri için yemeğini medeni bir şekilde ve

minnet duyarak ye. Paylaşmayı öğren ki diğer çocuklar seninle oynasın. Yetişkinler bir şey söylediği zaman, dikkatini ver ki senden nefret etmesinler ve sana bir şey öğretmeye tenezzül etsinler. Uygun bir saatte ve huzurla uyu ki ebeveynlerinin özel bir hayatı olsun ve varlığına sinir olmasınlar. Eşyalarına sahip çık, çünkü bunu nasıl yapacağını öğrenmelisin ve çünkü onlara sahip olduğun için şanslısın. Eğlenceli bir şey olurken keyifli bir katılımcı ol ki eğlenceye davet alasın. Etrafındaki insanları mutlu edecek şekilde hareket et ki insanlar seni yanlarında istesinler. Bu kuralları bilen bir çocuk, her yerde hoş karşılanır.

Bir o kadar önemli olan ikinci prensip konusunda sorunuz şu olabilir: Minimum gerekli güç nedir? Bu mümkün olan en küçük müdahaleden başlamak üzere, deneme yoluyla saptanabilir. Bazı çocuklar tek bir bakışla muma döner. Bir başkasını sözel bir komut durdurur. Bazıları için, parmak şıklatmak gerekebilir. Bu tür bir strateji restoran gibi halka açık yerlerde özellikle faydalı olabilir. Gerginliği tırmandırma riski olmadan, bir anda, sessizce ve etkin bir şekilde uygulanabilir. Alternatifi nedir? Öfkeyle ağlayan, dikkat çekmeye çalışan bir çocuk, popülerlik yolunda ilerleme kaydetmez. Masadan masaya koşan ve herkesin huzurunu bozan çocuk hem kendisini hem ailesini rezil eder (eski ama iyi bir kelime). Bu tür sonuçlar ideal olmaya çok uzaktır ve çocuklar halka açık yerlerde kesinlikle daha fazla yaramazlık yaparlar çünkü deney yoluyla eski kuralların bu yeni yere de uyup uymadığını anlamaya çalışmaktadırlar. Üç yaşın altındaki çocuklar bunu sözel yolla çözemez.

Çocuklarımız küçükken, onları restorana götürdüğümüzde bol gülümseme alırlardı. Uslu ve nazik bir şekilde otururlardı. Çok uzun sürmezdi ama biz de onları orada çok uzun tutmazdık. Kırk beş dakikanın sonunda yerlerinde duramamaya başladıkları zaman, gitme vaktinin geldiğini anlardık. Bu da anlaşmanın bir parçasıydı. Yakın masalardakiler mutlu bir aile görmenin çok hoş olduğunu söylerdi. Her zaman mutlu değildik ve çocuklarımız her zaman uslu durmazdı. Ama çoğu zaman

usluydular ve varlıklarına bu kadar olumlu tepki veren insanlar görmek harikaydı. Çocuklara gerçekten iyi geliyordu. İnsanların onlardan hoşlandığını görebiliyorlardı. Bu, iyi davranışlarını pekiştiriyordu. Ödül buydu.

Onlara şans verirseniz, insanlar çocuklarınızı gerçekten sever. Bu, ilk bebeğimiz, kızımız Mikhaila doğar doğmaz öğrendiğim bir şeydi. Fransızca konuşulan Montreal'in, çalışan sınıfın ağırlıkta olduğu semtimizin sokaklarında onu pusetiyle dolaştırırken, ağır içki içen, kaba görünüşlü oduncu tipler bile durup ona gülümserlerdi. Mutlu sesler çıkararak kıkırdar ve suratlarını komik şekillere sokarlardı. İnsanların çocuklara verdiği tepkileri izlemek insan doğasına inancınızı tazeliyor. Bütün bunlar, çocuklarınız halka açık yerlerde uslu davrandığında daha da katlanıyor. Böyle şeylerin olmasını sağlamak için çocuklarınıza dikkatle ve etkili bir şekilde disiplin vermelisiniz ve bunu yapmak için de, bilgiden kaçmak yerine, ödül ve ceza hakkında bir şeyler öğrenmelisiniz.

Çocuğunuzla ilişki kurmak, bir anlamda, o küçük insanın disiplin müdahalesine nasıl tepki verdiğini öğrenmek ve daha sonra etkili bir şekilde müdahale etmektir. Bunu yapmak yerine, "Fiziksel cezanın bahanesi olamaz" ya da "Çocuklara vurmak, onlara sadece vurmayı öğretir" klişelerini dile getirmek çok kolaydır. İlk iddiayla başlayalım: *Fiziksel cezanın bahanesi olmaz.* Öncelikle bazı olumsuz davranış biçimlerinin, özellikle hırsızlık ve saldırıyla bağlantılı olanların, hem yanlış olduğu hem de yaptırıma tabi olması gerektiği fikrinin etrafında yaygın bir konsensüse varıldığını belirtmeliyiz. İkinci olarak bütün bu yaptırımların neredeyse tamamının, pek çok psikolojik ve daha doğrudan fiziksel biçimlerde cezalandırmayı içerdiğini de ifade etmeliyiz. Özgürlükten mahrum bırakılmak, özünde fiziksel travmaya benzer bir acıya neden olur. Aynı şey, (ara verme dâhil) sosyal tecridin kullanımı için de söylenebilir. Bunu nörobiyolojik olarak biliyoruz. Aynı beyin bölgeleri üçüne birden aracılık eder

ve opiyatlarla iyileştirilirler.[105] Hapishane –özellikle hücre cezası– şiddet içeren bir şey olmasa da açıkça fiziksel cezadır. Üçüncü olarak bazı yasak eylemlerin, daha kötüsü olmasın diye, etkili bir şekilde ve derhal durdurulması gerektiğini de dikkate almalıyız. Elektrik prizine çatal sokmaktan bir türlü vazgeçmeyen biri için uygun ceza nedir? Kalabalık süpermarket otoparkında kahkahalar atarak kaçan biri için? Cevap çok basit, mantık dâhilinde onu en hızlı ne durdurursa o. Çünkü alternatifi ölümcül olabilir.

Otopark ya da priz örneklerinde, durum bariz. Ancak aynı şey sosyal âleme uyarlandığında, fiziksel ceza bahaneleriyle ilgili dördüncü noktaya geliriz. Yaramazlık cezaları (çocuklukta etkin bir şekilde durdurulabilecek türdeki yanlış davranışlar) çocuklar büyüdükçe gittikçe ciddileşir ve dört yaş itibarıyla etkin bir şekilde sosyalleşmemiş olanlar, daha sonraki gençlik ya da ilk yetişkinlik yıllarında, toplum tarafından açıkça ve orantısız bir şekilde cezalandırılır. Sınırlandırılmayan o dört yaş çocukları genelde yapı olarak iki yaşında da gereksiz saldırganlık sergilemiş olanlardır. İstatistiksel olarak tekme atmaya, vurmaya, ısırmaya ve yaşıtlarının elinden oyuncak almaya (bu çalma olarak bilinir) daha yatkındırlar. Bunlar, oğlanların yüzde beşini, kızların daha düşük bir yüzdesini oluştururlar.[106] Sihirli "Fiziksel cezanın bahanesi yoktur." sözünü düşünmeden tekrarlamak ayrıca ergenlik çağındaki şeytanların bir zamanların masum çocuk meleklerinden çıktığı sanrısını da büyütür. Herhangi bir yanlış davranışı görmezden gelerek çocuğunuza iyilik yapmazsınız (hele, mizaç olarak daha saldırgansa).

Fiziksel cezanın bahanesi yoktur teorisine tutunmak ayrıca (beşinci olarak), *hayır* kelimesinin ceza tehdidinin yokluğunda,

105 Panksepp, J., *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions*, New York: Oxford University Press, 1998 (Jaak Panksepp, *Afektif Nörobilim: İnsan ve Hayvan Duygularının Temelleri*, çev: Süheyla Ünal, Alfa Yayınları, 2017).

106 Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Séguin, J. R., Zoccolillo, M., Zelazo, P. D., Boivin, M. ve Japel, C., "Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors", *Pediatrics* 114, 2004: s. 43-50.

bir başka insana etkili bir şekilde dile getirilebileceğini varsaymaktır. Bir kadın sadece sosyal normları olduğu, hukuk ve devlet onu desteklediği için güçlü ve narsist bir adama *hayır* diyebilir. Bir ebeveyn sadece ondan daha iri, güçlü ve maharetli olduğu (ve ayrıca yetkisi hukuk ve devlet tarafından desteklendiği) için pastadan üçüncü bir dilim daha isteyen çocuğuna *hayır* diyebilir. Son tahlilde *hayır*, daima "Bunu yapmayı sürdürürsen, başına hoşlanmayacağın bir şey gelecek." demektir. Aksi takdirde hiçbir anlam ifade etmez. Ya da daha kötüsü, "yok sayılabilir yetişkinler tarafından gevelenmiş anlamsız bir lakırdı daha." demektir. Her çocuğun yazgısı yetişkin olmakken ve yersiz kişisel acı çekilmeden öğrenilen çoğu şeye yetişkinler modellik ederken ya da onlar öğretirken bu özellikle kötü bir ders olur. Yetişkinleri yok sayan ve onları küçümseyen bir çocuk ne için sabırsızlanır? Neden büyüsün ki? Bütün yetişkinlerin zorba ve kendi ölümlülüğünden korkan (midesinde saat olan aç timsahı düşünün) Kaptan Kanca'nın çeşitli benzerleri olduğunu düşünün; Peter Pan'ın hikâyesi de budur. *Hayır*, yalnızca medeni bir insan tarafından bir diğerine söylendiği zaman şiddet olmadan *hayır* anlamına gelir.

Peki ya *vurmanın bir çocuğa sadece vurmayı öğrettiği* fikri? Öncelikle. *Hayır. Yanlış.* Çok basit. Her şeyden önce "vurmak" etkili bir ebeveynin disiplin kazandırma eylemini tanımlamak için fazla basit bir sözcüktür. "Vurmak", fiziksel kuvvet yelpazesinin tamamını tanımlasaydı, yağmur damlalarıyla atom bombası arasında bir fark olmazdı. Eğer mesele hakkında kasten kör ve saf olmayacaksak, vurmanın şiddeti önemlidir, tıpkı bağlamının da önemli olması gibi. Her çocuk kışkırtılmamış, acımasız bir köpek tarafından ısırılmakla, oyun amacıyla ama dikkatsiz davranarak kemiğini almaya çalışırken kendi köpeği tarafından hafifçe dişlenmek arasındaki farkı bilir. Vurmaktan bahsederken, bir insana ne kadar sert ve neden vurulduğu görmezden gelinemez. Zamanlama da –bağlamın bir parçası olarak– hayati önem taşır. İki yaşındaki çocuğunuza, bir bebeğin kafasına tahta

bir blokla vurmasının hemen arkasından, parmağınızla minik bir fiske vurursanız, bağlantıyı kuracak ve en azından bebeğe tekrar vurmaya o kadar istekli olmayacaktır. Bu iyi bir sonuca benziyor. Annesinin fiskesini örnek alarak, bebeğe daha fazla vurması gerektiği sonucunu çıkarmayacağı kesin. Çocuğunuz aptal değil. Sadece kıskanç, dürtüleriyle hareket ediyor ve yeterince entelektüel değil. Hem küçük kardeşini başka nasıl koruyabilirsiniz? Gerekli disiplini vermezseniz, sonucunda bebek eziyet çeker. Belki yıllarca. Siz son vermek için herhangi bir şey yapmadığınız için, zorbalık sürer. Huzuru sağlamak için gerekli olan çatışmadan kaçındığınız için. Görmezden geldiğiniz için. Ve sonra, daha küçük olan çocuğunuz sizinle (yetişkinlikte bile olabilir) yüzleştiğinde, "Böyle olduğunu hiç bilmiyordum." dersiniz. Sadece bilmek istemiyordunuz. Bu yüzden bilmediniz. Disiplin sorumluluğunu reddettiniz ve bunu hoşluğunuzu sergilemeye devam ederek meşrulaştırdınız. Bisküviden yapılma bütün evlerin içinde, çocukları mideye indiren bir cadı yaşar.

Bu bizi nereye getiriyor? Etkin şekilde disiplin verme ya da disiplin verirken etkili olmama kararına (ama asla disiplinden tamamen vazgeçme kararına değil çünkü doğa ve toplum, her tür düzeltilmemiş çocukluk davranışı hatasını gaddar bir tavırla cezalandırır). Bu nedenle size birkaç pratik ipucu sunuyorum: Ara verme son derece etkili bir ceza yöntemi olabilir, hele yanlış davranan çocuk öfkesini kontrol altına aldığı anda hoş görüyle karşılanırsa. Öfkeli bir çocuk, sakinleşene kadar tek başına oturmalı. Sonra normal hayata dönmesine izin verilmeli. Bu, öfkesinin değil, çocuğun kazandığı anlamına gelir. Kural şudur: "Düzgün davranmaya başladığın anda, gel, bizimle ol." Çocuk, ebeveyn ve toplum için çok iyi bir anlaşmadır. Çocuğunuzun gerçekten kontrol kazanıp kazanmadığını ayırt edebilirsiniz. Daha önceki davranışına rağmen, ondan yine hoşlanırsınız. Hâlâ kızgınsanız, belki de tamamen pişman olmamıştır ya da belki de siz garez gütme eğiliminiz konusunda bir şeyler yapmalısınız.

Çocuğunuz basamaklarda durduğunda ya da odasında kaldığında gülerek kaçan azimli serseri takımındansa, ara verme rutinine fiziksel kısıtlamanın da eklenmesi gerekebilir. Bir çocuk ciyaklamayı kesip dikkatini vermeye başlayana kadar, kollarının üst kısmından dikkatli ama sıkı bir şekilde tutulabilir. Bu işe yaramazsa, ebeveynin dizi üstünde ters çevrilmek de gerekebilir. Özellikle yaratıcı bir şekilde sınırları zorlayan çocuk için kaba ete vurmak, sorumlu yetişkin açısından zorunlu ciddiyeti işaret edebilir. Kısmen bazı çocuklar fazla kararlı, keşfetmeye hevesli ve zorlayıcı oldukları ya da söz konusu olumsuz davranış gerçekten çok ciddi olduğu için, bunun bile yeterli olmayacağı durumlar olabilir. Dahası bu tür şeyleri enine boyuna düşünmüyorsanız, o zaman ebeveyn olarak sorumlulukla hareket etmiyorsunuz demektir. Kirli işi, çok daha pis bir şekilde yapacak bir başkasına bırakıyorsunuzdur.

Prensiplerin Bir Özeti

Disiplin Prensibi 1: *Kuralları sınırlandırın*. Prensip 2: *Minimum gerekli güç kullanın*. Prensip 3: *Ebeveynler çiftler halinde gelmeli*.[107] Küçük çocukları büyütmek zorlayıcı ve yorucu bir iştir. Bu yüzden ebeveynlerin hata yapması kolaydır. Uykusuzluk, açlık, az önce bir tartışma yaşamış ya da akşamdan kalma olmak, işte kötü geçen bir gün, bunlardan herhangi biri bile bir insanı tek başına makul davranmaktan alıkoyabilirken, bunların hepsi aynı anda tehlikeli bir insan yaratabilir. Bu tür şartlar altında

107 Krein, S. F. ve Beller, A. H., "Educational attainment of children from single-parent families: Differences by exposure, gender, and race", *Demography* 25, 1988: s. 221; McLoyd, V. C., "Socioeconomic disadvantageand child development", *The American Psychologist* 53, 1998: s. 185–204; Lin, Y.-C. ve Seo, D.-C., "Cumulative family risks across income levels predict deterioration of children's general health during childhood and adolescence", *PLOS ONE* 12(5), e0177531, 2017. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0177531; Amato, P. R. ve Keith, B., "Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis", *Psychological Bulletin* 110, 1991: s.26–46.

ortalıkta gözlemleyecek, devreye girecek ve tartışacak birinin olması gereklidir. Bu, sızlanan kışkırtıcı bir çocuğun ve burasına kadar gelmiş aksi ebeveyninin birbirlerini dönülmez bir noktaya getirmeleri olasılığını azaltır. Ebeveynler çift halinde gelmeli ki yeni doğan bir bebeğin babası, annenin yıpranmaması ve sancılı bebeğinin akşamın on birinden sabahın beşine kadar ağlamasını dinledikten sonra gözü dönerek tehlikeli bir şey yapmasın. Çoğu akıl almaz bir şekilde ve cesaretle mücadele veren –ve ciddi bir kısmı zulüm içeren bir ilişkiden kaçmak zorunda kalmış– bekâr annelere kötü davranalım demiyorum ama bu, bütün aile biçimlerinin eşit derecede yaşanabilir olduğu anlamına gelmiyor. Çünkü değiller. Nokta.

Özellikle daha psikolojik olan Prensip 4: *Ebeveynler, kendi sert, kindar, küstah, küskün, öfkeli ve hilebaz olma kapasitelerini anlamalılar.* Çok az insan, kasten baba veya anne olarak kötü bir iş çıkarmak için yola koyulur ama kötü ebeveynlik her zaman vardır. Bu, insanların iyilik kadar kötülüğe de yatkın olmasından ve bu olguya kendi istekleriyle kör kalmalarından kaynaklanır. İnsanlar nazik ve düşünceli oldukları kadar, saldırgan ve bencildirler. Bu nedenle, hiçbir insan –hiçbir hiyerarşik ve yırtıcı insansı maymun– zıpçıktı bir çocuğun ona hâkimiyet kurmasını gerçekten kaldıramaz. İntikam mutlaka gelir. Fazla iyi ve sabırlı ebeveynler, yerel bir süpermarkette insanların önünde yaşanan bir öfke krizini önlemeyi başaramamalarından on dakika sonra bedelini çocuğa, en son başarısını anne ve babasına göstermek için koşarak yanlarına geldiğinde, ona soğuk davranarak ödetirler. Yeterli utanç, itaatsizlik ve hâkimiyet meydan okumasıyla kâğıt üstünde en özgeci ebeveyn bile öfkelenir ve kırılır. Ve sonra, gerçek ceza başlar. Kırgınlık intikam arzusunu büyütür. Yoklukları için bahaneler arttığı için, doğaçlama sevgi gösterilerinin sayısı azalır. Çocuğun kişisel gelişimi için daha az fırsat kollanır. Hafif bir yüz çevirme başlar. Ve bu, çoğu zaman yeraltında, yapay normallik ve sevgi maskesinin altında yaşanan mutlak bir aile içi savaşa giden yolda sadece bir başlangıçtır.

Sık sık izlenen bu yoldan kaçınılması çok daha iyi olur. Kısıtlı toleransının ve kışkırtıldığı zaman yanlış davranış sergileme kapasitesinin bilincinde olan bir ebeveyn, düzgün bir disiplin stratejisini ciddi bir şekilde geliştirebilir –hele eşit derecede uyanık bir partnerin gözcülüğünde– ve durumun hakiki nefretin su yüzüne çıkacağı raddede bozulmasına izin vermez. Temkinli olun. Zehirli aileler her yerde. Hiçbir yanlış davranışa kural ya da kısıtlama getirmiyorlar. Ebeveynler rastgele ve öngörülemez şekilde sert tepkiler veriyor. Çocuklar o kaosun içinde yaşıyorlar ve eğer çekingenlerse eziliyor, zorlayıcılarsa zarar verecek şekilde isyan edebiliyorlar. Bu hiç iyi değil. Ölümcül bir hal alabilir.

Beşinci, son ve en genel prensibe gelince. Gerçek dünyanın yetkili temsilcileri gibi davranmak, ebeveynlerin görevidir; insaflı, değer veren türden de olsalar temsilci, temsilcidir. Bu zorunluluk her tür mutluluğu garantileme, yaratıcılığı besleme ve özgüveni artırma sorumluluğunun yerini alır. Ebeveynlerin başlıca görevi çocuklarını sosyal açıdan cazip kılmaktır. Bu, çocuğa fırsat, öz saygı ve emniyet sağlar. Hatta bireysel kimliği geliştirmekten bile daha önemlidir. Her halükârda Kutsal Kâse'nin peşine ancak yüksek derecede bir sosyal gelişim sağlandıktan sonra düşülebilir.

Uslu Çocuk ve Sorumluluk Sahibi Ebeveyn

Gerektiği gibi sosyalleşmiş bir üç yaş çocuğu nazik ve sevimlidir. Ayrıca kolay lokma da değildir. Diğer çocukların ilgisini, yetişkinlerin takdirini toplar. Diğer çocukların onu aralarına aldığı ve dikkatini çekmek için birbirleriyle yarıştığı, yetişkinlerin sahte gülümsemelerin arkasına saklanmaktansa, onu görmekten mutlu olduğu bir dünyada var olur. Dünyaya bunu yapmaktan memnuniyet duyacak insanlar tarafından takdim edilir. Bu, ileride bireyselliğine, ebeveynlerin gündelik çatışma ve disiplinden korkakça kaçınma girişimlerinden daha fazla katkı sağlar.

Çocuklarınız konusunda hoşunuza giden ve gitmeyen şeyleri eşinizle, eşinizle olmazsa bir arkadaşınızla tartışın. Ama

hoşunuza giden ve gitmeyen şeylerin olmasından korkmayın. Bu sayede uygun olanı uygun olmayandan, sapla samanı birbirinden ayırabilirsiniz. İyiyle kötü arasındaki farkın farkındasınız. Duruşunuzu netleştirmiş –kendi önemsiz şeylerle gereksiz yere uğraşma alışkanlığınızı, kibrinizi ve küskünlüğünüzü değerlendirmiş– olarak bir sonraki adımı atıp çocuklarınızın düzgün davranmasını sağlayacaksınız. Disiplinleri için sorumluluk alacaksınız. Disiplin verirken kaçınılmaz olarak yapacağınız hatalar için sorumluluk alacaksınız. Hatalı olduğunuzda özür dileyebilir ve daha iyisini yapmayı öğrenebilirsiniz.

Sonuçta çocuklarınızı seviyorsunuz. Hareketlerinde onlara sinir olmanıza neden olan bir şey varsa, bir de onları sizden kat kata daha az önemseyen insanlar üstünde bırakacakları etkiyi düşünün. O diğer insanlar onları, gerek yok sayarak gerek yapacaklarıyla ciddi şekilde cezalandırırlar. Bunun olmasına izin vermeyin. Aile dışındaki dünyanın kültürlü sakinleri olabilmeleri için, küçük canavarlarınıza neyin hoş olduğunu, neyin hoş olmadığını siz öğretin.

Oradan oraya savrulmak yerine, dikkatini veren ve oynayabilen, sızlanmayan ve komik olan ama sinir bozucu olmayan ve güvenilir olan çocuk, gittiği her yerde arkadaş edinir. Öğretmenleri onu sever, ebeveynleri de öyle. Yetişkinlere kibarca dikkatini verirse, yetişkinler de ona dikkat eder, gülümser ve mutlulukla yönlendirirler. Soğuk, hoşgörüsüz ve düşmanca olabilen bir dünyada kolayca serpilip gelişir. Net kurallar, kendinden emin çocuklar ve sakin, akılcı ebeveynler yaratır. Açık disiplin ve ceza prensipleri, merhamet ve adaleti dengeleyerek sosyal gelişim ve psikolojik olgunluğun ideal şekilde desteklenmesini sağlar. Belirgin kurallar ve yerinde disiplin, çocuğun, ailenin ve toplumun, bizi her şeyin belirsiz, kaygı uyandırıcı, umutsuz ve moral bozucu olduğu yeraltı dünyasının kaos ve dehşetlerinden koruyan tek şey olan düzeni kurmasına, sürdürmesine ve genişletmesine yardımcı olur.

Çocuklarınızın onlara sinir olmanıza neden olacak herhangi bir şey yapmasına göz yummayın.

3 1 6 1 4

KURAL 6

DÜNYAYI ELEŞTİRMEDEN ÖNCE KENDİ EVİNİZDE KUSURSUZ BİR DÜZEN SAĞLAYIN

DİNÎ BİR SORUN

2012'de Newtown, Connecticut'ta Sandy Hook İlkokulu'nda yirmi çocuğu ve altı çalışanı öldüren genç adamı dindar bir insan olarak tanımlamak, akla yatkın görünmüyor. Aynı şey Kolorado sinemasında etrafa ateş açan saldırgan ve Columbine Lisesi katilleri için de geçerli. Ancak cinayete yatkın bireylerin, gerçeklikle dinî bir derinlikten gelen sorunları vardır. Columbine katillerinden birinin yazdığı gibi;[108]

> İnsan ırkı, uğruna savaşmaya değil, sadece öldürmeye değer. Yeryüzünü hayvanlara geri verin. Onlar yeryüzünü bizden kat kat fazla hak ediyorlar. Artık hiçbir şeyin bir anlamı kalmadı.

Bu tür şeyler düşünen insanlar, Varlığı bozulma raddesinde haksız ve sert, hele *insan* Varlığını rezil bir şey olarak kabul ederler.

108 Eric Harris's günlüğü: http://melikamp.com/features/eric.shtml.

Kendilerini gerçekliğin en üstün hakemi olarak, gerçeği ise kusurlu ve yetersiz görürler. En üst düzey eleştirmenler onlardır. İnsanın iyiliği konusunda son derece şüpheci olan yazar şöyle devam ediyor:

> Tarihinizi hatırlarsanız, Naziler Yahudi sorununa "nihai bir çözüm" üretmişlerdi... Hepsini öldürmek. Pekâlâ, henüz anlamadıysanız, ben de "İNSAN TÜRÜNÜ ÖLDÜRÜN." diyorum. Kimse sağ kalmamalı.

Bu tür bireyler için deneyim dünyası yetersiz ve kötüdür; bu yüzden her şeyin canı cehennemedir.

Bir insan bu şekilde düşünmeye başladığında, olan nedir? Alman yazar Johann Wolfgang von Goethe tarafından kaleme alınan büyük Alman oyunu *Faust*, bu meseleyi irdeler. Oyunun baş karakteri âlim Heinrich Faust, ölümsüz ruhunu İblis'e, Mefistofeles'e satar. Karşılığında, Yeryüzü'nde sağ olduğu süre boyunca, istediği her şeye kavuşacaktır. Goethe'nin oyununda Mefistofeles, Oluş'un ezelî rakibidir. Belirleyici, merkezî bir inanışı vardır:[109]

> *Sürekli inkâr eden ruhum ben!*
> *Haklıyım aslında: çünkü yaratılan her şey,*
> *Mahkûmdur yok olmaya;*
> *Onun için daha iyi olurdu hiçbir şey yaratılmış olmasaydı.*
> *Böylece, sizin günah,*
> *Yok etme, kısaca, kötü dediğiniz ne varsa,*
> *Benim asıl unsurum.*†

Goethe bu nefret duygusunu çok önemsediği için –kindar insan yıkıcılığının merkez ögesinin kilit noktası olarak– oyunun yıllar

109 Goethe, J. W., *Faust, Part One*, çev: P. Wayne, Londra: Penguin Books, s. 75.

† Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, çev: İclal Cankorel, 7. Baskı, Doğu Batı Yayınları, 2019. (yay. n.)

sonra kaleme alınan Kısım II'sinde, Mefistofeles'e biraz farklı bir ifadeyle, bunu tekrar söyletir.[110]

İnsanlar, her ne kadar okul, üniversite ve tiyatro basan toplu katliamcılar gibi düşüncelerini gaddarca hayata geçirmeseler de, sık sık Mefistofeles tarzıyla düşünürler. Haksızlığa maruz kaldığımızda, gerçek ya da hayalî trajediyle karşı karşıya geldiğimizde ya da başkalarının entrikalarına yem olduğumuzda, kendi keyfî sınırlamalarımızın neden olduğu dehşet ve acıları yaşadığımızda, Varlığı sorgulama ve daha sonra ona sövme arzusu karanlığın içinden korkunç bir şekilde yükseliverir. Masum insanlar neden bu kadar korkunç acılar çekmek zorundadır? Burası ne tür bir lanet olası ve sefil bir gezegendir böyle?

Hayat gerçekten çok zor. Herkesin yazgısında acı ve yıkım var. Bazen acı; açıkça, kasti körlük, kötü kararlar ya da kötülük gibi, kişisel bir hatanın sonucudur. Böyle durumlarda, kendi kendine olmuş gibi göründüğünde, adil bile gelebilir. İnsan hak ettiğini yaşar, diye iddia edebilirsiniz. Ancak doğru olduğu zaman bile, bu bir züğürt tesellisidir. Bazen acı çekenler davranışlarını değiştirseler, hayatları daha az trajik bir şekilde gelişebilir. Ama insan kontrolü sınırlıdır. Çaresizlik, hastalık, yaşlanma ve ölüme açık olmak evrenseldir. Son tahlilde kendi kırılganlığımızın mimarlarıymışız gibi görünmüyor. O zaman, hata kimin?

Çok hasta olan (ya da daha kötüsü çocuğu hasta olan) insanlar, dindar olsunlar ya da olmasınlar, kaçınılmaz olarak kendilerini bu soruyu sorarken bulurlar. Aynı şey gömleğinin kolunu dev bir bürokrasinin çarkına kaptırmış, bir vergi denetimine maruz kalmış ya da bitmek bilmeyen bir dava ya da boşanmayla savaşan biri için de geçerlidir. Üstelik Varlığının dayanılmaz hali için birini ya da bir şeyi suçlama ihtiyacıyla yanıp tutuşanlar, sadece aleni bir şekilde eziyet çekenler de değildir. Örneğin, büyük yazar Leo Tolstoy ünün, nüfuzun ve yaratıcı gücünün zirvesindeyken,

110 Goethe, J. W., *Faust, part two*, çev: P. Wayne, Londra: Penguin Books, s. 270.

kendini insanın varoluş değerini sorgularken bulmuştur.[111] Bu konuda şöyle düşünüyordu:

> Durumum korkunçtu. Rasyonel bilgi açısından, hayatın inkân dışında hiçbir şey bulamayacağımı biliyordum, inançta ise mantığın inkârından başka hiçbir şey bulamıyordum ve bu, hayatı inkâr etmekten bile daha imkânsızdı. Rasyonel bilgiye göre bir sonraki adım, hayatın kötü olduğudur ve insanlar bunu bilirler. Yaşamak zorunda değildirler ama yaşamışlardır ve yaşarlar, tıpkı hayatın anlamsız ve kötü olduğunu uzun süredir biliyor olmama rağmen, benim de yaşadığım gibi.

Tolstoy ne kadar çabalasa da bu tür düşüncelerden sadece dört kaçış yolu bulabildi. Biri, sorunu çocuk gibi yok saymaktı. Bir diğeri akılsızca haz peşine düşmek. Üçüncüsü "hiçbir şeyin çıkmayacağını bile bile, kötü ve anlamsız bir hayatı sürüklemeye devam etmek." Tolstoy bu kaçış biçimini zayıflıkla özdeşleştirmişti. "Bu kategorideki insanlar, ölümün yaşamdan daha iyi olduğunu bilirler ama akılcı davranacak ve sanrıya kendilerini öldürerek hızlı bir şekilde son verecek güçleri yoktur..."

Sadece dördüncü ve son kaçış şekli "güç ve enerji" gerektirmektedir. "Bu, hayatın kötü ve anlamsız olduğunu fark edince, onu yok etmeyi içerir." Tolstoy düşüncelerini ısrarla şu şekilde ifade etmiştir:

> Sadece olağanüstü bir güce ve mantıksal tutarlılığa sahip insanlar bu şekilde davranır. Bize yapılan şakanın aptallığını idrak ettikleri ve ölülerin nimetlerinin yaşayanlardan daha büyük ve var olmamanın daha iyi olduğunu gördükleri için harekete geçer ve bu aptal şakaya bir son verirler ve

111 Tolstoy, L., *Confession*, çev: D. Patterson, New York: W. W. Norton, s. 57-58 (Lev N. Tolstoy, *İtiraflarım*, çev: Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, 2009).

bunu yapmak için herhangi bir aracı kullanırlar: Boyna dolanmış bir ip, su, kalbe saplanan bir bıçak, bir tren.

Tolstoy yeterince kötümser değildi. Bize yapılan şakanın aptallığı sadece intihara gerekçe olmaz. Genellikle intiharla tamamlanan cinayete ve toplu kıyıma gerekçedir. Bu çok daha etkili bir varoluş protestosudur. 2016 yılının Haziran ayı itibarıyla, ne kadar inanılmaz görünse de, ABD'de bin iki yüz altmış gün içinde bin toplu ölüm (katil dâhil, dört ya da daha fazla insanın tek bir olayda can verdiği olay) gerçekleşmişti.[112] Bu, üç yıldan uzun bir süre boyunca, beş ya da altı günde bu tür bir olayın yaşanması demektir. Herkes, "Anlamıyoruz." diyor. "Nasıl rol yapmaya devam edebiliriz?" Tolstoy bir asırdan uzun süre önce anlamıştı. Kutsal Kitap'taki Habil ve Kabil hikâyesinin kadim yazarları da bundan yirmi yüzyıl önce anlamışlardı. Can almayı Aden sonrası tarihin ilk eylemi olarak tarif etmişlerdi; sadece can almayı da değil, kardeş canı almayı. Yalnızca masum bir insanın canının alınmasını değil; ideal ve iyi birinin canının evrenin yaratıcısını kızdırmak için bilinçli olarak alınmasını. Bugünün katilleri de bize aynı şeyi kendi kelimeleriyle söylüyor. Bunun elmanın koçanındaki kurt olmadığını söylemeye kim cesaret edebilir? Ama dinleyemeyiz çünkü gerçek çok rahatsız edici. Ünlü Rus yazarınki gibi derin bir zihin için bile, bir çıkış yolu yok. Tolstoy'un itibarındaki biri yenilgiyi kabul ederken, biz diğerleri nasıl baş edelim? Tolstoy uzun seneler boyunca silahları kendinden sakladı ve kendini asma ihtimaline karşı eline ip almadı.

Uyanık bir insan dünyada öfkeden nasıl kaçınabilir?

112 *The Guardian* (14 Haziran 2016), "1000 mass shootings in 1260 days: this is what America's gun crisis looks like." Kaynak: https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2015/oct/02/mass-shootings-america-gun-violence.

İntikam ya da Dönüşüm

Dindar bir insan, çaresizlik içinde, Tanrı'nın görülebilir adaletsizlik ve körlüğüne yumruğunu sallayabilir. Hz. İsa bile çarmıha gerilmeden önce kendini terk edilmiş hissetmişti ya da hikâye öyle diyor. Daha agnostik ya da ateist bir birey kaderi suçlayabilir ya da buruk bir şekilde şansın gaddarlığı üstüne düşünebilir. Bir başkası, çektiği acıların ve yaşadığı bozulmanın altında yatan karakter defolarını aramak için kendini parçalayabilir. Hepsi aynı temanın çeşitlemeleridir. Hedefin adı değişir ama altta yatan psikoloji değişmez. Neden? Neden bu kadar çok acı ve acımasızlık var?

Şey, belki de gerçekten Tanrı'nın işidir ya da öyle düşünmeye yatkınsanız, kör ve gereksiz kaderin suçudur. Ve böyle düşünmek için birçok neden var gibi görünüyor. Ama düşünürseniz ne olur? Columbine katillerinin açıkça işaret ettiği gibi,[113] toplu katliam yapanlar, varoluşa eşlik eden acının yargılama ve intikamı meşrulaştırdığına inanırlar.

> Kendi düşüncelerime ihanet etmektense ölmeyi yeğlerim. Bu beş para etmez yerden ayrılmadan önce, herhangi bir şeye, hele hayata uygun görmediğim kim varsa öldüreceğim. Geçmişte canımı sıktıysan ve karşıma çıkarsan seni öldürürüm. Başkalarının canını sıkıp hiçbir şey olmadan atlatmış olabilirsin ama benimle değil. Bana yanlış yapan insanları unutmam.

Yirminci yüzyılın en kindar katillerinden korkunç Carl Panzram, Minnesota'da, çocuk suçlu olarak "rehabilitasyon" için kapatıldığı bir kurumda tecavüze uğradı, şiddete ve ihanete maruz kaldı. Ölçülemeyecek kadar büyük bir öfkeyle, hayatta bir hırsız, kundakçı, tecavüzcü ve seri katil olarak ortaya çıktı. Bilinçli ve

113 Eric Harris'in sözleri için bakınız https://schoolshooters.info/sites/default/files/harris _ journal _ 1.3.pdf.

düzenli bir şekilde yıkımı hedefliyor, hatta yaktığı mülklerin dolar olarak değerinin hesabını tutuyordu. İşe canını yakan bireylerden nefret ederek başladı. Öfkesi gün geçtikçe büyüdü, nefreti bütün insanlığı içine aldı ama orada da durmadı. Yıkıcılığı esaslı bir şekilde Tanrı'nın kendisini hedef alıyordu. Bunu ifade etmenin başka yolu yok. Panzram, Varlığa duyduğu hiddeti ifade etmek için tecavüz etti, cinayetler işledi, yakıp yıktı. Aynı şey Kabil ile Habil'in hikâyesinde de yaşanır. Kurbanları reddedilen Kabil acı içindedir. Tanrı'ya seslenir ve yarattığı Varlığa meydan okur. Tanrı bu yakarışını reddeder. Kabil'e sorununu kendisinin yarattığını söyler. Kabil öfkeye kapılıp Tanrı'nın gözdesi (ve işin aslı Kabil'in idolü) Habil'i öldürür. Kabil elbette başarılı kardeşini kıskanmaktadır. Ama Habil'i öncelikle Tanrı'yı kızdırmak için öldürür. Bu hikâye, insanların intikamlarını uç noktaya taşıdıklarında olanların en hakiki versiyonudur.

Panzram'ın tepkisi (ki asıl korkunç olan budur) son derece anlaşılabilirdi. Otobiyografisinin detayları, onun Tolstoy'un güçlü ve tutarlı insanlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Panzram güçlü, tutarlı ve korkusuz bir aktördü. Kendi güçlü kanaatlerinin cesaretine sahipti. Onun gibi bir insanın, başına gelenlerden sonra affetmesi ve unutması nasıl beklenebilirdi ki? İnsanların başına gerçekten çok kötü şeyler geliyor. İntikam isteklerinin hiç tükenmemesine şaşmamalı. Bu tür şartlar altında intikam ahlaki bir gereklilik gibi görünüyor. İntikam adalet arayışından nasıl ayırt edilebilir? Korkunç bir vahşetin ardından, affetmek korkaklık ya da iradesizlik olmaz mı? Bu tür sorular kafamı kurcalıyor. Ancak her ne kadar bu tür bir başarı insanüstü gibi gelse de insanlar korkunç geçmişlerden çıkıp kötülük değil, iyilik de yapabiliyorlar.

Bunu başarabilen insanlar tanıdım. Panzram'ın tarif ettiğine benzer bir "okuldan" çıkmış büyük bir sanatçı tanıyorum. Tek fark bu adamın, söz konusu ortama aynı anda hem kızamık hem kabakulak hem suçiçeği geçirdiği uzun bir hastane döneminden yeni çıkmış, beş yaşında masum bir çocukken atılmış olması.

Gittiği okulun dilini konuşamayan, ailesinden kasti olarak tecrit edilen, taciz gören, aç bırakılan ve çeşitli eziyetlere maruz kalan bu çocuk, öfkeli ve kırık bir genç adama dönüşmüş. Sonrasında uyuşturucular, alkol ve diğer yıkıcı davranışlarla kendine çok zarar vermiş. Tanrı, kendisi ve kör talih dâhil, herkesten nefret etmiş. Ama sonra bunlara bir son vermiş. İçki içmeyi bırakmış. Nefret etmekten vazgeçmiş (her ne kadar, nefret zaman zaman anlık olarak kendini gösterse de). Kızılderili geleneğinin sanatsal kültürünü yeniden canlandırıp ayak izlerini takip edecek gençler yetiştirmiş. Yaşadıklarının anısına, on beş metrelik bir totem direği ve yekpare ağaç gövdesinden bugün artık benzeri nadiren üretilen on iki metrelik bir kano oymuş. Kederini ifade etmek ve geçmişiyle barışmak için, ailesini bir araya toplayıp yüzlerce insanın katıldığı ve on altı saat boyunca dans edilen büyük bir şenlik düzenlemiş. İyi bir insan olmaya karar vermiş ve sonra, iyi bir insan olarak yaşamanın gerektirdiği imkânsız şeyleri yapmış.

İyi ebeveynleri olmayan bir danışanım vardı. Annesi o çok küçükken ölmüştü. Onu büyüten büyükannesi laf sokmayı seven ve dış görünüşe çok önem veren huysuz bir kadındı. Torununa kötü davranıyor ve onu yaratıcılık, duyarlılık ve zekâ gibi erdemleri için cezalandırıyor; kendi ifadesiyle zor geçen hayatının acısını ondan çıkarmaktan kendini alamıyordu. Kızın babasıyla ilişkisi daha iyiydi ama bağımlıydı ve kız ona bakarken feci şekilde hayatını kaybetmişti. Danışanımın bir oğlu vardı. Bunların hiçbirini onda sürdürmedi. Oğlan dürüst, bağımsız, çalışkan ve akıllı bir insan olarak büyüdü. Kadın ona miras kalan kültürel kumaştaki yırtığı büyütmek ve aktarmak yerine, dikerek kapattı. Atalarının günahlarını reddetti. Bu tür şeyler yapılabilir.

> İster psişik olsun, ister fiziksel, ister zihinsel, sıkıntının illa nihilizm (değerin, anlamın ve arzulanabilirliğin radikal biçimde reddi) yaratması şart değildir. Bu tür sıkıntılar her zaman bir yorum çeşitliliğine imkân yaratır.

Bu sözleri söyleyen Nietzsche'nin kastettiği şuydu:[114] Kötülüğe maruz kalan insanlar, elbette onu sürdürmek, başkasına aktarmak isteyebilir. Ancak kötülüğü tecrübe ederek iyilik öğrenmek, her zaman mümkündür. Zorbalığa uğrayan bir oğlan, işkencecilerini taklit edebilir. Ama kendi uğradığı tacizden insanları itip kakmanın ve hayatlarını cehenneme çevirmenin yanlış olduğunu da öğrenebilir. Annesinden eziyet gören birisi, kendi korkunç tecrübelerinden iyi bir ebeveyn olmanın ne kadar önemli olduğunu öğrenebilir. Çocukları taciz eden pek çok hatta belki de çoğu yetişkin, çocukken kendisi de taciz edilmiştir. Ancak, çocukken tacize uğrayan insanların çoğu kendi çocuklarını taciz etmez. Bu durum, aritmetik olarak basitçe şu şekilde gösterilebilir: Bir ebeveyn üç çocuğu birden taciz etmişse ve o çocukların her birinin üçer çocuğu olur ve zincir böyle sürerse, ilk nesilde üç tacizci, ikincide dokuz, üçüncüde yirmi yedi ve dördüncü de seksen bir tacizci olur ve sayı katlanarak artmaya devam eder. Yirmi neslin sonunda on milyardan fazla insan çocukluk tacizine maruz kalmış olur; yani şu anda yeryüzünde yaşayan toplam nüfustan daha fazlası. Oysa nesiller ilerledikçe taciz kaybolur. İnsanlar yayılmasını engeller. Bu, insan kalbinde iyiliğin kötülüğe hakikaten baskın olduğunun kanıtıdır.

Ne kadar meşrulaştırılırsa meşrulaştırılsın intikam arzusu, diğer üretken düşüncelerin de önüne geçer. Amerika doğumlu İngiliz şair T. S. Eliot, bunun nedenini *Kokteyl Parti* adlı oyununda anlatır. Karakterlerinden birinin hali çok keyifli değildir. Derin mutsuzluğunu bir psikiyatra anlatır. Çektiği bütün acının kendi hatası olduğunu umduğunu söyler. Psikiyatr şaşırmıştır. Nedenini sorar. Kadın, bu konuyu uzun uzun ve enine boyuna düşündüğünü ve şu sonuca vardığını anlatır: Onun hatasıysa bu konuda elinden bir şey gelebilecektir. Oysa Tanrı'nın hatasıysa –gerçekliğin kendisi kusurluysa ve onu üzmeyi kafaya koymuşsa–

114 Aktaran Kaufmann, W., *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*, New York: Meridian, s. 130-131 (Walter Kaufmann, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, çev: Akşit Göktürk, De Yayınları, 1964).

o zaman kadın mutsuz olmaya mahkûm demektir. Gerçekliğin yapısını değiştiremez. Ama belki de kendi hayatını değiştirebilir.

Aleksandr Soljenitsin, korkunç yirminci yüzyılın ortalarında, bir Sovyet çalışma kampında tutsak edildiğinde varoluşun yapısını ne kadar sorgulasa yeriydi. Nazi istilası karşısında iyi hazırlanamamış Rus ordusunun ön saflarında görev almış bir askerdi. Tutuklanmış, hırpalanmış ve kendi halkıyla birlikte hapse atılmıştı. Sonra kansere yakalanmıştı. Kırgın, küskün ve iğneleyici bir insana dönüşebilirdi. Tarihin en kötü iki zorbası Stalin ve Hitler, el birliğiyle hayatını mahvetmişlerdi. Korkunç şartlar altında yaşamıştı. Kıymetli zamanının çok büyük bir kısmı elinden zorla alınıp israf edilmişti. Arkadaşlarının ve tanıdıklarının çektiği anlamsız ve tüketici eziyetlere ve ölümlerine tanık olmuştu. Ardından son derece ciddi bir hastalığa yakalanmıştı. Soljenitsin'in Tanrı'ya sövmek için geçerli nedeni vardı. Hikâyesi Hz. Eyüp'ünkini aratmıyordu.

Ancak büyük bir yazar, gerçeğin derin ve coşkulu bir savunucusu olarak, zihninin intikam ve yıkıma yönelmesine izin vermedi. Gözlerini açtı. Soljenitsin başına gelen sayısız zorlukta, korkunç şartlar altında bile vakarlarından hiçbir şey kaybetmeyen insanlarla karşılaştı. Davranışlarına derinlemesine kafa yordu. Sonra kendine soruların en zorunu sordu: Hayatının felaketine şahsen bir katkısı olmuş muydu? Olmuşsa nasıl? İlk yıllarında Komünist Parti'ye verdiği sorgusuz sualsiz desteği hatırladı. Hayatını yeniden gözden geçirdi. Kamplarda bolca zaman geçirmişti. Geçmişte işareti nasıl kaçırmıştı? Kaç kez kendi vicdanına aykırı hareket ederek, yanlış olduğunu bildiği eylemlere girmişti? Kendine kaç kez ihanet etmiş ve yalan söylemişti? Bir Sovyet çalışma kampının çamurlu cehenneminde geçmişinin günahlarının ıslah edilmesinin, kefaretinin ödenmesinin bir yolu var mıydı?

Soljenitsin ince dişli bir tarakla hayatının didik didik etti. Kendine ikinci bir soru daha sordu, sonra da bir üçüncü. Şimdi bu tür hatalar yapmaya son verebilir miyim? Geçmiş başarısızlık-

larımın neden olduğu hasarı tamir edebilir miyim? İzlemeyi ve dinlemeyi öğrendi. Hayranlık duyduğu, her şeye rağmen dürüst kalmış insanlar buldu. Kendini parçalara ayırdı, gereksiz ve zarar verici şeylerin ölmesini sağlayarak kendini yeniden canlandırdı. Ve ardından Sovyet esir kampı sisteminin tarihi olan *Gulag Takım Adaları*'nı yazdı.[115] Yalın gerçeğin sarsıcı ahlaki gücüyle yazılmış, çok etkileyici, korkunç bir kitap. Katıksız öfkesi yüzlerce sayfadan haykırıyordu. SSCB'de (haklı nedenlerle) yasaklanan kitap 1970'lerde kaçak yollardan Batı'ya ulaştırıldı ve dünyanın üstüne patladı. Soljenitsin'in yazdıkları, komünizmin ideoloji ve toplum olarak entelektüel inandırıcılığını tamamen ve nihai olarak yıktı. Acı meyveleri onu aç bırakmış –ve dikilmesine tanık ve destek olduğu– bir ağacın gövdesine balta vurmuştu.

Bir insanın kadere küfretmek yerine hayatını değiştirme kararı, komünist tiranlığın patolojik sistemini özünden sarsmıştı. Sistemin tamamen yerle bir olması çok sürmedi ve Soljenitsin'in cesareti, nedenler arasında önemli bir yer tuttu. Bu tür bir mucize yaratan tek insan o değildi. Daha inanılmaz bir şekilde, önce dönemin Çekoslovakya'sının, ardından yeni Çek Cumhuriyeti'nin başkanı olan zulüm görmüş yazar Václac Havel de, Mahatma Gandi gibi akla gelen isimler arasındadır.

Her Şey Dağılabilir

Tüm halklar gerçekliği yargılamayı, Varlığı eleştirmeyi, Tanrı'yı suçlamayı reddettiler. Eski Ahit'in İbranilerini bu açıdan değerlendirmek ilgi çekici. Zorlu yolculukları istikrarlı bir yol izliyor. Âdem ve Havva'nın, Kabil ile Habil'in, Nuh Tufanı'nın ve Babil Kulesi'nin hikâyeleri gerçekten çok eskidir. Kökenleri zamanının gizemleri arasında kaybolmuştur. Bizim anladığımız anlamda tarihin başlaması, Yaratılış'taki tufan hikâyesin-

115 Bakınız Solzhenitsyn, A. I., *The Gulag Archipelago, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation*, Cilt 2, çev: T. P. Whitney, New York: Harper & Row.

den sonrasına denk gelir. İbrahim'le başlar. İbrahim'in torunları Tanah olarak da bilinen Eski Ahit'in İbrani halkını oluşturur. Yehova'yla –Tanrı'yla– bir antlaşma yaparlar ve ayırt edilebilir tarihî maceralarına başlarlar.

İbrani halkı, büyük bir adamın liderliği altında, önce bir toplum daha sonra bir imparatorluk olarak örgütlenir. Talihleri düzeldikçe, başarı gurur ve kibir doğurur. Bozulma çirkin kafasını kaldırır. Gittikçe daha fazla kibre boğulan devlet, gücü saplantıya dönüştürür; yetim ve öksüzlere karşı görevlerini unutmaya başlar ve Tanrı'yla kadim anlaşmasından sapmaya başlar. Bir peygamber ortaya çıkar. Otoriter kralı ve inançsız ülkesini Tanrı karşısındaki başarısızlıklarından dolayı utanmadan ve açıkça lanetler –bir kör cesaret örneği– ve onlara korkunç bir yargının yaklaşmakta olduğunu söyler. Bilge sözleri tamamen yok sayılmasa da önemsemekte geç kalınmıştır. Tanrı yoldan çıkan halkını cezaya çarptırarak onları savaşta sefil bir yenilgiye ve nesillerce sürecek bir boyunduruğa mahkûm eder. İbraniler sonunda tövbe eder, talihsizliklerinin suçunu Tanrı'nın sözüne uymayışlarına yüklerler. Geçmişte daha iyisini yapabilecekleri konusunda ısrarcıdırlar. Devletlerini yeniden inşa ederler ve döngü bir daha başlar.

Hayat budur. İçinde yaşayacağımız yapılar inşa ederiz. Aileler, devletler, ülkeler kurarız. O yapıların üstüne kurulduğu prensipleri soyutlar ve inanç sistemlerini formüle dökeriz. Başlangıçta cennetteki Âdem ve Havva gibi o yapı ve inançlarla yaşarız. Ancak başarının verdiği kendini beğenmişlikle rehavete kapılırız. Dikkat etmeyi bırakırız. Elimizdekini garanti görürüz. Göz yumarız. Bir şeylerin değiştiğini ya da bozulmanın kök salmaya başladığını fark edemeyiz. Ve her şey dağılır. Bu, gerçekliğin yani Tanrı'nın suçu mudur? Yoksa her şey biz yeterince dikkat etmediğimiz için mi dağılır?

Kasırga New Orleans'ı vurup şehir dalgalar altında kaldığında, olan bir doğal afet miydi? Hollandalılar on binyılın en kötü fırtınasına setler hazırlar. New Orleans da aynısını yap-

saydı, trajedi yaşanmazdı. Kimse bilmiyor değildi. 1965 tarihli Sel Kontrol Sözleşmesi, Pontchartrain Gölü'nü kontrol altında tutan set sisteminde iyileştirmeler yapılmasını şart koşmuştu. Sistemin 1978'de tamamlanması gerekiyordu. Kırk sene sonra, işin sadece %60'ı tamamlanmıştı. Şehri kasti körlük ve bozulma yerle bir etti.

Kasırga, Tanrı'nın eylemidir. Ama hazırlık yapmanın gerekliliği çok iyi bilinirken hazırlıksız olmak, işte o, günahtır. Bu, hatanın hedefi vurmasıdır. Ve günahın bedeli ölümdür (Romalılar 6:23). Bir şeyler yolunda gitmediğinde, antik dönem Yahudileri her zaman kendilerini suçlardı. Tanrı'nın inayeti –gerçekliğin inayeti– doğru kabul edilmiş bir şeymiş gibi davranır ve kendi başarısızlıklarının sorumluluğunu üstlenirlerdi. Bu çılgınca sorumlu bir yaklaşım. Öte yandan alternatifi, gerçekliği yetersiz olarak yargılamak, Varlığın kendisini eleştirmek ve küskünlüğü ve intikam arzusuna gömülmektir.

Acı çekiyorsanız, tamam, normal olan budur. İnsanlar kısıtlı, hayat trajiktir. Ancak çektiğiniz acı dayanılmazsa ve bozulmaya başlıyorsanız, size üstünde düşünebileceğiniz bir şey sunuyorum.

Hayatınızda Temizlik Yapın

Şartlarınızı düşünün. Ufak ufak başlayın. Size sunulan fırsatlardan tam anlamıyla faydalandınız mı? Kariyeriniz ve hatta işiniz için yeterince çok çabalıyor musunuz, yoksa iğneleyicilik ve küskünlüğün sizi engellemesine ve aşağı çekmesine izin mi veriyorsunuz? Kardeşinizle barış sağladınız mı? Eşinize ve çocuklarınıza saygınlık ve saygıyla mı yaklaşıyorsunuz? Sağlığınızı ve iyiliğinizi mahveden alışkanlıklarınız var mı? Sorumluluklarınızı gerçekten sırtlanıyor musunuz? Arkadaşlarınıza ve aile üyelerine, söylemeniz gerekenleri söylediniz mi? Yapabileceğiniz, yapabileceğinizi bildiğiniz, etrafınızda olup bitenleri iyileştirebilecek bir şeyler var mı?

Hayatınızda temizlik yaptınız mı?

Cevap hayır ise, şunu deneyebilirsiniz: *Yanlış olduğunu bildiğiniz şeyleri yapmaya son vermeye başlayın.* Son vermeye bugün başlayın. Öyle olduğundan eminseniz, yaptığınız şeyin yanlış olduğunu nereden bildiğinizi sorgulayarak zaman kaybetmeyin. Yersiz sorgulama, sizi hiçbir şekilde aydınlatmadan kafanızı karıştırabileceği gibi, eyleme geçmekten de alıkoyabilir. Nedenini bilmeden de bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu anlayabilirsiniz. Varlığınız size açıklayamayacağınız ya da sözle ifade edemeyeceğiniz şeyleri söyleyebilir. Her insan kendini tamamen bilecek kadar çok katmanlıdır ve hepimiz idrak edemediğimiz bilgeliğe sahibiz.

Bu yüzden, durmanız gerektiğini belli belirsiz de olsa fark ettiğiniz zaman, sadece durun. O küçümsenecek davranış şekline son verin. Sizi güçsüz düşüren ve utandıran o sözleri söylemeye son verin. Sadece sizi güçlü kılan şeyleri söyleyin. Sadece onurla anlatabileceğiniz şeyleri yapın.

Kendi yargı standartlarınızı kullanabilirsiniz. Kendinizi kılavuz alabilirsiniz. Dışsal ve keyfî bir davranış yasasına uymak zorunda değilsiniz. (Gerçi kültürünüzün kılavuz çizgilerini de görmezden gelmemelisiniz. Hayat çok kısa, her şeyi tek başınıza çözecek kadar zamanınız yok. Geçmişin bilgeliği büyük çaba sonucu kazanılmıştır ve ölü atalarınızın size söyleyecek faydalı bir şeyleri olabilir.)

Kapitalizmi, radikal solu ve düşmanlarınızın adaletsizliğini suçlamayın. Kendi tecrübenizi düzene sokmadan, devleti yeniden organize etmeye kalkmayın. Biraz tevazu sahibi olun. Kendi evinize barış ve huzur getiremiyorsanız, bir şehri yönetmeyi denemeye nasıl cüret edebilirsiniz? Bırakın sizi ruhunuz yönlendirsin. Günler ve haftalar boyunca olanları izleyin. İşteyken gerçekten düşündüklerinizi söylemeye başlayacaksınız. Eşinize, çocuklarınıza ya da ebeveynlerinize gerçekten ne istediğinizi ve neye ihtiyaç duyduğunuzu söyleyeceksiniz. Bir şeyi yapılmadan bıraktığınızda, ihmalinizi düzeltmek için harekete geçeceksiniz. Zihniniz açılmaya başlayacak, onu yalanlarla doldurmaya son

vereceksiniz. Tecrübeleriniz iyileşecek ve onları yapay eylemlerle çarpıtmayı bırakacaksınız. O zaman yanlış yaptığınız daha incelikli başka şeyleri de keşfetmeye başlayacaksınız. Onları yapmaya da son verin. Özenli çaba harcayacağınız birkaç ay ve yılın sonunda, hayatınız daha basit ve daha az karmaşık bir hal alacak. Yargınız iyileşecek. Geçmişinizin düğümlerini çözeceksiniz. Güçlenecek, daha az karamsar ve öfkeli olacaksınız. Geleceğe doğru daha emin adımlarla ilerleyeceksiniz. Hayatınızı yok yere zorlaştırmaktan vazgeçeceksiniz. Hayatın kaçınılmaz çıplak trajedileriyle karşılaşacaksınız ama karamsarlık ve aldatmacayla birleşip daha fazla büyümeyecekler.

Belki de artık bozulmalarından bir miktar arınmış, eskisinden çok daha güçlü olan ruhunuzun, geriye kalan, gerekli, küçük ve kaçınılmaz trajedilere katlanabildiğini keşfedeceksiniz. Belki de onları, bozulup düpedüz cehenneme dönüşmek yerine, trajik –sadece trajik– kalacakları şekilde karşılamayı bile öğreneceksiniz. Belki kaygılarınız, umutsuzluğunuz, küskünlüğünüz ve öfkeniz –başlangıçta ne kadar ölümcül olsa da– azalacak. Belki de o zaman, bozulmamış ruhunuz, varlığınızı hakiki bir iyilik, kendi savunmasızlığınıza rağmen kutlanacak bir şey olarak görecek. Belki de daha da sağlam bir barış ve iyi şeyler gücüne dönüşeceksiniz.

Belki de o zaman, bunu bütün insanlar kendi hayatlarında yapsa, dünyanın kötü bir yer olmaya son verebileceğini göreceksiniz. Belki de sonrasında, gayretin sürdürülmesiyle trajik bir yer olmaya bile son verebilir. Hepimiz en iyisi için çabalamaya karar versek, varoluşun nasıl bir şeye dönüşeceğini kim bilebilir ki? Ruhlarımızın, burada, günahkâr yeryüzünde nasıl gerçekle arındırılmış, göğü hedefleyen ebedî bir cennet kurabileceğini kim bilebilir?

Dünyayı eleştirmeden önce kendi evinizde kusursuz düzeni sağlayın.

KURAL 7

ANLAMLI OLANIN PEŞİNE DÜŞÜN (KOLAY VE KESTİRME OLANIN DEĞİL)

ÇOK GEÇ OLMADAN SON NOKTAYI KOYUN

Hayat acı çekmektir. Orası kesin. Daha temel, inkâr edilemez bir gerçek daha yok. Tanrı'nın onları cennetten kovmadan önce Âdem ve Havva'ya söylediği de tam olarak budur.

RAB Tanrı kadına,
"Çocuk doğururken sana
Çok acı çektireceğim" dedi,
"Ağrı çekerek doğum yapacaksın.
Kocana istek duyacaksın,
Seni o yönetecek."

RAB Tanrı Âdem'e,
"Karının sözünü dinlediğin ve sana,
Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için
Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi,
"Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın.

Toprak sana diken ve çalı verecek,
Yaban otu yiyeceksin.

Toprağa dönünceye dek
Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın.
Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın
Ve yine toprağa döneceksin." (Yaratılış 3:16-19, KJV)

Bu konuda ne yapılmalı?

En basit, en bariz ve en direkt cevap mı? Hazzın peşinden gidin. Dürtülerinizi takip edin. Şu an için yaşayın. Kolay ve kestirme olanı yapın. Yalan söyleyin, hile yapın, kandırın, manipüle edin ama yakalanmayın. Nihayetinde anlamsız bir dünyada, ne fark eder ki? Ve bu, hiçbir şekilde yeni bir fikir değil. Hayatın trajedisinin gerçeği ve onun bir parçası olan acı çok uzun süredir hızlı ve bencil hazzın peşine düşmeyi meşrulaştırmak için kullanılıyor.

> Yaşam kısadır ve gönül darlığı veriyor, Ne insanın sonu geldi mi kurtuluş var, Ne de insanı ölüler ülkesinin tanrısı Hades'ten kurtaracak biri.
>
> Bir rastlantı sonucu doğduk, Bu yaşamdan sonra hiç doğmamış gibi olacağız. Solunumla aldığımız hava bir duman üflemesidir, Us, yürek çarpıntılarımızdan gelen bir canlılıktır.
>
> Bunlar olmazsa, vücudumuz külden oluşur, Ruh boş hava gibi erir gider.
>
> Zamanla adımız unutulacak, Yaptıklarımızı hiç kimse anımsamayacaktır. Yaşamımız bir bulut demeti gibi kaybolup gidecek. Güneş ışınlarının uzaklaştırdığı Ve güneşteki ışının yok ettiği sis gibi eriyecektir.
>
> Evet, yaşadığımız günler bir gölge gibi gelip geçiyor, Ölümden dönüş yoktur, mühür basılmıştır, Kimse geri gelmiyor.

O halde, gel de, güzel şeylerden zevk alalım, Gençliğin hoş duygusuyla evrenden yararlanalım:

En pahalı şaraplarla kokulardan yararlanalım, Baharın bir tek çiçeğini bile gözden kaçırmayalım,

Güller solmadan, kendimize güllerden bir taç örelim.

Bu zevk ve eğlenceye tümümüz katılalım, Şenliğimizin izlerine her yerde rastlansın, Bu bizim payımıza düşendir, hissemizdir.

Erdemli, ama yoksul olan kişinin canını yakalım, Dul kadının da huzurunu bozalım, Yılların beyazlattığı saçlara, yaşlılığa saygı göstermeyelim.

Gücümüz erdemin ölçütü olsun, Çünkü yersiz davranış yararsızlığını kanıtlar. (Bilgelik 2: I-II, RSV)

Kolaycılığın hazzı geçici olabilir ama hazdır sonuçta ve bu varoluşun dehşet ve acısıyla karşılaştırılabilecek bir şeydir. Eski deyişteki gibi, herkes kendi başının çaresine baksın ve sona kalan dona kalsın. Neden her fırsatta kapabileceğiniz her şeyi kapmayasınız? Neden bu şekilde yaşamayı benimsemeyesiniz?

Yoksa daha güçlü ve zorlayıcı bir alternatifi var mı?

Atalarımız bu tür sorulara çok bilge cevaplar bulmuşlar ama biz onları hâlâ çok iyi anlamıyoruz. Bunun nedeni, büyük ölçüde hâlâ üstü örtülü olmalarıdır; daha çok ritüel ve mitlerde kendilerini gösterirler ve bugüne kadar eksik olarak ifade bulmuşlardır. Onları sergiler ve hikâyelerde temsil ederiz ama henüz açıkça ifade edecek kadar bilge değiliz. Hâlâ sürüdeki şempanzeler ya da kurtlarız. Nasıl davranacağımızı biliyoruz. Kimin kim olduğunu ve nedenini biliyoruz. Bunu tecrübeyle öğrendik. Bilgimiz başka insanlarla etkileşimimizle biçimlendi. Öngörülebilir rutinler ve davranış kalıpları kurduk ama onları tam olarak anlamıyor ve nereden doğduklarını bilmiyoruz. Çok büyük zaman dilimlerinde gelişip ilerlediler. Ezelden beri birbirimize nasıl davranmamız gerektiğini söylesek de kimse

onları açıkça söze dökmüyordu (en azından geçmişin en karanlık ve ücra köşelerinde). Ancak bir gün, çok uzun zaman önce değil, uyandık. Zaten yapıyorduk ama ne yaptığımızı *fark etmeye* başladık. Bedenlerimizi kendi eylemlerini temsil eden aygıtlar olarak kullanmaya başladık. Taklit ve dramatize etmeye başladık. Ritüeli icat ettik. Sonra hikâyeler anlatmaya başladık. Bu hikâyelere kendi dramımızın gözlemlerini kodladık. Bu şekilde, önce sadece davranışımıza yerleştirilmiş olan bilgi hikâyelerimizde temsil edilir oldu. Ama ne anlama geldiğini anlamadık, hâlâ da anlamıyoruz.

Cennet ve Düşüş'ün Kutsal Kitap'taki aktarımı da böyle, yüzyıllardır işleyen toplu hayal gücümüz tarafından üretilmiş bir hikâyedir. Varlığın doğası hakkında derinlemesine bir anlatı içerir ve o doğaya çok uyan bir kavramlaştırma ve eylem modunun yolunu gösterir. Aden Bahçesi'nde, öz bilincin şafağının sökmesinden önce –hikâyeye göre– insan günahsızdı. İlk ebeveynlerimiz Âdem ve Havva, Tanrı'yla birlikte yürürdü. Sonra yılanın baştan çıkarmasıyla, tarihin ilk çifti İyiyi ve Kötüyü Bilme Ağacı'nın meyvesinden yediler, ölümü ve savunmasızlığı keşfettiler ve Tanrı'ya yüz çevirdiler. İnsan cennetten kovuldu ve çaba gerektiren ölümlü varoluşu başladı. Kurban fikri, çok kısa süre sonra Kabil ve Habil hikâyesiyle ortaya çıktı ve İbrahim'in maceraları ve Mısır'dan Çıkış'la gelişerek devam etti: Hayli kafa yormanın sonunda, debelenen insanlık, gerekli şekilde kurban vererek Tanrı'nın iyiliğinin kazanılabileceğini, gazabından kaçılabileceğini ve ayrıca, isteksiz olan ya da başaramayanlarda kanlı cinayetin bu şekilde motive edilebileceğini öğrendiler.

Hazzın Geciktirilmesi

Atalarımız kurban vererek, sözcüklerle ifade edilse bir önerme olabilecek bir şeyi eyleme dökmüş oldular: *Şimdide değerli bir şeyden vazgeçilerek gelecekte daha iyi bir şeye erişilebilir.* Hatırlayın,

çalışma gerekliliği, İlk Günah'ın sonucu olarak Tanrı'nın Âdem'e ve torunlarına getirdiği bir lanettir. Âdem'in Varlığının temel kısıtlamalarına –kırılganlığına ve zaman içindeki ölümüne– uyanması, geleceği keşfine denktir. Gelecek: öleceğiniz yer (mümkünse çok erken değil). Ölümünüz çalışarak, *şimdi*'nin *daha sonra* fayda kazanmak için feda edilmesiyle ötelenebilir. Kurban kavramının, Kutsal Kitap'ta Düşüş dramını izleyen bölümde ilk kez sunulmasının bir nedeni –diğerlerinin yanı sıra– budur. Kurbanla çalışma arasında çok fark vardır. İkisi de sadece insana özgüdür. Bazen hayvanlar da çalışıyormuş gibi hareket ederler ama aslında sadece doğalarının buyruğuna uymaktadırlar. Kunduzlar baraj inşa ederler. Bunu kunduz oldukları için yaparlar; kunduz dediğiniz baraj inşa eder. Bunu yaparken, "Evet, ama kız arkadaşımla birlikte Meksika'da kumsalda olmayı yeğlerim." diye düşünmezler.

Bu tür bir fedakârlık –çalışma– hazzın geciktirilmesidir ama bu, bu kadar derin bir anlam taşıyan bir şeyi açıklamak için fazla dünyevi bir ifadedir. Hazzın ertelenebilecek olmasının keşfi, eş güdümlü olarak zamanın ve onunla birlikte nedenselliğin (en azından iradi insan eyleminin nedensel gücünün) keşfi oldu. Uzun zaman önce, zamanın puslu derinliklerinde, *gerçekliğin onunla pazarlık edilebilirmiş gibi yapılandırıldığını* fark etmeye başladık. Şu anda, şimdide, gerektiği gibi davranmanın –dürtülerimizi düzene sokmamızın, başkalarının tatsız durumlarını göz önüne almamızın– gelecekte, henüz var olmayan bir zaman ve yerde ödüller getirebileceğini öğrendik. Başka insanlara ve kendimizin gelecekteki haline engel olmaya son vermek için, dürtülerimizi kısıtlamaya, kontrol etmeye ve düzenlemeye başladık. Bunu yapmak, toplumu organize etmekten farksızdı; bugünkü çabalarımızla yarının kalitesi arasındaki nedensel ilişki, sosyal kontrata, bugünün çalışmasının güvenilir bir şekilde depolanmasını sağlayan örgütlenmeye (çoğunlukla başkalarına verilen sözler şeklinde) gerekçe oldu.

Anlayış genellikle, sözle ifade edilemeden harekete dökülür (tıpkı bir çocuğun o rollerin ne anlama geldiği konusunda sözlü bir ifadede bulunabilmesinden önce "anne" ve "baba" kavramlarını anlayarak hareket edebilmesi gibi).[116] Tanrı'ya kurban sunma ritüeli, geciktirmenin işe yararlılığı fikrinin ilk kez ve bilge bir şekilde kurala dökülmesiydi. Açlıkla, iştahla yemek yemekle, günün sonu ya da orada bulunmayan birileri için kenara ateşte tütsülenmiş et ayırmak arasında çok uzun bir kavramsal yolculuk vardır. Kendiniz için daha sonraya bir şey saklamayı ya da onu bir başkasıyla paylaşmayı öğrenmek uzun zaman alır (ve ilk örnekte gelecekteki sizinle paylaştığınız için, ikisi hemen hemen aynı şeylerdir). Gözünüzün önündeki her şeyi bencilce ve hemen mideye indirmek çok daha kolay ve olasıdır. Geciktirme ve geciktirmenin kavramsallaştırılması konusunda yaşanan gelişim sıçramalarının –kısa vadeli paylaşım, gelecek için depolama, o depolamanın önce kayıt, daha sonra para şeklinde sunulması ve en nihayetinde, paranın bir bankada ya da diğer bir sosyal kurumda biriktirilmesi gibi– aralarında da benzer uzun yolculuklar gerçekleşmiştir. Bazı kavramlaştırmalar aracı görevi üstlenmek zorundaydı yoksa fedakârlığı ve çalışmayı ve temsillerini çevreleyen uygulama ve fikir yelpazesi hiçbir zaman ortaya çıkamazdı.

Atalarımız bir dramı, bir kurguyu canlandırıyorlardı: Kaderi, bir insanmış gibi, pazarlık ve takas edilebilir bir ruh olarak yöneten gücü kişileştiriyorlardı. Ve işin ilginç yanı, bu *işe yaradı* da. Bu durum, kısmen, geleceğin büyük ölçüde diğer insanlardan –genellikle geçmişteki davranışlarınızı en ince detayına kadar izleyip değerlendiren ve takdir edenlerden– oluşmasından kaynaklanıyordu. Yüksek bir mevkide oturup her hareketinizi takip eden ve daha sonra başvurulmak üzere büyük bir deftere

116 Piaget, J., *The Moral Judgment of The Child*, Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner and Company, 1932 (Jean Piaget, *Çocuğun Ahlaki Yargısı*, çev: İdil Dündar, Pinhan Yayıncılık, 2015); ayrıca bakınız Piaget, J., *Play, Dreams and Imitation in Childhood*, New York: W. W. Norton and Company, 1962.

kaydeden Tanrı'dan çok da farklı değil. Burada üretken bir sembolik fikir sunacak olursak, *gelecek yargılayıcı bir babadır*. Bu iyi bir başlangıç. Ancak fedakârlığın, çalışmanın keşfi nedeniyle, iki temel ve orijinal soru daha doğdu. Her ikisi de çalışmanın mantığının nihai uzantısıyla –*şimdi fedakârlık et, ileride kazan*– bağlantılı sorular.

İlk soru: Ne feda edilmeli? Küçük fedakârlıklar küçük ve tekil sorunları çözmek için yeterli olabilir. Ama daha büyük, daha kapsamlı fedakârlıkların bir dizi büyük ve çok katmanlı soruyu aynı anda çözmesi mümkün. Bu daha zor, ama daha iyi olabilir. Tıp fakültesinin zaruri disiplinine adapte olmak, örneğin, sıkı parti canavarı bir üniversite öğrencisinin uçarı hayat tarzını ölümcül biçimde engelleyecektir. Bundan vazgeçmek bir fedakârlıktır. Ancak bir doktor, George W.'nun sözleriyle, ailesinin karnını doyurabilir. Bu çok uzun bir dönem boyunca birçok sorundan kurtulmak anlamına gelir. Yani fedakârlıklar geleceği iyileştirmek için gereklidir ve daha büyük fedakârlıklar daha iyi olabilir.

İkinci soru (aslında iki soru birbiriyle bağlantılı): Temel prensibi zaten tespit ettik: *Fedakârlık geleceği iyileştirir*. Ancak tespit edilen her prensip ispatlanmalıdır. Tam kapsamı ya da önemi anlaşılmalıdır. Örneklerin en uç ve nihaisinde, fedakârlığın geleceği iyileştireceği fikriyle ima edilen nedir? Bu temel prensip sınırlarını nerede bulur? İlk olarak "Olası bütün fedakârlıkların en büyüğü, en etkilisi –en hoşu– hangisi olurdu?" diye ve daha sonra, "En etkili fedakârlık yapılabilseydi, en iyi olası gelecek ne kadar iyi olabilirdi?" diye sormalıyız.

Daha önce değindiğimiz gibi Kutsal Kitap'ta, Âdem ve Havva'nın oğulları Kabil ve Habil'in hikâyesi, cennetten kovulma hikâyesinin hemen arkasından gelir. Anne ve babaları Tanrı tarafından yaratıldığı ve standart şekilde doğmadıkları için, Kabil ve Habil aslında ilk insanlardır. Kabil ve Habil, Aden'de değil, *tarih*te yaşarlar. Çalışmalıdırlar. Tanrı'yı hoşnut etmek için kurban vermeleri gerekir ve gerektiği gibi bir ritüel ve bir sunakla

bunu yaparlar da. Ancak işler karışır. Habil'in adakları Tanrı'yı hoşnut ederken, Kabil'inkiler etmez. Habil defalarca ödüllendirilir ama Kabil ödüllendirilmez. Nedeni tam olarak net değildir (her ne kadar metin şiddetle Kabil'in bunu yaparken kalbini ortaya koymadığını ima etse de). Belki de Kabil'in adağı düşük kaliteydi. Belki de ruhu hasetti. Ya da belki de Tanrı, kendine ait gizli nedenlerden ötürü kızgındı. Metnin müphemliği dâhil hepsi son derece gerçekçi. Her fedakârlık eşit kalitede değildir. Dahası, sıklıkla, görüntüde yüksek kaliteli fedakârlıkların her zaman daha iyi bir gelecekle ödüllendirilmediği görülmektedir ve nedeni açık değildir. Tanrı neden mutlu değildir? Onu mutlu etmek için neyin değişmesi gerekir? Bunlar zor sorulardır ve bu soruları, herkes, fark etmese bile, her zaman sorar.

Bu tür sorular sormak, düşünmekten ayırt edilemez.

Hazzın faydalı bir şekilde önüne geçilebileceği bilgisi, kafamıza büyük güçlükle dank etti. Bu, hızlı bir şekilde tatmin edilmeyi bekleyen temel hayvani içgüdülerimize mutlak şekilde ters düşüyor (özellikle hem kaçınılmaz hem yaygın yoksunluk şartları altında). Dahası meseleyi daha da karmaşıklaştırmak için bu tür bir geciktirme sadece medeniyet kendisini, geciktirilen ödülün gelecekteki varlığını garantileyecek istikrara kavuşturduğunda işe yarıyor. Sakladığınız her şey yok olacaksa ya da daha kötüsü çalınacaksa, saklamanın hiçbir anlamı yok. Bir kurdun on kilo çiğ eti tek seferde mideye indirmesi bundandır. Kurt, "Tanrım, bir oturuşta tıka basa yemekten nefret ediyorum. Bunun bir kısmını önümüzdeki haftaya saklamalıyım." diye düşünmez. O zaman, bu iki imkânsız ve illa eş zamanlı başarı (geciktirme ve toplumun gelecekte var olacak şekilde istikrara kavuşturulması), nasıl ortaya çıkmış olabilir?

Burada hayvandan insana gelişimsel bir ilerleme var. Hiç şüphesiz detaylarda bir sürü yanlış içeriyor. Ancak tema olarak bizim amaçlarımız açısından, yeterince doğru. Öncelikle yiyecek fazlası var. Büyük leşler, mamutlar ve diğer devasa otçul hayvanlar bunu sağlayabiliyor (Bir sürü mamut yemişiz. Hatta belki

de hepsini). Büyük bir hayvan öldürüldüğü zaman, sonrası için bir miktar kalıyor. Başlangıçta bu tesadüfen olan bir şey ama zamanla, "sonrası" kısmının işe yaradığı fark edilmeye başlıyor. Aynı zamanda, geçici bir fedakârlık kavramı da gelişiyor. "Şu anda istesem bile, biraz bırakırsam, daha sonra açlık çekmem gerekmez." Bu geçici kavram gelişerek bir sonraki seviyeye ("Sonrası için biraz ayırırsam, benim de değer verdiklerimin de açlık çekmemiz gerekmez.") ve daha sonra onun bir üst seviyesine ("Bu mamutun tamamını yemem imkânsız ama kalanını çok uzun süre saklayamam da. Belki de başka insanların da karnını doydurmalıyım. Belki hatırlar ve onlarda var, bende yok olduğunda onlarda bana mamutlarından verirler. Böylece şimdi ve daha sonra biraz mamutum olur. Bu iyi bir anlaşma. Hem belki, mamutumu paylaştıklarım bana daha genel anlamda güvenmeye başlarlar. Belki o zaman sonsuza dek değiş tokuş yapabiliriz.") taşınır. Bu şekilde, "mamut", "gelecekteki mamut"a ve "gelecekteki mamut" da "kişisel itibar"a dönüşür. Toplum sözleşmesinin ortaya çıkışı böyle olmuştur.

Paylaşmak değer verdiğiniz bir şeyi verip karşılığında hiçbir şey almamak anlamına gelmez. Sadece paylaşmayı reddeden çocuk bu anlama geldiğinden korkar. Paylaşmak, düzgün bir şekilde yapıldığında, değiş tokuş sürecini başlatmak demektir. Paylaşamayan –değiş tokuş yapamayan– bir çocuk, arkadaş edinemez çünkü arkadaşlık bir değiş tokuş biçimidir. Benjamin Franklin, bir semte yeni taşınan bir sakinin yeni bir komşusundan, eski bir özdeyişten alıntı yaparak ona bir iyilik yapmasını istediğini söylemiştir: *Size bir kez iyilik yapmış bir insan, size bir iyilik daha yapmaya, sizin mecbur bıraktığınız birinden daha hazır olacaktır.*[117] Franklin'e göre birinden (elbette aşırıya kaçmadan) bir şey istemek, sosyal etkileşime en işe yarar ve hızlı davetiyedir.

117 Franklin, B., *Autobiography of Benjamin Franklin*, Rahway, New Jersey: The Quinn & Boden Company Press (Benjamin Franklin, *Benjamin Franklin Otobiyografi*, çev: İrfan Konur, Hilmi Kitabevi, 1944). Alındığı kaynak: https://www.gutenberg.org/files/20203/20203-h/20203-h.htm.

Yeni taşınan kişinin ricası, komşuya kendini, ilk tanışmada, iyi bir insan olarak gösterme fırsatını verir. Ayrıca, oluşan borç durumundan dolayı, komşunun da yeni taşınan kişiden bir şey istemesini mümkün kılar ve bu, karşılıklı aşinalık ve güvenlerini artırır. Bu sayede, her iki taraf da doğal tereddütlerini ve karşılıklı yabancı korkularını aşabilirler.

Bir şeye sahip olmak, hiç yoktan iyidir. Ve sahip olduğunuz şeyi paylaşmak ondan da iyidir. Öte yandan cömertçe paylaşmanızla tanınmak paylaşmaktan da daha iyidir. Bu, kalıcı bir şeydir. Ve güvenilir. Ve bu soyutlama noktasında, *güvenilir, dürüst* ve *cömert* kavramlarının altyapısının nasıl döşendiğini gözlemleyebiliriz. Söze dökülmüş ölümlülük temeli atılmıştır. Üretken ve dürüst paylaşımcı, iyi yurttaşın, iyi insanın ilk örneğidir. "Biraz yiyecek bırakmanın iyi bir fikir olduğu" gibi basit bir kavramdan, en yüksek ahlaki prensiplerin nasıl doğabildiğini, bu şekilde görebiliriz.

İnsanlık gelişirken sanki şöyle bir şey yaşanmıştır. Yazılı tarih ve dramanın ortaya çıkmasından önce, sonu gelmeyen onlarca, yüzlerce binyıl yaşanmıştır. Bu süre boyunca, birbirinin kardeşi olan geciktirme ve değiş tokuş uygulamaları yavaş yavaş ve acı verici bir şekilde ortaya çıkmaya başlar. Sonrasında, mecazi bir soyutlukla, şu şekilde anlatılan ritüeller ve fedakârlık hikâyeleriyle temsil edilirler: "Sanki Gökyüzü'de her şeyi gören ve sizi yargılayan güçlü bir Figür *varmış gibi*. Değer verdiğiniz bir şeyden vazgeçmeniz, onu mutlu eder gibi görünüyor ve siz O'nu mutlu etmek istiyorsunuz, çünkü etmezseniz, kızılca kıyamet kopar. Bu yüzden, ustalaşana kadar fedakârlık etme ve paylaşma pratiği yaparsanız, sizin için her şey yolunda gider."* Hiç kimse böyle bir şey söylemedi, en azından bu kadar sade ve açık bir şekilde. Ancak pratikte ve daha sonra hikâyelerde üstü kapalı bir şekilde mevcuttu.

---

* Ve kayda geçin, "gökyüzünde" *fiilen* böyle güçlü bir figür olsa da –olmasa da– bunların hepsi doğru. ☺

Önce *eylem* geldi (öyle olması gerekiyordu, çünkü eski hayvan halimiz eyleme geçebiliyor ama düşünemiyordu). *Önce üstü kapalı, ayırt edilmeyen değer vardı* (düşünceden önce gelen eylemler değeri somutlaştırdığı ama o değeri açıkça ortaya koymadığı için). İnsanlar binlerce, binlerce yıl boyunca, başarılıların başarmasını ve başarısızların çuvallamasını izledi. Tekrar düşündük ve bir sonuca vardık: *Aramızdaki başarılılar, hazzı geciktiriyor. Aramızdaki başarılılar gelecekle pazarlık ediyor.* Gittikçe daha açıkça dile getirilen hikâyelerde, gittikçe daha açık bir şekilde ifade edilen büyük bir fikir doğmaya başlıyor: Başarılıyla başarısız arasındaki fark nedir? *Başarılı olanlar fedakârlık yapar.* Başarılı olanlar fedakârlıklarını uyguladıkça, işler daha iyiye gider. Soru gittikçe netleşirken, bir yandan da genişler. Mümkün olan en büyük fedakârlık nedir? Mümkün olan en büyük hayır için? Ve cevaplar derinleştikçe derinleşir.

Batı geleneğinin Tanrı'sı, pek çok tanrı gibi, kurban ister. Nedenini daha önce ele aldık. Ancak bazen, işi daha ileri de götürür. Sadece kurban istemez; tam olarak en çok sevilenin kurban edilmesini ister. Bu, en kasvetli (ve en kafa karıştıracak kadar açık) haliyle İbrahim ve İshak'ın hikâyesinde betimlenir. Tanrı'nın sevgili kulu İbrahim, çok uzun süredir bir erkek evlat istemektedir ve Tanrı ona, birçok gecikmeden sonra ve ileri yaş ve kısır bir eş gibi imkânsız şartlar altında, bunun sözünü verir. Ancak mucize bebek İsmail'in doğmasından bir süre sonra, Tanrı döner ve akıl dışı ve görünüşte gaddarca bir tavırla, sadık kulundan, oğlunu ona kurban etmesini ister. Hikâye mutlu biter. Tanrı, İbrahim'in itaatkâr yardımcısı olarak kalması için bir melek gönderir ve İsmail'in yerine bir koçu kurban kabul eder. Bu iyi bir şeydir ama eldeki meseleyi gerçekten çözmez. Tanrı'nın ileri gitmesi neden gereklidir? Tanrı neden –hayat neden– bu tür talepler dayatır?

Analizimize, keskin, açık ve hafife alınan bir gerçekle başlayacağız: *Bazen işler yolunda gitmez.* Bu, salgın hastalıkları, kıtlıkları, zorbalıkları ve hainlikleriyle, dünyanın korkunç doğasının bir

sonucu gibi görünüyor. Ancak asıl sorun şu: *Bazen, işler yolunda gitmediğinde, nedeni dünya değildir. Nedeni öznel ve kişisel olarak en çok değer verilendir.* Neden? Çünkü dünya, belirsiz bir dereceye kadar, değerlerinizin şablonuyla açıklığa kavuşur (bu konuya Kural 10'da geri döneceğiz). Bu nedenle gördüğünüz dünya istediğiniz dünya değilse, değerlerinizi inceleme zamanı gelmiştir. Kendinizi mevcut varsayımlarınızdan kurtarma zamanıdır. Koy verme zamanıdır. Hatta olduğunuz kişi kalmak yerine, dönüşebileceğiniz kişiye dönüşebilmeniz için en çok sevdiğinizi feda etme zamanı bile olabilir.

Bir maymunun nasıl yakalanacağı üstüne, bu fikirleri çok iyi betimleyen, doğruluğu şüpheli eski bir hikâye var. Öncelikle, çapı bir maymunun elini sokacağı genişlikte, dar ağızlı büyük bir kavanoz bulmalısınız. Sonra maymunun taşıyamayacağı kadar ağır olması için, kavanozu yarıya kadar taşlarla doldurmalısınız. Sonra bir maymunu yakınına çekebilmek için, kavanozun yanına ve içine maymunlara çekici gelen ıvır zıvırlar serpiştirmelisiniz. Bir maymun kavanozun yanına gelecek, dar ağızdan elini uzatacak ve avuçlayabildiği kadar, bir süre içindekileri avuçlayacaktır. Ama artık kavanozun içindeki ıvır zıvırla dolu olan avucunu dar ağızdan geri çıkaramaz. Avucunu açmadan, kaptıklarından vazgeçmeden olmaz. Ve bunu yapmayacaktır. Maymun yakalayıcı kavanozun yanına gelip maymunu kapabilir. Hayvan bütünü korumak için bir parçayı feda etmeyecektir.

Değerli ve vazgeçilen bir şey, gelecekteki refahı garantiler. Değerli, feda edilen bir şey Tanrı'yı memnun eder. En değerli ve en iyi feda edilen şey nedir; ya da en azından ne *bunun simgesi* olabilir? Seçme bir et parçası. Sürüdeki en iyi hayvan. En değerli eşya. Bunların bile üstünde olan nedir? Son derece kişisel ve vazgeçilmesi acı verecek bir şey. Belki de Tanrı'nın, İbrahim'in rutinin bir parçası olarak sünnetteki, başka bir deyişle bütünü kurtarmak için parçanın sembolik olarak sunulmasındaki ısrarında simgelenen budur. Bunun ötesinde ne var? İnsanın bütününe

parçadan daha çok yakışan nedir? En büyük ödülün kazanılması için en uç noktadaki fedakârlığı ne oluşturur?

Çocukla kişinin kendisi başa baş gider. Annenin çocuğunu dünyaya sunma fedakârlığı, Michelangelo'nun bu bölümün en başındaki çizimde de yer alan muhteşem heykeli *Pietà*'da derin bir şekilde örneklenmiştir. Michelangelo kucağında çarmıha gerilmiş, harap haldeki oğluyla derin düşüncelere dalmış Meryem'i muhteşem bir şekilde betimlemiştir. Her şey *onun hatası*dır. Oğlu dünyaya ve onun büyük Varlık dramına *onun* vesilesiyle girmiştir. *Bu korkunç dünyaya çocuk getirmek doğru mudur*? Her kadın kendine bu soruyu sorar. Bazıları hayır der ve kendilerine göre nedenleri vardır. Çoğunluk kendine görme iznini veren her anne gibi, olacakları çok iyi bilerek, kendi isteğiyle evet der. Bu, kişinin kendi isteğiyle soyunması halinde, üstün bir cesaret eylemidir.

Meryem'in oğlu Hz. İsa o korkunç sözleri, *Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?* (Matta 27:46), haykırdığı çarmıhta o çaresizliği yaşama raddesinde, kendini Tanrı'ya ve dünyaya –ihanete, işkenceye ve ölüme– sunar. Bu, daha iyinin hatırına her şeyini veren, Varlığın ilerlemesi için hayatını sunan, tekil ve ölümlü bir hayatın sınırları içinde Tanrı'nın iradesinin tam anlamıyla zuhur etmesine izin veren bir adamın örnek hikâyesidir. Onurlu adam modelidir. Ancak Hz. İsa'nın örneğinde –o kendini feda ederken– babası Tanrı da aynı zamanda *oğlu*nu feda etmektedir. Hristiyanlığa özgü Oğul ve Nefsin fedası dramı, bu yüzden önemli bir örnek oluşturur. Daha uç noktada –daha büyük– bir şeyin hayal edilemeyeceği, sınırda bir hikâyedir. Bu hikâye "en iyi örnek" tanımının ta kendisidir. "Dindarlığın" nüvesidir.

Dünya acı ve acı çekmeyle tamamlanır. Bundan en ufak bir şüphe duyulamaz. Fedakârlık acı ve acı çekmeyi az ya da çok, askıya alır ve daha büyük fedakârlıklar daha küçüklerden daha etkili olabilir. Bundan şüphe duyulamaz. Herkes bu bilgiyi ruhunda taşır. Bu nedenle acıyı hafifletmek isteyen, Varlığın kusurlarını düzeltmek isteyen, mümkün olan en iyi geleceği gerçek kılmak isteyen, yeryüzünde cennet yaratmayı dileyen kişi, İyi'yi

hedef alan bir hayat yaşamak için, kendinden ve çocuğundan, sevilen her şeyden fedakârlık edecektir. Elverişli ve kolay olandan vazgeçecektir. Nihai anlamın yolundan gidecek ve bu şekilde her daim çaresiz olan dünyaya kurtuluş getirecektir.

Fakat böyle bir şey mümkün müdür? Bu, bireyden çok fazla şey istemek olmaz mı? Hz. İsa için sorun değil, diye itiraz edilebilir, çünkü o Tanrı'nın hakiki oğluydu. Ancak daha az mitleştirilmiş ve daha küçük örnekler oluşturan başka hikâyeler de var. Örneğin Antik Yunan filozofu Sokrates'i düşünün. Gerçeğin peşinde koşarak ve yurttaşlarını eğiterek geçen bir ömrün sonunda Sokrates, yaşadığı Atina şehir devletine karşı işlenmiş suçlardan yargılandı. Onu suçlayanlar, ona çekip gitmesi ve beladan uzak durması için pek çok fırsat sundular.[118] Ancak büyük bilge çoktan düşünmüştü ve bu eylem şeklini reddetti. Yoldaşı Hermogenes bu yargılama dışında "herhangi ve her tür konuyu"[119] tartıştığını gözlemledi ve ona neden bu kadar endişesiz göründüğünü sordu. Sokrates önce bütün hayatı boyunca kendini savunmaya hazırlandığı[120] cevabını verdi ama sonra daha gizemli ve önemli bir şey söyledi: "Haklı ya da haksız yoldan"[121] aklanmasına yol açacak stratejileri düşünmeye yeltendiğinde –ya da sadece duruşmadaki potansiyel eylemlerini düşündüğünde–[122] kendini ilahî işareti –içsel ruhu, sesi ya da *iblisi*– tarafından durdurulurken bulmuştu. Sokrates bu sesi duruşmada da konu etti.[123] Onu diğer insanlardan ayıran faktörlerden birinin,[124] onun uyarılarını dinlemeye, ses itiraz ettiğinde *konuşmayı kesip eyleme son vermeye* mutlak gönüllüğü olduğunu söyledi. Bu tür konularda güvenilir bir yargıç olarak

118 Ksenefon'un Sokrates'ten özrü için bakınız Kısım 23; alındığı kaynak: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0212%3Atext%3DApol.%3Asection%3D23.

119 *A.g.e.*, Kısım 2.

120 *A.g.e.*, Kısım 3.

121 *A.g.e.*, Kısım 8.

122 *A.g.e.*, Kısım 4.

123 *A.g.e.*, Kısım 12.

124 *A.g.e.*, Kısım 13.

kabul edilen Delfi kâhinine göre tanrıların onu diğer insanlardan daha bilge addetmesinin en önemli nedenlerinden biri buydu.[125]

Her zaman güvenilir olan iç sesi kaçmaya (ve hatta kendini savunmaya) itiraz ettiği için Sokrates, yargılanmasının önemine ilişkin bakış açısını radikal anlamda değiştirmişti. Bunun lanetten çok bir lütuf olabileceğini düşünmeye başladı. Hermogenes'e her zaman kulak verdiği ruhun ona hayattan, "en kolay aynı zamanda arkadaşlarına en az can sıkıcı gelebilecek"[126] şekilde, "sağlam bir vücut ve şefkat göstermeye muktedir bir ruhla"[127] ve "hastalık sancıları çekmeden" ve ileri derece yaşlılığın sıkıntılarını yaşamadan[128] bir çıkış yolu sunuyor olabileceğini fark ettiğini söyledi. Sokrates'in kaderini kabul etme kararı, yargılamanın öncesinde ve yargılama sırasında, karar verildikten sonra[129] ve hatta infaz sırasında,[130] ölümün tam karşısında dururken, ölüm korkusunu bir kenara kaldırmasına imkân sağladı. Hayatının çok zengin ve dolu dolu olduğunu ve ondan zarafetle vazgeçebileceğini görmüştü. Ona işlerini düzene sokma fırsatı verilmişti. İlerleyen yılların neden olacağı korkunç derecede ağır bozulma ve gerilemeden kaçabileceğini görmüştü. Başına gelenleri tanrılardan bir armağan olarak görür hale gelmişti. Bu yüzden, ithamcılar karşısında kendisini –en azından masumiyetini kanıtlamak ve kaderinden kaçmak amacıyla– savunması istenmemişti. Bunun yerine oyunu tersine çevirdi ve yargıçlarına, okuyucunun şehir konseyinin bu adamın ölmesini tam olarak neden istediğini anlamasını sağlayacak şekilde hitap etti. Sonra, zehri büyük bir yiğitlik sergileyerek içti.

Sokrates kolaylık ve elverişliliği ve ona eşlik eden manipülasyon gerekliliğini reddetti. Aksine en çetin koşullar altında bile, anlamlı ve doğru olanı aramayı sürdürdü. Yirmi beş asır sonra

125 *A.g.e.*, Kısım 14.
126 *A.g.e.*, Kısım 7.
127 *A.g.e.*
128 *A.g.e.*, Kısım 8.
129 *A.g.e.*
130 *A.g.e.*, Kısım 33.

kararını hatırlıyor ve teselli buluyoruz. Bundan ne öğrenebiliriz? Sahtelikleri dile getirmeye son verir ve vicdanınızın buyruklarına göre yaşarsanız, en büyük tehdit karşısında bile saygınlığınızı korursunuz; dürüstçe ve cesaretle, en yüksek ideallerle katlanırsanız, kendi güvenliğinize öngörüsüz bir odaklanmanın sunabileceğinden çok daha fazla emniyet ve güç kazanırsınız; düzgün bir hayat sürerseniz, sizi ölüm korkusundan bile koruyabilecek kadar derin bir anlam keşfedersiniz.

Bütün bunlar doğru olabilir mi?

Ölüm, Çaba ve Kötülük

Kendini bilen Varlığın trajedisi, kaçınılmaz bir acı üretir. Bu acı, bencil ve ani hazza, kolay ve kestirme olana duyulan arzuyu güdüler. Ancak fedakârlık –ve çalışma– acıyı uzakta tutmak konusunda kısa vadeli dürtüsel hazdan daha etkilidir. Bununla birlikte trajedinin kendisi (bireyin savunmasızlığına karşı duran toplum ve doğanın keyfî haşinliği olarak) acının tek –ve hatta başlıca– kaynağı değildir. Kötülük meselesi hesaba katılmalıdır. Dünyanın bize karşı olduğuna hiç şüphe yok ama insanın insana insanlık dışı tavrı daha da kötü bir şeydir. Bu nedenle fedakârlık sorunu, kötülüğün karmaşıklığında katlanarak büyür: Çalışmayla, sunmaya ve vazgeçmeye isteklilikle, sadece, mahrumiyet ve ölümlülüğün kısıtlaması değil, kötülük sorunu da ele alınmalıdır.

Âdem ile Havva'nın hikâyesini bir kez daha düşünün. Düşüş'ten ve ilk ebeveynlerimizin uyanışından sonra çocukları (yani bizler) için hayat çok zorlaşır. İlk olarak bizi cennet sonrası dünyada, başka bir deyişle tarihin dünyasında korkunç bir yazgı beklemektedir. Goethe'nin "yaratıcı, sonsuz çabalamamız" olarak adlandırdığı şey,[131] bu yazgının en önemli kısımlarından biridir. Kendi savunmasızlığımızın, hastalık ve ölüm karşısında

131 Goethe, J. W., *Faust, Part Two*, çev: P. Wayne, Londra: Penguin Books, 1979b: s. 270.

çaresizliğimizin gerçeğine uyandığımız ve kendimizi olabildiğince uzun süre korumak istediğimiz için çalışırız. Geleceği görebildiğimiz anda ona hazırlanmalıyız, aksi takdirde inkâr ve korku içinde yaşarız. Bu yüzden daha iyi bir yarının hatırına bugünün hazlarını feda ederiz. Ancak ölümlülüğün fark edilmesi, çalışmanın gerekliliği, Yasak Meyve'yi yiyip uyanan ve gözleri açılan Âdem ve Havva'nın ilk keşfi değildir. Bunun yanı sıra İyi ve Kötü bilgisiyle de donatılırlar (ya da lanetlenirler).

Bunun ne anlama geldiğini anlamam (bir kısmının bile ne anlama geldiğini anlamam) onlarca yılımı aldı. Şu anlama geliyor: Kendi savunmasızlığınızın bilinçli olarak farkına vardığınız zaman, insan savunmasızlığının doğasını da ana hatlarıyla anlıyorsunuz. Korku ve öfke dolu, küskün ve umutsuz olmanın nasıl bir şey olduğunu anlıyorsunuz. Acının anlamını anlıyorsunuz. Ve bu tür duyguları ve nasıl üretildiklerini anladığınız zaman, *onları başkalarında nasıl üreteceğinizi* de anlıyorsunuz. Kendinin farkında bireyler olarak, başkalarına (ve elbette kendimize ama şu anda konumuz başkaları) isteyerek ve fazlasıyla eziyet etmeye muktedir olmamız bu sayede oluyor. Bu yeni bilginin sonuçlarının kendilerini göstermesi Âdem ve Havva'nın oğulları Kabil ve Habil'le tanışmamıza rastlıyor.

Kabil ve Habil ortaya çıktığında, insan Tanrı'ya fedakârlık yapmayı çoktan öğrenmişti. Özellikle bu amaç için tasarlanmış taş mihrapların üstünde, toplu ritüeller gerçekleştiriliyordu: Değerli bir şey, seçilen bir hayvan ya da hayvanın bir parçası yok ediliyor ve ateşten yukarıdaki cennete yükselen dumana (ruha) dönüştürülüyordu. Bu şekilde, geleceğin iyileşebilmesi için gecikme fikri dramatize ediliyordu. Habil'in kurbanları Tanrı tarafından kabul ediliyor ve durumu gittikçe iyiye gidiyordu. Öte yandan Kabil'inkiler reddediliyordu. Kabil kıskanmaya ve umutsuzlaşmaya başlamıştı; bunda şaşılacak bir şey yok. Bir insan fedakârlıkta bulunmayı tamamen reddettiği için başarısız olsa ya da reddedilse, bu en azından anlaşılabilir. Hâlâ kırgınlık ve kin duyabilir ama kalben, kabahatin kendisinde olduğunu bilir.

Bu bilgi genellikle öfkesine sınır getirir. Ancak anın hazlarından gerçekten vazgeçtiyse –çabaladıysa, emek verdiyse ve işler yine de yolunda gitmediyse– gayretine rağmen reddedildiyse, durum çok daha kötüdür. O zaman hem şimdiyi hem geleceği kaybetmiş olur. Çalışması –fedakârlığı– boşa gitmiş demektir. Bu tür şartlar altında, dünya kararır ve ruh isyan eder.

Reddedilen Kabil hiddete kapıldı. Tanrı'yla yüzleşti, onu suçladı ve yarattıklarına lanet etti. Bu çok kötü bir karar oldu. Tanrı, kesin bir şekilde, hatanın Kabil'de olduğu cevabını verdi ve daha kötüsünü belirtti: Kabil bilerek ve yaratıcı bir şekilde günahla vakit harcamış[132] ve sonuçlarını almıştı. Kabil'in duymak istediği bu değildi. Tanrı'nınki hiçbir surette bir özür değildi. Aksine, kırgınlığına kırgınlık katan bir hakaretti. Tanrı'nın tepkisiyle iliklerine kadar hırçınlaşan Kabil intikam planı yaptı. Yaratıcıya küstahça meydan okudu. Cüretkârdı. Kabil nasıl can yakılacağını biliyordu. Sonuçta kendini biliyordu ve çektiği acı ve duyduğu utanç sayesinde daha da fazla bilir olmuştu. Böylece Habil'i soğukkanlılıkla öldürdü. Kendi kardeşini, kendi idealini öldürdü (Habil, Kabil'in olmak istediği her şeydi). Kendini, bütün insanlığı ve Tanrı'yı aynı anda öfkelendirmek için suçların en korkuncunu işledi. Bunu kıyameti koparmak ve intikamını almak için yaptı. Varoluşa esastan muhalefetini kayıt altına almak, Varlığın dayanılmaz kaprislerini protesto etmek için. Kabil'in dünyaya getirdiği çocukları –hem bedeninden hem kararından geldikleri için– ondan beterler. Kabil varoluşsal öfkesiyle, bir kez can aldı. Soyundan gelen Lamek işi daha ileri götürdü. "Beni yaraladığı için bir adamı ve beni hırpaladığı için bir genci öldürdüm. Kabil'in yedi kez öcü alınacaksa, Lamek'in yetmiş yedi kez alınmalı." (Yaratılış 4:23-24), "Tunç ve demirden çeşitli kesici aletler yapan" Tubal (Yaratılış 4:22), yedinci kuşak torunudur ve

132 Kutsal Kitap'ın bütün ayetleri hakkında çok faydalı yorumlar bulabilirsiniz: http://biblehub.com/commentaries; özellikle bu ayet için bakınız http://biblehub.com/commentaries/genesis/4-7.htm.

savaş silahlarının yaratıcısıdır. Yaratılış hikâyelerine göre, bunu sel izler. Bu bitişiklik hiçbir şekilde tesadüf değildir.

Kötülük dünyaya insanın kendini bilmesiyle girer. Tanrı'nın Âdem'i lanetlediği çalışma zaten yeterince kötüdür. Havva'nın sırtına yüklenen çocuk doğurma eziyeti ve bunun sonucu olarak kocasına bağımlı olması da önemsiz mevzular değildir. Varoluşu aynı anda hem tanımlayan hem de başına bela olan üstü örtülü ve sıklıkla eziyet verici yetersizlik, mahrumiyet ve hastalık ve ölüme gaddarca gereksinim ve boyun eğme trajedilerinin göstergesidir. Sadece olgusal gerçeklikleri, bazen cesur bir insanı bile hayata düşman etmeye yeter. Bununla birlikte tecrübelerime göre insanın, Varlığın üstü kapalı trajedilerine bocalamadan, kırılmadan ya da daha kötüsü kötü yola sapmadan katlanacak kadar güçlü olduğunu söyleyebilirim. Bunun kanıtını özel hayatımda, bir profesör olarak işimde, klinik hekim rolümde defalarca gördüm. Depremler, seller, fakirlik, kanser, hepsini kaldırabilecek kadar dayanıklıyız. Ancak insanın kötülüğü dünyanın sefaletine yepyeni bir boyut katıyor. Kendini bilmenin doğuşu ve beraberinde gelen ölümlülük idraki ve İyinin ve Kötünün Bilgisinin Yaratılış'ın ilk bölümlerinde (ve onları çevreleyen uçsuz bucaksız gelenekte) kozmik boyutlarda bir felaket olarak sunulması bu yüzdendir.

Bilinçli insan kötülüğü trajedinin bile sarsamayacağı ruhu dağıtabilir. Danışanlarımdan biriyle birlikte, öfkeli ve sarhoş erkek arkadaşının yüzündeki ifadenin yarattığı şokla yıllarca sürecek çok ciddi travma sonrası stres bozukluğu –gündüzleri ciddi titreme nöbetleri ve korku, geceleri kronik uykusuzluk– çektiğini keşfettiğimi hatırlıyorum. "Asık suratı" (Yaratılış 4:5) adamın ona aleni ve bilinçli zarar verme arzusunu işaret ediyordu. Kadının aslında olması gerekenden daha naif olması onu travmaya yatkın kılmıştı ama mesele bu değil: Birbirimize yaptığımız istençli kötülük, en güçlülerde bile derin ve kalıcı hasar bırakabilir. Peki, bu tür kötülüğü motive eden tam olarak nedir?

Sadece hayatın zorluklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaz bu. Başarısızlığın kendisi ya da başarısızlığın sık sık ve anlaşılabilir

şekilde doğurduğu hayal kırıklığı ve umutsuzluğun sonucu da değildir. Ancak ya hayatın güçlükleri, sürekli olarak reddedilen fedakârlıkların (ne kadar eksik bir şekilde kavramsallaştırılmış, ne kadar gönülsüzce yerine getirilmiş olsalar bile) sonucuyla katlanırsa? Bu, insanları daha sonra bilinçli olarak kötülük yapmaya, hem kendilerine hem başkalarına acı ve eziyetten başka bir şey üretmemeye (ve bunu sırf acı vermek için ve eziyet olsun diye yapmaya) başlayacak olan gerçek canavarlara dönüştürebilir. Bu şekilde, gerçek anlamda zalim bir döngü başlar: İsteksizce, yarı gönüllü yapılan bir fedakârlık, o fedakârlığın Tanrı ya da gerçeklik tarafından reddedilmesi (siz seçin); o reddedilmenin yarattığı öfkeli bir kırgınlık, umutsuzluğa ve intikam arzusuna kapılma; daha isteksizce yapılan ya da büsbütün reddedilen fedakârlık. Ve aşağı doğru inen bu sarmalın varış noktası cehennemin ta kendisi olacaktır.

İngiliz filozof Thomas Hobbes'un akıllara kazınan ifadesiyle, hayat zaten "pis, zalim ve kısa"dır. Ancak insanın kötülük kapasitesi, durumu daha da kötüleştirir. Bu, hayatın merkezî sorununun –acı gerçekleriyle baş etmenin– sadece acı çekmeyi azaltmak için neyi ve nasıl feda etmek değil, acı çekmeyi *ve kötülüğü –en kötü acıların kasti, istençli ve kindar kaynağını–* azaltmak için neyi ve nasıl feda etmek olduğu anlamına gelir. Kabil ve Habil'in hikâyesi, düşman kardeşler öyküsünün bir tezahürüdür; kahraman ve rakibi, bireysel insan ruhunun biri yukarıyı, İyi'yi, diğeri aşağıyı, cehennemi hedef alan iki ögesi. Habil kahramandır, doğru ama nihayetinde Kabil tarafından yenilen bir kahraman. Habil, Tanrı'yı memnun edebilmiştir –önemsiz ve pek olası olmayan bir başarı– ama insan kötülüğünü alt edemez. Bu nedenle, Habil ilk örnek olarak noksandır. Belki de, her ne kadar kindar bir kardeş, Yaratılış 3:1'deki yılan gibi aklın almayacağı kadar hain ve *kurnaz* olabilse de, Habil fazla naifti. Ancak bahanelerin ve nedenlerin –hatta anlaşılabilir nedenlerin– son tahlilde bir önemi yok. Kötülük sorunu Habil'in ilahî olarak kabul edilebilir fedakârlıklarıyla bile çözülemedi. İnsanlığın çözüme benzer bir

şey bulabilmesi binlerce yıl sürdü. Aynı mesele, doruk noktasına ulaştığı Hz. İsa ve Şeytan tarafından baştan çıkarılması hikâyesinde yine karşımıza çıkıyor. Ancak bu kez daha kapsamlı bir şekilde ifade ediliyor ve kahraman galip geliyor.

Kötülükle Yüzleşme

Hikâyeye göre Hz. İsa çarmıha gerilmesinden önce, "İblis tarafından denenmek üzere" (Matta 4:1) vahşi doğaya yönlendirildi. Bu, Kabil'in hikâyesinin soyut şekilde yeniden anlatılmış halidir. Daha önce gördüğümüz gibi Kabil ne hoşnuttur ne mutlu. Çok çalışıyordur ya da öyle sanıyordur ama Tanrı hoşnut değildir. Bu arada Habil, görünüşe göre, hayatta hiç zorlanmadan ilerlemektedir. Bol mahsul almaktadır. Kadınlar ona bayılmaktadır. Daha kötüsü, hakikaten iyi bir adamdır. Herkes bunu bilir. İyi talihini hak etmektedir. Ona gıpta etmek ve ondan nefret etmek için bir neden daha. Aksine Kabil için işler iyi gitmemektedir ve bir yumurtanın üstünde oturan bir atmaca gibi gam içinde, talihsizliğini düşünüp durmaktadır. O, sefaletinin içinde, şeytanca bir şey doğurmak için çabalamaktadır ve bunu yaparken kendi zihninin çorak çöllerine girer. Kötü talihini, Tanrı'nın ihanetini saplantıya dönüştürür. Küskünlüğünü besler. Gittikçe daha detaylı ve kapsamlı intikam hayalleri kurmaya başlar. Ve bunu yaparken, kibri şeytani boyutlara ulaşır. "Hor kullanılıyorum ve bastırılıyorum." diye düşünür. "Burası aptal bir gezegen. Bana kalırsa, cehenneme kadar yolu var." Bunu düşünürken, aslında, vahşi doğada Şeytan'a rastlar ve onun baştan çıkarma çabalarına yem olur ve işleri olabildiğince kötüleştirmek için elinden ne geliyorsa yapar (John Milton'ın ölümsüz sözcükleriyle):

Bu kadar büyük bir kötülük planı
ancak tüm kötülüklerin kaynağından
Gelebilirdi tabii, bir yandan İnsan ırkını mahvedecek,

Aynı zamanda Dünya'yı büyük Yaratıcı'ya rağmen...[133]

Kabil, İyi'nin ona çok gördüklerini elde etmek için Kötü'ye sığınır ve bunu isteyerek, kendini bilerek ve planlı bir kötülükle yapar.

Hz. İsa farklı bir yoldan gider. Çölde geçirdiği zaman, ruhun karanlık gecesi, derinlemesine ve evrensel bir insani tecrübedir. Bir şeyler dağıldığında, dostlarımız ve ailemiz uzaklaştığında, çaresizlik ve umutsuzluk hâkim olduğunda ve kapkara nihilizm bizi çağırdığında hepimizin gittiği o yere yapılan bir yolculuktur. Dahası hikâyenin doğruluğuna kanıt olarak şunu belirtelim ki çorak doğada kırk gün, kırk gece yalnız başınıza açlık çekmek, sizi tam olarak oraya götürebilir. Nesnel ve öznel dünyaların eş zamanlı olarak bir araya gelmesi bu şekilde olur. Kırk gün derinliği olan ve İsrailoğullarının Firavun'un zorbalığından ve Mısır'dan kaçtıktan sonra çölde avare dolaşarak geçirdikleri kırk yılın yankısı olan sembolik bir süredir. Kırk gün karanlık varsayımlar, kafa karışıklığı ve korkunun yeraltı dünyasında uzun bir süredir; ta merkeze, yani cehennemin kendisine yolculuk edecek kadar uzun. Oraya manzarayı görmek için yapılacak bir yolculuğa herkes, kendisinin ve İnsan'ın kötülüğünü yeterince ciddiye almaya istekli olan herkes çıkabilir. Tarihe biraz aşina olmak faydalı olabilir. Toplama kampları, zoraki işçilik ve ölümcül ideolojik patolojileriyle yirminci yüzyılın totaliter dehşetlerinin arasında dolaşmak, başlamak için gayet uygun bir yer olacaktır; toplama kamplarının en kötü gardiyanlarının da fazlasıyla insan olduğu olgusunu dikkate almak da öyle. Bunların hepsi çöl hikâyesini yeniden gerçek kılmanın, onu modern zihin için güncellemenin bir parçasıdır.

---

133 "Bu kadar büyük bir kötülük planı ancak tüm kötülüklerin kaynağından gelebilirdi tabii/ bir yandan insan ırkını mahvedecek/Aynı zamanda Dünya'yı büyük Yaratıcı'ya rağmen/Cehenneme mi çevireceklerdi?" Milton, J., *Paradise Lost*, Book 2, 1667: s. 381-385: alındığı kaynak: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading _ room/pl/book _ 2/text.shtml (John Milton, *Kayıp Cennet*, çev: Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2012: s. 41).

Otoriteryenizmin öğrencisi Theodor Adorno, "Auschwitz'den sonra," der, "şiir diye bir şey olmamalı." Bu düşünce yanlıştır. Bilakis şiir, Auschwitz'i konu almalıdır. Geçen milenyumun son on yılını takip eden tatsız süreçte, insanın korkunç yıkıcılığı, ciddiyeti giderilmemiş eziyet çekme sorununu bile açıkça gölgede bırakan bir soruna dönüşmüştür. Üstelik bu sorunların ikisi de bir diğerine çözüm bulunmadan halledilemez. Hz. İsa'nın insanlığın günahlarını kendisininmiş gibi üstlenmesi fikrinin, iblisle çöldeki karşılaşmasını derinden anlamanın kapısını açan anahtara dönüştüğü yer burasıdır. *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* demiştir Romalı oyun yazarı Terence: Hiçbir insan bana yabancı değil.

Dehşet verici derecede olağanüstü psikanalist Carl Gustav Jung ise, "Kökleri cehenneme kadar inmeyen hiçbir ağaç cennete kadar büyüyemez."[134] diye ekler. Bu tür bir beyan, karşısına çıktığı herkesi duraksatmalıdır. Büyük psikiyatrın derinlemesine düşünülmüş görüşüne göre aşağıya doğru karşı bir hareketlilik olmadan, yukarı doğru hareket etme ihtimali yoktu. Aydınlanmanın bu kadar nadir olması bu yüzdendir. Kim bunu yapmaya razı olur? En kötü düşüncelerin ta dibindeki sorumluyla tanışmayı gerçekten istiyor musunuz? Columbine Lisesi'nde toplu katliam yapan Eric Harris, sınıf arkadaşlarını katletmesinden hemen bir gün önce ne yazmıştı? *İnsan biçimindeyken öleceğimi bilmek çok ilginç. Her şeyde bir tutam değersizlik var.*[135] Böyle bir mesajı açıklamaya ya da daha kötüsü mazur göstermeye kim cesaret edebilir ki?

Hz. İsa, çölde Şeytan'la karşılaşır (Bakınız Luka 4:1-13 ve Matta 4:1-2). Bu hikâyenin, temsil edebileceği materyal ya da metafizik diğer şeylerin yanı sıra çok açık bir psikolojik –mecazi– anlamı vardır. *Hz. İsa'nın insanın derin günahkârlığı için kişisel*

134 Jung, C. G., *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*, (Cilt. 9: Kısım II, *Collected Works of C. G. Jung*): Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1969: Bölüm 5.

135 http://www.acolumbinesite.com/dylan/writing.php.

sorumluluk almaya ebediyen azmettiği anlamına gelir. Hz. İsa'nın insan doğasının en kötücül ögelerinden doğan baştan çıkarıcı unsurlarla yüzleşmeye, onları derinlemesine düşünüp riske etmeye ebediyen razı olduğu anlamına gelir. Hz. İsa'nın her zaman aynı anda hem kendi içinde hem de dünyada barınan biçimiyle kötülükle –bilinçli olarak, tamamen ve kendi isteğiyle– yüzleşmeye razı olduğu anlamına gelir. Bu, soyut olmakla birlikte, sadece soyut bir durum ya da geçiştirilecek bir şey değildir. Sadece entelektüel bir mevzu da olmadığı gibi.

Travma sonrası stres bozukluğu çeken askerler, bu rahatsızlığı genellikle gördükleri bir şey yüzünden değil, yaptıkları bir şey yüzünden yaşarlar.[136] Tabiri caizse, savaş alanında çok iblis vardır. Savaşta bulunmak cehenneme bir geçit açabilen bir şeydir. Zaman zaman bir şey o geçitten yukarı tırmanarak Iowalı naif çiftçi çocuğunu ele geçirebilir ve onu canavara dönüştürebilir. Delikanlı korkunç şeyler yapar. Kadınlara tecavüz eder, onları öldürür ve My Lai'nin bebeklerini katleder. Üstelik kendini bunları yaparken görür. Karanlık bir yanı bundan keyif alır; en unutulmaz parçası odur. Ve daha sonra, kendini kendisiyle ilgili bu gerçekle ve o anda ortaya serilen dünyayla nasıl barıştıracağını bilemez. Bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Antik Mısır'ın büyük ve temel efsanelerinde Tanrı Horus da –sıklıkla tarihsel ve kavramsal açıdan Hz. İsa'nın öncülü olarak görülür–[137] babası Osiris'in tahtını zorla gasp eden kötü kalpli amcası Set'le* karşı karşıya geldiği zaman, aynı şeyi tec-

136 Schapiro, J. A., Glynn, S. M., Foy, D. W. ve Yavorsky, M. A., "Participation in war-zone atrocities and trait dissociation among Vietnam veterans with combat-related PTSD", *Journal of Trauma and Dissociation* 3, 2002: s. 107-114; Yehuda, R., Southwick, S. M. ve Giller, E. L., "Exposure to atrocities and severity of chronic PTSD in Vietnam combat veterans", *American Journal of Psychiatry* 149, 1992: s. 333-336.

137 Bakınız Harpur, T., *The Pagan Christ: Recovering the Lost Light*, Thomas Allen Publishers, 2004. Benzer bir tartışma için bakınız Peterson, J. B., *Maps of meaning: The Architecture of Belief*, New York: Routledge, 1999.

* Bu gözlem Set kelimesinin etimolojik olarak Şeytan (Satan) kelimesinin öncülü olmasıyla da örtüşüyor. Bakınız Murdock, D. M., *Christ in Egypt: The Horus-Jesus Connection*, Seattle, WA: Stellar House, 2009: s. 75.

rübe eder. Her şeyi gören Mısırlı şahin Tanrı Horus, Mısır'ın yüce gözü, ebedî dikkatin kendisi, Set'in gerçek doğasıyla mücadele edecek ve onunla birebir çarpışacak cesarete sahiptir. Ancak korkunç amcasıyla mücadelesinde, bilinci hasar görür. Bir gözünü kaybeder. Bu, tanrısal konumuna ve benzersiz görüş kapasitesine rağmen olur. Aynı şeye yeltenen sıradan bir insan neler kaybederdi, kim bilir? Ama belki de içsel görüş ve anlayış açısından, dış dünyanın algılanması açısından kaybettikleriyle orantılı bir şey de kazanabilir.

Şeytan fedakârlığı reddetmeyi temsil eder; o kibrin, kinin, kandırmanın ve acımasız ve bilinçli kötülüğün vücut bulmuş halidir. İnsana, Tanrı'ya ve Varlığa duyulan katıksız nefrettir. Öyle yapması gerektiğini çok iyi bilirken bile hatasını asla kabul etmez. Dahası, yıkım arzusunu saplantıya dönüştürürken ne yaptığını çok iyi bilmektedir ve bunu kasten, düşünerek ve eksiksiz yapar. Bu nedenle İyi'nin ilk örneği Hz. İsa'nın karşısına dikilen ve onu baştan çıkaran Kötü'nün ilk örneği o olmalıdır. En zorlu şartlarda, İnsanlığın Kurtarıcısı'na, bütün insanların büyük hevesle arzuladığı şeyi sunan o olmalıdır.

Şeytan önce, açlık çeken Hz. İsa'yı, açlığını çöldeki taşları ekmeğe dönüştürerek gidermesi için baştan çıkarmaya çalışır. Sonra Tanrı'ya ve meleklere, düşüşünü durdurmaları için seslenerek kendini bir uçurumdan atmasını önerir. Hz. İsa ilk baştan çıkarma çabasına, "İnsan sadece ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkan her kelimeyle de yaşar." diye cevap verir. Bu cevap ne anlama gelir? Uç noktada mahrumiyet şartları altında bile, yiyecekten çok daha önemli şeyler vardır. Başka bir ifadeyle: Ekmek, kendi ruhuna ihanet eden bir insana, açlıktan ölüyor bile olsa, çok fayda sağlamaz.* Şeytan'ın işaret ettiği gibi Hz. İsa, neredeyse sınırsız gücünü şimdi ekmek edinmek ve açlığını

* Bunu bir şekilde gerçekçiliğe uzak bulanlar için, mahrumiyetle bağdaştırılan somut maddi gerçeklik ve hakiki acı göz önüne alındığında, bir kez daha Soljenitsin'in, düzgün etik davranış ve uç noktada yokluk ve eziyet durumlarında azalmak yerine artan önemiyle ilgili bir dizi olağanüstü derin tartışma içeren *Gulag Takım Adaları*'nı öneriyorum.

gidermek –hatta daha geniş anlamda dünyada zenginlik kazanmak (ki bu, ekmek sorununu kuramsal açıdan kalıcı olarak çözerdi)– için kullanabilirdi. Ama ne pahasına? Ve ne kazanarak? Manevi terk edilmişliğin ortasında oburluk? Bu, ziyafetlerin en fakiri ve en sefilidir. Hz. İsa bu nedenle, daha yüksek bir şeyi, açlık sorununu nihayet ve sonuna dek çözecek bir Varlık halinin tanımını hedefler. Hepimiz kolay ve elverişli olan yerine, Tanrı'nın Sözü'yle doymayı seçseydik? Bu, her insanın, açlık mahrumiyetini kalıcı olarak geçmişte bırakacak bir şekilde yaşamasını, üretmesini, fedakârlık etmesini, konuşmasını ve paylaşmasını gerektirirdi. Çölün mahrumiyetinde yaşanan bu açlık sorunu, sonunda ve en hakiki olarak, bu şekilde ele alınır.

Hristiyanlık öğretilerinde bu durumun çarpıcı biçimlerde uygulamaya konmuş başka örneklerine de rastlanmaktır. Hz. İsa sürekli olarak sonsuz erzak sağlayıcısı olarak betimlenir. Mucizevî bir şekilde ekmek ve balıkları çoğaltmaktadır. Suyu şaraba dönüştürmektedir. Bu ne anlama gelir? Aynı anda hem en pratik hem en yüksek kalitede bir yaşama biçimi olarak, daha yüksek anlam arayışına bir çağrıdır. Çarpıcı ve edebî biçimde betimlenmiş bir çağrıdır: ilk Kurtarıcı'nın yaşadığı gibi yaşarsan, sen ve etrafındakiler daha fazla açlık çekmezsiniz. Dünyanın cömertliği kendini düzgün yaşayanlara sunar. Bu, ekmekten daha iyidir. Ekmeği satın alan paradan da daha iyidir. Böylece, kusursuz bireyin simgesi Hz. İsa, ilk baştan çıkarma girişimini yener. Bunu iki girişim daha izler.

"Kendini şu uçurumdan at." dedi Şeytan bir sonraki girişiminde. "Tanrı varsa, seni mutlaka kurtaracaktır. Gerçekten Oğlu'ysan, Tanrı seni mutlaka kurtaracaktır." Tanrı, babası olduğu tek çocuğu açlıktan, tecritten ve büyük kötülüğün varlığından kurtarmak için neden kendini göstermesin ki? Ama bu, hayat için bir kalıp oluşturmaz. Hatta edebiyat olarak bile işe yaramaz. *Deux ex machina* –ilahî bir gücün sihirli bir şekilde ortaya çıkıp kahramanı içine düştüğü darboğazdan kurtarması– piyasa yazarlarının başvurduğu en ucuz numaradır. Bağımsızlıkla, ce-

saretle, kaderle, özgür iradeyle ve sorumlulukla alay etmektir. Dahası Tanrı asla körler için bir güvenlik ağı değildir. Sihirli numaralar yapması buyrulacak ya da kendi oğlu tarafından bile olsa, kendini ifşa etmeye zorlanacak biri değildir.

"Tanrın Rab'bi denemeyeceksin." (Matta 4:7) Hayli kısa olsa da bu cevap, ikinci baştan çıkarma girişimini ortadan kaldırır. Hz. İsa Tanrı'ya onun yararına müdahil olmasını emredecek ya da bunu istemeye cüret edecek değildir. Kendi hayatının olayları için kendi sorumluluğundan vazgeçmeyi reddeder. Tanrı'dan Varlığını ispatlamasını talep etmeyi reddeder. Ayrıca, ölümlü savunmasızlığının sorunlarını, kişisel olarak –Tanrı'yı onu kurtarmaya zorlayarak– çözmeyi de reddeder çünkü bu, sorunu herkes için ve daimî olarak çözmeyecektir. Bu baştan çıkarma girişiminin reddedilmesinde ayrıca, deliliğin konforlarının reddinin yankısı da vardır. Çölde geçirdiği zamanın zorlu koşulları altında kendini kolayca ama psikotik bir şekilde sihirli Mesih ilan etmesi, Hz. İsa'ya çok cazip gelebilirdi. Oysa o kurtuluşun –ve hatta daha kısa vadede hayatta kalmanın– narsist üstünlük gösterileri ve Tanrı'ya, kendi oğlu tarafından bile olsa, buyrulmasına bağlı olması fikrini reddeder.

Son olarak üçüncü ve en zorlayıcı baştan çıkarma girişimi gelir. Hz. İsa, dünyanın bütün krallıklarının ayaklarının altına serili olduğunu görür. Bu, dünyevi gücün baş döndürücü çağrısı, herkesi ve her şeyi kontrol etme ve herkese ve her şeye hükmetme fırsatıdır. Hz. İsa'ya baskınlık hiyerarşisinin zirvesi teklif edilir; bu her çıplak gorilin hayvani arzusudur: Herkesin itaat etmesini sağlayacak, mülklerin en muhteşemlerine, inşa etme ve artırma kudretine, sınırsız tensel haz olasılığına sahip olacaktır. Bu apaçık kolay ve kestirme olana sahip olmaktır. Gel gör ki hepsi bu kadar da değildir. Bu tür bir statü büyümesi içsel karanlığın kendini göstermesi için de sınırsız fırsat sağlar. Kan, tecavüz ve yıkım şehveti, gücün cazibesinin büyük bir parçasıdır. İnsanlar gücü sadece daha fazla eziyet çekmemek için istemezler. Gücü sadece yoksulluğa, hastalığa ve ölüme boyun eğmek

zorunda kalmamak için istemezler. Güç aynı zamanda, intikam alma kapasitesi, itaati sağlama ve düşmanları ezme anlamına da gelir. Kabil'e yeterince güç verilseydi sadece Habil'i öldürmekle kalmazdı. Önce onu yaratıcı ve sonu gelmeyen bir işkenceye maruz bırakırdı. Onu ancak işkence ettikten sonra öldürürdü. Ve sonra, diğer herkesin peşine düşerdi.

En yüksek baskınlık hiyerarşilerin zirvesinin üstünde bile, erişiminin yakındaki başarı için feda edilmemesi gereken bir şey vardır. Genelde kendimizi yönlendirmek için kullandığımız standart coğrafi konum anlayışıyla kavramsallaştırılmasa da, gerçek bir yerdir. Bir keresinde, bir imgelemde, önümde ufka kadar kilometrelerce uzanan uçsuz bucaksız bir arazi görmüştüm. Ben havada, yüksekteydim ve kuşbakışı görüyordum. Görebildiğim her yerde, kimi büyük, kimi küçük, kimi üst üste binen, kimi birbirinden ayrı, modern gökdelenlere benzeyen, çok katlı cam piramitler vardı ve hepsi piramidin zirve noktasına ulaşmak için çabalayan insanlarla doluydu. Ancak o zirvelerin üstünde, her piramidin dışında, hepimizin içinde yuvalandığımız bir alan vardı. Bu, aşağıdaki mücadelenin üstünde özgürce süzülebilecek ya da süzülmeyi seçen gözün ayrıcalıklı konumuydu, belli bir gruba ya da amaca hâkim olmak yerine, eş zamanlı olarak hepsini aşmayı seçen gözün. Bu katıksız ve hür dikkatin ta kendisiydi; eyleme geçmek için doğru zamanı ve doğru yeri bekleyen, kopuk, uyanık ve temkinli dikkat. Tao te Ching'in ifadesiyle:

Yapacaklarını planlayan, kendi amacını yok eder;
bir şeye tutunan, onu kaybetmeye mahkûmdur.
Bilge kişi, kazanmak için plan yapmaz ki,
yenilsin;
bir şeye tutunmaz ki,
onu yitirsin.[138]

138 Lao-Tse, *The Tao Te Ching*, çev: S. Rosenthal, Verse 64: Gizemle Kalmak, 1984 (Lâozî, *Tao Te Ching*, çev: Sonya Özbey, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016). Alındığı kaynak: https://terebess.hu/english/tao/rosenthal.html#Kap64.

Üçüncü baştan çıkarma girişimi hikâyesinde, düzgün bir Varlığa güçlü bir çağrı vardır. Mümkün olan en büyük ödüle ulaşmak için, birey hayatını ne kadar güçlü, ikna edici şekilde ve gerçekçi sunulsalar da, doğal ve sapkın arzular arasında fark gözetmeden, ani hazzın reddedilmesini gerektirecek şekilde sürdürmeli ve kötülüğün bütün cazibelerini ortadan kaldırmalıdır. Kötülük, Varlığın özündeki trajedi nedeniyle zaten orada olan kolaya kaçma motivasyonunu çarpıcı biçimde artırarak hayatın yıkımını büyütür. Daha alelade türde fedakârlık trajediyi az çok başarıyla uzak tutabilir ama kötülüğü yenmek özel bir fedakârlık türü gerektirir. Yüzyıllardır Hristiyanların (ve sadece onların da değil) hayal gücünü meşgul eden, bu özel fedakârlığın tarifidir. Neden istenen etkiyi yaratmadı? Gözlerimizi göge kaldırmaktan, Tanrı'yı hedeflemekten ve her şeyi o hırsa feda etmekten daha iyi bir plan olmadığına neden hâlâ ikna olamadık? Sadece anlamayı mı başaramadık, yoksa kendi isteğimizle ya da başka şekilde yoldan mı çıktık?

Hristiyanlık ve Sorunları

Carl Jung, Avrupa düşünce yapısının manevi kurtuluşa keskin bir şekilde vurgu yapan Hristiyanlığın, burada ve şimdi yaşanan acı çekme sorununu yeterince ele almakta başarısız olduğu sonucuna üstü kapalı bir şekilde vardıktan sonra, kendini bilimin bilişsel teknolojilerini geliştirmeye –materyal dünyayı soruşturmaya– motive ettiğini öne sürer. Bu kavrayış, Rönesans'tan önceki üç ya da dört yüzyılda dayanılmayacak kadar akut bir hal alır. Akabinde kolektif Batılı ruhunun derinliklerinde, kendini önce simyanın tuhaf düşüncelerinde gösteren ve ancak asırlar sonra gelişerek tam anlamıyla söze dökülen bir bilim biçimine dönüşecek olan tuhaf, derin ve telafi edici bir hayal ortaya çık-

maya başlar.[139] Sağlık, varlık ve uzun ömrün sırlarını keşfetme umuduyla, maddenin dönüşümünü ciddi anlamda incelemeye ilk başlayanlar simyacılardır. Bu büyük hayalperestler (Newton önde gelenlerinden biridir),[140] kilise tarafından lanetlenen maddî dünyanın, ortaya çıkarılmaları insanlığı dünyevi acı ve kısıtlamalarından özgürleştirebilecek sırları olduğunu sezmiş ve daha sonra da hayal etmişlerdir. Bilimin gelişmesi için gerekli olan çok büyük kolektif ve bireysel motivasyon gücünü sağlayan da, bireysel düşünürlerden konsantre olmaları ve hazzı ertelemeleri yönünde uç noktada talepleriyle, itici gücünü şüpheden alan bu vizyon olmuştur.

Bu, Hristiyanlığın, eksik gerçekleşmiş haliyle bile, bir başarısızlık olduğu anlamına gelmez. Tam tersine Hristiyanlık neredeyse imkânsızı başarmıştır. Hristiyan doktrini bireysel ruhu yücelterek köleyi, efendiyi, avam tabakasını ve soyluyu ayırmadan aynı metafizik kaideye yerleştirmiş ve onları Tanrı ve hukuk karşısında eşit kılmıştır. Hristiyanlık kralın bile herkes gibi biri olduğunda ısrar etmiştir. Bütün görünen kanıtlara bu kadar zıt olan bir şeyin dayanak bulması için, dünyevi gücün ve öne çıkmanın Tanrı'nın özel lütfunun işaretleri olduğu fikrinin üstündeki vurgunun radikal biçimde kaldırılması gerekti. Bu sonuca, kısmen Hristiyanlığın, kurtuluşun çabayla ya da değerle, "işler"[141] ile elde edilemeyeceği yönündeki tuhaf ısrarıyla ulaşıldı. Sınırları ne olursa olsun bu tür bir doktrinin gelişmesi, kral, aristokrat ve varlıklı tüccarların, ayrım gözetilmeksizin, sıradan halka baskı kurmasını önledi. Sonuç olarak, metafizik açıdan, her

139 Jung, C. G., *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self,* Cilt. 9: Kısım II, *Collected Works of C. G. Jung:* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1969.

140 Dobbs, B. J. T., *The Foundations of Newton's Alchemy,* New York: Cambridge University Press, 2008.

141 Efesliler 2:8-9, "İman yoluyla, lütufla kurtuldunuz. Bu sizin başarınız değil, Tanrı'nın armağanıdır. Kimsenin övünmemesi için iyi işlerin ödülü değildir." der. Benzer bir duygu Romalılar 9:15 ve 9:16'da yankı bulur: "Merhamet ettiğime merhamet edeceğim. Acıdığıma acıyacağım. Demek ki bu, insanın isteğine ya da çabasına değil, Tanrı'nın merhametine bağlıdır."

ruhun üstü örtülü üstün değere sahip olduğu kavramı, her şeye rağmen Batı hukuk sisteminin ve toplumunun temel önkoşulu olarak yer edindi. Geçmişin dünyasında durum bu değildi ve bugünün dünyasında çoğu yerde hâlâ değil. Atalarımızın kölelik üstüne kurulu hiyerarşik toplumlarının kendilerini, etik/dinî bir uyanışın etkisi altında, bir başka insanın mülkiyeti ve mutlak hâkimiyeti yanlış görülecek şekilde yeniden örgütlemesi mucizeden farksızdır (ve bu olguyu gözümüzün önünden ayırmamalıyız).

Ayrıca köleliğin yakın faydasının bariz, güçlülerin zayıflara egemen olması gerektiği savının çekici, uygun ve pratik (en azından güçlüler açısından) olduğunu hatırlamamızda fayda var. Bu, köle sahibi toplumların değer verdiği her şeyin devrimsel eleştirisinin, son verilmesi bir yana uygulamanın sorgulanması için bile gerekli olduğu anlamına gelir (güç ve yetki sahibi olmanın köle sahiplerini soylu kıldığı fikri, hatta daha temel bir düşünce olan köle sahibinin taşıdığı gücün geçerli ve hatta erdemli olduğu fikri dâhil). Hristiyanlık, şaşırtıcı bir şekilde, en düşük seviyedeki insanın bile hakiki hakları olduğu ve hükümdarın ve devletin ahlaken, temel bir düzeyde, o hakları tanımakla yükümlü olduğu iddiasını belirginleştirdi. Hristiyanlık, insan mülkiyetinin daha önce hayranlık uyandıran bir soylu olarak görülen köle sahibini kölenin kendisi kadar, hatta ondan daha fazla, alçalttığını açıkça ortaya koydu. Böyle bir fikri kavramanın ne kadar zor olduğunu anlayamıyoruz. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı boyunca, tam aksinin geçerli olduğunu unutuyoruz. Köle edinme ve hâkimiyet kurma arzusunun açıklama gerektirdiğini düşünüyoruz. Bir kez daha, tersten bakıyoruz.

Bu, Hristiyanlığın sorunlarının olmadığı anlamına gelmiyor. Ancak Hristiyanlığını sorunlarının, çok daha ciddi bambaşka sorunların çözülmesinden sonra ortaya çıkan sorunlar olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Hristiyanlığın ürettiği toplum –Romalılar bile–, yerini aldığı pagan toplumlardan çok daha az barbardı. Hristiyan toplumu, pek çok barbarca uygulamanın sürmesine rağmen, en azından, köleleri, halkın eğlencesi için kudurmuş

aslanlara yem etmenin yanlış olduğunu fark etmişti. Bebeklerin öldürülmesine, fuhşa ve güçlünün haklı olduğu prensibine karşı çıktı. Kadınların erkekler kadar değerli olduğunda ısrar etti (her ne kadar bu ısrarı politik olarak sergilemenin yollarını hâlâ arıyor olsak da). Bir toplumun düşmanlarının bile insan olarak görülmesini talep etti. Son olarak, fazlasıyla insan olan imparatorlar tanrılara özgü hürmeti daha fazla sahiplenemesin diye, kiliseyi devletten ayırdı. Bütün bunlar imkânsızı istemekti; ama oldu.

Öte yandan Hristiyan devrimi ilerledikçe, çözdüğü imkânsız sorunlar çözüldü. Çözülen sorunlara hep böyle olur. Ve çözüm uygulamaya konduktan sonra, *bu tür sorunların bir zamanlar var olduğu gerçeği bile gözden kayboldu.* Ancak o zaman, geriye kalan ve Hristiyan doktrini tarafından hızlı bir şekilde çözülmeye daha az uygun sorunlar, Batı'nın bilincinde merkezî bir yer işgal etmeye, örneğin başarıyla Hristiyanlaştırılmış toplumlarda hâlâ acı verici bir şekilde süren bedensel ve maddesel sancıları çözmeyi hedef alan bilimin gelişmesini motive etmeye başladılar. Otomobillerin havayı kirlettiği gerçeği, ancak içten yanmalı motorun gider-diği daha beter sorunların görüş alanından çıkmasıyla halkın dikkatini çekecek büyüklükte bir soruna dönüşür. Fakirlikten kıvranan insanlar karbondioksiti umursamaz. Karbondioksit seviyeleri önemsiz olduğu için değil. Ölesiye çalıştığınız, açlık çektiğiniz, taşlık, dikenlerin ve kengerlerin sardığı, inatçı bir topraktan ekmeğinizi güç bela çıkardığınız zaman önemsiz geliyorlar. Traktör icat edilene ve yüz milyonlarca insan açlık çekmez olana kadar önemsiz kalıyorlar. Her halükârda, Nietzsche on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında resme dâhil olana kadar Hristiyanlığın çözümsüz bıraktığı problemler dağ gibi birikmişti.

Nietzsche kendini, pek de abartıya kaçmadan, çekiçle felsefe yapan biri olarak tanımlamıştı.[142] Hristiyanlığa yönelik yıkıcı eleştirisi –yine Hristiyanlığın doğumuna aracı olduğu bilimin

142 Nietzsche, F. W. ve Kaufmann, W. A., *The Portable Nietzsche*, New York: Penguin Classics, 1982. Bu metinlerin yanı sıra Nietzsche'nin *Putların Batışı: Ya Da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır* çalışmasına bakılabilir.

kendisiyle çatışmasının onu, çoktan zayıflattığı eleştirisi– iki ana saldırı hattı izliyordu. Nietzsche ilk olarak inancın temel varsayımlarını önce sorgulayan, sonra da altlarını oyan şeyin, en yüksek anlamda Hristiyanlığın kendisi tarafından geliştirilen gerçek algısına yönelik varsayımların olduğunu iddia etti. Bu kısmen, ahlaki ve anlatısal gerçekle nesnel gerçek arasındaki farkın tam olarak anlaşılmaması (ve bu yüzden illa olması gerekmezken bir muhalefet olduğu varsayılması) yüzünden olsa da temel noktayla çelişmiyor. Hristiyanlığa karşı duran modern ateistler, örneğin Yaratılış'taki hikâyenin nesnel olarak doğru olduğunda ısrar ettikleri için köktencileri küçümserken bile, bu tür bir tartışmaya girmek için, yüzlerce yıllık Hristiyan kültürüyle gelişmiş gerçek algılarından faydalanıyorlar. Carl Jung onlarca yıl sonra Nietzsche'nin savlarını geliştirmeye devam etti ve Avrupa'nın Aydınlanma sırasında, Hristiyan rüyasından uyanarak, o ana kadar kesin olarak görülen her şeyin sorgulanabileceğini ve sorgulanması gerektiğini fark ettiğine dikkat çekti. "Tanrı öldü." demişti Nietzsche. "Tanrı öldü. Ve onu biz öldürdük. Bizler, katillerin en azılıları kendimizi nasıl teselli edelim? Dünyanın bugüne dek sahip olduğu en kutsal ve en kudretli olanın bıçaklarımızın altında kan kaybından can vermişken. Bu kanı ellerimizden kim silecek?"[143]

Nietzsche'ye göre Batı inancının merkezî dogmaları, Batı zihniyetinin şimdi gerçek kabul ettiği şey göz önüne alındığında inandırıcılığını kaybetmişti. Ancak asıl yıkıcı olan –kilisenin gelişmesi sırasında Hristiyanlığın gerçek ahlaki yükünün omuzlarından kaldırılması üzerine– ikinci saldırısı oldu. Çekiçli filozof, ilk kabul gören ve sonrasında hayli etkili olan Hristiyan düşünce şekline –*Hristiyanlığın insanlığı Hz. İsa'nın fedakârlığının ve sadece o fedakârlığın kurtardığı* düşüncesine– saldırıya geçti. Bu, kesinlikle, Hz. İsa'nın çarmıhta insanlığın kurtuluşu için öldüğüne inanan

143 Nietzsche, F., *The Gay Science*, çev: W. Kaufmann, New York: Vintage, 1974: s. 181-182 (Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim*, çev: Ahmet İnam, Say Yayınları, 2004).

bir Hristiyan'ın bu suretle her tür kişisel ahlaki zorunluluğundan kurtulduğu anlamına gelmezdi. Ancak kefaretin başlıca sorumluluğuna Kurtarıcı bizzat katlandığı için, fazlasıyla günahkâr bireylere pek önemli bir iş kalmadığını şiddetle ima ediyordu.

Nietzsche, Pavlus'un ve daha sonra Luther'in izinden giden Protestanların, ahlaki sorumluluğu Hz. İsa'nın takipçilerinin sırtından aldığına inanırdı. *Hz. İsa'nın taklit edilmesi* fikrini sulandırmışlardı. Söz konusu taklit, inananın soyut inanç hakkında kutsal bir dizi beyana bağlı kalmak (ya da sadece dile getirmek) yerine, Kurtarıcı'nın ruhunu kendi hayatının, hususi şartları altında ortaya koyma, ilk örneği gerçeğe dönüştürme ya da cisimlendirme, Jung'un ifadesiyle ebedî kalıbı ete büründürme göreviydi. Nietzsche şöyle diyordu: "Hristiyanlar İsa'nın kendilerine şart koştuğu davranışları hiçbir zaman pratiğe geçiremediler ve 'inançla haklı kılınışın' küstahça lafı ve onun en üst ve biricik önemliliği kilisenin İsa'nın talep ettiği eylemlere (işlere) ilişkin cesareti ve iradeyi gösterememelerinin bir sonucudur."[144] Nietzsche, gerçekten de eşi benzeri olmayan bir eleştirmendi.

Hristiyanlığın merkezî aksiyomlarındaki dogmatik inanç (Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin dünyayı günahlarından arındırdığı; kurtuluşun ölümden sonraki hayata saklandığı, kurtuluşun çabayla elde edilemeyeceği inancı) karşılıklı olarak pekiştirici üç sonuca yol açtı: İlk olarak, *sadece ölümden sonraki hayat önemli olduğu için, dünyevi hayatın anlamını kaybetmesi.* Bu, şu anda var olan acının sorumluluğunu görmezden gelmenin ve üstünden atmanın kabul edilebilir olduğu anlamına geliyordu. İkinci olarak *statükonun pasif olarak kabullenilmesi; çünkü her halükârda kurtuluş bu hayattaki çaba aracılığıyla kazanılamazdı.* (Bu, Marx'ın da din halkın afyonudur söylemiyle alaya aldığı bir sonuçtu.) Üçüncü ve son olarak *inananın her tür ahlaki yükü reddetme hakkı* (Hz. İsa aracılığıyla kurtuluş inancı dışında) *çünkü Tanrı'nın oğlu za-*

144 Nietzsche, F., *The Will to Power*, çev: W. Kaufmann, New York: Vintage, 1968: s. 343 (Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Güç İstenci*, çev: Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, 2020).

ten işin önemli kısmını halletmişti. Nietzsche üstünde büyük etki bırakan Dostoyevski'nin de kurumsal Hristiyanlığı reddetmesi bu tür nedenler yüzündendi (her ne kadar o bunu daha muğlak ama aynı zamanda daha bilge bir şekilde başarmış olsa da). Dostoyevski başyapıtı *Karamazov Kardeşler*'de, ateist üstinsanı İvan'a bir hikâye anlattırır. "Büyük Engizisyoncu".[145] Kısa bir özeti aşağıda bulabilirsiniz.

İvan taze bir manastır mensubu olarak merakını küçümsediği kardeşi Alyoşa'yla Hz. İsa'nın İspanyol Engizisyonu sırasında dünyaya dönmesiyle ilgili konuşmaktadır. Kurtarıcı'nın dönüşü, bekleneceği üzere büyük bir kargaşaya neden olur. Hastaları iyileştirir. Ölüleri diriltir. Bütün bunların Büyük Engizisyoncu'nun dikkatini çekmesi çok sürmez ve Hz. İsa yakalanıp bir hapishane hücresine atılır. Daha sonra, Engizisyoncu onu ziyaret eder. Hz. İsa'ya ona artık ihtiyaç kalmadığını söyler. Geri dönüşü kilise için çok büyük bir tehdittir. Engizisyoncu, Hz. İsa'ya insanlığa yüklediği yükün –inanç ve gerçekle var olma yükü– sıradan ölümlülerin taşıması için fazla ağır olduğunu söyler. Engizisyoncu, kilisenin merhamet göstererek o mesajı yumuşattığını, takipçilerinin omuzlarından kusursuz Varlık talebini kaldırdığını, yerine onlara basit ve insaflı inanç ve ölümden sonraki hayat kaçışlarını sağladığını anlatır. Bu çalışmanın yüzyılları aldığını ve bunca çabadan sonra, kilisenin en son ihtiyaç duyduğu şeyin insanların bütün yükü taşımasında ısrar etmiş İnsanın geri dönmesi olduğunu ekler. Hz. İsa onu sessizce dinler. Sonra tam Engizisyoncu çıkmak üzereyken, Hz. İsa onu kucaklar ve dudaklarından öper. Şoka uğrayan Engizisyoncu'nun rengi atar. Sonra hücre kapısını açık bırakarak çıkıp gider.

Bu hikâyenin derinliğini ve onu üretmek için gereken ruh yüceliğine ne desek abartmış olmayız. Bütün zamanların en büyük edebi dehalarından biri olan Dostoyevski, bütün büyük

145 Dostoevsky, F. M., *The Grand Inquisitor*, Merchant Books, 2009 (Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Büyük Engizisyoncu*, çev: Barış Zeren, Kafka Kitap, 2015).

eserlerinde en ciddi varoluş sorunlarına cesaretle, paldır küldür ve sonuçlarına aldırmadan kafa tutmuştur. Açıkça Hristiyan olmakla birlikte, rasyonalist ve ateist rakiplerinden bir korkuluk yapmayı inatla reddeder. Tam aksine, örneğin *Karamazov Kardeşler*'de, Dostoyevski'nin ateisti İvan, Hristiyanlığın ön kabullerine, inanılmaz bir netlik ve tutkuyla karşı çıkar. Mizacı ve aldığı karar sonucu kiliseye yakın duran Alyoşa ise (inancı sarsılmazlığını korusa da) ağabeyinin savlarının birini bile çürütemez. Dostoyevski Hristiyanlığın akli yetiye –hatta zekâya–yenildiğini biliyor ve kabul ediyordu ancak (ve burası çok önemli) *bu olgudan saklanmamıştı.* İnkâr, kandırma ve hatta hiciv aracılığıyla en doğru ve değerli gördüğü şeylere ters düşenlerin konumunu güçsüzleştirmeye yeltenmedi. Eylemi sözcüklerden üstün görerek, sorunu başarıyla ele aldı. Dostoyevski, romanın sonunda, Alyoşa'nın beden bulmuş büyük manevi iyiliğine –çaylak rahibin cesur Hz. İsa taklidine– İvan'ın olağanüstü ama nihayetinde nihilist eleştirel zekâsı karşısında zafer kazandırdı.

Büyük Engizisyoncu'nun tarif ettiği Hristiyan kilisesi, Nietzsche tarafından rezil edilen kilisenin ta kendisidir. Çocukça, sofu, ataerkil ve devletin hizmetkârı olan o kilise, Hristiyanlığın modern eleştirmenlerinin bugün de karşı çıktığı çürümüş olan her şeyi temsil eder. Nietzsche, büyük zekâsına rağmen, kendisine öfke duyma iznini verir ama belki de öfkesini yargıyla yeterince yumuşatmaz. Tahminime göre Dostoyevski, Nietzsche'yi bu noktada, büyük edebiyatının Nietzsche'nin felsefesini aştığı noktada aşar. Rus yazarın Engizisyoncu'su her açıdan türünün hakiki ve kusursuz bir örneğidir. Ateistlerin canını yakmaya, hatta onlara işkence etmeye ve öldürmeye istekli, fırsatçı, müstehzi, çıkarcı ve acımasız bir sorgucu. Sahte olduğunu bildiği bir dogmanın tedarikçisi. Ancak Dostoyevski kusursuz insanın ilk örneği Hz. İsa'ya onu öptürüyor. Yine bir o kadar önemli olan bir diğer husus, öpücüğün sonrasında Büyük Engizisyoncu'nun Hz. İsa'nın yaklaşan idamından kaçabilmesi için kapıyı aralık bırakması. Dostoyevski Hristiyanlığın büyük ve bozulmuş yapısının yine

de Kurucu'sunun ruhuna yer açmayı başardığını görmüştü. Bu, bilge ve derin bir ruhun bütün kusurlarına rağmen Batı'nın dayanıklı bilgeliğine duyduğu minnettir.

Nietzsche'nin inanca –ve özellikle Katolisizme– hakkını vermeye isteksiz olduğu söylenemez. Nietzsche dogmatik Hristiyanlığı biçimlendiren uzun "tutsaklık" geleneğinin –her şeyin tek bir tutarlı metafizik teorinin sınırları içinde açıklanması ısrarının– disiplinli ama özgür modern aklın ortaya çıkması için gerekli bir ön şart olduğuna inanıyordu. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'de belirttiği gibi:

> Ruhun uzun süre tutsaklığı... tinsel olan her şeyi ısrarla bir Hristiyan kalıbına göre yorumlama ve her olayda, her kazada Hristiyan Tanrı'sını yeniden keşfetme ve meşrulaştırma arzusu: bütün bu şiddet, keyfiyet, sertlik, korkunçluk ve mantıksızlık, Avrupa ruhunun gücünü, acımasız merakını ve kurnazca devinimini sayesinde edindiği disiplin aracı oldu; hiç kuşkusuz, aynı süreçte telafisi imkânsız bir o kadar güç ve ruhun bastırılması, boğulması ve bozulması da gerekti.[146]

Hem Nietzsche hem Dostoyevski için özgürlük (hatta hareket etme becerisi), kısıtlama gerektirir. Bu nedenle kilise dogmasının hayati gerekliliğini ikisi de kabul eder. Birey özgürce ve ehil bir şekilde hareket etmeden önce, kısıtlayıcı ve tutarlı bir disiplin yapısı tarafından sınırlandırılmalı, şekillendirilmeli; hatta yıkımın kıyısına getirilmelidir. Dostoyevski büyük ruh cömertliğiyle, ne kadar bozulmuş olursa olsun, kiliseye belli ölçüde merhamet, belli ölçüde pragmatizm bağışlamıştır. Hz. İsa'nın ruhunun, dünyayı meydana getiren Logos'un, tarihsel olarak sığınağını –hatta hükümdarlığını– dogmatik yapının içinde bulduğunu ve hâlâ bulabileceğini kabul etmiştir.

146 Nietzsche, F., "Beyond Good and Evil", çev: H. Zimmern, edit: W. H. Wright, içinde *The Philosophy of Nietzsche*, New York: Modern Library, 1954: s. 477.

Bir baba oğluna gerektiği şekilde disiplin verirse, elbette özgürlüğüne müdahale eder; özellikle şu anda. Oğlunun Varlığının istemli ifadesine sınırlar koyarak onu dünyanın sosyalleşmiş bir üyesi olarak yerini almaya zorlar. Böyle bir baba, çocuksu potansiyelin sınırlı bir yoldan akıtılmasını talep eder. Oğluna bu tür kısıtlamalar koyarken, çocukluğun mucizevi çoğulluğunun yerine tekil ve dar bir gerçeklik koymak için hareket ederken, yıkıcı bir güç gibi görülebilir. Ancak baba bu tür bir eyleme girişmezse, sadece oğlunun mevcut olmayan Olmayan Ülke'nin Yöneticisi, Kayıp Çocukların Kralı, ebedî Çocuk Peter Pan olarak kalmasına neden olur. Bu, ahlaki açıdan kabul edilebilir bir alternatif değildir.

Kilisenin dogmasını çürüten, yine kilisenin kendisi tarafından güçlü bir şekilde geliştirilen gerçek ruhu oldu. Bu çürütme Tanrı'nın ölümüyle sonuçlandı. Ancak kilisenin dogmatik yapısı gerekli bir disiplin yapısıydı. Uzun bir tutsaklık süresi –tekil bir yorumlayıcı yapıya bağlılık– özgür zihnin gelişmesi için gereklidir. Hristiyan dogması bu tutsaklığı sağladı. Ana dogma, en azından modern Batı zihniyetinde öldü. Tanrı'yla birlikte yok oldu. Ancak cesedinin arkasından –bu çok büyük önem taşıyan bir mevzudur– daha da ölü bir şey çıktı. Geçmişte bile hiç canlı olmamış bir şey: *nihilizm ve yeni ve toplayıcı ütopik fikirlere eşit derecede tehlikeli bir duyarlılık.* Büyük kolektif dehşetler komünizm ve faşizm, (hem Dostoyevski hem de Nietzsche'nin öngördüğü gibi) Tanrı'nın ölümünün sonrasında ortaya çıktı. Nietzsche, Tanrı'nın ölümünü takiben bireylerin kendi değerlerini keşfetmeleri gerekeceğini öne sürdü. Ancak bu, Nietzsche'nin düşünce yapısının, psikolojik açıdan en zayıf ögesidir: *Kendi değerlerimizi yaratamayız çünkü inandıklarımızı ruhlarımıza dayatamayız.* Bu Carl Jung'un büyük keşfiydi; Nietzsche tarafından ortaya konulan sorunları dikkatle çalışmasının bu keşifteki payı azımsanmayacak kadar büyüktür.

Başkalarınınki kadar kendi totaliterliğimize de isyan ederiz. Kendimi eyleme geçiremem, siz de öyle. "Ertelemeyi bırakaca-

ğım." derim ama bırakmam. "Düzgün besleneceğim." derim ama yapmam. "Sarhoşken yaptığım kötü davranışlara son vereceğim." derim ama vermem. Kendimi zihnimin yarattığı imajla baştan yaratamam (hele o zihin bir ideoloji tarafından zapt edildiyse). Bir doğam var, sizin de öyle, hepimizin var. Kendimizle barışmadan önce o doğayı keşfetmeli ve onunla mücadele etmeliyiz. Neyiz, gerçekten neyiz? Gerçekten ne olduğumuzu biliyorsak, esasen neye dönüşebiliriz? Bu tür sorular gerçekten cevaplanmadan önce, her şeyin temeline inmeliyiz.

Şüphe, Geçmiş Safi Nihilizm

Nietzsche'den üç yüzyıl önce, büyük Fransız filozof René Descartes şüphesini ciddiye almayı, şüpheciliğine dayanıklı tek bir önerme saptayabilecek ya da keşfedebilecek mi görmek için her şeyi parçalara ayırıp esas olana ulaşmayı kendine entelektüel görev edindi. Varlığın üstüne inşa edilebileceği temel taşı arıyordu. Descartes o taşı, ünlü vecizesi *cogito ergo sum*'da (düşünüyorum, öyleyse varım) ifade ettiği gibi, kendine göre, düşünen "Ben"de –farkında olan "Ben"de– buldu. Binlerce yıl önce farkında olan "Ben", devletin kaçınılmaz yozlaşmasına önce kulak vererek sonra karşı durarak yenileyen büyük Mısırlı, Oğul ve Güneş Tanrısı Horus'un her şeyi gören gözüydü. Ondan önce Mezopotamyalıların, gözleri başının etrafını saran ve dünyayı yaratan sihir sözcüklerini telaffuz eden yaratıcı Tanrı Marduk'u vardı. Hristiyanlık döneminde, "Ben" Logos'a, zamanın başlangıcında Varlığa konuşarak düzen veren Söz'e dönüştü. Descartes'ın Logos'u laikleştirdiği ve onu daha açık bir şekilde "farkında olan ve düşünen"e dönüştürdüğü söylenebilir. Bu, basit bir ifadeyle modern benliktir. Fakat o benlik tam olarak nedir?

İstersek, benliğin dehşetlerini bir noktaya kadar anlayabiliriz ama iyiliğini tanımlamak hâlâ daha zor olacaktır. Benlik Varlığın sahnesinde Nazi ya da Stalinist olarak dolaşan, Auschwitz'i, Buchenwald'ı, Dachau'yu ve çok sayıdaki Sovyet çalışma kamp-

larını üreten büyük kötülük aktörüdür. Bütün bunlar büyük bir ciddiyetle düşünülmelidir. Peki ya aksi nedir? Kötülüğün gerekli karşılığı olan, o kötülüğün varlığıyla daha somut ve anlaşılır bir hal alan iyi nedir? Burada büyük bir inanç ve açıklıkla, rasyonel zihnin bile –geleneksel bilgeliği küçümseyenlerin bayıldığı özellik– asgaride, ölen ve sonra ebediyen dirilen, insanlığın kurtarıcısı tanrı, Logos'un ta kendisi örneğine fazlasıyla ve illaki benzerdir. Mistisizmle hiç alakası olmayan bilim filozofu Karl Popper, düşünmenin kendisini Darwinci sürecin mantıklı bir uzantısı olarak gördü. Düşünemeyen bir yaratık sadece Varlığını cisimleştirmekle kalmalıydı. Sadece doğasını, somut olarak ve şu anda, dışa vurabilirdi. Bunu yaparken davranışında çevrenin taleplerini ortaya koyamazsa, ölürdü. Ama bu, insan için geçerli değil. Bizler Varlığın potansiyel biçimlerinin soyutlanmış temsillerini üretebiliriz. Hayal gücünün tiyatrosunda bir fikir üretebiliriz. Onu kendi fikirlerimize, başkalarının fikirlerine ve dünyanın kendisine karşı sınayabiliriz. Yetersiz kalırsa boş verebiliriz. Popper'ın ifade şekliyle fikirlerimizin bizim yerimize ölmesine izin verebiliriz.[147] Sonra esas kısım, o fikirlerin yaratıcısı, artık nispeten hatayla kısıtlanmadan, ilerlemeye devam edebilir. *O ölümlerin üstünden yola devam eden kısmımıza duyulan inanç düşünmenin kendisinin ön şartıdır.*

Şimdi, fikir olguyla aynı şey değildir. Olgu kendi içinde ve kendinden ölü bir şeydir. Bilinci, güç istenci, motivasyonu, eylemi yoktur. Milyarlarca ölü olgu vardır. İnternet o ölü olguların mezarlığıdır. Ancak bir insanın ilgisini çeken bir fikir canlıdır. Kendini ifade etmek, dünyada yaşamak ister. İşte bu nedenle –Freud ve Jung başta olmak üzere– derinlik psikolog-

147 "Bizim yerinize varsayımlarımız, teorilerimiz ölsün! Birbirimiz yerine teorilerimizi öldürmeyi hâlâ öğrenebiliriz. Bir gün tutumun (rasyonel ya da bilimsel tutumun) rasyonel eleştiriyle birbirimiz yerine teorilerimizi, görüşlerimizi elimine ettiği zaferini görmek belki de ütopik bir hayalden ibaret değildir." K. Popper'ın Darwin College, Cambridge, İngiltere'de yaptığı konuşmadan: http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/popper/natural _ selection _ and _ the _ emergence _ of _ mind.html.

ları, insan ruhunun fikirler için bir savaş alanı olduğunda ısrar ettiler. *Fikrin amacı vardır. Bir şey ister. Bir değer yapısı öne sürer.* Fikir hedeflediği şeyin, şu anda sahip olduğundan daha iyi olduğuna inanır. Dünyayı, gerçekleşmesine yardım eden ya da gerçekleşmesini engelleyen şeylere, diğer her şeyi ilgisizliğe indirger. Fikir nesneyi arka plandan öne çıkarır. Fikir bir olgu değil, kişiliktir. Kendini bir insanın içinde gösterdiğinde, o kişiyi avatarına dönüştürmeye, o kişiyi onu dışa vurmaya sevk etmeye güçlü bir eğilim sergiler. Bazen bu içtepi (zapt etme kelimesi de kullanılabilir) kişinin, fikrin yok olmasına izin vermektense ölmeyi yeğleyeceği kadar güçlü olabilir. Bu, sadece fikrin ölmesi gerektiği ve fikre sahip insanın onun avatarı olmayı bırakıp, yollarını değiştirerek devam edebileceği göz önüne alındığında, genel anlamda, kötü bir karardır.

Atalarımızın dramatik kavramsallaştırmasını kullanırsak: Tanrı'yla ilişki kesintiye uğratıldığında (örneğin, yersiz ve genellikle dayanılmaz acı bir şeyin değişmesi gerektiğini işaret ettiğinde), ölmesi –feda edilmesi– gereken en temel kanaatlerdir. Bu, şimdide doğru fedakârlıklar yapılırsa geleceğin iyileştirilebileceği anlamına gelmektedir. Başka hiçbir hayvan bunu çözmemiştir ve bizim bunu yapmamız yüz binlerce yıl almıştır. Bu fikri damıtıp hikâyeye dökmek için de yine asırlarca süren gözlem ve kahramanlara tapınma ve ardından, binlerce yıllık çalışma gerektirmiştir. Bugün basitçe, "Disiplinliyseniz ve geleceği bugüne üstün tutuyorsanız gerçekliğin yapısını kendi lehinize değiştirebilirsiniz." diyebilmemiz için, bu hikâyeye değer biçmemiz ve kapsama dâhil etmemiz yine çok uzun bir zaman almıştır.

Peki, bu en iyi nasıl yapılır?

1984 yılında ben de Descartes'ın yoluna girdim. O zaman aynı yol olduğunu bilmiyordum ve kendimi haklı olarak bütün zamanların en büyük filozoflarından biri kabul edilen Descartes'la bir tutmak gibi bir niyetim yok. Ancak şüphe gerçek anlamda başıma bela olmuştu. Darwin teorisinin esaslarını anlayabilir hale geldiğim zaman, gençliğimin sığ Hristiyanlığını geride bı-

rakmıştım. Sonrasında Hristiyan inancın temel ögelerini iyimser bir hayra yorma halinden ayırt edemez oldum. Çok geçmeden bana alternatif olarak çok çekici gelen sosyalizmin de bir o kadar yetersiz olduğu anlaşıldı; zamanla büyük George Orwell sayesinde, bu tür düşüncenin büyük kısmının motivasyonunu, fakire verilen hakiki önem yerine, zengin ve başarılı olana duyulan nefretten aldığını anladım. Ayrıca, sosyalistler esasen kapitalistlerden daha kapitalistti. Onlar da paraya aynı şiddetle inanıyorlardı. Sadece, para farklı insanlarda olursa dünyanın başına bela olmuş sorunların yok olacağını sanıyorlardı. Bu doğru değildir. Paranın çözmediği ve kötüleştirdiği birçok sorun vardır. Zengin insanlar da boşanır, çocuklarına yabancılaşır, varoluş kaygıları çeker, kanser ve demans olur ve tek başlarına, sevgisiz ölürler. Paranın lanetlediği iyileşme yolundaki bağımlılar, her şeyi bir uyuşturucu çekme ve sarhoşluk çılgınlığında yüzlerine gözlerine bulaştırırlar. Ve yapacak hiçbir şeyi olmayan insanların üstüne sıkıntının ağırlığı çöker.

Aynı zamanda kafam Soğuk Savaş gerçeğine takılmıştı. Soğuk Savaş saplantım olmuştu. Kâbuslar görüyordum. Beni çöle, insan ruhunun uzun gecesine sürüklüyordu. Dünyanın iki büyük hizbinin karşılıklı olarak yıkımı hedef almasının nasıl mümkün olabildiğini anlayamıyordum. Her sistem diğeri kadar keyfî ve kirletilmiş miydi? Ortada sadece bir görüş meselesi mi vardı? Bütün değer yargıları sadece gücün kostümü müydü?

Herkes delirmiş miydi?

Yirminci yüzyılda olan da bu değil miydi, zaten? On milyonlarca insan nasıl ölebilmiş, yeni dogma ve ideolojilere nasıl kurban edilmişti? Nasıl olmuştu da komünizm ve faşizmin akılcı bir şekilde ayağını kaydırmaya çalıştığı aristokrasiden ve bozulmuş dinî inançlardan daha kötüsünü, çok daha kötüsünü keşfetmiştik? Görebildiğim kadarıyla kimse bu soruları cevaplamamıştı. Descartes gibi ben de şüphelerle boğuşuyordum. Tartışılmaz olarak görebileceğim bir şey –herhangi bir şey– arıyordum. Evimi

üstüne inşa edebileceğim bir kaya istiyordum. Beni buna yönlendiren şüpheydi.

Bir yerde Auschwitz'deki özellikle sinsi bir uygulamayı okumuştum. Bir gardiyan, tutsaklardan birini ıslak tuzla dolu kırk beş kiloluk bir çuvalı koca kampın bir ucundan diğerine taşımaya, sonra da geri getirmeye zorluyor. Kampın girişindeki tabelada, "*Arbeit mach frei*" –Çalışmak özgürleştirir– yazıyordu ve özgürlük ölümdü. Tuzu taşımak anlamsız bir işkenceydi. Kötülük sanatının bir eseriydi. Bu, bazı eylemlerin kötü olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlamama olanak sağladı.

Aleksandr Soljenitsin yirminci yüzyılın dehşetlerini, işlerinden, ailelerinden, kimliklerinden ve canlarından edilen on milyonlarca insanı net bir şekilde ve derin olarak kaleme almıştı. *Gulag Takım Adaları* adlı kitabının ikinci cildinin ikinci kısmında, yirminci yüzyılın en önemli olayı olarak gördüğü Nürnberg duruşmalarını konu etmişti. O duruşmaların sonucu ne mi oldu? *Bazı eylemler esasen o kadar korkunçtur ki insan doğasına tamamen aykırıdırlar.* Bu, kültür, zaman ve yer ayırt etmeksizin doğrudur. Söz konusu olan kötücül eylemlerdir. Hiçbir bahane sunulamaz. Bir insanı aşağılamak, onu bir parazit statüsüne indirgemek, bireysel masumiyeti ya da suçu zerre hesaba katmadan işkence etmek ya da katletmek, acıdan bir sanat biçimi yaratmak, bu yanlıştır.

Neden şüphe duymayabilirim? Acı çekmenin gerçekliğinden. Hiçbir tartışmaya yer bırakmıyor. Nihilistler onu şüphecilikle çürütemezler. Totaliterler yasaklayamazlar. Kinikler gerçekliğinden kaçamazlar. Acı çekmek gerçektir ve bir başkasına, sırf acı vermek için, ustalıkla acı vermek yanlıştır. Bu, inancımın köşe taşı oldu. İnsan düşünce ve eyleminin en diplerini ararken, kendimin, Nazi gardiyanı, Gulag Takım Adası emanetçisi ya da bir zindanda çocuk işkencecisi olarak hareket etme kapasitemi anlarken, "dünyanın günahlarını üstlenmenin" ne anlama geldiğini kavradım. Her insanın çok büyük bir kötülük kapasitesi var. Her insan, *a priori* olarak neyin iyi olduğunu değilse de neyin iyi olmadığını anlar. Ve iyi olmayan bir şey varsa o zaman iyi olan

bir şey de vardır. En kötü günah, başkalarına sadece üreteceği acının hatırına eziyet etmekse, o zaman iyi, bunun taban tabana zıddı olan şeydir. İyi, bu tür şeylerin olmasını durduran şeydir.

Daha Yüksek İyi Olarak Anlam

Temel ahlaki çıkarımlarımı buradan elde ettim. Yukarıyı hedefle. Dikkatini ver. Düzeltebileceğini düzelt. Bilginde kibirli olma. Mütevazılık için çabala çünkü totaliter gurur kendini hoşgörüsüzlük, baskı, işkence ve ölümde gösterir. Kendi yetersizliğinin, kendi korkaklığının, kötülüğünün, öfkenin ve nefretinin farkına var. Başkalarını suçlamaya cüret etmeden önce, dünyanın kumaşını tamir etmeye soyunmadan önce, kendi ruhunun cinayete yatkınlığını dikkate al. Belki de hatalı olan dünya değildir. Belki sensindir. Bir iz bırakamamışsındır. Hedefi ıskalamışsındır. Tanrı'nın ihtişamına erişememişsindir. Günah işlemişsindir. Ve bunların hepsi dünyanın yetersizliğine ve kötülüğüne senin katkındır. Ve her şeyden önce yalan söyleme. Hiçbir konuda, asla yalan söyleme. Yalan cehennemin yolunu açar. Milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Nazi ve komünist devletlerinin irili ufaklı yalanlarıydı.

Sonra, gereksiz acı ve eziyetin hafifletilmesinin iyi olduğunu düşünün. Bunu bir aksiyom olarak benimseyin: elimden geldiğince, gereksiz acı ve eziyetin hafifletilmesine yol açacak şekilde hareket edeceğim. Artık ahlaki hiyerarşinizin en tepe noktasına Varlığın iyileşmesini hedef alan varsayım ve eylemler koydunuz. Neden? Çünkü alternatifini biliyoruz. Alternatifi yirminci yüzyıldı. Alternatifi cehenneme aradaki fark tartışmaya değmeyecek kadar yakındı. Ve cehennemin zıddı, cennettir. Gereksiz acı ve eziyetin hafifletilmesini hiyerarşinizin en tepesine yerleştirmek Tanrı'nın Krallığı'nı Yeryüzü'ne taşımak için çalışmaktır. Bu hem bir devlet hem de bir ruh halidir.

Jung böyle bir ahlaki hiyerarşinin inşa edilmesinin, düzenlemesi yetersiz kalsa ve içsel olarak kendiyle ters düşse bile, kaçınılmaz

olduğunu gözlemledi. Jung'a göre bireyin ahlaki hiyerarşisinin en tepesinde her ne varsa, aslında o, kişinin en büyük değeri, tanrısıydı. Kişinin dışa vurduğu şeydi. Kişinin en derinden inandığı şeydi. Yürürlüğe konmuş bir şey, bir olgu ya da bir olgular grubu değildir. Bir kişilik ya da daha net ifade etmek gerekirse birbirine zıt iki kişilik arasındaki tercihtir. Sherlock Holmes ya da Moriarty'dir. Batman ya da Joker'dir. Superman ya da Lex Luthor'dur, Charles Francis Xavier ya da Magneto'dur, Thor ya da Loki'dir. Habil ya da Kabil'dir ve Hz. İsa ya da Şeytan'dır. Varlığın yüceltilmesi, cennetin inşa edilmesi için çalışıyorsa, o zaman Hz. İsa'dır. Varlığın yıkımı için, gereksiz eziyet ve acının üretilmesi ve artırılması için çalışıyorsa, o zaman Şeytan'dır. Kaçılamaz, arketipik gerçeklik budur.

Kolay ve kestirme olanı seçmek, kör içgüdüyü takip etmektir. Kısa vadeli kazançtır. Dardır, bencildir. İstediğine ulaşmak için yalan söyler. Hiçbir şeyi hesaba katmaz. Toy ve sorumsuzudur. Anlam onun olgun yedeğidir. Anlam, dürtüler ayarlandığı, düzene sokulduğu ve birleştirildiği zaman ortaya çıkar. Anlam dünyanın olasılıklarıyla o dünya içinde işleyen değer yapısı arasındaki etkileşimden doğar. Değer yapısı Varlığın iyileşmesini hedeflerse açığa çıkan anlam, yaşamsal olanı destekler. Kaos ve acıya panzehir sağlar. Her şeyi önemli kılar. Her şeyi daha iyi yapar.

Doğru hareket ederseniz, eylemleriniz psikolojik olarak, şimdi, yarın ve gelecekle bütünleşmenize izin verirken, kendinize, ailenize ve etrafınızdaki dünyaya fayda sağlarsınız. Her şey üst üste biriken tek bir eksende hizalanır. Her şey bütünlük kazanır. Bu azami anlam üretir. Bu üst üste birikme, uzay ve zamanda varlığını şu anda ve burada açığa çıkarılandan daha fazlasını, tahmin edileceği gibi, bilgi toplama ve temsil kapasitesiyle sınırlı olan duyularımızla tecrübe etme becerimizle saptayabildiğimiz bir yerdir. Anlam, menfaati alt eder. Anlam bütün dürtüleri şimdi ve sonsuza kadar hoşnut eder. Onu bu yüzden keşfedebiliriz.

Varlık öfkenizin bütün adaletsizliğine ve acısına rağmen haklı çıkmadığına karar verirseniz, acı ve eziyeti birazcık olsun

azaltmak için düzeltebileceğiniz şeyleri fark eder hale gelebilirsiniz. Kendinize, "Zamanımı bir şeyleri kötüleştirmek yerine iyileştirmek için nasıl kullanabilirim?" anlamına gelen, "Bugün ne yapmalıyım?" sorusunu yöneltebilirsiniz. Bu tür görevler kendilerini, halledebileceğiniz bir evrak işleri yığını, biraz daha konforlu ve hoş bir hale sokabileceğiniz bir oda ya da biraz daha lezzetli olabilecek ve ailenize daha fazla şükranla sunulacak bir yemek şeklinde sunabilirler.

Bu ahlaki yükümlülüklerle ilgilendiğinizde, "dünyayı daha iyi bir yere dönüştürmeyi" değer hiyerarşinizin en tepesine yerleştirdiğinizde, gittikçe derinleşen anlamı tecrübe edersiniz. Bu cennet değildir. Büyük mutluluk değildir. Daha çok parçalanmış ve hasarlı Varlığınızın suç olgusunun kefareti gibi bir şeydir. Varoluşunuzun delice ve korkunç mucizesi için borcunuzun ödemesidir. Holokost'u hatırlama şeklinizdir. Tarihin patolojisini düzeltme şeklinizdir. Cehennemin bir sakini olma potansiyelinizin sorumluluğunu benimsemektir. Cennetin bir meleği gibi hizmet etmeye istekliliğinizdir.

Menfaat bütün iskeletleri dolapta saklamaktır. Az önce döktüğünüz kanın üstünü bir halıyla örtmektir. Sorumluluktan kaçınmaktır. Korkakçadır, sığdır ve yanlıştır. Yanlıştır çünkü defalarca tekrarlanan menfaat tek başına bir iblisin karakterini üretir. Yanlıştır çünkü menfaat başınızın üstündeki laneti bir başkasına ya da sizin geleceğinizi ya da genel olarak geleceği daha iyi yerine daha kötü yapacak şekilde, gelecekteki halinize aktarır.

Kolay ve kestirme olanı yapmanın inançla, cesaretle ya da fedakârlıkla bir ilgisi yoktur. Eylemlerin veya varsayımların önemli olduğuna ya da dünyanın önemli şeylerden ibaret olduğuna dair dikkatli bir gözlem yoktur. Hayatınızda bir anlam olması, istediğinizi elde etmekten daha iyidir çünkü neyi istediğinizi de neye gerçekten ihtiyaç duyduğunuzu da bilemeyebilirsiniz. Anlam, sizi kendiliğinden bulan bir şeydir. Ön şartları oluşturabilir, kendini gösterdiği zaman anlamı takip edebilirsiniz ama onu iradi bir eylem gibi üretmezsiniz. Anlam doğru yerde, doğru zamanda,

düzen ve kaos arasında o anda her şeyin olabildiğince iyi şekilde hizalandığı doğru dengede olduğunuza işaret eder.

Kolay ve kestirme olan sadece o an için işe yarar. Hızlı, dürtüsel ve kısıtlıdır. Oysa anlamlı olan, aksi takdirde kolay ve kestirme olan bir Varlık senfonisinde düzene sokmaktır. Anlam, Beethoven'ın motifler çukurundan peş peşe motiflerin zaferle çıkarıldığı, her enstrümanın kendi kısmını çaldığı ve hepsinin üstüne disiplinli seslerin döşendiği, çaresizlikten neşeye insan duyguları yelpazesinin tamamının kapsandığı "Neşe'ye Övgü"-süyle kelimelerin ifade edebileceğinden çok daha güçlü bir şekilde ortaya konandır.

Anlam, atomik mikrokozmostan hücreye, hücreden organa, organdan bireye, bireyden topluma, toplumdan doğaya ve doğadan kozmosa, Varlığın sayısız katmanı kendilerini, her katmandaki eylemin güzellikle ve kusursuz bir şekilde, bütün katmanlardaki eylemi kolaylaştıracak ve böylece geçmiş, bugün ve geleceğin hep birlikte bağışlanıp uzlaştırılacak şekilde düzenlediğinde ortaya çıkan şeydir. Anlam, hiçlikten gelip güneşin ışığına ve Tanrı'ya kendini açan yeni oluşmuş bir gül tomurcuğu misali, güzellikle ve derinlikle ortaya çıkan bir şeydir. Anlam, gölün karanlık derinliklerinden, gittikçe berraklaşan suyu aşarak yukarı doğru çıkmaya çabalayan ve yüzeyde çiçek açarak içindeki, her sözü ve jestiyle İlahî İrade'nin vahyini sergileyecek kadar kusursuzca bütünlenmiş Altın Budha'yı açığa çıkaran lotus çiçeğidir.

Anlam, olan her şeyin tekil amacın mest edici bir dansta –bir gerçekliğin, bir anda ne kadar iyileşmiş olursa olsun, sonsuzluğa ilerlerken her geçen gün daha da iyi olabileceği bir övgüsünde– bir araya toplanmasıdır. Anlam o dans, geçmişin büyün dehşetlerinin, o ana dek hayatın ve insanlığın tamamı tarafından verilmiş bütün korkunç mücadelenin, gittikçe daha başarılı olan, gerçek anlamda Kudretli ve İyi bir şey yaratma girişiminin gerekli ve emeğe değer bir parçasına dönüştüğü zaman gerçekleşir.

Anlam, bir yandan dönüşüm kaosu ve olasılık, diğer yandan amacı beraberindeki kaostan daha da kusursuz yeni bir düzen

üretmek olan ve daha dengeli ve üretken bir kaos ve düzeni meydana getirmeye muktedir, bozulmamış düzen disiplini arasındaki en üst düzey dengedir. Anlam yoldur; daha bereketli bir hayat yolu, sevginin kılavuzluğunda gerçeği dile getirerek yaşadığınız ve istediğiniz ya da isteyebileceğiniz hiçbir şeyin bunun üstüne çıkamadığı yerdir.

Anlamlı olanın peşine düşün, kolay ve kestirme olanın değil.

KURAL 8

DOĞRUYU SÖYLEYİN. YA DA EN AZINDAN YALAN SÖYLEMEYİN

TARAFSIZ BÖLGEDE GERÇEK

Klinik psikoloji eğitimimi Montreal'deki McGill Üniversitesi'nde aldım. Okuldayken zaman zaman sınıf arkadaşlarımla, akıl hastalarıyla ilk direkt tecrübelerimizi yaşadığımız Montreal Douglas Hastanesi'nin arazisinde toplanırdık. Douglas Hastanesi çok geniş bir alana yayılmıştır ve düzinelerce binadan oluşur. Binaların çoğu, çalışanları ve hastaları Montreal'in bitmek bilmeyen kışlarından korumak için, yeraltı tünelleriyle birbirine bağlanmıştır. Hastane eskiden, uzun vadeli yatan hastaları barındırırdı. Bu, antipsikotik ilaçlardan ve altmışların sonunda, bakımevi tarzındaki akıl hastanelerinin kapatılmasına –ve "özgür" kalan hastaların büyük kısmının sokaklarda çok daha zor bir hayata mahkûm edilmesine– yol açan, hastaların kurumlara kapatılması son verme amaçlı hareketlerden önceydi. Seksenlerin başında hastaneyi ilk kez ziyaret ettiğimde, çok ciddi durumdakiler dışında bütün sakinler taburcu edilmişti. Kalanlar tuhaf ve fazlasıyla hasarlı insanlardı. Hastanenin tünellerine serpiştirilmiş otomatik satış makinelerinin etrafında toplanırlardı. Diane Arbus fotoğraflarını ya da bir Hieronymus Bosch tablosunu hatırlatırlardı.

Bir gün, sınıf arkadaşlarım ve ben sırada duruyorduk. Douglas Hastanesi'nin klinik eğitim programını yöneten dar görüşlü Alman psikoloğun yeni talimatlarını bekliyorduk. Uzun süredir hastanede yaşayan kırılgan ve savunmasız görünüşlü bir hasta, öğrencilerden birine –korunaklı bir ortamda büyümüş, tutucu bir genç kadındı– yaklaştı. Hasta, öğrenciyle sevecen ve çocuksu bir tavırla konuştu ve "Neden burada duruyorsunuz? Ne yapıyorsunuz? Ben de sizinle gelebilir miyim?" dedi. Sınıf arkadaşım bana döndü ve ne yapacağını bilemeyerek, "Ona ne demeliyim?" diye sordu. Fazlasıyla tecrit edilmiş ve incinmiş bir insandan gelen bu talep karşısında o da benim kadar şaşkındı. İkimiz de reddetme ya da azar olarak yorumlanabilecek bir şey söylemek istemiyorduk.

Geçici olarak, toplumun hiçbir temel kural ya da rehberlik sunmadığı tarafsız bir bölgeye girmiştik. Bir akıl hastanesinin sınırları içinde şizofrenik bir hastanın, sosyal aidiyet olasılığıyla ilgili, naif ve arkadaşça bir soru sormasına hazırlıksız yakalanmış, taze klinik öğrencileriydik. Burada, bağlamsal ipuçlarına özenli insanlar arasındaki doğal sohbet alışverişi de söz konusu değildi. Normal sosyal etkileşimin sınırlarının çok dışında kalan böyle bir durumda, kurallar tam olarak neydi? Seçenekler tam olarak neydi?

Hızlı bir şekilde düşünebildiğim kadarıyla, sadece iki seçenek vardı. Hastaya herkes için görüntüyü kurtarmak için tasarlanmış bir hikâye anlatabilirdim ya da dürüstçe cevap verebilirdim. "Grubumuza sadece sekiz kişi alabiliyoruz." ilk kategoriye girerdi; tıpkı, "Biz de tam hastaneden ayrılmak üzereydik." cevabı gibi. İki cevap da hastanın duygularını, en azından yüzeyde, yaralamazdı ve bizi ondan ayıran statü farklarına değinilmemiş olurdu. Ama iki cevap da tam anlamıyla doğru olmazdı. Bu yüzden, ikisini de söylemedim.

Hastaya olabildiğince basit ve dolambaçsız bir şekilde, psikolog olmak üzere eğitim alan yeni öğrenciler olduğumuzu ve bu yüzden bize katılamayacağını söyledim. Cevap onun duru-

muyla bizimki arasındaki farkı vurguluyor, aramızdaki uçurumu daha büyük ve belirgin hale sokuyordu. İyi işlenmiş beyaz bir yalandan daha acımasızdı. Ancak ne kadar iyi niyetli de olsa doğru olmayan bir cevabın, istenmeyen sonuçlar üretebileceği sezgisine daha o zamandan sahiptim. Hasta hayal kırıklığına uğramış ve incinmiş gibi göründü ama bu, sadece bir an sürdü. Sonra anladı ve sorun değildi. Sonuçta, olan buydu.

Klinik eğitimime başlamadan birkaç sene önce bir dizi tuhaf tecrübe yaşamıştım.[148] Hayli şiddetli dürtülere maruz kalmış (hiçbirine uymadığım dürtüler) ve sonucunda, aslında kim olduğumu ve neler yapabileceğimi hiç bilmediğim inancını geliştirmiştim. Bu yüzden ne yaptığıma ve ne söylediğime daha fazla dikkat eder olmuştum. Tecrübe, en hafif ifadeyle, endişe vericiydi. Çok geçmeden kendimi iki kısma ayırdım; biri konuşan kısmımdı, diğeri, daha kopuk bir şekilde, dikkatini veren ve yargılayan. Çok geçmeden, söylediğim hemen her şeyin yanlış olduğunu fark ettim. Bunları söylemek için gerekçelerim vardı: Tartışmalarda galip gelmek, statü kazanmak, insanları etkilemek ve istediğimi elde etmek istiyordum. Dili, dünyayı gerekli olduğunu düşündüklerimi sağlayacak şekilde eğip bükmek için kullanıyordum. Ama sahteydim. Bunu fark edince, sadece iç sesimin itiraz etmeyeceği şeyler söylemeye başladım. Gerçeği söyleme ya da en azından yalan söylememe pratiği yapmaya başladım. Çok geçmeden, ne yapacağımı bilemediğimde, bu becerinin çok işe yaradığını öğrendim. Ne yapacağınızı bilmediğinizde ne yapmalısınız? Gerçeği söylemelisiniz. Bu yüzden, Douglas Hastanesi'ndeki ilk günümde yaptığım bu oldu.

Daha sonra, paranoyak ve tehlikeli bir hastam oldu. Paranoyak insanlarla çalışmak çok zorlu bir iştir. Sahne gerisinde kötücül niyetlerle işleyen, gizemli komplo güçlerinin hedefi olduklarına inanırlar. Paranoyak insanlar hiper uyanık ve hiper odaklıdırlar. Sözsüz ipuçlarını sıradan insan etkileşimlerinde görülmeyen bir

148 Bu, *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* (New York: Routledge, 1999) kitabının giriş bölümünde detaylandırılmıştır.

dikkatle ele alırlar. Yorumlamada hatalar yaparlar (paranoya budur) ancak yine de esrarengiz bir karışık niyet, yargı ve sahtelikleri saptama becerisine sahiptirler. Paranoyak bir insanın size içini açmasını sağlamak için, çok dikkatli dinlemeli ve gerçeği söylemelisiniz.

Danışanımı dikkatle dinler ve onunla dürüstçe konuşurdum. Arada sırada intikam için insanların derisini yüzmeyi içeren kan dondurucu hayallerini anlatırdı. Tepkime dikkat ederdim. O konuşurken hayal gücümün tiyatrosunda ortaya çıkan düşünce ve imgelere dikkat eder ve gözlemlediklerimi ona söylerdim. Düşüncelerini ya da eylemlerini (veya benimkileri) kontrol etmeye çalışmıyordum. Elimden geldiğince şeffaf bir şekilde, yaptığı şeyin en azından bir insanı (beni) doğrudan etkilediğini anlamasını sağlamaya çalışıyordum. Özenli dikkatim ve samimi tepkilerim, hiçbir şekilde, onaylamak bir yana, etkilenmediğim anlamına gelmiyordu. Beni korkuttuğu zaman (sık sık oluyordu), sözcükleri ve davranışlarının yanlış yöne saptığını ve başının ciddi belaya gireceğini ona da söylüyordum.

Yine de benimle konuşuyordu çünkü dinliyor ve teşvik etmemekle birlikte dürüst tepkiler veriyordum. Bana itirazlarıma rağmen (daha doğrusu, itirazlarım yüzünden) güveniyordu. Aptal değildi; paranoyaktı. Davranışının sosyal anlamda kabul edilemez olduğunu biliyordu. Delice fantezilerine, aklı başındaki her insanın dehşetle tepki vereceğini biliyordu. Bana güveniyordu ve bu şekilde tepki verdiğim için benimle konuşuyordu. O güven olmadan, onu anlama şansım yoktu.

Onun için sorun genellikle, banka örneğindeki gibi, bürokrasiyle başlıyordu. Bir hesap açmak, fatura ödemek ya da bir hatayı düzeltmek gibi basit bir görev için bir kuruma giriyordu. Arada sırada, herkesin bu tür yerlerde rastladığı, yardımcı olmaya yanaşmayan insanlara denk geliyordu. O kişi verdiği kimliği reddediyor ya da gereksiz veya erişilmesi güç bilgiler talep ediyordu. Bazen, sanırım, bürokratik yokuşa sürmeler kaçınılmazdı ama bazen de bürokratik gücün kötüye kullanılması sonucu, gereksiz şekilde

karmaşıklaşıyordu. Danışanım bu tür şeylere çok duyarlıydı. Onur onun için bir saplantıydı. Onun için onur, güvenlikten, özgürlükten ya da aidiyetten daha önemliydi. Bu mantıkla (çünkü paranoyak insanlar kusursuz bir şekilde mantıklıdırlar), hiçbir zaman, herhangi bir insan tarafından az da olsa küçümsenmeye, hakarete uğramaya ya da haddinin bildirilmesine izin vermezdi. Aldırmaması mümkün değildi. Katı ve inatçı tavrı yüzünden, danışanımın eylemleri defalarca yasaklama emirlerine konu olmuştu. Öte yandan yasaklama emirleri, en iyi asla yasaklama emri istemeyecek insanlarda işe yarar.

Bu tür durumlarda seçtiği ifade, "En kötü kâbusun olacağım." idi. Gereksiz bürokratik engellerle karşılaştıktan sonra, böyle bir şey söyleyebilmeyi ben de gönülden isterdim ama genel olarak, bu tür şeyleri boş vermek en iyisidir. Oysa danışanım söylediklerinde ciddiydi ve bazen gerçekten de birinin en kötü kâbusu olabiliyordu. *İhtiyarlara Yer Yok* filmindeki kötü adamdı. Yanlış yerde, yanlış zamanda karşılaştığınız insandı. Ona kazara bile bulaşsanız, peşinize düşer, yaptığınızı hatırlatır ve ödünüzü patlatırdı. Yalan söylenecek biri değildi. Ben ona gerçeği söylüyordum ve bu onu sakinleştiriyordu.

Ev Sahibim

O dönemde yerel bir motosiklet çetesinin lideri olan bir ev sahibim vardı. Eşim Tammy ve ben, ev sahibimizle, ailesinin küçük apartmanında, bitişik dairelerde yaşıyorduk. Kız arkadaşının bütün vücudu, sınırda kişilik bozukluğunun karakteristik özelliği olan kendi açtığı yaraların izleriyle doluydu. Bizim orada yaşadığımız dönemde, kendini öldürdü.

İri ve güçlü yapılı, gri sakallı Fransız asıllı bir Kanadalı olan Denis, yetenekli bir amatör elektrikçiydi. Aynı zamanda sanatsal yetenekleri de vardı ve isteğe göre neon ışıklarla lamine ahşap posterler yaparak para kazanırdı. Hapishaneden çıktığından beri ayık kalmaya çalışıyordu. Yine de ayda bir kez birkaç gün ortadan

kaybolurdu. Mucizevi bir alkol alma kapasitesine sahip insanlardandı. İki gün süren bir âlem süresince elli ya da altmış bira içip ayakta kalmayı başarabiliyordu. İnanması güç gibi görünse de bu doğru. O dönemde ailesel alkolizm konusunda araştırma yapıyordum ve deneklerimin babalarının günde bir litre votka tüketme alışkanlığından bahsetmesi nadir bir durum değildi. Bu babalar pazartesiden cumaya kadar her öğleden sonra bir şişe, içki dükkânlarının kapalı olduğu pazar günlerini atlatabilmek için cumartesi günleri iki şişe votka satın alırlardı.

Denis'in küçük bir köpeği vardı. Bazen, Tammy'yle birlikte, içme maratonları sırasında, köpek ve Denis'in sabahın dördünde, arkada bahçede aya karşı deli gibi ulumalarını dinlerdik. Zaman zaman, bu gibi durumlarda, Denis birikimlerini son kuruşuna kadar alkole yatırırdı. Sonra bizim dairemize gelirdi. Gece kapının tıklatıldığını duyardık. Denis, belli belirsiz sallanması dışında dimdik ve aklı mucizevi bir şekilde başında kapıda dururdu.

Elinde bir ekmek kızartıcısı, mikrodalga fırın ya da poster olurdu. İçmeye devam edebilmek için bunları bana satmak isterdi. Yardım etmeye çalışır gibi yaparak böyle birkaç şey satın aldım. Zamanla, Tammy beni bunu artık yapamayacağıma ikna etti. Bu onu geriyordu ve çok sevdiği Denis için iyi değildi. Talebi mantıklı ve gerekli bile olsa, beni biraz zor ve hassas bir duruma düşürüyordu.

Şiddete meyilli ciddi anlamda sarhoş bir eski motosiklet çetesi lideri sabahın ikisinde, derme çatma İngilizcesiyle size mikrodalga fırın satmaya çalıştığında ona ne diyebilirsiniz? Bu, akıl hastanesindeki hastanın ya da paranoyak deri yüzücünün ortaya koyduklarından daha zor bir soruydu. Ama cevap yine aynıydı: gerçek. Ama önce gerçeğin ne olduğunu bilmeliydiniz.

Karımla konuşmamızdan kısa bir süre sonra Denis yine kapıyı çaldı. Bana, belaya hiç yabancı olmayan sert ve ağır içici erkeklere özgü kısık gözlerle dik dik baktı. Bu bakış, "Masumiyeti ispatla." anlamına gelir. Hafifçe öne arkaya sallanarak –kibarca– ekmek kızartıcısını satın almak isteyip istemeyeceğimi sordu.

Kendimi, ruhumun derinliklerine kadar, ilkel baskınlık motivasyonlarından ve ahlaki üstünlükten arındırdım. Ona elimden geldiğince dikkatle ve lafı dolandırmadan, ekmek kızartıcısını satın almayacağımı söyledim. Oyun oynamıyordum. O anda eğitimli, İngilizce konuşan, talihli ve önü açık bir genç adam değildim. Denis de kanındaki alkol seviyesi 240 promil olan Quebecli eski hükümlü bir motosikletçi değildi. Hayır, ikimiz de doğru olanı yapma çabamızda birbirine yardımcı olmaya çalışan iki iyi niyetli adamdık. Ona bana içkiyi bırakmaya çalıştığını söylediğini hatırlattım. Ona daha fazla para sağlamamın onun için iyi olmayacağını söyledim. Bu kadar sarhoş bir halde, bu kadar geç bir saatte kapıya gelip bana bir şeyler satmaya çalışmasının, çok saygı duyduğu Tammy'yi gerdiğini anlattım.

On beş saniye kadar tek kelime etmeden, ciddi bir ifadeyle bana baktı. Yeterince uzun bir süreydi. Yüzümde alaycılık, kandırma, küçümseme ya da kendimle gurur duyduğumu ele veren bir mikro ifade arıyordu. Ama bunu enine boyuna, dikkatle düşünmüş ve sadece gerçekten içimden geleni söylemiştim. Sözcüklerimi dikkatle seçmiş, tehlikeli bir bataklıkta, kısmen suya gömülü taş bir yolda basacağım yeri yoklayarak ilerlemiştim. Denis dönüp gitti. Sadece o kadar da değil, profesyonel seviyedeki sarhoşluğuna rağmen, konuşmamızı unutmadı. Bir daha bana bir şey satmaya çalışmadı. Aramızdaki kültürel uçuruma rağmen bayağı iyi olan ilişkimiz daha da sağlamlaştı.

Kolay yolu seçmek ve doğruyu söylemek, bunlar sadece iki farklı seçenek değil. Aynı zamanda hayatta tutulacak iki farklı yol. Birbirinden tamamen farklı iki varoluş şekli.

Dünyayı Manipüle Et

Dünyayı size istediklerinizi sağlamaya manipüle etmek için sözcükleri kullanabilirsiniz. "Politik davranmak" bu anlama gelir. Bu dairesel harekettir. Prensipsiz pazarlamacıların, satışçıların, reklâmcıların, karşı cinsi tavlama ustalarının, slogan delisi ütop-

yacıların ve psikopatların özelliğidir. İnsanların başkalarını etkilemek ve manipüle etmek istediklerinde benimsedikleri konuşma şeklidir. Üniversite öğrencilerinin kendi fikirlerini dile getirmek ve netleştirmek yerine hocayı hoşnut etmek için kompozisyon yazarak yaptığı şeydir. Bir şey isteyen ve hoşnut etmek ve yağ çekmek için sahtecilik yapmaya karar veren herkesin yaptığı şeydir. Komploculuk, slogancılık ve propagandadır.

Hayatı bu şekilde sürdürmek, yapısı bozuk bir arzuya teslim olmak ve o amaca ulaşmak için, olası ve akılcı görünen bir şekilde konuşma ve eylem üretmek demektir. Tipik hesaplı amaçlar arasında "ideolojik inançlarımı dayatmak", (şimdi ya da daha önce) "haklı olduğumu ispatlamak", "yetkin görünmek", "baskınlık hiyerarşisinde kendimi yukarı çekmek", "sorumluluktan kaçınmak" (ya da ikizi olan "başkalarının eylemlerinin kredisini toplamak"), "terfi almak", "dikkatin aslan payını üstüme çekmek", "herkesin benden hoşlanmasını sağlamak", "kurban rolünün getirilerini toplamak", "sinizmimi haklı çıkarmak", "antisosyal bakış açımı rasyonelleştirmek", "yakın ve olası çatışmayı en aza indirmek", "naifliğimi korumak", "kendi savunmasızlığımı sermayeye çevirmek", "her zaman aziz gibi görünmek" ya da (bu özellikle kötücüldür) "bunu daima sevilmemiş çocuğumun hatasıymış gibi göstermek" sayılabilir. Bunların hepsi Sigmund Freud'un, kendisi kadar tanınmayan Avusturyalı psikolog yoldaşı Alfred Adler'in "hayat yalanları" olarak adlandırdığı şeyin örnekleridir.[149]

Bir hayat yalanı yaşayan bir insan, sadece dar bir şekilde arzulanan ve önceden belirlenmiş bir sonucun var olmasına izin vermek için, gerçekliği algıyla, düşünce ve eylemle manipüle etmeye çalışmaktadır. Bu şekilde yaşanan bir hayat, bilinçli ya da bilinçsiz olarak iki öncüle dayanır. İlki, mevcut bilginin, neyin gelecekte de iyi olacağını tanımlamaya yettiğidir. İkincisi de kendi başına bırakılsa, gerçekliğin katlanılmaz olacağıdır. İlk varsayım

149 Adler, A., "Life-lie and responsibility in neurosis and pscyhosis: a contribution to melancholia", çev: P. Radin, *The Practice and Theory of Individual Psychology*, Totawa, N. J.: Littlefield, Adams & Company, 1973.

felsefi olarak yersizdir, doğrulanamaz. Şu anda hedeflediğiniz şey, eriştiğinize değmeyebilir; tıpkı şu anda yaptığınızın bir hata olabileceği gibi. İkincisi daha da kötüdür. Sadece gerçekliğin esasen dayanılmaz ve eş zamanlı olarak, başarıyla manipüle edilebilecek ve çarpıtılabilecek bir şey olması durumunda geçerlidir. Bu şekilde konuşmak ve düşünmek, İngiliz şair John Milton'ın Şeytan'la, Tanrı'nın en çarpıcı şekilde yoldan çıkan en üst kademe meleğiyle özdeşleştirdiği bir kibir ve eminliği gerektirir. Rasyonellik yetisi, tehlikeli bir şekilde gurura meyleder: *Bilinmesi gereken her şeyi zaten biliyorum.* Gurur kendi yaratılarına âşık olur ve onları mutlaklaştırmaya çalışır.

Ütopyalarını belirleyip onu gerçeğe dönüştürmeye çalışırken hayatlarını eğip büken ve düğümleyen insanlar gördüm. Sol eğilimli bir öğrenci, otorite karşıtı son moda bir duruşu benimser ve sonraki yirmi yılını hayal gücünün değirmenlerini yenmeye çalışarak geçirir. On sekiz yaşındaki bir genç, keyfî olarak, elli iki yaşında emekli olmak istediğine karar verir. Bu kararı neredeyse çocukken aldığını fark edemeden, otuz yıl boyunca bunu oldurmak için çalışır. Henüz ergenlik çağındayken elli iki yaşındaki hali hakkında ne biliyor olabilir? Onca yıldan sonra, şimdi bile, çalışma hayatı sonrası cenneti hakkında ancak belli belirsiz, düşük çözünürlüklü bir fikri vardır. Bunu fark etmeyi reddeder. Eğer o ilk hedef yanlıştıysa, hayatı ne anlama gelir ki? Dünyanın bütün sorunlarının içinde barındığı Pandora'nın kutusunu açmaya korkar. Ama orada umut da vardır. Oysa o, hayatını korunaklı bir ergenin hayallerine uyacak şekilde eğip büker.

Naif bir şekilde oluşturulmuş bir hedef, zaman içinde uğursuz bir hayat yalanı şeklini alır. Kırk küsür yaşındaki bir danışanım bana gençken kafasında oluşturduğu hayali anlatmıştı: "Kendimi emekliliğimde tropik bir kumsalda, güneşin altında margarita içerken görüyorum." Bu bir plan değildir. Bir seyahat posteridir. Sekiz margaritadan sonra, ancak akşamdan kalma olabilirsiniz. Margaritalı günlerle geçen üç haftanın sonunda, aklınız biraz

yerindeyse, deli gibi sıkılır ve kendinizden tiksinirsiniz. Bir yılın sonunda ya da belki de daha kısa sürede, acınası bir hale gelirsiniz. Bu, ilerideki hayata sürdürülebilir bir yaklaşım değildir. Bu tür aşırı basitleştirme ve yapaylaştırma, özellikle ideologlarda görülür. Tek bir aksiyom benimserler: Hükümet kötüdür, göç kötüdür, kapitalizm kötüdür, ataerkillik kötüdür. Sonra tecrübelerini filtreden ve elekten geçirir ve daha da dar görüşlü bir tavırla, her şeyin bu aksiyomla açıklanabileceğinde ısrar ederler. Narsist bir yaklaşımla bütün o kötü teorilerin altında, kontrol onların elinde olsa, dünyanın pekâlâ düzeltilebileceğine inanırlar.

Hayat yalanının, özellikle kaçınma üstüne kurulduğunda, bir başka temel sorunu daha vardır. Yanlış olduğunu bildiğiniz bir şeyi yaptığınızda bir katılım günahı gerçekleşir. Durdurmak için bir şey yapabilecekken kötü bir şeyin olmasına izin verdiğinizde ise bir ihmal günahı gerçekleşir. İlki, klasik olarak, ikincisinden yani kaçınmadan daha fazla ciddiye alınır. Ben o kadar emin değilim.

Hayatında her şeyin doğru olduğunda ısrar eden bir insan düşünün. Çatışmadan kaçınıyor, gülümsüyor ve ondan ne isteniyorsa yapıyor. Kendine bir oyuk bulmuş, orada saklanıyor. Otoriteyi sorgulamıyor, fikirlerini ifade etmiyor ya da kötü muamele gördüğünde yakınmıyor. Kalabalık bir sürünün ortasındaki bir balık gibi, görünmezlik için çabalıyor. Ama gizli bir huzursuzluk içini kemiriyor. Yine de acı çekiyor çünkü hayat acı çekmektir. Yalnız, münzevi ve tatminsiz. Öte yandan itaati ve kendi kendini yok etmesi, hayatındaki bütün anlamı ortadan kaldırıyor. Artık bir köleden, başkalarının sömüreceği bir aletten başka bir şey değil. İstediğini ya da ihtiyaç duyduğu şeyi elde edemiyor çünkü bunu yapması için aklından geçenleri söylemesi gerek. Bu nedenle, varoluşunda hayatın sorunlarını dengeleyecek değerli hiçbir şey yok. Ve bu onu hasta ediyor.

Hizmet ettiğiniz kurum bocaladığında ya da küçüldüğünde, ortadan ilk kaybolanlar gürültücü sorun yaratıcılar olabilir. Ama feda edilecekler listesinde, bir sonraki isim görünmez kişi olacak-

tır. Saklanan biri hayati önem taşıyan biri değildir. Hayati önem taşımak, orijinal katkıyı gerektirir. Saklanmak uyum sağlayanı ve muhafazakâr olanı hastalıktan, delilikten, ölümden ve vergilerden de korumaz. Başkalarından saklanmak gerçekleştirilmeyen benliğin potansiyelini bastırmak ve saklamak anlamına da gelir ve sorun budur.

Kendinizi başkalarına açmazsanız, kendinize de açmazsınız. Bu, olduğunuz kişiyi bastırmanız anlamına gelmekle birlikte, bu kadarla da kalmaz. Olabileceğiniz pek çok şeyin gereklilik tarafından öne çıkmaya hiçbir zaman zorlanmayacağı anlamına da gelir. Bu kavramsal olduğu kadar, biyolojik de bir gerçektir. Cesaretle keşfettiğiniz, bilinmeyenle kendi isteğinizle yüzleştiğiniz zaman, bilgi toplar ve o bilgiden yenilenmiş benliğinizi inşa edersiniz. Kavramsal olan kısım budur. Ancak, araştırmacılar yakın zamanda, bir organizma yeni bir duruma sokulduğunda (ya da kendini yeni bir duruma soktuğunda) merkezî sinir sistemindeki yeni genlerin kendilerini devreye soktuğunu keşfetti. Bu genler yeni proteinler demektir. Bu proteinler beyindeki yeni yapıların, yapı taşlarıdır. Bu, büyük bir kısmınızın, en fiziksel anlamda, uykuda olduğu ve staz halindeyken harekete geçirilmeyeceği anlamına gelir. Şalterin kalkması için, bir şeyler söylemeli, bir yerlere gitmeli ve bir şeyler yapmalısınız. Aksi takdirde ise... eksik kalırsınız ve eksik olan herkes için hayat çok zordur.

Patronunuza, eşinize, annenize gerektiğinde hayır derseniz, kendinizi gerektiğinde hayır *diyebilen* bir insana dönüştürürsünüz. Ancak hayır denmesi gerekirken evet derseniz, kendinizi açıkça hayır deme zamanı geldiğinde bile sadece evet diyebilen birine dönüştürürsünüz. Son derece sıradan ve düzgün insanların kendilerini nasıl çalışma kampı gardiyanlarının yaptığı korkunç şeyleri yaparken bulduğunu hiç merak ettiyseniz, artık cevabı biliyorsunuz. Ciddi bir şekilde denmesi gereken yerde, *hayır* diyebilecek hiç kimse kalmamıştı.

Kendinizi kandırırsanız, doğru olmayan şeyler söylerseniz, bir yalana göre hareket ederseniz karakterinizi zayıflatırsınız.

Bir karakteri zayıflatırsanız, kaçınılmaz bir şekilde karşınıza çıkacak zorluklar sizi ezer geçer. Saklanırsınız ama saklanacak yer kalmaz. Ve kendinizi korkunç şeyler yaparken bulursunuz.

Sadece en sinik, en umutsuz felsefeler gerçekliğin tahrifat yoluyla iyileştirilebileceğinde ısrar eder. Bu tür bir felsefe Varlığı ve dönüşmeyi bir tutar ve onları kusurlu kabul eder. Gerçeği yetersiz, dürüst insanı sanrılı olarak küçümser. Bu, dünyada salgın halini alan bozulmayı hem ortaya çıkaran hem haklı gösteren bir felsefedir.

Bu tür şartlar altında kusurlu olan, vizyon ya da bir vizyona ulaşmak için yapılan plan değildir. Gelecek, arzulanan gelecek vizyonu gereklidir. Böyle bir vizyon şu anda yapılan eylemle önemli, uzun vadeli ve temel değerler arasında bağ kurar. Şu andaki eylemlere anlam ve önem katar. Belirsizliği ve kaygıyı sınırlandıracak bir çerçeve sağlar.

Hatalı olan vizyon değildir. Kasti körlüktür. Yalanların en kötüsü odur. Göze çarpmaz. Kolay rasyonalizasyonlardan faydalanır. Kasti körlük bilinebilir bir şeyi bilmeyi reddetmektir. Kapının tıklatılma sesinin, kapıda birinin olduğu anlamına geldiğini kabul etmeyi reddetmektir. İnsanın rahatını kaçıracak devasa bir zorluğun, görmezden gelinen belirgin bir sorunun, üstüne gidildiği takdirde insana zarar verecek bir gerçekliğin varlığını kabul etmeyi reddetmektir. Planı uygularken hata yaptığını kabul etmeyi reddetmektir. Her oyunun kuralları vardır. En önemli kuralların bazılarının üstü örtülüdür. Oyunu oynamayı kabul ettiğiniz zaman, onları kabul etmiş olursunuz. Bu kuralların birincisi oyunun önemli olduğudur. Önemli olmasaydı, oynuyor olmazdınız. Bir oyunu oynamak onu önemli olarak tanımlar. İkincisi, oyun sırasında yapılan hamleler kazanmanıza yardım ederlerse geçerlidir. Bir hamle yaptıysanız ve kazanmanıza yardım etmiyorsa, tanım gereği, kötü bir hamledir. Başka bir şey denemelisiniz. Eski espriyi hatırlarsınız: Delilik, farklı sonuçlar bekleyerek aynı şeyi tekrar tekrar yapmaktır.

Şanslıysanız ve başarısız olduğunuzda yeni bir şey dener ve yola devam ederseniz. O da işe yaramazsa yine farklı bir şey denersiniz. Şansınız yaver gittiğinde, küçük bir değişiklik yeterli olur. Bu nedenle, küçük değişikliklerle başlayıp işe yarayıp yaramayacaklarını görmek, temkinli bir yaklaşımdır. Ancak bazen, değerler hiyerarşisinin tamamı kusurludur ve yapının tamamen terk edilmesi gerekir. Oyun tamamen değiştirilmelidir. Bu bir devrimin bütün kaosunu ve dehşetini içeren bir devrimdir. Hafife alınacak bir şey değildir ama bazen gereklidir. Hatanın düzeltilmesi fedakârlık gerektirir ve ciddi hatalar ciddi fedakârlık demektir. Gerçeği kabullenmek fedakârlık etmektir ve gerçeği çok uzun süre reddettiyseniz, çok büyük bir fedakârlık borcunuz birikmiştir. Orman yangınları kuru çalı çırpıyı yakar ve mahsur kalan ögeleri toprağa geri döndürür. Ancak bazen, yangınlar yapay şekilde bastırılır. Bu çalı çırpının birikmesini önlemez. Eninde sonunda bir yangın çıkar. Ve çıktığı zaman öyle şiddetli yanar ki ormanın büyüdüğü toprak dâhil her şey yok olur.

Eminliğiyle rahat eden, kendi ışıltısına tutkun gururlu, rasyonel zihin hatayı yok saymaya ve kiri halının altına süpürmeye kolayca ikna edilir. Søren Kierkegaard'la başlamak üzere edebî, varoluşçu filozoflar bu Varlık şeklinin "otantik olmadığını" ifade ederler. Otantikliğini kaybetmiş bir insan, kendi tecrübesinin yanlış olduğunu gösterdiği şekillerde algılamayı ve hareket etmeyi sürdürür. Kendi sesiyle konuşmaz.

"İstediğim şey oldu mu? Hayır. Demek ki hedefim ve yöntemlerim yanlışmış. Hâlâ öğrenecek bir şeylerim var." Otantikliğin sesi budur.

"İstediğim şey oldu mu? Hayır. O zaman dünya haksız. İnsanlar kıskanç ve anlayamayacak kadar aptallar. Bu, bir şeyin ya da bir başkasının suçu." Otantik olmayanın sesi budur. "Durdurulmalılar" ya da "incitilmeliler" ya da "yok edilmeliler"e çok uzak değil. Akıl almayacak kadar gaddarca bir şey duyduğunuzda, bu tür düşünceler kendilerini göstermiş demektir.

Bunların hiçbirinin suçu bilinçsizliğe ya da baskıyla önlenmeye yüklenemez. Birey yalan söylediğinde, bunu bilir. Eylemlerinin sonuçlarına gözünü kapayabilir. Anlamamak için, geçmişini analiz etmeyebilir ve söze dökmeyebilir. Hatta yalan söylediğini unutabilir ve bu konuda bilinçsiz olabilir. Ancak hataların işlenmesi ve sorumlulukların ihmali sırasında oradaydı ve bilinçliydi. O anda ne yaptığını biliyordu. Otantikliğini kaybetmiş bireyin günahları bir araya gelip birleşerek sonunda devleti de yozlaştırır.

Güce aç birisi iş yerinizde yeni bir kural koyuyor. Gereksiz bir kural. Üretkenliği zedeliyor. Sinir bozucu. İşinizin zevkinin ve anlamının bir kısmını ortadan kaldırıyor. Ama kendinize sorun olmadığını söylüyorsunuz. Yakınmaya değmeyeceğini. Ama sonra yine oluyor. İlk defasında tepki göstermeyi başaramayarak kendinizi bu tür şeylere izin vermek üzere eğittiniz. Bu kez biraz daha az cesursunuz. Karşısında kimseyi bulamayan rakibiniz biraz daha güçlendi. Kurum biraz daha bozuldu. Bürokratik durağanlık ve baskı süreci artık çok yakın ve siz, sorun yokmuş gibi davranarak katkıda bulundunuz. Neden şikâyet etmediniz? Neden bir tavır takınmadınız? Bunları yapsaydınız, seslerini yükseltmeye sizin kadar çekinen diğer insanlar yardımınıza gelebilirlerdi. Ve gelmeseydiler bile, belki de devrim zamanıdır. Belki de ruhunuzun daha az bozulma tehlikesi altında olacağı başka bir yerde bir iş bulmalısınız.

İnsan bütün dünyayı kazanıp da canından olursa, bunun kendisine ne yararı olur? (Markos 8:36)

Aleksandr Soljenitsin'in başyapıtı *Gulag Takım Adaları*'nın en önemli katkılarından biri, milyonlarca insanın eziyet çektiği ve öldüğü çalışma kamplarına bağımlı Sovyet devletinin patolojisiyle Sovyet vatandaşının kendi gündelik tecrübesi üstünde tahrifat yapmaya, devlet eliyle çektiği eziyeti inkâr etmeye ve rasyonel ve ideoloji delisi komünist sistemin diktalarını desteklemeye neredeyse evrensel yatkınlığı arasındaki direkt nedensel ilişkiyi analiz etmesi oldu. Soljenitsin'e göre paranoyak kitle katili Joseph Stalin'e suçlarında yardım eden ve onu kışkırtan, bu kötü

inanç, bu inkâr oldu. Soljenitsin, kamplarda kendi tecrübesiyle zor yoldan öğrendiği gerçeği, kendi gerçeğini yazarak Sovyet devletinin yalanlarını ifşa etti. Soljenistsin *Gulag Takım Adaları*'nı yayınladıktan sonra, bir daha eğitimli hiç kimse ideolojiyi savunma cüretini göstermedi. Bir daha hiç kimse, "Stalin'in yaptığı, gerçek komünizm o değildi." diyemedi.

Nazi toplama kampından sağ kurtulan psikiyatr Viktor Frankl da *İnsanın Anlam Arayışı* adlı eserinde, benzer bir sosyal psikolojik sonuca vardı: *Hilebaz, otantikliğini kaybetmiş bireysel varoluş, sosyal totaliterliğin habercisidir.* Sigmund Freud da benzer şekilde "baskıyla engelleme"nin yabana atılmayacak bir şekilde zihinsel hastalıkların gelişimine katkıda bulunduğuna inanırdı (ve gerçeğin engellenmesiyle yalan arasındaki fark tür değil, derece meselesidir). Alfred Adler hastalıkları yalanların doğurduğunu bilirdi. C. G. Jung ahlaki sorunların hastalarının başına bela olduğunu ve bu tür sorunlara yalanın neden olduğunu bilirdi. Hem bireysel hem kültürel patolojiyi dert edinen bu düşünürlerin hepsi aynı sonuca vardılar: Yalan, Varlığın yapısını çarpıtır. Gerçek dışı olan ruhu da devleti de bozar ve her iki bozulma şekli birbirini besler.

Varoluşsal mutsuzluğun ihanet ve kandırmayla düpedüz cehenneme dönüştüğünü defalarca gözlemledim. Bir ebeveynin ölümcül hastalığının neden olduğu güçlükle baş edilebilir kriz, örneğin, hastanın yetişkin çocuklarının nahoş ve bayağı ağız dalaşıyla tarif edilemeyecek kadar korkunç bir şeye dönüşebilir. Çözülmemiş geçmişin saplantısıyla, hortlaklar gibi ölüm döşeğinin başında toplanarak korkaklık ve kızgınlıkla nahoş cilveleşmelerine zorla trajedi sıkıştırırlar.

Bir erkek evladın bağımsız şekilde gelişememesi çocuğunu her tür hayal kırıklığı ve acıdan korumaya azimli bir anne tarafından kötüye kullanılır. Evlat hiç gitmez ve anne hiç yalnızlık çekmez. Bu, patoloji ilerlerken binlerce bilmiş göz kırpma ve kafa sallamayla yavaş yavaş biçim verilen kötücül bir komplodur. Anne oğlunu desteklemeye mahkûm fedakâr kurbanı oynarken,

bir vampir gibi destek veren arkadaşlarının sempatisiyle beslenir. Evlat ise bodrum katında, bastırıldığını ve engellendiğini hayal ederek, kara kara düşünmektedir. Onu korkaklığı, sakilliği ve beceriksizliği yüzünden reddeden dünyayı nasıl birbirine katabileceğinin hayalini kurar. Bazen gerçekten ortalığı birbirine katar. Herkes, "Neden?" diye sorar. Bilebilirler ama bilmeyi reddederler.

Elbette iyi yaşanmış hayatlar bile hastalık, sakatlık ve kontrol edilemez felaketlerle çarpılıp hasar alabilir. Depresyon, bipolar bozukluk ve şizofreni, kanser gibi, bireyin yakın kontrolünün ötesinde biyolojik faktörler içerir. Hayatın bir parçası olan zorluklar, bizi sınırlarımızın ötesinde zorlayarak ve en zayıf noktamızdan kırarak, hepimizi güçsüzleştirebilir ve altüst edebilir. En iyi şekilde yaşanan hayat bile, savunmasızlığa karşı mutlak bir kalkan sağlamaz. Ancak depremle yerle bir olan evlerinin enkazı başında kavgaya tutuşan bir ailenin onu yeniden inşa etme olasılığı, karşılıklı güven ve adanmayla güçlenmiş bir aileden daha düşüktür. Her tür doğal zayıflık ve varoluşsal zorluk, ne kadar küçük olursa olsun, birey, aile ya da kültürde yeterli hile ve dalavereyle ciddi bir krize dönüşebilir.

Dürüst insan ruhu cenneti yeryüzüne taşıma girişimlerinde sürekli olarak başarısız olabilir. Ancak, varoluşun ayrılma parçası acıyı katlanabilir seviyelere çekebilir. Varlığın trajedisi kısıtlamalarımızın ve insan tecrübesini tanımlayan savunmasızlığın sonucudur. Varlığın kendisi için ödediğimiz bedel bile olabilir; çünkü olmak için, varoluş sınırlandırılmalıdır.

Eşi terminal demansın derinliklerine doğru inerken, dürüstçe ve cesaretle adapte olan bir koca görmüştüm. Gerekli ayarlamaları adım adım yaptı. İhtiyaç duyduğu zaman, yardımı kabul etti. Karısının acıklı bir şekilde her geçen gün kötüleştiğini inkâr etmeyi reddetti ve bu şekilde, duruma zarafetle uyum sağladı. Aynı kadının ailesinin, o ölüm döşeğindeyken destekleyici ve güç verici bir şekilde bir araya toplandığını, kayıplarının kısmi ama samimi bir telafisi olarak, birbirleriyle yeni bağlar keşfettiklerini –kardeşler, torunlar ve baba– gördüm. Kendi kızımın, ergenlik

yıllarında kalça ve ayak bileğinin tahribatıyla baş ettiğini ve iki yıl aralıksız süren yoğun ağrıdan, ruhu hasar almadan çıktığını gördüm. Erkek kardeşinin o acı çekerken onun ve bizim yanımızda olmak için arkadaşlık ve sosyalleşme fırsatlarını, gönüllü olarak ve öfke duymadan feda etmesini izledim. Sevgi, cesaretlendirme ve bozulmamış bir karakterle, insan aklın alamayacağı kadar dayanıklı olabilir. Asıl katlanılamayan, trajedi ve kandırmanın ürettiği mutlak enkazdır.

Rasyonel zihnin kandırma, manipüle etme, komplo kurma, hile yapma, tahrip etme, küçültme, yanlışa yönlendirme, ihanet etme, kaçamak cevaplarla geçiştirme, inkâr etme, yok sayma, bahane bulma, taraflı olma, abartma ve karartma kapasitesi o kadar sonsuz, o kadar dikkate değer ki bilim öncesi yüzyılları alan ve ahlaki gayretin doğasını netleştirmeye odaklanan düşünce, onu kesinlikle şeytani olarak gördü. Bu, süreç olarak akılcılığın kendisi yüzünden değildir. O süreç netlik ve ilerleme üretebilir. Akılcılığın baştan çıkarıcı unsurların en kötüsüne –bildiği şeyi mutlaklık statüsüne yükseltme– açık olması yüzündendir.

Bunun ne anlama geldiğini netleştirmek için bir kez daha büyük şair John Milton'a dönebiliriz. Binlerce yıllık tarih boyunca, Batı dünyası kötülüğün doğası hakkında, merkezî dinî çekirdeğinin etrafına rüya benzeri bir fantezi sardı. O fantezinin kendini Varlığın bozulmasına adamış muhalif bir şahsiyet olan bir başkahramanı vardı. Milton bu kolektif rüyanın özünü düzenleme, dramatize etme ve dile getirme görevini üstlendi ve ona Şeytan –"ışık taşıyıcı" Lucifer– suretinde hayat verdi. Milton, Lucifer'in ilk baştan çıkarışını ve hızlı sonucunu şöyle anlatır.[150]

En Yüksek olanla kendini bir tuttu o,
Eğer itiraz etseydi, ve de ihtiraslı amaçla
Tanrı'nın gücüne, kudretine ve tahtına karşı.
Cennette Tanrı'ya karşı saygısızlık edecekti

150 Milton, J., *Paradise Lost*, Kitap I, 1667: s. 40-48. Alındığı kaynak: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading _ room/pl/book _ 1/text.shtml.

Ama boşa gayret olurdu bu. Tanrı o Büyük Gücüyle
Göklerden fırlatıp baş aşağı gönderdi, attı onu
Harap etti, mahvetti ve yaktı onu
Dipsiz kuyuda bir kayıptı bu, orada kalacaktı
Sert ve sağlam zincirli ve cezalandırıcı ateşte...

Lucifer, Milton'ın gözünde –aklın ruhu– Tanrı tarafından boşluktan doğurulan en fevkalade melekti. Bu psikolojik olarak anlamlandırılabilir. Akıl canlı bir şeydir. Hepimizin içinde yaşar. Hepimizden daha yaşlıdır. En iyi, bir yeti olarak değil, kişilik olarak anlaşılır. Hedefleri, zaafları ve zayıflıkları vardır. Diğer bütün ruhlardan daha yüksekten uçar ve çok daha uzağı görür. Ancak akıl kendine âşık olur ve daha kötüsü, kendi üretimlerine vurulur. Onları yüceltir ve mutlak varlıklar olarak tapınır. Bu nedenle Lucifer totaliterliğin ruhudur. Cennetten cehenneme atılmıştır çünkü En Yüce ve Anlaşılmaz'a karşı böyle bir yükselme, böyle bir başkaldırı kaçınılmaz olarak cehennemi üretir.

Tekrar etmek gerekirse akıl yetisinin en büyük zaafı, kendi kapasitesini ve kendi ürünlerini yüceltmek ve onun teorileri karşısında, ondan üstün ya da alanının dışında kalan hiçbir şeyin var olmasına gerek olmadığını iddia etmektir. Bu, önem taşıyan bütün olguların çoktan keşfedildiği, bilinmeyen önemli bir şeyin kalmadığı anlamına gelir. Ama en önemlisi, Varlıkla cesur bireysel yüzleşmenin gerekliliğini inkâr etmektir. Sizi ne kurtaracak? Totaliterler, özde, "Zaten bildiğinize, inancınıza bel bağlamalısınız." der. Ne var ki kurtaran bu değildir. *Kurtaran, bilmediklerinizden ders almaya istekliliğinizdir.* Bu, insan dönüşümünün olasılığına inanmaktır. Mevcut benliğin, olabilecek benlik için feda edilmesine inanmaktır. Totaliterler bireyin Varlığın sorumluluğunu alma gerekliliğini inkâr ederler.

Bu inkâr, "en yüce olana" başkaldırının anlamıdır. Totaliterlerin kastettiği budur: Keşfedilmesi gereken her şey zaten keşfedildi. Her şey tam olarak planlandığı şekilde ilerleyecek. Kusursuz sistem kabul edilince, bütün sorunlar sonsuza dek yok olacak.

Milton'ın büyük şiiri bir kehanetti. Rasyonalite, Hristiyanlığın küllerinden yükselirken, totaliter sistemlerin büyük tehdidi de ona eşlik etti. Özellikle komünizm, kuramsal fayda sağlayıcıları, bastırılmış işçilerden çok, zekâya dair kibirli gururları onları her zaman haklı olduklarına temin eden entelektüellere cazip geldi. Ancak vadedilen ütopya bir türlü gelmedi. Aksine insanlık Stalinist Rusya'nın, Mao'nun Çin'inin ve Pol Pot'un Kamboçya'sının cehennemini yaşadı ve o devletlerin vatandaşlarından kendi tecrübelerine ihanet etmeleri, kendi yurttaşlarına düşman olmaları ve onlarca milyonunun ölmesi istendi.

Eski bir Sovyet fıkrası vardır. Bir Amerikalı ölür ve cehenneme gider. Şeytan ona etrafı gösterir. Büyük bir kazanın yanından geçerler. Amerikalı kazanın içine bakar. Kazan, acı çeken, sıcak katranın içinde yanan ruhlarla doludur. Ruhlar kazanın içinden çıkmak için debelenirken, kazanın ağzında oturan düşük rütbeli şeytanlar onları çatallarıyla geri iter. Amerikalı şok olmuştur. Şeytan, "Günahkâr İngilizleri buraya koyuyoruz." diye açıklar. Tur devam eder. Çok geçmeden, ikili ikinci bir kazana yaklaşır. Bu kazan biraz daha büyük ve biraz daha sıcaktır. Amerikalı içine bakar. Bereler giymiş acı çeken ruhlarla doludur. İblisler bu kazanda da kaçmaya çalışanları çatallarla geri itmektedir. "Günahkâr Fransızları buraya koyuyoruz." der Şeytan. Uzakta üçüncü bir kazan vardır. Daha büyüktür, ışık saçıyordur ve akkor gibi sıcaktır. Amerikalı kazanın yanına bile yaklaşmak istemez. Yine de Şeytan'ın ısrarıyla yaklaşır ve içine bakar. Kazan kaynayan sıvının altında neredeyse görünmeyen ruhlarla tıka basa doludur. Arada bir, içlerinden biri katranın içinden yukarı tırmanıp çaresizlik içinde, kazanın ağzına uzanır. İşin tuhaf yanı, bu dev kazanın kenarında oturan iblis yoktur ama tırmanmaya çabalayan ruh yine de yüzeyin altında gözden kaybolur. Amerikalı, "Neden burada kaçmalarına engel olacak iblis yok?" diye sorar. Şeytan cevap verir: "Rusları buraya koyuyoruz. Kaçmaya çalışan olursa, diğerleri onu geri çekiyor zaten."

Milton hata karşısında değişmeme inadının sadece cennetten kovulmak ve sonrasında gittikçe derinleşen bir cehennemde tamamen bozulmak anlamına gelmediğine, kurtuluşun kendisini reddetmek olduğuna inanırdı. Şeytan uzlaşmaya istekli olsa ve Tanrı ona bunu bağışlasa bile, değişmeyeceği için yine isyan edeceğini biliyordu. Belki de Kutsal Hayalet'e karşı işlenen gizemli affedilmez günah bu gururlu inatçılıktı.

... Elveda mutlu tarlalar,
Her zaman neşe, sevinç dolu yerler!
Yağın tepemize korkular!
Yağ başımıza cehennem dünyası!
Ve sen, en derin cehennem,
Yer ve zamanla değişmeyecek
Bir akıl getiren yeni sahibini kabul et.[151]

Bu bir ölümden sonra hayat fantezisi değildir. Siyasi düşmanlar için, sapkın varoluş sonrası işkence âlemi diye bir şey yoktur. Bu soyut bir fikirdir ve soyut fikirler genellikle, temsil ettiklerinden çok daha gerçektirler. Cehennemin metafizik anlamda var olduğu fikri sadece kadim ve yaygın değil, aynı zamanda doğrudur. Cehennem ebedidir. Her zaman var olmuştur. Şimdi de vardır. Kaosun, hayal kırıklığına uğramış ve kızgın insanların sonsuza dek yaşadıkları yeraltı dünyasının çorak, umutsuz ve kötücül bir alt birimidir.

Yerinde olan ve kullanılan bir akıl her zaman
Cehennemi cennet, cenneti cehennem yapabilir.[152]
...
Burada güven içinde kalabiliriz ve benim seçimime göre

151 Milton, J., *Paradise Lost*, Kitap I, 1667: s. 249-253. Alındığı kaynak: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading _ room/pl/book _ 1/text.shtml.

152 Milton, J., *Paradise Lost*, Kitap I, 1667: s. 254-255. Alındığı kaynak: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading _ room/pl/book _ 1/text.shtml.

İktidarda olmak hırsa değer, ama yine de cehennemde;
Cehennemde hüküm sürmek yine de cennette hizmetten iyidir.[153]

Söz ve eylem olarak yeterince yalan söyleyenler, artık orada cehennemde yaşarlar. Herhangi bir kalabalık caddede yürüyüşe çıkın. Gözlerinizi açık tutun ve dikkatinizi verin. Şu anda orada olan insanları görürsünüz. Bu insanlarla aranıza içgüdüsel olarak mesafe koyarsınız. Bu insanlar, her ne kadar bazen utançla gözlerini kaçırsalar da, bakışlarınızı onlara çevirdiğinizde derhal öfkelenen insanlardır. Korkunç derecede hasarlı bir sokak alkoliğinin, küçük kızımın karşısında tam olarak bunu yaptığına şahit oldum. Her şeyden çok, düşkün halinin, yadsınamayacak bir şekilde onun gözlerindeki yansımasını görmekten kaçınıyordu.

İnsanları kaldırabileceklerinin ötesinde mutsuz eden, kandırmacadır. İnsan ruhunu kızgınlık ve kindarlıkla dolduran kandırmacadır. İnsanlığın korkunç acısını üreten kandırmacadır: Nazilerin ölüm kampları, Stalin'in ve ondan daha büyük bir canavar olan Mao'nun işkence odaklarını ve soykırımları. Yirminci yüzyılda yüz milyonlarca insanı öldüren kandırmacaydı. Neredeyse medeniyetin kendisinin sonu olacaktı. Bizi hâlâ, bugün de en derin şekilde tehdit eden yine kandırmacadır.

Oysa Gerçek

Yalan söylemeye son vermeye karar versek, ne olur? Hem bu ne demek ki? Sonuçta kendi bilgimizle sınırlıyız. En iyi araçlar ve en iyi hedefler hiçbir zaman kesin olarak ayırt edilemese bile, burada ve şu anda kararlar almalıyız. Bir hedef, bir hırs bize eylem için gerekli yapıyı sağlar. Hedef bir varış noktası, şimdide bir tezat noktası ve her şeyin içinde değerlendirilebileceği bir çerçeve sağlar. Hedef ilerlemeyi tanımlar ve bu tür bir ilerlemeyi

153 Milton, J., *Paradise Lost*, Kitap I, 1667: s. 261-263. Alındığı kaynak: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading _ room/pl/book _ 1/text.shtml.

heyecan verici kılar. Hedef kaygıyı azaltır çünkü bir hedefiniz yoksa, her şey herhangi bir şey ya da hiçbir şey anlamına gelebilir ve bu seçeneklerin ikisi de sakin ve huzurlu bir ruha yol açmaz. Bu nedenle yaşamak için düşünmeli, plan yapmalı, kısıtlamalı ve varsaymalıyız. Sonrasında totaliter kesinliğin cazibesine yem olmadan, geleceği nasıl zihnimizde canlandırabilir ve yönümüzü nasıl belirleyebiliriz?

Hedeflerimizi belirlemede, gelenekten yardım almak bir seçenek olabilir. Yapmamak için çok iyi bir nedenimiz yoksa, başka insanların hep yaptıklarını yapmak akla yatkın olabilir. Eğitilmek, çalışmak, aşkı bulmak ve aile kurmak akla yatkındır. Kültür kendini bu şekilde sürdürür. Ancak ne kadar geleneksel olursa olsun, hedefinize gözleriniz açıkken nişan almak şarttır. Bir istikametiniz var ama yanlış olabilir. Bir planınız var ama yetersiz ve eksik olabilir. Kendi cehaletiniz ve daha kötüsü, kendi açığa çıkmamış yozlaşmanız sizi yanlışa yönlendirmiş olabilir. Bu nedenle bildikleriniz yerine, bilmediklerinizle arkadaşlık kurmalısınız. Kendinizi suçüstü yakalamak için gözünüzü açık tutmalısınız. Kardeşinizin gözündeki çöp için endişelenmeden önce, kendi gözünüzdeki merteği çıkarmalısınız. Ve bu şekilde, kendi ruhunuzu güçlendirirsiniz ki varoluşun yükünü kaldırabilsin ve siz de devleti yeniden canlandırabilin.

Antik Mısırlılar bunu binlerce yıl önce çözmüşlerdi ama bilgileri dramatik biçimde somutlaştığı haliyle kaldı.[154] Devletin mitolojik kurucusu ve Gelenek Tanrısı Osiris'e taparlardı. Oysa Osiris, kötü kalpli ve komplocu kardeşi Set tarafından alaşağı edilip yeraltı dünyasına kovulmaya karşı savunmasızdı. Mısırlılar hikâyede sosyal örgütlerin zamanla katılaştığı ve kasti körlüğe meylettiği olgusunu temsil etmişlerdi. Osiris kardeşinin gerçek karakterini görmemişti, oysa görebilirdi. Set bekledi ve uygun bir anda saldırıya geçti. Osiris'i paramparça etti ve ilahî kalıntılarını krallığın dört bir yanına serpiştirdi. Kardeşinin ruhunu

154 Daha ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız Peterson, J. B., *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*. New York: Routledge, 1999.

yeraltı dünyasına gönderdi. Osiris'in kendini tekrar toplamasını çok güçleştirdi.

Neyse ki büyük kral, Set'le tek başına uğraşmak zorunda değildi. Mısırlılar, Osiris'in oğlu Horus'a da tapıyorlardı. Horus, bütün yaratıklar arasında en keskin görüşe sahip şahin ve ününü hâlâ koruyan hiyeroglif motifi tek gözün biçimini taşırdı (Kural 7'de bahsedildiği gibi). Osiris yaşlı ve kasti kör gelenektir. Oğlu Horus ise, aksine, görebilir ve görür. Horus dikkat tanrısıydı. Bu akılcılıkla aynı şey değildir. Horus dikkatini verdiği için, büyük bedeller pahasına da olsa, amcası Set'in kötülüklerini algılayabilir ve ona karşı zafer kazanabilirdi. Horus, Set'le karşı karşıya gelince, korkunç bir savaş yaşandı. Set yenilmeden ve krallıktan kovulmadan önce, yeğeninin gözünü çıkardı. Ancak daha sonra zafer kazanan Horus gözünü geri aldı. İşte o zaman tamamen beklenmedik bir şey yaptı: *Kendi isteğiyle yeraltı dünyasına yolculuğa çıktı ve gözü babasına verdi.*

Bu ne anlama gelir? Öncelikle kötülükle karşılaşmanın bir tanrının görüşünü bile zedeleyecek kadar büyük bir dehşet olduğu ve ikinci olarak, *dikkatli evladın babasının görüşünü düzeltebileceği* anlamına gelir. Kültür, geçmişte büyük insanların ruhuyla kurulmuş olsa da her zaman neredeyse ölü bir haldir. Ancak şimdi, geçmiş değildir. Şimdiyle geçmişin şartları arasındaki hakiki farkla orantılı olarak, geçmişin bilgeliği aşınır ya da çağ dışı kalır. Bu, geçen zamanın ve kaçınılmaz olarak getirdiği değişimin bir sonucudur. Ancak aynı zamanda, kültür ve bilgeliği, bozulmaya, gönüllü, kasti körlüğe ve Mefistoteles tarzı entrikalara karşı savunmasızdır. Bu nedenle, bize atalarımız tarafından bağışlanan kurumların kaçınılmaz işlevsel gerilemesi, bizim şimdide yanlış davranışlarımızla –hedefi ıskalamamızla– hız kazanır.

Gözlerimizin önünde olanı cesaretle görmek ve korkunç görünse ve onu görmenin dehşeti bilincimizde hasar bırakıp bizi kısmen kör etse bile, ondan ders almak bizim sorumluluğumuzdur. Görme eylemi, bildiklerimiz ve bel bağladıklarımıza kafa tuttuğu, bizi üzdüğü ve dengemizi bozduğu zamanlarda

özellikle önemlidir. Bireyi bilgilendiren ve devleti güncelleyen görme eylemidir. Nietzsche'nin bir insanın değerinin gerçeği ne kadar kaldırabildiğiyle belirlendiğini söylemesi, bu yüzdendir. Hiçbir şekilde, zaten bildiklerinizden ibaret değilsiniz. Bilebilecekleriniz de size dâhildir; yeter ki bilmek isteyin. Bu nedenle, olabileceğiniz kişiyi olduğunuz kişiye asla feda etmemelisiniz. Sahip olduğunuz emniyet için, içinizde var olan daha iyiden asla vazgeçmemelisiniz; hele ötesinde olana dair, ufacık ama inkâr edilemez bir ışık yakaladıysanız.

Hz. İsa, Hristiyan geleneği açısından Logos'la özdeşleştirilir. Logos, Tanrı'nın Sözü'dür. Bu Söz, zamanın başlangıcında kaosu düzene çevirmiştir. Hz. İsa, insan suretinde kendini gönüllü olarak gerçeğe, iyiye ve Tanrı'ya feda eder. Sonuç olarak, ölür ve yeniden doğar. Kaos'tan düzen yarata Söz kendisi dâhil her şeyi Tanrı'ya feda eder. Aklın almayacağı bir bilgelik taşıyan bu tek cümle, Hristiyanlığı özetler. Her öğrenme, birazcık ölümdür. Her yeni bilgi parçası, önceki bir kavrama meydan okur ve onu daha iyi bir şey olarak yeniden doğabilmesi için kaosun içinde çözülmeye zorlar. Bazen bu tür ölümler bizi neredeyse yok eder. Bu tür durumlarda, ya asla iyileşemeyiz ya da iyileşirsek çok değişiriz. İyi bir arkadaşım, onlarca yılık eşinin bir ilişkisi olduğunu öğrendi. Bunu hiç beklemiyordu. Bu durum onu derin bir depresyona soktu. Yeraltı dünyasına indi. Bir noktada bana, "Her zaman depresif insanların, bu halden silkinerek kurtulabileceğini düşünürdüm. Neden bahsettiğim konusunda en ufak bir fikrim yokmuş." dedi. Zamanla, derinlerden geri döndü. Pek çok açıdan yeni bir adamdı. Ve belki de daha bilge ve daha iyi bir adam. Yaklaşık yirmi kilo verdi. Bir maraton koştu. Afrika'ya gitti ve Kilimanjaro Dağı'na tırmandı. Yeniden doğuşu, cehenneme inmeye tercih etti.

Ne olmaları gerektiğinden emin değilseniz bile, kendinize hırslar belirleyin. Daha iyi hırslar, statü ve güçten ziyade, karakter ve beceri gelişimiyle ilgilidir. Statüyü kaybedebilirsiniz. Karakterinizi ise gittiğiniz her yere taşırsınız, zorlukları yenmenize

olanak sağlar. Bunu bilerek, bir kaya parçasına bir ip bağlayın. Büyük taşı kaldırın, önünüzde havaya tutun ve kendinizi ona doğru çekin. İleri doğru hareket ederken, izleyin ve gözlemleyin. Tecrübenizi kendinize ve başkalarına olabildiğince açık ve dikkatli bir şekilde dile getirin. Bu şekilde, amacınıza doğru, daha etkin ve verimli bir şekilde ilerlemeyi öğreneceksiniz. Ve bunu yaparken, yalan söylemeyin. Özellikle kendinize karşı.

Yaptıklarınıza ve söylediklerinize dikkat ederseniz, kötü davrandığınız ve konuştuğunuzda bir içsel bölünme ve zayıflık hali hissetmeyi öğrenebilirsiniz. Bu, bir düşünce değil, somutlaşmış bir histir. Eylemlerim ve sözlerim konusunda dikkatsiz davrandığım zamanlarda, içsel olarak, sağlamlık ve güçten çok, bir dibe batma ve bölünme hissine kapılırım. Sanki büyük bir sinir dokusu düğümünün olduğu, karın boşluğumda toplanmış gibi gelir. Aslında, ne zaman yalan söylediğimi ayırt etmeyi, bu dibe batma ve bölünme hissini fark ederek ve daha sonra bir yalanın varlığını anlayarak öğrendim. Aldatmacayı meydana çıkarmam genellikle uzun zaman alıyordu. Bazen görünüş için kelimeleri kullanıyordum. Bazen eldeki konuyla ilgili cehaletimi farklı bir kılığa sokarak gizlemeye çalışıyordum. Bazen kendi adıma düşünme sorumluluğundan kaçınmak için başkalarının sözcüklerini kullanıyordum.

Bir şey ararken dikkatinizi verirseniz, amacınıza doğru ilerlersiniz. Ancak daha önemlisi, hedefinizin dönüşmesine izin veren bilgiyi edinirsiniz. Bir totaliter hiçbir zaman, "Mevcut hırsım neden hatalı?" diye sormaz. Aksine onu Mutlak doğru gibi ele alır. Hırsı, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Tanrı'sına dönüşmüştür. En yüksek değerini oluşturur. Duygularını ve motivasyonel hallerini düzenler ve düşüncelerini belirler. Bütün insanlar hırslarına hizmet eder. Bu açıdan ateist diye bir şey yoktur. Sadece hangi Tanrı'ya hizmet ettiklerini bilen ve bilmeyen insanlar vardır.

Bir amaca ve sadece o amaca ulaşmak için her şeyi tamamen, körü körüne ve kasten eğip bükerseniz, başka bir amacın size

ve dünyaya daha iyi gelip gelmeyeceğini asla keşfedemezsiniz. Gerçeği söylemediğinizde feda ettiğiniz budur. Oysa gerçeği söylediğinizde, siz ilerlerken, değerleriniz de dönüşür. İlerleme mücadelesi verirken, kendini gösteren gerçekliğin sizi bilgilendirmesine izin verirseniz, neyin önemli olduğu konusunda görüşleriniz değişir. Yönünüzü, bazen kademeli olarak, bazen aniden ve radikal şekilde, yeniden belirlersiniz.

Düşünün: Ebeveynleriniz öyle arzu ettiği için mühendislik okuluna gidiyorsunuz ama sizin istediğiniz bu değil. Kendi arzularınızla çatışan bir amaç için çalışırken, kendinizi motivasyonsuz ve başarısız bulabilirsiniz. Konsantre olmak ve kendinizi disipline sokmak için mücadele verirsiniz ama işe yaramaz. Ruhunuz iradenizin zorbalığını reddeder (başka türlü nasıl ifade edilebilir?). Neden itaat ediyorsunuz? Ebeveynlerinizi hayal kırıklığına uğratmak istemeyebilirsiniz (gerçi başarısız olursanız, yapacağınız tam olarak bu olur). Kendinizi özgürleştirmek için gerekli olan çatışmaya cesaretiniz olmayabilir. Sizi sizden daha iyi tanıyan ve dünya hakkında her şeyi bilen biri olduğuna inanmaya devam etmeyi bütün kalbinizle dileyerek, ebeveynlere özgü her şeyi bilme haline çocukça inancınızı feda etmek istemeyebilirsiniz. Bu şekilde bireysel Varlığın kasvetli varoluşsal yalnızlığından ve yanında getirdiği sorumluluktan korunmak istiyor da olabilirsiniz. Bunların hepsi sık görülen ve anlaşılabilir şeylerdir. Ama aslında mühendis olmak için yaratılmadığınız için acı çekersiniz.

Bir gün canınıza tak der. Okulu bırakırsınız. Ebeveynlerinizi hayal kırıklığına uğratırsınız. Bununla yaşamayı öğrenirsiniz. Bu, sadece kendi kararlarınıza bel bağlama anlamına gelse de, yalnızca kendinize danışırsınız. Felsefe diploması alırsınız. Kendi hatalarınızın yükünü kabullenirsiniz. Kendi istediğiniz kişi olursunuz. Babanızın vizyonunu reddederek kendinizinkini geliştirirsiniz. Sonra bir gün ebeveynleriniz yaşlandığında, onların size ihtiyacı olduğunda, yanlarında durabilecek kadar yetişkin olmuşsunuzdur. Onlar da kazanmıştır. Ancak iki zafer de sizin gerçeğinizin doğurduğu bir çatışma pahasına satın alınmak zo-

runda kalmıştır. Matta 10:34'ün Hz. İsa'dan alıntı yaparak ve gerçeğin dile getirilmesinin rolünü vurgulayarak ifade ettiği gibi, "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil, kılıç getirmeye geldim."

Gerçekle uyum içinde yaşamaya devam ettikçe ve gerçek kendini size ifşa ettikçe, Varlık halinin üreteceği çatışmaları kabul etmeniz ve onlarla baş etmeniz gerekecek. Bunu yaparsanız, irili ufaklı şekillerde (ufakların önemini yabana atmayın), olgunlaşmaya ve daha sorumlu olmaya devam edeceksiniz. Daha yeni ve daha bilgece ifade edilmiş hedeflerinize daha dikkatli yaklaşacak ve kaçınılmaz hatalarınızı keşfedip düzelttiğinizde, hedeflerinizi ifade etmek konusunda daha da akıllıca davranabileceksiniz. Tecrübenizin bilgeliğini bünyenizde toplarken, neyin önemli olduğuna dair algınız gittikçe daha uygun bir hal alacak. Çılgınca bir o yana bir yana dalgalanmayı bırakıp iyiye, en başında bütün kanıtlara rağmen haklı olduğunuzda, kesinlikle haklı olduğunuzda ısrar etmiş olsanız asla idrak edemeyeceğiniz bir iyiye doğru her an biraz daha dümdüz yürümeye devam edeceksiniz.

Varoluş iyiyse, o zaman onunla en açık, en temiz ve en doğru ilişki de iyidir. Aksine, varoluş iyi değilse, kaybolursunuz. Sizi hiçbir şey kurtaramaz; hele adi isyanlar, bulanık düşünce ve kandırmayı oluşturan gerici körlük hiç. Varoluş iyi midir? Öğrenmek için çok büyük bir risk almalısınız. İster gerçek ister kandırmaca içinde yaşayın, sonuçlarla yüzleşin ve kendi çıkarımlarınıza ulaşın.

Bu, Danimarkalı filozof Kierkegaard'ın gerekliliği konusunda ısrar ettiği "inanç eylemi"dir. İleriyi bilemezsiniz. İyi bir örnek bile, bireyler arasındaki farklılıklar nedeniyle, kanıt olarak yetersiz kalır. İyi bir örneğin başarısı her zaman şansa yorulabilir. Bu nedenle öğrenmek için kendi, bireysel hayatınızı riske atmalısınız. Eskilerin kişisel iradenin Tanrı'nın iradesine feda edilmesi olarak tarif ettiği risk budur. Bir boyun eğme eylemi değildir (en azından boyun eğmenin bugün anlaşıldığı haliyle). Bir cesaret eylemidir. Rüzgârın geminizi daha yeni ve daha iyi bir limana

taşıyacağına duyulan inançtır. Varlığın dönüşerek düzeltilebileceğine duyulan inançtır. Keşfetme ruhunun ta kendisidir.

Belki de şu şekilde kavramlaştırmak daha yerinde olacaktır: Kaosu sınırlandırmak ve hayatını açık bir şekilde anlamlandırabilmek için herkesin somut ve belirli bir hedefe –bir hırsa ve bir amaca– ihtiyacı vardır. Ancak bu tür somut hedefler, hedeflere yaklaşmanın ve onları dile getirmenin bir yolu olan meta hedef olarak kabul edilebilecek hedeflere tabi kılınabilir ya da kılınmalıdır. Meta hedef, "gerçekte yaşa" olabilir. Bu, "İyi dile getirilmiş, tanımlanmış ve geçici bir amaca doğru özenle ilerle. Başarı ve başarısızlık kriterlerin yerinde ve açık olsun, en azından kendin için (hele başkaları da ne yaptığını anlayabilir ve onu seninle birlikte değerlendirebilirse çok daha iyi olur). Öte yandan, bunu yaparken, yani sen gerçeği dışa vurup dile getirirken, dünyanın ve ruhunun istedikleri gibi gelişmelerine de izin ver." anlamına gelir. Bu hem pragmatik hırs hem de inançların en cesuru olacaktır.

Hayat acı çekmektir. Budha bunu açıkça ifade etmişti. Hristiyanlar aynı hissi, İsa'lı Haç ile imgesel olarak betimlediler. Yahudi inancı, yâd ederek doygunluğa ulaşır. Hayat ve kısıtlamanın denkliği varoluşun öncelikli ve kaçınılmaz olgusudur. Varlığımızın kırılganlığı bizi sosyal yargının, hor görünün ve bedenlerimizin kaçınılmaz bozulmasının acılarına karşı savunmasız bırakır. Ancak bütün bu acı çekme yolları bile, ne kadar korkunç olsalar da dünyayı bozmaya ve onu Nazilerin, Maocuların ya da Stalinistlerin yaptığı gibi cehenneme çevirmeye yetmez. Bunun için, Hitler'in açıkça ifade ettiği gibi, yalana ihtiyaç vardır:[155]

> Büyük yalanda her zaman belli bir inandırıcılık gücü vardır; çünkü milletlerin geniş kitleleri kendi duygusal doğalarının derin katmanlarında, bilinçli ya da gönüllü olarak bozulacaklarından daha kolay bozulurlar; bu ne-

155 Hitler, A., *Mein Kampf*, çev: M. Roberto, bağımsız yayın, 1925/2017: s. 172-173.

denle zihinlerinin ilkel basitliğinde, büyük yalana küçük yalandan daha kolay kurban düşerler çünkü kendileri de küçük mevzularda sık sık küçük yalanlar söylerler ama geniş kapsamlı bir sahteciliğe başvurmaktan utanırlar. Akıllarına asla devasa yalanlar uydurmak gelmez ve başkalarının da gerçeği bu kadar yüz kızartıcı biçimde çarpıtacak yüzsüzlüğe sahip olduğuna inanmazlar. Her ne kadar böyle olduğunu ispatlayan olgular akıllarına düşebilse de şüphe duyar, bocalar ve başka açıklamalar olabileceğini düşünmeye devam ederler.

Büyük yalan için, önce küçük yalana ihtiyaç vardır. Küçük yalan, mecazi anlamda, Yalanların Babasının kurbanlarını oltaya getirmek için kullandığı yemdir. İnsanın hayal kurma kapasitesi bizi alternatif dünyalar hayal etmeye ve yaratmaya muktedir kılar. Bu, yaratıcılığımızın esas kaynağıdır. Ancak bu benzersiz kapasite beraberinde karşıtını, madalyonun diğer yüzünü de getirir: Kendimizi ve başkalarını kandırarak bazı şeylerin bildiğimizden farklı olduğuna inanmaya ve ona göre davranmaya ikna edebiliriz.

Hem neden yalan söylemeyelim? Neden küçük bir kazanç sağlamak, bir şeyleri düzeltmek, huzuru korumak ve duyguların incinmesinden kaçınmak için neden bir şeyleri çarpıtmayalım? Gerçeğin korkunç bir yönü vardır; uyanık ve bilinçli olduğumuz her anında ve hayatımızın her virajında onun yılanbaşlı suratıyla karşı karşıya gelmemiz şart mı? En azından, bakmak acı verici olduğunda kafamızı çevirsek olmaz mı?

Sebebi çok basit. *Bir şeyler illa dağılır.* Dün işe yarayan bugün de işe yarayacak diye bir şart yok. Atalarımızdan büyük devlet ve kültür makinesini miras aldık ama onlar artık yoklar ve günün getirdiği değişikliklerle baş edemezler. *Yaşayanlar edebilir.* Gözlerimizi açabilir ve gerekli olduğunda, elimizdekilerin üstünde değişiklik yapıp makinenin sorunsuz çalışmaya devam etmesini sağlayabiliriz. Ya da her şey yolundaymış gibi yapabilir, gerekli

tamirleri yapmadan durabilir ve sonra hiçbir şey istediğimiz gibi gitmeyince kadere lanet edebiliriz.

Bir şeyler illa dağılır. Bu, insanlığın en büyük keşiflerinden biridir. Büyük şeylerin doğal bozulmasını, körlük, eylemsizlik ve kandırmayla hızlandırırız. Dikkat edilmediğinde kültür dejenere olur, ölür ve kötülük hâkimiyet kurar.

Bir yalanı eyleme döktüğünüzde (ki çoğu yalan dile getirilmekten çok eyleme dökülür) gördükleriniz, aslında olduğunun çok küçük bir parçasıdır. Yalan diğer her şeyle bağlantılıdır. Dünya üstünde, bir damla lağımın en büyük şampanya şişesinde bile yaratabileceği etkiyi yaratır. Canlı ve büyüyen bir şey olarak kabul edilmelidir.

Yalan yeterince büyüdüğü zaman, bütün dünya bozulur. Ama yakından bakarsanız, yalanların en büyüğü daha küçük yalanlardan, o daha küçük yalanlar daha da küçüklerinden oluşur ve en küçük yalan büyük yalanın başladığı yerdir. Gerçeğin sadece yanlış ifadesi değildir. İnsan ırkını ele geçirebilecek en ciddi komplonun özelliklerini taşıyan bir eylemdir. Zararsız görünmesi, önemsiz kötülüğü, ona sebebiyet veren cılız kibir, hedeflediği sorumluluk kösteğinin önemsizmiş gibi görünmesi, bunların hepsi yalanın gerçek doğasını, hakiki tehlikesini ve insanın işlediği ve genellikle zevk aldığı büyük kötülük eylemlerini, etkili bir şekilde gizlemeye yarar. Yalan, dünyayı yozlaştırır. Daha kötüsü, niyeti budur.

Önce küçük bir yalan, sonra onu destekleyecek bir sürü küçük yalan. Daha sonra da o yalanların ürettiği utançtan kaçınmak için, düşüncenin çarpıklaşması. Bunu, korkunç bir şekilde, şimdi artık zaruri olan yalanların pratik aracılığıyla, otomatikleşmiş, uzmanlaşmış, yapısal ve nörolojik olarak örneklerle desteklenen "bilinçsiz" inanç ve eyleme dönüşmesi izler. Sahteliğe dayanan eylem niyet edilen sonuçları üretemeyince, tecrübenin kendisinin hastalanması vuku bulur. Tuğla duvarlara inanmamanız, birine tosladığınız zaman yaralanmanızı önlemez. O zaman da duvarı ürettiği için, gerçeğe söversiniz.

Bunu kibir ve başarılı (*kuramsal olarak* başarılı; üstelik bu, en büyük tehlikelerden biridir, görünüşte herkes kandırılmıştır, yani benim dışımda herkes aptaldır. Herkes aptaldır ve benim tarafımdan kandırılmıştır, bu yüzden, istediğim her şey yanıma kalabilir) yalanların üretimine kaçınılmaz olarak eşlik eden üstünlük hissi takip eder. Son olarak, "Varlığın kendisi benim manipülasyonlarıma açık. Dolayısıyla, saygıyı hak etmiyor." varsayımı gelir.

Her şey, paramparça edilen Osiris misali, işte böyle dağılır. Kötücül gücün etkisi altında parçalanan insanın ya da devletin yapısı budur. Yeraltının kaosu bir sel gibi, tanıdık zemini basmak için, açığa çıkmaktadır. Ama henüz cehennem halini almamıştır.

Cehennem daha sonra gelecektir. Cehennem yalanlar birey ya da devlet ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi yok ettiği zaman gelir. Her şey darmadağın olur. Hayat bozulur. Her şey hüsran ve hayal kırıklığına dönüşür. Umut düzenli olarak ihanet eder. Hileye başvuran birey, Kabil gibi umutsuzca kurban vermeye çabalar ama Tanrı'yı bir türlü memnun edemez. İşte o zaman, dramın son sahnesi başlar.

Sürekli başarısızlığın hırpaladığı birey, kötümserleşir. Hayal kırıklığı ve başarısızlık birleşerek bir fantezi üretir: *Dünya özellikle ben acı çekeyim, yıkılayım, mahvolayım diye uğraşıyor.* İntikam almaya ihtiyacım var, bunu hak ediyorum ve mutlaka almalıyım. Böylece cehenneme giden geçit açılmış olur. Korkunç ve yabancı bir yer olan yeraltı dünyasının sefaletin ta kendisine dönüştüğü an budur.

Büyük Batı geleneğine göre zamanın en başında Tanrı'nın Söz'ü, kaosu konuşma aracılığıyla Varlığa dönüştürdü. O gelenekte, erkeğin de kadının da o Tanrı'nın imgesinden yaratıldığı tartışmasız kabul gören bir gerçektir. Bizler de kaosu konuşma yoluyla Varlığa dönüştürürüz. Geleceğin türlü türlü olasılığını, geçmişin ve şimdinin gerçekliğine dönüştürürüz.

Gerçeği söylemek, en yaşanabilir gerçekliği Varlığa çevirmektir. Gerçek binyıl ayakta kalabilecek yapılar inşa eder. Gerçek

fakirleri doyurur, giydirir ve uluslara varlık ve güvenlik getirir. Gerçek, düşman yerine ortağa dönüşebilmesi için, insanın korkunç karmaşıklığını sözünün basitliğine indirger. Gerçek geçmişi gerçekten geçmişte bırakır ve geleceğin olasılıklarını en iyi şekilde kullanır. Gerçek esas ve tükenmek bilmeyen doğal kaynaktır. Karanlıktaki ışıktır.

Gerçeği görün. Gerçeği söyleyin.

Gerçek, başkaları tarafından paylaşılan görüşler kılığında gelmez; çünkü gerçek ne bir slogan koleksiyonu ne de bir ideolojidir. Aksine, kişisel olacaktır. Gerçeğiniz, sizin hayatınızın emsalsiz şartlarına dayandığı için, sadece sizin söyleyebileceğiniz bir şeydir. Kişisel gerçeğinizi anlayın. Onu, kendinize ve başkalarına, dikkatle dile getirin ve ifade edin. Bu, siz mevcut inançlarınızın yapısı içinde yaşarken, emniyetinizi ve hayatınızı daha fazla bollukla güvence altına alacaktır. Bu, geçmişin kesinliklerinden farklı bir yöne sapabilecek olan geleceğin cömertliğini güvence altına alacaktır.

Gerçek, Varlığın en derin membalarından her daim yeniden öne fırlar. Hayatın kaçınılmaz trajedisiyle karşılaşırken, ruhunuzun solmasına ve ölmesine mani olur. Her şeyin sadece var olabilmek için zarafetle katlanmak zorunda olduğu korkunç Varlık günahının bir parçası olan o trajedi için, intikam peşine düşme arzusundan kaçınmanıza yardımcı olur.

Hayatınız olabileceği halde değilse, gerçeği söylemeyi deneyin. Umutsuzca bir ideolojiye tutunuyorsanız ya da nihilizmin içinde yuvarlanıyorsanız, geçeği söylemeyi deneyin. Güçsüz ve reddedilmiş, çaresiz ve kafanız karışmış hissediyorsanız, gerçeği söylemeyi deneyin. Cennete herkes dürüsttür. Onu cennet yapan budur.

Doğruyu söyleyin. Ya da en azından yalan söylemeyin.

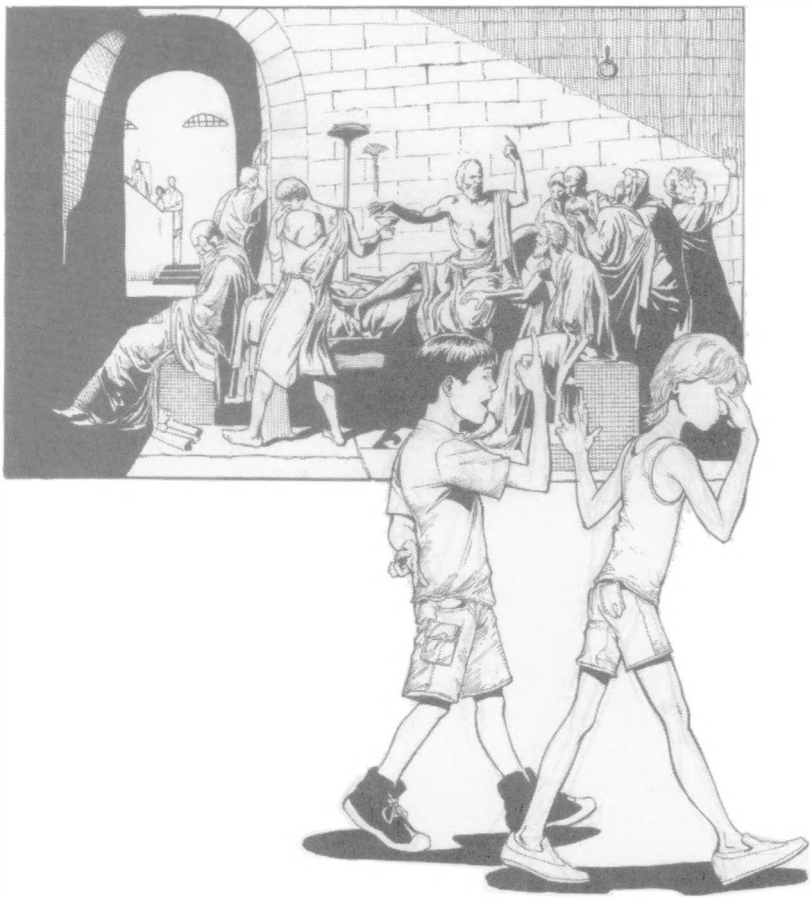

KURAL 9

DİNLEDİĞİNİZ KİŞİNİN SİZİN BİLMEDİĞİNİZ BİR ŞEYİ BİLİYOR OLABİLECEĞİNİ VARSAYIN

TAVSİYE DEĞİL

Psikoterapi tavsiye değildir. Tavsiye, korkunç ve karmaşık bir şey hakkında konuştuğunuz insan bir an önce çenenizi kapayıp gitmenizi dilediği zaman aldığınız şeydir. Tavsiye, konuştuğunuz kişi kendi zekâsının üstünlüğünün tadını çıkarmak istediğinde aldığınız şeydir. Ne de olsa, bu kadar aptal olmasaydınız, şu aptal sorunlarınız olmazdı.

Psikoterapi hakiki sohbettir. Hakiki sohbet, keşif, dile getirme ve strateji oluşturmaktır. Hakiki bir sohbete girdiğiniz zaman, dinler ve konuşursunuz ama daha çok dinlersiniz. Dinlemek dikkatinizi vermektir. Dinlediğiniz zaman insanların söyleyebilecekleri inanılmazdır. Bazen insanları dinlediğinizde, kendi sorunlarını ve hatta o sorunları nasıl çözmeyi planladıklarını bile söylerler. Bazen bu, kendinizdeki bir sorunu çözmenize yardımcı olur. Şaşırtıcı bir örnekte (ki bu, benzer şeylerin yaşandığı durumların sadece bir tanesi), birini büyük bir dikkatle dinlerken birkaç dakika içinde bana a) kendisinin bir cadı olduğunu ve b) bulunduğu cadı meclisinde, hep birlikte dünya barışını hayal

ederek yaratmaya bir sürü zaman ayırdıklarını söyledi. Söz konusu kişi, uzun süredir bürokratik bir işte düşük seviyeli bir memur olarak çalışıyordu. Cadı olduğunu asla tahmin etmezdim. Ayrıca cadı meclislerinin dünya barışını hayal ederek yaratmaya zaman ayırdığını da bilmezdim. Bu iki bilgiyi de nasıl yorumlayacağımı bilemedim ama sıkıcı değildi ve bu da bir şeydir.

Klinik uygulamalarım sırasında konuşur ve dinlerim. Bazı insanlarla daha fazla konuşur, bazılarını daha fazla dinlerim. Dinlediğim insanların çoğunun konuşacak başka kimsesi yoktur. Çoğu, hayatta gerçekten yalnızdır. Bu tür insanlar tahmin edebileceğinizden çok daha fazla. Onlarla karşılaşmıyorsunuz, çünkü yalnızlar. Diğerlerinin etrafı zorbalarla, narsistlerle, ayyaşlarla, travma geçiren insanlarla ve profesyonel kurbanlarla çevrili. Bazıları kendini ifade etmek konusunda hiç iyi değildir. Konuşurken bir konudan diğerine geçip dururlar. Kendilerini tekrarlarlar. Müphem ve çelişkili şeyler söylerler. Onları dinlemek zordur. Kiminin etrafında korkunç şeyler olmaktadır. Alzheimerlı ebeveynleri ya da hasta çocukları var. Kişisel kaygılarına çok fazla zaman kalmaz.

Bir keresinde birkaç aydır gördüğüm bir danışanım, randevusu için ofisime geldi* ve kısa bir giriş sohbetinin ardından, "Sanırım tecavüze uğradım." dedi. Böyle bir beyana nasıl tepki vereceğinizi bilmek kolay değildir ama genellikle, bu tür olayların etrafında birtakım gizemler vardır. Genellikle, çoğu cinsel saldırı vakasında olduğu gibi, işin içinde alkol vardır. Alkol belirsizliğe ve bulanıklığa neden olabilir. İnsanlar kısmen bu nedenden içerler. Alkol farkındalığın korkunç yükünü insanın omuzlarından geçici olarak alır. Sarhoş insanlar da geleceğin farkındadır ama aldırmazlar. Bu, heyecan vericidir. Canlandırıcıdır. Sarhoş insanlar yarın diye bir şey yokmuş gibi eğlenebilirler. Ama bir yarın olduğu için –genellikle– sarhoş insanların başı belaya da girer. Gözleri kararır. Pervasız insanlarla tehlikeli yerlere giderler.

---

* Burada yine, olayın merkezî anlamını korumaya gayret ederken, vakaya dâhil olan kişilerin mahremiyetini korumak için detayların çoğunu değiştirdim.

Eğlenirler. Ama tecavüze de uğrarlar. Bu nedenle, hemen işin içinde böyle bir şey olabileceğini düşündüm. "Sanırım" kısmı başka nasıl anlaşılabilirdi ki? Ama hikâyenin sonu bu değildi. Danışanım bir detay daha ekledi. "Beş kez." İlk cümle zaten yeterince kötüydü ama ikincisi anlaşılmaz bir şey üretmişti. Beş kez mi? Bu ne demek olabilirdi ki?

Danışanım bana bir bara gidip iki tek attığını söyledi. Biri onunla konuşmaya başlamıştı. Sonunda kendini adamla birlikte, ikisinden birinin evinde bulmuştu. Akşam ilerlemiş ve kaçınılmaz olarak cinsel doruğuna ulaşmıştı. Ertesi gün, danışanım olanlar konusunda, kendi güdüleri konusunda, adamın güdüleri konusunda ve dünya konusunda belirsiz bir şekilde uyanmıştı. Bayan S. olarak bahsedeceğimiz danışanım, var olmama noktasında kararsızdı. Hayalete dönüşmüştü. Ancak bir profesyonel gibi giyinirdi. İlk bakışta kendini nasıl sunacağını iyi bilirdi. Bu sayede, büyük bir ulaşım altyapısının inşaatına hizmet veren, devlete ait bir danışmanlık kurulunda kendine bir yer edinmeyi başarmıştı (devlet, danışmanlık ya da inşaat konusunda hiçbir bilgisi olmamasına rağmen). Ayrıca hiçbir zaman gerçek bir işinin ve girişimcilik konusunda hiçbir fikrinin olmamasına rağmen, küçük işletmelere yönelik yerel bir radyo programı yapıyordu. Yetişkinlik hayatı boyunca, devlet yardımıyla yaşamıştı.

Annesi ve babası ona hiçbir zaman ilgi göstermemişti. Dört erkek kardeşi vardı ve ona karşı hiç iyi değildiler. Ne şimdi ne de daha önce hiç arkadaşı olmamıştı. Bir partneri yoktu. Konuşacak kimsesi yoktu ve tek başına düşünmeyi bilmiyordu (bu nadir bir durum değildir). Benliği yoktu. Bütünleşmeyen tecrübelerden ibaret, ayaklı bir kakofoniydi. Daha önce bir iş bulmasına yardım etmeyi denemiştim. Ona bir CV'si olup olmadığını sormuştum. Evet demişti. Bana getirmesini rica etmiştim. Bir sonraki seansa getirmişti. CV elli sayfa uzunluğundaydı. Hani şu yan taraflarında küçük renkli dizin işaretleri olan separatörlerle kısımlara ayrılmış bir klasörün içindeydi. Kısım başlıkları "Hayallerim" ve "Okuduğum Kitaplar" gibi konuları içeriyordu. "Hayaller"

kısmında, bir düzine kadar rüyasını yazmıştı ve okuduğu materyallerin kısa özetlerini ve eleştirilerini çıkarmıştı. İşveren adaylarına göndermeyi planladığı şey buydu (ya da belki de çoktan göndermişti, kim bilir?). Bir insanın rüya ve romanları listeleyen dizinlenmiş elli sayfa içeren bir klasörün bir CV oluşturduğu bir dünyada var olmak için ne kadar hiç kimse olduğunu anlamak imkânsız. Bayan S. kendisi hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Diğer bireyler hakkında da. Dünya hakkında da. Odaksız bir film gibiydi. Ve her şeye bir anlam vermesi için, kendiyle ilgili bir hikâyenin çıkagelmesini umutsuzca bekliyordu.

Soğuk suya biraz şeker ekleyip karıştırırsanız şeker erir. Suyu ısıtırsanız şekeri daha fazla eritebilirsiniz. Suyu kaynama noktasına kadar ısıtırsanız biraz daha şeker ekleyip onu da eritebilirsiniz. Sonra, kaynayan şekerli suyu sarsmadan yavaş yavaş soğutursanız onu kandırarak (başka nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum) başından beri soğuk kalmasından daha fazla çözülmüş şeker tutmaya ikna edebilirsiniz. Buna süper doygun çözelti denir. O süper doygun çözeltiye tek bir şeker kristali atsanız, fazla olan şeker bir anda ve çarpıcı bir şekilde kristalleşir. Sanki su, düzene kavuşmak için yalvarmaktadır. Danışanım da böyleydi. Hâlihazırda uygulanan pek çok psikoterapi biçiminin bütün işi yapıyor olmasının nedeni, onun gibi insanlardır. İnsanların kafası o kadar karışabilir ki herhangi bir akılcı ve derli toplu yorumlama sisteminin benimsenmesiyle bile ruhları düzene girebilir ve hayatları iyileşebilir. Bu, hayatlarının kopuk ögelerinin disiplinli bir şekilde –herhangi bir disiplinle– bir araya getirilmesidir. Bu yüzden dağıldıysanız (ya da en başından beri hiç bütün olmadıysanız) hayatınızı Freudcu, Jungcu, Adlerci, Rogerci ya da davranışsal prensiplerle yeniden yapılandırabilirsiniz. En azından, o zaman bir anlam taşırsınız. En azından, o zaman tutarlı olursunuz. En azından, henüz her şey için olmasa bile bazı şeyler için iyi olabilirsiniz. Bir baltayla araba tamir edemezsiniz ama ağaç kesebilirsiniz. Bu da bir şeydir.

Bu danışanımı gördüğüm dönemde, medya özellikle cinsel saldırılar hakkında, anıların geri getirilmesiyle ilgili haberlerle çalkalanıyordu. Tartışma hararetliydi: Söz konusu anılar, gerçekten geçmiş travmaların hakiki anlatıları mıydı? Yoksa bütün sorunlarına basit bir neden bulmaya fazla hevesli klinik hastaların sıkı sıkı tutunduğu temkinsiz terapistlerin bilerek ya da bilmeyerek uyguladığı baskının sonucunda inşa edilmiş, hayal gücünde yaratılmış olay sonrası tertipler miydi? Bazen ilkiydi belki, bazen de ikincisi. Öte yandan danışanım, cinsel tecrübeleri konusunda belirsizliğini ortaya dökünce, zihinsel manzaraya sahte bir anıyı yerleştirmenin ne kadar kolay olabileceğini çok daha açık ve net olarak anladım. Geçmiş sabitlenmiş gibi görünür ama önemli bir psikolojik açıdan öyle değildir. Sonuçta geçmişte çok fazla şey vardır ve o şeyleri düzenleme şeklimiz şiddetli bir revizyona maruz kalabilir.

Örneğin sadece korkunç şeylerin olduğu bir film düşünün. Ama sonunda her şey yoluna girsin. Her şey çözülsün. Yeterince mutlu bir son, önceki olayların anlamını değiştirebilir. O sona bakılınca, hepsine değermiş gibi görünebilir. Şimdi bir başka filmi düşünün. Bir sürü şey olsun. Hepsi heyecan verici ve ilginç şeyler. Ama çok fazlalar. Doksan dakikanın sonunda endişelenmeye başlarsınız. "Harika bir film," dersiniz, "ama bir sürü şey oluyor. Umarım yönetmen hepsini bir araya toplayabilir." Ama bu olmasın. Aksine, hikâye bir anda, çözülmeden bitsin ya da çok basit ve klişe bir şey olsun. Sinemadan, neredeyse film boyunca kendinizi tamamen kaptırmış ve keyif almış olmanıza rağmen, çok sıkkın ve hoşnutsuz çıkarsınız. Şimdi geçmişi değiştirebilir, gelecek de şimdiyi.

Geçmişi hatırlarken de bazı kısımlarını hatırlar, bazı kısımlarını unutursunuz. Yaşanmış bazı şeyleri net hatırlarken, potansiyel olarak eşit önem taşıyan diğer şeyleri hatırlamazsınız; tıpkı şu anda etrafınızın bazı yönlerinin farkındayken, diğerlerinin farkında olmamanız gibi. Tecrübenizi sınıflandırır, bazı ögeleri bir arada gruplar, onları diğerlerinden ayırırsınız. Bütün

bunlarda gizemli bir keyfiyet vardır. Kapsamlı, nesnel bir kayıt oluşturmazsınız. Oluşturamazsınız. Çünkü yeterince bilgi sahibi değilsiniz. Yeterince algılayamazsınız. Ayrıca nesnel de değilsiniz. Yaşıyorsunuz. Öznelsiniz. En azından kendi içinizde, en azından genellikle, çıkarlarınız var. Hikâyenize tam olarak ne dâhil edilmeli? Olaylar arasındaki sınır tam olarak ne?

Çocuklara cinsel taciz endişe verecek kadar yaygın.[156] Bununla birlikte yetersiz eğitim almış psikoterapistlerin sandığı kadar yaygın da değil ve her zaman korkunç derecede hasarlı yetişkinler üretmiyor.[157] İnsanların dirençleri ve dayanıklılıkları farklılık gösterir. Bir insanı yerle bir edecek bir olay bir diğeri tarafından kolay atlatılabilir. Ancak bir miktar ikinci el Freud bilgisine sahip terapistler, sıklıkla, mesleki olarak ilgilendikleri sıkıntılı bir yetişkinin, çocukluğunda, neredeyse tartışmaya yer bırakmayan, kesin kabul görmüş bir yaklaşımla, cinsel tacize maruz kalmış olması gerektiğini varsayarlar. Yoksa neden sıkıntılı olsunlar ki? Bu yüzden, kurcalar, çıkarım yapar, ima eder, önerir, aşırı tepki verir ve etki altına alır ve meylettirirler. Bazı olayların önemini abartır, diğerlerininkini hafife alırlar. Olguları teorilerine uyacak şekilde kırparlar.[158] Danışanlarını cinsel tacize uğradıklarına ama hatırlayamadıklarına ikna ederler. Sonra danışanlar hatırlamaya başlar. Bunu da suçlama izler. Bazen hatırladıkları şeyler aslında hiç olmamıştır ve suçladıkları insanlar masumdur. İyi haber mi? En azından terapistin teorisi sağlamlığını korur. Bu iyidir; terapist açısından. Ama ikincil zarar hiç az değildir. Yine de insanlar teorilerini sürdürebildikleri sürece, bol miktarda ikinci zarar üretmeye hayır demezler.

---

156 Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I. A. ve Smith, C., "Sexual abusein a national survey of adult men and women: prevalence, characteristics, and risk factors", *Child Abuse & Neglect* 14, 1990: s. 19-28.

157 Rind, B., Tromovitch, P. ve Bauserman, R., "A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples", *Psychological Bulletin* 124, 1998: s. 22-53.

158 Loftus, E. F., "Creating false memories", *Scientific American* 277, 1997: s. 70-75.

Bayan S., benimle cinsel tecrübeleri hakkında konuşmaya geldiğinde, bunların hepsini biliyordum. O, bekâr barlarına ziyaretlerini ve bu ziyaretlerin ardından yaşanan birbirinin tekrarı olayları anlatırken, aynı anda bir sürü şey düşündüm. İçimden, "O kadar belirsiz ve o kadar yoksun ki. Kaosun ve yeraltı dünyasının sakinisin. Aynı anda on farklı yere gidiyorsun. İsteyen herkes seni elinden tutup kendi seçtiği yola yönlendirebiliyor." Sonuçta, kendi dramanızda başrol oyuncusu değilsiniz, bir başkasınınkinde yan roldesinizdir ve payınıza üzücü, yalnızlık çeken ve trajik bir rol de düşebilir. Bayan S. hikâyesini anlattıktan sonra, bir süre oturduk. İçimden, "Normal cinsel arzuların var. Çok yalnızsın. Cinsel açıdan tatmin olmuyorsun. Erkeklerden korkuyorsun, dünya hakkında bilgisizsin ve kendin hakkında hiçbir şey bilmiyorsun. Ortalıkta her an olmayı bekleyen bir kaza gibi dolaşıyorsun ve kaza oluyor ve o kaza senin hayatın." diye geçirdim.

"Bir yanın alınmak istiyor. Bir yanın çocuk olmak istiyor. Erkek kardeşlerin tarafından suistimal, baban tarafından ihmal edilmişsin, bu yüzden bir yanın erkeklerden intikam almak istiyor. Bir yanın suçluluk duyuyor. Bir başka yanın utanıyor. Bir yanın coşkulu ve heyecanlı. Kimsin sen? Ne yaptın? Ne oldu?" diye düşündüm. Nesnel gerçek neydi? Nesnel gerçeği bilmek imkânsızdı ve hiçbir zaman mümkün olmayacaktı. Nesnel bir gözlemci yoktu ve hiçbir zaman olmayacaktı. Eksiksiz ve doğru bir hikâye yoktu. Böyle bir şey yoktu ve olamazdı. Sadece kısmi anlatılar ve parçalı bakış açıları vardı. Ne var ki bazıları, yine de diğerlerinden daha iyidir. Anı, geçmişin nesnel bir anlatımı değildir. Anı bir alettir. Anı geçmişin geleceğe rehberidir. Kötü bir şey olduğunu hatırlıyor ama nedenini çözemiyorsanız, o kötü şeyin tekrarlanmasından kaçınmaya çalışabilirsiniz. Hafızanın amacı budur. "Geçmişi hatırlamak" değil. Aynı lanet olası şeyin tekrar tekrar olmasını önlemektir.

"Bayan S.'nin hayatını kolaylaştırabilirim." diye düşündüm. "Tecavüz şüphelerinin tamamen doğrulandığını ve olaylar

hakkındaki şüphesinin uzun süreli ve kapsamlı mağduriyetinin ek kanıtından başka bir şey olmadığını söyleyebilirim. Cinsel partnerlerinin, yasal olarak, rıza gösteremeyecek kadar alkollü olmadığından emin olma sorumluluğunu taşıdıklarında ısrar edebilirim. Ona, her cinsel hamleye açıkça ve sözel olarak onay vermediği sürece, şiddet içerikli ve yasa dışı eylemlere tartışmaya yer bırakmayacak şekilde maruz kaldığını anlatabilirim. Ona masum bir kurban olduğunu söyleyebilirim." Ona bütün bunları söyleyebilirdim. Üstelik doğru olurdu. O da bunu doğru olarak kabul edip hayatının sonuna kadar hatırlardı. Yeni bir geçmişi ve yeni bir kaderi olan yepyeni bir insan olurdu.

Ama aynı zamanda, "Bayan S.'ye, yürüyen bir felaket olduğunu söyleyebilirim." diye düşünüyordum. "Komadaki bir sosyete orospusu gibi bardan bara dolaştığını ve hem kendisi hem başka insanlar için tehlike arz ettiğini, uyanması gerektiğini söyleyebilir ve bekâr barlarına gidip çok fazla içerken, birileri tarafından eve götürülürken ve kaba ve şiddet içerikli seks (hatta nazik ve şefkatli seks) yaparken ne beklediğini sorabilirdim." Başka bir deyişle, ona daha felsefi terimlerle, Nietzsche'nin "solgun suçlu"su –bir an kutsal yasayı çiğnemeye cüret ederken, bir sonrakinde bedel ödemekten kaçınan kişi– olduğunu söyleyebilirdim. Ve bu da doğru olurdu. Bayan S. bunu da olduğu gibi kabul edip hatırlardı.

Sol görüşlü, sosyal adalet ideolojisine sahip biri olsaydım, ona ilk hikâyeyi anlatırdım. Muhafazakâr ideolojiye bağlı olsaydım ikincisini. Ve birinci ya da ikinci hikâyeyi dinledikten sonra vereceği tepkiler, beni de onu da, anlattığım hikâyenin tamamen ve su götürmez şekilde doğru olduğuna ikna ederdi. Bu bir "tavsiye" olurdu.

Kendiniz Çözün

Bunu yapmak yerine dinlemeye karar verdim. Danışanlarımın sorunlarını onlardan çalmamayı öğrenmiştim. Kurtarıcı kahraman ya da mucizevi bir şekilde ortaya çıkıp sorun çözen kişi

veya *deus ex machina* olmak istemiyorum; hele bir başkasının hikâyesinde. Onların hayatlarını istemiyorum. Bu yüzden bana ne düşündüğünü anlatmasını istedim ve dinledim. Uzun uzun konuştu. Konuşmamızın sonuna geldiğimizde, tecavüze uğrayıp uğramadığını hâlâ bilmiyordu. Ben de tabii. Hayat çok karmaşıktır.

Bazen tek bir şeyi düzgün bir şekilde anlamak için, her şeyi anlama şeklinizi değiştirmelisiniz. "Tecavüze uğradım mı?" çok katmanlı bir soru olabilir. Sadece sorunun bu biçimde sorulması bile, sonsuz karmaşıklık katmanının varlığını işaret ediyor. "Beş kez" kısmını katmıyorum bile. "Tecavüze uğradım mı?" cümlesinin içinde çok çeşitli sorular gizli: Bir tecavüz müydü? Rıza nedir? Uygun cinsel ihtiyat nasıl olur? İnsan kendini nasıl korumalı? Hata nerede? "Tecavüze uğradım mı?" sorusu çok başlı bir canavardır. Çok başlı bir canavarın kafasını keserseniz, yedi kafa daha çıkar. Hayat böyledir. Tecavüze uğrayıp uğramadığını çözmek için Bayan S.'nin yirmi yıl konuşması gerekebilirdi. Ve dinleyecek birinin olması gerekirdi. Ben süreci başlattım ama şartlar sonunu getirmemi imkânsız kılıyordu. Bayan S. benimle terapiden, benimle ilk tanıştığı halinden sadece biraz daha az bozuk ve belirsiz bir halde ayrıldı. Ama en azından, lanet olası ideolojimin cisim bulmuş hali olarak ayrılmadı.

Dinlediğim insanların konuşmaya ihtiyacı var çünkü insanlar böyle düşünür. İnsanların düşünmeye ihtiyacı vardır. Aksi takdirde kör bir şekilde çukurlara doğru yürürler. İnsanlar düşünürken, dünyanın bir simülasyonunu yaratır ve içinden asıl davranacaklarını planlarlar. İyi bir iş çıkarırlarsa, hangi aptallıkları yapmamaları gerektiğini çözebilirler. Ve o aptallıkları yapmayabilirler. Sonuçlarına katlanmak zorunda kalmazlar. Düşünmenin amacı budur. Ama bunu tek başımıza yapamayız. Dünyayı canlandırır ve içindeki eylemlerimizi planlarız. Bunu sadece insanlar yapar. Bu kadar zekiyiz. Kendimizden küçük avatarlar yaratırız. O avatarları kurgusal dünyalara yerleştiririz. Sonra olacakları izleriz. Avatarımız gelişir ve iyi giderse, o zaman gerçek dünyada onun gibi davranırız. Biz de gelişir ve iyi oluruz (öyle umarız).

Avatarımız başarısız olursa, aklımız azıcık yerindeyse, oraya girmeyiz. Şimdide gerçekten ölmek zorunda kalmamak için, kurgusal dünyada ölmesine izin veririz.

İki çocuğun konuştuğunu hayal edin. Daha küçük olan, "Çatıya çıkmak eğlenceli olmaz mı?" diyor. Bunu söyleyerek kendisinin küçük bir avatarını kurgusal dünyaya yerleştirmiş oldu. Ama ablası itiraz ediyor. "Çok aptalca." diyor. "Ya çatıdan düşersen? Ya babam seni yakalarsa?" Bunun üstüne, küçük kardeşi orijinal simülasyonunu değiştirebilir, uygun sonucu çıkarabilir ve kurgusal dünyayı dalında solmaya terk eder. Ya da etmez. Belki de riske değecektir. Ama en azından artık risk hesaba katılabilir. Kurgusal dünya biraz daha tamamlanmış, avatar biraz daha akıllanmıştır.

İnsanlar düşündüklerini düşünür ama bu doğru değildir. Genellikle düşünme yerine geçen öz eleştiridir. Gerçek düşünme nadirdir; tıpkı gerçek dinleme gibi. Düşünmek kendinizi dinlemektir. Zordur. Düşünmek için, aynı anda en az iki kişi olmalısınız. Sonra da o iki insanın birbirlerinin görüşlerine ters düşmesine izin vermelisiniz. Düşünmek iki ya da daha fazla dünya görüşü arasındaki içsel diyalogdur. Bir numaralı dünya görüşü canlandırılmış bir dünyadaki bir avatardır. Kendine ait geçmiş, şimdi ve gelecek sunumları ve nasıl hareket edeceği konusunda kendine ait fikirleri vardır. Tıpkı iki, üç ve dört numaralı dünya görüşleri gibi. Düşünmek bu içsel avatarların dünyalarını hayal edip birbirlerine dile getirme şeklidir. Düşünürken korkulukları birbirine düşüremezsiniz çünkü o zaman düşünüyor olmazsınız. Yaşanan bir olay sonrası, akıl yürütüyor olursunuz. Fikrinizi değiştirmek zorunda kalmamak için, zayıf bir rakibe karşı, olmasını istediğiniz şeyle birleşiyorsunuz. Propaganda yapıyor olursunuz. Çifte konuşmadan faydalanıyor olursunuz. Kanıtlarınızı teyit etmek için çıkarımlarınızı kullanıyor olursunuz. Gerçekten saklanıyor olursunuz.

Gerçek düşünce çok katmanlı ve zorlayıcıdır. Aynı anda hem kendini iyi ifade eden bir konuşmacı hem de aklı başında

bir dinleyici olmanızı gerektirir. Çatışma içerir. Bu nedenle, çatışmayı hoş görmeniz gerekir. Çatışma pazarlık ve uzlaşma içerir. Alışverişi ve öncüllerinizi değiştirip düşüncelerinizi, hatta dünyaya dair algılarınızı ayarlamayı öğrenmeniz gerekir. Bazen bir ya da daha fazla içsel avatarın yenilgisi ve bertaraf edilmesiyle son bulur. Avatarlar yenilmekten ya da bertaraf edilmekten de hoşlanmaz. Yaratılmaları zordur. Değerlidirler. Canlıdırlar. Canlı kalmayı severler. Canlı kalmak için savaşırlar. Onlara kulak verseniz iyi edersiniz. Aksi takdirde yeraltına çekilip şeytanlara dönüşebilir ve size işkence edebilirler. Sonuç olarak düşünmek, düşünmemek dışında diğer her şeyden duygusal açıdan daha acı verici olduğu kadar fizyolojik açıdan da zahmetlidir. Ama bütün bunların kafanızın içinde olması için kendinizi çok iyi ifade etmeniz ve sofistike olmanız gerekir. O zaman düşünmek, aynı anda iki insan birden olmak konusunda çok iyi değilseniz ne yaparsınız? Çok kolay. Konuşursunuz. Ama dinleyecek birine ihtiyaç duyarsınız. Bir dinleyici sizin hem iş birlikçiniz hem de rakibinizdir.

Dinleyen bir insan konuşmanızı (ve düşünmenizi) hiçbir şey söylemek zorunda kalmadan sınar. Dinleyen bir insan sıradan insanlığın temsilcisidir. Kalabalığı temsil eder. Kalabalık her zaman haklı değildir ama *yaygın olarak* haklıdır. *Genellikle* haklıdır. Bu nedenle herkesi şaşırtan bir şey söylüyorsanız, söylediğiniz şeyi tekrar düşünmelisiniz. Bunu, tartışmalı görüşlerin bazen doğru –kulak vermeyi reddetmesi durumunda kalabalığı yok edecek kadar doğru– olduğunu çok iyi bilerek söylüyorum. Bireyin ahlaken, ayağa kalkıp kendi tecrübesinin hakikatini söylemek zorunda olmasının nedenlerinden biri de budur. Ancak yeni ve radikal olan her şey, hâlâ, neredeyse her zaman yanlıştır. Genel görüşü, kamuoyunu yok saymak ya da ona kafa tutmak için, iyi, hatta çok büyük nedenlere ihtiyacınız var. Genel görüş sizin kültürünüzdür. Heybetli bir meşe ağacıdır. Siz dallarından birinde oturmaktasınız. Dal kırılırsa, düşerken katedeceğiniz yol uzun, hatta belki de sandığınızdan çok daha uzundur. Bu

kitabı okuyorsanız, ayrıcalıklı bir insan olma ihtimaliniz çok güçlü. Okuyabiliyorsunuz demek. Okuyacak vaktiniz var. Bulutların arasındaki yüksek dallardan birine tünemişsiniz. Sizi olduğunuz yere ulaştırmak için kaç nesil yaşadı. Biraz minnet duymak yakışabilir. Dünyayı kendi dediğinize getirmekte ısrar edecekseniz, nedenleriniz olmalı. Davanızda direnecekseniz nedenleriniz olmalı. O nedenleri enine boyuna düşünmüş olmalısınız. Aksi takdirde sizi çok sert bir düşüş bekliyor olabilir. Yapmamak için çok iyi bir nedeniniz yoksa, diğer insanların yaptığını yapmalısınız. Rutine dâhilseniz, en azından başka insanların da o yoldan gittiğini bilirsiniz. Rutinin dışına çıkmak genellikle yoldan çıkmak demektir. Ve yolun dışında bekleyen çölde eşkıyalar ve canavarlar vardır.

Akıl öyle diyor.

Dinleyen Bir İnsan

Dinleyen bir insan kalabalığı yansıtabilir. Bunu hiç konuşmadan yapabilir. Bunu sadece konuşan kişinin kendini dinlemesine izin vererek yapabilir. Freud'un önerdiği budur. Freud hastalarını bir kanepeye yatırır, tavana bakmalarını sağlar, zihinlerinin serbestçe dolaşmasına izin verir ve akıllarına ne gelirse söylemelerini isterdi. Bu onun *serbest çağrışım* yöntemidir. Freudcu psikanalistin kendi kişisel önyargılarını ya da görüşlerini hastanın içsel tablosuna aktarmaktan kaçınma yoludur. Freud bu tür nedenler yüzünden, hastalarıyla yüz yüze gelmezdi. Spontane düşüncelerinin, çok hafif bile olsa, onun duygusal ifadeleri yüzünden değişikliğe uğramasını istemezdi. Kendi görüşlerinin –ve daha kötüsü, çözülmemiş sorunlarının– kontrol edilemez bir şekilde, bilinçli ya da bilinçsiz cevap ve tepkilerine yansımasından endişe duyardı. Bu şekilde hastalarının gelişimini olumsuz etkilemekten çekinirdi. Yine benzer nedenlerden, psikanalistlerin kendilerinin de analiz edilmesinde ısrar ederdi. Onun yöntemini uygulayan analistlerin, uygulamayı yozlaştırmamak için, kendi en kötü kör noktalarını ve

önyargılarını açığa çıkarıp bertaraf etmelerini isterdi. Freud'un haklılık payı vardı. Ne de olsa bir dâhiydi. Bunu anlamak çok kolay çünkü insanlar ondan hâlâ nefret ediyor. Ancak Freud'un önerdiği kopuk ve bir şekilde mesafeli yaklaşımın da dezavantajları var. Terapiye gereksinim duyan insanların çoğu, daha yakın, daha kişisel bir ilişki arzular ve ihtiyaç duyar (bunun da kendine göre tehlikeleri olmakla birlikte). Çoğu psikolog gibi, benim de kendi pratiğimde Freudcu yöntem yerine sohbeti seçmemin bir nedeni budur.

Danışanlarımın tepkilerimi görmesine değebilir. Onları bunun üretebileceği yersiz etkiden korumak için, hedefimi gerektiği gibi belirlemeye gayret ederim ki tepkilerim uygun motivasyondan doğabilsin. Onlar için en iyisini (artık her neyse) istemek için elimden geleni yaparım. En iyiyi istemek için de elimden geleni yaparım, nokta (çünkü bu da danışanlarım için en iyiyi istemenin bir parçasıdır). Zihnimi boşaltmaya ve kendi kaygılarımı bir kenara itmeye çalışırım. Bu sayede danışanlarım için en iyiye odaklanırken, aynı anda o en iyinin ne olduğunu yanlış anlıyor olabileceğime dair ipuçlarına karşı uyanık kalırım. Bu, benim tarafımdan çıkarılacak bir sonuç değil, müzakere edilmesi gereken bir şeydir. Yakın ve kişisel etkileşimin risklerini azaltmak için, çok dikkatli ele alınması gereken bir şeydir. Danışanlarım konuşur. Ben dinlerim. Bazen tepki veririm. Genellikle tepkim çok inceliklidir. Sözel bile değildir. Danışanlarımla yüz yüze otururuz. Göz teması kurarız. Birbirimizin yüz ifadesini görürüz. Onlar sözlerinin benim üstümde bıraktığı etkiyi gözlemleyebilirler, ben de benim sözlerimin onlardan bıraktığı etkiyi gözlemlerim. Tepkilerime karşılık verebilirler.

Bir danışanım, "Karımdan nefret ediyorum." diyebilir. Bir kez söylendi mi, ortaya dökülmüştür. Havada asılı durmaktadır. Yeraltı dünyasından çıkmış, kaosun içinden cisim kazanarak kendisinden zuhur etmiştir. Algılanabilir ve somuttur ve artık kolayca yok sayılamaz. Gerçeğe dönüşmüştür. Konuşmacının kendisi bile şaşırmıştır. Aynı şeyin benim gözlerime de yansıdığını

görür. Bunu fark eder ve akıl sağlığına giden yolda yürümeye devam eder. "Dur." der. "Geri çekil. Fazla sert oldu. *Bazen* karımdan nefret ediyorum. Ondan bana ne istediğini söylemediği zaman nefret ediyorum. Annem de hep öyle yapardı. Bu, babamı delirtirdi. Doğruyu söylemek gerekirse hepimizi delirtirdi. Hatta annemi bile delirtirdi! Hoş bir insandı ama çok öfkeliydi. Şey, en azından karım annem kadar kötü değil. Hem de hiç. Bir dakika! Sanırım karım bana ne istediğini söylemek konusunda gayet iyi ama söylemediği zaman canım gerçekten sıkılıyor çünkü annem de kurban rolü üstlenerek hepimize öldüresiye işkence ederdi. Bu beni gerçekten etkilerdi. Belki şimdi, birazcık olunca bile aşırı tepki veriyorum. Hey! Tıpkı babamın annem canını sıktığı zaman davrandığı gibi davranıyorum! Bu ben değilim. Bunun karımla hiçbir ilgisi yok. Bunu ona söylesem iyi olacak." Bütün bunlardan danışanımın daha önce karısını annesinden düzgün bir şekilde ayırmayı başaramadığını anlıyorum. Ve bilinçsiz bir şekilde, babasının ruhu tarafından ele geçirildiğini görüyorum. Bütün bunları o da görüyor. Şimdi biraz daha farklılaşmış, biraz daha yontulmuş, siste biraz daha az gizli. Kültürünün kumaşında küçük bir yırtığı dikmiş. "İyi bir seanstı, Dr. Peterson." diyor. Başımla onaylıyorum. İnsan çenesini kapadığı zaman hayli akıllı olabiliyor.

Konuşmadığım zaman bile bir iş birlikçi ve rakibim. Elimde değil. İfadelerim göze batmayacak kadar incelikli oldukları zaman bile, tepkimi yayarlar. Yani, Freud'un çok doğru bir şekilde vurguladığı gibi, sessizken bile iletişim kurarım. Ama klinik seanslarım sırasında konuşurum da. Ne zaman bir şey diyeceğimi nereden mi bilirim? İlk olarak, dediğim gibi, kendimi doğru ruh haline sokarım. Hedefimi düzgün bir şekilde belirlerim. Her şey daha iyi olsun isterim. Zihnim, bu amaç doğrultusunda kendini yönlendirir. Terapi diyaloğuna o amacı daha ileri taşıyan tepkiler üretmeye çalışır. Olanlar içsel olarak izlerim. Tepkilerimi açığa çıkarırım. İlk kural budur. Örneğin, bazen, bir danışan bir şey söyler, aklıma bir fikir gelir ya da zihnimden bir hayal geçer.

Sıklıkla, danışanın aynı günün daha önceki dakikalarında ya da eski bir seans sırasında söylediği bir şeyle ilgilidir. Sonra danışanıma o düşünceyi ya da hayali söylerim. İlgisiz bir şekilde. "Şöyle dedin ve sonrasında şunu fark ettiğimi gördüm." derim. Sonra bunu tartışırız. Tepkimin anlamının alakasını saptamaya çalışırız. Bazen, belki de, konu benimle ilgilidir. Freud'un savunduğu buydu. Ama bazen sadece tarafsız ama olumlu şekilde meyilli bir insanın bir başka insanın kendini ifşa edici kişisel beyanına gösterdiği tepkidir. Anlamlıdır, bazen düzelticidir bile. Ancak bazen, düzeltilen ben olurum.

Başka insanlarla anlaşmalısınız. Bir terapist de o diğer insanlardan biridir. İyi bir terapist size ne düşündüğü konusunda gerçeği söyler (Bu size, düşündüğü şeyin gerçek olduğunu söylemesiyle aynı şey değildir). O zaman en azından bir kişinin dürüst görüşünü almış olursunuz. Bu kolay ulaşılan bir şey değildir. Önemsiz değildir. Psikoterapik sürecin anahtarıdır; iki insan birbirine gerçeği söylüyor ve ikisi de dinliyor.

Nasıl Dinlemelisiniz?

Yirminci yüzyılın büyük psikoterapistlerinden Carl Rogers'ın dinlemek konusunda bir bildiği vardı. Şöyle yazmıştı: "Büyük çoğunluğumuz dinleyemiyor; kendimizi değerlendirmeye zorlanırken buluyoruz çünkü dinlemek çok tehlikelidir. İlk şartı cesarettir ve cesarete her zaman sahip olmayız."[159] Rogers dinlemenin insanları dönüştürebileceğini biliyordu. Bu konuda şu yorumu yapmıştı. "Bazılarınız insanları iyi dinlediğinizi ve hiçbir zaman böyle sonuçlar görmediğinizi hissediyor olabilirsiniz. Dinleme şeklinizin tarif ettiğim türde olmaması ihtimali çok yüksek." Okuyucularının kendilerini bir tartışma içinde bulduklarında yapabilecekleri kısa bir deney önermişti. "Tartışmayı

159 Rogers, C. R., "Communication: its blocking and its facilitation", *ETC: A Review of General Semantics* 9, 1952: s. 83-88.

bir an için kesin ve şu kuralı uygulayın: 'Herkes kendi adına, ancak bir önceki konuşmacının fikri ve duygularını doğru bir şekilde ve o konuşmacıyı tatmin edecek şekilde tekrarladıktan sonra konuşabilir.'" Bu tekniği özel hayatımda ve mesleğimde çok faydalı bulmuşumdur. İnsanların bana söylediklerini rutin olarak özetler ve doğru anlayıp anlamadığımı sorarım. Bazen özetimi kabul ederler. Bazen küçük bir düzeltme alırım. Arada bir tamamen yenildiğim olur. Bunların hepsini bilmek iyidir.

Bu özet sürecinin başlıca birkaç avantajı var. İlk avantaj, kişinin ne söylediğini hakikaten anlayabilir hale gelmem. Rogers bu konuda şöyle diyor: "Kulağa çok basit geliyor, değil mi? Ama denerseniz bugüne dek denediğiniz en zor şeylerden biri olduğunu göreceksiniz. Bir insanı bu şekilde gerçekten anlarsanız, özel dünyasına girmeye ve hayatın ona nasıl göründüğünü görmeye istekli olursanız, kendiniz değişme riskiyle karşı karşıya kalırsınız. Durumu onun açısından görebilir ve tavırlarınızın ve kişiliğinizin etkilendiğini fark edebilirsiniz. Bu değiştirilme riski çoğumuzun karşı karşıya gelebileceği en korkutucu olasılıklardan biridir." Bundan daha etkileyici bir ders veren söze çok nadir rastlanır.

Özetlemenin ikinci avantajı kişiye hafızanın konsolidasyonunda ve ondan faydalanılmasında yardımcı olmasıdır. Aşağıdaki durumu düşünün: Benim mesleğimde bir danışan, hayatının zor bir dönemine dair uzun, dolambaçlı ve duygu yüklü bir anlatı aktarıyor. Karşılıklı özetliyoruz. Anlatı kısalıyor. Şimdi artık, danışanın hafızasında (ve benimkinde) anının tartıştığımız haliyle özeti var. Artık pek çok açıdan farklı, şansımız varsa, daha iyi bir anı. Artık eskisi kadar ağır değil. Damıtıldı ve ana fikrine indirgendi. Hikâyeden alınacak dersi çıkardık. Yaşananın nedeninin ve sonucunun, gelecekte trajedi ve acının tekrar ihtimali azalacak şekilde ifade edilmiş tarifine dönüştü. "Olan *bu*. Nedeni *bu*. Bundan sonra benzer şeylerden kaçınmak için yapmam gereken *bu*." Bu başarılı bir anıdır. Anının amacı budur. Geçmişi "doğru bir şekilde kaydedilmesi" ve tekrar anlatmak için değil, geleceğe hazır olmak için hatırlarsınız.

Roger'ın yöntemini kullanmanın üçüncü avantajı, bostan korkuluğu tartışmalarının inşasına çıkardığı zorluktur. Biri size karşı çıktığında, onun pozisyonunu aşırı basitleştirmek, alaya almak ya da çarpıtmak çok cazip gelir. Bu hem muhalif kişiye zarar vermek hem de sizin kişisel statünüzü haksız şekilde yükseltmek için oynanan amaca zararlı bir oyundur. Tam tersine, konuşan kişinin o özeti onaylaması için bir başkasının pozisyonunu özetlemeniz istendiğinde, savı konuşmacıdan çok daha açık ve öz bir şekilde ifade edebilirsiniz. Karşınızdaki kişiye önce hakkını verir, savlarına onun açısından bakarsanız, (1) o savların içerdiği değeri bulabilir ve bu süreçte bir şey öğrenebilir, (2) ya da onlara karşı kendi savlarınızı ince ayardan geçirebilir (yanlış olduklarına hâlâ inanıyorsanız) ve meydan okumaya karşı daha fazla güçlendirebilirsiniz. Bu sizi çok daha güçlü yapar. O zaman rakibinizin pozisyonunu saptırmak zorunda kalmazsınız (ve en azından aranızdaki uçurumun bir kısmını gidermiş olabilirsiniz). Ayrıca kendi şüphelerinize göğüs germekte çok daha iyi olursunuz.

Bazen konuşurken bir insanın hakikaten ne demek istediğini anlamak uzun zaman alabilir. Bu, çoğu zaman, fikirlerini ilk kez dile getiriyor olmalarından kaynaklanır. Bunu çıkmaz sokaklara sapmadan, çelişkili hatta manasız iddialarda bulunmadan yapamazlar. Bu da kısmen, konuşmanın (ve düşünmenin) hatırlamaktan çok unutmakla ilgili olması yüzündendir. Bir olayı, özellikle ölüm ya da ciddi bir hastalık gibi duygusal bir olayı tartışmak, neyi arkada bırakacağınızı yavaş yavaş seçmektir. Ancak başlamak için, gereksiz olan çok şeyin söze dökülmesi gerekir. Duygu yüklü konuşmacı tecrübenin tamamını detaylı olarak yeniden aktarmalıdır. Merkez öykü, sebep ve sonuç, ancak o zaman belirginleşir ve kendini pekiştirir. Hikâyeden çıkarılacak ders ancak o zaman elde edilebilir.

Bir insanın elinde, banknotların bir kısmının sahte olduğu bir yüz dolar destesi tuttuğunu düşünün. Hakikilerin sahtelerden ayrılabilmesi için, banknotların her birinin görülebilmesi ve var

olan farklılıkların ayırt edilebilmesi için, bütün banknotların bir masaya yayılması gerekebilir. Bir sorun çözmeye ya da önemli bir şey anlatmaya çalışan bir insanı gerçekten dinlerken benimsemeniz gereken yöntemsel yaklaşım türü budur. Banknotlardan bazılarının sahte olduğunu öğrendikten sonra, gelişigüzel bir tavırla hepsini reddederseniz (aceleniz olduğunda ya da çaba harcamaya istekli olmadığınızda yapacağınız gibi) kişi buğdayı kepeğinden ayırmayı asla öğrenemez.

Oysa prematüre bir önyargı takınmadan dinlerseniz, insanlar genelde düşündüklerini çok az aldatma payıyla anlatırlar. İnsanlar size en müthiş, absürt ve ilginç şeyleri anlatırlar. Sohbetlerinizin çok azı sıkıcı olur. (Aslında bu şekilde gerçekten dinleyip dinlemediğinizi anlayabilirsiniz. Sohbet sıkıcıysa, muhtemelen dinlemiyorsunuzdur.)

Primat Baskınlığı –Hiyerarşi Manevraları– ve Kıvrak Zekâ

Her konuşma düşünmek değildir. Her tür dinleme dönüşüme sebep olmaz. Her ikisinin de kimi daha az değerli, üretkenlik karşıtı ve hatta tehlikeli sonuçlar üreten başka gerekçeleri vardır. Örneğin bir katılımcının sadece baskınlık hiyerarşisindeki yerini sağlamlaştırmak ya da teyit etmek için konuştuğu sohbet vardır. Kişi, yakın zamanda ya da geçmişte yaşanmış, iyi, kötü ya da dinlemeye değer kılacak kadar şaşırtıcı bir şey içeren, ilginç bir olayla ilgili bir hikâye anlatarak başlar. Şimdi, daha az ilginç bir birey olarak statüsünün standart altında kalmasından kaygılanan diğer kişi, derhal ilişki kuracak daha iyi, daha kötü ya da daha şaşırtıcı bir şey düşünür. Bu, iki konuşma katılımcısının her iki tarafın (ve diğer herkesin) keyif alması için, birbiriyle samimi bir rekabete girdiği, aynı temalar üstünden kıvrak zekâlarını ortaya koyduğu durumlardan değildir. Bu düpedüz pozisyon kapma müsabakasıdır. Bu sohbetleri kolayca ayırt edebilirsiniz. Bu sohbetlere, az önce yanlış ya da abartılı bir şey söylendiğini

çok iyi bilen konuşmacılar ve dinleyiciler arasında yaşanan bir utanç duygusu eşlik eder.

Bir başka ve buna çok yakın bir diğer sohbet biçiminde, konuşmacıların hiçbiri diğerini dinlemez. Aksine ikisi de mevcut konuşmacının kullandığı süreyi, ondan sonra söyleyeceklerini tasarlayarak geçirir ki söyleyecekleri genelde konu dışına sapar çünkü sabırsızlıkla konuşmayı bekleyen kişi söylenenleri dinlememiştir. Bu, sohbet treninin sarsılarak durmasına neden olabilir ve olur da. Bu noktada, çarpma sırasında trende olanların sessiz kalması, herkes gidene ya da birinin aklına gelen akıllıca söz Humpty Dumpty'yi yeniden bir araya getirene kadar, arada bir ve biraz utanarak birbirlerine bakmaları sık rastlanan bir durumdur.

Bir de katılımcılardan birinin kendi bakış açısıyla zafer kazanmaya çalıştığı sohbetler vardır. Bu da baskınlık hiyerarşisi sohbetlerinin bir diğer değişkenidir. Sıklıkla ideolojiye sapan bu tür bir sohbet sırasında konuşmacı (1) karşıt bir duruş takınan kişinin bakış açısını karalamaya ya da küçük düşürmeye, (2) bunu yaparken seçici kanıtlar kullanmaya ve son olarak (3) kendi iddialarının geçerliliğiyle dinleyicileri (çoğu zaten aynı ideolojik alanı işgal etmektedir) etkilemeye gayret eder. Hedef, kapsamlı, tek tip ve aşırı basitleştirilmiş bir dünya görüşü için destek toplamaktır. Bu nedenle sohbetin amacı *düşünmemenin* doğru taktik olduğunu kanıtlamaktır. Bu şekilde konuşan insan tartışmayı kazanmanın onu haklı kıldığına ve kendini en çok özdeşleştirdiği baskınlık hiyerarşisinin varsayım yapısını meşrulaştırdığına inanır. Bu, sıklıkla –ve bekleneceği üzere– en fazla başarıyı kazandığı ya da mizaç olarak en uygun olduğu hiyerarşidir. Politika ve ekonomi konulu tartışmaların neredeyse tamamı bu şekilde gelişir; katılımcılar bir şeyler öğrenmeye çalışmak ya da (sırf değişiklik olsun diye) farklı bir bakış açısı benimsemek yerine, *a priori* pozisyonlarını haklı çıkarmaya çalışırlar. Bu nedenledir ki hem muhafazakârlar hem de liberaller, özellikle aşırıya yaklaştıkça, duruşlarının kanıta gerek bırakmayacak kadar açık olduğuna

inanırlar. Mizaca dayandırılmış belli varsayımlardan öngörülebilir bir sonuç doğar ama sadece varsayımların kendilerinin de değişken olabildiği gerçeğini görmezden gelirseniz.

Bu sohbetler dinleme türünden çok farklıdırlar. Hakiki bir dinleme sohbeti gerçekleşirken, her defasında sadece bir kişi söz alır ve diğer herkes dinler. Konuşan kişiye genellikle mutsuz hatta trajik bir olayı ciddiyetle ele alma fırsatı tanınır. Diğer herkes anlayışla tepki verir. Bu konuşmalar önemlidir çünkü konuşmacı, hikâyeyi aktarırken bir yandan da sıkıntılı olayı kafasında düzene sokmaktadır. Bu olgu, tekrarlanmaya değecek kadar önemlidir: insanlar beyinlerini konuşmayla düzene sokarlar. Hikâyelerini anlatacak biri olmazsa, akıllarını yitirirler. İstifçiler gibi, fazlalıklarından kurtulamazlar. Bireysel ruhun bütünlüğü için, toplumun girdisi gereklidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse: Bir zihni organize etmek, kişinin tek başına yapabileceği bir şey değildir.

Sağlıklı zihin işlevi olarak kabul ettiğimiz şeyin büyük kısmı, karmaşık benliklerimizi işler durumda tutmada başkalarının tepkilerini kullanma becerimizin sonucudur. *Ruh sağlığı sorunumuzu dışarıdan destek alarak çözeriz.* Çocuklarını sosyal açıdan kabul edilebilir kılmanın ebeveynlerin en temel sorumluluğu olması bu yüzdendir. Bir insanın davranışları başkalarının onu hoş görebileceği türdeyse, tek yapması gereken kendini bir sosyal bağlama yerleştirmektir. Sonrasında insanlar, onun eylemlerinin ve beyanlarının gerektiği gibi olup olmadığını –söylediklerine ilgi göstererek ya da söylediklerinden sıkılarak, esprilerine gülerek ya da gülmeyerek, ona takılarak ya da onu küçümseyerek ve hatta kaşlarını kaldırarak– belirteceklerdir. Herkes herkese sürekli olarak ideal olanla karşılaşma arzusunu duyurur. Birbirimizi tam olarak her birimizin o arzuya uygun davranacağı derecede cezalandırır ve ödüllendiririz; elbette bela aradığımız zamanlar dışında.

Samimi bir sohbet sırasında sunulan anlayışlı tepkiler anlatıcıya değer verildiğini, anlatılan hikâyenin önemli, ciddi, dikkate

değer ve anlaşılabilir olduğunu gösterir. Bu tür konuşmalar belli bir soruna odaklandığında, erkek ve kadınlar genellikle birbirlerini yanlış anlarlar. Erkekler genellikle "bir şeyleri", tartışmanın çok başında "çözmeyi" istemekle suçlanırlar. Bu durum, sorun çözmeyi ve bunu etkili bir şekilde yapmayı seven ve aslında, kadınlar tarafından sıklıkla tam olarak bu amaç için başvurulan erkekleri bunaltır. Erkek okuyucularım, bir sorunun çözülmeden önce tam olarak ifade edilmesi gerektiğini fark edip hatırlayabilseler, erken çözümün neden işe yaramadığını anlamaları kolaylaşabilir. Kadınlar bir şey tartışırken, genellikle sorunu açık ve kesin bir şekilde ifade etmekte kararlıdırlar ve ifadede netliğin sağlanması için, dinlenmeye –hatta sorgulanmaya– ihtiyaç duyarlar. Sonra, kalan sorun –tabii kaldıysa– faydalı şekilde çözülebilir. (Her şeyden önce sorunu fazla erken çözmenin, sadece problemi açıkça ifade etme konuşmasının gerektireceği çabadan kaçma arzusunu işaret edebileceğine de dikkat çekilmeli.)

Sohbetin bir başka türü de ders niteliğinde yapılan konuşmadır. Bu türdeki bir konuşma –şaşırtıcı gelse de– bir sohbettir. Konuşmacı konuşur ama dinleyiciler, onunla sözsüz olarak iletişim kurar. Bu şekilde, duruş ve yüze yansıyan ifadeler aracılığıyla, şaşırtıcı miktarda insan etkileşimi –örneğin duygusal bilginin aktarılmasının büyük kısmı– gerçekleşir (Freud bahsinde belirttiğimiz gibi). İyi bir konuşmacı sadece olguları sunmakla kalmaz (belki de bu, konuşmanın en az önem taşıyan kısmıdır) ayrıca o olgularla ilgili hikâyeler anlatır ve o hikâyelerin seviyesini izleyicinin (gösterdikleri ilgiye göre değerlendirerek) idrak seviyesine göre ayarlar. Anlattığı hikâye izleyicilere sadece olguların ne olduğunu değil, *neden* alakalı olduklarını ve hâlihazırda habersiz oldukları bazı şeyleri bilmenin neden önemli olduğunu aktarır. Bazı olgu gruplarının önemini aktarmak, dinleyicilere böyle bir bilginin davranışlarını nasıl değiştirebileceğini ya da dünyayı yorumlama şekillerini nasıl etkileyeceğini, böylece bazı engellerden kaçınabileceklerini ve bazı daha iyi hedeflere daha hızlı ilerleyebileceklerini anlatmaktır.

Dolayısıyla iyi bir konuşmacı *dinleyicilerine* değil, *dinleyicileriyle* konuşur. Bunu başarmak için konuşmacının dinleyicilerin her hareketine, jestine ve sesine çok dikkat etmesi gerekir. *Oysa aslında bu, dinleyicileri izleyerek yapılamaz.* İyi bir konuşmacı, bir dinleyici topluluğuna "bir konuşma sunmak" gibi, klişe bir şey yapmak yerine, doğrudan tekil, ayırt edilebilir* insanlara konuşur ve onların tepkisini izler. Bu cümledeki her şey yanlıştır. Sunmazsınız. Konuşursunuz. Önceden kaydedilmediği sürece –ki kaydedilmemelidir– "konuşma" diye bir şey yoktur. Ayrıca "dinleyici" diye bir şey de yoktur. Sohbete katılmaya ihtiyaç duyan *bireyler* vardır. Çok pratik yapan ve becerikli bir konuşmacı, tekil, ayırt edilebilir tek bir kişiye konuşur, bireyin başını eğmesini, kafasını sallamasını, kaşlarını çatmasını ya da kafası karışmış gibi görünmesini izler ve o jestlere ve ifadelere uygun şekilde ve doğrudan cevap verir. Birkaç cümleden ve bir fikri toparladıktan sonra, bir başka dinleyiciye geçer ve aynı şeyi yapar. Bu şekilde (olması halinde) bütün grubun tavrından sonuç çıkarıp ona göre tepki verebilir.

Temel anlamda kıvrak zekâ gösterisi olarak işleyen başka sohbet türleri de var. Bunlarda da bir baskınlık ögesi bulunur ama amaç en eğlenceli konuşmacı olmaktır (ki bu katılan herkesin keyif alacağı bir başarıdır). Bu sohbetlerin amacı, kıvrak zekâlı bir arkadaşımın bir zamanlar söylediği gibi, "ya doğru ya da komik olan herhangi bir şey" söylemektir. Gerçek ve mizah genellikle yakın müttefikler olduğu için, bu gayet iyi işleyen bir bileşimdir. Bunun zeki mavi yakalı işçinin sohbeti olabileceğini düşünüyorum. Kuzey Alberta'da birlikte büyüdüğüm insanların

---

* Bireylere konuşma stratejisi sadece herhangi bir mesajın iletilmesi için hayati önem taşımaz, ayrıca kalabalık önünde konuşma korkusu için faydalı bir panzehirdir. Kimse yüzlerce yargılayıcı ve sevimsiz gözün ona dikilmesini istemez. Ancak, hemen herkes tek bir dikkatli dinleyiciye konuşabilir. Bu nedenle, bir konuşma yapmanız gerekirse (yine korkunç bir ifade) böyle yapın. Dinleyicilerin arasındaki bireylere hitaben konuşun ve sakın –bir kürsünün, sizin olmayan fikirlerin ve klişelerin arkasına saklanarak, gözlerinizi önünüze eğerek, alçak sesle konuşarak ya da mırıldanarak, gösterişsiz ve hazırlıksız olduğunuz için özür dileyerek– sinmeyin.

ve daha sonra dehşet verici popüler kurgular yazan tanıdığım bir yazarın arkadaşları olarak Kaliforniya'da tanıştığım Donanma SEAL'leri† arasında sayısız kinaye, hiciv, hakaret ve genellikle abartılı komik atışmalarla dolu pek çok muhabbete katıldım. Hepsi, komik olduğu sürece, ne kadar dehşet verici olduğuna aldırmadan akıllarına geleni söylemekten son derece mutluydular.

Kısa süre önce, Los Angeles'ta, bahsettiğim yazarın kırkıncı doğum günü kutlamasına katıldım. Yukarıda bahsi geçen SEAL'lerden birini davet etmişti. Ancak birkaç ay öncesinde, karısına beyin ameliyatı gerektiren ciddi bir teşhis konmuştu. Yazar SEAL arkadaşını aramış, ona durumu anlatmış ve kutlamanın iptal olabileceğini söylemiş. "Siz buna dert diyorsunuz." demiş arkadaşı. "Oysa ben partinize katılmak için iadesi olmayan uçak biletleri satın aldım!" Dünya nüfusunun yüzde kaçının bu cevabı eğlenceli bulacağı çok net değil. Yakın zamanda bu hikâyeyi daha yeni tanıdığım bir grup insana anlattım ve eğlenmekten çok, şok olup dehşete kapıldılar. Espriyi SEAL'in çiftin trajediye dayanma ve onu aşma becerisine duyduğu saygının bir göstergesi olarak savunmaya çalıştım ama çok başarılı olduğumu söyleyemem. Öte yandan gerçekten de bu saygıyı ima ettiğine inanıyorum ve korkunç derecede kıvrak zekâlı olduğunu düşünüyorum. Esprisi cüretkâr ve pervasızlık boyutunda anarşikti; ciddi komikliğin gerçekleştiği nokta da budur zaten. Arkadaşım ve eşi iltifatı algılamışlardı. Arkadaşlarının, onları bu düzeyde, rekabetçi mizah diyelim, kaldırabilecek kadar sağlam gördüğünü düşünmüşlerdi. Bu, yıldızlı pekiyi ile geçtikleri bir karakter testiydi.

Eğitimimin ve sosyal hayatın basamaklarını tırmanarak üniversiteden üniversiteye gezerken, bu tür konuşmaların gittikçe azaldığını gözlemledim. Her ne kadar öyle olduğu konusunda şüphelerim olsa da belki de bir sınıf olayı değildi. Belki de sadece ben büyümüştüm ve insanın ergenlikten sonra, hayatın ilerleyen dönemlerinde kurduğu arkadaşlıklar, o ilk kabile bağlarının delice

† Amerikan Donanması'nın özel bir kuvvetinin mensuplarıdır. Deniz komandoları olarak da bilinirler. (yay. n.)

rekabetçi yakınlığına ve sapkın oyunbazlığına sahip olmuyordu. Ellinci doğum günü partim için kuzeye, büyüdüğüm kasabaya gittiğim zaman, eski arkadaşlarım beni o kadar çok güldürdü ki nefesimi düzene sokabilmek içi defalarca başka odalara kaçmak zorunda kaldım. O sohbetlerin eğlencesi hiçbir şeyde yok ve onları özlüyorum. Ya ayak uyduruyorsunuz ya da ciddi aşağılanma riskiyle karşı karşıya kalıyorsunuz ama son komedyenin hikâyesinin, esprisinin, hakaretinin ya da küfrünün üstüne çıkmaktan daha tatmin edici bir şey daha yok. Geçerli olan tek bir kural var: sıkıcı olma (her ne kadar sadece bir insanı küçük düşürür *gibi yaparken*, onu *gerçekten* küçük düşürmek aynı zamanda çok kötü bir biçim olsa da).

Yaklaşan Sohbet

Dinlemeye benzer olan son sohbet cinsi, bir karşılıklı keşif türüdür. Konuşan ve dinleyen tarafından gerçek bir karşılıklılığı gerektirir. Bütün katılımcıların düşüncelerini ifade ve organize etmelerine olanak sağlar. Karşılıklı keşif sohbetinin, genellikle çok katmanlı ve katılımcıların samimi ilgisini uyandıran bir konusu vardır. Katılan herkes, kendi pozisyonlarının *a priori* geçerliliğinde ısrar etmek yerine, bir sorunu çözmeye çalışmaktadır. Herkes öğrenecek bir şeyi olduğu öncülüyle hareket eder. Bu tür sohbet, aktif felsefe, en yüksek düşünce şekli ve düzgün yaşam için en iyi hazırlığı sağlar.

Bu tür sohbetlere dâhil olan insanlar, hakikaten algılarını yapılandırmak, eylemlerine ve sözlerine rehber almak için kullandıkları fikirleri tartışıyor olmalılar. Felsefeleriyle varoluşsal anlamda alakalı olmalılar; yani ona sadece inanmakla ya da onu anlamakla yetinmeyip onu yaşıyor olmalılar. Ayrıca en azından geçici olarak, insanın tipik olarak düzeni kaosa yeğleme halini tersine çevirmiş olmalılar (ve kastettiğim fikirsiz antisosyal başkaldırıya özgü kaos değil). Dinleme dışında diğer bütün sohbet türleri, var olan bir düzeni desteklemeye çalışır. Oysa karşılıklı

keşif sohbeti, bilinmeyenin bilinenden daha iyi bir arkadaş olduğuna karar vermiş insanları gerektirir.

Sonuçta bildiğinizi zaten biliyorsunuz ve eğer hayatınız mükemmel değilse, bildikleriniz yeterli değildir. Hastalık, kendini kandırma, mutsuzluk, kötülük, ihanet, yozlaşma, acı ve kısıtlanma tehditleriyle karşı karşıyasınızdır. Bütün bunlara açıksınızdır çünkü son tahlilde kendinizi koruyamayacak kadar cahilsinizdir. Yeterince biliyor olsaydınız daha sağlıklı ve daha dürüst olabilirdiniz. Daha az acı çekerdiniz. Kötü kalpliliği ve kötülüğü ayırt eder, karşı koyar ve hatta yenerdiniz. Ne bir arkadaşınıza ihanet eder ne de işte, politikada ya da aşkta yanlışa veya hileye başvururdunuz. Ancak mevcut bilginiz sizi ne kusursuz yaptı ne de güvenliğinizi sağladı. Bu nedenle, tanım gereği yetersiz; radikal ve ölümcül derecede yetersiz.

İkna edici, baskı ve hâkimiyet kurucu ve hatta eğlenceli değil, felsefi biçimde sohbet edebilmek için önce bunu kabul etmelisiniz. Psikolojik anlamda, düzen ve kaos arasında ebedî olarak aracılık yapan Söz'ün işlediği bir sohbete tahammül edebilmek için önce bunu kabul etmelisiniz. Bu tür bir sohbet edebilmek için, sohbet ortaklarınızın kişisel tecrübelerine saygı duymak önemlidir. Dikkatli, düşünceli ve samimi çıkarımlara ulaştıklarını (ve belki de bu varsayımı doğrulayan çalışmayı yaptıklarını) varsaymalısınız. Çıkarımlarını sizinle paylaşırlarsa, aynı şeyleri şahsen öğrenme zahmetinin bir kısmını pas geçebileceğinize inanmalısınız (başkalarının tecrübesinden ders almak daha hızlı ve daha az tehlikeli olabildiği için). Zafer yolunda strateji kurmak yerine, düşünmelisiniz. Bunu yapamaz ya da yapmayı reddederseniz, o zaman sadece ve otomatik olarak zaten inandığınız şeyi tekrarlamış, teyidini amaçlamış ve doğruluğunda ısrar etmiş olursunuz. Ama sohbet ederken düşünürseniz, o zaman diğer insanı dinler ve derinlerden kendiliklerinden ortaya çıkabilecek yeni ve orijinal şeyler söyleyebilirsiniz.

Bu tür bir sohbette, tıpkı başka bir insanı dinlediğiniz gibi, kendinize kulak vermişsiniz gibi olur. Konuşmacıdan çıkan yeni

bilgiye nasıl tepki verdiğinizi tarif edersiniz. O bilginin size ne yaptığını, içinizde hangi yeni şeylerin ortaya çıkmasına neden olduğunu, varsayımlarınızı nasıl değiştirdiğini, aklınıza yeni sorular getirdiğini raporlarsınız. Konuşmacıya bunları direkt olarak söylersiniz. O zaman, onun üstünde de aynı etkiyi bırakırlar. Bu sayede, her ikiniz de daha yeni, daha geniş ve daha iyi bir yere doğru ilerlersiniz. İkiniz de eski varsayımlarınızın ölmesine izin vererek değişir, derinizi değiştirmiş ve yenilenmiş olarak, yeniden ortaya çıkarsınız.

Böyle bir sohbet, gerçekte dinleyenin ve konuşanın –her iki katılımcı açısından da– gerçek arzusu olduğu bir sohbettir. Bu yüzden sürükleyicidir, yaşamsal, ilginç ve anlamlıdır. Bu anlam hissi Varlığınızın en derin ve kadim kısımlarından bir sinyaldir. Bir ayağınız düzende, diğeri çekinerek de olsa kaosa ve bilinmeze doğru uzatılmış bir halde, olmanız gereken yerdesinizdir. Büyük Hayat Yolu'nda, Tao'ya kendinizi kaptırdınız. Güvende olabilecek kadar dengede ama dönüşebilecek kadar esnek. Yeni bilginin sizi *biçimlendirmesine*, istikrarınıza nüfuz etmesine, yapısını tamir edip iyileştirmesine ve alanını genişletmesine izin verirsiniz. Orada, Varlığınızı oluşturan ögeler daha zarif oluşumlarını bulabilirler. Böyle bir sohbet, sizi ruhların aralarında bağ kurduğu bir âleme sokar ve orası gerçek bir yerdir. Sizi, "Buna gerçekten değdi, birbirimizi gerçekten tanıdık." duygusuyla bırakır. Maskeler düşer ve arayışçılar ortaya çıkar.

Bu yüzden, kendinizi ve konuştuğunuz insanları dinleyin. O zaman bilgeliğiniz sadece zaten sahip olduğunuz bilgiden ibaret kalmaz, bilgeliğin en yüce biçimi olan sürekli bilgi arayışını da içine katar. Eski Yunan'da Delfi Kâhini'nin her zaman gerçeğin arayışında olan Sokrates'i yere göge sığdıramaması bu yüzdendir. Onu yaşayan en bilge insan olarak tanımlar çünkü Sokrates bildiklerinin "hiç" olduğunu bilmektedir.

Dinlediğiniz kişinin sizin bilmediğiniz bir şeyi biliyor olabileceğini varsayın.

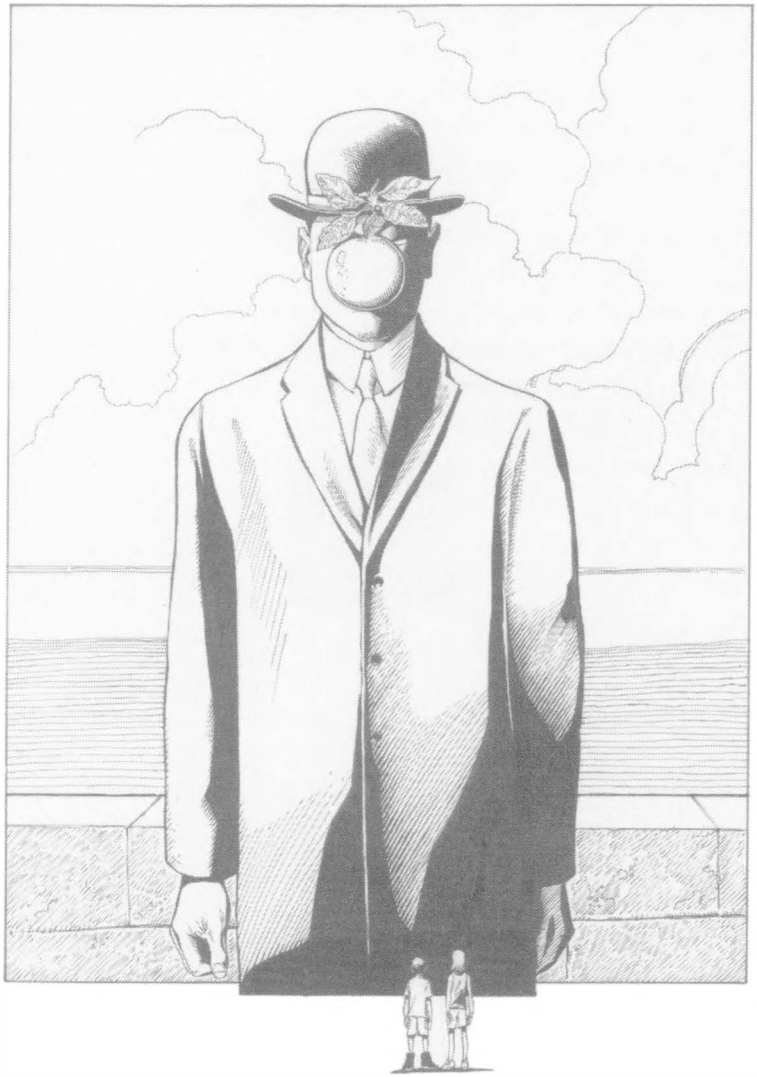

KURAL 10

AÇIK VE NET KONUŞUN

DİZÜSTÜ BİLGİSAYARIM NEDEN ÇAĞ DIŞI KALDI?

Bir bilgisayara ya da daha doğrusu dizüstü bilgisayarınıza baktığınız zaman ne görüyorsunuz? Düz, ince, grili siyahlı bir kutu. İkinci planda ise, üstünde bir şey yazılan ve bakılan bir şey görürsünüz. Bununla beraber ikinci algılar işin içine girdikten sonra bile, gördüğünüz şeye aslında pek bilgisayar denemez. O grili siyahlı kutu, şu anda ve burada bir bilgisayar, evet, hatta belki de pahalı bir bilgisayar. Bununla birlikte yakında o kadar bilgisayara benzemeyen bir şeye dönüşecek ki elden çıkarmak bile güçleşecek.

Önümüzdeki beş yıl içinde, hâlâ kusursuz bir şekilde çalışsalar –ekranları, klavyeleri, fareleri ve internet bağlantıları görevlerini pürüzsüz bir şekilde yapmaya devam etse– bile, hepimiz bilgisayarlarımızı atacağız. Bundan elli yıl sonra, yirmi birinci yüzyılın dizüstü bilgisayarlarının bile, on dokuzuncu yüzyılın sonunun pirinçten yapılma bilimsel aletlerinden farkı kalmayacak. Bu pirinç aletler, bugün bize daha çok, varlıklarını artık tanımadığımız fenomenleri ölçmek için tasarlanmış simya teçhizatlarını hatırlatıyor. Apollo uzay programının tamamından bile daha fazla hesap gücüne sahip ileri teknoloji makineler nasıl oluyor da değerlerini bu kadar kısa süre içinde kaybediyorlar? Heyecan verici, faydalı ve statü güçlendiren makineler olmaktan

çıkıp karmaşık çöplük parçaları olmaya nasıl geçiş yapıyorlar? Nedeni algılarımızın doğası ve genellikle o algılarla dünyanın altta yatan karmaşıklığı arasındaki genellikle görünmez etkileşimdir.

Dizüstü bilgisayarınız hesaplanamaz boyutta bir orkestra tarafından çalınan bir senfoninin içindeki bir notadır. Çok daha büyük bir bütünün çok küçük bir parçasıdır. Kapasitesinin büyük kısmı sert kabuğunda saklıdır. İşlevini sadece hâlihazırda geniş bir teknoloji yelpazesi uyum içinde işbaşında olduğu için sürdürür. Örneğin işlevi, görünmez bir şekilde çok çeşitli karmaşık fiziksel, biyolojik, ekonomik ve kişilerarası sistemlerin stabilitesine bağlı olan bir enerji şebekesi tarafından beslenir. Parçalarını üreten fabrikalar hâlâ çalışır durumdadır. İşlevini sağlayan işletim sistemi o parçalara dayalıdır, henüz yaratılmamış olanlara değil. Video donanımı, içeriklerini internette paylaşan yaratıcı insanlar tarafından beklenen teknolojiyle çalışır. Dizüstü bilgisayarınız diğer aygıtlar ve web sunucularından oluşan belli ve belirli bir ekosistemle iletişim halindedir.

Son olarak bütün bunlar daha da az görünür olan bir öge tarafından mümkün kılınır: sosyal güven sözleşmesi. Başka bir deyişle güvenilir elektrik şebekesini gerçeğe dönüştüren, birbiriyle bağlantılı ve temelden dürüst politik ve ekonomik sistemler. Parçanın işleyen sistemlerde görünmez olarak bütüne bağımlılığı, işlemeyen sistemlerde tatsız bir şekilde belirginlik kazanır. Kişisel bilgi işlemeyi mümkün kılan, daha üst düzey çevre sistemleri bozulmuş üçüncü dünya ülkelerinde pek bulunmadığı için, enerji hatları, elektrik düğmeleri, prizler ve bu tür bir şebekenin somut ve umut verici işareti olan diğer birimler ya yoktur ya da onlardan ödün verilmiştir ve insanların evlerine ve fabrikalarına elektrik ulaştırılmasına çok az katkı sağlarlar. Bu, elektriğin teoride mümkün kıldığı elektronik ve diğer aygıtların ayrı, işlevsel birimlerin en iyi ihtimalle bunaltıcı, en kötü ihtimalle imkânsız olarak algılanmasına neden olur. Bu durum, kısmen teknik yetersizlikten kaynaklanır; sistemler işlememektedir. Ama

aynı zamanda, sistematik olarak bozulmuş toplumların güven eksikliğinin payı da az değildir.

Başka bir şekilde söylersek bilgisayarınız olarak algıladığınız şey, bir ormanda bulunan ağaçlardan birindeki tek bir yaprak, hatta daha doğru bir ifadeyle, parmaklarınızı kısacık bir an o yaprağa değdirmek gibidir. Tek bir yaprak daldan koparılabilir. Kısa bir süre için, tek ve ayrı bir varlık olarak algılanabilir ama bu algı açıklayıcı olmaktan çok yanlışa yönlendiricidir. Birkaç hafta sonra yaprak dağılıp yok olacaktır. Ağaçsız, sanki hiç var olmamış gibi olacaktır. Ağacın yokluğunda var olmaya devam edemez. Dizüstü bilgisayarlarımızın dünyayla ilişkisi de böyledir. Oldukları şeyin büyük kısmı sınırlarının dışında var olduğu için, kucaklarımızda tuttuğumuz ekranlı aygıtlar bilgisayarımsı dış görüntülerini sadece birkaç kısa sene sürdürebilirler.

Her ne kadar genellikle bu kadar açık olmasa da gördüğümüz ve elimizle tuttuğumuz hemen her şey böyledir.

Aletler, Engeller ve Dünyaya Uzantı

Dünyaya baktığımız zaman nesneleri ve şeyleri gördüğümüzü varsayarız ama aslında öyle değildir. Gelişmiş algı sistemlerimiz, içinde yaşadığımız birbiriyle bağlantılı, çok katmanlı karmaşık dünyayı kendi başına *şeylerden* çok, *faydalı şeylere* (ya da düşmanlarına, ayağa dolanan şeylere) dönüştürür. Bu, dünyanın gerekli, pratik indirgenmesidir. Şeylerin neredeyse sonsuz karmaşıklığının amacımızın dar tanımlaması aracılığıyla dönüştürülmesidir. Kesinlik, dünyanın makul bir şekilde ortaya konmasını işte böyle sağlar. Bu, asla *nesneleri* algılamakla aynı şey değildir.

Değersiz varlıklar görüp daha sonra onlara anlam atfetmeyiz. Anlamı doğrudan algılarız.[160] Üstünde yürünecek yollar,

160 Konuyla ilgili daha klasik bir bilimsel eser için bakınız Gibson, J. J., *An Ecological Approach to Visual Perception*, New York: Psychology Press, 1986. Yine konuşma ve eylem arasındaki ilişkiye dair bir tartışma için bakınız Floel, A., Ellger, T., Breitenstein, C. ve Knecht, S., "Language perception

eğilip geçilecek kapılar ve oturulacak sandalyeler görürüz. Bir armut koltukla bir ağaç kütüğünün, nesnel olarak çok az ortak noktaları olmasına rağmen, aynı kategoriye girmesinin nedeni budur. Taşlar görürüz, çünkü onları kaldırıp atabiliriz, bulutlar görürüz, çünkü üstümüze yağmur yağdırabilirler ve yenecek elmalar görürüz ve başka insanların arabaları önümüze geçip canımızı sıkarlar. Aletler ve engeller görürüz, nesneler ve şeyler değil. Dahası, aletleri ve engelleri onları ihtiyaçlarımıza, becerilerimize ve algısal sınırlamalarımıza göre en faydalı (ya da tehlikeli) kılan "kullanışlı" analiz seviyesinde görürüz. Dünya kendini bize sadece olan bir şey olarak değil, kullanılacak ve içinde yol bulunacak bir şey olarak gösterir.

Konuştuğumuz insanların yüzlerini görürüz çünkü o insanlarla iletişim kurmaya ve iş birliği yapmaya ihtiyaç duyarız. Mikrokozmik altyapılarını, hücrelerini ya da hücreiçi organellerini, o hücreleri oluşturan molekül ve atomları görmeyiz. Onları çevreleyen makrokosmosu da görmeyiz; yakın sosyal çevrelerini oluşturan aile üyelerini ve arkadaşları, içine gömülü oldukları ekonomileri ya da hepsini içeren ekolojiyi görmeyiz. Son ve bir o kadar önemli olarak, onları zaman içinde de görmeyiz. Onları hâlihazırda ve açıkça görünenden belki de daha büyük bir parçalarını oluşturan dünler ve yarınlarla çevrili olarak değil dar, yakın ve baskın şimdide görürüz. Bu şekilde görmek zorundayızdır yoksa sersemleriz.

Dünyaya bakarken sadece plan ve eylemlerimizin yolunda gitmesine ve bizim idare etmemize yettiği kadarını algılarız. Sonrasında bu "yettiği kadar"ın içinde yaşarız. Bu, dünyanın, radikal, işlevsel ve bilinçsizce basitleştirilmesidir ve onu dünyanın kendisiyle karıştırmamamız neredeyse imkânsızdır. Ama

---

activates the hand motor cortex: implications for motor theories of speech perception", *European Journal of Neuroscience* 18, 2003: s. 704-708. Eylem ve algı arasındaki ilişkinin daha genel bir incelemesi için bakınız Pulvermüller, F., Moseley, R. L., Egorova, N., Shebani, Z. ve Boulenger, V., "Motor cognition–motor semantics: Action perception theory of cognition and communication", *Neuropsychologia* 55, 2014: s. 71-84.

gördüğümüz nesneler sadece basit ve direkt algımız için orada, dünyada değildirler.* Açıkça ayrı, sınırlandırılmış ve bağımsız nesneler olarak değil, birbirleriyle karmaşık ve çok boyutlu bir ilişki içinde vardırlar. Sadece onları değil, işlevsel işe yararlılıkları da algılarız ve bunu yaparken onları yeterli anlayış için yeterince basitleştiririz. *İşte bu yüzden, hedefimizde net olmalıyız.* Bu olmazsa, dünyanın karmaşıklığı içinde boğuluruz.

Bu kendimizle, birey olarak benliğimizle ilgili algımız için de geçerlidir. Algılama şeklimizden ötürü derimizin yüzeyinde son bulduğumuzu varsayarız. Ancak birazcık düşünceyle o sınırın geçiciliğini anlayabiliriz. İçinde yaşadığımız bağlam değiştikçe, deyim yerindeyse, tenimizin içinde olanların da yerlerini değiştiririz. Bir tornavidayı elimize almak gibi, görünüşte basit bir şey yaparken bile, beynimiz aleti işin içine katmak için, vücut olarak kabul ettiği şeyi otomatik olarak ayarlar.[161] Tornavidanın ucuyla bir şeyleri neredeyse hissedebiliriz. Tornavida tutan elimizi uzattığımız zaman, otomatik olarak tornavidanın uzunluğunu da hesaba katarız. Uzatılmış ucuyla oyukları ya da yarıkları dürtebilir ve keşfettiğimiz şeyi anlayabiliriz. Dahası, tuttuğumuz tornavidayı derhal "kendi" tornavidamız olarak görür ve sahipleniriz. Aynı şeyi daha karmaşık durumlarda kullandığımız daha karmaşık aletlerde de yaparız. Kullandığımız arabalar hemen ve otomatik olarak bizim oluverir. Bu nedenle yaya geçidinde kızdırdığımız bir insan arabamızın kaputuna bir yumruk indirdiğinde, bunu

---

* Örneğin dünyada özerk bir şekilde işleyebilecek robotlar yapmamızın, ilk tahminlerimizden daha uzun zaman alması bu yüzdendir. Algı problemi, kendi algılarımıza hızlı ve çabasız erişimimizin bizi sonuç çıkarmaya hazırladığından çok daha zordur. Aslında o kadar zordur ki bedensiz soyut aklın basit gerçek dünya sorunlarını bile çözemediğini keşfetmemizle, yapay zekânın ilk ilerlemelerini neredeyse ölümcül şekilde (o zamanın bakış açısıyla) kesintiye uğratmıştır. Rodney Brooks gibi öncüler, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında hareket halindeki bedenlerin dünyanın yönetilebilir şeylere ayrıştırılmasının gerekli ön şartları olduğunu öne sürdüler ve yapay zekâ devrimi, özgüvenini ve hızını yeniden kazandı.

161 Cardinali, L., Frassinetti, F., Brozzoli, C., Urquizar, C., Roy, A. C. ve Farnè, A., "Tool-use induces morphological updating of the body schema", *Current Biology* 12, 2009: s. 478-479.

kişisel olarak alırız. Bu her zaman mantıklı değildir. Öte yandan benlik makineye uzatılmasa araba kullanmak imkânsız olurdu.

Benliklerimizin genişletilebilir sınırları da başka insanları, aile üyelerini, sevgilileri ve arkadaşları içine alacak şekilde genişler. Bir anne, çocukları için kendini feda eder. Babamız, oğlumuz ya da eşimiz, bizimle bir kol ya da bacaktan daha fazla mı daha az mı bütünleşir? Bu soruyu kısmen kendimize, "Hangisini kaybetmeyi yeğleriz?" diye sorarak cevaplayabiliriz. Hangi kayıptan kaçınmak için daha fazla şey feda ederiz? Bu tür kalıcı uzantılar –kalıcı taahhütler– için, kendimizi kitaplardaki ve filmlerdeki kurgu karakterlerle özdeşleştirerek pratik yaparız. O karakterlerin trajedi ve zaferleri hızla ve ikna edici bir şekilde bizimkilere dönüşüverir. Koltuklarımızda hareketsiz otururken, bir sürü farklı gerçekliği canlandırır, kendimizi deneysel olarak genişleterek, gerçekten seçeceğimiz yolu belirlemeden önce, çok sayıda potansiyel yolu test ederiz. Kurgusal dünyaya kendimizi kaptırarak, "gerçekte" olmayan şeylere bile dönüşebiliriz. Göz açıp kapayana kadar, bir sinemanın sihirli salonunda, fantastik yaratıklara dönüşebiliriz. Hızla titreşen imgelerin karşısında karanlıkta otururken, cadılara, süper kahramanlara, uzaylılara, vampirlere, aslanlara, cücelere ve ahşap kuklalara dönüşürüz. Onların hissettiği her şeyi hissederiz ve tecrübe ettiğimiz şey hüzün, korku ve dehşet bile olsa, bu ayrıcalık için seve seve bedel öderiz.

Buna benzer ancak daha abartılı bir durum, kendimizi kurgusal bir dramadaki bir karakterle değil, bir müsabakadaki bir grupla özdeşleştirdiğimizde de yaşanır. Tuttuğumuz takım, baş rakibi karşısında önemli bir maçı kazandığında ya da kaybettiğinde olanları düşünün. Maçın sonucunu belirleyen gol, taraftarları, düşünmelerine fırsat kalmadan, önceden planlanmamış bir uyumla ayağa kaldırır. Sanki onca insanın sinir sistemleri doğrudan önlerinde yapılan maça bağlanmıştır. Taraftarlar takımlarının zafer ve yenilgilerini çok ciddiye alır, kahramanlarının formalarını giyer ve galibiyet ya da yenilgilerini gündelik hayatlarında "gerçekten" yaşanan benzer olaylardan daha bü-

yük bir coşkuyla karşılarlar. Bu özdeşleşme kendini derinlerde, biyokimyasal ve nörolojik olarak da gösterir. Örneğin, başkası üstünden yaşanan galibiyet ve yenilgi tecrübeleri müsabakaya "katılan" taraftarlar arasında testosteron düzeylerini yükseltir ve düşürür.[162] Özdeşleşme kapasitemiz kendini Varlığımızın her seviyesinde gösteren bir şeydir.

Benzer şekilde, vatanseverlik derecemize göre, ülkemiz de bizim için sadece *önemli* değildir. Ülkemiz *biz*dir. Hatta savaş esnasında, ülkemizin saygınlığını korumak için daha küçük bireysel benliklerimizi feda edebiliriz. Tarih boyunca, bu ölüme razı gelme hali, hayranlık uyandıran, cesur bir şey ve insan görevinin bir parçası olarak görüldü. Paradoksal bir şekilde bu, saldırganlığımızın değil, uç noktadaki sosyalliğimizin ve iş birliği kurma istekliliğimizin direkt sonucudur. Sadece kendimiz değil, ailelerimiz, takımlarımız ve ülkelerimiz olabilirsek, bize (ve diğer yaratıklara) kendi bedenlerimizi koruma dürtüsünü sağlayan aynı içsel mekanizmalar sayesinde, iş birliği kurmamız da kolay olur.

Dünya Sadece Uslu Durduğu Zamanlarda Basittir

Gerçekliğin birbiriyle bağlantılı kaosuna sadece bakarak anlam vermek çok güçtür. Belki de beynimizin yarısını gerektiren çok karmaşık bir eylemdir. Gerçek dünyada her şey değişir ve yer değiştirir. Kuramsal olarak birbirinden ayrı olan her şey, kuramsal olarak birbirinden ayrı olan daha küçük şeylerden oluşur ve aynı zamanda, kuramsal olarak ayrı olan daha büyük şeylerin bir parçasıdır. Seviyeler –aynı seviyede birbirinden farklı şeyler– arasındaki sınırlar, nesnel olarak ne net ne de belirgindir. O sınırların pratik ve pragmatik bir şekilde inşa edilmesi gerekir ve geçerliliklerini sadece çok dar ve belirlenmiş şartlar altında korurlar. Örneğin bilinçli, eksiksiz ve yeterli algı yanılsaması kendini

162 Bernhardt, P. C., Dabbs, J. M. Jr., Fielden, J. A. ve Lutter, C. D., "Testosterone changes during vicarious experiences of winning and losing among fans at sporting events", *Physiology & Behavior* 65, 1998: s. 59-62.

sadece her şey plana göre gittiğinde sürdürebilir (amaçlarımız için yeterli kalır). Bu tür şartlar altında gördüklerimiz yeterince doğrudur; bu yüzden daha ileriye bakmanın bir faydası yoktur. Arabayı iyi kullanmamız için otomobillerimizin karmaşık mekanizmasını anlamamıza ve hatta algılamamıza gerek yoktur. Özel arabalarımızın gizli karmaşıklıkları bilincimizden içeri, sadece mekanizma aksadığında ya da beklenmedik bir şekilde bir şeye çarptığımızda (ya da bir şey bize çarptığında) sokulur. Sadece mekanik arıza durumunda bile (ciddi kazalardan bahsetmiyorum bile) bu tür bir sokulma her zaman, en azından başlangıçta kaygı uyandırıcı bir hisle gelir. Bu, doğan belirsizliğin bir sonucudur.

Algıladığımız haliyle bir araba, bir eşya ya da bir nesne değildir. Bizi gitmek istediğimiz yere götüren bir şeydir. Hatta onu sadece artık bizi götürmez olduğu zaman algılarız. Sadece bir araba bir anda bozulduğunda ya da bir kazaya karışıp yolun kenarına çekilmek zorunda kaldığında "giden bir şey olan arabanın" bağlı olduğu çeşitli kısımları kavramaya ve analiz etmeye mecbur kalırız. Aramız bozulunca, karmaşıklığıyla alakalı yetersizliğimiz bir anda açığa çıkar. Bunun pratik sonuçlarının (gideceğimiz yere gidemeyiz) yanı sıra psikolojik sonuçları olur: İşler durumdaki aracımızla birlikte huzurumuz da kaybolur. Hem aracımızın işlevselliğini hem de algılarımızın basitliğini geri kazanmak için genellikle garaj ve atölyelerde bulunan uzmanlara dönmek zorunda kalırız. Psikolog görevi de üstlenen tamirciler.

Her ne kadar nadiren derinlemesine kafa yorsak da görüşümüzün şaşırtıcı derecede düşük çözünürlüklü kalitesini ve bizim anlayışımızın yetersizliğini işte o zaman anlayabiliriz. Bir kriz halinde, işimiz yolunda gitmediğinde, beklentili arzumuzla gerçekte olan arasındaki eşleşmeyi yeniden sağlamak için, uzmanlığı bizimkini çok aşan kişilere başvururuz. Bu, arabamızın arızasının bizi, genellikle bize görünmez olan, makinenin (ve tamircinin) sadece parçaları olduğu, daha geniş sosyal bağlamın belirsizliğiyle yüzleşmeye zorlayabileceği anlamına gelir. Arabamız bize ihanet ettiğinde, bilmediğimiz bir sürü şeyle karşı karşıya

geliriz. Yeni bir araba alma zamanı mı gelmiştir? Bu arabayı satın almam hata mıydı? Tamirci becerikli, dürüst ve güvenilir mi? Çalıştığı yer güvenilir mi? Bazen daha kötüsünü, daha geniş ve daha derin bir şeyi de düşünmemiz gerekebilir: Yollar artık tehlikeli bir hal mi aldı? Ben beceriksizleştim mi (yoksa hep mi beceriksizdim)? Dalgın ve dikkatsiz miyim? Yaşlandım mı? Nenelere ve benliğimize dönük algımızın kısıtlamaları kendilerini basitleştirilmiş dünyamızda normalde güvenebileceğimiz bir şey bozulduğu zaman gösterirler. O zaman, hep orada olan –göze görünmeyen ve işimize geldiği gibi yok sayılan– karmaşık dünya, varlığını gösterir. Bu durumda içinde yaşadığımız duvarlarla çevrili bahçe, aslında hep orada olan gizlenmiş yılanını o zaman ortaya çıkarır.

Sen ve Ben, Sadece Dünya Uslu Durduğu Sürece Basitiz

Bir şeyler bozulunca, yok sayılanlar içeri akın eder. Bir şeyler kesin bir şekilde belirlenmediğinde, duvarlar yıkılır ve kaos varlığını ilan eder. Dikkatsiz davranıp bir şeyleri oluruna bıraktığımızda, dikkatimizi vermeyi reddettiğimiz şey kendini toplar, yılana benzer bir biçim alıp genellikle olabilecek en kötü anda saldırıya geçer. İşte o zaman, odağı korumanın, hedefin netliğinin ve dikkatin bizi nelerden koruduğunu görebiliriz.

Sadık ve dürüst bir kadının bir anda eşinin sadakatsizliğinin kanıtlarıyla karşı karşıya kaldığını düşünün. Yıllardır eşinin yanı başında yaşamıştır. Onu varsaydığı haliyle görmüştür: güvenilir, çalışkan, sevgi dolu. Evliliği sağlam temeller üstüne kuruludur ya da o öyle olduğuna inanır. Ama adam zamanla dikkatsiz ve dalgın birine dönüşür. En basmakalıp haliyle, daha geç saatlere kadar çalışmaya başlar. Kadının söylediği ve yaptığı şeyler onu yersiz ve haksız bir şekilde sinir eder. Günün birinde, kadın adamı şehir merkezindeki bir kafede başka bir kadınla, makul görülmesi ve yok sayılması hayli zor bir etkileşim içinde görür.

Kadının daha önceki algılarının sınırlamaları ve yanlışlığı, bir anda ve acı verici bir şekilde kendini gösterir.

Kocasıyla ilgili teorisi çöker. Sonucunda ne olur? Önce, adamın yerini bir şey –biri– alır: karmaşık, korkutucu bir yabancı. Bu zaten yeterince kötüdür ama sorunun sadece yarısıdır. İhanetin akabinde kadının kendisiyle ilgili teorisi de çöker; yani sorun bir yabancı değildir; ortada iki yabancı vardır. Kocası, aslında, algıladığı kişi değildir ama kendisi de sandığı kişi değildir; o artık aldatılmış bir eştir. Artık "çok sevilen, güvendeki eş ve değer verilen partner" değildir. İşin tuhaf yanı, geçmişin değişmezliğine ne kadar inansak da, belki de kadın hiçbir zaman "çok sevilen, güvendeki eş ve değer verilen partner" olmamıştır.

Aslında öyle olmuş olmasına rağmen geçmiş illa olduğu şey değildir. Şimdi ise kaotik ve belirsizdir. Ayaklarının altındaki zemin sürekli oynamaktadır, tabii bizimki de. Aynı şekilde henüz burada olmayan gelecek, olmaması gereken bir şeye dönüşmüştür. Bir zamanların makul derecede hoşnut eşi artık "kandırılmış bir masum mudur" yoksa "kolay aldatılabilir bir aptal" mı? Kadın kendini bir kurban olarak mı görmelidir yoksa ortak bir sanrının suç ortağı olarak mı? Kocası nedir? Tatmin olmamış bir sevgili mi? Bir cazibe unsuru mu? Psikopat bir yalancı mı? Yoksa İblis'in ta kendisi mi? *Nasıl bu kadar acımasız olabildi?* Bir insan nasıl bu kadar acımasız olabilir? Kadının içinde yaşadığı bu yuva mıydı? Nasıl bu kadar saf olabildi? Bir insan nasıl bu kadar saf olabilir? Aynaya bakar. Kimdir o? Neler olmaktadır? İlişkileri arasında gerçek olan var mı? Hiç gerçek oldular mı? Geleceğe ne oldu? Dünyanın daha derin gerçekleri kendilerini beklenmedik bir şekilde gösterirlerken, her şey artık erişemeyeceği kadar yüksektedir.

Her şey tahayyül edilemeyecek kadar karmaşıktır. Her şey her şeyden etkilenmektedir. Bütün gücümüzle o darlığın bilgisiyle yüzleşmekten kaçınsak da, nedensel olarak bağlantılı bir matriksin çok dar bir dilimini algılarız. Bununla birlikte temel bir şey yolunda gitmediğinde, algısal yeterliliğin ince cilası

çatlar. Benliklerimizin korku veren yetersizliği ortaya dökülür. Tutunduğumuz her şey ufalanıp toza dönüşür. Donakalırız. Taşa döneriz. O zaman ne görürüz? O ana dek gördüklerimiz yetersiz kalmışken, nereye bakabiliriz?

Neye Baktığımızı Bilmediğimizde Ne Görürüz?

İkiz Kuleler yıkıldıktan sonra dünya denen yer neye dönüştü? Ne ayakta kaldı? Tabii eğer kalan bir şey varsa. Dünyanın finansal sistemini destekleyen sütunlar titreyerek yıkılırken, harabelerin arasından hangi korku canavarı yükseliyor? Nasyonal sosyalist akımın ateşine ve dramına kendimizi kaptırdığımızda ya da Ruanda'da bir katliamın ortasında, korkudan felç olmuş bir halde sinip kaldığımızda ne görürüz? Bize ne olduğunu anlayamadığımız, nerede olduğumuzu belirleyemediğimiz, kim olduğumuzu artık bilemediğimiz ve bizi neyin çevrelediğini artık kavrayamadığımız zaman gördüğümüz nedir? *Göremediğimiz* kişiliklerin iyi bilinen ve rahatlatıcı aletler –ya da faydalı nesneler– dünyasıdır. Hatta normal zamanlarda yeterince baş belası olmakla birlikte tanıdık ve etrafından kolayca dolaşabileceğimiz engelleri bile görmeyiz.

Her şey dağıldığı zaman algıladığımız, artık yaşanabilir düzenin sahnesi ve ortamı değildir. Kutsal Kitap'ın diliyle konuşacak olursak, ebediyen sulu *tohu va bohu*, yani biçimsiz boşluk ve *tehom*, yani sonsuz uçurum, ince güvenlik yüzeylerimizin arkasında sonsuza dek bekleyen kaostur. İnsan tarafından ifade edilen en eski görüşlere göre, zamanın başlangıcında, Tanrı'nın Kutsal Sözü, düzeni o kaostan çıkardı (ve aynı görüşe göre kadın-erkek hepimiz aynı Söz'ün imgesinde yaratıldık). Yaşama talihine sahip olduğumuz istikrar, başlangıçta algılamayı öğrendiğimizde, –sınırlı bir süre için– yine o kaostan doğdu. Her şey dağıldığı zaman (gerçekten göremesek de) gördüğümüz kaostur. Bütün bunlar ne anlama geliyor?

İngilizcede acil durum anlamına gelen "emergency" kelimesi "ortaya çıkma" anlamına gelen "emergence" kelimesinden gelir.

Bu, bilinmeyen bir yerden, daha önce bilinmeyen bir fenomenin aniden çıkıp kendini göstermesi demektir (Yunancada bir şeyi görünür kılmak anlamına gelen *phainesthai*). Bu kesintiye uğratılan uykusundan uyanan ebedî ejderhanın ebedî mağarasından yeniden ortaya çıkmasıdır. Bu derinliklerden canavarların uyandığı yeraltı dünyasıdır. Neyin ve nereden çıktığını bilmezken, acil bir duruma nasıl hazırlanırız? Ne bekleyeceğimizi ya da nasıl davranacağımızı bilmezken felakete nasıl hazırlanırız? Deyim yerindeyse zihinlerimizden –fazla yavaş ve ağır– bedenlerimize döneriz. Bedenlerimiz zihinlerimizden çok daha hızlı tepki verir.

Etrafımızdaki her şey çöktüğü zaman algımız kaybolur ve eyleme geçeriz. Yüz milyonlarca yıl içinde otomatikleşen ve etkinleşen kadim refleks tepkileri o zorlu anlarda, sadece düşünce değil, algının kendisi de başarısız olduğunda bizi korur. Bu tür şartlar altında, bedenlerimiz kendini bütün olası sonuçlara hazırlar.[163] Önce donup kalırız. O zaman bedenin refleksleri algının bir sonraki adımı olan duyguya dönüşür. Bu korkunç bir şey mi? Faydalı mı? Savaşılması gereken bir şey mi? Yok sayılabilecek bir şey mi? Bunu ne zaman ve nasıl belirleyeceğiz? Bilmeyiz. Şimdi artık maliyetli ve zorlayıcı bir hazırlık halindeyizdir. Bedenlerimiz kortizol ve adrenalin akımına uğrar. Kalplerimiz daha hızlı atar. Nefesimiz hızlanır. Acı verici bir şekilde, beceri ve bütünlük hissimizin kaybolduğunu fark ederiz: Sadece bir rüyaymış gibi. Sadece bu an için özenle saklanmış fiziksel ve psikolojik kaynaklarımıza başvururuz (onlara sahip olacak kadar talihliysek). En kötüye ya da en iyiye hazırlanırız. Gaz pedalını köklerken

163 Bu konuyla ilgili bir değerlendirme için bakınız Gray, J. ve McNaughton, N., *The Neuropsychology of Anxiety: An Enquiry into the Functions of the Septalhippocampal System*, Oxford: Oxford University Press, 2003. Yine bakınız Peterson, J. B., "Three forms of meaning and the menagement of complexity", edit: Proulx, K. D. Markman ve M. J. Lindberg, içinde *The Psychology of Meaning*, Washington, D. C.: American Psychological Association, 2013: s. 17-48; Peterson, J. B. ve Flanders, J. L., "Complexity management theory: Motivation for ideological rigidity and social conflict", *Cortex* 38, 2002: s. 429-458.

aynı anda frene asılırız. Çığlık atarız, güleriz. Tiksinmiş ya da korkmuş görünürüz. Ağlarız. Sonra kaosu çözümlemeye başlarız.

Böylece gittikçe kontrolden çıkan aldatılmış eş her şeyi – kendine, kız kardeşine, en yakın arkadaşına, otobüsteki bir yabancıya– ifşa etme motivasyonuyla dolar ya da sessizliğe çekilir ve obsesif bir şekilde aynı şeyleri tekrar tekrar düşünür: *Sorun neydi? Bu kadar affedilmez olabilecek ne yapmıştı? Birlikte yaşadığı insan kimdi? Bu tür şeylerin olduğu bu dünya nasıl bir yerdi? Nasıl bir Tanrı böyle bir yer yaratabilirdi?* Eski kocasının dış kabuğuna bürünmüş bu yeni ve sinir bozucu insanla nasıl bir konuşma başlatabilirdi ki? Ne tür bir intikam öfkesini giderirdi? Bu hakarete karşılık kendisi kimi baştan çıkarabilirdi? Kadın sırasıyla öfkelenir, dehşete düşer, acıdan yerle bir olur ve yeni edinilmiş özgürlüğünün sağlayacağı olasılıkların coşkusuna kapılır.

Sarsılmaz güvenliğinin kalesi ne istikrarlı ne de emindir; aslında kale de değildir. Evi kumdan bir zeminin üstüne inşa edilmiştir. Üstünde paten kaydığı buz tabakası aslında çok incedir. Buz kırılmış, kadın arasından suya düşmüştür ve şimdi boğulmaktadır. Çok sert bir darbe yediği için, öfkesi, dehşeti ve kederi onu tüketmektedir. İhanet duygusu bütün dünyası içe doğru göçene kadar büyür. Neresidir? *Bütün korkularıyla yeraltı dünyasında.* Oraya nasıl gelmiştir? Bu tecrübe, bir şeylerin altyapısına yapılan bu yolculuk, bu da yeni oluşmaya başladığı haliyle algılıdır; bu hazırlık, bu neler olabileceği ve bundan sonra olabileceklerle ilgili bu derin düşünce, bu duygu ve hayal. Bu, şimdi, bir zamanlar tanıdığı, aşina olduğu nesneler basitleştirilmiş ve konforlu halleriyle, yeniden ortaya çıkmadan önce –tabii çıkarlarsa– gerekli olan derin algıdır. Bu, olasılık kaosu düzenin işlevsel gerçekliklerinde yeniden ifade bulmadan önceki algıdır.

Kadın geçmişi düşünerek, kendine –başkalarına–, "Gerçekten bu kadar beklenmedik miydi?" diye sorar. Ne kadar silik olurlarsa olsunlar, onlardan kaçınmaya teşvik edilmesinden dolayı uyarı işaretlerini yok saydığı için suçlu mu hissetmelidir? Evliliklerinin ilk dönemlerinde, her gece eşiyle sevişmeye hevesle katıldığını

hatırlar. Belki de büyük bir beklenti ve hatta altından kalkılması güçtü ama son altı ayda sadece bir kez? Onun öncesinde, yıllarca iki ya da üç ayda bir kez? Gerçekten saygı duyduğu kimse –kendisi dâhil– böyle bir duruma tahammül eder miydi?

Çocuklar için Jack Kent tarafından yazılmış çok sevdiğim bir hikâye var: *Ejderha Diye Bir Şey Yoktur*. Çok basit bir hikâyedir; en azından görünürde. Bir keresinde birkaç sayfasını bir grup emekli Toronto Üniversitesi mezununa okudum ve sembolik anlamını anlattım.* Bir sabah yatağının üstünde bir ejderha bulan Billy Bixbee adında küçük bir oğlanın hikâyesidir bu. Ejderha bir ev kedisi boyutlarındadır ve arkadaş canlısıdır. Billy annesine bundan bahseder ama annesi ona ejderha diye bir şey olmadığını söyler. Böylece, ejderha büyümeye başlar. Billy'nin bütün pankeklerini yer. Çok geçmeden bütün evi kaplar. Annesi evi süpürmeye çalışır ama ejderha evin her yerini kapladığı için eve pencerelerden girip çıkmak zorunda kalır. Bu çok zamanını alır. Sonra ejderha evle birlikte kaçar. Billy'nin babası eve gelir ve eskiden yaşadığı yer, artık boş bir alandan ibarettir. Postacı ona evin nereye gittiğini söyler. Baba evin peşine düşer, ejderhanın kafasına ve boynuna tırmanır (ejderha artık bütün sokağa yayılmıştır) ve karısıyla oğluna ulaşır. Anne hâlâ ejderhanın olmadığında ısrar etmektedir ama artık canına tak eden Billy ısrarcıdır: "Bir ejderha var, anne." Ejderha derhal küçülmeye başlar. Çok geçmeden yeniden kedi boyutuna döner. Herkes o boyuttaki ejderhaların (1) var ve (2) dev karşılıklarına yeğ oldukları konusunda hemfikirdir. Gözleri istemese de açılan anne biraz yakınır gibi neden bu kadar büyümek zorunda olduğunu sorar. Billy usulca cevap verir: "Belki de fark edilmek istemiştir."

Belki! Bu, pek çok hikâyeden çıkarılacak derstir. Bir evde kaos kendini yavaş yavaş gösterir. Karşılıklı mutsuzluk ve kızgınlık birikir. Bütün kirler ejderhanın kırıntılardan besleneceği

---

* Kayıt Peterson, J. B. (2002)'de bulunabilir. İçimizdeki Ejderhayı Öldürmek. Konuşma ilk olarak TVO tarafından yayınlanmıştı: https://www.youtube.com/watch?v=REjUkEjıO _ o.

halının altına süpürülür. Ama paylaşılan toplum ve evin müzakere edilmiş düzeni yetersizliğini ortaya koyarken ya da beklenmedik tehdidin karşısında dağılırken hiç kimse bir şey söylemez. Herkes karanlıkta ıslık çalmakla yetinir. İletişim korkunç duyguların kabulünü gerektirecektir; kızgınlık, korku, yalnızlık, çaresizlik, kıskançlık, hüsran, nefret, sıkıntı. Anlık huzuru sürdürmek daha kolaydır. Ancak arka planda, Billy Bixbee'nin evinde ve ona benzeyen diğer bütün evlerde ejderha büyümektedir. Günün birinde artık kimsenin görmezden gelemeyeceği bir şekilde, ortaya fırlayıverir. Evi temellerinden havalandırır. Ya bir ilişkidir ya da yıkıcı ekonomik ve psikolojik boyutlarda, onlarca yıl süren velayet anlaşmazlığı. Evliliğin sözde cennetinde geçen seneler boyunca altından kalkılabilir bir şekilde, tek tek masaya yatırılabilecek hırçınlığın konsantre versiyonudur. Ortaya dökülmemiş, yalan konusu olmuş, geçiştirilmiş, bahane bulunmuş, dehşet verici kocaman bir dolapta bir iskelet ordusu misali saklanmış üç yüz bin meselenin her biri, Nuh Tufanı gibi her şeyi önüne katarak bir anda patlar. Gemi yoktur çünkü yaklaşan fırtınayı herkesin sezmiş olmasına rağmen, kimse gemi inşa etmemiştir.

İhmal etme günahının yıkıcı gücünü sakın hafife almayın.

Belki de dağılan çift, seks hayatları hakkında bir ya da iki ya da iki yüz konuşma yapabilirlerdi. Belki de hiç şüphesiz paylaştıkları fiziksel yakınlık, genelde olanın aksine, *aynı boyutta bir psikolojik yakınlıkta* karşılık bulmalıydı. Belki de rolleri konusunda mücadele vermeliydiler. Son birkaç on yıldır pek çok evdeki geleneksel iş bölümü, kurtuluş ve özgürlük söylemiyle yıkıldı. Ancak bu yıkım kısıtlamaların ortaya kalkmasından çok, kaos, çelişki ve belirsizliğe neden oldu. Zorbalıktan kaçışı genellikle cennet değil, çölde amaçsız, şaşkın ve mahrumiyetle dolu bir yolculuk izler. Dahası üstünde görüş birliğine varılmış geleneğin (ve genellikle rahatsız verici ve hatta mantıksız kısıtlamaların) yokluğunda, sadece üç zor seçenek var olabilir: kölelik, zorbalık ve pazarlık. Köle sadece ona söyleneni yapar –belki de sorumluluğu üstünden attığı için mutludur– ve karmaşıklık sorununu

bu şekilde çözer. Ama bu geçici bir çözümdür. Kölenin ruhu isyan eder. Zorba sadece köleye ne yapacağını söyler ve o da karmaşıklık sorununu bu şekilde çözer. Ama bu da geçici bir çözümdür. Zorba, köleden bıkar. Orada, öngörülebilir ve tatsız itaatin dışında hiçbir şey ve hiç kimse yoktur. Kim sonsuza dek bununla yaşayabilir? Pazarlık ise, ejderhanın varlığının her iki oyuncu tarafından da açık yüreklilikle kabul edilmesini gerektirir. Bu yüzleşmesi zor bir gerçektir; onunla yüzleşmeye cesaret eden şövalyeyi yiyip yutamayacak kadar küçük olduğu zaman bile.

Belki de dağılan çift, arzuladıkları Varlık şeklini daha net bir şekilde ifade edebilirdi. Belki bu sayede, kaosun sularının kontrolsüz bir şekilde yükselerek onları boğmasını elbirliğiyle önleyebilirlerdi. Belki hoşa gidecek, tembel ve korkakça bir şekilde, "Sorun yok. Kavga etmeye değmez." demek yerine bunu yapabilirlerdi. Bir evlilikte kavga etmeye değmeyecek kadar küçük olan şey çok azdır. Evlilikte teoride ikinizden biri ölene kadar sürecek bir yeminle bağlanmış bir halde, bir varilde mahsur kalmış iki kedi gibi kapana kısılırsınız. Yemin lanet olası durumu ciddiye almanız için vardır. Aynı basit sıkıntının size evliliğinizin onlarca yıl sürecek varlığı boyunca her gün işkence etmesini gerçekten ister misiniz?

"Ah, dayanabilirim." diye düşünüyorsunuz. Belki de dayanmalısınız. Kusursuz bir hakiki hoşgörü timsali değilsiniz. Hem belki de partnerinizin uçarı kahkahasının size karatahtaya sürtülen çivi sesi gibi gelmeye başladığını gündeme getirseniz size, yakışık alacağı şekilde, cehenneme kadar yolun var diyebilir. Belki de hata sizdedir; büyümeli, aklınızı başınıza toplayıp susmalısınızdır. Öte yandan belki de sosyal bir toplantının ortasında bir eşek gibi anırmak partneriniz için iyi bir izlenim yaratmıyordur ve savunmanızdan vazgeçmemelisinizdir. Bu tür şartlar altında gerçeği ortaya çıkaracak tek şey bir kavgadır; barışmayı hedef alan bir kavga. Ama sessiz kalırsınız ve kendinizi bunu iyi, barışı seven ve sabırlı bir insan olduğunuz için yaptığınıza

ikna edersiniz (hiçbir şey işin aslına bundan daha uzak olamaz). Halının altındaki canavar birkaç kilo daha alır.

Belki de cinsel tatminsizlik hakkında dobra bir konuşma, kolay olmamakla birlikte, zamanında yapılsa daha büyük sorunları önleyebilirdi. Belki de *madam* gizliden gizliye yakınlığın ölmesini istedi çünkü seks konusunda derinden ve gizliden çelişkili duygular taşıyordu. Tanrı biliyor ya, bunun için çok neden var. Belki de *mösyö*, korkunç, bencil bir âşıktı. Belki de ikisi de öyleydiler. Bunu çözmek bir kavgaya değer, öyle değil mi? Cinsellik hayatın çok büyük bir parçası. Belki de bu sorunu ele almak (asla bilemezsiniz) ve çözmek iki kişinin birbirine gerçeği söylemesinin (yok etme ya da zafer kazanma niyetiyle değil, çünkü gerçek bu değildir, bu, düpedüz bütün silahların çekildiği bir savaş olur) neden olacağı iki ay sürecek bir katıksız mutsuzluğa değer.

Belki de mesele seks değildi. Belki de iki eş arasındaki her konuşma sıkıcı bir rutine dönüşmüştü ve çifti canlandıracak ortak bir macera kalmamıştı. Belki de anbean, günbegün yaşanan bu bozulma, ilişkiyi canlı tutma sorumluluğunu taşımaktan daha kolaydı. Sonuçta, canlı şeyler, ilgi görmediklerinde ölürler. Hayat, çaba gerektiren bakımdan ayrı tutulamaz. Hiç kimse sürekli dikkat ve çaba ihtiyacının ortadan kalkacağı kadar kusursuz bir dengini bulamaz (hem ayrıca, kusursuz insanı bulsanız bile, her daim kusurlu olan sizden, haklı bir dehşete kapılarak kaçacaktır). Aslında ihtiyacınız olan (hak ettiğiniz) tam olarak sizin kadar kusurlu biridir.

Belki de eşini aldatan koca insanı dehşete düşürecek kadar toy ve bencildi. Belki bu bencillik baskın geldi. Belki de kadın bu eğilime yeterli güç ve azimle karşı koymadı. Belki de çocuklara düzgün disiplin yaklaşımı konusunda onunla hemfikir olmadığı için, sonucunda, kocasını hayatlarının dışında bıraktı. Belki de bu, kocanın nahoş bir sorumluluk olarak gördüğü şeyden kaçınmasına imkân verdi. Belki de bu yeraltı savaşını izlerken, annelerinin kızgınlığıyla cezalandırılan ve bir tanecik babalarına yavaş yavaş yabancılaşan çocukların kalplerinde nefret demlendi.

Belki de annenin onun için –ya da babanın anne için– hazırladığı akşam yemekleri soğuk ve tatsız yeniyordu. Belki de giderilmeyen o çatışma ikisinde de dile getirilmeyen ama etkili bir şekilde yürürlüğe konmuş bir kızgınlığa yol açıyordu. Belki de konuşulmayan bütün o sorunlar, evliliklerini destekleyen görünmez ağların altını kazmaya başlamıştı. Belki saygı yavaş yavaş hor görüye dönüşmüştü ve kimse fark etmeye tenezzül etmiyordu. Belki de sevgi, hiç bahsi geçmeden nefrete dönüşmüştü.

Netleştirilen ve sözle ifade edilen her şey görünürlük kazanır; belki de iki eş de görmek ya da anlamak istemiyordu. Belki de her şeyi kasten bir sisin içinde bıraktılar. Belki de görmek istemediklerini saklamak için sisi kendileri ürettiler. Kadın, hanımefendiden hizmetkâr ya da anneye dönüşünce ne kazandı? Seks hayatının yok olması onu rahatlattı mı? Kocası arkasını dönünce, komşularına ve annesine daha kazançlı bir şekilde yakınabilecek miydi? Belki de bu, ne kadar kusursuz olursa olsun, bir evlilikten türetilebilecek herhangi bir iyilikten, gizliden gizliye daha fazla haz veriyordu. Sofistike ve çok tekrarlanmış bir kurban olma halinin hazlarıyla ne mukayese edilebilir ki? "Gerçek bir azize ve korkunç bir adamla evli. Oysa çok daha iyisini hak ederdi." Bu, bilinçsiz bir şekilde seçilmiş bile olsa, içinde yaşamanın haz verici olduğu bir efsanedir (durumun gerçekliği kimin umurunda ki?). Belki de kocasından hiçbir zaman gerçekten hoşlanmamıştır. Belki de erkeklerden hiçbir zaman gerçekten hoşlanmamıştır ve hâlâ da hoşlanmıyordur. Belki de bu annesinin hatasıydı ya da büyükannesinin. Belki onların davranışını taklit etti, davranışlarıyla onların bilinçsiz ve üstü örtülü bir şekilde nesilden nesile aktarılan sorunlarını ortaya koydu. Belki babasından intikam alıyordu ya da ağabeyinden veya toplumdan.

Evdeki seks hayatı son bulunca, kocası kendi açısından ne kazandı? Kurban rolünde bu oyuna kendi isteğiyle ayak uydurarak arkadaşlarına mı sızlandı? Bunu kendine yeni bir âşık aramak için bahane olarak mı kullandı? Bunu, bu evliliğin içine düşmeden önce defalarca karşı karşıya geldiği reddedilmeler için

kadınlara genel olarak hissettiği kızgınlığı haklı çıkarmak için mi kullandı? Her halükârda zaten arzulanmadığı için, fırsattan istifade hiç çaba harcamadan şişmanlayıp tembelleşti mi?

Belki de kadın da erkek de evliliklerini mahvetme fırsatını Tanrı'dan intikam almak için kullandılar (Bu kargaşayı ortadan kaldırıp yoluna koyabilecek belki de tek Varlık olan Tanrı'dan).

Size bu tür meselelerle ilgili korkunç gerçeği söyleyeyim: Evliliğin başarısızlığının gönüllü olarak işlenmeyen, anlaşılmayan ve görmezden gelinen her bir nedeni, güçlerini birleştirecek ve ihanete uğrayan ve kendi kendine ihanet eden kadına ömrünün sonuna kadar rahat vermeyecekler. Aynı şey erkek için de geçerli. Böyle bir sonucu garantilemek için kadının ya da erkeğin yapması gereken tek şey, hiçbir şey yapmamak: *fark etme, tepki verme, dikkatini verme, tartışma, dikkate alma, huzur için emek harcama, sorumluluk alma.* Kaosla yüzleşip onu düzene çevirmemek, kaosun yükselerek sizi içine çekmesini beklemek, naiflik ve masumiyetten başka her şeydir.

İllaki ve kaçınılmaz olarak geleceği zehirleyecekse kaçınmak neden? Çünkü bütün anlaşmazlık ve hataların altında bir canavar ihtimali pusuda bekler. Belki de eşinizle ettiğiniz (ya da etmediğiniz) kavga ilişkinizin sonunun başlangıcını işaret ediyordur. Belki de ilişkiniz *siz kötü bir insan olduğunuz için* bitiyordur. Bu, en azından kısmen mümkün. Öyle değil mi? Bu yüzden gerçek bir sorunu çözmek için gerekli olan tartışmayı yapmak, aynı anda iki sefil ve tehlikeli potansiyel şekliyle yüzleşmeye istekli olmayı gerektirir: kaos (ilişkinin potansiyel kırılganlığı –bütün ilişkilerin – hayatın kendisinin) ve cehennem (sizin ve partnerinizin her ikinizin de tembelliğiniz ve kininizle her şeyi mahvedecek kadar kötü insanlar olma olasılığınız). Kaçınmak için her tür motivasyon mevcut. Gel gör ki bunun bir faydası olmaz.

Hayatı durağan ve çamurlu kılıyorsa, müphem kalmak neden? Kim olduğunuzu bilmiyorsanız, şüphenin içinde saklanabilirsiniz. Belki de kötü, aldırmayan, değersiz bir insan değilsiniz. Kim bilir? Siz değil. Hele bunu düşünmeyi reddediyorsanız; ki

reddetmek için birçok nedeniniz var. Ama bilmek istemediğiniz bir şeyi düşünmemek onun yok olmasını sağlamaz. Tek yaptığınız, gerçek hatalarınızın ve kusurlarınızın muhtemelen sınırlı listesinin özel ve isabetli bilgisini çok daha uzun bir belirsiz potansiyel yetersizlikler ve eksikler listesiyle takas etmek olur.

Gerçeğin bilgisi gerçekte ustalaşmayı (ustalaşmayı değilse de dürüst bir amatörün duruşunu) sağlarken, araştırmayı reddetmek neden? Ya Danimarka devletinde gerçekten çürümüş bir şeyler varsa? O zaman ne olacak? O şartlar altında, kasti bir körlük içinde yaşayıp cehaletin verdiği mutluluğun tadını çıkarmak daha iyi olmaz mı? Şey, eğer canavar gerçekse, olmaz! Geri çekilmenin, kendinizi yükselen bela denizine karşı silahlandırma olasılığından vazgeçmenin ve bu şekilde kendinizi kendi gözünüzde küçültmenin iyi bir fikir olduğunu gerçekten düşünüyor musunuz? Siz gittikçe küçülüp azalırken ve daha da fazla korkarken, felaketin gölgelerin arasında büyümesine izin vermenin akıllıca olduğuna inanıyor musunuz? Hazırlanmak, kılcınızı keskinleştirmek, karanlığa bakmak ve sonra inindeki aslana meydan okumak daha iyi değil mi? Belki incineceksiniz. *Muhtemelen* incineceksiniz. Sonuçta hayat, acı çekmektir. Ama belki de yaranız ölümcül olmaz.

Bunun yerine soruşturmayı reddettiklerinizin kapınıza gelmesini beklerseniz, sizin için işlerin yolunda gitmeyeceği kesin. En az istediğiniz şey kaçınılmaz olarak gerçekleşecek, hem de en az hazır olduğunuz anda. Karşılaşmayı en az isteyeceğiniz şey, sizin en güçsüz, kendisinin en güçlü olduğu anda kendini gösterecek. Ve yenileceksiniz.

Durmadan açılan girdapta dönüp duruyor
Şahin şahinciyi duymuyor;
Her şey yıkılıyor, temel sarsılıyor,
Dünyaya saf anarşi yayılıyor,
Kanla bulanmış dalgalar dağılıyor ve her yerde
Masumiyet seremonisi boğuluyor,

En iyiler inançtan yoksun ve en kötüler,
Tutkuyla yanıp tutuşuyor.[164]
(William Butler Yeats, "The Second Coming")

Sorunun adını koymak çözümünü sağlayabilecekken, bunu yapmayı reddetmek neden? Çünkü bir sorunun adını koymak var olduğunu kabul etmektir. Çünkü bir sorunu belirlemek, kendinize, örneğin bir arkadaştan, bir sevgiliden ne istediğinizi bilme izin vermektir ve o zaman, istediğinizi almadığınız zaman net ve açık bir şekilde anlarsınız ve bu canınızı keskin bir şekilde acıtır. Ama bundan bir şey öğrenecek ve öğrendiğiniz şeyi gelecekte kullanacaksınız ve o tek keskin acının alternatifi, sürekli umutsuzluk, müphem başarısızlık ve zamanın, çok kıymetli olan zamanın, ellerinizden kayıp gitmesi hissinin kör sızısıdır.

Adını koymayı reddetmek neden? Çünkü başarısızlığı tanımlamayı reddederken (ve böylece onu imkânsız kılarken) aynı zamanda kendinize başarıyı tanımlamayı da reddetmiş olursunuz; böylece başarısız olursanız ve olduğunuzda fark etmezsiniz ve canınız yanmaz. Ama bu işe yaramaz ki! Siz bu kadar kolay kandırılamazsınız, tabii eğer yolda çok fazla ilerlemediyseniz! Yanınızda kendi Varlığınızdan kaynaklanan sürekli bir hayal kırıklığı, o hayal kırıklığının yanında getirdiği aşağılama ve bütün bunların ürettikleri (ya da bozdukları) için dünyaya karşı gittikçe artan bir nefret taşırsınız.

Elbette bildiğimiz şeyler var;
Elbette İkinci Geliş yakın.
İkinci Geliş! Bu sözler ne zor
Spiritus Mundi gözümün içine
Böyle sokulduğunda ve çöl kumlarının arasında
Aslan vücutlu ve insan kafalı bir şey
Güneş kadar boş ve acımasız bir bakışla

164 Yeats, W. B., "The Second Coming", edit: R. J. Finneran, *The Poems of W. B. Yeats: A new edition*, New York: MacMillan, 1993: s. 158.

Yavaşça kalçasını sallıyor ve orada
Öfkeli çöl kuşlarının iç içe gölgeleri
Karanlık yeniden çöküyor ve artık biliyorum
O yirmi asırlık ağır uyku
Sallanan bir beşikte kabuslarla geçti
Ve sonunda zamanı gelen hangi yaban
Doğmak üzere Beytüllahim'e doğru salınıyor?

İhanete uğrayan ve şimdi artık çaresizliğe kapılan kadın, geçmişin, bugünün ve geleceğin bütün tutarsızlıklarıyla yüzleşmeye karar verirse? Ya şu ana kadar bundan kaçınmasına rağmen dağınıklığı toplamaya karar verirse ve bunu yapmak için her zamankinden daha güçsüz ve kafası karışıksa? Belki de harcayacağı çaba onu neredeyse öldürecek (ama ölümden daha beter bir yola çoktan çıktı). Yeniden ortaya çıkmak için, kaçmak için, yeniden doğmak için, konforlu ama tehlikeli bir şekilde bir cehalet perdesinin ve bir huzur oyununun arkasına sağladığı gerçekliği enine boyuna düşünerek ifade etmeli. Kendi felaketine has detaylarını, her şeyin dağıldığı bir dünyada, Varlığın genel dayanılmaz şartlarından ayırmalı. Her şey, bu kadarı çok fazla. Dağılan her şey değil, *belli* şeylerdi: *Adı konabilir inançlar* çuvalladı, *belli eylemler* yanlış ve sahteydi. Neydi onlar? Şimdi nasıl tamir edilebilirler? Gelecekte nasıl daha iyi olabilir? Hepsini çözmeyi reddederse ya da çözemezse, kuru karaya asla geri dönemez. Dünyayı ancak bir düşünce netliğiyle, konuşma netliğiyle, kendi sözüne güvenerek, Söz'e güvenerek yeniden bir araya getirebilir. Ama belki de her şeyi sisin içinde bırakmak daha iyidir. Belki de artık ondan geriye yeterli şey kalmamıştır. Belki de ona dair ortaya dökülmemiş, geliştirilmemiş çok fazla şey vardır. Belki sadece enerjisi tükenmiştir...

Daha önceden ifadeye biraz özen, cesaret ve dürüstlük göstermek, onu bütün bu dertlerden kurtarabilirdi. Ya aşk hayatının inişe geçmesinden duyduğu mutsuzluğu inişin başladığı zaman ifade etseydi? Tam olarak, inişin onu rahatsız ettiği ilk anda? Ya

da onu rahatsız etmediyse, onu belki de gerektiği kadar rahatsız etmediğini ifade etseydi? Kocasının onun evin düzeni için harcadığı çabayı küçümsemesiyle açıkça ve dikkatle yüzleşseydi? Babasına ve toplumun kendisinde uyduğu kızgınlığı (ve bunun sonucu olarak kendi ilişkisinin kirlendiğini) keşfeder miydi? Ya bütün bunları halletseydi? Daha ne kadar güçlü olurdu? Sonucunda zorluklarla yüzleşmekten kaçınma olasılığı ne kadar azalırdı? Kendine, ailesine ve dünyaya nasıl faydalı olabilirdi?

Uzun vadeli gerçek ve huzur için, şimdide çatışmayı sürekli şekilde ve dürüstçe göze alabilseydi? Onları görmezden gelmek, katlanmak ve hoş ve uysal bir tavırla gülüp geçmek yerine, evliliğinin mikro çöküşlerine altta yatan dikkatte açıkça değer bir istikrarsızlığın kanıtı olarak yaklaşsaydı? Belki farklı biri olurdu ve belki de kocası da farklı olurdu. Belki de hem resmen hem ruhen hâlâ evli olurlardı. Belki de ikisi de fiziksel ve ruhsal olarak şimdikinden daha genç olurlardı. Belki de yuvası kum yerine kayalık zemine inşa edilmiş olurdu.

Her şey dağılıp kaos yeniden ortaya çıktığında, ona da bir yapı kazandırabilir, konuşmamız aracılığıyla düzeni yeniden sağlayabiliriz. Dikkatli ve net konuşursak, bir şeyleri halledebilir ve olmaları gereken yere yerleştirebiliriz; müzakere eder ve uzlaşmaya varırsak, genellikle ortak yeni bir hedef belirler ve ona doğru yol açmaya başlarız. Öte yandan özensiz ve pervasızca konuşursak her şey muğlak kalır. Varış noktası ilan edilmemiş olur. Belirsizlik sisi kalkmaz ve dünyada müzakere imkânı olmaz.

Ruhun ve Dünyanın İnşası

Ruh ve dünya, dille, iletişim aracılığıyla insan varoluşunun en yüksek seviyelerinde düzenlenir. Sonuç, niyet ya da arzu edildiği gibi olmadığında, bir şeyler göründüğü gibi değildir. Varlık uslu durmadığı zamanlarda, doğru kategorilerine ayrılmamıştır. Bir sorun çıktığında, değerlendirme, düşünce ve eylemin yanı sıra algının kendisi de sorgulanmalıdır. Hata kendini ilan ettiğinde,

farklılaştırılmamış kaos yakın demektir. Sürüngen biçimi insanı felç eder ve kafasını karıştırır. Ancak var olan (belki de diğer her şeyden çok var olan) ejderhalar aynı zamanda altın istiflerler. Anlaşılmayan Varlığın o korkunç karmaşasına çöküşte, yeni ve iyicil bir düzen olasılığı saklıdır. Onu ortaya çıkarmak için, düşünce netliği –cesur düşünce netliği– gereklidir.

Problemin varlığı, ortaya çıkışına olabildiğince yakın bir zamanda itiraf edilmelidir. "Mutsuzum." iyi bir başlangıçtır ("mutsuz olmaya hakkım var." değil, çünkü sorun çözme sürecinin başlangıcında, bu hâlâ sorgulanabilir). Belki de mutsuzluğunuz mevcut şartlarda haklıdır. Belki aklı başında her insan sizin durduğunuz yerde hoşnutsuz ve mutsuz olurdu. Alternatif olarak sadece sızlanıyor ve toyluk ediyor olabilir misiniz? Bunu düşünmek ne kadar korkunç görünse de her iki seçeneği de eşit derecede olası kabul edin. Tam olarak ne kadar toy olabilirsiniz? Potansiyel olarak dipsiz bir kuyu olabilir. Öte yandan varlığını itiraf edebilirseniz, en azından düzeltme yoluna girebilirsiniz.

Çok katmanlı, karmaşık kaosu çözümler ve kendimiz dâhil, olayların doğasını belirleriz. Yaratıcı ve iletişimsel keşfimiz, bu yolla dünyayı sürekli olarak tekrar tekrar yaratır. Kendi isteğimizle karşı karşıya geldiklerimizle biçimlenir ve bilgileniriz ve o karşılaşma sırasında, içinde olduğumuz durumu da şekillendiririz. Bu zor bir şeydir ama zorluğun bir önemi yoktur çünkü alternatifi çok daha kötüdür.

Belki yoldan sapan kocamız karısının akşam yemeği sohbetini işinden nefret ettiği, yorgun ve öfkeli olduğu için duymazlıktan geldi. Belki işinden, kariyeri ona babası tarafından dayatıldığı ve babasına itiraz edemeyecek kadar güçsüz ve "sadık" olduğu için nefret ediyor. Belki kadın kocasının ilgisizliğine açıkça itiraz etmenin kabalık ve ayıp olacağını düşündüğü için katlandı. Belki de babasının öfkesinden nefret etmiş ve daha çok genç yaşta her tür saldırganlık ve iddiacılığın ahlaken yanlış olduğuna karar vermişti. Belki de kendine ait fikirleri olursa kocasının onu sevmeyeceğini sanmıştı. Bu tür şeyleri düzene koymak zordur ama

hasarlı makine, sorunları teşhis ya da tamir edilmediği sürece arızalanmaya devam edecektir.

Buğdayı Kepekten Ayırmak

Kesinlik netleştirir. Korkunç bir şey olduğu zaman, olan o tek korkunç şeyi olabilecek olan (ama olmayan) diğer eşit derecede korkunç şeylerden ayıran netliktir. Ağrıyla uyandıysanız ölüyor olabilirsiniz. Çok çeşitli acı verici ve korkunç hastalıklardan birinden ağır ağır ve korkunç bir şekilde ölüyor olabilirsiniz. Doktorunuza ağrınızdan bahsetmeyi reddederseniz, sorununuzun ne olduğu saptanmaz: O hastalıklardan *herhangi* biri olabilir ve muhtemelen (teşhis konuşmasından ve dile getirme eyleminden kaçındığınız için) ağza alınmaz bir şeydir. Bununla birlikte doktorunuzla konuşursanız, bütün o olası korkunç hastalıklar, şansınız varsa, tek bir korkunç (ya da belki de o kadar korkunç olmayan) hastalığa, hatta hiçbir şeye dönüşebilir. O zaman önceki korkularınıza gülebilirsiniz ve gerçekten bir sorun varsa, pekâlâ, o zaman da hazırlıklı olursunuz. Kesinlik trajedinin sürmesine neden olabilir ama hortlakları ve iblisleri kaçırır.

Ormanda sesini duyduğunuz ama göremediğiniz şey bir kaplan olabilir. Hatta başını bir timsahın çektiği, her biri birbirinden daha aç ve acımasız bir kaplan sürüsü olabilir. Ama olmaya da bilir. Dönüp bakarsanız belki de sadece bir sincap olduğunu görürsünüz. (Gerçekten bir sincap tarafından kovalanan birini tanıyorum). Orada, ağaçların arasında bir şey var. Bundan eminsiniz. Ama o şey genellikle bir sincaptır. Ancak bakmayı reddederseniz bir ejderhaya dönüşür ve siz bir şövalye değilsinizdir; bir aslanla karşı karşıya gelmiş bir fare, bir kurdun bakışıyla felç olmuş bir tavşansınızdır. Ve her zaman sincaptır da demiyorum. Sıklıkla gerçekten korkunç bir şeydir. Ama gerçekte korkunç olan şeyler bile, sıklıkla, hayal gücünde korkunç olan şeyin yanında önem açısından sönük kalır. Ve sıklıkla hayal gücündeki dehşeti nedeniyle yüzleşmediğimiz bir şey, yine de

korkunç olan gerçekliğine indirgendiğinde yüzleşebileceğimiz bir şeye dönüşür.

Beklenmedikle karşı karşıya gelmenin sorumluluğundan, altından kalkılabilir dozlarda geldiğinde bile kaytarırsanız, gerçeğin kendisi sürdürülemez bir şekilde dağınık ve kaotik bir hal alır. Ve o zaman büyüyerek, bütün düzeni, anlamı ve öngörülebilirliği yutar. Görmezden gelinen gerçeklik kendini büyük Kaos Tanrıça'sına, dev sürüngen Bilinmezlik Canavarı'na, insanın ezelden beri mücadele ettiği büyük yırtıcı canavara dönüştürür (geri döndürür). "Miş" gibi yapılanla gerçeklik arasındaki uçurum konu edilmediği sürece daha da genişler, siz o uçuruma düşersiniz ve sonuçları hiç iyi olmaz. Görmezden gelinen gerçeklik, karmaşa ve acı çukurunda kendini gösterir.

Kendinize ve başkalarına eskiden ve şimdi yaptıklarınız ve nereye gittiğiniz konusunda söylediklerinize dikkat edin. Doğru sözcükleri arayın. O sözcükleri doğru cümleler, doğru cümleleri doğru paragraflar halinde düzenleyin. Geçmiş, kesin bir dille özüne indirgendiği zaman telafi edilebilir. Şimdinin gerçekleri açıkça dile getirildiğinde geleceği soymadan akabilir. Dikkatli düşünce ve dille, varoluşu mazur gösteren fevkalade, gösterişli kader, kendiliklerinden ortaya çıkmaları çok daha olası olan çok sayıdaki bulanık ve nahoş gelecek seçenekleri arasından çıkarılabilir. Göz ve Söz, yaşanabilir düzeni bu şekilde sağlar.

Yavru canavarları halının altına saklamayın. Orada serpilirler. Karanlıkta iyice büyürler. Sonra, hiç beklemediğiniz bir anda üstünüze atlayıp sizi mideye indirirler. Erdem ve berraklığın cennetine çıkmak yerine, belirsiz ve kafa karıştırıcı cehenneme inersiniz. Cesur ve gerçekçi sözler gerçekliğinizi basitleştirir, arındırır, iyi tanımlanmış ve yaşanabilir kılar.

Bir şeyleri özenli bir dikkat ve dille tanımlarsanız, onları temellerinde yatan neredeyse evrensel bağlarından koparark, uyumlu, uysal nesneler olarak öne çıkarırsınız. Onları basitleştirirsiniz. Spesifik ve faydalı hale getirir, karmaşıklıklarını azaltırsınız. Beraberinde belirsizlik ve kaygı getiren o karmaşık-

lıktan ölmeden, onlarla yaşamayı ve kullanmayı mümkün hale getirirsiniz. Bir şeyleri belirsiz bırakırsanız neyin ne olduğunu hiçbir zaman bilemezsiniz. Her şey birbirine karışır. Bu dünyayı altından kalkılamayacak kadar karmaşık yapar.

Bir konuşmanın konusunu, özellikle zor olduğunda, bilinçli bir şekilde tanımlamalısınız; aksi takdirde her şeyi içine alır ve her şey çok fazladır. Çiftlerin iletişimi kesme nedeni genellikle budur. Her sorun geçmişte ortaya çıkmış ve bugün var olan sorunların tamamını ve gelecekte olması muhtemel bütün korkunç şeyleri içine alarak bozulur. Hiç kimse "her şey" hakkında tartışma yapamaz. Bunun yerine "Beni mutsuz eden, tam ve net olarak bu. Benim alternatif olarak istediğim, tam ve net olarak bu (ama belirli oldukları sürece önerilere de açığım). Senin de benim de hayatlarımızı mutsuzlukla doldurmaya son vermem için yapabileceğin, tam ve net olarak bu." diyebilirsiniz. Ne var ki bunu yapmak için şunu *düşünmeniz* gerekir: Sorun *tam olarak* ne? *Tam olarak* ne istiyorum? Samimi bir şekilde konuşmalı ve yaşanabilir dünyayı kaosun içinden çekip çıkarmalısınız. Bunu yapmak için dürüst ve net konuşmayı kullanmalısınız. Aksine siner ve saklanırsanız, saklandığınız şey yatağınızın altında, ormanınızda ve zihninizin karanlık kuytularında pusuda bekleyen dev bir ejderhaya dönüşür ve sizi yutar.

Şimdi nerede olduğunuzu bilmek için hayatınızda daha önce nerede olduğunuzu belirlemelisiniz. Nerede olduğunuzu tam olarak bilmezseniz, her yerde olabilirsiniz. Herhangi bir yer çok fazla yer demektir ve o yerlerin bazıları çok kötüdür. Hayatınızda daha önce nerede olduğunuzu belirlemelisiniz çünkü aksi takdirde istediğiniz yere ulaşamazsınız. A noktasında değilseniz, A noktasından B noktasına gidemezsiniz ve sadece "herhangi bir yerdeyseniz" A noktasında olma ihtimaliniz çok düşüktür.

Hayatınızda nereye gittiğinizi saptamalısınız, çünkü o istikamette hareket etmediğiniz sürece, oraya ulaşamazsınız. Rastgele dönüp durmak sizi ileri götürmez. Aksine sizi hayal kırıklığına ve hüsrana uğratır, kaygılandırır, mutsuz eder ve geçinilmesi

zor (sonra küskün, daha sonra kindar ve sonunda daha kötü) biri yapar.

Ne demek istediğinizi anlayabilmek için kastettiğinizi söyleyin. Ne olacağını görebilmek için söylediğiniz şeyi canlandırın. Sonra dikkatinizi verin. Hatalarınızı not edin. Onları dile getirin. Düzeltmek için çabalayın. Hayatınızın anlamını böyle keşfedersiniz. Bu sizi hayatınızın trajedisinden korur. Aksi nasıl olabilir ki?

Varlığın kaosuyla yüzleşin. Bir sorunlar denizine nişan alın. Varış noktanızı saptayın ve güzergâhınızı çizin. Ne istediğinizi itiraf edin. Etrafınızdakilere kim olduğunuzu söyleyin. Kendinizi sınırlayın, dikkatle bakın ve yolunuzda tereddütsüz ve açık sözlülükle ilerleyin.

Açık ve net konuşun.

KURAL 11

KAYKAY YAPAN ÇOCUKLARI RAHATSIZ ETMEYİN

TEHLİKE VE USTALIK

Bir zamanlar çalıştığım Toronto Üniversitesi'nde Sidney Smith Binası'nın batı tarafında çocuklar kaykay yaparlardı. Bazen durup onları izlerdim. Orada sokaktan ön girişe inen, çapı yaklaşık altı santim, boyu altı metre olan silindir şeklinde demir tırabzanların eşlik ettiği kaba, geniş ve alçak beton basamaklar vardır. Neredeyse tamamı oğlanlardan oluşan bir çılgın çocuklar topluluğu basamakların en tepesinden yaklaşık on beş metre geri çekilirlerdi. Sonra bir ayaklarını kaykaya koyup hız kazanmak için çılgın gibi ilerlerdi. Tam korkuluğa çarpmadan önce, aşağı uzanıp tek elleriyle kaykayı tutar ve korkuluğun üstüne sıçrayıp boylu boyunca aşağı kadar kayar ve uca ulaşınca bazen zarafetle kaykayın üstüne konacak, bazen de acı verici bir şekilde yere çarpacak şekilde iniş yaparlardı. Her iki durumda da en baştan tekrar başlamaları çok sürmezdi.

Kimileri bunu aptalca bulabilir. Belki de öyleydi. Ama aynı zamanda cesurcaydı. Ben o çocukların inanılmaz olduğunu düşünürdüm. Sırtlarının sıvazlanmasını ve dürüst bir hayranlığı hak ettiklerini düşünürdüm. Elbette tehlikeliydi. Amaç tehlikeydi zaten. Tehlikeye karşı zafer kazanmak istiyorlardı. Koruyucu

ekipmanla daha güvende olurlardı ama bu, işin tadını kaçırırdı. Onlar güvende olmaya değil, beceri kazanmaya çalışıyorlardı ve gerçekten de insana en hakiki güvenliği beceri sağlar.

O çocukların yaptığı şeyi yapmaya cesaret etmezdim. Sadece o kadar da değil, edemezdim de. YouTube'daki modern zaman yiğitleri (ya da elbette inşaat vinçlerinde çalışanlar) gibi bir inşaat vincine tırmanmayacağım kesin. Yüksekliği sevmem ama uçakların tırmandığı yirmi beş bin fit o kadar yüksek ki aldırmıyorum. Defalarca karbon fiber gösteri uçaklarında uçtum –hatta çekiçkafa dönüş manevrası yapanında bile bulundum– ve fiziksel ve zihinsel olarak çok zorlayıcı olsa da sıkıntı yaşamadım. (Çekiçkafa dönüş manevrası yapmak için, uçağın burnunu dikey olarak, yerçekimi kuvveti havada asılı durmasını sağlayana kadar doğrultuyorsunuz. Sonra uçak helezon çizerek arkaya doğru düşüyor, ta ki sonunda takla atıp burnu dümdüz aşağı bakana kadar. Sonra uçağı dalıştan doğrultuyorsunuz. Ya da bir daha çekiçkafa manevrası yapamıyorsunuz.) Ama kaykay yapamam (hele korkulukların üstünde) ve vinçlere tırmanamam.

Sidney Smith Binası'nın ön cephesi doğu tarafında bir başka sokağa bakar. Üniversite, St. George adındaki o sokak –yeterince ironik– boyunca yola doğru eğimli bir dizi, sert köşeli beton bitki kutuları yerleştirdi. Çocuklar eskiden oraya da gider ve kutuların kenarlarında ve binaya bitişik bir heykelin beton kaidesinin etrafında da kayarlardı. Bu çok uzun sürmedi. Çok geçmeden, o kenarlar boyunca yarım ya da bir metrede bir, "kaykay durdurucu" olarak bilinen küçük çelik çıkmalar belirdi. Onları ilk gördüğümde, birkaç yıl önce Toronto'da yaşanan bir şeyi hatırladım. İlkokullar başlamadan iki hafta önce, şehrin her yerindeki çocuk parkı ekipmanları bir anda ortadan kayboldu. Bu tür şeyleri yöneten düzenleme yeni değişmişti ve sigorta kapsamında olup olmadığı konusunda bir panik yaşanmıştı. Oyun parkları, yeterince güvenli ve sigorta edilebilirlikleri açısından kazanılmış haklar nedeniyle koruma altında olmalarına ve genellikle maliyetleri (üstelik yakın zamanda) ebeveynler tarafından

karşılanmış olmalarına rağmen telaşla sökülmüştü. Bu, bir yılı aşkın bir süre boyunca sıfır oyun parkı anlamına gelmişti. Bu süre zarfında yerel okulumuzun çatısında sağa sola koşturan sıkkın ama hayranlık uyandıran bir sürü çocuk gördüm. Ya çatıda koşturuyor ya da kedilerle toz toprak içinde güreşiyorlardı. Bir de daha az maceraperest çocuklar vardı.

Sökülen oyun parkları için "yeterince güvenli" diyorum çünkü oyun parkları fazla güvenli yapıldığında, çocuklar onlarda oynamayı bırakıyor ya da istenmeyen şekillerde oynamaya başlıyorlar. Çocuklar oyun parklarının yeterli düzeyde zorlayıcı olmasına ihtiyaç duyar. Çocuklar dâhil insanlar (ki sonuçta çocuklar da insandır), riski asgari düzeye indirme peşinde değildir. Onu optimize etmek isterler. Arzuladıkları şeye ulaşabilecekleri ama gelişmeye devam etmek için, aynı zamanda kendilerini biraz zorlayacakları şekilde araba kullanır, yürür, sever ve oynarlar. Dolayısıyla, bir şeyler fazla güvenli yapılırsa, insanlar (çocuklar dâhil) onları yeniden tehlikeli kılmanın yollarını bulurlar.[165]

Kısıtlanmadığımız –ve teşvik edildiğimiz– zaman kıyılarda yaşamayı tercih ederiz. Orada aynı anda hem tecrübemizde güvenli olabilir hem de gelişmemize yardımcı olan kaosla yüzleşebiliriz. Bu nedenle riskten keyif alacak şekilde donatılmışızdır (bazılarımız diğerlerinden daha fazla). Bir yandan şimdide oynayıp bir yandan gelecekteki performansımızı optimize etmek için çalışırken kendimizi çok canlı ve heyecanlı hissederiz. Aksi takdirde tembel hayvanlar gibi bilinçsiz, şekillendirilmemiş ve özensiz bir halde, hantal hantal dolaşırız. Aşırı korunursak karşımıza tehlikeli, beklenmedik ve fırsatlarla dolu bir şey çıktığı anda –ki kaçınılmaz olarak çıkacaktır– çuvallarız.

Kaykay durdurucular çok iticidir. Yakındaki heykelin bir pitbulun tasması gibi metal çivilerle çevrilen etrafının şu anda

165 Vrolix, K., "Behavioral adaptation, risk compensation, risk homeostasis and moral hazard in traffic safety", *Steunpunt Verkeersveiligheid*, 2006: RA-2006-95. Alındığı kaynak: https://doclib.uhasselt.be/dspace/bitstream/1942/4002/1/behavioraladaptation.pdf.

göründüğü kadar haşin görünmesi için, gayretli kaykaycıların hayli uzun süreli ve şiddetli gazabına uğraması gerekirdi. Büyük bitki kutularının üstlerine düzensiz aralıklarla metal muhafazalar yerleştirildi ve bu muhafazalar, kaykaycıların neden olduğu yıpranmaya eklenince, ortaya nahoş bir kötü tasarım, kızgınlık ve sonradan akla gelmiş ve kötü uygulanmış düşünceler kombinasyonu çıktı. Bu durum heykel ve bitkilerle güzelleşmesi gereken alana, inşaatçıların ve kamu görevlilerinin hizmet verdikleri insanları sevmediği ya da onlara güvenmediği zamanlarda ortaya çıkan türde tipik bir sanayici/hapishane/akıl hastanesi/çalışma kampı havası verdi.

Çözümün katıksız ve kasvetli çirkinliği, yerleştirilmesinin nedenlerini âdeta yalanlıyordu.

Başarı ve Kızgınlık

Derinlik psikologlarını –örneğin Freud ve Jung ve öncüleri Friedrich Nietzsche– okursanız, her şeyin bir karanlık tarafı olduğunu öğrenirsiniz. Freud, ona göre, sıklıkla uygunsuz bir isteğin ifadesini hedefleyen rüyaların gizli, üstü örtülü içeriğini derinlemesine araştırmıştır. Jung ise sosyal açıdan uygun olan her eylemin kötü kalpli bir ikizi, bilinçsiz bir gölgesi olduğuna inanırdı. Nietzsche ise *hınç* olarak ifade ettiği şeyin görünüşte özgeci –ve sıklıkla fazla göz önünde sergilenen– eylemleri motive etmede oynadığı rolü soruşturdu.[166]

> Çünkü insanın kinden kurtarılması, en yüksek umuda götüren ve uzun süren kötü havalardan sonra görülen gökkuşağıdır bence. Ama zehirli örümcekler bunu istemezler. "Dünyanın kinimizin fırtınalarıyla dolması bizce adildir." Birbirleriyle böyle konuşurlar. "Bize benzer ol-

166 Nietzsche, F. W. ve Kaufmann, W. A., *The Portable Nietzsche*, New York: Penguin Classics, 1982.

> mayan herkesten öç almak ve her şeye küfretmek isterim." Örümcek kalpleri böyle sözleşir. "Ve 'Eşitlik istenci', bundan sonra erdemin adı bu olmalı ve gücü olan her şeye karşı haykırmalıyız!" Ey eşitik vaizleri, güçsüzlükten kaynaklanan tiranlara özgü çılgınlık sizde "eşitlik" diye haykırıyor! En gizli tiranca hırslarınız erdem sözcüğünün ardına bürünüyor."

Eşsiz İngiliz yazar George Orwell bu tür şeyleri iyi bilirdi. 1937 yılında, kısmen üst sınıf Britanya sosyalistlerine sert bir saldırı olan *Wigan İskelesi Yolu*'nu yazdı (kendisinin sosyalizme meyline rağmen). Bu kitabın ilk yarısında Orwell, Birleşik Krallık madencilerinin 1930'larda karşı karşıya kaldığı korkutucu şartları şöyle anlatır:[167]

> Birçok diş doktoru bana sanayi bölgelerinde otuz yaşından büyük bir insanın ağzında bir tane olsun kendine ait dişinin olmasının anormal olduğunu söyledi. Wigan'da konuştuğum birçok kişi, insanın dişlerinden ne kadar erken kurtulursa o kadar iyi olacağını düşündüklerini belirtti. Bir kadın bana, "Dişler ıstıraptan başka bir şey değil." dedi.

Bir Wigan İskelesi kömür madeni işçisi, sırf yedi buçuk saatlik yorucu mesaisine ulaşmak için, yeraltında, karanlıkta, kafasını çarparak ve sırtı sürtünerek beş kilometre kadar yürümek –maden kuyularının yüksekliği düşünüldüğünde, sürünmek daha doğru bir kelime olur– zorunda kalıyordu. Mesai sona erince, aynı yolu geri sürünüyordu. Orwell, "Belki de o günkü mesainizden önce ve sonra küçük bir dağa tırmanmakla mukayese edilebilir." diyor. Sürünerek geçirilen zamanlar için hiçbir ücret ödenmiyordu.

---

167 Orwell, G., *The Road to Wigan Pier*, New York: Harcourt, 1958: s. 96-97 (*Wigan İskelesi Yolu* çevirilerinde şu kaynaktan yararlanılmıştır: George Orwell, *Wigan İskelesi Yolu*, çev: Levent Konca, Can Yayınları, 7. Baskı, 2019).

Orwell *Wigan İskelesi Yolu*'nu her ay seçme bir cilt yayımlayan sosyalist bir yayın grubu olan Left Book Club için yazmıştı. Kitabının doğrudan madencilerin kişisel şartlarını ele alan ilk yarısını okuduktan sonra, bu zavallı çalışanlara sempati duymamak imkânsız. Orwell'ın tarif ettiği hayatları okurken sadece bir canavar taştan kalbini koruyabilir.

> Madenlerdeki şartların şimdikinden kötü olduğu günlerin üstünden uzun zaman geçmedi. Gençliklerinde bellerinde koşumlar ve bacaklarının arasından geçen bir zincirle, ellerinin ve dizlerinin üstünde emekleyerek ve kömür teknelerini çekerek yeraltında çalışmış az sayıda çok yaşlı kadın hâlâ hayatta.

Ancak kitabın ikinci yarısında Orwell, bakışlarını başka bir soruna çeviriyor; o dönemde her yerde gözlemlenebilen bariz ve acı verici eşitsizliğe rağmen, sosyalizmin İngiltere'de nispeten daha az rağbet görmesini ele alıyor. Tüvit giyen, koltuklarından felsefe yapan, kurban tayin eden, çevreye acıma ve küçümseme saçan sosyal reformcu tipler, iddia ettiklerinin aksine, genelde fakirlerden hoşlanmıyordu. Onun yerine, *zenginlerden nefret ediyorlardı.* Kızgınlıklarını ve kıskançlıklarını hürmet, yalancı dindarlık ve aşırı ahlakçılığın arkasına gizliyorlardı. Bugün de bilinçsiz, sosyal adalet dağıtıcı sol cephede değişen çok fazla şey yok. Freud, Jung, Nietzsche –ve Orwell– sayesinde, ne zaman birinin fazla yüksek sesle, "Şunu savunuyorum!" diye haykırdığını duysam, "O zaman neye karşı duruyorsun?" diye merak ederim. Hele aynı kişi bir başkasının davranışından yakınıyor, onu eleştiriyor ya da değiştirmeye çalışıyorsa, soru özellikle anlam kazanıyor.

Bence psikanalitik söylemlerin en isabetlisini Jung geliştirmişti: *Birinin bir şeyi neden yaptığını anlayamıyorsanız, sonuçlara bakın ve motivasyonu çıkarın.* Bu psikolojik bir neşterdir. Her zaman uygun bir enstrüman değildir. Fazla derin ya da yanlış

yerleri kesebilir. Belki de başvurulacak son çaredir. Yine de uygulamasının aydınlatıcı olduğu zamanlar vardır.

Bitki kutularına ve heykel muhafazasına kaykay durdurucu yerleştirmenin sonuçları mutsuz erkek ergenler ve güzellikte estetiğin hunharca yok sayılmasıysa, o zaman belki de amaç buydu. Biri başkalarının iyiliği için en yüksek prensiplerle hareket ettiğini iddia ediyorsa, o kişinin gerekçelerinin samimi olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur. Bir şeyleri düzeltmeyi amaç edinmiş insanlar genelde başka insanları değiştirmekle ilgilenmezler ya da ilgileniyorlarsa, aynı değişiklikleri kendilerinde de (ve önce) yapma sorumluluğunu alırlar. Kaykaycıları yüksek beceri ve cesaret gerektiren tehlikeli şeyler yapmaktan alıkoyan kurallar üretmenin altında, sinsi ve derinlemesine insan karşıtı bir ruhun işbaşında olduğunu görüyorum.

Chris'e Dönersek

Daha önce bahsettiğim arkadaşım Chris, kendi ruh sağlığını ciddi anlamda harap edecek boyutta, bu tür bir ruha teslim olmuştu. Ona rahat vermeyen, kısmen suçluluktu. İlk ve ortaokulu Alberta çayırlığının en kuzey kısmındaki dondurucu kesimlerde bulunan birkaç farklı kasabada okuduktan sonra, daha önce anlattığım Fairview'a gelmişti. O taşınmalar sırasında yerli çocuklarla ettiği kavgalar, tecrübelerinin arasında önemli bir yer tutuyordu. O çocukların, ortalama olarak, beyaz çocuklardan daha sert ya da daha alıngan (ki sebepleri çoktu) olduklarını söylemek abartı olmaz. Bunu ben de kendi tecrübelerimden biliyordum.

İlkokuldayken, Rene Heck adında* bir Métis çocukla zorlu bir arkadaşlığım vardı. İlişkimiz, durum karmaşık olduğu için zorluydu. Rene'yle aramda çok büyük bir kültürel uçurum vardı. Onun giysileri daha kirliydi. Konuşması ve tavırları daha kabaydı. Okulda bir sınıfı okumadan atlamıştım ve üstüne üstlük yaşıma

* Mahremiyeti korumak için isimler ve diğer detaylar değiştirilmiştir.

göre ufak tefektim. Rene iri yapılı, akıllı, yakışıklı ve bayağı sıkı bir çocuktu. Öğretmenliğini babamın yaptığı altıncı sınıfta birlikteydik. Rene sakız çiğnerken yakalandı. Babam, "Rene," dedi, "sakızını at. İneğe benziyorsun." Ben kendi kendime, "Ha ha." diye güldüm. "İnek Rene." Rene bir inek olabilirdi ama işitmesinde herhangi bir sorun yoktu. "Peterson," dedi, "okul çıkışı, öldün sen."

O sabahın daha erken saatlerinde Rene ile kasabanın sineması Gem'de bir film izlemek için sözleşmiştik. Görünüşe bakılırsa artık bu plan iptal olmuştu. Her neyse, günün geri kalanı, korku ve acının pusuda beklediği zamanlarda hep yaptığı gibi, hızla ve tatsız bir şekilde geçti. Rene beni bir güzel hırpalayabilecek kapasitedeydi. Çıkışta okulun önündeki bisiklet parkına olabildiğince hızlı koştum ama Rene benden önce davranmıştı. O bir tarafta, ben diğer tarafta, bisikletlerin etrafında döndük. Eski sessiz, siyah beyaz "Keystone Cops" kısa filmlerinden birinde gibiydik. Dönmeye devam ettiğim sürece beni yakalayamazdı ama stratejim sonsuza dek işe yaramazdı. Bağırarak özür diledim ama yumuşamadı. Gurur incinmişti ve bana ödetmek istiyordu.

Çömeldim ve gözümü Rene'den bir an ayırmadan, bisikletlerin arkasına saklandım. "Rene," diye seslendim, "sana inek dediğim için çok üzgünüm. Haydi, kavgayı bırakalım." Tekrar bana doğru hamle yaptı. "Rene, öyle dediğim için üzgünüm. Gerçekten. Ve seninle sinemaya gitmeyi hâlâ istiyorum." Bu sadece bir taktik değildi. Ciddiydim. Aksi takdirde hemen sonra olan şey asla olmazdı. Rene durdu. Sonra bana dik dik baktı. Oracıkta gözyaşlarına boğuldu. Sonra koşarak uzaklaştı. Zorlu küçük kasabamızda, yerli-beyaz ilişkisi özet olarak böyleydi. Hiçbir zaman birlikte sinemaya gitmedik.

Arkadaşım Chris yerli çocuklarla kavgaya girdiği zaman, asla karşılık vermezdi. Kendini savunmasının ahlaken haklı olduğunu düşünmez, bu yüzden hırpalanmaya ses çıkarmazdı. Daha sonra bana "Topraklarını aldık." diye yazdı. "Yanlıştı. Öfkeli olmalarına şaşmamalı." Chris zamanla, adım adım, dünyadan

çekildi. Kısmen kendi suçuydu. Erkekliğe ve erkeklere özgü aktivitelere derin bir nefret geliştirdi. Okula gitmeyi, çalışmayı ya da bir kız arkadaş edinmeyi Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesine, Soğuk Savaş'ın korkunç nükleer açmazına, gezegenin yağmalanmasına yol açan sürecin bir parçası gibi gördü. Budizm hakkında birkaç kitap okumuştu ve dünyanın mevcut durumunun ışığında, kendi Varlığını inkâr etmenin etik olarak gerekli olduğunu hissetmeye başladı. Aynı şeyin başkaları için de geçerli olduğuna inanır oldu.

Chris, üniversitedeyken bir süre oda arkadaşlarımdan biri oldu. Bir gece geç saatte yerel bir bara gittik. Sonrasında eve yürüdük. Park halindeki arabaların yan aynalarını peş peşe koparmaya başladı. "Bırak şunu Chris, bu arabaların sahiplerini mutsuz etmenin kime ne yararı olacak?" dedim. Bana hepsinin her şeyi mahveden çılgın insan aktivitesinin bir parçası olduğunu ve başlarına geleni hak ettiklerini söyledi. Normal hayatlar yaşayan insanlardan intikam almanın hiçbir işe yaramayacağını söyledim.

Yıllar sonra Montreal'de yüksek lisans yaparken, güya ziyaret etmek için çıkageldi. Ancak amaçsızdı ve yolunu kaybetmişti. Benden yardım istedi. Sonunda yanıma taşındı. O zaman evliydim; eşim Tammy ve bir yaşındaki kızım Mikhalia ile birlikte yaşıyordum. Chris, Tammy'yle Fairview'dan arkadaştı (ve arkadaşlığın ötesine geçmeyi umut etmişti). Bu, durumu biraz daha karmaşık hale soktu ama tam olarak düşündüğünüz şekilde değil. Chris işe erkeklerden nefret ederek başlamıştı ama sonunda kadınlardan da nefret eder olmuştu. Onları istiyordu ama eğitimi, kariyeri ve arzuyu reddetmişti. Çok fazla sigara içiyordu ve işsizdi. Dolayısıyla, tahmin edileceği gibi, kadınların ilgisini çekmiyordu. Bu onu iyice tatsızlaştırıyordu. Onu seçtiği yolun sadece daha fazla mahvına neden olacağına ikna etmeye çalıştım. Biraz uysallık öğrenmeliydi. Kendine bir hayat kurmalıydı.

Bir akşam, yemek yapma sırası Chris'teydi. Eşim eve geldiğinde daire sigara dumanına boğulmuştu. Hamburgerler tavada yanmak üzereydi. Chris ellerinin ve dizlerinin üstünde yere inmiş,

ocağın ayaklarında gevşeyen bir yeri tamir etmeye çalışıyordu. Eşim, Chris'in numaralarına aşinaydı. Yemeği bilerek yaktığını biliyordu. Chris yemek hazırlamak zorunda olmaktan nefret ediyordu. Kadınsı rollerden nefret ederdi (ev işlerinin aramızda son derece makul bir şekilde paylaşılmasına ve bunu çok iyi biliyor olmasına rağmen). Ocağı yemeği yakmak için makul, hatta övgüye değer bir bahane yaratmak için tamir ediyordu. Tammy ne yaptığını dile getirince, Chris kurban rolüne büründü ama derinden ve tehlikeli şekilde öfkelenmişti. Bir yanı –iyi olmayan yanı– herkesten daha akıllı olduğuna ikna olmuştu. Tammy'nin, hilelerinin ötesini görebilmesi, gururuna inen bir darbeydi. Çirkin bir durumdu.

Ertesi gün, Tammy'yle yerel bir parka doğru yürüyüşe çıktık. Hava sıcaklığı eksilerde olmasına, rutubetli acı soğuğa ve sise rağmen, daireden uzaklaşma ihtiyacı duymuştuk. Hava rüzgârlıydı. Dışarıda olmak için hiç uygun değildi. Chris'le yaşamak çok fazla geliyor, dedi Tammy. Parka girdik. Ağaçlar çıplak dallarını nemli gri havaya doğru uzatıyorlardı. Kuyruğu uyuz yüzünden tüysüz kalmış bir sincap, yapraksız bir dala tutundu, rüzgâra karşı ayakta kalma mücadelesi vererek, şiddetle titredi. Burada, soğuk havada ne yapıyordu? Sincaplar kısmi kış uykusuna yatar. Kışın sadece hava ılıkken ortaya çıkarlar. Sonra bir sincap daha gördük, bir tane daha, bir tane daha ve bir tane daha. Parkta etrafımız hepsi kısmen tüysüz kalmış, kuyrukları ve vücutları birbirine benzeyen, tünedikleri dallarda rüzgâra direnen, ölümcül soğukta titreyen ve donan sincaplarla çevrilmişti. Etrafta bizden başka kimse yoktu. İmkânsız bir manzaraydı. İzah edilebilir değildi. Ortalık tamamen sütlimandı. Absürt bir oyunun sahnesinde gibiydik. Tanrı tarafından yönetilen bir oyunun. Bir süre sonra Tammy kızımızla birlikte birkaç günlüğüne başka bir yere gitti.

Aynı yıl Noel zamanı yaklaşırken, erkek kardeşim ve eşi Kanada'nın batısından ziyaretimize geldiler. Chris'i kardeşim de tanırdı. Hepsi Montreal şehir merkezinde yürüyüş yapmaya hazırlanmak için kışlık giysilerini giydiler. Chris koyu renkli,

uzun bir kışlık palto giydi. Siyah örgü bir bereyi aşağı kadar çekti. Paltosu siyahtı; pantolonu ve botları da öyle. Çok uzun boylu ve zayıftı ve hafif öne eğik dururdu. "Chris," dedim şaka yollu, "seri katillere benziyorsun." Ha ha ha. Üçü yürüyüşlerinden döndü. Chris keyifsizdi. Alanında yabancılar vardı. Bir mutlu çift daha. Yarasına tuz basmak gibiydi.

Hoş bir akşam yemeği yedik. Sohbet ettik ve akşamı sonlandırdık. Ama uyuyamadım. Bir şey doğru gelmiyordu. Havada bir tuhaflık var gibiydi. Sabahın dördünde, daha fazla dayanamadım. Yatağımdan sessizce kalktım. Chris'in kapısını usulca tıklattım ve cevabını beklemeden odasına girdim. Yatağında uyanık yatıyordu ve gözlerini tavana dikmişti, beklediğim gibi. Yanına oturdum. Onu çok iyi tanıyordum. Onunla konuşarak öldürücü öfkesini yatıştırdım. Sonra yatağıma dönüp uyudum. Ertesi sabah kardeşim beni kenara çekti. Benimle konuşmak istiyordu. Oturduk. "Dün gece neler oldu?" dedi. "Hiç uyuyamadım. Bir sorun mu vardı?" Kardeşime Chris'in çok iyi olmadığını anlattım. Ona hayatta olduğu için şanslı olduğunu –hepimizin şanslı olduğumuzu– söylemedim. Kabil'in ruhu evimizi ziyaret etmişti ama hasarsız atlatmıştık.

Belki o gece, havada ölüm asılıyken, kokuda bir değişiklik hissetmiştim. Chris'in acı bir kokusu vardı. Sık sık duş yapardı ama koku havlulara ve çarşaflara sinmişti. Arındırmak imkânsızdı. Uyum içinde işlemeyen bir ruh ve bedenin ürünüydü. Tanıdığım ve Chris'i de tanıyan bir sosyal hizmetler görevlisi bana o kokuyu iyi tanıdığını söyledi. Her ne kadar sadece alçak sesle bahsetseler de iş yerindeki herkes o kokuyu tanıyordu. Ona işe alınamazlar kokusu adını vermişlerdi.

Kısa süre sonra doktora sonrası çalışmamı tamamladım. Tammy'yle Montreal'den Boston'a taşındık. İkinci bebeğimiz dünyaya geldi. Arada bir Chris'le telefonlaşıyorduk. Bir kez ziyarete geldi. Gayet iyi geçti. Oto yedek parçaları satan bir yerde bir iş bulmuştu. Hayatını yoluna koymaya çalışıyordu. O noktada fena gitmiyordu. Ama bu çok sürmedi. Onu bir daha Boston'da

görmedim. Yaklaşık on yıl sonra, tam kırkıncı doğum gününden bir önceki gece, Chris beni aradı. O dönemde ailemi Toronto'ya taşımıştım. Bana haberleri vardı. Yazdığı bir hikâye küçük bir yayınevi tarafından bir araya getirilecek bir koleksiyonda yayımlanacaktı. Bana bunu söylemek istemişti. İyi kısa hikâyeler yazardı. Hepsini okumuştum. Onları uzun uzun tartışmıştık. Ayrıca iyi bir fotoğrafçıydı. İyi ve yaratıcı bir bakış açısına sahipti. Ertesi gün, eski pikap kamyonetiyle –Fairview'dan kalma eski hurda yığınıyla– ormanlık alana gitmiş. Egzoz borusuna taktığı bir hortumu ön kabine uzatmış. Onu orada, çatlak ön camdan dışarı bakarak ve sigara içerek beklerken hayal edebiliyorum. Cesedini birkaç hafta sonra buldular. Babasını aradım. Hıçkırarak, "Benim güzel oğlum." diye ağladı.

Kısa bir süre önce TEDx konuşması yapmak için yakındaki bir üniversiteye davet edildim. Önce başka bir profesör konuştu. İşi –gerçek anlamda büyüleyici, teknik işi– nedeniyle konuşma yapmaya davet edilmişti. Dokunmatik bilgisayar ekranları gibi ama her yere yerleştirilebilir türde, hesaplanabilir akıllı yüzeyler üzerinde çalışıyordu. Ancak işi yerine insanın gezegenin hayatta kalması konusunda nasıl bir tehdit oluşturduğundan bahsetti. Chris gibi –pek çok insan gibi– o da iliğine kadar insan karşıtı olmuştu. Henüz o yolda arkadaşım kadar ilerlememişti ama ikisini de aynı korku ruhu canlı tutuyordu.

Profesör bloklarca uzunluktaki bir Çin yüksek teknoloji fabrikasının, kamera yavaş yavaş döndürülerek çekilmiş bir görüntüsünün yansıtıldığı bir ekranın önünde duruyordu. Yüzlerce beyaz tulumlu insan, montaj bantlarının başında steril robotlar gibi ayakta durarak, hiç ses çıkarmadan A parçasını B yarığına yerleştiriyorlardı. Profesör büyük kısmını gelecek vaat eden zeki genç insanların oluşturduğu dinleyicilere, karısıyla çocuk sayılarını birle sınırlama kararlarını anlattı. Bunun, kendilerini etik insanlar olarak görmek istiyorlarsa, hepsinin düşünmesi gereken bir şey olduğunu söyledi. Yerinde bir karar olduğunu düşündüm ama sadece profesörün kendi örneğinde (hatta birden daha az

çocuk daha iyi olabilirdi). Çok sayıdaki Çinli öğrenci, profesörün ahlak dersi vermesini hissi bir şekilde dinlediler. Muhtemelen ebeveynlerinin Mao'nun Kültür Devrimi'nin dehşetlerinden ve tek çocuk politikasından kaçışlarını düşünüyorlardı. Aynı fabrikaların yaşam standartlarının iyileşmesine ve özgürlüğe sağladığı katkıyı düşünüyor da olabilirlerdi. Konuşmayı takip eden soru kısmında, birkaçı bunu ifade etti.

Profesör bu tür fikirlerin neye yol açabileceğini bilseydi, görüşlerini yeniden gözden geçirir miydi? Evet demek isterdim ama buna inanmıyorum. Bence biliyor olabilirdi ama bilmeyi reddediyordu. Belki de daha kötüsü, biliyordu ama umurunda değildi ya da biliyordu ve buna rağmen oraya doğru kendi isteğiyle ilerliyordu.

İnsan Irkının Kendinden Menkul Yargıçları

Yeryüzünün üstünde yaşayan insanlardan sonsuz kat büyük görünmeye başlaması çok eski değil. Darwin'in sıkı bir savunucusu ve Aldous Huxley'nin büyükbabası olan muhteşem biyolog Thomas Huxley (1825-95), Britanya Parlamentosu'na insanlığın okyanusları tüketmesinin neredeyse imkânsız olduğunu söylediğinde 1800'lerin başıydı. Okyanusların üretme gücü, Huxley'nin saptayabildiği kadarıyla, insanın en şiddetli yağmasıyla bile mukayese edildiğinde, çok büyüktü. Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ı çevre hareketine kıvılcım olalı ise sadece elli yıl oldu.[168] Elli yıl! Bu hiçbir şey! Dün bile değil.

Kusurlu da olsa hayat ağını anlamamıza imkân veren kavramsal alet ve teknolojileri daha yeni geliştirdik. Sonucunda yıkıcı davranışımızın farazi öfkesi için birazcık sempatiyi hak ediyoruz. Bazen yaptıklarımızı yapmamamız gerektiğini bilmiyoruz. Bazen de biliyoruz ama henüz herhangi bir pratik alternatif

168 Carson, R., *Silent Spring*, Boston: Houghton Mifflin, 1962 (Rachel Carson, *Sessiz Bahar*, çev: Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, 2004).

oluşturabilmiş değiliz. Sonuçta hayat insan türü için bugün bile kolay değil ve sadece birkaç on yıl öncesine kadar insan türünün büyük çoğunluğu açlıktan ve hastalıktan kırılıyordu ve okuryazar bile değildi.[169] Ne kadar varlıklı da olsak (varlık her yerde gittikçe artıyor) parmaklarımızla sayılabilecek birkaç on yıldan daha fazla yaşayamıyoruz. Şu anda bile en az bir üyesi ciddi bir hastalık çekmeyen talihli aile sayısı çok azdır ve hepsi eninde sonunda bu sorunu yaşayacaklar. Savunmasızlığımız ve kırılganlığımıza rağmen elimizden gelenin en iyisini yapmaya çabalıyoruz ve gezegen bize bizim ona davrandığımızdan daha kötü davranıyor. Kendimize biraz rahat vermeliyiz.

İnsanlar sonuçta ciddi anlamda hatırı sayılır yaratıklardır. Bir eşimiz yok ve gerçek sınırlarımızın olduğu da net değil. Bugün artık, yakın geçmişte gezegen boyutundaki sorumluluklarımıza uyanmaya başladığımız zamanlarda bile insani açıdan imkânsız görünen şeyler oluyor. Bunları yazmamdan birkaç hafta önce, YouTube'da yan yana gelmiş iki videoya rastladım. Biri 1956 yılında sırıkla atlamada olimpiyat altın madalya kazanan sporcuyu gösteriyordu. Diğeri de 2012 yılında olimpiyat oyunlarında gümüş madalya kazanan sporcuyu. Ne iki spor aynı görünüyordu ne de sporcular. McKayla Maroney'nin 2012'de yaptığı şey, ellilerde insanüstü kabul edilirdi. Fransız askerî engelli parkur eğitiminden türetilen Parkur sporu, serbest koşu kadar müthiştir. Bu tür performansların derlemelerini arsız bir hayranlıkla izlerim. Çocukların bazıları üç katlı binalardan yara almadan atlıyor. Tehlikeli ve inanılmaz. Vinç tırmanıcıları akıllara zarar bir cesaret sergiliyor. Aynı şey ekstrem dağ bisikletçileri, serbest stil snowboardcular, on beş metrelik dalgalarda sörf yapanlar ve kaykaycılar için de geçerli.

Columbine Lisesi'nde ateş açan, daha önce bahsettiğimiz delikanlılar, kendilerini –çok daha uç bir örnek olmakla birlikte– TEDx konuşmasındaki profesör ve talihsiz dostum Chris gibi

169 Bakınız http://reason.com/archives/2016/12/13/the-most-important-graph-in-the-world.

insanlığın yargıcı ilan etmişlerdi. İki katilden daha eğitimli olan Eric Harris'e göre insan, çuvallamış ve bozulmuş bir türdü. Böyle bir varsayım kabul gördüğünde, bu varsayımın iç mantığı kendini kaçınılmaz olarak gösterecektir. Bir şey, David Attenborough ifadesiyle bir şey salgınsa[170] ya da Roma Kulübü'nün iddia ettiği gibi kanserse,[171] onu ortadan kaldıran insan, bir kahraman, bu örnekte yabana atılmayacak bir gezegen kurtarıcısı olacaktır. Gerçek bir Mesih, titiz ahlak mantığını sonuna kadar götürüp kendini de ortadan kaldırabilir. Güçlerini neredeyse sonsuz bir kızgınlıktan alan kitle katliamcılar tipik olarak böyle yaparlar. Kendi Varlıkları bile insanlığın varoluşunu haklı çıkarmaz. Hatta kendilerini özellikle insanlığın kökünü kurutmaya bağlılıklarının saflığını göstermek için öldürürler. Modern dünyada hiç kimse Yahudiler, siyahlar, Müslümanlar ya da İngilizler olmasa varoluşun daha iyi olacağı görüşünü itirazsız ifade edemez. O halde gezegenin üstünde daha az insanla daha iyi olabileceğini savunmak neden erdemlidir? Kendimi bu tür beyanların hemen arkasında, kıyamet olasılığının neşesiyle sırıtan iskelete benzeyen bir yüz saklandığını düşünmekten alamıyorum. İnsanlığı açıkça suçlamaya kendini mecbur hissedenlerin, genellikle, önyargıya görünür şekilde karşı duran insanlarla aynı kişiler olması nedendir?

---

170 http://www.telegraph.co.uk/news/earth/earthnews/9815862/Humans-are-plague-on-Earth-Attenborough.html.

171 "Dünya kanserli ve kanseri insan." Mesarović, M. D. ve Pestel, E., *Mankind at the Turning Point*, New York: Dutton, 1974: s. 1. Bu fikir ilk kez Gregg, A. tarafından "A medical aspect of the population problem" (*Science* 121, 1955: s. 681-682) çalışmasında öne sürüldü (alıntı s. 681) ve Hern, W. M. tarafından "Has the human species become a cance on the planet? A theoretical view of population growth as a sign of pathology" çalışmasında genişletildi (*Current World Leaders* 36, 1993: s. 1089-1124). Roma Kulübü'nden King, A. ve Schneider, B., *The First Global Revolution*, New York: Pantheon Books, 1991: s. 75: "İnsanlığın ortak düşmanı insandır. Bizi birleştirecek yeni bir düşman peşinde, faturayı kirliliğe, küresel ısınma tehdidine, susuzluğa, açlık ve benzeri şeylere kestik. Bütün bu tehlikeler insan eliyle yaratılmıştır ve sadece tutum ve davranışların değiştirilmesiyle aşılabilirler. Gerçek düşman insanın kendisidir."

Gezegenin bu tür savunucuları tarafından insan türünün mensupları olarak varlıkları yüzünden felsefî olarak azarlanmanın sonucunda, akıl sağlıklarında hakiki çöküşler yaşayan pek çok üniversite öğrencisi –özellikle beşerî bilimler alanında– gördüm. Sanırım genç erkeklerde durum daha kötü. Ataerkilliğin ayrıcalıklı vârisleri olarak, başarıları hak edilmemiş kabul ediliyor. Tecavüz kültürünün olası yandaşları olarak cinsel açıdan şüpheli durumundalar. Hırsları onları gezegenin yağmacıları ilan ediyor. Hoş karşılanmıyorlar. Ortaokulda, lisede ve üniversite seviyesinde, eğitimsel açıdan geriye düşüyorlar. Oğlum on dört yaşındayken notlarını konuşuyorduk. Rahat bir tavırla, bir oğlan çocuğuna göre fena gitmediğini söyledi. Biraz kurcaladım. Kızların okulda oğlanlardan daha iyi olduğunu herkes bilir, dedi. Ses tonu, bu kadar bariz bir şeyi bilmeme ne kadar şaşırdığını gösteriyordu. Bunları yazarken, *The Economist*'in son sayısı elime ulaştı. Kapak konusu mu? Erkekleri kastederek, "Daha Güçsüz Cins". Modern üniversitelerde, bütün disiplinlerin üçte ikisinden fazlasında kadınlar öğrencilerin yüzde elliden fazlasını oluşturuyor.

Erkek çocuklar, modern dünyada acı çekiyorlar. Kızlardan daha az itaatkâr –olumsuz anlamda– ve daha bağımsızlar –olumlu anlamda– ve üniversite öncesi eğitim kariyerleri boyunca bu yüzden eziyet çekiyorlar. Daha az uysal (uysallık burada şefkat, empati ve çatışmadan kaçınmayla bağdaştırılan bir kişilik özelliği) ve anksiyete ve depresyona daha yatkınlar;[172] en azından her iki cinsiyet de ergenliğe girdikten sonra.[173] Oğlan çocukların

172 Costa, P. T., Terracciano, A. ve McCrae, R. R., "Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings", *Journal of Personality and Social Psychology* 81, 2001: s. 322–31; Weisberg, Y. J., DeYoung, C. G. ve Hirsh, J. B., "Gender differences in personality across the ten aspects of the Big Five", *Frontiers in Psychology* 2, 2011: s. 178; Schmitt, D. P. Realo, A., Voracek, M. ve Allik, J., "Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures", *Journal of Personality and Social Psychology* 94, 2008: s. 168–182.

173 De Bolle, M., De Fruyt, F., McCrae, R. R. vd., "The emergence of sex differences in personality traits in early adolescence: A cross-sectional, cross-cultural study", *Journal of Personality and Social Psychology* 108, 2015: s. 171–85.

ilgisi kızlara, kızlarınki insanlara yöneliyor.[174] Çarpıcı bir şekilde, biyolojik faktörlerin şiddetle etkilediği bu farklılıklar, en çok, cinsiyet eşitliğinin en çok zorlandığı İskandinav toplumlarında belirgindir. Bu, gittikçe daha yüksek sesle, cinsiyetin sosyal bir yapı olduğunda ısrar edenlerin beklentisinin tam tersidir. Cinsiyet sosyal bir yapı değildir. Bu bir tartışma konusu değil. Veriler ortada.[175]

Erkek çocuklar rekabeti sever ve özellikle ergenlikte itaat etmekten hiç hoşlanmazlar. Bu süre boyunca ailelerinden kaçmaya ve kendi bağımsız varoluşlarını kurmaya güdülenirler. Bunu yapmakla otoriteye kafa tutmak arasında çok az fark var. 1800'lerin sonunda itaati aşılamak için kurulan okullar[176] bir oğlana (ya da kıza) ne kadar inatçı, kararlı ve becerikli olduğunu gösterecek bile olsa kışkırtıcı ve cüretkâr davranışları hoş karşılamazlardı. Oğlanların gerilemesinde başka faktörler de rol oynar. Örneğin kızlar, oğlanların oyunlarını oynar ama oğlanlar kızların oyunlarını oynamaya çok daha isteksizdir. Bu, kısmen, bir oğlanla rekabet ederken bir kızın galip gelmesinin hayranlık uyandırması

174 Su, R., Rounds, J. ve Armstrong, P. I., "Men and things, women and people: A meta-analysis of sex differences in interests", *Psychological Bulletin* 135, 2009: s. 859–884. Bu farklılıkların nörogelişimsel bir görüşü için bakınız Beltz, A. M., Swanson, J. L. ve Berenbaum, S. A., "Gendered occupational interests: prenatal androgen effects on psychological orientation to things versus people", *Hormones and Behavior* 60, 2011: s. 313–7.

175 Bihagen, E. ve Katz-Gerro, T., "Culture consumption in Sweden: the stability of gender differences", *Poetics* 27, 2000: s. 327-3409; Costa, P., Terracciano, A. ve McCrae, R. R., "Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings", *Journal of Personality and Social Psychology* 8, 2001: s. 322-331; Schmitt, D., Realo. A., Voracek, M. ve Allik, J., "Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures", *Journal of Personality and Social Psychology* 94, 2008: s. 168-182; Lippa, R. A., "Sex differences in personality traits and gender-related occupational preferences across 53 nations: Testing evolutionary and social-environmental theories", *Archives of Sexual Behavior* 39, 2010: s. 619-636.

176 Gatto, J. N., *The Underground History of American Education: A School Teacher's Intimate Investigation of the Problem of Modern Schooling*, New York: Odysseus Group, 2000.

yüzündendir. Kızın oğlana yenilmesi sorun edilmez. Ancak bir oğlanın bir kızı yenmesi genellikle sorun edilir; kaybetmesi ise daha büyük sıkıntı yaratır. Dokuz yaşındaki bir kızla oğlanın kavgaya tutuştuğunu hayal edin. Sadece kavgaya girmek bile oğlanı hayli şüpheli yapar. Kazanırsa, acınasıdır. Kaybederse, pekâlâ, hayatı kaymış olabilir. Bir kıza yenilmek, nasıl olur?

Kızlar kendi hiyerarşilerinde galip gelerek, kızların kız olarak değer verdiği şeylerde iyi olarak kazanabilirler. Oğlanların hiyerarşisinde galip gelerek bu zafere zafer katabilirler. Oysa oğlanlar sadece erkek hiyerarşisinde galip gelerek kazanabilirler. Kızların değer verdiği şeylerde iyi olarak, *hem* kızların *hem* erkeklerin arasında statü kaybederler. Bu onlara erkekler arasında itibara, kızlar arasında çekiciliklerine mal olur. Kızlar, her ne demekse artık, onlardan hoşlansalar bile, arkadaşları olan oğlanlara çekim duymazlar. Diğer oğlanlarla statü yarışmalarını kazanan oğlanlara çekim duyarlar. Ancak erkekseniz, bir dişiye bir erkeğe saldıracağınız kadar sert saldıramazsınız. Erkekler kızlarla gerçekten rekabetçi oyunlar oynayamazlar (oynamazlar). Nasıl galip gelecekleri net değildir. Bu nedenle, oyun bir kız oyununa dönünce, oğlanlar oradan ayrılır. Üniversiteler, özellikle beşeri bilimler, bir kız oyununa mı dönüşmek üzere? İstediğimiz bu mu?

Üniversitelerdeki durum (ve genel olarak eğitim kurumlarında) temel istatistiklerin işaret ettiğinden çok daha sorunlu.[177] Sözde STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) programlarını bir tarafa ayırdığınızda (psikoloji dışında), dişil/eril oranı daha da çarpıktır.[178] Bütün bölümlerin dörtte birini oluşturan sağlık hizmetleri, kamu yönetimi, psikoloji ve eğitim

177 Bakınız *Why the Majority of University Students Women?*, Statistics Canada, kaynak: http://www.statcan.gc.ca/pub/81-004-x/2008001/article/10561-eng.htm.

178 Bakınız örneğin Hango. D., "Gender differences in science, technology, engineering, mathematics and computer science (STEM) programs at university", Statistics Canada, 75-006-X, 2015: Kaynak: http://www.statcan.gc.ca/access _ acces/alternative _ alternatif.action?l=eng&loc=/pub/ 75-006-x/2013001/article/11874-eng.pdf.

öğrencilerinin %80'i dişidir. Dengesizlik her geçen artmaktadır. Bu hızla giderse, on beş sene içinde pek çok üniversite disiplininde çok az erkek kalacak: Bu, erkekler için iyi haber değil. Hatta erkekler için feci bir haber bile olabilir. Ama kadınlar için de iyi bir haber değil.

Kariyer ve Evlilik

Hemcinslerinin baskın olduğu yüksek öğrenim kurumlarındaki kadınlar orta süreli bir flört ilişkisi ayarlamakta her geçen daha fazla zorlanıyorlar. Sonuç olarak eğer ilgileri varsa, çöpçatanlık ürünü bir ilişkiye ya da ilişkiler silsilesine razı olmak zorunda kalıyorlar. Belki de bu cinsel özgürlük anlamında ileri doğru bir adımdır ama ben şüpheliyim. Bunun kızlar için korkunç olduğunu düşünüyorum.[179] İstikrarlı ve sevgi dolu bir ilişki, kadınlar kadar erkekler tarafından da arzu edilir. Ancak kadınlar için genellikle en çok istenen şeydir. Pew Araştırma Merkezi'ne göre,[180] 1997'den 2012'ye, 18 ila 34 yaş arasındaki kadınlarda başarılı bir evliliğin hayattaki en önemli şeylerden biri olduğunu söyleyenlerin sayısı %28'den %37'ye yükseldi (%30'un üstünde bir artış).* Aynı şeyi söyleyen erkeklerin sayısı ise aynı dönemde %15 azaldı (%35'ten %29'a düştü).** Bu süre içinde 18 yaş üstü evli insanların oranı düşmeye devam ederek, 1960'taki dörtte üçlük orandan, yarıya indi.[181] Son olarak 30 ila 59 yaş arası hiç evlenmemiş insanlar arasında erkeklerin asla evlenmek istemediklerini söyleme olasılığı kadınların üç katına (%8'e karşı %27) çıktı.

---

179 Böyle hisseden bir tek ben değilim. Bakınız örneğin Hymowitz, K. S., *Manning Up: How the Rise of Women Has Turned Men Into Boys*, New York: Basic Books, 2012.

180 Bakınız http://www.pewresearch.org/fact-tank/2012/04/26/young-men-and-women-differ-on-the-importance-of-a-successful-marriage.

* 37-28/28 = 9/28 = %32.

** 35-29/35 = 6/35 = %17.

181 http://www.pewresearch.org/data-trend/society-and-demographics/marriage/.

Kariyerin aşk ve aileden daha önemli olduğuna kim karar verdi ki? Birinci sınıf bir hukuk firmasında haftada seksen saat çalışmak, bu tür bir başarının gerektirdiği fedakârlıklara değer mi? Eğer değerse, neden değer? İnsanların çok azı (çoğunlukla uysallık yönünden yine daha düşük puana sahip erkekler) aşırı rekabetçidir ve ne pahasına olursa olsun kazanmak isterler. Sadece azınlık, işi doğası itibarıyla büyüleyici bulur. Ama çoğunluk bulmaz, bulmayacaktır ve fatura tahsildarlarından kaçınacak kadarına sahip olduktan sonra, para insanların hayatlarını iyileştirir gibi görünmemektedir. Dahası yüksek performans sergileyen ve iyi para kazanan kadınların çoğu, yüksek performans sahibi ve iyi para kazanan partnerlere sahiptir ve bu, kadınlar için daha önemlidir. Pew verileri ayrıca cazip bir işi olan bir eşin, hiç evlenmemiş ama evlenmek isteyen kadınların neredeyse %80'i için büyük bir öncelik olduğunu göstermektedir (oysa erkekler için bu oran, %50'den düşüktür).

Üst kalite kadın avukatların çoğu otuzlarına geldikleri zaman, zorlu ve baskı yaratan işlerini terk ediyorlar.[182] ABD'nin en büyük iki yüz hukuk firmasının sermaye ortaklarının sadece %15'i kadın.[183] Kadın ortaklar ve kadrolu avukatlar çok olsa da bu sayı son on beş yılda pek değişmedi. Ayrıca nedeni hukuk firmalarının kadınların kalıp başarılı olmasını istememesi de değil. Kronik bir kusursuz insan açığı var ve hukuk firmaları cinsiyete bakmaksızın onları ellerinde tutmak için çabalıyor.

Ayrılan kadınlar, onlara biraz zaman bırakacak bir iş –ve bir hayat– istiyorlar. Hukuk fakültesi, staj ve işte birkaç seneden sonra, başka ilgi alanları geliştiriyorlar. Bu büyük firmalarda

182 Bu, ana akım medyada kapsamlı olarak ele alındı: https://www.thestar.com/life/2011/02/25/women _ lawyers _ leaving _ in _ droves.html; http://www.cbc.ca/news/canada/women-criminal-law-1.3476637; http://www.huffingtonpost.ca/andrea-lekushoff/female-lawyers-canada _ b _ 5000415.html.

183 Jaffe, A., Chediak, G., Douglas, E., Tudor, M., Gordon, R. W., Ricca, L. ve Robinson, S., "Retaining and advancing women in national law firms", *Stanford Law and Policy Lab, White Paper*, 2016. Alındığı kaynak: https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2016/05/Women-in-Law-White-Paper-FINAL-May-31-2016.pdf.

bilinen bir şeydir (her ne kadar kadın ya da erkek insanların açıkça dile getirdikleri bir şey olmasa da). Yakın zamanda, McGill Üniversitesi'nden bir kadın profesörün kadın hukuk şirketi ortaklarıyla ya da müstakbel ortaklarla dolu bir salona, çocuk bakım tesislerinin eksikliğinin ve "başarının erkekçe tanımlarının" kariyer ilerlemelerini engelleyerek kadınların ayrılmasına neden olduğunu anlatmasını izledim. Salondaki kadınların çoğunu tanıyordum. Uzun uzun sohbet etmiştik. Bunların hiçbirinin sorun olmadığını bildiklerini biliyordum. Dadıları ve dadılara verecek paraları vardı. Zaten yerel mecburiyetlerini ve gereklilikleri dışarıdan tedarik ediyorlardı. Başarıyı tanımlayanın birlikte çalıştıkları erkekler değil, piyasa olduğunu da gayet iyi anlıyorlardı. Toronto'da üst kalite bir avukat olarak saatte altı yüz elli dolar kazanıyorsanız, Japonya'daki müşteriniz sizi pazar sabahı saat 04.00'te aradığında telefonu açarsınız. Hemen. Daha az önce bebeğinizi doyurup geri uykuya dalmış olsanız bile. Açarsınız çünkü siz açmazsanız New York'taki bir aşırı hırslı hukuk şirketi ortağı bunu seve seve yapar ve işte tam bu yüzden işi piyasa tanımlar.

Üniversite eğitimli erkeklerin sayısının her geçen gün artması, flört etmenin yanı sıra evlenmek isteyen kadınlar için de ciddiyeti gittikçe büyüyen bir sorun teşkil ediyor. Öncelikle kadınların ekonomik baskınlık hiyerarşisinde denkleriyle ya da daha yukarıdakilerle evlenmeye güçlü bir eğilimi var. Eşit ya da daha iyi statüde bir eş tercih ediyorlar. Bu, farklı kültürler geçerliliğini koruyan bir olgudur.[184] Yine bu, (Pew verilerine göre) her ne kadar bir şekilde daha genç eşleri tercih etseler de hiyerarşide aynı seviyedekilerle ya da daha aşağıdakilerle evlen-

184 Conroy-Beam, D., Buss, D. M., Pham, M. N. ve Shackelford, T. K., "How sexually dimorphic are human mate preferences?", *Personality and Social Psychology Bulletin* 41, 2015: s. 1082–1093. Dişilerin çiftleşme tercihlerinin katıksız biyolojik (ovulasyonla ilgili) faktörlerin sonucu olarak değiştiği konusunda bakınız Gildersleeve, K., Haselton, M. G. ve Fales, M. R., "Do women's mate preferences change across the ovulatory cycle? A metaanalytic review", *Psychological Bulletin* 140, 201: s. 1205–1259.

meye son derece istekli olan erkekler için geçerli değil. Kaynak açısından zengin kadınların kaynak açısından zengin erkeklerle eşleşmesindeki artışla, son dönemin orta sınıfın içinin boşaltılması trendi de yükselişe geçti.[185] Bu nedenle ve yüksek ücretli üretim işlerindeki azalma nedeniyle (bugün ABD'de istihdam edilebilir yaştaki altı erkekten biri işsiz) evlilik her geçen gün biraz daha zenginlere özel bir şeye dönüşüyor. Bunu kara ironiye girecek şekilde komik buluyorum. Baskıcı ataerkil kurum bugün artık bir lükse dönüştü. Zenginler neden kendilerine zulmetsinler ki?

Kadınlar neden istihdam edilmiş bir eş –tercihen daha üst statüde– istiyor? Nedeni büyük ölçüde kadınların çocuk sahibi oldukları zaman daha savunmasız olmasıdır. Gerekli olduğunda anne ve çocuğa bakmayı yetkin birine ihtiyaç duyuyorlar. Bu son derece mantıklı bir telafi eylemi olmakla birlikte, biyolojik temelleri de olabilir. Bir ya da birden fazla çocuğun sorumluluğunu almaya karar veren bir kadın, neden üstüne bir de bakacağı bir yetişkin istesin? Bu nedenle, işsiz çalışan adan arzulanan bir tür değildir ve bekâr annelik de arzu edilmeyen bir alternatiftir. Babasız evlerde büyüyen çocukların fakir olma olasılı dört kat fazladır. Bu, annelerin de fakir olduğu anlamına gelir. Babasız çocuklar çok daha büyük uyuşturucu ve alkol bağımlılığı riski altındadır. Evli biyolojik ebeveynlerle yaşayan çocuklar, tek bir ebeveynle ya da biyolojik olmayan bir ya da birden fazla ebeveynle yaşayan çocuklara göre daha az kaygılı, mutsuz ve suça meyillidir. Tek ebeveynli ailelerdeki çocukların intihar etme ihtimali de iki kat fazladır.[186]

185 Greenwood, J., Nezih, G., Kocharov, G. ve Santos, C., "Marry your like: Assortative mating and income inequality", IZA tartışma makalesi No. 7895, 2014. Kaynak: http://hdl.handle.net/10419/93282.

186 Bu tür tatsız meseleler üzerine iyi bir inceleme olarak bakınız Suh, G. W., Fabricious, W. V., Parke, R. D., Cookston, J. T., Braver, S. L. ve Saenz, D. S. "Effects of the interparental relationship on adolescents' emotional security andadjustment: The important role of fathers", *Developmental Psychology* 52, s. 1666-1678.

Üniversitelerdeki siyaseten doğru yaklaşıma yönelim, bu sorunu alevlendirdi. Baskıya karşı haykıran sesler, okulların bugünkü eşit –hatta her geçen gün biraz daha erkeklerin aleyhine dönen– duruşlarıyla doğru orantılı olarak artıyor gibi görünüyor. Üniversitelerde erkeklerle apaçık düşmanca yaklaşan alanlar var. Bunlar; Batı kültürünün, hususi olarak, beyaz erkeklerin kadınlara (ve diğer seçme gruplara) hükmetmek ve onları dışlamak için yarattığı baskıcı bir yapı olduğu yönündeki postmodern/neo-Marksist iddianın hâkim olduğu araştırma alanlarıdır ve bana sorarsanız bu anlamda, başka bir deyişle salt hâkimiyet kurdukları ve onları dışladıkları için başarılı olmuştur.[187]

Ataerkillik: Yardımcı mı Engel mi?

Elbette kültür baskıcı bir yapıdır. *Hep öyle olmuştur.* Kültür temel ve evrensel bir varoluş gerçekliğidir. Zorba kral sembolik bir gerçek, arketipik bir değişmezdir. Geçmişten miras aldıklarımız kasti kör ve modası geçmiştir. Bir hayalet, bir makine, bir canavardır. Kurtarılmalı, tamir edilmeli, yaşayanların dikkati ve çabasıyla uzak tutulmalıdır. Bizi darbeleriyle sosyal açıdan kabul edilebilir bir şekle sokarken, bir yandan da ezer ve büyük bir potansiyeli ziyan eder. Ancak çok büyük kazanç da sağlar. Konuştuğumuz her kelime atalarımızdan bir armağandır. Aklımızdan geçen her düşünce daha önce daha zeki biri tarafından düşünülmüştür. Bizi çevreleyen hayli işlevsel altyapı, özellikle Batı'da, atalarımızın bir hediyesidir: nispeten daha az bozulmuş politik ve ekonomik sistemler, teknoloji, varlık, ömür süresi, özgürlük, lüks ve fırsat. Kültür bir eliyle alır ama bazı talihli yerlerde diğeriyle daha fazlasını geri verir. Kültürü sadece baskıcı olarak düşünmek, cahillik ve nankörlük olduğu kadar tehlikelidir

187 Hicks, S. R. C., *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Santa Barbara, C. A.: Ockham' Razor Multimedia Publishing, 2011: http://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2017/10/Hicks-EP-Full.pdf.

de. Fakat bu, kitabın buraya kadarki içeriğinin açıkça ortaya koyduğunu umduğum üzere, kültürün eleştiriye açık olmaması gerektiği anlamına gelmez.

Baskı konusunda şunu da göz önünde tutun: *Her hiyerarşi kazananlar ve kaybedenler yaratır.* Elbette kazananların hiyerarşiyi haklı bulması, kaybedenlerin ise eleştirmesi doğaldır. Ancak (1) değer verilen herhangi bir amacın kolektif olarak takibi bir hiyerarşi üretir (amaç ne olursa olsun, o takipte birileri daha iyi, diğerleri daha kötü olacağı için) ve (2) hayata besleyici anlamını veren amaçların takip edilmesidir. Derinden arzu edilen ve değer verilen bir şeye doğru başarıyla ilerlemenin sonucunda, hayatı derinleştiren ve cazip kılan hemen hemen bütün duyguları tecrübe ederiz. Bu katılım için ödediğimiz bedel, başarı hiyerarşilerinin yaratılması; kaçınılmaz sonuç ise sonuçtaki farklılıklardır. Bu nedenle mutlak eşitlik değerin kendisinin feda edilmesini gerektirirdi ve o zaman yaşamaya değecek hiçbir şey olmazdı. Oysa bunun yerine, karmaşık, sofistike bir kültürün pek çok oyuna ve pek çok başarılı oyuncuya imkân verdiğini ve iyi yapılandırılmış bir kültürün onu oluşturan bireylerin çok farklı şekillerde oynamasına ve kazanmasına izin verdiğini minnetle görebiliriz.

Kültürü erkeklerin bir yaratımı olarak görmek ayrıca *sapkınlıktır.* Kültür sembolik olarak, arketipik olarak, mitolojik olarak erildir. "Ataerkillik" fikrinin bu kadar kolay yutulmasının nedeni kısmen budur. Ancak erkeklerin (üstlerine düşen katkıyı fazlasıyla yapan beyaz erkeklerin bile) değil, insanın yaratımı olduğu kesindir. Avrupa kültürü, o da ancak baskın olduğu kadarıyla, yaklaşık dört yüzyıldır baskındır. Kültürel evrimin zaman ölçeğinde –ki minimum olarak binlerce yılla ölçülmesi gerekir– bu kadar bir zaman aralığı devede kulak gibi kalmaktadır. Dahası, kadınlar 1960'lardan ve feminist devrimden önce sanata, edebiyata ve bilime hatırı sayılır bir katkıda bulunmadılarsa bile (ki bu benim inandığım bir şey değil), çocuk yetiştirerek ve çiftliklerde çalışarak üstlendikleri rol, insanlığın kendini çoğaltması ve ilerlemek için çaba harcayabilmesi için, erkek çocukların yetiştirilmesinde

ve erkeklerin –çok az erkeğin– boşa çıkmasında çok etkili ve faydalı oldu.

Alternatif bir teori daha var: Tarih boyunca erkekler ve kadınlar mahrumiyet ve gereksinimin ezici dehşetlerinden özgür kalmak için korkunç bir mücadele verdiler. Bu mücadele sırasında kadınlar genellikle dezavantajlı durumdaydı çünkü erkeklerin bütün savunmasızlıklarına sahip olmalarının yanı sıra üreme yükünü, üstelik daha az fiziksel güçle, üstlenmişlerdi. Yirminci yüzyıl öncesinde (Batı dünyasındaki insanların bile tipik olarak bugünün parasıyla bir dolardan az parayla var olduğu zamanlardı) her iki cinsiyeti de niteleyen pislik, sefalet, hastalık, açlık, acımasızlık ve cehalete ek olarak, kadınlar bir de menstrüasyonun ciddi pratik dezavantajlarına, istenmeyen hamilelik olasılığına, çocuk doğumu sırasında ölüm ya da ciddi yaralanma ihtimaline ve çok sayıda küçük çocuğun yüküne katlanmak zorundaydılar. Belki de bu, son dönemdeki doğum kontrol hapının da aralarında olduğu teknolojik devrimlerin öncesinde, çoğu toplumda kadın ve erkeğin farklı yasal ve pratik muamelelere tabi tutulması için yeterli nedendir. En azından, erkeklerin kadınlara tahakküm kurduğu varsayımı tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmeden önce, bu tür şeyler dikkate alınabilir.

Bana öyle geliyor ki ataerkilliğin sözde baskısı, aslında erkek ve kadınların birbirlerini mahrumiyetten, hastalıklardan ve angaryalardan kurtarmak için, binyıllara yayılan, kusurlu ve kolektif bir girişimiydi. Yakın zamanın Arunachalam Muruganantham vakası çok uygun bir örnek teşkil ediyor. Hindistan'ın "tampon kralı" olan bu adam, karısının âdet dönemlerinde kirli paçavralar kullanmak zorunda kalmasından çok mutsuzdu. Karısı ona pahalı hijyenik pedler ya da aile için süt arasında seçim yapmak zorunda olduklarını söyledi. Adam bunu izleyen on dört yılı, komşularının ifadesiyle, soruna bir çözüm bulmaya çabaladığı bir delilik halinde geçirdi. Karısı ve annesi bile, Muruganantham'ın saplantısına dönüşmüş olmanın verdiği korkuyla, onu bir süre terk ettiler. Muruganantham ürününü deneyecek gönüllü kadın

bulamayınca, kendisi domuz kanıyla dolu bir keseyle dolaşmaya başladı. Bu davranışın popülerliğini ya da statüsünü nasıl iyileştirebileceğini benim aklım almıyor. Bugün Muruganantham'ın kadınların kontrolündeki yardımlaşma grupları tarafından üretilen düşük maliyetli pedleri Hindistan'ın her yerine dağıtılıyor. Kullanıcıları daha önce hiç yaşamadıkları bir özgürlüğe kavuştular. Liseyi yarım bırakan bu adam, 2014 yılında *Time* dergisinin dünyanın en etkili yüz ismi arasında yer aldı. Muruganantham'ın başlıca motivasyonunun kişisel kazanç olduğunu sanmıyorum. O da ataerkilliğin bir parçası mı?

1847'de James Young Simpson, doğum yapmasına yardım etmek için leğen kemiği deforme olmuş bir kadına eter verdi. Ardından daha iyi sonuç veren kloroforma geçti. Kloroform etkisi altında dünyaya gelen ilk bebeğe "Anestezi" adı verildi. 1853 yılında, kloroform Kraliçe Victoria tarafından yedinci bebeğinin doğumunda kullanılacak kadar saygı görür olmuştu. Çok kısa süre sonra, ağrısız çocuk doğurma seçeneği her yere yayıldı. Tanrı'nın Yaratılış 3:16'da kadınlara yönelik bildirisine karşı gelmenin tehlikesi konusunda uyaranlar oldu: "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim; ağrı çekerek doğum yapacaksın..." Kimileri erkekler arasında kullanımına da itiraz etti: Genç, sağlıklı, cesur erkeklerin anesteziye ihtiyacı yoktu. Bu muhalefet etki yaratmadı. Anestezi kullanımı büyük bir hızla (bugün mümkün olacağından çok daha hızlı bir şekilde) yayıldı. Önemli kilise adamları bile kullanımını desteklediler.

İlk pratik tampon Tampax'ın gelişi, 1930'ları buldu. Dr. Earle Cleveland Haas tarafından icat edilmişti. Haas tamponu sıkıştırılmış pamuktan yaptı ve kâğıt tüplerden bir aplikatör tasarladı. Bu detay, aksi takdirde kendine dokunma gerekliliğinin olmasına itiraz edecek olanların da ürünlere direncinin azalmasında faydalı oldu. 1940'ların başında kadınların %25'i tampon kullanıyordu. Otuz sene sonra bu oran %70'e çıktı. Şimdi beş kadından dördü tampon kullanırken, geriye kalanlar artık (1970'lerin hantal, kemerli, bebek bezini andıran kadın

bağlarının aksine) aşırı emici olan ve etkili yapışkan bantlarla yerine sabitlenebilen pedlerden istifade ediyor. Muruganantham, Simpson ve Haas kadınları bastırdı mı yoksa onları özgür mü bıraktı? Peki ya doğum kontrol hapını icat eden Gregory Goodwin Pincus? Bu pratik, aydın ve ısrarcı adamlar, nasıl kısıtlayıcı bir ataerkilliğin parçası olabilirler?

Neden gençlerimize inanılmaz kültürümüzün erkek baskısının bir sonucu olduğunu öğretiyoruz? Eğitim, sosyal hizmetler, sanat tarihi, cinsiyet araştırmaları, edebiyat, sosyoloji ve gittikçe artan bir şekilde hukukun da aralarında olduğu ve bu merkezî varsayımın kör ettiği çok çeşitli disiplinler, erkeklere baskıcı, erkek aktivitelerine ise doğaları gereği yıkıcı olarak yaklaşıyor. Ayrıca sıklıkla, eğitimden ayırmadıkları radikal politik eylemi –içinde bulundukları toplumların bütün normlarına göre radikal– doğrudan destekliyorlar. Örneğin Ottawa Carleton Üniversitesi'nin Pauline Jewett Kadın ve Cinsiyet Çalışmaları Enstitüsü, aktivizmi, yetkilerinin bir parçası olarak teşvik ediyor. Kingston, Ontario'daki Queen's Üniversitesi Cinsiyet Araştırmaları Bölümü ise "aktivizmi sosyal değişim için merkeze alan feminist, ırkçılık karşıtı ve *queer* teori ve yöntemler öğreterek" üniversite eğitiminin her şeyden önce, belli bir politik angajmanı beslemesi gerektiği önerisini destekliyor.

Postmodernizm ve Marx'ın Uzun Kolu

Bu disiplinler felsefelerini çok sayıda kaynaktan alır. Hepsi Marksist hümanistlerden ciddi anlamda etkilenir. Bu figürlerden biri, 1930'larda önemli bir teori geliştiren Max Horkheimer'dır. Fikirlerinin herhangi bir özetini çıkarmak aşırı basitleştirmek olur ama Horkheimer kendini Marksist olarak görmekteydi. Batı'nın bireysel özgürlük ya da serbest piyasa prensiplerinin, Batı'nın gerçek şartlarını –eşitsizlik, hâkimiyet ve sömürü– gizlemeye hizmet eden maskelerden ibaret olduğuna inanırdı. Entelektüel aktivitenin, sadece anlayış yerine sosyal değişime adanması ge-

rektiğine inanır ve insanlığı köleliğinden kurtarmayı umardı. Horkheimer ve Frankfurt Okulu –ilk olarak Almanya'da, daha sonra ABD'de– Batı medeniyetinin tam ölçekli eleştirisini ve dönüşümünü hedefledi.

Yakın dönemde, 1970'lerde moda olan postmodernistlerin lideri Fransız filozof Jacques Derrida'nın yaptığı çalışmalar daha büyük önem taşır. Derrida kendi fikirlerini Marksizmin radikalleştirilmiş hali olarak tanımlar. Marx kültürü zenginlerin fakirlere baskı kurması olarak kabul ederek, tarihi ve toplumu ekonomiye indirgemeye yeltendi. Marksizm Sovyetler Birliği, Çin, Vietnam, Kamboçya ve diğer yerlerde uygulamaya konduğunda, ekonomik kaynaklar gaddar bir şekilde dağıtıldı. Özel mülkiyet ortadan kaldırılmıştı ve kırsal kesimdeki insanlar zorla kamulaştırılıyordu. Sonuç mu? On milyon insan öldü. Yüz milyonlarcası bugün son klasik komünizm kalesi Kuzey Kore'de hâlâ işler durumda olana benzer bir baskıya maruz bırakıldı. Sonuçta oluşan iktisadi sistemler yoz ve sürdürülemezdi. Dünya uzun süreli ve son derece tehlikeli bir soğuk savaşa girdi. O toplumların vatandaşları ailelerine ihanet ettikleri, komşularını ispiyonladıkları, yakınmadan sefalet içinde var oldukları bir yalan hayatı yaşadılar.

Marksist fikirler entelektüel ütopyacılara çok cazip geldi. Kızıl Kmerler dehşetinin başlıca mimarlarından biri olan Khieu Samphan, Sorbonne'da yaptığı doktoranın ardından, 1970'lerin ortasında Kamboçya'nın sembolik başkanı oldu. Samphan 1959'da yazdığı doktora tezinde, Kamboçya şehirlerinde çiftçilikle uğraşmayan kişilerin yaptığı işlerin verimsiz olduğunu savundu; bankacılar, bürokratlar ve iş adamları topluma hiçbir şey katmıyordu. Aksine tarım, küçük endüstri ve zanaatla üretilen hakiki değerin asalaklarıydılar. Samphan'ın fikirleri ona doktorluk unvanını veren Fransız entelektüeller arasında büyük takdir topladı. Samphan, Kamboçya'ya dönüşünde teorilerini uygulamaya koyma imkânı buldu. Kızıl Khmerler, Kamboçya şehirlerini tahliye ettiler, sakinlerin tamamını taşraya sürdüler,

bankaları kapattılar, nakit para kullanımını yasakladılar ve bütün piyasaları ortadan kaldırdılar. Kamboçya nüfusunun dörtte biri taşrada, ölüm tarlalarında, ölesiye çalıştırıldı.

Olur da Unutursak Diye: Fikirlerin Sonuçları Olur

Komünistler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ni kurduğu zaman, insanlar yeni liderlerinin sunduğu ütopyacı kolektivist hayallerin mümkün olabileceğini umdukları için affedilebilirlerdi. On dokuzuncu yüzyılın sonunun çürümüş sosyal düzeyi Büyük Savaş'ın siperlerini ve kitle katliamlarını doğurmuştu. Zenginle fakir arasındaki uçurum çok büyüktü ve çoğu insan daha sonra Orwell'in tarif ettiğinden daha beter şartlarda köle gibi çalışıyordu. Her ne kadar Batı, Rus Devrimi'nden sonra Lenin'in saçtığı dehşete dair duyumlar alsa da eylemlerini uzaktan değerlendirmek kolay değildi. Rusya monarşi sonrası kaos yaşıyordu ve yaygın endüstriyel gelişim ve mülklerin, çok yakın zamanın kölelerine geri dağıtılacağı haberleri umut nedeniydi. İşleri daha da karmaşık bir hale sokmak için, 1936'da İspanya İç Savaşı patlak verince, SSCB (ve Meksika) demokrat Cumhuriyetçileri destekledi. Sadece beş yıl önce kurulan kırılgan demokrasiyi deviren ve Nazilerden ve İtalyan faşistlerden destek alan faşist nasyonalistlere karşı savaşıyorlardı.

Amerika, Büyük Britanya ve diğer yerlerdeki aydın kesim kendi ülkelerinin tarafsızlığından ciddi anlamda rahatsızdı. Binlerce yabancı, Cumhuriyetçiler için savaşmak üzere İspanya'ya akın ederek, Uluslararası Tugaylar'da hizmet etti. George Orwell da onlardan biriydi. Ernest Hemingway orada gazeteci olarak görev yaptı ve Cumhuriyetçilerin destekçileri arasındaydı. Politik olarak kaygı duyan Amerikalı, Kanadalı ve Britanyalılar konuşmayı kesip savaşmaya başlamayı ahlaki bir mecburiyet olarak gördüler.

Bütün bunlar dikkati Sovyetler Birliği'nde aynı anda yaşanan olaylardan uzaklaştırdı. 1930'larda Büyük Buhran sırasında,

Stalinist Sovyetler iki milyon kulakı, en zengin toprak sahiplerini (birkaç ineği, bir iki işçisi ve alışılmıştan birkaç dönüm fazla toprağı olanları) Siberya'ya gönderdi. Komünist bakış açısıyla bu kulaklar, servetlerini etraflarındakileri yağmalayarak toplamışlardı ve kaderlerini hak ediyorlardı. Zenginlik baskı anlamına geliyordu ve özel mülkiyet hırsızlıktı. Eşitlik zamanı gelmişti. Otuz binden fazla kulak götürüldükleri yerde vuruldular. Çok daha fazlası sonunu kendi korkunç niyetini gizlemek için komünist kolektifçiliğinin yüksek ideallerini kullanan en kıskanç, en öfkeli ve üretime uzak komşularının elinden yaşadı.

Kulaklar, "halk düşmanları", goriller, alçaklar, kemirgenler, pislikler ve domuzlardı. Parti ve Sovyetler Birliği icra komiteleri tarafından şehirlilerden kurulan bir birlik "Kulaklardan sabun yapacağız." iddiasını savurdu. Kulaklar çıplak bir halde sokaklara sürüklendiler, dövüldüler ve kendi mezarlarını kazmaya zorlandılar. Kadınlar tecavüze uğradı. Eşyaları "istimlak edildi", bu, pratikte evlerinin tavan kirişlerine kadar soyulup her şeylerinin çalınması anlamına geliyordu. Pek çok yerde, kulak olmayan köylüler, özellikle kadınlar, zulme uğrayan ailelere kendi bedenlerini siper ederek, direndiler. Ancak bu direniş bir sonuç vermedi. Sağ kalan kulaklar genellikle gecenin bir yarısı Siberya'ya sürgün edildi. Tren seferleri acı Rusya soğuğunda, şubat ayında başladı. Çöl taygalara vardıklarında, kulakları standardın çok altında barınma şartları bekliyordu. Çocuklar başta olmak üzere pek çoğu, tifodan, kızamıktan ya da kızıldan can verdi.

"Asalak" kulaklar genel olarak en becerikli ve çalışkan çiftçilerdi. Her alanda, üretimin büyük kısmından küçük bir azınlık sorumludur ve çiftçilikte de durum farklı değildi. Tarım üretimi çöktü. Geriye kalan az miktardaki üretim kırsaldan zorla alınıp şehre götürüldü. Hasattan sonra kalan tek tük buğdayları aç aileleri için toplamak üzere tarlalara çıkan kırsal halkı idam tehlikesiyle karşı karşıyaydı. 1930'larda Sovyetler Birliği'nin ekmek sepeti Ukrayna'da altı milyon insan açlıktan öldü. Sovyet

rejiminin posterleri "Kendi çocuklarınızı yemek barbarlıktır." diye haykırıyordu.

Bu tür mezalimlerin dedikodularla sınırlı kalmamasına rağmen, pek çok Batılı entelektüel arasında komünizme yönelik tavır, tutarlı bir şekilde olumluluğunu korumaya devam etti. Endişelenecek başka şeyler vardı; İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'ni Hitler, Mussolini ve Hirohito'ya karşı Batı'yla müttefik yapmıştı. Yine de bazı dikkatli gözler açık kalmaya devam etti. Malcolm Muggeridge 1933 gibi erken bir tarihte *Manchester Guardian*'da, Sovyet köylü sınıfının yıkılışını anlatan bir dizi makale yazdı. George Orwell, Stalin idaresi altında olup bitenleri anlıyordu ve bunları geniş kitlelerle de paylaştı. 1945'te Sovyetler Birliği'ni hicveden fablı *Hayvan Çiftliği*'ni, kitabın piyasaya çıkmasına çok ciddi direnişle karşılaşmasına rağmen, yayımladı. Gözünü açması gereken birçokları körlüklerini bundan sonra da devam ettirdi. Bu durum hiçbir yerde Fransa ve Fransız entelektüelleri arasında olduğu kadar geçerli değildi.

Fransa'nın dönemin en ünlü filozofu Jean-Paul Sartre resmen parti üyesi olmamakla birlikte, 1956 yılında Sovyetlerin Macaristan'ı istilasını kınayana kadar maruf bir komünistti. Yine de Marksizmin savunucularından biri olmaya devam etti ve Sovyetler'in Prag Baharı'nda Çekoslovakları şiddet kullanarak bastırdığı 1968'e kadar Sovyetler Birliği'yle bağını koparmadı.

Çok geçmeden Aleksandr Soljenitsin'in daha önceki bölümlerde kapsamlı olarak tartıştığımız *Gulag Takım Adaları* adlı kitabı geldi. Daha önce belirttiğimiz gibi (bir kez daha belirtmeye değer) bu kitap, komünizmin ahlaki inandırıcılığını, önce Batı'da daha sonra Sovyet sisteminin kendisinde yerle bir etti. El altından gizlice çoğaltılıp dağıtıldı. Rusların ellerine geçen nadide kopyayı okuyup sırasını bekleyen bir sonraki dimağa aktarmak için, sadece yirmi dört saatleri oluyordu. Özgür Radyo Sovyetler Birliği'nde kitabın Rusça okumasını yayınlıyordu.

Soljenitsin, Sovyet sisteminin zorbalık ve köle işçilik olmadan asla ayakta kalamayacağını savunuyordu; en beter aşırılıkları-

nın tohumlarının Lenin zamanında (ki Batılı komünistler hâlâ savunuculuğunu yapıyorlardı) ekildiğini, sistemin hem bireysel hem kamusal, sonsuz sayıda yalan üstüne kurulu olduğunu belirtiyordu. Günahları savunucularının iddia etmeye devam ettiği gibi, basit bir kişilik kültüne yüklenemezdi. Soljenitsin, Sovyetler Birliği'nin siyasi mahkûmlara kapsamlı kötü muamelesini, yozlaşmış hukuk sistemini ve kitlesel cinayetlerini belgeliyor ve bunların normalden sapma değil, altta yatan komünist felsefesinin doğrudan ifadeleri olduğunu özenli bir detayla gösteriyordu. *Gulag Takım Adaları*'ndan sonra kimse komünizmi savunamazdı; komünistlerin kendileri bile.

Bu, Marksist fikirlerin büyüsünün entelektüellerde –özellikle Fransız entelektüellerde– kaybolacağı anlamına gelmiyordu. Sadece dönüşmekle kaldı. Kimi öğrenmeyi açıkça reddetti. Sartre, Soljenitsin'i "tehlikeli bir öge" olarak kınadı. Derrida, daha incelikli bir şekilde, para fikrinin yerine güç fikrini koyarak yoluna neşeyle devam etti. Bu tür dilsel aldatmacalar, Batı'nın entelektüel doruklarını tutmaya devam eden, pişmanlıktan uzak Marksistlere dünya görüşlerini sürdürme imkânı sağladı. Toplum artık fakirin zenginin baskısına uğradığı bir yer değildi. Herkesin güçlülerin baskısına uğradığı bir yerdi.

Derrida'ya göre hiyerarşik yapılar sadece dâhil etmek (o yapıdan istifade edenleri) ve dışlamak (geri kalan, dolayısıyla bastırılan herkesi) için ortaya çıkıyordu. Bu iddia bile yeterince radikal değildi. Derrida bölücülüğün ve baskının dilin, dünyayı pragmatik bir şekilde basitleştirmek ve müzakere etmek için kullandığımız kategorilerin içinde yerleşik olduğunu iddia ediyordu. "Kadınlar" sadece erkekler onları dışlayarak kazandığı için var. "Eriller ve dişiler" sadece bu daha heterojen grubun üyeleri, biyolojik cinsiyeti amorf olan küçük azınlığı dışlamaktan fayda sağladığı için var. Bilim sadece bilim insanlarına çıkar sağlar; politika sadece politikacılara. Derrida'nın bakış açısıyla hiyerarşiler sadece dışarıda bırakılanlara baskı kurmaktan çıkar sağladıkları için var. Büyümelerine izin veren bu haksız kazançtır.

Derrida'nın (her ne kadar daha sonra inkâr ettiyse de) şu sözü ünlüdür: *Il n'y a pas de hors-texte.* Genellikle "metnin dışında bir şey yok." şeklinde tercüme edilir. Destekçileri bunun yanlış bir tercüme olduğunu ve İngilizce karşılığının "dış metin yok" olması gerektiğini iddia ederler. Her iki durumda da, bu beyanı "her şey yorumdur" dışında bir şekilde anlamak yine de zordur ve Derrida'nın çalışmaları genellikle böyle yorumlanmıştır.

Bu felsefenin nihilist ve yıkıcı doğasını abartmak neredeyse imkânsız. Neredeyse sınıflandırma eyleminin kendisini şüpheye düşürüyor. Şeyler arasında ayırımların, ham güç dışında herhangi bir nedenle çizilebileceği fikrini çürütüyor. Kadınlar arasındaki biyolojik ayırımlar mı? Cinsiyet farklılıklarının biyolojik faktörlerden şiddetle etkilendiğini ortaya koyan çoklu disiplin ürünü bilimsel literatürün heybetine rağmen, Derrida ve postmodern Marksist çırakları için bilim de bilimsel dünyanın zirvesindekilere fayda sağlayacak iddialarda bulunan bir güç oyunudur. Olgu diye bir şey yoktur. Hiyerarşik konum ve beceri ve liyakat sonucu itibar mı? Her tür beceri ve liyakat tanımı, onlardan fayda sağlayanlar tarafından, diğerlerini dışlamak ve şahsen ve bencilce istifade etmek üzere yapılmıştır.

Derrida'nın iddialarında, sinsi doğalarının nedenini kısmen açıklamaya yeterli gerçeklik payı var. Güç temel bir motivasyon kuvvetidir (tek değil, bir). İnsanlar en tepeye çıkmak için rekabet ederler ve baskınlık hiyerarşisindeki konumlarını önemserler. Ancak (felsefi olarak mecazi oğlanları erkeklerden ayıracağınız yer burası) *gücün insan motivasyonunda rol oynaması tek, hatta başlıca rolü oynadığı anlamına gelmez.* Aynı şekilde her şeyi asla bilemeyeceğimiz gerçeği, bütün gözlem ve ifadelerimizi bazı şeyleri hesaba katıp diğerlerini dışarıda bırakmaya bağımlı kılar (Kural 10'da kapsamlı bir şekilde tartıştığımız gibi). Bu, her şeyin bir yorum ya da sınıflandırmanın sadece dışlamak olduğu iddialarını doğrulamaz. Tekil neden yorumlarına ve onları sunan insanlara karşı temkinli olun.

Olgular kendi adlarına konuşamasalar (bir yolcunun önüne serilmiş geniş bir alan tek başına ona o yolda nasıl ilerleyeceğini söyleyemez) ve çok az sayıda nesneyle bile etkileşim kurmanın –hatta onları algılamanın– çok çeşitli yolları olsa da bu, bütün yorumların eşit derecede geçerli olduğu anlamına gelmez. Bazıları incitir; hem sizi hem başkalarını. Diğerleri sizi toplumla çarpışma yoluna sokar. Kimi, zaman içinde sürdürülebilir değildir. Kimi sizi istediğiniz yere ulaştırmaz. Bu kısıtlamaların çoğu, milyarlarca yıllık evrimsel süreçlerin bir sonucu olarak, içimize yerleşmiştir. Diğerleri sosyalleşmeyle başka insanlarla barış içinde ve üretken bir şekilde iş birliği yapmaya ve rekabet etmeye başlamamızla ortaya çıkar. Amaca ters stratejileri öğrenme yoluyla bir kenara ittikçe yeni yorumlamalar doğar. Sonsuz sayıda yorum; sonsuz sayıda sorun demekten çok farklı değildir. *Karşılığında ciddi anlamda sınırlı sayıda uygulanabilir çözüm.* Aksi takdirde hayat çok kolay olurdu ancak değildir.

Şimdi, sola eğilimli gibi algılanabilecek bazı inançlarım var. Örneğin bence değerli malların kendilerini belirgin bir eşitsizlikle dağıtması toplumun istikrarı için her zaman bir tehlikedir. Bunun yeterli kanıtı olduğunu düşünüyorum. Bu, sorunun çözümünün aşikâr olduğu anlamına gelmez. Zenginliği işin içine bir dizi sorun katmadan nasıl geri dağıtabileceğimizi bilmiyoruz. Farklı Batı toplumları değişik yaklaşımlar denedi. Örneğin İsveçliler eşitliğin sınırlarını zorlarlar. ABD tam tersi bir yöntem deneyerek, daha "herkese bedava" türünde bir kapitalizmde yaratılan net zenginliğin suları bütün tekneleri yerden kaldıracak şekilde yükselttiğini varsayar. Bu deneylerin sonucu her şeyi kapsamaz ve ülkeler pek çok açıdan birbirlerinden çok farklıdır. Tarihteki farklılıklar, coğrafi bölgeler, nüfusun büyüklüğü ve etnik çeşitlilikler, doğrudan mukayese etmeyi çok güçleştirir. Ancak ütopyacı eşitlik adına zorla geri dağıtımın hastalığı kepaze edecek bir tedavi olduğu da kesindir.

Ayrıca (yine sola meyilli olarak görülecek inançlarımdan biri) üniversite yönetimlerinin gittikçe daha fazla özel şirketlere

benzetilmesini de hata olarak görüyorum. Yönetim biliminin sözde disiplin olduğunu düşünürüm. Devletin bazen iyi yönde bir kuvvet ve aynı zamanda küçük bir gerekli kurallar grubu için gerekli arabulucu olabileceğine inanırım. Öte yandan toplumumuzun beyan edilmiş, bilinçli ve açık hedefi onları destekleyen kültürü yıkmak olan kurumlara ve eğitimcilere neden kamu fonu sağladığını anlamıyorum. O tür insanlar, hukuka uydukları sürece, görüş ve eylemleri haklarıdır. Ancak kamu fonu almaları makul değil. Radikal sağcılar da radikal solcuların açıkça aldığı gibi, üniversite dersleri kılığına bürünmüş politik operasyonlar için devlet desteği alıyor olsalardı, Kuzey Amerika'nın her yerindeki ilericilerin koparacağı patırtı kulaklarımızı sağır ederdi.

Radikal disiplinlerde, teorilerinin ve yöntemlerinin yanlışlığının ve kolektif politik aktivizmin ahlaken mecburi olduğunda ısrarlarının yanı sıra, pusuda bekleyen başka ciddi sorunlar var. Merkezî iddialarını, yani Batı toplumunun patolojik boyutta ataerkil olduğu, tarihin başlıca dersinin, kadınlara yönelik baskının ana kaynağının doğadan çok (pek çok örnekte olduğu gibi, partnerlerinden ve destekleyicilerinden çok) erkekler olduğu, bütün hiyerarşilerin güce dayandığı ve dışlamayı hedef aldığı iddialarını destekleyecek bir sağlam kanıt kırıntısı bile yok. Hiyerarşilerin pek çok –kimi tartışmaya açık şekilde geçerli olan, kimi olmayan– varlık sebebi vardır ve evrimsel anlamda inanılmaz derecede eskidirler. Erkek deniz kabukluları dişi deniz kabuklularına baskı uyguluyor muydu? Hiyerarşileri devrilmeli mi?

İyi işleyen toplumlarda –kuramsal bir ütopyaya mukayeseyle değil, var olan ve tarihî kültürlere kıyasla– statünün öncelikli belirleyicisi güç değil, *liyakattir*. Liyakat. Beceri. Yetenek. Güç değil. Bu hem yaşantılarla görüldüğü üzere hem de olgusal açıdan çok açık. Beyin kanseri olan kimse en iyi eğitimi almış, en itibarlı ve belki de en fazla para kazanan cerrahın hizmetini reddedecek kadar eşitlikçi zihniyete sahip olmaz. Dahası, Batı ülkelerinde uzun vadeli başarı öngörüsünde en geçerli kişilik özellikleri zekâ (bilişsel beceri ve IQ testleriyle ölçüldüğü üzere)

ve vicdan (çalışkanlık ve düzenlilikle nitelenen bir özellik) sahibi olmaktır.[188] İstisnalar yok değil. Girişimciler ve sanatçılar, yine önemli bir kişilik özelliği olarak vicdandan çok tecrübeye daha açıktırlar.[189] Ancak açıklık sözel zekâ ve yaratıcılıkla bağdaştırılır; bu nedenle bu, uygun ve anlaşılabilir bir istisnadır. Bu özelliklerin matematiksel ve ekonomik açıdan öngörü gücü olağanüstü yüksektir; güç anlamında, sosyal bilimlerin daha zorlu uçlarında ölçülen her şeyin en yüksekleri arasındadır. İyi bir kişilik testi ve bilişsel test seti, ortalamadan daha yetkin birini istihdam etme olasılığını 50:50'den 85:15'e çıkarır. Bunlar sosyal bilimlerde diğer her şey kadar desteklenmiş olgulardır (ve sosyal bilimler müstehzi eleştirmenlerinin yakıştırdığından daha etkili disiplinler olduğu için, bu, tahmin ettiğinizden daha fazlasını anlatıyor). Bu nedenle, devlet sadece tek taraflı ırkçılığı desteklemekle kalmıyor, doktrinleştirmeyi de desteklemiş oluyor. Çocuklarımıza dünyanın düz olduğunu öğretmeyiz. Onlara kadın ve erkeğin doğası ya da hiyerarşinin doğası hakkında, desteksiz ideolojiye dayandırılmış teoriler de öğretmemeliyiz.

Bilimin gücün çıkarlarına göre önyargılı olabileceğini belirtmek (tabii eğer yapısökümcüler işi burada bırakabilecek olsaydı), buna karşı uyarmak ya da kanıtın ne olduğuna sıklıkla bilim insanlarının da aralarında olduğu güçlü insanların karar verdiğine dikkat çekmek mantıksız değildir. Sonuçta bilim insanları da insandır ve insanlar gücü sever; tıpkı ıstakozların gücü sevdiği gibi, tıpkı yapısökümcülerin fikirleriyle tanınmayı sevdiği ve haklı olarak akademik hiyerarşilerinin en tepesine oturmak için çabaladığı gibi. Ama bu, bilimin –ve hatta yapısökümcülüğün– sadece güçle ilgili olduğu anlamına gelmez. Böyle bir şeye inanmak

188 Higgins, D. M., Peterson, J. B. ve Pihl, R. O., "Prefrontal cognitive ability,intelligence, Big Five personality, and the prediction of advanced academic and workplace performance", *Journal of Personality and Social Psychology* 93, s. 298-319.

189 Carson, S. H., Peterson, J. B. ve Higgins, D. M., "Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire", *Creativity Research Journal* 17, 2005: s. 37-50.

neden? Doğruluğunda ısrar etmek? Belki de nedeni şudur: *Eğer sadece güç varsa, gücün kullanımı tamamen haklılık kazanır.* Bu tür bir kullanımı kanıtla, yöntemle, mantıkla ve hatta tutarlılık gerekliliğiyle kısıtlamak mümkün değildir. "Metnin dışında" herhangi bir şeyle kısıtlanamaz. Geriye görüş –ve güç– kalır ve gücün kullanımı, bu tür şartlar altında fazla caziptir, tıpkı görüşe hizmette kullanılacağının fazla aşikâr olması gibi. Ahlaki zorunluluğu kavrandığı, gücü gerekçelendirmesi bir kez anlaşıldığı zaman, örneğin bütün cinsiyet farklılıklarının toplumsal olarak inşa edildiği yönündeki delice ve akıl almaz postmodern ısrar fazlasıyla anlaşılabilir bir hal alır: *Toplum bütün sonuçlar adil olana kadar değiştirilmeli ya da önyargılar ortadan kaldırılmalıdır.* Ancak sosyal inşacılığın temel prensibi, toplumun adaletine duyulan inanç değil, bütün sonuçların adil olması dileğidir. Bütün eşitsizlikler bertaraf edilmesi gerektiği için (eşitsizlik bütün kötülüklerin anasıdır), her tür cinsiyet farklılığı toplum tarafından inşa edilmiş gibi görülmelidir. Aksi takdirde eşitlik güdüsü fazla radikal ve doktrin küstahça propaganda içerikli olurdu. Bu nedenle, ideolojinin kamufle edilebilmesi için, mantık sırası tersine çevrilir. Bu tür beyanların ideolojinin kendi içinde tutarsızlıklara yol açabileceği gerçeği hiçbir zaman ele alınmaz. Cinsiyet yapılandırılmıştır ama cinsiyet değişikliği ameliyatı olmak isteyen bir birey, tartışmasız bir şekilde, bir kadın vücuduna hapsolmuş bir erkek (ya da tam tersi) olarak kabul edilmelidir. *Bu ikisinin mantıken aynı anda doğru olamayacağı gerçeği yok sayılır* (ya da şaşırtıcı bir başka postmodern iddiayla mantıklı hale getirilir: Mantığın kendisi de –bilimin teknikleri gibi– sadece baskıcı ataerkil sistemin bir parçasıdır.)

Ayrıca bütün sonuçların eşitlenemeyeceği de doğrudur. Sonuçlar öncelikle ölçülmelidir. Aynı konumdaki insanların maaşlarını karşılaştırmak nispeten dolambaçsız bir yöntem olur (her ne kadar farklı dönemlerde işçi taleplerindeki farklar göz önüne alındığında, işe alınma tarihi gibi şeylerle önemli ölçüde karmaşıklaşsa da). Ancak tartışmaya açık bir şekilde, çalışma süresi,

terfi hızı ve sosyal nüfuz gibi eşit derecede alakalı başka kıyas boyutları da var. "Eşit çalışmaya eşit ücret" savının öne sürülmesi, çok basit bir nedenden maaş karşılaştırmasını bile pratikliğin ötesinde karmaşıklaştırır: Hangi çalışmanın eşit olduğuna kim karar verecek? Bu mümkün değil. Piyasa bu yüzden var. Grup karşılaştırması sorunu daha da kötü: Kadınlar erkekler kadar kazanmalı. Tamam. Siyah kadınlar beyaz kadınlar kadar çok kazanmalı. Tamam. Bu durumda ücret bütün ırk parametrelerine göre mi ayarlanmalı? Hangi çözünürlük düzeyinde? Hangi ırk kategorileri "gerçek"?

Bürokrasiden bir örnek vermek gerekirse, ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü, Amerikan Kızılderililerini, Alaska yerlilerini, Asyalıları, siyahları, Latin kökenlileri, Hawaii yerlilerini ve diğer Pasifik Adaları'nın yerlilerini ve beyazları tanır. Ama beş yüzden farklı Kızılderili kabilesi var. Hangi olası mantıkla "Amerikan Kızılderilisi" meşru bir kategori olarak ayrılmalı? Osage kabilesinin üyeleri yıllık ortalama otuz bin dolar kazanırken, Tohono O'odhamlar on bir bin dolar kazanıyor. İkisi eşit derecede baskı görüyor mu? Ya engelliler? Engelli insanlar diğer insanlar kadar çok kazanmalı. Tamam. Görünürde bu, soylu, merhametli ve adil bir talep. Ama kim engelli? Alzheimerlı ebeveyniyle yaşayan biri engelli midir? Değilse, neden? Ya daha düşük IQ'lu biri? Daha az çekici biri? Ya fazla kilolu biri? Bazı insanlar hayatın içinde kontrollerinin çok ötesindeki sorunları yüklenmiş bir halde ilerlerler, ancak hayatının herhangi bir döneminde ciddi bir felaket yaşamayan insan çok nadirdir; hele ailelerini de denkleme kattığınız zaman. Neden katmayasınız ki? Esas sorun şu: *Grup kimliği birey düzeyine kadar bölünebilir.* Bu cümle büyük harfle yazılmalı. Her insan benzersizdir ve sadece eften püften şekilde değil, önemli ve anlamlı bir şekilde benzersizdir. Grup üyelikleri bu çeşitliliği kapsayamaz. Nokta.

Bu karmaşıklıkların hiçbiri postmodern/Marksist düşünürler tarafından tartışılmaz. Aksine, ideolojik yaklaşımlar Kuzey Yıldızı gibi bir gerçek noktası sabitler ve her şeyi onun etrafında

dönmeye zorlar. Bütün cinsiyet farklılıklarının sosyalleşmenin sonucu olduğu iddiası ispatlanamayacağı gibi, bir anlamda çürütülemez de çünkü kültür bedelini taşımaya razıysak, kültür gruplar ve bireyler üstünde neredeyse her sonuca erişilebilecek bir güçle uygulanabilir. Örneğin evlatlık verilmiş tek yumurta ikizleri üstünde yapılan çalışmalardan,[190] kültürün zenginlikte üç standart sapmalık bir artış pahasına IQ'da on beş puanlık (ya da bir standart sapmalık) bir artışa yol açabileceğini biliyoruz (bu, kabaca ortalama bir lise öğrencisiyle, ortalama üniversite öğrencisi arasındaki farka denktir).[191] Bu, yaklaşık olarak, doğumda birbirinden ayrılan tek yumurta ikizlerinin IQ'ları arasında, ilk ikizin ailesinin %85'inden daha yoksul bir ailede, diğerinin ailesinin %95'inden daha zengin bir ailede yetiştirilmesi durumunda, on beş puanlık bir fark olacağı anlamına gelir. Benzer bir farklılık, yakın zamanda zenginlik yerine eğitimle de gösterildi.[192] Daha uç noktada bir dönüşüm üretmenin zenginlik ya da eğitim farkı olarak neye mal olacağını bilmiyoruz.

Bu tür çalışmaların ima ettiği şudur: Yeterli baskı uygulamaya razı gelirsek, oğlanlarla kızlar arasındaki doğuştan gelen farkları asgariye çekebiliriz. Bu, her iki cinsten insanları kendi tercihlerini yapmaları için özgürleştireceğimizi hiçbir şekilde garantilemez. Ancak ideolojik tabloda tercihin yeri yoktur: Erkekler ve kadınlar, kendi istekleriyle cinsiyet açısından eşit olmayan sonuçlar üretecek şekilde hareket ediyorlarsa, o tercihler kültürel önyargı

190 Bouchard, T. J. ve McGue, M., "Familial studies of intelligence: a review", *Science* 212, 1981: s. 1055-1059; Brody, N., Intelligence, New York: Gulf Professional Publishing, 1992; Plomin R. ve Petrill S. A., "Genetics and intelligence. What's new?", *Intelligence* 24, 1997: s. 41–65.

191 Schiff, M., Duyme, M., Dumaret, A., Stewart, J., Tomkiewicz, S. ve Feingold, J., "Intellectual status of working-class children adopted early into upper-middle-class families", *Science* 200, 1978: s. 1503–1504; Capron, C. ve Duyme, M., "Assessment of effects of socio-economic status on IQ in a full cross-fostering study", *Nature* 340, 1989: s. 552–554.

192 Kendler, K. S., Turkheimer, E., Ohlsson, H., Sundquist, J. ve Sundquist, K., "Family environment and the malleability of cognitive ability: a Swedish national home-reared and adopted-away cosibling control study", *Proceedings of the National Academy of Science USA* 112, 2015: s. 4612-4617.

tarafından belirlenmiş olmalıdır. Sonuç olarak cinsiyet farklarının olduğu her yerde, herkes beyni yıkanmış bir kurbandır ve titiz eleştirel kuramcı ahlaken bu farkları düzeltmeye mecburdur. Bu, zaten eşitlikçi zihniyete sahip ama çocuk bakmaya çok meraklı olmayan İskandinav erkeklerinin daha fazla eğitime ihtiyacının olduğu anlamına gelir. Aynı şey, prensipte, mühendisliğe meraklı olmayan İskandinav kadınları için de geçerlidir.[193] Bu tür bir eğitim nasıl bir şey olurdu? Sınırları nasıl belirlenirdi? Bu tür şeyler sonlandırılmadan önce, genellikle makul sınırların ötesinde zorlanırlar. Mao'nun ölümcül Kültür Devrimi bize bunu çoktan öğretmiş olmalı.

Erkekler Kızlara

Erkek çocuklar da kız çocuklar gibi sosyalleşse dünyanın çok daha iyi bir yer olacağı düşüncesi, bir tür sosyal yapılandırmacı teori doktrinine dönüştü. Bu tür teorileri öne sürenler, öncelikle, saldırganlığın öğrenilen bir davranış olduğunu ve bu nedenle öğretilmemesinin mümkün olduğunu ve ikinci olarak (örneklemek gerekirse), "oğlanların geleneksel anlamda kız çocuklarının sosyalleştirildiği şekilde sosyalleştirilmesi durumunda, şefkat, duygulara hassasiyet, duygusal besleme, iş birlikçi ve estetik takdir gibi sosyal açıdan olumlu özellikle geliştirmeye teşvik edileceklerini" varsayarlar. Bu tür düşünürlere göre, saldırganlık ancak ergen ve genç yetişkin erkeklerin "geleneksel olarak kadınlarda teşvik edilen davranış standartlarına katılmasıyla" azaltılabilir.[194]

193 OECD'nin bu konuyla ilgili yorumu için bakınız *Closing the Gender Gap: Sweden.* Çalışma kız çocuklarının eğitim konusunda erkeklere göre daha avantajlı olduğunu ve kadınların sağlık bakım hizmetlerinde fazla yer aldığını gösteren istatistiklerin incelenmesiyle başlıyor ve bilgisayar bilimlerinde erkeklerin avantajının sürmesini kınayarak devam ediyor. Kaynak: https://www.oecd.org/sweden/Closing%20the%20Gender%20Gap%20-%20Sweden%20FINAL.pdf.

194 Eron, L. D., "Prescription for reduction of aggression", *The American Psychologist* 35, 1980: s. 244–252 (s. 251).

Bu düşüncede o kadar çok yanlışlık var ki nereden başlamak gerektiğine karar vermek güç. Öncelikle, saldırganlığın sadece öğrenilen bir şey olduğu doğru değil. Saldırganlık en başından itibaren oradaydı. Deyim yerindeyse, savunmacı ve yırtıcı saldırganlığın temelini oluşturan çok eski biyolojik devreler mevcuttur.[195] Bunlar o kadar temel devrelerdir ki dekortike kediler olarak bilinen, beyinlerinin en büyük ve en yakın zamanda evrimleşmiş kısmı –toplam yapının çok büyük bir yüzdesi– tamamen alınan hayvanlarda işlemeye devam ederler. Buna göre saldırganlık sadece doğuştan gelen bir özellik değil, aynı zamanda uç noktada esas ve temel beyin bölgelerindeki faaliyetin bir sonucudur. Beyin bir ağaçsa, saldırganlığın yeri (açlık, susuzluk ve cinsel arzuyla birlikte) gövdedir.

Ayrıca buna uygun olarak, iki yaşındaki erkek çocukların bir alt kümesi (yaklaşık %5'i) mizaç gereği biraz saldırgandır. Diğer çocukların oyuncaklarını alır, onları ısırır, tekmelerler. Bununla birlikte dört yaşına geldiklerinde, çoğu etkin bir şekilde sosyalleşmiş olur.[196] Ancak bunun nedeni, küçük kızlar gibi davranmaya teşvik edilmeleri değildir. Onun yerine, erken çocuklukta saldırganlık eğilimlerini daha sofistike davranış rutinlerine entegre etmeleri öğretilir ya da başka şekilde öğrenirler. Saldırganlık; öne çıkma, durdurulamaz olma, rekabet etme, kazanma, en azından bir boyutta aktif şekilde hünerli olma güdüsünün temelini oluşturur. Azim hayranlık uyandıran, prososyal yüzüdür. Çocukluk dönemi sonunda mizaçlarını geliştirmeyi ve törpülemeyi başaramayan agresif çocuklar, dışlanmaya mahkûmdur

195 Peterson, J. B. ve Shane, M., "The functional neuroanatomy and psychopharmacology of predatory and defensive aggression", edit: J. McCord, *Beyond Empiricism: Institutions and Intentions in the Study of Crime*, (*Criminological Theory* 13), Piscataway, N. J.: Transaction Books, 2004: s. 107-146; ayrıca bakınız Peterson, J. B. ve Flanders, J., "Play and the regulation of aggression", edit: Tremblay, R. E., Hartup, W. H. ve Archer, J., *Developmental Origins of Aggression*, (Bölüm 12; s. 133-157), New York: Guilford Press, 2005.

196 Bakınız Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Séguin, J. R. vd., "Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors", *Pediatrics* 114, 2004: s. 43-50.

ve başlangıçtaki zıtlıkları ileriki yaşlarda sosyal açıdan hiçbir işe yaramaz. Yaşıtları tarafından dışlanmalarının sonucu olarak sosyalleşme fırsatlarından mahrum kalır ve dışlanmış birey statüsüne meylederler. Ergenlik ve yetişkinlikte antisosyal ve suça meyilli davranışlar sergileyen bireyler bu çocukların arasından çıkar. Ancak bu, saldırganlık dürtüsünün işe yaramadığı ya da değersiz olduğu anlamına gelmez. Minimum düzeyde, kişinin kendini koruması için gereklidir.

Bir Mengene Olarak Merhamet

Klinik uygulamamda gördüğüm pek çok kadın hasta (belki de çoğunluğu) işlerinde ve aile yaşantılarında çok saldırgan oldukları için değil, yeterince saldırgan olmadıkları için sorun yaşıyor. Bilişsel davranışçı terapistler, genellikle uysallık (kibarlık ve merhamet) ve nevroz (anksiyete ve duygusal acı) gibi daha kadınsı özellikleri taşıyan bu gibi kişilerin tedavisini, "girişkenlik eğitimi" olarak adlandırırlar.[197] Yeterince saldırgan olmayan kadınlar –ve her ne kadar daha nadir olsa da erkekler– başkaları için çok fazla şey yaparlar. Etraflarındaki herkese sıkıntılı çocuklar gibi davranma eğilimindedirler. Naif olmaya meyillidirler. İş birliğinin bütün sosyal alışverişlerin temeli olması gerektiğine inanır ve çatışmadan kaçınırlar (ki bu, işte olduğu kadar ilişkilerinde de sorunlarla yüzleşmekten kaçındıkları anlamına gelir). Sürekli olarak başkaları için fedakârlık yaparlar. Bu ilk bakışta erdemli bir tutum gibi gelebilir –ve belli sosyal avantajları olan bir tutum olduğu kesindir– ancak amaca ters bir şekilde tek taraflı olabilir ve genellikle öyle olur. Çünkü fazla uysal insanlar başkaları için ters takla atarken, kendilerini gerektiği gibi savunmazlar. Diğer

197 Heimberg, R. G., Montgomery, D., Madsen, C. H. ve Heimberg, J. S., "Assertion training: A review of the literature", *Behavior Therapy* 8, 1977: s. 953–971; Boisvert, J.-M., Beaudry, M. ve Bittar, J. "Assertiveness training and human communication processes", *Journal of Contemporary Psychotherapy* 15, 1985: s. 58–73.

insanların da kendileri gibi düşündüğünü varsayarak düşünceli eylemlerine karşılık (sağlamak yerine) beklerler. Bu olmayınca seslerini yükseltmezler. Açıkça tanınmayı talep etmezler ya da edemezler. Karakterlerinin karanlık yanı ortaya çıkar ve boyun eğdikleri için kırılır ve öfkelenirler.

Aşırı derecede uysal insanlara, bu tür bir kırgınlık ve öfkenin çıkışına dikkat etmelerini öğretiyorum çünkü kırgınlık kaynaklı öfke, çok zehirli olmakla birlikte çok önemli bir duygudur. Kırgınlık kaynaklı öfkenin sadece iki büyük nedeni vardır: Birilerinin sizi kullanması (ya da sizi kullanmalarına izin vermeniz) ya da mızmız bir tavırla sorumluluğu üstlenip büyümeyi reddetmek. Kırgınlık kaynaklı bir öfke duyuyorsanız, nedenini arayın. Belki de meseleyi güvendiğiniz biriyle tartışabilirsiniz. Çocukça bir haksızlığa uğramışlık hissi mi duyuyorsunuz? Eğer, üstünde dürüstçe düşündükten sonra öyle olmadığına karar verirseniz, belki de biri sizi gerçekten kullanıyordur. Bu, artık ahlaken hakkınızı koruma sorumluluğuyla karşı karşıya olduğunuz anlamına gelir. Bu, patronunuzla, kocanızla, karınızla, çocuğunuzla ya da ebeveynlerinizle yüzleşmenizi gerektirebilir. Stratejik bir şekilde kanıt toplamanızı gerektirebilir; böylece söz konusu kişiyle yüzleşirken onlara yanlış davranışlarının birkaç (en az üç) kanıtını sunabilirsiniz ve suçlamalarınızdan kolayca sıyrılamazlar. Bu size karşı tezlerini sundukları zaman kabullenememek anlamına gelebilir. Nadiren dörtten fazla karşı tezleri olur. Siz etkilenmezseniz onlar öfkelenir, ağlar ya da kaçarlar. Bu tür durumlarda gözyaşlarına sığınmak çok işe yarar. Gözyaşları suçlayan tarafta, teorik olarak, duyguları incitmeye ve acıya neden olmaya bağlı suçluluk duygusu uyandırmakta kullanılabilir. Ancak gözyaşları genellikle öfkeden dökülür. Kırmızı bir surat iyi bir işarettir. Eğer ilk dört tepkiyi aşabilir ve bunu izleyen duyguya karşı sağlam durabilirseniz, hedefinizin dikkatini ve hatta belki de saygısını kazanırsınız. Ancak bu hakiki bir çatışmadır ve ne hoş ne de kolay olacaktır.

Ayrıca bu durumdan ne elde etmek istediğinizi de açıkça bilmeli ve arzunuzu açıkça dile getirmeye hazır olmalısınız. Yüzleştiğiniz kişiye yaptıkları ya da yapmakta oldukları şey yerine, tam olarak ne yapmalarını istediğinizi söylemek iyi bir fikirdir. "Beni seviyor olsaydı, ne yapacağını bilirdi." diye düşünebilirsiniz. İşte bu kırgınlık kaynaklı öfkenin sesidir. Kötü kalplilikten önce bilgisizliği varsayın. Hiç kimsenin sizin istek ve ihtiyaçlarınıza direkt boru hattı yok. Sizin bile. Tam olarak ne istediğinizi belirlemeyi denerseniz, sandığınızdan daha zor olduğunu görebilirsiniz. Size baskı uygulayan kişi, sizden daha bilge değil, hele konu sizseniz. Adını tam olarak koyduktan sonra, neyi tercih ettiğinizi onlara açıkça ve direkt söyleyin. Talebinizi olabildiğince küçük ve makul tutun ancak yerine getirilmesinin sizi tatmin edeceğinden emin olun. Bu şekilde, tartışmaya sorun yerine çözümle gelmiş olursunuz.

Uysal, merhametli, empati sahibi, çatışma karşıtı insanlar (bütün bu özellikler bir araya toplanır) başkalarının onları çiğneyip geçmelerine izin verir ve burulurlar. Kendilerini başkaları için, bazen abartılı bir şekilde feda eder ve neden karşılık görmediğini anlayamazlar. Uysal insanlar itaatkârdır ve bu onları bağımsızlıklarından eder. Bununla bağlantılı tehlike nevrotik kişilik özelliğiyle katlanabilir. Uysal insanlar en azından bazen kendi usullerinde ısrar etmek yerine, bütün önerilere ayak uydururlar. Böylece kendi yollarını kaybeder, kararsızlaşır ve kolayca etkilenebilirler. Buna ek olarak kolay korkan ve incinen insanlarsa, bunu yapmak onları tehdit ve tehlikelere maruz bırakacağı için (en azından kısa vadede) kendi başlarına bir işe kalkışmak için daha da az nedenleri olur. Bu, teknik ifadesiyle, bağımlı kişilik bozukluğuna giden yoldur.[198] Başlıca özellikleri arasında çocuk-

198 Trull, T. J. ve Widiger, T. A., "Dimensional models of personality: The five-factor model and the DSM-5", *Dialogues in Clinical Neuroscience* 15, 2013: s. 135–46; Vickers, K. E., Peterson, J. B., Hornig, C. D., Pihl, R.O., Séguin, J. ve Tremblay, R. E., "Fighting as a function of personality and neuropsychological measures", *Annals of the New York Academy of Sciences* 794, 1996: s. 411-412.

lukta ve ergenlikte kural çiğnemeye, yetişkinlikte suç işlemeye yatkınlık olarak antisosyal kişilik bozukluğunun kutupsal karşıtı gibi görülebilir. Bir suçlunun tam zıddının bir aziz olması çok hoş olurdu ama öyle değil. Bir suçlunun tam zıddı, başka bir suçlu türü olan ödipal annedir.

Ödipal anne (bunda babalar da rol oynayabilir ama nispeten daha nadirdir) çocuğuna "Sadece senin için yaşıyorum." der. Çocukları için her şeyi yapar. Ayakkabılarını bağlar, yemeklerini dilimler, onun ve eşinin yatağına kıvrılıvermelerine gereğinden fazla göz yumar. Bu ayrıca, istenmeyen cinsel ilgiden kaçınmak için iyi ve çatışmadan sakınan bir yöntemdir.

Ödipal anne kendisiyle, çocuklarıyla ve iblisle bir anlaşma yapar. Anlaşma şudur: "Her şeyin üstünde, beni asla terk etme. Karşılığında senin için her şeyi yaparım. Olgunlaşmadan yaş alırken, değersiz ve tatsız biri olacaksın ama hiçbir zaman sorumluluk almak zorunda kalmayacaksın ve yanlış yapacağın her şey her zaman bir başkasının kabahati olacak." Çocuklar bunu kabul ya da reddedebilirler; mevzuda söz hakkına sahiptirler.

Ödipal anne *Hansel ve Gretel* masalındaki cadıdır. Masaldaki iki çocuğun yeni bir üvey annesi vardır. Kıtlık olduğu ve çok yemek yediklerini düşündüğü için, üvey anne kocasından çocuklarını ormanda terk etmesini ister. Adam karısına itaat eder, çocuklarını ormanın derinliklerine götürüp kaderlerine terk eder. Aç biilaç ve yapayalnız dolaşırken, bir mucizeye denk gelirler. Bir ev; hem de herhangi bir ev değil, şekerden yapılma bir ev. Zencefilli kurabiyeden yapılma bir ev. Fazla ilgili birisi, empati sahibi, sempatik ve iş birlikçi olmayan bir insan şüpheci davranıp, "Bu gerçek olamayacak kadar iyi bir şey olabilir mi?" diye sorabilir. Ama çocuklar çok küçük ve çok çaresizdirler.

Evin içinde nazik bir yaşlı kadın vardır; şaşkın çocukların kurtarıcısı, nazik baş okşayıcı, burun silici, etine dolgun, geniş kalçalı, kendini her an, her dileğe feda etmeye hazır bir kadın. Çocuklara ne yemek isterlerse istedikleri anda verir ve hiçbir şey yapmaları gerekmez. Öte yandan bu tür bir bakım sağlamak ka-

dını da acıktırır. Hansel'i daha da etkili bir şekilde şişmanlatmak için bir kafese koyar. Hansel kadına eski bir kemik uzatarak onu zayıf kaldığına inandırırken kadın arzulanan yumuşaklık için bacağını test etmeye çalışır. Bir süre sonra kadın beklemekten sıkılır ve üstüne titrediği çocuğu pişirip yemeye hazırlanmaya başlar, ocağın ateşini canlandırır. Görünüşe göre kanıp tam boyun eğme durumuna geçmeyen Gretel bir dikkatsizlik anını bekleyerek yaşlı kadını ocağın içine iter. Sonra kaçar ve kötücül eylemlerinden büsbütün pişman olan babasına kavuşur.

Böyle bir evde, çocuğun en çok rağbet gören kısmı ruhudur ve her zaman önce o tüketilir. Aşırı koruma gelişen ruhu yıkar.

Hansel ve Gretel masalındaki cadı Korkunç Anne, sembolik dişinin karanlık yarısıdır. Özümüzde derinden sosyal olan bizler, dünyayı karakterleri, anne, baba ve çocuk olan bir hikâye gibi görme eğilimindeyizdir. Dişi, bir bütün olarak, kültürün, yaratımın ve yıkımın sınırları dışında kalan bilinmeyendir; bir annenin koruyucu kolları ve zamanın yıkıcı ögesidir; güzel bakire ana ve bataklıkta yaşayan kocakarı. Bu arketipik varlık, 1800'lerde Johann Jakob Bachofen adında İsviçreli bir antropolog tarafından bir nesneyle, tarihsel bir gerçeklikle karıştırıldı. Bachofen insanlığın tarihte bir dizi gelişimsel aşamadan geçtiğini öne sürdü.

İlki, kabaca (hayli anarşik ve kaotik bir başlangıçtan sonra), Das Mutterrecht,[199] yani kadınların güç, saygı ve onuru ellerinde tuttuğu poliamori (bütün tarafların rızasıyla birden fazla ilişkinin aynı anda yaşanması) ve rastgele cinsel ilişkiler hâkimdi ve babalık belirsizdi. İkinci aşama bir geçiş süreci olan ve başlangıçtaki anaerkil temellerin tersine çevrildiği ve gücün erkeklerin eline geçtiği Dionisyen dönemdi. Üçüncü aşama ise bugün hâlâ süren Apolloncu aşamaydı. Ataerkillik hâkimdir ve kadın sadece bir erkeğe aittir. Bachofen'ın fikirleri, destekleye-

199 Bachofen, J. J., *Das Mutterrecht: Eine Untersuchung Über die Gynaikokratie der Alten Welt nach Ihrer Religiösen und Rechtlichen Natur*, Stuttgart: Verlag von Krais und Hoffmann, 1861 (J. Jakob Bachofen, *Söylence Din ve Anaerkil*, çev: Nilgün Şarman, Payel Yayınları, 1997).

cek tarihsel veriler olmamasına rağmen, belli çevrelerde derin bir etki yarattı. Örneğin Marija Gimbutas adında bir arkeolog 1980'lerde ve 1990'larda, Neolotik Avrupa'nın huzurlu bir tanrıça ve kadın merkezli kültürle biçimlendiğini iddia etti.[200] Bu kültürün istilacı hiyerarşik savaşçı kültürü tarafından yerinden edilip bastırıldığını ve bunun modern toplumun temelini oluşturduğunu iddia etti. Sanat tarihçi Merlin Stone aynı tezi *Tanrılar Kadınken* adlı kitabında savundu.[201] Bu arketipik/mitolojik fikirler dizisi, 1970'lerin feminizminin, kadın hareketinin ve anaerkil çalışmalarının teolojisinin kilometre taşlarına dönüştü. (Böylesi fikirleri eleştiren bir kitap –*The Myth of Matriarchal Prehistory*– yazan Cynthia Eller bu teolojiyi "yüceltici bir yalan" olarak adlandırdı.)[202]

Carl Jung Bachofen'ın ilkçağlarda anaerkilliğin hâkim olmasıyla ilgili görüşlerine onlarca yıl önce rastladı. Ancak çok geçmeden, İsviçreli düşünürün tarif ettiği gelişimin tarihî değil, psikolojik bir gerçekliği temsil ettiğini fark etti. Bachofen'in düşüncesinde, kozmosun nüfusunu takımyıldızlar ve tanrılara yönlendiren yaratıcı hayal gücünün dış dünyaya yansıtılma süreçlerinin aynısını gördü. Jung'un çalışma arkadaşı Erich Neumann, *The Origins and History of Consciousness*[203] ve *The Great Mother*[204] kitaplarında, meslektaşının analizlerini genişletti. Neumann sembolik olarak eril olan bilincin ortaya çıkışının izini sürdü ve onu sembolik olarak dişi materyal (anne, matriks) kökenleriyle karşılaştırarak, Freud'un ödipal ebeveynlik teorisini daha geniş bir ilk örnek modelinin içine kattı. Neumann ve Jung'a göre bilinç –kadın-

200 Gimbutas, M., *The Civilization of the Goddess*, San Francisco: Harper, 1991.

201 Stone, M., *When God Was A Woman*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1978 (Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken*, çev: Nilgün Şarman, Payel Yayınları, 2000).

202 Eller, C., *The Myth of Matriarchal Prehistory: Why an Invented Past Won't Give Women a Future*, Beacon Press, 2000.

203 Neumann, E., *The Origins and History of Consciousness*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1954.

204 Neumann, E., *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*, New York: Routledge & Kegan Paul, 1955.

larda bile sembolik olarak her zaman erildir– yukarı, ışığa doğru çıkma mücadelesi verir. Beraberinde savunmasızlığın ve ölümün idrakini getirdiği için, gelişimi acı verici ve kaygı uyandırıcıdır. Sürekli olarak bağımlılık ve bilinçsizlik haline geri dönmesi ve varoluşsal yüklerini sırtından indirmesi için baştan çıkarılmaktadır. Bu patolojik arzuda aydınlanmaya, ifade etmeye, akılcılığa, kararlılığa, güce ve beceriye karşı olan, çok fazla koruyan ve dolayısıyla boğan ve tüketen her şeyden yardım alır. Bu tür bir aşırı koruma, bizlerin hızlı bir şekilde sosyal bir politikaya dönüştürdüğümüz, Freud'un ödipal aile kâbusudur.

Korkunç Anne kadim bir semboldür. Kendini örneğin ortaya çıkardığımız en eski yazılı hikâye olan Mezopotamya'ya ait *Enuma Eliş*'te, Tiamat biçiminde gösterir. Tiamat, tanrılar ve insanların, her şeyin anasıdır. Bilinmeyendir, kaostur ve bütün biçimleri doğuran doğadır. Ama aynı zamanda babalarını öldürüp geriye kalan cesette yaşamaya kalktıkları zaman kendi çocuklarını yok etmek için harekete geçen dişi ejder ilahtır. Korkunç Anne, sürekli bir çaba içindeki farkındalık ve Aydınlanma ruhunu baştan çıkararak yeraltı dünyasının ana rahmi benzeri koruyucu kollarına çekmeye çalışan özensiz bilinçsizliğin ruhudur. Genç erkeklerin doğanın ta kendisi ve onları en mahrem ve en derin düzeyde reddetmeye her an hazır olan çekici kadınlara karşı hissettikleri korkudur. Hiçbir şey utangaçlığa fazla özenli bir annenin fazla sıkı kucaklaması kadar ilham olamaz; hiçbir şey cesareti onun kadar baltalayamaz ve nihilizm ve nefret duygularını onun kadar besleyip büyütemez.

Korkunç Anne pek çok masalda ve yetişkinlere yönelik hikâyede karşımıza çıkar. *Uyuyan Güzel*'de Kötü Kalpli Kraliçe, Disney versiyonunun Malefiz'i, karanlık doğanın ta kendisidir. Prenses Aurora'nın soylu ebeveynleri bu gece gücünü biricik bebeklerinin vaftiz kutlamasına çağırmazlar. Çünkü kızlarını gerçekliğin yıkıcı ve tehlikeli tarafından fazlasıyla korumakta ve bu tür şeylerle uğraşmadan büyümesini yeğlemektedirler. Ödülleri ne mi olur? Ergenlik çağına geldiğinde, Aurora hâlâ

bilinçsizdir. Eril ruh, prens aynı anda hem onu ailesinden koparak kurtarabilecek bir erkek hem de Aurora'nın, kadınlığın karanlık tarafının entrikalarıyla bir zindana hapsedilmiş kendi bilincidir. Prens kaçıp Kötü Kalpli Kraliçe'yi fazla sıkıştırınca, Kraliçe, Kaos'un Ejderhasına dönüşür. Sembolik eril onu gerçek ve inançla alt eder, prensesi bularak bir öpücükle gözlerini açar.

Buna bir kadının kurtarılmak için bir erkeğe ihtiyaç duymadığı fikriyle itiraz edebilirsiniz (Disney'in daha yeni ve derinden propagandacı *Karlar Ülkesi*'nde olduğu gibi). Bu doğru olabilir de olmayabilir de. Sadece çocuk isteyen (ya da çocuk sahibi) bir kadının kurtarılmak için ya da en azından destek ve yardım almak için bir erkeğe ihtiyacı olabilir. Her durumda, kadının kurtarılması için bilince ihtiyacı olduğu kesindir ve yukarıda belirtildiği gibi, bilinç sembolik olarak erildir ve zamanın başlangıcından beri böyle olmuştur (hem düzen hem aracı prensip Logos kisvesi altında). Prens bir âşık olabilir ama aynı zamanda kadının kendisinin uyanıklığı, görüş netliği ve kararlı ve inatçı bağımsızlığı da olabilir. Bunlar, gerçekte erkekler ortalama olarak kadınlara göre daha az yumuşak başlı ve uysal ve kaygı ve duygusal acıya daha az yatkın oldukları için, sembolik olduğu kadar gerçekte de erkeksi özelliklerdir. Tekrar etmek gerekirse (1) bu durum, en çok cinsiyet eşitliği adımlarının en çok atıldığı İskandinav uluslarında geçerlidir ve (2) bu tür şeylerin ölçüldüğü standartlara göre farklar hiç de küçük değildir.

Eril ve bilinç arasındaki ilişki sembolik olarak, Disney filmi *Küçük Denizkızı*'nda da tasvir edilmiştir. Başkahraman Ariel, hayli kadınsıdır ama aynı zamanda güçlü bir bağımsızlık ruhuna da sahiptir. Bu nedenle, başına bir sürü bela açmasına rağmen, babasının gözdesidir. Babası Kral Triton bilineni, kültürü ve düzeni temsil eder (bir tutam baskıcı kural koyucu ve tiran hissiyle). Düzenin karşısında her zaman kaos bulunduğu için, Triton'un bir rakibi vardır: Ahtapot Ursula. Bir yılan, bir yılan saçlı kadın, birçok başlı canavar. Yani Ursula, *Uyuyan Güzel*'deki ejderha/kraliçe Malefizle (ya da *Pamuk Prenses*'teki kıskanç kra-

liçeyle, *Sindrella*'daki Leydi Tremaine'le ve *Alice Harikalar Diyarında*'daki Kızıl Kraliçe'yle, *101 Dalmaçyalı*'daki Cruella de Vil'le, *Kurtarıcılar*'daki Miss Medusa'yla ve *Karmakarışık*'taki Gothel Ana'yla) aynı arketipik kategoriye aittir.

Ariel daha önce bir gemi kazasından kurtardığı Prens Eric'le bir aşk başlatmak ister. Ursula, Ariel'i kandırarak, insan olarak geçirebileceği üç güne karşılık sesini ona vermeye ikna eder. Ursula sesi olmayan bir Ariel'in Prens'le ilişki kuramayacağını bilmektedir. Konuşma becerisi –Logos, İlahî Söz– olmayınca Ariel sonsuza dek bilinçsiz bir şekilde, suyun altında kalacaktır.

Ariel, Prens Eric'le birliktelik kuramayınca, Ursula kızın ruhunu çalar ve onu kadınsı meziyetleri tarafından çok iyi korunan pörsümüş ve çarpılmış yarı varlıklar koleksiyonuna katar. Kral Triton kızının geri dönmesi talebiyle gelince, Ursula ona korkunç bir teklifte bulunur. Kral isterse Ariel'in yerini alabilecektir. Elbette Bilge Kral'ın (tekrar edecek olursak ataerkilliğin iyicil tarafını temsil eden kralın) ortadan kaldırılması en başından beri Ursula'nın menfur planıdır. Ariel serbest kalmıştır ama Triton eski halinin acınası bir gölgesine dönüşmüştür. Daha önemlisi Ursula, Triton'un tanrısal gücünün kaynağı sihirli üç dişli mızrağını da ele geçirmiştir.

Ursula dışında herkesin şansına, Prens Eric geri dönerek bir zıpkınla yeraltının kötü kalpli kraliçesinin dikkatini dağıtır. Bu Ariel'e Ursula'ya saldırıya geçme fırsatı verir ve bu sırada Ursula, *Uyuyan Güzel*'in kötü kalpli kraliçesi Malefiz gibi büyüyerek devasa bir boyuta ulaşır. Ursula çok büyük bir fırtına yaratır ve batık gemilerden oluşan kocaman bir donanmayı okyanus zemininden kaldırıp harekete geçirir. Ursula, Ariel'i öldürmeye hazırlanırken Eric batık bir gemiye komuta eder ve kırık direğiyle kötü kalpli kraliçeye saldırır. Triton ve tutsak edilmiş diğer ruhlar serbest kalır. Yeniden canlanan Triton, Eric'le kalabilmesi için kızını insana dönüştürür. Bu tür hikâyeler bir kadının tamamlanması için eril bilinçle ilişki kurması ve korkunç dünyaya (ki korkunç dünya bazen öncelikle kadının gereğinden fazla mevcut

olan annesi şeklinde zuhur eder) karşı ayaklanması gerektiğini iddia eder. Bunu yapmasına gerçek bir erkek bir dereceye kadar yardım edebilir ama kimsenin fazla bağımlı olmaması konuya dâhil olan herkes için daha iyi olacaktır.

Çocukluğumda bir gün arkadaşlarımla softball oynuyordum. Takım oğlanlar ve kızlardan oluşuyordu. Hepimiz oğlanlarla kızların birbirlerine o güne dek alışık olmadığımız bir şekilde ilgi duymaya başladığımız bir yaştaydık. Statü gittikçe önem kazanıyordu. Arkadaşım Jake ve ben, atış tümseğinin yakınında yumruk yumruğa kavgaya tutuşmak üzereyken, annem yaklaştı. Aramızda hayli uzun bir mesafe –yaklaşık otuz metre– vardı ama beden dilindeki değişimden neler olduğunu çok iyi bildiğini hemen anladım. Elbette onu diğer çocuklar da görmüştü. Geçip gitti. Bunun onu incittiğini biliyordum. Bir yanı eve kanayan bir burun ve morarmış bir gözle dönmemden endişe duyuyordu. Onun için, "Hey, çocuklar, kesin şunu!" diye haykırmak ya da yanımıza kadar gelip müdahale etmek daha kolay olurdu. Ama yapmadı. Birkaç yıl sonra, ben babamla ergenlik sorunları yaşarken, annem, "Ev çok rahat bir yer olsaydı, asla ayrılmazdın." diyecekti.

Annem yumuşak kalpli bir insandır. Empati kurar, iş birliğini sever ve uysaldır. Bazen insanların onu itip kakmasına izin verir. Küçük çocuklarıyla bir süre evde kaldıktan sonra işe geri döndüğü zaman, erkeklere kafa tutmakta çok zorlandı. Bu bazen onu öfkelendiriyordu; aynı şeyi kimi zaman, istediği anda, istediğini yapmaya şiddetle eğilimli olan babamla da hissediyor. Bütün bunlara rağmen, annem ödipal anne değildir. Bunu yapmak ona çoğu zaman zor gelse de çocuklarının bağımsızlığını her zaman desteklemiştir. Onda duygusal sıkıntı yaratsa da doğru olanı yapmıştır.

Erkek Ol Biraz, Çakal

Gençliğimde Orta Saskatchewan'da bir yazımı bir demiryolu hattında çalışarak geçirdim. Tamamı erkeklerden oluşan o

gruptaki herkes, işe alınmalarını izleyen ilk iki hafta boyunca diğerleri tarafından sınanırdı. Çalışanların çoğu, Kuzey Cree Kızılderililerinden oluşuyordu; çok fazla içip öfkeleri açığa çıkana kadar, genellikle sessiz ve uysal tiplerdi. Çoğu akrabaları gibi onlar da hapse girip çıkmışlardı. Bunu beyaz adamın sisteminin bir parçası olarak gördükleri için, çok fazla utanç duydukları söylenemezdi. Ayrıca kış aylarında hapishaneler sıcak olurdu ve yemekler düzenli ve boldu. Bir noktada bu Creelerden birine elli papel borç verdim. Paramı geri ödemek yerine bana Batı Kanada'ya döşenmiş orijinal raylardan kesilmiş bir çift kitap dayanağı verdi, hâlâ saklarım. Elli papelden daha iyiydi.

Yeni biri ilk geldiğinde, diğer çalışanlar ona kaçınılmaz olarak aşağılayıcı bir lakap takardı. Ekibe kabul edilmemden sonra bana Howdy Dowdy adını taktılar (bunu itiraf ederken hâlâ biraz utanırım). Lakabı takan kişiye neden onu seçtiğini sorduğum zaman hazırcevaplılıkla ama biraz absürt bir şekilde, "Çünkü ona hiç benzemiyorsun." dedi. Çalışan erkekler genellikle iğneleyici, ısırıcı ve aşağılayıcı bir mizah anlayışıyla hareket ederler (Kural 9'da bahsettiğimiz gibi). Kısmen eğlence olsun diye, kısmen aralarındaki ebedî hâkimiyet savaşında puan toplamak ama aynı zamanda diğer erkeğin sosyal strese maruz kaldığında ne yapacağını görmek için, her zaman birbirlerini taciz ederler. Bu, karakter değerlendirmesi sürecinin ve yakın arkadaşlığın bir parçasıdır. İyi gittiği zaman (herkes aldığının karşılığını verdiğinde ve alışverişe uyabildiğinde) hayatlarını kazanmak için çalışan erkeklerin boru döşemeye, petrol kulelerinde çalışmaya, odun kesmeye, restoran mutfaklarında çalışmaya ve neredeyse tamamı hâlâ erkekler tarafından yapılan diğer sıcak, pis ve fiziksel olarak zorlayıcı ve tehlikeli işleri yapmaya tahammül etmelerine ve hatta bundan keyif almalarına olanak sağlar.

Demiryolu ekibinde çalışmamdan kısa süre sonra, ismim Howdy olarak değişti. Bu, iyi bir Batılı çağrışımına sahip olduğu ve o aptal kuklayla hiçbir alakası olmadığı için, büyük bir ilerlemeydi. Ancak benden sonra işe alınan adam benim kadar

şanslı değildi. Yanında şık bir sefertası getirirdi ve kahverengi kesekâğıtları gösterişten uzak bir gelenek olduğu için büyük bir hataydı. Sefertası fazla hoş ve fazla yeniydi. Annesi almış (hatta içini doldurmuş) gibi bir hava veriyordu. Böylece, adamın adı bu oldu. Sefertası, uysal mizaçlı bir adam değildi. Her şeye söyleniyordu ve kötü bir tavrı vardı. Her şey bir başkasının hatasıydı. Alıngandı ve çabuk kavrayan biri olduğu söylenemezdi.

Sefertası adını kabullenmediği gibi işine de uyum sağlayamadı. Ona hitap edildiğinde sinirli ve küçümseyici bir tavır takınıyor ve işe aynı şekilde tepki veriyordu. Onunla olmak eğlenceli değildi ve espri kaldıramıyordu. Bu, bir çalışma ekibinde ölümcül bir durumdur. Aksi mizacını sergilediği ve genel, üstünlükle haksızlığa uğrama havasını sürdürdüğü üç günün sonunda, Sefertası, lakabını aşan bir tacize uğramaya başladı. Yarım kilometrelik bir alana yayılmış yaklaşık yetmiş adamın arasında, huysuz bir tavırla çalışıyordu. Bir anda, nereden geldiği beli olmayan bir çakıl taşı, baretini nişan alabiliyordu. Direkt isabet eden taş sessizce izleyen diğerlerini derinden tatmin edecek bir gürültü çıkarıyordu. Bu bile Sefertası'nın keyfini yerine getirmedi. Böylece çakıl taşları büyümeye başladı. Sefertası kendini bir şeye kaptırıp dikkat etmeyi unutuyordu. Sonra, "tak!", iyi nişanlanmış bir taş tam kafasına isabet ederek etkisiz bir öfke patlamasına neden oluyordu. Demiryolu hattına sessiz bir keyiflenme hali yayılıyordu. Böyle geçen ve akıllanmadığı birkaç günün sonunda, Sefertası edindiği birkaç morlukla birlikte ortadan kayboldu.

Erkekler birlikte çalışırken birbirlerine bir davranış yasası dayatırlar. İşini yap. Sorumluluğunu yerine getir. Gözünü açık tut ve dikkatini ver. Sızlanma ve alınganlık etme. Arkadaşlarının hakkını koru. Yalakalık ve gammazlık yapma. Aptal kurallara köle olma. Arnold Schwarzenegger'ın ölümsüz sözleriyle, kız gibi bir adam olma. Bağımlı olma. Asla. Nokta. Bir çalışma ekibinde kabullenmenin bir parçası olan taciz bir testtir: Dayanıklı mısın, eğlenceli misin, becerikli misin ve güvenilir misin? Değilsen,

git buradan. Bu kadar basit. Senin için üzülmemiz gerekmiyor. Narsistliğine katlanmak ve senin işini yapmak istemiyoruz.

1970'lerde, vücut geliştirmeci Charles Atlas'ın çizgi roman şeklinde yayımladığı ünlü bir reklam vardı. "The Insult that Made a Man out of Mac" başlığıyla yayımlanır ve çoğunlukla erkek çocukların okuduğu hemen hemen bütün çizgi romanlarda bulunabilirdi. Ana karakter Mac çekici genç bir kadınla birlikte bir plaj battaniyesinin üstünde oturmaktadır. Zorbanın teki koşarak yanlarından geçerken ikisinin de yüzüne kum fırlatır. Mac itiraz der. Ondan çok daha iri olan diğer adam, Mac'i kolundan tutar ve "Beni iyi dinle." der. "Suratını dağıtırdım ama o kadar çelimsizsin ki iyice kuruyup uçup gidersin diye korkuyorum." Zorba çekip gider. Mac kıza, "Koca zorba! Bir gün onunla ödeşeceğim." der. Kız kışkırtıcı bir tavır takınarak, "Ah, takma kafana, ufaklık." der. Mac eve gider, ezik fiziğini düşünür ve Atlas programını satın alır. Çok geçmeden yeni bir vücuda kavuşur. Kumsala bir dahaki gidişinde zorbanın burnuna bir yumruk indirir. Şimdi ona hayranlıkla bakan kız, koluna yapışır. "Ah, Mac," der, "meğer gerçek bir erkekmişsin!"

Bu reklamın ünlü olması nedensiz değildi. İnsanın cinsel psikolojisini yedi anlaşılır panelle ortaya koyuyordu. Fazla güçsüz genç adam utanıyordu, olması gerektiği gibi. Ne işe yarardı ki? Diğer erkekler ve daha kötüsü arzulanabilir kadınlar ona haddini bildiriyordu. Öfkesinde ve kırgınlığında boğulmak ve bodrum katına saklanıp iç çamaşırları içinde ve Cheetos tozuna bulanmış bir halde video oyunları oynamak yerine, Freud'un en pratik meslektaşı Alfred Adler'in "telafi fantezisi" adını verdiği şeyi sergilemişti.[205] Bu tür bir fantezinin amacı bir dileği gerçekleştirmekten çok, ileriye doğru hakiki bir yolun aydınlatılmasıdır. Mac bostan korkuluğunu andıran yapısını ciddiyetle inceleyerek

205 Bakınız örneğin Adler, A., "Theoretical part I-III: The accentuated fiction as guiding idea in the neurosis", edit: H. T. Stein, *The Collected Clinical Works of Alfred Adler, Volume 1: The Neurotic Character: Fundamentals of Individual Psychology and Psychotherapy (pp. 41-85)*, Bellingham, W. A.: Alfred Adler Institute of Northern Washington, 2002: s. 71.

daha güçlü bir vücut geliştirmesi gerektiğine karar vermişti. Daha önemlisi planını eyleme geçirmişti. Kendini mevcut halini aşabilecek parçasıyla özdeşleştirmiş ve kendi macerasının kahramanına dönüşmüştü. Kumsala geri dönmüş, zorbanın burnuna bir yumruk yapıştırmıştı. Mac kazanmıştı. Daha sonra kız arkadaşı olan kızın da kazandığı gibi. Herkes gibi.

Erkeklerin kendi aralarında bağımlılığa memnuniyetle katlanmaması kadınların lehinedir. Bugün çalışan sınıf kadınlarının pek çoğunun evlenmemesinin nedeni kısmen, daha önce de değindiğimiz gibi, çocuklarının yanı sıra iş bulmak için debelenen bir erkeğe bakmak istememeleridir. Haksız da sayılmazlar. Bir kadın çocuklarına bakmalıdır ama tek yapması gereken bu değildir. Bir erkek bir kadına ve çocuklarına bakmalıdır ama tek yapması gereken bu değildir. Ama bir kadın bir erkeğe bakmamalıdır çünkü o, çocuklarına bakmalıdır ve bir erkek, çocuk olmamalıdır. Bu, bağımlı olmaması gerektiği anlamına gelir. Erkeklerin bağımlı erkeklere karşı bu kadar sabırsız olmasının nedenlerinden biri budur. Unutmayalım, kötü kadınlar bağımlı erkek evlatlar üretebilir, bağımlı erkekleri destekleyebilir ve hatta onlarla evlenebilirler ama uyanık ve bilinçli kadınlar, uyanık ve bilinçli partnerler ister.

Simpsonlar'ın Nelson Muntz'unun Homer'in antikahraman oğlu Bart'ı çevreleyen küçük sosyal grup için çok önemli olması bu yüzdendir. Zorbaların Kralı Nelson olmasa, okul öfkeli, alıngan Milhouselar, narsist entelektüel Martin Princeler, yumuşak ve çikolata düşkünü Alman çocuklar ve çocuksu Ralph Wiggumlar tarafından istila edilirdi. Muntz, aşağılama kapasitesini hangi toy ve ezik davranış çizgisinin geçilemeyeceğine karar vermek için kullanan, düzeltici, çetin ve kendi kendine yeten bir çocuktur. *Simpsonlar*'ın dehasının bir parçası, yazarlarının Nelson'ı iflah olmaz bir zorba olarak yazıp geçmeyi reddetmelerinden gelmektedir. İşe yaramaz babası tarafından terk edilen, düşüncesiz sürtük annesi tarafından neyse ki ihmal edilen Nelson, bütün şartlar göz önüne alındığında, hiç fena değildir. Hatta kızın

kendisinin de bundan hiç memnun olmamasına ve şaşırmasına rağmen, fazlasıyla ilerici bir karakter olan Lisa tarafından beğenilmektedir. (*Grinin Elli Tonu* neredeyse aynı nedenlerden dünya çapında bir fenomen oldu).

Yumuşaklık ve zararsızlık bilinçli olarak kabul edilebilir tek erdem olduğunda, sertlik ve baskınlık bilinçsiz bir cazibe yaymaya başlar. Bunun gelecek için anlamı kısmen şudur: Erkekler kadınsılaşmaya fazla zorlanırlarsa, sert ve faşist politik ideolojiyle çok daha fazla ilgilenmeye başlarlar. Son yıllarda Iron Man serisi istisna olmak üzere, Hollywood tarafından yapılan belki de en faşist popüler film olan *Dövüş Kulübü* bu kaçınılmaz çekime kusursuz bir örnek sunuyor. ABD'de Donald Trump'a verilen desteğin popülist dip dalgası aynı sürecin bir parçasıdır; tıpkı (çok daha uğursuz bir biçimde) Hollanda, İsveç ve Norveç gibi ılımlı ve liberal yerlerde bile, aşırı sağcı politik partiler yükselişe geçmesi gibi.

Erkekler sert olmak zorundadır. Erkekler bunu talep eder ve her ne kadar bu sertliği besleyen ve daha sonra dayatan sosyal açıdan zorlayıcı sürecin ayrılmaz parçası olan sert ve küçümseyici tavrı onaylamasalar bile, kadınlar da bunu ister. Bazı kadınlar küçük oğullarını kaybetmek istemedikleri için onları sonsuza dek kendilerine saklarlar. Bazı kadınlar erkeklerden hoşlanmaz ve hiçbir işe yaramasa bile, itaatkâr bir eşi yeğlerler. Bu ayrıca erkeklere kendilerine acımamaları için bir sürü fırsat sağlar. Kendine acımanın hazzı hafife alınmamalıdır.

Erkekler hem kendilerini hem birbirlerini zorlayarak sertlik kazanırlar. Benim ergenlik yıllarımda, oğlanların araba kazalarına karışma ihtimali kızlardan daha fazlaydı (hâlâ olduğu gibi). Bunun nedeni geceleri buz tutmuş otoparklarda spin atmalarıydı. Araba yarışları yapar, yakındaki bir nehirden yüzlerce metre yüksekliğe çıkan yolsuz tepelerde araba kullanırlardı. Dövüşmeye, okulu asmaya, öğretmenlerini terslemeye ve petrol kuyularında çalışabilecek kadar büyüyüp güçlenmelerine rağmen, tuvalete gitmek için parmak kaldırarak izin istemekten bıktıkları için

okulu bırakmaya daha yatkındılar. Kışın buz tutmuş nehirlerde motosiklet yarışı yapmaya daha yatkındılar. Kaykaycılar ve vinç tırmanıcıları ve serbest koşucular gibi, kendilerini faydalı kılmaya çalışırken tehlikeli şeyler yapıyorlardı. Bu süreç fazla ileri gittiği zaman, oğlanlar (ve erkekler) erkeklerde kadınlardan daha baskın olan bir antisosyal davranışa kayarlar.[206] Bu her tür cüret ve cesaret gösterisinin suç niteliği taşıdığı anlamına gelmez.

Oğlanlar arabalarına spin attırırken aynı zamanda arabalarının sınırlarını, kontrol dışı bir durumda, sürücü olarak kendi becerilerini ve kontrol kapasitelerini test ediyorlardı. Öğretmenlerini terslerken, prensipte kriz anında güvenilebilecek bir otoritenin gerçekten olup olmadığını görmek için, otoriteyi zorluyorlardı. Okulu bırakınca sıfırın altında kırk derece soğukta petrol kuyularında çalışmaya gidiyorlardı. Birçoğunu tartışmalı olarak daha iyi bir geleceğin beklediği sınıftan dışarı iten zayıflık değildi. Güçtü.

Sağlıklı kadınlar erkek çocuk istemez. Erkek ister. Başa çıkabilecekleri, kavgaya tutuşabilecekleri birini isterler. Kendileri sert ve sağlamsa, daha sağlam ve sert birini isterler. Akıllılar da daha akıllısını isterler. Sofraya, kendilerinin zaten sağladıklarının ötesinde bir şey getirebilecek birini arzularlar. Bu, genellikle sert, akıllıca çekici kadınların eş bulmalarını güçleştirir; ortalıkta onları cazip bulanacak kadar aşabilecek (bir araştırma yayınının ifadesiyle "gelir, eğitim, özgüven, zekâ, baskınlık ve sosyal konum" açısından daha yukarıda olan) çok fazla erkek yoktur.[207] Dolayısıyla erkek çocuklar erkeğe dönüşmeye çalışırken müdahale eden ruh, erkekler kadar kadınların da dostu değildir. Küçük kızlar kendi ayakları üstünde durmaya çalıştıkları zaman da aynı şiddetle ve kendini haklı görerek itiraz edecektir

206 Moffitt, T. E., Caspi, A., Rutter, M. ve Silva, P. A., *Sex Differences in Antisocial Behaviour: Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*, Londra: Cambridge University Press, 2001.

207 Buunk, B. P., Dijkstra, P., Fetchenhauer, D. ve Kenrick, D. T., "Age and gender differences in mate selection criteria for various involvement levels", *Personal Relationships* 9, 2002: s. 271-278.

("yapamazsın, çok tehlikeli!"). O ruh, bilinci reddeder. İnsana karşıdır, başarısızlık için can atar, kıskançtır, öfkelidir ve yıkıcıdır. Gerçekten insanlığın tarafında olan hiç kimse böyle bir şeyle ittifak kurmaz. Yukarı doğru hareket etmeyi hedefleyen hiç kimse bu tür bir şeyin onu ele geçirmesine izin vermez. Eğer sert erkeklerin tehlikeli olduğunu düşünüyorsanız, güçsüz erkeklerin neler yapabileceğini görene kadar bekleyin.

Kaykay yapan çocukları rahatsız etmeyin.

KURAL 12

SOKAKTA KARŞILAŞTIĞINIZ KEDİLERİ OKŞAYIN, KÖPEKLERİ DE OKŞAYABİLİRSİNİZ

KÖPEKLER DE İYİ

Bu bölüme bir köpeğim olduğunu belirterek başlayacağım. Temel spitz türünün çeşitlerinden biri olan bir Amerikan Eskimo. Birinci Dünya Savaşı Almanya'dan iyi bir şey çıkabileceğini kabul etmeyi yasaklayana kadar, Alman spitzleri olarak bilinirlerdi. Amerikan Eskimoları klasik sivri kurt suratları, dik kulakları, uzun ve gür türleri ve kıvrılan kuyruklarıyla, en güzel köpek türleri arasında yer alır. Ayrıca çok zekidirler. Ona bu adı koyan kızımın söylediğine göre adı İnuit dilinde "buz" anlamına gelen Sikko, numaraları çok hızlı öğrenir ve artık yaşlanmasına rağmen bu hâlâ geçerli. Ona yakın zamanda, on üç yaşına girdiğinde yeni bir numara öğrettim. Patisini uzatmayı ve ona verdiğim bir ödül yiyeceğini burnunun üstünde dengede tutmayı zaten biliyordu. Ona ikisini aynı anda yapmayı öğrettim. Ancak bundan hoşlandığından çok emin değilim.

Sikko'yu yaklaşık on yaşındayken kızım Mikhalia için aldık. Küçük burnu ve kulakları, yuvarlak yüzü, kocaman gözleri ve beceriksiz hareketleriyle müthiş şirin bir yavruydu. Bu özellikle

kadın ya da erkek fark etmeksizin, insanlarda otomatik olarak ilgi gösterme arzusunu ortaya çıkarır.[208] Bu durum hiç şüphesiz sakallı ejderlerin, top pitonların, bukalemunların, iguanaların ve evdeki her şeyi kemiren ve sık sık evden kaçan dokuz kiloluk dev bir Flaman tavşanının (sıra dışı iri cüssesini minik şehir içi bahçelerinde fark edenleri dehşet düşürmesi de cabası) bakımıyla da meşgul olan Mikhalia için de geçerliydi. Mikhalia bütün bu hayvanlara sahipti çünkü özelliklerine ek olarak bir de hipoalerjenik olan Sikko istisna olmak üzere, daha tipik evcil hayvanlara alerjisi vardı.

Sikko'nun duygusal tonlamaları geniş bir yelpazede değişen ve ona duyulan şefkati ve hayvanca alışkanlıkları yüzünden zaman zaman yaşadığımız hüsranları yansıtan elli lakabı vardı (saydık). Sokak Köpeği muhtemelen benim en sevdiğimdi ama Sıçan Tazısı, Kürk Topu ve Yalaka Köpek lakaplarını da diğerlerinden ayrı tutardım. Çocuklar en sık Gıcırtılı Hırsız'ı (zaman zaman bir o ekleyerek) kullanırlardı ama Nanikçi, Gangster ve Horfalaopogus (korkunç olduğunu kabul ediyorum) da onlara eşlik ederdi. Mikhalia'nın şu aralar en çok sevdiği lakap Horpus. Bunu onu uzun süre görmediği zaman selam olarak kullanıyor. Tam etki yaratmak için, tiz ve çok şaşkın bir sesle söylenmeli.

Sikko'nun kendine ait bir Instagram hastag'i bile var: #JudfementalSikko.

Doğrudan kediler hakkında yazmak yerine önce köpeğimi anlatıyorum çünkü sosyal psikolog Henri Tajfel tarafından keşfedilen "minimal grup paradigması"[209] fenomenine ters düşmek istemiyorum. Tajfel araştırma süjelerini laboratuvarına soktu ve onları üstüne bir miktar nokta yansıttığı bir ekranın karşısına oturttu. Süjelerden noktaların miktarını tahmin etmeleri istendi. Daha sonra süjeleri, abartanlar ve azımsayanlar ve doğru

208 Lorenz, K., "Die angeborenen Formen moeglicher Erfahrung", *Ethology* 5, 1943: s. 235-409.

209 Tajfel, H., "Experiments in intergroup discrimination", *Nature* 223, 1970: s. 96-102.

ve yanlış olarak sınıflandırdı ve onları performanslarına göre gruplara ayırdı. Ardından bütün grupların üyeleri arasında para paylaşımı yapmalarını istedi.

Tajfel, deneklerinin kendi grup üyelerini bariz bir şekilde yeğlediklerini, eşitlikçi bir dağıtım stratejisini reddettiklerini ve kendilerini özleştirdikleri grup üyelerini orantısız bir şekilde kayırdıklarını saptadı. Diğer araştırmacılar, insanları yazı tura atmak gibi daha da keyfî stratejiler kullanarak farklı gruplara ayırdılar. Deneklere grupların nasıl kurulduğu söylendiği zaman bile, bir şey değişmedi. İnsanlar yine içinde oldukları grubun üyelerini kayırıyorlardı.

Tajfel'in çalışmaları iki şeyi gösterdi: Öncelikle insanların sosyal olduğunu, ikinci olarak insanların asosyal olduğunu. İnsanlar kendi grup üyelerini sevdikleri için sosyaldir. İnsanlar başka grupların üyelerini sevmedikleri için asosyaldir. Bunun tam olarak neden böyle olduğu sürekli tartışmalara konu olmuştur. Bence karmaşık bir optimizasyon probleminin çözümü olabilir. Bu tür problemler, örneğin, iki ya da daha fazla etken önemli olduğunda ama hiçbirinin bir diğeri azaltılmadan maksimize edilemediği durumlarda doğar. Bu tür bir problem, örneğin, her ikisi de sosyal ve psikolojik açıdan arzulanabilir olan iş birliği ve rekabet arasındaki antipati nedeniyle doğar. İş birliği güvenlik, emniyet ve arkadaşlık içindir. Rekabet ise kişisel büyüme ve statü için. Ancak bir grup çok küçükse, gücü ya da prestiji olmaz ve diğer grupları savuşturamaz. Sonuç olarak o grubun üyesi olmak o kadar faydalı değildir. Öte yandan bir grup çok büyükse, tepeye ya da yakınına tırmanma olasılığı azalır. Yani öne çıkmak zorlaşır. Belki de insanlar bir yazı tura sonucu kurulan gruplarla, kendilerini organize etmeyi, korumayı ve aynı zamanda baskınlık hiyerarşisinde makul bir yukarı tırmanma ihtimaline sahip olmayı istedikleri için özdeşleşirler. Sonra da kendi gruplarını kayırırlar çünkü kayırmak grubun gelişmesine yardımcı olur ve başarısız olan bir şeyde tepeye tırmanmak işe yarar bir strateji değildir.

Her durumda kedi konulu bu bölüme köpeğimin tarifiyle başlamam, Tajfel'in minimal şartlar keşfi yüzünden. Aksi takdirde başlıkta kedi bahsinin geçmesi bile, sırf köpekleri okşanması gereken varlıklar grubuna katmadığım için, pek çok köpek sevdalısını aleyhime çevirebilirdi. Köpekleri de sevdiğim için, bu tür bir kaderle karşılaşmam için bir neden yok. Bu nedenle, sokakta bir köpek gördüğünüzde okşamayı seviyorsanız kendinizi benden nefret etmeye mecbur hissetmeyin. İçiniz rahat olsun, bu da onayladığım bir aktivite. Ayrıca bir kedi hikâyesi bekledikleri ama bunca köpek konulu materyal okumak zorunda kaldıkları için kendilerini hakarete uğramış hisseden kedi düşkünlerinden de özür dilerim. Belki de kedinin ortaya koymak istediğim hususu daha iyi betimlediklerini ve birazdan onlardan bahsedeceğimi duymak onları memnun edecektir. Ancak önce başka şeylere değineceğiz.

Acı Çekmek ve Varlığın Kısıtlamaları

Hayatın acı çekmek olduğu, daha önce de değindiğimiz gibi, şu veya bu şekilde bütün büyük dinî doktrinlerin ortak öğretisidir. Hristiyanlar onu çarmıhla betimler. Yahudiler yüzyıllar boyunca katlanılan acıyı yâd eder. Bu akıl yürütme şekli evrensel olarak büyük itikatları niteler çünkü insan esas gereği savunmasızdır. Hasar görebiliriz, hatta duygusal ve fiziksel açıdan bozulabiliriz ve hepimiz yaşlanmanın ve kaybın tahribatlarına açığız. Bunlar nahoş olgulardır ve bu şartlar altında iyi ve mutlu olmayı nasıl bekleyebileceğimizi (hatta bazen var olmayı nasıl isteyeceğimizi) sorgulamak gayet mantıklıdır.

Yakın zamanda eşi, sıkıntıyla geçen beş yıllık bir süre boyunca kansere karşı başarılı bir mücadele veren bir danışanımla konuşuyordum. Bu süre zarfında ikisi de hatırı sayılır bir cesaretle dik durmuşlardı. Ancak, danışanımın eşinin tatsız hastalığı metastaz yapmıştı ve sonucunda, çok az ömrü kaldığı belirtilmişti. Daha önceki kötü haberlerle başarıyla baş etmenin hemen ardından,

henüz hassas tedavi sonrası dönemdeyken, bu tür korkunç haberler almak belki de en zorudur. Böyle bir dönemde yaşanan trajedi özellikle haksız görünür. Umudun kendisine bile güveninizi kaybettirebilecek türde bir şeydir. Sıklıkla hakiki travma yaratmaya yeter. Danışanımla kimi felsefi ve soyut, kimi daha somut bir dizi mesele tartıştık. İnsanın savunmasızlığının nedenleri ve niçinleri hakkında geliştirdiğim düşüncelerin bir kısmını onunla paylaştım.

Oğlum Julian üç yaşlarındayken özellikle şirin bir çocuktu. Şimdi o halinden yirmi yaş daha büyük ve hâlâ şirin (bu iltifatı okurken özellikle keyif alacağını düşünüyorum). Onun sayesinde küçük çocukların savunmasızlığına çok kafa yordum. Üç yaşındaki bir çocuk kolayca hasar alır. Köpekler onu ısırabilir. Arabalar çarpabilir. Acımasız çocuklar tarafından itilip kakılabilir. Hastalanabilir (ki bazen hastalanırdı da). Julian yüksek ateşe ve yüksek ateşin zaman zaman neden olduğu bilinç kaybına çok açıktı. Bazen ateşli haliyle halüsinasyon görmeye ve hatta benimle kavga etmeye başladığı zaman, onu yanımda duşa sokup ateşini düşürmeye çalışırdım. İnsanın varlığının temel kısıtlamalarını kabullenmeyi hasta bir çocuktan daha fazla zorlaştıran çok az şey vardır.

Julian'dan bir buçuk yaş büyük olan Mikhalia'nın da kendine göre sorunları vardı. İki yaşındayken onu omuzlarıma oturtup gezdirirdim. Çocuklar bunu sever. Ancak sonrasında onu yere indirdiğim zaman, oturup ağlardı. Bu yüzden, onu omzuma almayı bıraktım. Bu, soruna son verir gibi oldu, görünüşte küçük bir istisna dışında. Eşim Tammy bana Mikhalia'nın yürüyüşünde bir sorun olduğunu söyledi. Ben göremiyordum. Tammy bunun omuzlarımda taşınmaya verdiği tepkiyle alakalı olabileceğini düşünüyordu.

Mikhalia neşeli ve uyumlu bir çocuktu. Boston'da yaşadığımız dönemde, yaklaşık on dört aylıkken, onu Tammy, büyükannesi ve büyükbabasıyla birlikte Cape Cod'a götürdük. Oraya gittiğimiz zaman, Tammy, annesi ve babası önden yürüyüp beni ve

Mikhalia'yı arabada bıraktılar. Ön koltuktaydık. Mikhalia ön koltuğa uzanmış bir şeyler mırıldanıyordu. Ne dediğini duymak için ona doğru eğildim.

"Mutlu, mutlu, mutlu, mutlu, mutlu."

Böyle bir çocuktu.

Ancak altı yaşına gelince karamsarlaşmaya başladı. Sabahları yatağından çıkarmak çok zor oluyordu. Çok yavaş giyiniyordu. Bir yere yürürken en arkada kalıyordu. Ayaklarının acıdığından, ayakkabılarının ayağına uymadığından yakınıyordu. Ona on farklı çift ayakkabı aldık ama bir faydası olmadı. Okula gittiğinde, başını dik tutup düzgün davranıyordu. Ama eve gelince ve annesini görünce gözyaşlarına boğuluyordu.

Yakın zamanda Boston'dan Toronto'ta taşınmıştık; bu değişimleri taşınmanın stresine yorduk. Ama düzelmiyordu. Mikhalia merdiven basamaklarını tek tek çıkmaya, yaşlı biri gibi hareket etmeye başladı. Elini tuttuğunuz zaman yakınıyordu. (Çok sonra, bir keresinde, bana "Baba, ben küçükken benimle şu küçük domuzcuk oynarken acıması normal miydi?" diye sordu. Ah, şu çok öğrenmekte geç kaldığımız şeyler...)

Yerel kliniğimizdeki bir doktor bize, "Bazen çocuklar büyüme sancıları çeker. Çok normaldir. Ama belki de onu bir fizyoterapiste götürebilirsiniz." dedi. Öyle yaptık. Fizyoterapist, Mikhalia'nın topuğunu döndürmeye çalıştı. Topuk hareket etmedi. Bu iyi değildi. Fizyoterapist bize, "Kızınızın jüvenil romatoid artriti var." dedi. Duymak istediğimiz bu değildi. O fizyoterapistten hoşlanmadık. Kliniğe geri döndük. Oradaki bir başka doktor bize Mikhalia'yı Çocuk Hastanesi'ne götürmemizi söyledi. "Onu acil servise götürün. Böylece hemen bir romatolog bulabilirsiniz." dedi. Pekâlâ, Mikhalia'nın artriti vardı. Nahoş haberi ilk duyuran fizyoterapist haklıydı. Etkilenmiş otuz sekiz eklem. Çocukluk çağı eklem iltihabı (JIA), hem de ciddi. Nedeni? Bilinmiyor? Tedavi? Çoklu erken eklem implantı.

Nasıl bir Tanrı böyle bir şeyin olabileceği, hele masum ve mutlu bir küçük kızın başına gelebileceği bir dünya yaratabilirdi

ki? Bu, hem inananlar hem inanmayanlar için mutlak surette temel önem taşıyan bir sorudur. Dostoyevski'nin Kural 7'de tartışmaya başladığımız muhteşem romanı *Karamazov Kardeşler*'de başka zorlu konuların yanı sıra ele aldığı bir meseledir. Dostoyevksi, Varlığın özgülüğü konusundaki şüphelerini, hatırlarsanız yeni manastır mensubu Alyoşa'nın kendini ifade edebilen, yakışıklı ve sofistike ağabeyi (ve en büyük rakibi) İvan'ın karakteri üzerinden ifade eder. "Kabul etmediğim Tanrı değil. Bunu anla." der İvan, "Ben O'nun yarattığı dünyayı, Tanrı'nın dünyasını kabul edemiyorum ve onaylayamıyorum."

İvan, Alyoşa'ya annesi ve babası tarafından bir gece boyunca buz gibi müştemilatlarına kilitlenerek cezalandırılan küçük bir kızın hikâyesini anlatır (bu Dostoyevski'nin o zamanın bir gazetesinden aldığı bir hikâyedir). "Kızları gece boyunca ağlarken, o ikisinin horul horul uyuduğunu hayal edebiliyor musun?" der İvan, "Ve küçük çocuğu düşün: Başına geleni anlayamıyor bile, donan küçük göğsüne vurarak ve uysal, küçük gözyaşları dökerek onu o korkunç yerden çıkarması için 'iyi kalpli İsa'ya yalvarıyor!.. Alyoşa, sana, küçük bir çocuğa, mesela müştemilatta donmak üzere olan bu kıza, ölümüne işkence etmen koşuluyla, bir şekilde dünyanın sonunda eksiksiz ve mutlak huzura ulaşacağı vadedilseydi... bunu yapar mıydın?" Alyoşa cevap verir; "Hayır, yapmazdım."[210] Tanrı'nın kolaylıkla izin verir gibi göründüğü şeyi Alyoşa yapmazdı.

Yıllar önce, bununla ilgili bir şeyi üç yaşındaki Julian'da (onu hatırlıyor musunuz?) fark etmiştim. "Oğlumu seviyorum." diye düşünmüştüm. "Üç yaşında, şirin, küçük ve komik. Ama aynı zamanda onun için korkuyorum çünkü incinebilir. Bunu değiştirme gücüm olsaydı, ne yapardım?" Düşündüm. "Boyu bir metre yerine, altı metre olabilirdi. O zaman kimse onu itip kakamazdı. Etten ve kemikten değil titanyumdan yapılmış olabi-

210 Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* kitabından alıntı (1995; dramlaştıran David Fishelson). Dramatists Play Service, Inc., s. 54-55. Kaynak: http://bit.ly/2ifSkMn.

lirdi. O zaman veledin teki kafasına bir oyuncan kamyon fırlatsa bile, umurunda olmazdı. Bilgisayarla güçlendirilmiş bir beyni olabilirdi. Hasar aldığı zaman bile, bir şekilde, parçaları kolayca yenilenebilirdi. Sorun çözüldü!" Ama hayır, problem çözülmedi ve tek nedeni hâlihazırda bu tür şeylerin imkânsız olması değil. Julian'ı yapay şekilde güçlendirmek onu yok etmekle aynı şey olurdu. Üç yaşındaki hali yerine, soğuk, çelik sertliğinde bir robota dönüşürdü. O robot Julian olmazdı. Bir canavar olurdu. Bu tür düşünceler üzerinden fark ettim ki bir insanda gerçekten sevilebilen şeyler sınırlarından ayrılamayabilir. Julian aynı zamanda hastalığa ve kayba ve acıya ve kaygıya yatkın olmasaydı, küçük, şirin ve sevilesi de olmazdı. Onu çok sevdiğim için, savunmasızlığına rağmen, bu haliyle iyi olduğuna karar verdim.

Kızımla daha zor oldu. Hastalığı ilerlerken, yürüyüşe çıktığımız zaman onu sırtımda (omuzlarımda değil) taşımaya başladım. Ağızdan naproksen ve güçlü bir kemoterapi ajanı olan metotreksat almaya başladı. Hepsi genel anestezi altında, bir dizi (el bilekleri, omuzlar, ayak bilekleri, dirsekler, dizler, kalçalar, parmaklar, ayak parmakları ve tendonlar) kortizol enjeksiyonu yapıldı. Bunlar geçici fayda sağladı ama kötüleşmesi devam etti. Bir gün Tammy Mikhalia'yı hayvanat bahçesine götürdü. Onu bir tekerlekli sandalyede dolaştırdı.

İyi bir gün değildi.

Doktoru uzun süredir iltihaplanmalara karşı kullanılan bir koritkosteroid olan predinizonu önerdi. Ancak prednizonun, yüzde ciddi şişmenin de aralarında olduğu birçok yan etkisi vardır. Bunun küçük bir kız için artritten daha iyi olup olmayacağı net değildi. Doğru kelime buysa, şans eseri, doktor bize yeni bir ilaçtan bahsetti. Daha önce kullanılmış bir ilaçtı ama sadece yetişkinlerde uygulanmıştı. Böylece Mikhalia özellikle otoimmün hastalıklar için tasarlanmış "biyolojik" bir ilaç olan etanercept'i kullanan ilk Kanadalı çocuk oldu. İlk birkaç enjeksiyonda, Tammy kazayla önerilen dozun on katını uyguladı. Pof! Mikhalia iyileşmişti. Hayvanat bahçesi gezisinden birkaç

hafta sonra, ortalıkta zıplayarak dolaşıyor, küçükler liginde futbol oynuyordu. Tammy bütün yazı sadece Mikhalia'nın koşmasını izleyerek geçirdi.

Mikhalia'nın hayatını olabildiğince kontrol edebilmesini istedik. Her zaman paranın şiddetle motive ettiği bir çocuk oldu. Bir gün onu dışarıda, ilk çocukluk yıllarına ait kitaplarla çevrili bir halde bulduk; onları yoldan geçenlere satıyordu. Bir akşam onu karşıma aldım ve enjeksiyonu kendisi yapabilirse ona elli dolar vereceğimi söyledim. Sekiz yaşındaydı. Otuz beş dakika boyunca, iğneyi uyluğunun üstünde tutarak, kendiyle mücadele etti. Sonra yaptı. Bir sonraki sefere ona yirmi dolar verdim ama sadece on dakika tanıdım. Ardından on dolar ve beş dakikaya indim. Bir süre on dolarda kaldık. İyi bir pazarlıktı.

Birkaç sene sonra, Mikhalia semptomlardan tamamen kurtuldu. Doktoru ilaçlarını kesmeye başlamamızı önerdi. Bazı çocuklar ergenlik çağında JIA'yı geride bırakırlar. Nedenini kimse bilmiyor. Mikhalia metotrekastı enjekte etmek yerine, hap olarak almaya başladı. Dört yıl boyunca her şey yolunda gitti. Sonra bir gün, dirseği ağrımaya başladı. Onu tekrar hastaneye götürdük. "Sadece bir ekleminde aktif artrit var." dedi doktorun asistanı. "Sadece" değildi. İki birden çok büyük değildir ama bir sıfırdan çok büyüktür. Bir, Mikhalia'nın aradaki boşluğa rağmen artriti geride bırakmadığı anlamına geliyordu. Bu haber ona bir aylık bir yıkım yaşattı ama dans dersine ve evimizin önündeki sokaklarda arkadaşlarıyla top oyunları oynamaya devam etti.

Bir sonraki eylül ayında Mikhalia on birinci sınıfa başlarken, doktorun verecek başka nahoş haberleri vardı. MRI kalçada eklem bozulması olduğunu gösteriyordu. Doktor, Mikhalia'ya, "Otuz yaşına gelmeden, kalçana implant takılması gerekecek." dedi. Belki de daha etanercerpt mucizesini yaratmadan, olan olmuştu. Bilmiyorduk. Bu meşum bir haberdi. Birkaç hafta sonra, bir gün, Mikhalia lise spor salonunda toplu hokey oynuyordu. Kalçası kilitlendi. Sahadan sekerek çıkmak zorunda kaldı. Kalçası gittikçe daha fazla ağrı veriyordu. Doktor, "Femurunun

bir kısmı ölmüş gibi görünüyor." dedi. Kalça implantına otuz yaşında ihtiyacın olmayacak, şimdi olacak."

Danışanımla otururken –bana kocasının gittikçe ilerleyen hastalığını anlatırken– hayatın kırılganlığını, varoluş felaketini ve ölüm hayaletinin uyandırdığı nihilizm hissini tartıştık. Söze oğlumla ilgili düşüncelerimle başladım. Onun durumundaki herkes gibi, "Neden kocam? Neden ben? Neden böyle?" diye sormuştu. Ona verebileceğim en iyi cevap, savunmasızlık ve Varlık arasındaki sıkı bağla ilgili fark ettiklerimdi. Ona, Tevrat'ın yorumlanmasının bir parçası olduğunu sandığım, eski bir Yahudi hikâyesi anlattım. Hikâye Zen koanı şekli verilmiş bir soruyla başlar: *Her şeyi bilen, her yerde olan ve her şeye kadir bir Varlık düşün. Bu Varlıkta eksik olan nedir?*[211] Cevap: *Kısıtlama.*

Zaten her yerde, her zaman ve her şeyseniz, gidilecek bir yer ve olunacak bir şey kalmamış demektir. Zaten olabilen ve olabilecek olan her şey olmuştur. Bu nedenden ötürü, diye devam eder hikâye, Tanrı insanı yarattı. Kısıtlama olmazsa hikâye de olmaz. Hikâye olmazsa, Varlık olmaz. Bu fikir Varlığın korkunç kırılganlığıyla baş etmeme yardımcı oldu. Danışanıma da yardım etti. Bunun önemini abartmak istemiyorum. Bunun bir şekilde her şeyi yoluna koyduğunu iddia etmek de istemiyorum. Kadın kocasını etkileyen kanserle yine de yüzleşmek zorundaydı; tıpkı benim kızımın korkunç hastalığıyla yüzleşmek zorunda olduğum gibi. Ancak varoluşun ve kısıtlamanın birbirleriyle ayrılamaz bir şekilde bağlantılı olduğunu kabullenmek konusunda söylenebilecek bir şey var.

Bir tekerleği otuz çubuk oluştursa da,
tekerleği kullanışlı yapan
merkezindeki deliktir.
Çömleği kullanışlı yapan,

211 Burrito'yu kendisinin bile yiyemeyeceği kadar sıcak ısıtma becerisi değil. (Homer'ın, *Weekend at Burnsie's* [*Simpsonlar*, 13. Sezon, 16. Bölüm]'de sorduğu gibi).

çömlekçinin kardığı kil değil,
çömleği oluşturan
biçimin içindeki boşluktur.
Kapısı olmasa bir odaya girilemez
ve penceresi olmasa oda karanlıkta kalır.
Var olmamanın işe yararlılığı budur.[212]

Bu tür bir idrak, daha yakın dönemde, popüler kültür dünyasında, DC Comics'in kültürel ikonu Superman'in evrim sürecinde ortaya çıktı. Superman 1938'de Jerry Siegel ve Joe Shuster tarafından yaratılmıştı. Başlangıçta arabaları, trenleri ve hatta gemileri yerinden oynatabiliyordu. Bir lokomotiften daha hızlı koşabiliyordu. "Tek bir sıçrayışta yüksek binaların üstünden zıplayabiliyordu." Sonraki kırk yılda Superman geliştikçe, güçlerinin kapsamı da genişlemeye başladı. Altmışların sonunda ışıktan daha hızlı uçabiliyordu. Süper bir işitme yetisine ve X-ray kalitesinde görüşe sahipti. Gözlerinde ısı ışınları çıkarabiliyordu. Nesneleri dondurabiliyor, nefesiyle kasırgalar koparabiliyordu. Koca gezegenleri yerlerinden oynatır olmuştu. Nükleer patlamalar vız geliyordu. Olur da bir şekilde incinirse, derhal iyileşiyordu. Superman yenilmez olmuştu.

Sonra tuhaf bir şey oldu. Superman sıkıcılaştı. Becerileri inanılmazlaştıkça, ona yaptıracak ilginç şeyler akıl etmek zorlaşıyordu. DC başlangıçta, 1940'larda, bu sorunu yendi. Superman, geldiği parçalanmış gezegenin kalıntısı bir materyal olan kriptonitin ürettiği radyasyona duyarlı hale geldi. Zaman içinde, kriptonitin otuza yakın çeşidi ortaya çıktı. Yeşil kriptonik Superman'i güçsüzleştiriyordu. Yeterli dozaj onu öldürebilirdi bile. Kırmızısı tuhaf davranmasına, kırmızılı-yeşilli mutasyona uğramasına neden oluyordu (hatta bir keresinde kafasının arka tarafında üçüncü bir göz oluştu).

212 Lao-Tse, *The Tao Te Ching*, çev: S. Rosenthal, Dize 11: Var Olmamanın Faydası, 1984. Kaynak: https://terebess.hu/english/tao/rosenthal.html#Kap11.

Superman'in hikâyesinin sürükleyiciliğini koruması için başka teknikler gerekliydi. 1976'da Örümcek Adam'la çarpışması planlandı. Bu, daha az idealize edilen karakterleriyle Stan Lee'nin Marvel Comics'iyle, Superman ve Batman'in sahibi DC arasındaki ilk süper kahraman buluşması olacaktı. Ancak savaşın akla yatkın olabilmesi için Marvel'ın Örümcek Adam'ın güçlerini artırması gerekiyordu. Bu, oyunun kurallarını bozdu. Örümcek Adam bir örümceğin güçlerine sahip olduğu için Örümcek Adam'dır. Bir anda herhangi bir eski güç bahşedilirse, Örümcek Adam olmaktan çıkar. Hikâyenin kurgusu dağılır.

1980'lere gelindiğinde, Superman korkunç bir *deus ex machina* durumundan mustaripti. Deus ex machina "makineden Tanrı" anlamına gelen Latince bir terimdir. Antik Yunan ve Roma oyunlarında, tehlike altındaki bir kahramanın, her şeye muktedir bir tanrının bir anda mucizevi bir şekilde ortaya çıkmasıyla kurtulması demektir. Bugün de kötü yazılan hikâyelerde, başı belada olan bir karakter ya da çuvallamak üzere olan bir kurgu, mantıksız bir sihir ya da okuyucunun makul beklentilerine uymayan diğer dalaverelerle kurtarılabiliyor. Örneğin Marvel Comics bazen kötü giden bir hikâyeyi aynı bu şekilde kurtarabiliyor. Örneğin Lifeguard, bir hayat kurtarmak için gerekli olan her tür gücü geliştirebilen bir X-Man karakteridir. Yakınınızda tutmanın hayli işe yaradığı bir karakterdir. Popüler kültürde daha pek çok örneği vardır. Örneğin Stephen King'in *Mahşer* adlı romanının sonunda (spoiler uyarısı) Tanrı, romanın kötü karakterlerini bizzat kendisi yok eder. *Dallas* dizisinin dokuzuncu sezonunun tamamı daha sonra bir rüya olarak ilan edildi. Hayranlar bu tür şeylere haklı olarak itiraz eder. Kandırılmışlardır. Bir hikâyeyi takip eden insanlar olmayacak şeylere inanmaya hikâyeyi olası kılan kısıtlamalar sürekli ve tutarlı olduğu müddetçe razı olurlar. Yazarlarsa başlangıçtaki kararlarına riayet etmeyi kabul ederler. Yazarlar hile yapınca hayranların canı sıkılır. Kitabı şömineye atmak ya da televizyona bir tuğla fırlatmak isterler.

Superman'in sorunu da bu oldu: O kadar uç noktada güçler geliştirdi ki kendini her an, her durumdan "deus"layabilmeye başladı. Sonuç olarak 1980'lerde seri az kalsın ölüyordu. Ressam ve yazar John Byrne, Superman'i, biyografisini korumak ama onu pek çok gücünden mahrum bırakmak suretiyle yeniden yazarak başarıyla yeniden canlandırdı. Superman artık uçakları kaldıramıyor ya da bir hidrojen bombasından kolayca kurtulamıyordu. Ayrıca gücü için, vampirlerin aksine, Güneş'e bağımlıydı. Birtakım makul kısıtlamalar kazandı. Her şeyi yapabilen bir süper kahraman sonunda kahraman olmaktan çıkar. Belli bir şey değilse, hiçbir şeydir. Çabalamasını gerektirecek herhangi bir şey yoksa hayranlık uyandırmaz. Makul türden olmak, kısıtlama gerektirir. Belki de bu, Varlığın sadece durağan bir varoluş kadar Olmayı da gerektirmesi yüzündendir ve olmak daha fazlasına ya da en azından farklı bir şeye dönüşmek anlamına gelir. Bu da sadece sınırlı bir şey için mümkündür.

Gayet makul.

Fakat ya bu kısıtlamaların neden olduğu acı? Belki de Varlığın gerektirdiği sınırlar projenin tamamının hurdaya ayrılmasını gerektirecek kadar ekstremdir. Dostoyevski bu görüşü *Yeraltından Notlar*'ın başkahramanının sesiyle çok açık bir şekilde ifade eder: "Yani görüyorsunuz ya, dünya tarihi hakkında her şeyi, en marazi hayal gücünün akıl edebileceği ne varsa söyleyebilirsiniz. Tek bir şey dışında. Dünya tarihinin akla yatkın olduğu söylenemez. Kelime insanın gırtlağında takılı kalır."[213] Gördüğümüz gibi *Faust*'ta Goethe'nin Varlığın rakibi olan Mefistofeles'i, Tanrı'nın yaratımına itirazını açıkça ilan eder. Seneler sonra Goethe *Faust Part Two*'yu yazdı. Mesajının doğru anlaşıldığından emin olmak için İblis'e inancını biraz farklı bir şekilde tekrarlattı.[214]

213 Dostoevsky, F., *Notes from Underground/White Nights/The Dream of Ridiculous Man/The House of the Dead*, çev: A. R. MacAndrew, New York: New American Library, 1994: s. 114 (Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, çev: Nihal Yalaza Taluy, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

214 Goethe, J. W., *Faust, Part Two*, çev: P. Wayne, Londra: Penguin Books, 1979: s. 270.

Bitti! Aptalca bir söz bu. Neden bitsin ki?
Bitmek ve salt yokluk: aynıdır tamamen ikisi de!
Ne işimize yarar sonsuz yaratılış?
Dönüştürmek yaratılanı hiçliğe?
"Bitti artık!" Nedir bunun anlamı?
"Var olmamıştı hiç", demek gibi bir şey bu,
Ve dönüp dolaşıyor daire halinde, sanki varmış gibi!
Yeğlerim ben bundan dolayı sonsuz boşluğu.

Bir hayal yıkıldığında, bir evlilik son bulduğunda ya da bir aile üyesi yıkıcı bir hastalığa yenildiğinde Bu tür sözcükleri herkes anlayabilir. Gerçeklik nasıl bu kadar dayanılmaz bir şekilde yapılandırılabilir ki? Bu nasıl olabilir?

Belki de Columbine oğlanlarının öne sürdüğü gibi (Kural 6) hiç olmamak daha iyi olurdu. Belki de Varlık diye bir şey hiç olmasaydı daha da iyi olurdu. Ancak ilk sonuca varan insanlar intiharla flört ediyordur, ikinci sonuca varanlar ise daha kötü, gerçek anlamda korkunç bir şeyle. Her şeyin yok edilmesi fikriyle düşüp kalkıyorlardır. Soykırımla ve daha kötüsüyle oynuyorlardır. Karanlık bölgelerin bile daha karanlık köşeleri vardır. Gerçekten dehşet verici olan, bu tür çıkarımların anlaşılabilir ve belki de kaçınılmaz olmasıdır; her ne kadar illa onlara göre davranılmasa da. Örneğin acı çeken bir çocukla karşılaştığında aklı başında bir insan ne düşünmelidir? Bu tür düşüncelerin zihnini meşgul ederken bulacak olan, tam olarak aklı başında ve merhametli insan değil midir? İyi bir Tanrı böyle bir dünyanın var olmasına nasıl izin verebilir?

Mantıklı olabilirler. Anlaşılabilir olabilirler. Ancak bu tür çıkarımların korkunç bir bityeniği vardır. Onlara uygun şekilde girişilen eylemler (düşüncelerin kendisi değilse bile) kaçınılmaz olarak kötü bir durumu daha beter hale getirmeye yararlar. Hayattan nefret etmek, hayattan tiksinmek –o hayatın neden olduğu hakiki acıyla bile– hayatı daha kötü, dayanılmaz derecede kötü kılmaktan başka bir işe yaramaz. Bunda hakiki bir protesto yoktur.

Bundan bir iyilik çıkmaz, sadece sırf acı olsun diye acı üretme arzusundan başka bir şey değildir. Kötülüğün özü budur. Bu tür bir düşünce şekline giren insanlar tam kargaşaya sadece bir adım uzaktırlar. Bazen tek eksikleri aletlerdir. Bazen de Stalin gibi, parmakları nükleer düğmesinin üstündedir.

Ancak varoluşun yadsınamaz dehşetleri göz önüne alındığında, tutarlı bir alternatif var mı? Sıtma taşıyan sivrisinekleri, çocuk askerleri, dejeneratif nörolojik hastalıklarıyla varlığın kendisi gerçekten mazur gösterilebilir mi? On dokuzuncu yüzyılda, yirminci yüzyılın totaliter dehşetleri milyonlarca insana cehennemi yaşatmadan önce olsa, bu tür bir soruya düzgün bir cevap verebileceğimden emin değilim. Holokost ve Stalinist temizlikler ve feci Büyük Atılım'ı olmasa bu tür şüphelerin neden ahlaken müsaade edilemez olduğunu anlamak mümkün olur muydu, bilmiyorum.[215] Ayrıca bu sorunun cevabının, *düşünerek* bulunabileceğini sanmıyorum. Düşünmek, şaşmaz bir şekilde, uçuruma yol açar. Tolstoy'da işe yaramadı. Hatta bu tür şeyleri, muhtemelen tarihteki diğer herkesten daha net bir şekilde düşünen Nietzsche'de de işe yaramamış olabilir. Ancak en zorlu durumlarda düşünmeye bel bağlanamazsa, geriye ne kalır? Sonuçta düşünce insan başarılarının en üstünüdür, öyle değil mi?

Belki de değil.

Gerçek anlamda muhteşem gücüne rağmen düşünceyi aşan bir şey var. Varoluş, varoluşsal açıdan katlanılmaz bir hal alınca, düşünmek kendi içine çöker. Bu tür durumlarda –derinlerde– işi kurtaran düşünmek değil, fark etmektir. Belki de şunu fark ederek başlayabilirsiniz: *Birini sevdiğiniz zaman, kısıtlamalarına rağmen sevmezsiniz. Kısıtlamalarından ötürü seversiniz.* Elbette karmaşık bir durum. Her eksiğe âşık olmak ve sadece kabullenmek zorunda değilsiniz. Hayatı iyileştirmeye çalışmaktan vazgeçmemeli ya da acıyı oluruna bırakmamalısınız. Ancak iyileşmeye giden yolda insanlığımızı feda etmediğimiz sürece ötesine geçmek istemeye-

215 Dikotter, F., *Mao's Great Famine,* Londra: Bloomsbury.

bileceğimiz sınırlar var gibi görünüyor. Elbette, güneş ışıldarken ve babanız alzheimera yakalanmamışken ve çocuklarınız sağlıklı ve evliliğiniz mutluyken, "Varlık kısıtlama gerektirir." demek ve ortalıkta mutlu mutlu dolaşmak başka bir şeydir. Peki ya sorunlar çıktığında?

Parçalanma ve Acı

Mikhalia, ağrısı olduğunda çoğu geceyi uykusuz geçirirdi. Büyükbabası ziyarete geldiği zaman, ona kodein içeren Tylenol 3'lerinden verirdi. Mikhalia o zaman uyuyabilirdi. Ama uzun süre değil. Mikhalia'nın hastalığının bir süre gerilemesinde önemli rol oynayan doktorumuz, çocuğumuzun acısıyla baş ederken cesaretinin sınırına ulaşmıştı. Bir keresinde opiyat reçetelediği bir çocuk bağımlı olmuştu. Aynı şeyi bir daha yapmamaya yemin etmişti. "İbuprofen denediniz mi?" dedi. Mikhalia doktorların her şeyi bilmediğini öğrenmişti. Aç bir adam için ekmek kırıntısı neyse, Mikhalia için İbuprofen oydu.

Yeni bir doktorla konuştuk. Bizi dikkatle dinledi. Sonra Mikhalia'ya yardım etti. Önce büyükbabasının kısa bir süre paylaştığı ilaçtan verdi. Bu cesurca bir hareketti. Doktorlar opiyat reçete etmekten kaçınmak konusunda büyük baskıya maruz kalıyorlar. Hele çocuklar söz konusu olduğunda. Ama opiyatlar *işe yarıyor*. Ancak çok geçmeden Tylenol yetmez oldu. Mikhalia, küçümseyici bir dille köylü eroini olarak bilinen bir opioid olan oksikontin almaya başladı. Bu, acısını kontrol ediyor ama başka sorunlar yaratıyordu. Tammy ilacı kullanmaya başlamasından bir hafta sonra Mikhalia'yı yemeğe çıkardı. Mikhalia sarhoş gibi olmuştu. Dili dolanıyordu. Başını sallıyordu. Bu iyi değildi.

Baldızım palyatif bakım hemşiresiydi. Oksikontine hiperaktif çocuklarda çok sık kullanılan bir amfetamin olan Ritalin'i ekleyebileceğimizi düşündü. Ritalin Mikhalia'ya uyanıklığını geri kazandırdı ve kendi başına bir miktar ağrı yatıştırma özelliği de vardı (bir insanın inatçı ağrısıyla karşılaştığınızda bunu bilmek

çok iyi geliyor). Ancak daha sonra Mikhalia'nın ağrıları gittikçe eziyet verici bir hal aldı. Düşmeye başladı. Sonra kalçası bir kez daha kilitlendi; bu kez metroda asansörün çalışmadığı bir gün. Erkek arkadaşı onu merdivenden yukarı taşıdı. Eve taksiyle döndü. Metro artık güvenilir bir ulaşım aracı olmaktan çıkmıştı. O mart ayında Mikhalia'ya 50cc motorlu bir scooter aldık. Kullanmasına izin vermek tehlikeliydi. Ama onu bütün özgürlüğünden mahrum bırakmak da tehlikeli olacaktı. Biz ilk tehlikeyi seçtik. Mikhalia scooter'ı gün içinde kullanmasına izin veren öğrenme sınavını geçti. Kalıcı ehliyetine doğru ilerleme kaydetmesi için birkaç ay zaman tanınmıştı.

Mayıs ayında kalçasına implant takıldı. Cerrah bacağında önceden var olan yarım santimlik farkı düzeltmeyi bile başarmıştı. Kemik de ölmemişti. Röntgendeki bir gölgeymiş meğer. Teyzesi, büyükannesi ve büyükbabası onu görmeye geldiler. Daha iyi günler geçirdik. Ancak ameliyattan hemen sonra, Mikhalia bir yetişkin rehabilitasyon merkezine yerleştirildi. Merkezin, yaklaşık altmış yaş arayla en genç sakiniydi. Yaşlı ve fazla nevrotik oda arkadaşı geceleri bile ışıkların kapatılmasına izin vermiyordu. Kadıncağız tuvalete gidemediği için sürgü kullanmak zorundaydı. Odasının kapısının kapatılmasına dayanamıyordu. Ancak oda alarm zillerinin susmadığı ve gürültülü konuşmaların eksik olmadığı hemşire bankosunun hemen yanındaydı. Orada uyumak imkânsızdı ve uyku gerekliydi. Akşam saat 19.00'dan sonra ziyaretçi kabul edilmiyordu. Mikhalia'nın orada bulunmasının asıl nedeni olan fizyoterapist tatildeydi. Ona yardımcı olan tek insan, nöbetçi, hemşireye uyuyamadığını söylediği zaman onu çok yataklı bir koğuşa taşıyan hademeydi. Bu, Mikhalia'nın hangi odaya verildiğini öğrenince çok gülen hemşireydi.

Mikhalia'nın orada altı hafta kalması gerekiyordu. Ama üç gün kaldı. Tatildeki fizyoterapist geri dönünce, Mikhalia rehabilitasyon merkezinin merdivenlerini tırmandı ve istenen ek egzersizlerinde hızla ustalaştı. O bunu yaparken, biz de evimizi gerekli korkuluklarla donattık. Sonra onu eve getirdik. Onca acı

ve ameliyat, hepsini gayet iyi idare etmişti. Ama insanı dehşete düşüren rehabilitasyon merkezi? İşte bu travma sonrası stres semptomlarına neden oldu.

Mikhalia haziran ayında scooter'ını kullanmaya yasal olarak devam edebilmek için tam teşekkülü bir motosiklet kursuna kaydoldu. Bunun gerekliliği hepimizi dehşete düşürmüştü. Ya düşerse? Ya bir kaza yaparsa? Mikhalia ilk gün, gerçek bir motosikletin üstünde eğitim aldı. Motosiklet ağırdı. Mikhalia onu birkaç kez düşürmüştü. Acemi bir binicinin, kursun yapıldığı park alanında yuvarlandığını görmüştü. İkinci günün sabahı kursa dönmeye çekindi. Yatağından çıkmak istemiyordu. Uzun uzun konuştuk ve en azından Tammy'yle birlikte eğitimin yapıldığı yere gitmesi gerektiğine karar verdik. Başaramazsa, kurs bitene kadar arabada kalabilirdi. Yolda cesareti geri geldi. Sertifikasını alırken, bütün kursiyerler onu ayakta alkışladılar.

Sonra sağ ayak bileği dağıldı. Doktorları etkilenen büyük kemikleri birleştirmek istediler. Ama bu, ayağındaki –şimdi artık ek baskıyla karşı karşıya olan– daha küçük kemiklerin kötüleşmesine neden olacaktı. Seksen yaşındaysanız belki o kadar dayanılmaz gelmez (gerçi o zaman da hafife alınacak bir şey değildir). Ama henüz ergenlik dönemindeyseniz çözüm değildir. Teknolojinin çok yeni olmasına rağmen, yapay yenilemede ısrarcı olduk. Üç yıllık bir bekleme listesi vardı. Bu idare edilebilir bir durum değildi. Hasarlı bilek daha önce onu yüzüstü bırakan kalçasından daha fazla acı veriyordu. Kötü geçen bir gece, Mikhalia çıldırdı ve mantığını kaybetti. Onu bir türlü sakinleştiremedim. Kırılma noktasına geldiğini biliyordum. Stresli olduğunu söylemek çok hafif kalır.

Önce haftalar, sonra aylar boyunca uygunluklarını değerlendirmeye çalışarak, her tür yenileme aygıtını soruşturduk. Daha hızlı bir ameliyat için bakmadığımız yer kalmadı: Hindistan, Çin, İspanya, İngiltere, Kosta Rika, Florida. Ontario Eyaleti Sağlık Bakanlığı'yla temas kurduk. Çok yardımcı oldular. Ülkenin diğer ucunda, Vancouver'da bir uzman buldular. Mikhalia'nın ayak

bileği kasım ayında yenilendi. Ameliyat sonrası çok büyük acı içindeydi. Ayağının konumu yanlıştı. Alçı derisini kemiğe bastırıyordu. Klinik ona acısını kontrol etmek için yeterli oksikontin vermeyi reddediyordu. Daha önceki kullanımların sonucunda yüksek bir tolerans düzeyi geliştirmişti.

Acısı biraz azalmış bir halde eve dönünce, Mikhalia opiyatları azaltmaya başladı. Bariz faydasına rağmen oksikontinden nefret ediyordu. Hayatını grileştirdiğini söyledi. Belki de o şartlar altında iyi bir şeydi. En kısa zaman kullanmaya son verdi. Gece terlemelerinin ve şiddetli karıncalanma hissinin baskın olduğu yoksunluk dönemi aylarca sürdü. Mikhalia hiçbir şeyden zevk alamaz oldu. Bu da opiyat yoksunluğunun bir diğer etkisiydi.

O dönemi büyük kısmında, biz de altüsttük. Gündelik hayatın yükümlülükleri, sırf siz bir felaketin altında eziliyorsunuz diye, durmaz. Her zaman yaptığınız her şeyin yine yapılması gerekir. Peki, nasıl idare edersiniz? Öğrendiklerimizden bazıları şunlar:

Her gün, hastalık ya da diğer krizler ve nasıl idare edilecekleri konusunda konuşmak ve düşünmeye belli bir zaman ayırın. O zaman dışında konuşmayın ve düşünmeyin. Etkisini sınırlamazsanız, tükenirsiniz ve her şey inişe geçer. Bunun kimseye faydası olmaz. Gücünüzü koruyun. Bir savaştasınız, cephede değil ve bir savaş pek çok cepheden oluşur. O cephelerin tamamında işlevinizi korumalısınız. Diğer zamanlarda krizle bağlantılı endişeler doğduğunda, kendinize onları bu işe ayırdığınız zaman diliminde enine boyuna düşüneceğinizi hatırlatın. Bu genellikle işe yarar. Beyninizin kaygı üreten kısımları planın detaylarından çok, bir plan olmasıyla ilgilenirler. Düşünme zamanını akşama ya da geceye planlamayın. O zaman uyuyamazsınız. Uyuyamazsanız her şey hızla yokuş aşağı gider.

Hayatınızı şekillendirmek için kullandığınız zaman birimini değiştirin. Güneş parlarken ve her şey yolundayken ve mahsul bolken, bir sonraki ay, bir sonraki yıl ve sonraki beş yıl için planlarınızı yapabilirsiniz. Hatta on yıl sonrasını bile hayal edebilirsiniz. Ama bacağınız bir timsahın çenesinin arasına sıkıştı-

ğında bunu yapamazsınız. Matta 6:34 "Her günün derdi kendine yeter." der. Bu genellikle, "yarını umursamadan anda yaşayın." olarak yorumlanır. Oysa anlamı bu değildir. Bu uyarı ayrılmaz bir parçası olduğu Dağdaki Vaaz bağlamında yorumlanmalıdır. O vaaz Hz. Musa'nın emirlerinin on "yapmamalısın"ının tek bir "yapmalısın" buyruğuna damıtır. Hz. İsa müritlerine Tanrı'nın Cennet Krallığı'na ve gerçeğe inanmalarını emreder. Bu, bilinçli bir Varlığın başlıca iyiliğini varsayma kararıdır. Cesur bir eylemdir. Pinokyo'nun Geppetto'su gibi yükseği hedefle. Bir yıldıza bakarak dilek tut ve sonra gerektiği gibi, o hedefle uyum içinde hareket et. Gökyüzüyle uyumlandığın zaman, güne odaklanabilirsin. Dikkatli ol. Kontrol edebileceğin şeyleri düzene sok. Dağınık olanı tamir et ve zaten iyi olanı daha da iyileştir. Dikkatli olursan, altından kalkman mümkün. İnsanlar çok dayanıklıdır. Çok büyük acıları ve kayıpları atlatabilirler. Ancak dayanabilmek için, Varlığın içindeki iyiyi görmeleri gerekir. Bunu kaybederlerse gerçekten kaybolurlar.

Yine Köpekler, Neyse ki Sonunda Kedilere Geliyoruz

Köpekler insanlar gibidir. İnsanın dostu ve müttefikidirler. Sosyal, hiyerarşik ve evcildirler. Aile piramidinin en altında mutludurlar. Gördükleri ilginin karşılığını sadakat, hayranlık ve sevgiyle öderler. Köpekler harikadır.

Ancak kediler kendilerine has yaratıklardır. Sosyal ya da hiyerarşik değildirler (sadece geçici olarak belki). Sadece yarı evcilleştirilebilirler. Numaralar yapmazlar. Kendi kafalarına göre arkadaş canlısıdırlar. Köpekler evcilleştirilmiştir ama kediler bir karar vermiştir. Kendilerince tuhaf nedenlerden, insanlarla etkileşim kurmaya istekli görünürler. Bana göre kediler doğanın, Varlığın, neredeyse saf haldeki bir tecellisidir. Dahası, Varlığın insanlara bakan ve onaylayan bir halidir.

Sokakta bir kediyle karşılaştığınız zaman, pek çok şey olabilir. Örneğin, ben uzakta bir kedi gördüğüm zaman, kötü yanım

onu ön dişlerimi alt dudağımın üstüne indirerek çıkaracağım gürültülü bir pıff sesiyle irkiltmek ister. Bu gergin bir kedinin tüylerini kabartmasına ve daha büyük görünmek için yan durmasına neden olur. Belki kedilere gülmemeliyim ama karşı koymak güç. İrkiltilebilmeleri (derhal huysuzlaşmaları ve kendi aşırı tepkilerinden utanmalarının yanı sıra) onlarla ilgili en iyi şeylerden biridir. Ancak kendimi kontrol altına aldığım zaman, yere eğilir ve okşamak için kediyi yanıma çağırım. Bazen kaçar. Bazen beni tamamen görmezden gelir, çünkü o bir kedidir. Ama bazen kedi yanıma gelir, kafasını bekleyen elime doğru iter ve bundan memnun olur. Hatta bazen sırtüstü yuvarlanır ve sırtını tozlu betonun üstünde yay gibi gerer (gerçi bu şekilde pozisyon alan kediler genellikle dost canlısı bir eli bile ısırır ve tırmalarlar).

Oturduğum sokağın karşısında Zencefil adında bir kedi var. Zencefil çok güzel, çok sakin ve kontrollü bir Siyam kedisi. Nevrotizmin kaygı, korgu ve duygusal acının karışımından oluşan Beş Büyük kişilik özelliğini pek taşımıyor. Köpeklerden hiç rahatsız olmuyor. Köpeğimiz Sikko onun arkadaşı. Bazen ona seslendiğiniz zaman –bazen kendiliğinden– ucu hafif kıvrılan kuyruğunu havaya dikerek yolun karşısına geçer. Sonra Sikko'nun önüne sırtüstü uzanarak köpeğin mutlulukla kuyruk sallamasına neden olur. Ardından, içinden gelirse sizi yaklaşık yarım dakika süren bir ziyaretle ödüllendirebilir. Hoş bir mola olur. İyi bir günde biraz daha ışık, kötü bir günde ise minik bir nefes olur.

Dikkatinizi verirseniz, kötü bir günde bile, tam bu türde küçük fırsatlarla karşılaşacak kadar şanslı olabilirsiniz. Belki sokağın karşısında, sırf bale kostümü giydiği için dans eden küçük bir kız görürsünüz. Belki müşterilerini önemseyen bir kafede özellikle iyi bir fincan kahve içersiniz. Belki dikkatinizi dağıtan ta da varoluşun saçmalığına gülebildiğinizi anımsatan o küçük saçmalığı yapmaya on ya da yirmi dakikanızı ayırabilirsiniz. Şahsen ben, *Simpsonlar*'ın bir bölümünü normalin bir buçuk katı hızla izlemeyi çok severim. Zamanın üçte ikisine, aynı miktarda gülüş sığıyor.

Ve belki yürüyüşe çıktığınızda ve başınız dönerken, bir anda karşınıza bir kedi çıkar ve dikkatinizi verirseniz, on beş saniye için, Varlığın mucizesinin ona eşlik eden kökü kurutulamaz acıyı telafi ediyor olabileceğini hatırlamanızı sağlar.

Sokakta karşılaştığınız kedileri okşayın.

Not: Bu bölümü yazmamdan kısa süre sonra, Mikhalia'nın cerrahı yapay ayak bileğinin alınması, bileğinin sabitlenmesi gerektiğini söyledi. Ampütasyon yaklaştığı anlamına geliyordu. Her ne kadar her ikisi açıdan da öncesine göre çok daha iyi durumda olsa da Mikhalia, implant takıldığından beri sekiz senedir, acı içindeydi ve hareket kabiliyeti önemli ölçüde kısıtlanmıştı. Dört gün sonra, şans eseri bir başka fizyoterapiste denk geldi. İri yapılı, güçlü ve özenli biriydi. Londra'da ayak bileği tedavisinde uzmanlaşmıştı. Elini Mikhalia'nın ayak bileğinin etrafına koydu ve Mikhalia ayağını öne arkaya hareket ettirirken, kırk saniye boyunca sıktı. Yerinden oynamış olan bir kemik ait olduğu yere geri döndü. Mikhalia'nın acısı dindi. Sağlık personelinin önünde asla ağlamaz ama o gün gözyaşlarına boğuldu. Dizi düzelmişti. Artık uzun mesafeler yürüyebiliyor ve çıplak ayakla dolaşabiliyor. Hasarlı bacağındaki baldır kası tekrar gelişiyor. Yapay eklemde çok daha fazla burkulma becerisi var. Mikhalia bu sene evlendi ve bir kızı oldu. Ona eşimin vefat eden annesinin adını verdi: Elizabeth.

Her şey yolunda.

Şimdilik.

FİNAL

YENİ EDİNDİĞİM IŞIKLI KALEMİMLE NE YAPMALI?

2016 sonunda, bir arkadaşım ve iş ortağımla buluşmak için Kuzey Kaliforniya'ya gittim. Birlikte düşünüp sohbet ettiğimiz bir akşam geçirdik. Bir noktada ceketinden bir kalem çıkarıp birkaç not aldı. LED'le donatılmış ve ucundan çıkan ışıkla karanlıkta yazmayı kolaylaştıran bir kalemdi. "Bir aygıt daha." diye düşündüm. Ancak daha sonra, daha mecazi bir ruh halindeyken, ışıklı kalem fikri beni derinden etkiledi. O kalemin sembolik ve metafizik bir yanı vardı. Sonuçta hepimiz, çoğu zaman karanlıktayız. Işıkla yazılmış ve bize kılavuzluk edecek bir şey hepimize iyi gelebilir. Oturup sohbet ederken bir şeyler yazmak istediğimi söyledim ve kalemi bana hediye edebilir mi diye sordum. Kalemi bana verince, haddinden fazla sevindiğimi fark ettim. Artık karanlıkta aydınlık sözcükler yazabilecektim! Tahmin edileceği gibi, böyle bir şeyi layıkıyla yapmak önemliydi. Bu yüzden, bütün ciddiyetimle kendi kendime, "Yeni edindiğim ışıklı kalemimle ne yapmalı?" diye sordum. Yeni Ahit'te bu tür şeylerle ilgili iki ayet var. Üstünde çok düşünmüşümdür:

> Dileyin, size verilecek; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, arayan bulur, kapı çalana açılır. (Matta 7:7–7:8)

İlk bakışta bu, Tanrı'ya lütufta bulunmasını rica etmek anlamında, duanın sırrına bir tanıklık gibi görünüyor. Ancak Tanrı her neyse ya da her kimse, basit bir dilek bağışlayıcısı değildir. Çölde İblis tarafından baştan çıkarıldığında –Kural 7'de gördüğümüz gibi (Anlamlı Olanının Peşine Düşün [Kolay ve Kestirme Olanın Değil])– Hz. İsa bile Baba'sından iyilik istemeye razı gelmedi; dahası her gün çaresiz insanların pek çok duası cevapsız kalıyor. Ancak bu belki de duaların içerdikleri soruların gerektiği gibi ifade edilmemesinden kaynaklanıyor da olabilir. Belki de her çuvalladığımızda ya da ciddi bir hata yaptığımızda Tanrı'dan fizik kurallarını çiğnemesini istemek akla yatkın değildir. Belki de öyle zamanlarda arabayı atın önüne koyup sorununuzun sihirle çözülmesini dileyemezsiniz. Belki de bunun yerine, azminizi artırmak, karakterinizi desteklemek ve yola devam edecek gücü bulmak için ne yapmanız gerektiğini sorabilirsiniz. Belki de bunun yerine, gerçeği görmeyi dileyebilirsiniz.

Yaklaşık otuz yıllık evliliğimizin birçok noktasında eşimle, kimi çok derin, pek çok anlaşmazlığa düştük. Birliğimiz bilinmeyen derin bir düzeyde bozulmuş gibiydi ve kırıkları sadece konuşarak kolayca çözebilecek durumda değildik. Duygusal, öfkeli ve kaygılı tartışmalara sıkışıp kaldık. Bu tür durumlar oluştuğunda kısa bir süre için ayrı odalara çekilmek konusunda anlaştık. Genellikle çok zor oluyordu çünkü bir tartışmanın en hararetli anında, öfke insanda mağlup etme ve yenme arzusu doğurduğu için, kenara çekilmek zordur. Ancak hızla kontrolden çıkma tehlikesi arz eden bir tartışmanın sonuçlarını göze almaktan daha iyi olduğu kesindi.

Tek başımıza kalıp sakinleşmeye çalışırken, ikimiz de kendimize aynı soruyu yöneltirdik: *Her ikimiz de şu anda tartıştığımız konuya katkı sağlayacak ne yaptık? Ne kadar küçük, ne kadar uzak olursa olsun... ikimiz de hata yaptık.* Sonra yeniden bir araya gelir ve sorgulamamızın sonuçlarını paylaşırdık. *Benim hatalı olduğum nokta şuydu...*

Kendinize bu tür bir soru sormanın sıkıntısı şudur: Cevabı gerçekten istiyor olmalısınız. Ve bunu istemenin sıkıntısı genellikle cevabın hiç hoşunuza gitmeyecek olmasıdır. Biriyle tartışırken, sizin haklı, diğer insanın hatalı olmasını istersiniz. O zaman fedakârlıkta bulunması ve değişmesi gereken siz değil, diğer kişidir ve böylesi kat kat yeğdir. Hatalı olan sizseniz ve değişmeniz gerekiyorsa, o zaman kendinizi –geçmişteki anılarınızı, şu andaki oluş şeklinizi ve gelecek için planlarınızı– yeniden gözden geçirmelisinizdir. Sonra daha iyi olmayı ve bunu yapmanın bir yolunu bulmayı amaç edinmeniz gerekir. Ve son olarak da bunu gerçekten yapmanız. Yorucudur. Yeni algıları örneklemek ve yeni eylemleri alışkanlığa dönüştürmek tekrarlı pratik gerektirir. Fark etmemek, itiraf etmemek ve dâhil olmamak daha kolaydır. Dikkatinizi gerçekten farklı bir yöne çevirmek ve kasti olarak kör kalmak da öyle.

Ancak işte tam o noktada haklı olmak mı yoksa huzur mu istediğinize karar vermelisiniz.[216] Bakış açınızın mutlak doğruluğunda mı ısrar edeceksiniz, yoksa dinleyip müzakere mi edeceksiniz, karar vermelisiniz. Haklı olmakla huzura varılmaz. Sadece siz haklı çıkarsınız, eşleriniz haksız. Hem yenilmiş hem haksız. Bunu bin kez yaparsanız evliliğiniz biter (ya da bitsin istemeye başlarsınız). Alternatifi seçmek için –huzuru aramak için– cevabı haklı olmayı istediğinizden daha fazla istediğinize karar vermelisiniz. İnatçı önyargılarınızın hapishanesinden çıkış yolu budur. Müzakerenin ön şartı budur. Kural 2'nin (Kendinize Yardım Etmekten Sorumlu Olduğunuz Bir İnsan gibi Davranın) prensibine bağlı kalmak budur.

Eşim ve ben kendinize bu tür bir soru sorduğunuzda ve cevabı hakikaten istediğinizde (ne kadar utanç verici ve korkunç olursa olsun) geçmişte genellikle çok uzak olmayan bir noktada

216 Bakınız Peterson, J. B., "Peacemaking among higher-order primates", edit: Fitzduff, M. ve Stout, C. E., *The Psychology of Resolving Global Conflicts: From War to Peace. In Volume III, Interventions (pp. 33-40)*, New York: Praeger, 2006. Kaynak: https://www.researchgate.net/publication/235336060 _ Peacemaking _ among _ higher-order _ primates.

yaptığınız aptalca ve yanlış bir şeyin anısının zihninizin derinliklerinden yükseldiğini öğrendik. İşte o zaman eşinize gidip neden aptal olduğunuzu açıklayabilir ve (samimiyetle) özür dileyebilirseniz, siz iki aptal yeniden konuşabilir hale gelirsiniz. Belki de doğru dua budur: "Nerede yanlış yaptım ve şimdi bir şeyleri biraz olsun yoluna koyabilmek için ne yapabilirim?" sorusu. Ancak kalbiniz korkunç gerçeğe açık olmalı. Antenleriniz duymak istemediklerinize açık olmalı. Düzeltilebilmeleri için hatalarınızı öğrenmeye karar verdiğiniz zaman, her tür aydınlatıcı düşüncenin kaynağıyla bir iletişim hattı açmış olursunuz. Belki de bu, vicdanınıza danışmanızla aynı şeydir. Belki de, bir şekilde, Tanrı'yla tartışmakla aynı şeydir.

Önümde bir kâğıtla otururken, sorumu bu ruhla sordum: *Yeni edindiğim ışıklı kalemimle ne yapmalı?* Soruyu cevabı gerçekten istiyormuşum gibi sordum. Bir cevap bekledim. Kendimin iki farklı ögesiyle bir sohbet içindeydim. Samimiyetle düşünüyor ya da Kural 9'da (Dinlediğiniz Kişinin Sizin Bilmediğiniz Bir Şeyi Biliyor Olabileceğini Varsayın) tarif edildiği şekilde dinliyordum. Bu kural başkaları kadar kendiniz için de geçerli olabilir. Elbette soruyu soran bendim ve elbette cevap veren de bendim. Ama o iki ben, aynı değildik. Cevabın ne olacağını bilmiyordum. Hayal gücümün sahnesinde ortaya çıkmasını bekliyordum. Sözcüklerin boşluktan fırlayıvermesini. Bir insan onu şaşırtacak bir şeyi nasıl düşünebilir? Ne düşündüğünü zaten nasıl bilmez? Yeni düşünceler nereden gelir? Onları kim ya da ne düşünür?

Sonuçta, artık elimde karanlıkta aydınlık kelimeler yazabilen bir ışıklı kalem olduğu için, onunla elimden gelenin en iyisini yapmak istiyordum. Bu yüzden doğru soruyu sordum ve neredeyse aynı anda, cevap kendini gösterdi: *Ruhuna kazınmasını istediğin sözcükleri yaz.* Bunu kâğıda yazdım. Bayağı iyi görünüyordu –biraz romantiğe kayıyordu, tamam– ama bu da oyunun bir parçasıydı. Sonra çıtayı yükselttim. Kendime aklıma gelen en zor soruları sormaya ve cevaplarını beklemeye

karar verdim. Sonuçta elinizde bir ışıklı kalem varsa, onu zor soruları cevaplamak için kullanmalısınız. İlki şuydu: *Yarın ne yapmalıyım?* Cevap geldi: *En kısa zaman diliminde olabileceğin en iyisini.* Bu da tatmin ediciydi; hırslı bir amacı azami verimliliğin talepleriyle bir araya getiriyordu. Denemeye değer bir meydan okuma. İkinci soru da aynı tattaydı: *Önümüzdeki sene ne yapmalıyım? O zaman yapacağım iyi şeyleri, sadece ondan bir sonraki yıl yapacağım iyi şeylerin aşmasını sağlamaya çalışmalıyım.* Bu da sağlam görünüyordu; bir önceki cevapta detaylandırılan hedefin hoş bir uzantısı. Arkadaşıma bana verdiği kalemle yazarak ciddi bir deney yaptığımı söyledim. O ana kadar bir araya getirdiklerimi yüksek sesle okuyabilir miyim diye sordum. Sorular –ve cevaplar– onu da heveslendirdi. Bu iyi bir şeydi. Devam etmek için yeterli itici güçtü.

Bir sonraki soru, ilk grubu sonlandırdı: *Hayatımla ne yapmalıyım? Cenneti hedefle ve bugüne odaklan.* Hah! Bunun ne demek olduğunu biliyordum. Disney filmi *Pinokyo*'da Geppetto'nun bir dilek tutarken yaptığı şeydi. Büyükbaba simgesi, marangoz gözlerini gündelik insani kaygılardan ibaret dünyevi hayatın üstünü kaplayan ışıltılı örtüye çevirir ve en derin arzusunu dile getirir: Yarattığı kukla başkaları tarafından oynatılmasına aracılık eden iplerden kurtulsun ve kendini gerçek bir oğlan çocuğuna dönüştürsün ister. Bu ayrıca Kural 4'te (Kendinizi Bir Başkasının Bugünkü Haliyle Değil, Kendinizin Dünkü Haliyle Kıyaslayın) gördüğümüz gibi, Dağdaki Vaaz'ın da merkez mesajıdır ama burada bir kez daha tekrarlanmaya değer.

> Giyecek konusunda neden kaygılanıyorsunuz? Kır zambaklarının nasıl büyüdüğüne bakın! Ne çalışırlar, ne de iplik eğirirler. Ama size şunu söyleyeyim, bütün görkemine karşın Süleyman bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildi. Bugün var olup yarın ocağa atılacak olan kır otunu böyle

> giydiren Tanrı'nın sizi de giydireceği çok daha kesin değil mi, ey kıt imanlılar? Öyleyse, "Ne yiyeceğiz?" "Ne içeceğiz?" ya da "Ne giyeceğiz?" diyerek kaygılanmayın. Uluslar hep bu şeylerin peşinden giderler. Oysa göksel Babanız bütün bunlara gereksinmeniz olduğunu bilir. Siz öncelikle O'nun egemenliğinin ve doğruluğunun ardından gidin, o zaman size bütün bunlar da verilecektir.
>
> (Matta 6:28-6:33)

Bütün bunlar ne anlama gelir? Yönünüzü düzgün belirleyin. Ondan sonra –ancak ondan sonra– güne konsantre olun. Gözünüzü İyi'ye, Güzel'e ve Gerçek'e dikin ve ardından özenle ve dikkatle her anın endişelerine odaklanın. Yeryüzünde gayretle çabalarken, sürekli olarak cenneti hedefleyin. Böylece anda tam anlamıyla var olurken geleceği de göz önünde tutmuş olursunuz. O zaman ikisini de kusursuzlaştırma şansını bulursunuz.

Sonra, zaman kullanımı konusunda insanlarla ilişkime döndüm, şu soruları yazdım ve cevaplarıyla birlikte arkadaşıma okudum: *Karım konusunda ne yapmalıyım? Ona Tanrı'nın Kutsal Ana'sı gibi davran ki dünyayı kurtaracak kahramanı doğurabilsin. Kızım konusunda ne yapmalıyım? Arkasında durmalı, onu dinlemeli, korumalı, zihnini eğitmeli ve anne olmak istiyorsa sorun olmadığını anlamasını sağlamalısın. Ebeveynlerim konusunda ne yapmalıyım? Eylemlerinin, katlandıkları eziyetlere değeceği şekilde davranmalısın. Oğlum konusunda ne yapmalıyım? Onu Tanrı'nın gerçek Oğlu olmaya teşvik etmelisin.*

Eşinizi Tanrı'nın Anası olarak onurlandırmak, anne olarak rolünü fark etmek ve desteklemektir (sadece sizin çocuklarınızın değil, anne olarak). Bunu unutan bir toplum ayakta kalamaz. Hitler'in annesi Hitler'i dünyaya getirdi, Stalin'in annesi de Stalin'i. Çok önemli ilişkilerde bir aksaklık var mıydı? Hayati bir örnek olarak güvenin sağlanmasında anne rolünün önemi

göz önüne alındığında, mümkün görünüyor.[217] Belki de annelik görevlerinin ve çocuklarıyla ilişkilerinin önemi doğru şekilde vurgulanmamıştı; belki de o kadınların annelik kisvesi altında yaptıkları, koca, baba ve toplum tarafından gerektiği gibi önemsenmiyordu. Düzgün, onurlu ve özenli muamele gören bir kadın başka nasıl birini yaratabilir? Sonuçta dünyanın kaderi her yeni doğan çocuğun ellerindedir: Küçük, savunmasız ve tehdit altında olabilirler ama zamanla kaos ve düzen arasındaki sonsuz ve hassas dengeyi sağlayacak sözleri telaffuz edebilecek ve eylemleri gerçekleştirebilecek olanlar onlardır.

Kızımın arkasında durmak? Bu, onu cesaretle yapmak istediği her şeyde teşvik etmek ancak bu samimi takdire kadınlığını da katmak; bir aile ve çocuk sahibi olmanın öneminin farkında olmak ve anneliği kişisel kariyer hırsının gerçekleştirilmesine kıyasla karalamanın ya da küçümsemenin cazibesine kapılmamak. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Kutsal Ana ve Çocuğun ilahî bir imge olması boşuna değildir. Bu imgeyi onurlandırmaktan, bu ilişkinin her şeyin üstündeki temel önemini görmekten vazgeçen toplumlar kendi sonlarını hazırlarlar.

Ebeveynlerinizin çektiği eziyetleri haklı çıkaracak şekilde hareket etmek; sizden önce yaşamış (anne ve babanız başta olmak üzere) bütün insanların korkunç geçmiş boyunca sizin için yaptığı bütün fedakârlıkları hatırlamak, bu sayede kaydedilen bütün ilerlemeler için minnet duymak ve sonra bu hatırladıklarınıza ve duyduğunuz minnete uygun hareket etmektir. İnsanlar şu anda sahip olduklarımızı yaratmak için çok büyük fedakârlıklarda bulundular. Pek çok örnekte, bunun için canlarını verdiler ve bizler buna saygı göstermeliyiz.

Oğlumu Tanrı'nın gerçek Oğlu olmaya teşvik etmek? Bu, her şeyden önce, doğru olanı yapmasını istemek ve o bunu yaparken arkasını kollamaya çabalamaktır. Bence bu da fedakârlık mesajının

217 Bakınız Allen, L., "Trust versus mistrust (Erikson's infant stages)", edit: S. Goldstein ve J. A. Naglieri, *Encyclopedia of Child Behavior and Development*, Boston, M. A.: Springer US, 2011: s. 1509-1510.

bir parçası olsa gerek: oğlunuzun üstün iyiliğe adanmışlığını her şeyin üstünde tutarak (deyim yerindeyse dünyevi ilerlemesini ve güvenliğinive hatta hayatını dâhil ederek) desteklemek.

Soru sormaya devam ettim. Cevaplar saniyeler içinde geliyordu. *Yabancılar konusunda ne yapmalıyım? Onları evime davet etmeli ve kardeşim gibi davranmalıyım ki gerçekten kardeşim olabilsinler.* Bu, bir insanın en iyi yanının öne çıkıp karşılığını verebilmesi için, ona güvenin elini uzatmaktır. Birbirini henüz tanımayan iki insan arasındaki hayatı olası kılan kutsal misafirperverliği sergilemektir. *Kovulmuş bir ruh için ne yapmalıyım? Samimiyet ve temkinle elimi uzatmalı ama içinde olduğu çamura çekilmemeliyim.* Bunlar Kural 3'te (Sizin için En İyisini İsteyen İnsanlarla Arkadaşlık Kurun) öğrendiklerimizin iyi bir özeti. Bu, hem değerli şeyleri kıymetini bilmeyecek olanlara sunmaktan hem de suçunuzu erdemle kamufle etmekten kaçınma uyarısıdır. *Dünya konusunda ne yapmalıyım? Varlık Var Olmamaktan daha değerliymiş gibi hareket etmeliyim.* Varoluş trajedisinin sizi tatsızlaştırmasına ve bozmasına izin vermeyecek şekilde hareket edin, Kural 1'in (Omuzlarınızı Arkaya İtin ve Dimdik Durun) özü budur. Dünyanın belirsizliğine, isteyerek, inançla ve cesaretle karşı durun.

İnsanlarımı nasıl eğitmeliyim? Gerçekten önemli gördüğüm şeyleri onlarla paylaşarak. Bu Kural 8'dir (Doğruyu Söyleyin. Ya da En Azından Yalan Söylemeyin). Bilgeliği hedef almak, o bilgeli sözcüklere dönüştürmek ve o sözcükleri gerçek bir endişe ve özenle, önemlerini bilerek dile getirmektir. Bunlar bir sonraki soruyla (ve cevapla) da alakalıdır: *Dağılmış bir ulus için ne yapmalıyım? Onu özenli hakikat sözcükleriyle yeniden bir araya getirmeliyim.* Bu uyarının önemi, son yıllarda çok daha belirginleşmiştir: Bölünüyoruz, kutuplaşıyoruz ve kaosa doğru sürükleniyoruz. Bu şartlar altında, eğer felaketten kaçınmak istiyorsak, hepimizin hakikati gördüğümüz şekliyle öne çıkarmamız büyük önem taşıyor. İdeolojilerimizi haklı çıkaracak savlardan ya da hırslarımızı daha ileri taşıyan entrikalardan değil, ortak bir zemin bulmak ve

birlikte ilerleyebilmek için, varoluşumuzun katıksız olgularının başkalarının görebileceği ve üstünde düşünebileceği şekilde açığa çıkarılmasından bahsediyorum.

Tanrı Babam için ne yapmalıyım? Değer verdiğim her şeyi daha büyük bir kusursuzluk için feda etmeliyim. Yeni şeylerin bitebilmesi için, ölü çalı çırpıların yanmasına izin vermeli. Kural 7'yi çevreleyen anlam tartışmasında detaylandırıldığı üzere, Kabil ve Habil'in korkunç dersi budur. Yalan söyleyen bir adam konusunda ne yapmalıyım? Kendini ifşa etmesi için konuşmasına izin vermeliyim. Kural 9 (Dinlediğiniz Kişinin Sizin Bilmediğiniz Bir Şeyi Biliyor Olabileceğini Varsayın) ve Yeni Ahit'in bir başka bölümü burada yine önem kazanıyor.

> Onları meyvelerinden tanıyacaksınız. Dikenli bitkilerden üzüm, devedikenlerinden incir toplanabilir mi? Bunun gibi, her iyi ağaç iyi meyve verir, kötü ağaç ise kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve, kötü ağaç da iyi meyve veremez. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip ateşe atılır. Böylece sahte peygamberleri meyvelerinden tanıyacaksınız.
>
> (Matta 7:16- 7:20)

Kural 7'yi anlatırken işaret ettiğimiz gibi, yerine sağlıklı bir şeyin konabilmesi için önce çürüğün ifşa edilmesi gerekir ve bütün bunlar şu sorunun ve cevabının anlaşılması açısından önemlidir: *Aydınlanmış olanla nasıl baş etmeliyim? Yerine gerçek aydınlanma peşinde olanı getirerek.* Aydınlanmış diye bir şey yoktur. Sadece daha fazla aydınlanmanın peşinde olan vardır. Doğru Varlık bir durum değil, bir süreçtir; bir varış noktası değil, bir yolculuktur. Bildiklerinizin, her durumda ebediyen yetersiz olan kesinliğe umutsuzca yapışmak yerine, bilmediklerinizle karşı karşıya gelmeniz aracılığıyla sürekli olarak dönüşmesidir. Bu Kural 4'ün (Kendinizi Bir Başkasının Bugünkü Haliyle Değil, Kendinizin Dünkü Haliyle Kıyaslayın) önemini açıklar. Her zaman dönü-

şümünüzü hâlihazırdaki oluşunuzun üstünde tutun. Bu, sürekli şekilde düzeltilebilmesi için, yetersizliğinizi fark ve kabul etmek demektir. Elbette acı vericidir ama iyi bir anlaşmadır.

Sonraki birkaç soru ve cevap bu kez şükretmeye odaklı, tutarlı bir başka grup oluşturdu: Sahip olduklarımdan mutsuz *olduğum zaman ne yapmalıyım? Hiçbir şeyi olmayanları hatırla ve şükretmeye gayret et.* Gözünüzün önünde olanın farkına varın. Kural 12'yi düşünün –biraz ironik olarak– (Sokakta Karşılaştığınız Kedileri Okşayın, Köpekleri de Okşayabilirsiniz). Ayrıca, ilerlemenin önünün, elinde imkân olmadığı için değil, zaten önünde olanı tam anlamıyla kullanmayacak kadar kibirli davrandığınız için tıkanmış olabileceğini de göz önünde bulundurun. Bu, Kural 6'dır (Dünyayı Eleştirmeden Önce Kendi Evinizde Kusursuz Bir Düzen Sağlayın).

Yakın zamanda genç bir adamla buna benzer konular hakkında konuştum. Ailesinden hiç ayrılmamış, hatta yaşadığı eyaletin dışına çok fazla çıkmamıştı ama konuşmalarımdan birini dinlemek ve benimle evimde buluşmak için Toronto'ya gelmişti. O güne dek, kısa ömrü boyunca kendini çok ciddi şekilde tecrit etmişti ve anksiyeteyle boğuşuyordu. İlk tanıştığımızda doğru düzgün konuşamıyordu bile. Ancak son bir yıl içinde bu konuda bir şey yapmayı kafaya koymuştu. İşe bulaşıkçı olarak çalışmakla başlamıştı. Bu işi küçümseyebilecekken, en iyisini yapmaya karar vermişti. Becerilerini fark etmeyen bir dünya karşısında hırçınlığa düşmeyecek kadar zeki biri olarak, eline geçen her fırsatta bilgeliğin gerçek öncüsü olan hakiki mütevazılığı kabul etmeyi seçmişti. Şimdi artık tek başına yaşıyor. Bu, evde yaşamaktan daha iyi. Artık biraz parası da var. Çok değil. Ama hiç yoktan iyidir. O parayı kendisi kazandı. Şimdi artık sosyal dünyayla karşı karşıya geliyor ve neden olduğu çatışmadan kendine fayda sağlıyor.

Bilgi genellikle,
başkalarını bilmekten gelir,

ama uyanmış insa,
yontulmamış bloku görmüştür.
Başkaları güçle efendi olmuş olabilir
ama benliğin efendisi olmak
Tao gerektirir.
Pek çok maddesel şeye sahip olan, zengin diye tarif edilebilir
ama yeterince şeye sahip olduğunu bilen
ve Tao'yla bütün olan
yeterince maddesel şeyin yanı sıra
kendi benliğine de sahip olabilir.[218]

Hâlâ kaygılı ama kendini dönüştürmeyi kafaya koymuş ziyaretçim, mevcut yolunda devam ettikçe, gittikçe daha becerili ve başarılı olacak ve bu çok uzun sürmeyecek. Ancak bu sadece, mütevazı konumunu kabullendiği ve ondan uzaklaşmak için yine bir o kadar mütevazı bir adım atacak kadar şükür duyabildiği için mümkün olacak. Bu, sonsuza kadar Godot'nun sihirli bir şekilde çıkagelmesini beklemeye yeğdir. Bu, öfke, küskünlük ve yaşanmamış hayat iblisleri etrafınızda toplanırken, kibirli, durağan ve değişmeyen varoluşa yeğdir.

Açgözlülüğe kapıldığımda ne yapmalıyım? Vermenin almaktan gerçekten daha iyi olduğunu hatırla. Dünya, yağmalamaya açık bir hazine evi değil, bir paylaşma ve takas sahnesidir (Yine Kural 7). Vermek bir şeyleri iyileştirmek için elinizden geleni yapmaktır. İnsanların içinde iyi olanlar, her şeyin iyileşmesi ve ilerlemesi için bunu destekler, taklit eder, çoğaltarak geri verir ve beslerler.

Nehirlerimi mahvettiğim zaman ne yapmalıyım? Canlı su aramalı ve Yeryüzünü arındırmasını sağlamalıyım. Bu soru ve cevabı benim için özellikle beklenmedik oldu. En çok Kural 6'yla alakalı görünüyor (Dünyayı Eleştirmeden Önce Kendi Evinizde Kusursuz Bir Düzen Sağlayın). Belki de çevresel sorunlarımızın en iyi çözüm yolu teknik değildir. Belki de psikolojik olarak ele

218 Lao-Tse, *The Tao Te Ching*, çev: S. Rosenthal, Dize 33: Güçsüz, Yok Olmadan, 1984. Kaynak: https://terebess.hu/english/tao/rosenthal.html#Kap33.

alınmalıdırlar. İnsanlar kendilerini anladıkları zaman, etraflarındaki dünya için daha fazla sorumluluk üstlenip daha fazla sorun çözecekler.[219] Herkesçe bilindiği gibi, kendi ruhunuzu yönetmek bir şehri yönetmekten daha iyidir. Düşmanı hizaya sokmak, içinizde bir düşman yokken daha kolaydır. Belki çevre sorunu nihayetinde spritüeldir. Kendimizi düzene sokarsak, belki dünya için de aynısını yapabiliriz. Elbette bir psikolog başka ne düşünebilir ki?

Bir sonraki soru grubu kriz ve yorgunluğa düzgün tepki verebilmekle alakalıydı.

Düşmanım başarılı olduğunda ne yapmalıyım? Biraz daha yukarıyı hedef al ve ders için şükret. Matta'ya dönersek, "'Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin' dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki göklerdeki Babanız'ın oğulları olasınız." (5:43-5:45) Bu ne demektir? Düşmanlarınızın başarılarından ders alın; eleştirilerini dinleyin (Kural 9) ki muhalefetlerinden, daha iyi olmanız için bir araya toplayabileceğiniz bilgelik parçalarını derleyebilin; kendinize hırs olarak size karşı olanların ışığı görebileceği, uyanıp başarılı olabileceği bir dünya yaratmayı benimseyin ki hedef aldığınız "daha iyi" onları da içine alabilsin.

Yorgun ve sabırsız olduğumda ne yapmalıyım? Size uzatılan bir yardım elini, minnetle kabul edin. Bu, iki anlamı olan bir şey. İlk olarak, bireyin sınırlarının gerçekliğini fark etme buyruğu. İkinci olarak, aile, dostlar, tanıdıklar ve yabancılar diye ayırmadan başkalarının desteğini kabul edip minnet duymayı öneriyor. Yorgunluk ve sabırsızlık kaçınılmazdır. Yapılacak çok şey, yapacak çok az zaman var. Ama tek başımıza çabalamak zorunda değiliz; sorumlulukları dağıtmak, çaba için iş birliği yapmak ve

219 Örneğin, büyük ve cesur Boyan Slaat'ı ele alalım. Yirmili yaşlarının başındaki bu genç Hollandalı tam olarak ve kârlı bir şekilde bunu yapabilecek ve dünyanın bütün okyanuslarında kullanılabilecek bir teknoloji geliştirdi. Gerçek bir çevreci. Bakınız https://www.theoceancleanup.com/.

bu şekilde altından kalkılan üretken ve anlamlı işlerin başarısını ve övgüsünü paylaşmak sadece iyilik getirir.

Yaşlanma gerçeği konusunda ne yapmalıyım? Gençliğimin potansiyeli yerine olgunluğumun başarılarını koymalıyım. Bu soru bizi Kural 3'ü çevreleyen arkadaşlık tartışmasına ve Sokrates'in, *hakkı verilerek yaşanmış bir ömür kendi kısıtlamalarını mazur gösterir* cümlesiyle özetlenebilecek yargılanması ve ölümü konusuna geri döndürüyor. Hiçbir şeyi olmayan genç adamın yaşça ondan büyük olan insanların başarılarının karşısına koyabileceği olasılıkları var. Bu her ikisi için de illa kötü bir anlaşma olacak bir şey yok. "Yaşlı bir adam kıymetsiz bir şeydir." diye yazmıştı William Butler Yeats. "Bir sopaya giydirilmiş eski püskü bir palto / Ruh el çırparak şarkı söylemezse, ölümlü giysisindeki her yırtık için sesini daha yükselterek..."[220]

Çocuğumun ölümünde ne yapmalıyım? Diğer sevdiklerime tutunmalı ve acılarını iyileştirmeliyim. Ölüm karşısında güçlü olmak önemlidir, çünkü ölüm hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle öğrencilerime, babalarının cenazesinde keder ve üzüntü içindeki diğer herkesin sırtını yaslayabileceği biri olmayı hedef almalarını söylerim. Zorluklar karşısında güçlü olmak değerli ve soylu bir hırstır. Dertsiz bir yaşam dilemekten çok farklıdır.

Bir sonraki zor anda ne yapmalıyım? Dikkatimi bir sonraki doğru hamleye odaklamalıyım. Sel geliyor. Sel her zaman gelir. Kıyamet her zaman tepemizde. Nuh'un hikâyesinin arketipik olması bu yüzdendir. Kural 10'u anlatırken altını çizdiğimiz gibi, her şey dağılır ve merkez tutunamaz. Her şey kaotik ve belirsiz bir hal aldığında, geriye kalan ve size kılavuzluk edecek tek şey, önceden daha yükseği hedef alarak ve içinde olduğunuz ana odaklanarak inşa ettiğiniz karakteriniz olabilir. Bunu başaramadıysanız, kriz anında başarısız olursunuz ve o zaman Tanrı yardımcınız olsun.

Son soru grubu o gece sorduklarım arasında en zorlarını içeriyordu. Bir evladın ölümü, belki de felaketlerin en kötüsüdür.

220 Yeats, W. B., "The Second Coming", edit: R. J. Finneran, *The Poems of W. B. Yeats: A New Edition*, New York: MacMillan, 1933: s. 163.

Böyle bir felaketin ardından pek çok ilişki son bulur. Bu tür bir dehşetin karşısında dağılmak, anlaşılabilir olmakla birlikte, kaçınılmaz değildir. Bir yakınlarını kaybettikten sonra geriye kalan aile bağlarını hayli güçlendiren insanlar gördüm. Geride kalanlara sığındıklarına ve onlarla bağ kurma ve onlara destek olma çabalarını ikiye katladıklarına tanık oldum. Bu sayede, hepsi en azından ölümün korkunç bir şekilde ellerinden aldığı şeyi kısmen geri kazanabildiler. Bu nedenle, keder anında acımızı paylaşmalıyız. Varoluşun trajedisi karşısında birleşmeliyiz. Dışarıda korkunç kış fırtınaları koparken, ailelerimiz insanın sıcacık sarmalayan şömineli oturma odaları olabilirler.

Kırılganlık ve sonluluk bilgisinin ölümle vurgulanması korkutabilir, tatsızlaştırabilir ve ayrı düşürebilir. Ancak uyandırabilir de. Yas tutan kişiye onları sevenlere her zaman orada olacaklarmış gibi davranmamayı hatırlatabilir. Bir keresinde seksenlerinde olan annem ve babamla ilgili ürperici hesaplamalar yaptım. Kural 5'teki (Çocuklarınızın Onlara Sinir Olmanıza Neden Olacak Herhangi Bir Şey Yapmasına Göz Yummayın) tartışmada karşılaştığımız nefret uyandıran aritmetiğe bir örnekti. Bilincimi korumak için denklemleri çok dikkatli takip ettim. Annem ve babamı yılda iki kez görüyorum. Genellikle birkaç haftayı birlikte geçiriyoruz. Ziyaretler arasındaki boşluklarda telefonda konuşuruz. Ama seksenlerindeki insanlar için ömür beklentisi on yılın altındadır. Bu, o da eğer talihliysem, annemle babamı en çok yirmi kez daha göreceğim anlamına gelir. Bunu bilmek korkunç. Ama aynı zamanda o fırsatların değerini bilmeme neden oluyordu.

Bir sonraki soru ve cevap grubu kişilik gelişimiyle ilgiliydi. *Sadakatsiz bir kardeşe ne demeliyim? Lanetlilerin Kralı kötü bir Varlık yargıcı.* Dünyayı düzeltmenin en iyi yolunun –bir tamircinin en büyük hayali olsa olsa budur– Kural 6'da ele aldığımız gibi, kendinizi düzeltmek olduğuna inanırım. Diğer her şey haddini bilmezliktir. Diğer her şey cehaletinizden ve beceri eksikliğinizden doğan hasar riskini içerir. Ama sorun değil. Bulunduğunuz

yerde, yapacak çok şey var. Ne de olsa, size özel kişisel hatalarınız dünyayı yıkıcı şekilde etkiliyor. Bilinçli ve gönüllü günahlarınız (çünkü daha uygun başka kelime yok) durumu olması gerekenden daha kötü yapıyor. Eylemsizliğiniz, devinimsizliğiniz ve şüpheciliğiniz acıyı yatıştırıp onunla barışmanızı öğrenebilecek yanınızı dünyadan koparıyor. Bu iyi değil. Dünyadan umudu kesmek, öfkeli ve küskün olmak ve intikam eşine düşmek için sayısız neden var.

Doğru fedakârlıkları yapamamak, kendinizi açığa çıkaramamak, doğruyu yaşayamamak ve söyleyememek, hepsi sizi güçsüz düşürür. O güçsüz halinizle, dünyada gelişip büyüyemez, ne kendinize ne başkalarına faydalı olabilirsiniz. Aptalca bir şekilde çuvallar ve acı çekersiniz. Bu, ruhunuzu bozar. Başka ne olabilir ki? Hayat, yolunda giderken bile yeterince zor. Hele kötü gittiğinde. Ve acı verici tecrübeler sayesinde, hiçbir şeyin daha beter hale sokmanın mümkün olmadığı kadar kötü gitmediğini öğrendim. Cehennem bu yüzden dipsiz bir kuyudur. Cehennem bu yüzden yukarıda bahsettiğim günahla bağdaştırılır. En kötü örneklerde, talihsiz ruhların korkunç eziyeti, kendi yargılarıyla, geçmişte bilerek yaptıkları hatalara –ihanet, aldatma, acımasızlık, özensizlik, korkaklık ve en yaygın olarak, kasti körlük– atfedilir hale gelir. Korkunç bir şekilde acı çekmek ve hatanın kendinizde olduğunu bilmek: Cehennem budur. Bir kez cehennem adım atınca, Varlığın kendisini lanetlemek çok kolaylaşır. Ve bunda şaşılacak bir şey yok. Ancak haklılık payı da yok. *İşte bu yüzden, Lanetlilerin Kralı kötü bir Varlık yargıcıdır.*

Kendinizi en iyi ve en kötü zamanlarda, barışta ve savaşta bel bağlayabileceğiniz birine nasıl dönüştürebilirsiniz? Kendiniz için, acı ve sefalet içindeyken, cehennemde yaşayanlarla ittifak kurmayacak bir karakteri nasıl inşa edebilirsiniz? Sorular ve cevaplar, hepsi bir şekilde bu kitapta ana hatlarıyla ortaya koyduğum kurallara uygun şekilde devam etti.

Ruhumu kuvvetlendirmek için ne yapmalıyım? Yalan söylememeli ya da hakir göreceğiniz şeyler yapmamalısınız.

Bedenimi yüceltmek için ne yapmalıyım? Onu sadece ruhumun hizmetinde kullanmalıyım.

En zor sorular karşısında ne yapmalıyım? Onları hayat yoluna bir geçit olarak düşünmeliyim.

Zavallı insanın içinde olduğu kötü durum için ne yapmalıyım? Kırık kalbini ayağa kaldırmak için doğru örnekle çabalamalıyım.

Büyük kalabalık beni aralarına çağırdığında ne yapmalıyım? Dik durmalı ve kendi kırık gerçeklerimi dile getirmeliyim.

Hepsi bu kadardı. Işıklı kalemim hâlâ bende. O zamandan beri hiç kullanmadım. Belki havaya girdiğim ya da derinlerden bir şeyler yükseldiği zaman yine kullanırım. Ama kullanmasam bile, bu kitabı layıkıyla bitirecek sözcükleri bulmama yardımcı oldu.

Umarım yazdıklarım size faydalı oluştur. Umarım bildiğiniz ama bildiğinizi bilmediğiniz şeyleri açığa çıkarmıştır. Umarım dile getirdiğim kadim bilgelik size güç verir. Umarım içinizdeki kıvılcımı ateşlendirmiştir. Umarım doğrulabilir, ailenizi yoluna koyabilir ve toplumunuza huzur ve bolluk getirebilirsiniz. Umarım Kural 11'e (Kaykay Yapan Çocukları Rahatsız Etmeyin) uygun bir şekilde, sizin bakımınıza tabi olanları, güçsüz düşürecek kadar korumak yerine güçlendirebilir ve cesaretlendirebilirsiniz.

Hepinize her şeyin en iyisini diliyor ve bunu sizin de başkalarına dileyebileceğinizi umuyorum.

Siz, kendi ışıklı kaleminizle neler yazacaksınız?

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazarken, en hafif tabiriyle, çalkantılı bir süreç yaşadım. Ancak Tanrı'ya şükür, yanımda kaya gibi sağlam duran, becerikli ve güvenilir insanların sayısı hiç az değildi. Neredeyse elli yıldır en harika ve iyi dostum olan eşim Tammy'ye özellikle teşekkür etmek istiyorum. Yıllara yayılan yazım sürecinde, hayatlarımızda yaşanan birçok acil ve önemli şeye rağmen, sarsılmaz bir dürüstlük, istikrar, destek, pratik yardım, organizasyon ve sabır abidesi olarak her zaman yanımda oldu. Kızım Mikhalia ve oğlum Julian ve annem ve babam Walter ve Beverley de bütün dikkatleriyle, karmaşık meseleleri tartışarak ve düşüncelerimi, sözlerimi ve eylemlerimi düzene sokmama yardım ederek yanımdaydılar. Aynı şey olağanüstü bir bilgisayar çip mimarı olan kayınbiraderim Jim Keller ve her zaman arkamı yaslayabildiğim, maceraperest kız kardeşim Bonnie için de geçerli. Wodek Szemberg ve Estera Bekir'in dostluğu benim için pek çok açıdan uzun yıllardır paha biçilmez, tıpkı Profesör William Cunningham'ın perde gerisindeki, göze çarpmayan desteği gibi. Dr. Norman Doidge bu kitabın tahminimden daha büyük bir çaba gerektiren önsözünü yazarken ve gözden geçirirken üstün bir çaba ortaya koydu ve o ve eşi Karen'ın sundukları dostluk ve sıcaklık bütün ailemi çok mutlu etti. Random House Kanada'daki editörüm Craig Pyette'le iş birliği yapmak büyük zevkti. Craig'in detaylara gösterdiği dikkatli özen ve sayısız müsveddemdeki aşırı tutku (ve bazen sinir) patlamalarını diplomatik bir üslupla dizginleme

becerisi ortaya çok daha ölçülü ve dengeli bir kitabın çıkmasını sağladı.

Roman ve senaryo yazarı dostum Gregg Hurwitz'in hayat kurallarımın çoğunu, kitabım yazılmadan çok önce, çoksatan *Yetim X* kitabında kullanması çok büyük bir iltifat ve potansiyel değerlerinin ve cazibelerinin önemli bir göstergesi oldu. Gregg ayrıca gönüllü olarak, yazım ve editleme sürecimde, gayretli, detaylı, gaddarca isabetli ve komiklik derecesinde müstehzi editörüm ve yorumcum oldu. Gereksiz laf kalabalığını (en azından bir kısmını) kesip atmama ve anlatım pistinden çıkmamama yardım etti. Gregg ayrıca her bölümün başında yer alan başarılı çizimleri sağlayan Ethan van Sciver'i önerdi ve bunun için kendisine özellikle teşekkür ederken, çizimleri aksi takdirde fazla kasvetli ve dramatik olması muhtemel kitabıma biraz ışık, sıcaklık ve mizah katan Ethan'a şapka çıkarıyorum.

Son olarak, temsilcim Sally Harding'e ve CookeMcDermid'de birlikte çalıştığı güzel insanlara teşekkür etmek istiyorum. Sally olmasa bu kitap asla yazılamazdı.

DİZİN

!Kung Yerlileri 183

A

acı çekmek *bakımız* trajedi 20, 21, 38, 106, 113, 229, 271, 288, 306, 360, 434, 469
acil durumlar 60, 62, 63, 351
Adaptasyon 101
Âdem 82, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 181, 223, 224, 229, 232, 233, 235, 244, 245, 247
Aden (Cennet) 95, 96, 97, 100, 103, 105, 217, 232, 235
Adler, Alfred 286, 293, 424
Adorno, Theodor 251
agorafobi 67, 68
akılcılık ve insanın manipülasyon becerisi 243
akran ilişkileri/arkadaşlar 14, 122, 133, 164, 165, 196
aldatma 35, 148, 330, 469
algı 36, 87, 88, 93, 343, 344, 347
alkol 62, 65, 66, 73, 122, 220, 284, 285, 314, 392
Altın Budha 275
Altın Kural 112
anaerkillik 417
anestezi 438
Aslan Kral 93
aşağı yerine yukarıyı hedefleme 120, 132, 137, 138, 159, 165, 167, 251, 257, 371, 372, 449
aşırı koruma 418
ataerkillik 59, 288
atasal otorite 26
Atlas, Charles, "Mac'ten Adam Yaratan Hakaret" 424
Attenborough, David 385
Auschwitz 18, 164, 251, 267, 271
Aya Yorgi 97
Aydınlanma 161, 251, 261, 418

B

Babil Kulesi 82, 109, 223,
Bachofen, Johann Jakob 416, 417
Bachofen'in fikirleri 416
Bacon, Francis 82
Bakire ve Çocuk (Geertgen tot Sint Jans) 101
Baldung Grien, Hans 101
baskınlık hiyerarşisi 46, 58, 59, 60, 331
baskıyla engelleme 293
başarı 102, 144, 199, 219, 224, 236, 248, 256, 394, 405
Batı inancının merkezi dogmaları 261
Beatty, Warren 155
beyin 19, 43, 50, 62, 67, 89, 92, 203, 335, 411

Bilgelik 231
bilim 14, 17, 25, 27, 32, 43, 52, 53, 161, 201, 257, 268, 295, 388, 402, 403, 406
bilimin gelişmesi 258, 260
bilinç 84, 197, 417, 419, 435
bireysel sorunlar 179
boşanma 180
Budha 20, 306
Budizm 379

C

Carson, Rachel 187, 383, 406
Cehennem 34, 298, 309, 469
Cengiz Han 176
Chamberlain, Wilt 175
cinayet 162, 183, 184
cinsel taciz 318
Cinsiyet Araştırmaları Bölümü, Queen's Üniversitesi 397
cinsiyet farklılıkları 403, 407, 409
Columbine Lisesi Katliamı 213, 251, 384
Crumb, Robert 98

Ç

Çehov, Anton 99
çıplaklık 106
Çin 92, 175, 183, 297, 382, 398, 448
çocuk disiplini 184, 185, 186, 193, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 210, 266, 357
çocuk otonomisi 174
çocuklar 70, 184, 185, 186, 189, 191, 192, 197, 199, 200, 202, 204, 207, 210, 371, 373, 386, 387, 392, 410, 411, 412, 415, 421, 425, 427, 435, 436, 439, 446

D

Dağdaki Vaaz 450, 459
Daha Güçsüz Cins 386
Dallas (dizi) 442
Darwin, Charles 184, 268, 269, 383
davranış yasası 423
Davud'un Yıldızı 92
Davut, (Michelangelo) 138
Dawkins, Richard 19, 176
derinlik psikolojisi 113, 268, 374
Derrida, Jacques 398, 402, 403
Descartes, René 82, 267, 269, 270
devlet otoritesi 183
devrim(ler) 57, 292
doğal seçilim 56, 57, 58
doğum 11, 22, 32, 91, 104, 133, 175, 197, 229, 335, 336, 382, 395, 396, 397
Dostoyevski, Fyodor 16, 130, 162, 221, 263, 264, 265, 266, 437, 443
Douglas Hastanesi, Montreal 279, 280, 281
dönüşüm 33, 38, 50, 69, 128, 275, 409
Dövüş Kulübü 426
Düşüş 109, 110, 181, 232, 233, 244
düzen/kaos ikilemi 96

E

Ebedî Yargıç 90
ebeveynler 28, 96, 98, 99, 101, 114, 123, 126, 147, 149, 173, 174, 176, 179, 180, 184, 186, 188, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 220, 226, 232, 244, 304, 314, 332, 372, 383, 392, 413, 418, 460, 461
ebeveynlerde sorun saptama 100, 282
Economist, "Daha Güçsüz Cins" 297 386
Efesliler 258
Ejderha Diye Bir Şey Yoktur (Kent) 354
eleştirel iç ses 141, 145, 151
Eliot, T. S. 110, 221
Eller, Cynthia 417
Enuma Eliş 418

envanter çıkarmak 151, 159
ergenler 122, 123, 377
erillik 90
erkek çocuklar 427
Erkekler 54, 55, 70, 91, 100, 104, 174, 176, 182, 260, 284, 319, 333, 358, 379, 386, 388, 389,390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 402, 403, 405, 408, 409, 410, 412, 416, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428
Eski Ahit 81, 163, 164, 165, 166, 223, 224
eşitlik 375, 394, 404, 407
evrim 19, 56, 57, 100, 441
eyleme dökmek 148

F

faşizm 193,197 266
Faust (Goethe) 34, 214, 215, 244, 443
fedakârlık 25, 112, 146, 149, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 244, 245, 248, 254, 257, 291, 412, 461
Frank, Viktor 16, 293
Frankfurt Okulu 398
Franklin, Benjamin 237
Freud, Sigmund 16, 21, 23, 98, 129, 176, 268, 286, 293, 318, 324, 325, 326, 327, 333, 374, 376, 417, 418, 424

G

Gandi, Mahatma 223
gelecek 47, 62, 63, 74, 75, 105, 106, 124, 138, 151, 188, 205, 234, 235, 240, 290, 317, 322, 350, 366, 382, 426, 457
gelecek yerine şimdiye konsantre olma 165
geleceği şimdiye feda etme 134
gelenek 26, 32, 37, 83, 86, 95, 115, 179, 247, 299, 300, 309, 423,
geleneksel bilgelik 268
geleneksel iş bölümü 355
Gimbutas, Marija 417
Giocangga 175
Goethe, Johann Wolfgang 34, 214, 215, 244, 443
Goldberg, Elkhonon 93
Goodall, Jane 182
görmek 29, 106, 115, 127, 129, 137, 149, 188, 189, 203, 250, 267, 268, 291, 301, 344, 358, 382, 394, 422, 427
Grinin Elli Tonu 54, 426
Gulag Takım Adaları (Soljenitsin) 31, 98, 223, 253, 271, 292, 293, 401, 402
güven eksikliği 343
Güzel ve Çirkin 93

H

Haas, Earle Cleveland 396, 397
Hansel ve Gretel 415, 416
Harris, Eric 213, 218, 251, 385
Havel, Václav 223
Havva 82, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 223, 224, 229, 232, 235, 244, 245, 247
hayat 9, 17, 20, 26, 28, 33, 38, 40, 106, 120, 128, 166, 176, 225, 235, 239, 242, 244, 248, 254, 262, 263, 276, 286, 287, 288, 289, 294, 295, 298, 360, 379, 383, 384, 390, 404, 442, 465, 470, 474
hayatın iyileştirilmesi 137
Hayvan Çiftliği (Orwell) 401
hayvanlar 27, 46, 47, 91, 233, 236, 373
hazzın geciktirilmesi 232, 233
Hemingway, Ernest 399
her şeyin dağılması *bakınız* kaos 114
Hermogenes 242, 243
hınç 374
hırs 102, 299, 306, 466

Hieronymus Bosch tablosu 279
Hikâye 10, 16, 18, 19, 20, 21, 27, 31, 32, 34, 38, 39, 81, 82, 83, 93, 94, 95, 96, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 115, 134, 148, 162, 163, 164, 182, 217, 219, 222, 223, 231, 232, 235, 238, 239, 241, 244, 247, 248, 249, 251, 263, 300, 332, 333, 336, 354, 382, 416, 418, 434, 440, 467
Hirohito, İmparator 401
Hitler, Adolf 164, 222, 306, 401, 460
hiyerarşi 45, 53, 330, 394
Hobbes, Thomas 248
Holokost 18, 175, 274, 445
Horkheimer, Max 397, 398
Horus (Osiris'in oğlu) 252, 253, 267, 301
Hristiyanlık 254, 257, 258, 259, 267
Hurwitz, Gregg 34, 39, 474
Huxley, Thomas 383
Hz. Eyüp 222
Hz. Eyüp'ün Hikâyesi 222
Hz. İsa 53, 92, 94, 96, 100, 110, 112, 132, 161, 169, 218, 241, 242, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 261, 262, 263, 264, 265, 273, 302, 305, 450, 456
Hz. İsa'nın insanlığın günahlarını üstlenmesi 251
Hz. İsa'nın taklit edilmesi 262

I

Isbell, Lynn 100
ıstakozlar 43, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 60, 74

İ

İblis 214, 249, 350, 443, 456
İbrahim 163, 224, 232, 239, 240
İbraniler 224
ideoloji 26, 31, 223, 267, 292
ihmal/kötü muamele 23, 185, 226, 288, 292, 319, 355, 402, 425
İhtiyarlara Yer Yok 283
ilaç 128, 438
İlahî Söz 82, 420
İlk Günah 107, 233
ilkel arzular 160
inançlar 35, 362
İnsanın Anlam Arayışı (Frankl) 293
intihar 113, 128, 392
İshak 239
İsis 92
İspanya İç Savaşı 399
İspanyol Engizisyonu 263
iş birliği 39, 114, 151, 159, 177, 197, 344, 347, 404, 433, 466, 473
İyi ve Kötü fikri 97

J

Jung, Carl Gustav 16, 21, 90, 113, 251, 257, 258, 261, 262, 266, 268, 272, 273, 293, 374, 376, 417

K

Kabil 82, 102, 109, 138, 217, 219, 223, 232, 235, 236, 245, 246, 248, 249, 250, 256, 273, 309, 381, 463
kalabalığı/kamuoyunu dinlemek 21, 323, 324
Kamboçya 297, 398, 399
Kaos 32, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 108, 273, 302, 366, 419
kaos ve düzen 87, 103, 461
Kara Ölüm 59
Karamazov Kardeşler (Dostoyevski) 263, 264, 437
Karlar Ülkesi (Disney) 419
kasti körlük 215, 225, 469
Kato halkı 184
Kayıp Cennet (Milton) 16, 34

kaygı 35, 36, 38, 60, 66, 68, 75, 195, 198, 210, 348, 366, 399, 418, 419, 449, 451
kediler 120, 411, 432, 450, 451
kendini bilme 144
kendini feda etme 241, 346
kendiniz için pazarlık 116
Kent, Jack 354
kırılganlık 153
kıvrak zekâ 334
Kızıl Khmerler 398
Kierkegaard, Søren 291, 305
kilise 258, 263, 264, 265, 396
King, Stephen 385, 442
Kingu (Mezopotamya canavarı) 108
"Kohenler Kaynağı" 82, 95
Kokteyl Parti (Eliot) 221
kolaya kaçma 257
komünizm 59, 266, 270, 293, 297, 398
Korkunç Anne 416, 418
kölelik 259, 355
köpekler 86
kötülük 15, 16, 24, 72, 86, 107, 169, 196, 215, 219, 244, 247, 248, 249, 250, 268, 271, 308, 337
Kraliçe Victoria 396
kurtuluş 18, 131, 230, 242, 262, 355
Kutsal Kitap 9, 10, 19, 20, 34, 53, 95, 110, 161, 162, 163, 165, 217, 232, 233, 235, 246, 351
Küçük Denizkızı 93, 419
Kültür Devrimi 383, 410

L

Lamek 246
Lenin, Vladimir Ilyiç 15, 18, 399, 402
"Little Gidding" (Eliot) 111
Logos (Söz) 265, 267, 268, 302, 419, 420
Luria, Alexander 93
Luther, Martin 262

M

mağlubiyetin ve galibiyetin nörokimyası 50
Mahşer (King) 442
manipülasyon 243
Maps of Meaning (Peterson) 16, 17, 31, 32, 33, 37, 83, 127, 281, 300
Marduk (Mezopotamya Tanrısı) 267
Marksizm 398
Maroney, McKayla 384
Marx, Karl 262, 397, 398
Matta 53, 94, 170, 241, 249, 251, 255, 305, 450, 455, 460, 463, 466
Matta Etkisi 53
Mefistofeles 214, 215, 443
menstrüasyon 395
Meryem 92, 100, 101, 241
mevcut bilginin yetmesi 286
Mısır'dan Çıkış 232
Milton, John 15, 34, 97, 249, 287, 295, 296, 297, 298, 299
minimal grup paradigması 432
motivasyon 258, 359, 403
Muggeridge, Malcolm 401
Muruganantham, Arunachalam 395, 396, 397
Mussolini, Benito 401
Mutluluğa Hayır De (CBC Radyo) 30
Mütevazılık 272

N

Nasyonal sosyalist 351
"Neşe'ye Övgü" (Beethoven) 275
Neumann, Erich 16, 21, 90, 102, 417
New Orleans Kasırgası 224
Newton, Isaac 82, 258
Nietzsche, Friedrich 16, 117, 164, 221, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 302, 320, 374, 376, 445
nihilizm 25, 26, 36, 128, 143, 220, 250, 266, 418, 440

Nuh Tufanı 109, 223, 355
Nürnberg duruşmaları 271

O

OECD, *Closing the Gender Gap: Sweden* 410
oktopamin 50, 51
olumlu geri besleme döngüleri 65, 74
organ nakli 80
ortak inanç sistemleri 34, 35
Orwell, George 270, 375, 376, 399, 401
Osiris (Gelenek Tanrısı) 92, 252, 300, 301, 309
otorite 71, 84, 287
Otoriteryenizm 251

Ö

Ödipal anne 415, 421
Ödipal ebeveynlik teorisi 417
öfke patlaması 423
Örümcek Adam, 344 442
özdeşleşme 347
özgür seçim 109

P

Panzram, Carl 218, 219
Pareto Dağılımı 73, 91
Pareto, Vilfredo 53, 73, 91
Pavlus (Havari) 262
Peter Pan, 140, 192 205, 266
Peterson, Julian 435, 437, 438
Peterson, Mikhalia 438, 439, 446, 448
Peterson, Tammy 15, 21, 283, 284, 285, 379, 381, 435, 438, 439, 446, 448
Pew Araştırma Merkezi 389
Pietà (Michelangelo) 92, 241
Pincus, Gregory Goodwin 397
Pinokyo 85, 93, 450, 459
Platon 161
Pol Pot 297
Popper, Karl 268
Postmodernizm 397
Price Yasası 52, 73
psikanaliz 19, 34
psikoterapi 136, 316

Q

Quora (web sayfası) 29, 30, 34, 39

R

radikal politik eylem 397
Rasyonalite 297
"Redaktör" 95
rekabet 35, 387, 403, 404, 411, 433
Rene Heck 377
Rigveda metinleri 156, 162
Rogers, Carl 136, 327, 328
Romalılar 225, 258, 259
Rousseau, Jean-Jacques 181, 393

S

saldırganlık *bakımız* zorbalık 70, 112, 160, 183, 188, 204, 364, 410, 411, 412
Samphan, Khieu 398
Sandy Hook İlkokulu 213
Sartre, Jean-Paul 221, 401, 402
Schelderup-Ebbe, Thorlief 45
Schwartz, Yitta 175
Schwarzenegger, Arnold 423
serbest çağrışım 14, 324
serotonin 50, 51, 60, 61, 62, 73, 141
Sessiz Bahar (Carson) 383
Set 252, 253, 300, 301
sırf acı vermek için acı vermek 107, 248, 271, 445
Simons, Daniel 154, 155, 156
Simpson, James Young 135, 396, 397
Simpsonlar 425, 440, 451
simya 341
Sineklerin Tanrısı (Golding) 181
Skinner, B. F. 193, 194, 195, 196

Slaat, Boyan 466
Sokrates 26, 242, 243, 338, 467
solgun suçlu 320
Soljenitsin, Aleksandr 16, 31, 98, 222, 223, 253, 271, 292, 293, 401, 402
sosyalizm 270, 375, 376
sosyalleşme 184, 295, 412
Sovyetler Birliği 15, 31, 398, 399, 400, 401, 402
soykırım 299, 444
Söz 16, 53, 82, 109, 134, 153, 262, 267, 271, 299, 302, 309, 314, 317, 337, 351, 362, 366, 420
Stalin, Joseph 164, 222, 292, 293, 299, 401, 445, 460
Stone, Merlin 417
stres 46, 51, 62, 67, 72, 247, 252, 448
Suç ve Ceza (Dostoyevski) 162
Superman 273, 441, 442, 443

Ş

şempanzeler 55, 182, 187, 231
şimdiyi geleceğe feda etme 105

T

taciz 71, 187, 220, 221, 318, 422, 423
Tajfel, Henri 432, 433, 434
Tanrılar Kadınken (Stone) 417
Tanrı 10, 19, 53, 75, 82, 84, 85, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 125, 149, 163, 164, 166, 169, 174, 181, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 265, 266, 267, 269, 272, 275, 287, 295, 296, 298, 302, 303, 305, 309, 351, 353, 357, 359, 380, 396, 436, 437, 440, 442, 443, 444, 450, 456, 458, 459, 460, 461, 463, 467, 473
Tanrı'nın Sözü 254, 302
Taocu Yol 93
Taoculuk 93
tavsiye 23, 25, 90, 143, 201, 313, 320
tek çocuk politikası 383
tekrarlama dürtüsü 129
Terence 251
The Great Mother (Neumann) 90, 417
The Myth of Matriarchal Prehistory (Eller) 417
The Origins and History of Consciousness 417
The Rape of Nanking (Chang) 183
"The Second Coming" (Yeats) 361, 467
Thomas, Elizabeth Marshall 161, 183, 248, 252, 383
Tiamat, (Mezopotamya anne figürü) 418
Tolstoy, Leo 215, 216, 217, 219, 445
Tomas İncili 161
toplum 32, 35, 38, 53, 180, 184, 200, 204, 206, 223, 224, 244, 259, 355, 407, 460, 461
toplum sözleşmesi 35
trajedi *bakınız* acı çekmek 86, 106, 109, 113, 215, 225, 227, 230, 244, 247, 257, 293, 294, 295, 310, 328, 335, 346, 365, 368, 435, 462, 468
travma sonrası stres bozukluğu 51, 247
Trump, Donald 426
Tubal 246

U

utanma 107
uygunsuz davranış 174
uyku 63, 64, 447
uysallık 379, 386, 390, 412
uyumluluk 57, 58
Uyuyan Güzel 93, 196, 197, 418, 419, 420

Ü

Üniversiteler 386, 388, 393
Ütopyacılar 398

V

Vahiy Kitabı 164
Varlık 36, 39, 57, 59, 82, 86, 143, 144, 166, 241, 254, 263, 273, 275, 291, 305, 310, 356, 359, 363, 440, 444, 446, 462, 463, 468, 469
varoluş 38, 46, 66, 157, 166, 216, 217, 264, 270, 285, 293, 294, 298, 305, 393, 440, 443
Vietnam 252, 398
Von Neumann, John 102

W

Waal, Frans de 55, 200
Wigan İskelesi Yolu (Orwell) 375, 376

Y

Yahudiler (Yahudilik) 385, 434
"Yahvist" 82, 95, 96
yalanlar 307, 308, 309
Yanomami halkı 184
Yaratılış 81, 82, 84, 95, 96, 102, 106, 109, 110, 114, 223, 230, 246, 247, 248, 261, 396
yaratılış hikâyeleri 95
Yasak Meyve 99, 245
Yeats, William Butler, 365 361, 467
Yeni Ahit 163, 164, 165, 166, 169, 455, 463
Yeraltından Notlar (Dostoyevski) 130, 443
Yetim X (Hurwitz) 34, 472
yetişkin otoritesi 198
yılan 32, 57, 92, 96, 97, 99, 101, 103, 105, 106, 248, 419
yin/yang 92, 97
yoni ve lingam 92
Yuhanna 94

Z

Zedong, Mao 164, 169, 297, 299, 306, 383, 410
zorbalık *bakımız* saldırganlık 69, 70, 71, 72, 75, 148, 174, 201, 206, 239, 355, 401

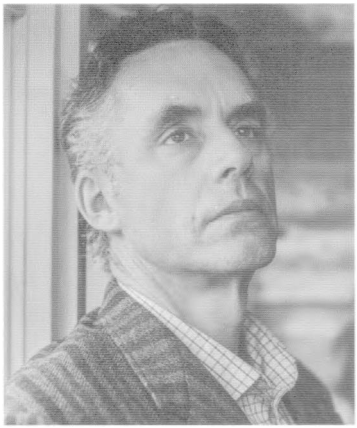

JORDAN B. PETERSON Toronto Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür. Kuzey Alberta'nın soğuk ikliminde büyüyen Peterson, karbon fiberden yapılma bir akrobasi uçağında akrobatik bir uçuş yaptıktan sonra Kanada Ulusal Takımı'na davet edildi. Avukatlara, doktorlara ve iş insanlarına mitoloji ile ilgili konferanslar veren Peterson, BM Genel Sekreteri'ne ilgili konularda rehberlik yaptı, klinik hastalarının depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete ve şizofreniyi yönetmesine destek oldu. Kanada'nın önemli hukuk firmalarının kıdemli ortaklarına danışmanlık yaptı ve Kuzey Amerika'nın yanı sıra Avrupa'da da dersler verdi. Harvard ve Toronto Üniversitesi'ndeki öğrencileri ve meslektaşları ile, modern kişilik anlayışını dönüştüren yüzden fazla bilimsel makale yayınladı. *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* kitabı, din psikolojisinde devrim yarattı. Jordan B. Peterson, prestijli Levenson Eğitim Ödülü'ne aday gösterildi. Peterson halen Toronto'da yaşamaktadır. Çalışmaları ile ilgili daha fazla bilgi için: www.jordanbpeterson.com.